

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**SİNAN PAŞA’NIN TAZARRU-NÂME’SİNDE EDEBÎ VE TASAVVUFÎ
TERİMLERİN KULLANIMI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza ÖZTUNÇ

Danışman

Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU

TOKAT-2022

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU danışmanlığında hazırlamış olduğum “Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâme’sinde Edebî ve Tasavvufî Terimlerin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

20/06/2022

Feyza ÖZTUNÇ

JÜRİ KABUL ONAY

Feyza ÖZTUNÇ tarafından hazırlanan “Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâme’sinde Edebî ve Tasavvufî Terimlerin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 20 HAZİRAN 2022 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı/ Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) : .....

.....

Üye : ....

Üye : ....

Üye : ....

Üye : ....

ONAY

...../...../.....

Prof. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

İthaf

Tüm Tasavvuf Sırrına Vâkıf Olanlara...

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
JÜRİ KABUL ONAY	iii
İthaf.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
Ön Söz	xii
Teşekkür	xiv
Özet	xv
Abstract.....	xvi
KISALTMALAR	xvii
GİRİŞ	1
1. Sinan Paşa'nın Hayatı	1
2. İlmî ve Edebî Yönü.....	3
3. Felsefî Yönü.....	4
4. Tasavvuf ve Tarîkata Yaklaşımı	5
5. Eserleri	9
5.1. Arapça Eserleri.....	9
5.1.1. Haşîye Alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm.....	9
5.1.2. Risâlefi Cevâbi Kestelli Amma İşkelehu Min Şerhi'l-Mevâkıf.....	9
5.1.3. Ta'likâta Lâ Haşiyeti't-Tecrîd Li's-Seyyid Şerîf	9
5.1.4. Hâşîye Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî	9
5.1.5. Hâşîye Ale'l-Hidâye.....	10
5.1.6. Hâşîye Alâ Şerhi'l-Mulahhas Fî'l-Hey'e	10
5.1.7. Hâşîye Alâ Nihâyeti'l-İdrâk	10
5.1.8. Ecvibe An İ'tirâzâtî'l-Kastallânî fîl-Cüz'î Lâyetecezzâ	10
5.1.9. Risâle Fî Hâlli İşkâli Muaddeli Mesîri'l-Utarid.....	10
5.1.10. Risâle Fî Beyâni Mes'eletin Hendsiyyetin	10

5.1.11. Hâşiye Alâ Sadri'ş-şerîa Ale'l-Vikâye.....	10
5.1.12. Risâle Fî Eşkâlî'İlezi Uride Fî Havâssi Hikmeti'l-Ayn Fî Bahsi'l-Cihe.....	10
5. 2. Türkçe Eserleri	11
5.2.1. Tazarru'-nâme	11
5.2.2. Ma'ârif-nâme.....	21
5.2.3. Tezkiretü'l-Evliyâ	23
i. Araştırmanın Konusu	25
ii. Araştırmanın Amacı ve Önemi	25
iii. Araştırmanın Yöntemi	26
iv. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	26
BÖLÜM 1: EDEBÎ TERİMLER.....	27
1.1. BEYÎT.....	28
1.2. DÎVÂN.....	32
1.3. DÎBÂCE.....	34
1.4. DESTÂN.....	36
1.5. DİZE	37
1.6. EBYAT	38
1.7. EFSÂNE	40
1.8. GAZEL	43
1.9. HİKÂYE	46
1.10. İNŞÂ.....	49
1.11. KALIP İFÂDE.....	50
1.11.1. Deyim.....	62
1.11.2. İkileme	89
1.12. KISSA.....	100
1.13. MESNEVÎ	105
1.14. MÜNÂCÂT	107

1.15.	MECÂZ	110
1.16.	MESEL	111
1.17.	MECMÛA	112
1.18.	MUAMMÂ.....	114
1.19.	NA'T.....	114
1.20.	NAZIM	121
1.21.	NESİR.....	123
1.22.	RİSÂLE	126
1.23.	SIFAT	127
1.24.	ŞİİR.....	129
1.25.	ŞERH.....	132
1.26.	TEVHÎD	133
1.27.	VARAK.....	138
1.28.	EDEBÎ SANATLAR	139
1.28.1.	Aliterasyon	140
1.28.2.	Asonans.....	140
1.28.3.	Cinâs.....	141
1.28.4.	Hüsn-i Ta'lîl.....	141
1.28.5.	İstiâre.....	142
1.28.5.1.	<i>Açık İstiâre (İstiâre-i Mûsârraha)</i>	142
1.28.5.2.	<i>Kapalı İstiâre (İstiâre-i Mekniye)</i>	142
1.28.5.3.	<i>Temsilî İstiâre (Yaygın İstiâre)</i>	142
1.28.6.	İstifhâm	143
1.28.7.	İrsâl-i Mesel	145
1.28.8.	İştikak.....	146
1.28.9.	Kinâye	146
1.28.10.	Leff ü Neşr	148

1.28.11. Mübâlağa.....	149
1.28.12. Mecâz.....	150
1.28.13. Mecâz-ı Mürsel	150
1.28.14. Nidâ.....	151
1.28.15. Seci.....	153
1.28.16. Tarsi	158
1.28.17. Teşbih.....	160
1.28.18. Teşhîs	164
1.28.19. Telmih	165
1.28.20. Tezat.....	165
1.28.21. Tecahül-i Ârif.....	166
1.28.22. Tekrîr.....	166
1.28.23. Tenâsüp	167
BÖLÜM:2 EDEBÎ KAVRAMLAR.....	168
2.1. ÂB-I HAYÂT	169
2.2. ÂSÎTÂN.....	175
2.3. ÂFÎTÂB	176
2.4. ÂH.....	183
2.5. BÂRÂN	187
2.6. BEZM-İ ELEST.....	189
2.7. BÜLBÜL (ANDELÎB)	192
2.8. ÇEŞM.....	198
2.9. EBR.....	202
2.10. FELEK.....	206
2.11. GİRYE, EŞK	210
2.12. GÜL.....	214
2.13. GÜLİSTÂN, GÜLŞEN, GÜLZÂR, BOSTÂN	217

2.14.	HÜMÂ.....	224
2.15.	LÂLE.....	227
2.16.	MİCMER.....	231
2.17.	MÜRDE.....	232
2.18.	NERGİS (ABHER)	233
2.19.	NESÎM.....	235
2.20.	PÎRÛZE	239
2.21.	RÛZ Ü ŞEB	241
2.22.	SİMURG (ANKA)	244
2.23.	SİTÂRE, NECM, KEVKEB, AHTER	247
2.24.	TEŞNE.....	252
BÖLÜM 3: TASAVVUFÎ TERİMLER.....		254
3.1.	AŞK	261
3.1.1.	Mecâzî Aşk.....	263
3.1.2.	Hakîkî Aşk	265
3.2.	AKIL, HİRED, HÛŞ.....	267
3.3.	ÂYET ve HADİSLER	270
3.4.	BÂD-I SABÂ.....	273
3.5.	BEHİŞT	276
3.6.	BURAK	277
3.7.	CEBRÂÎL	278
3.8.	DÂMEN.....	281
3.9.	DUÂ İFÂDELERİ	282
3.10.	FAKR	290
3.10.1.	Sûret Fakirliği.....	292
3.10.2.	Mana Fakirliği.....	293
3.11.	FERZÂNE	295

3.12.	FİRDEVS	296
3.13.	HAVF ve RECÂ.....	297
3.14.	HİKMET.....	300
3.15.	HIRKA	302
3.16.	İLİM	304
3.16.1.	İlm-i Ahkâm.....	304
3.16.2.	İlm-i Sırr-ı Kader.....	304
3.16.3.	İlm-i Esrâr	304
3.17.	İLM-İ LEDÜN.....	307
3.18.	İKTİBÂS	311
3.19.	KEVSER.....	312
3.20.	MA'RİFET	313
3.21.	Mİ'RÂC.....	318
3.22.	NEFS	320
3.22.1.	Nefs-i Emmâre	325
3.22.2.	Nefs-i Levvâme.....	327
3.22.3.	Nefs-i Mülhime	329
3.22.4.	Nefs-i Mutmainne	330
3.23.	NÜBÜVVET	333
3.24.	RİZÂ.....	336
3.25.	SABIR	340
3.26.	SANEVBERÎ.....	346
3.27.	SEMÂ'	347
3.28.	SİDRE.....	355
3.29.	ŞEYH.....	356
3.30.	ŞÜKÜR.....	362
3.30.1.	Avamın Şükrü	364

3.30.2.	Havassın Şükürü.....	365
3.31.	TAKVÂ	368
3.32.	TEVBE	370
3.33.	TEVEKKÜL.....	376
3.34.	TÛBÂ	382
3.35.	VESÎLE, İSTİMDÂD.....	384
3.35.1.	Zâtıyla Vesîle	384
3.35.2.	Amel-i Sâlih'le Vesîle.....	385
3.35.3.	Sâlih Müminlerin Duasıyla Vesîle	385
3.36.	VİRD	389
3.37.	VUSLAT	391
3.38.	VERA'	397
3.39.	ZÂHİD.....	401
3.40.	ZÜHD.....	404
SONUÇ		407
KAYNAKLAR		411

Ön Söz

XV. yüzyıl, klasik Türk nazımının şekillendiği ve şiir sanatının ediplerce benimsendiği bir zaman dilimi olarak anılır. XV. yüzyılda Türk edebiyatı zirve yapmaya başlamış ve klasik bir görünüme kavuşmuştur. Bu yüzyılda Türkçe, bir yazı dili hâline dönüşmüştür. XV. yüzyılda yaşanan en önemli olay, Türk tarihi açısından Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethedilmesidir. Yüzyılda Türk dili; üç ayrı edebi lehçede Anadolu, Azeri ve Çağatay lehçeleri olarak eser vermeye devam etmektedir.

Konularının zenginliği ve sayılarının çokluğuyla mensur ve manzum eserler, XV. yüzyıl klasik edebiyatında hacimli konum teşkil etmektedir. Yapıtların bazıları Arapça ve Farsça çeviri eserlerdir. Genel olarak eserlerin mevzuları dinî tasavvufî ve ahlâki konular etrafında şekillenir. Bunlarla birlikte tarih kitapları, sözlük çalışmaları, astroloji ve musiki tıp, veterinerlik hakkında yazılmış yapıtlar da mevcuttur. İstanbul'un fethiyle birlikte XV. yüzyılın ortalarında saray edebiyatının oluşması, nesir alanındaki yapıtlarda uslubun sanatlı bir şekilde kullanılmasına yol açmıştır. Şiirde yerli öğelerin yer alması zamanın en önemli özelliğidir. Mahalli unsurlar, atasözü ve deyim şiirde önem arzetmeye başlamıştır.

Bu tez çalışması XV. yüzyıl Anadolu sahasında yetkinleşen Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde edebî, tasavvufî terim ve kavramları incelemek üzere hazırlanmıştır. Müellif yapıtta sadece inşâ yeteneğini aksettirmekle yetinmeyerek maddî, manevî, fennî, dinî ve edebî ilimlerdeki bilgisini de sunmuştur. Yapıt nazım-nesir karışık olarak neşredilmiştir. Tazarru'-nâme için en kapsamlı tetkik, bizim de kaynak kitap olarak kullandığımız Mertol Tulum'un, inceleme ve çeviriler verdiği Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı) isimli çalışmadır.

“Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sinde Edebî ve Tasavvufî Terimlerin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme” adlı tezimiz giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmamızın giriş kısmında araştırmanın yöntemi, konusu amacı ve önemi ve sınırlılıkları hakkında genel bilgi verilmiştir. Sonrasında Sinan Paşa'nın hayatı, ilmî ve edebî yönü, felsefî yönü, tasavvuf ve tarîkata yaklaşımı, Arapça ve Türkçe eserleri hakkında kısa bilgiler verilerek Tazarru'-nâme ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Birinci bölümde, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde ele aldığı; “beyit, ebyat, münâcât, tevhîd, na't, gazel, mesnevî, hikâye, nesir, şiir, dîvân, dibâce, şerh,

inşâ” gibi edebî terimler ve edebî sanatlar tanımlayıcı bir yöntemle incelenmiştir. İkinci bölümde; “âb-ı hayât, gül, bülbül, hü mâ, lâle, nergis, sîmurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, felek, pîrûze, nesim, çeşm, âfitâb, teşne, bârân” gibi edebî kavramlar incelenmiştir. Kavramlar ele alınırken ilk olarak lugat manası kısaca açıklanmış ardından kavram örneklerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde; aşk, fakr, tevbe, nefis, züh d ma’rifet, sabır, havf ve recâ, rızâ, şükür, semâ, zâhid, behişt, kevser, mi’rac, burâk” gibi tasavvufî terimler irdelenmiştir. Bazı durumlarda konu bütünlüğünün bozulmaması ve verinin daha iyi kavranması sebebiyle terimlerin yer aldığı örnek beyitler daha öncesi veya sonrası beyitlerle birlikte ele alınmıştır.

Son bölümde ele alınan terimlerin incelenmesinde sözlükler, tarikatler ve tasavvuf tarihi, tasavvuf araştırmaları temalı metinlerden istifâde edilmiştir. Bu çalışmada bütün tasavvufî terimlere yer vermek imkânsızdır. Dolayısıyla tasavvufî kültürde yoğunlukla zikredilen terimler örneklendirilmiştir. Tasavvufî terimler, sûfî düşünce sisteminin temellerini oluşturan; aşk, fakr, tevbe, ilim, havf ve recâ, halvet, ma’rifet, şeyh, nefis, sabır, züh d, şeyh ve mürid, rızâ, tevekkül ve tevessül gibi başlıklar altında ele alınmıştır. Akabinde tasavvufî terimlerin sözlük anlamları açıklanarak tasavvufî ıslahatlar ve alanda fikir bildirmiş müelliflerin görüşlerine başvurulacaktır. Son olarak Tazarru’-nâme’de terimler analiz edilecektir.

Bu tez çalışmasında Tazarru’-nâme’deki edebî, tasavvufî terim ve kavramları tespit ederek bunlara yönelik müelliflerin tanım ve değerlendirmelerinden yararlanılmıştır. Her terim ve kavramı açıklarken edebî ve tasavvufî literatürden yararlanarak konu bütünlüğünü sağlamaya özen gösterilmiştir.

Tazarru’-nâme içerisinde manzum ve mensur parçalar bulunduğuundan sunulan örneklere numara verilmesi zaman zaman sorun olmaktadır. Bunun yanı sıra varaklardaki nazım bölümleriyle nesir bölümleri farklı bir şekilde dipnotta numara vererek gösterilmiştir. Mensur bölümlerde cümle çok uzunsa sadece bahsedilen terimin veya kavramın geçtiği kısım verilmeye çalışılmıştır. Açıklama ve tanımlar verilirken yapıtın içerisinde mevcut bulunan örneklerle desteklenilmiştir. Sonuç olarak ulaşılan bilgiler üzerine kapsamlı değerlendirmeye Sinan Paşa’ nın Tazarru’-nâme’sinde edebî, tasavvufî terim ve kavramlar tespit edilmiştir.

Teşekkür

Bu tez çalışmasının, konusunun belirlenmesi, hazırlanması sürecinde ilgi ve desteklerini esirgemeyen, tezin sonuçlanması süresince bana dâima yol gösteren, kıymetli danışmanım Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Savunma sınavıma katılarak tezime yapıcı eleştirilerde bulunan ve tezimin son şeklini almasına yardımcı olan değerli jüri üyeleri, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜLER ve Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KOYUNCU'ya müteşekkirim.

Bana tez hazırlama ve tamamlama süreci boyunca destek veren, sabır gösteren anneme, babama ve Esra'ya teşekkürü borç bilirim. Fikirleriyle bana destek olan, beni uyaran, çalışmama katkı sağlayan Esra ÖZTUNÇ'a ayrıca teşekkür ederim.

Feyza ÖZTUNÇ

TOKAT 2022

Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sinde Edebî ve Tasavvufî Terimlerin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme

Feyza Öztunç¹

Özet

Bu tez çalışmasında, Fatih devrinin önemli âlim şahsiyetlerinden biri olan Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserindeki edebî, tasavvufî terim ve kavramlar tespit edilerek izâh edilmiştir. Sinan Paşa, bu dönemde vezirlik makamına yükselerek “Hâce-i Sultânî” unvanını almış ve “Hoca Paşa” olarak anılmıştır. O, sanatçılığının yanı sıra kadılık, müderrislik ve sadrazamlık görevlerini icrâ etmiştir. XV. yüzyıla ilmiyle ismini yazdırmış olan Sinan Paşa klasik edebiyatta da Tazarru'-nâme eseriyle ön plana gelmiştir. Tazarru'-nâme, itinâyla seçilmiş kelimeleri, seci ve aliterasyonları ve hacimli söz sanatlarıyla edebî, tasavvufî terim ve kavramlarla içerisinde birçok malzemeye sâhip bir kaynaktır. Bu tez çalışması, Giriş bölümünden sonra üç ana başlık ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm “Edebî Terimler” olarak adlandırılmış “beyit, ebyat, münâcât, tevhîd, na't, gazel, mesnevî, hikâye, nesir, şiir, dîvân, dibâce, şerh, inşâ” gibi terimler eserde yer aldığı şekliyle verilerek açıklanmıştır. İkinci bölümde “Edebî Kavramlar” başlığı altında “âb-ı hayât, gül, bülbül, hüma, lâle, nergis, sîmurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, felek, pîrûze, nesim, çeşm, âfitâb, teşne, bârân” gibi kavramların lugat manası kısaca açıklanmış ardından örneklerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın en hacimli kısmı üçüncü bölümde “Tasavvufî Terimler” başlığı altında “aşk, fakr, tevbe, nefis, zühd ma'rifet, sabır, havf ve recâ, rızâ, şükür, semâ, zâhid, behîşt, kevser, mi'rac, burâk” gibi tasavvufî terimlere yer verilerek ilgili nazım ve nesir kısımlarıyla incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise ulaşılan bilgiler üzerine kapsamlı değerlendirmeye Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sinde edebî, tasavvufî terimler ve kavramlar tespit edilmiştir. Çalışmada faydalanılan eserlere Kaynaklar başlığı altında yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Edebî ve Tasavvufî Terimler, Sinan Paşa, Tazarru'-nâme.

¹Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D.

A Study on the Use of Literary and Sufi Terms in Sinan Pasha's Tazarru'- name

Feyza Öztunç²

Abstract

In this thesis, the literary and mystical terms and concepts in the work named Tazarru'-nâme of Sinan Pasha, that being one of from important scholarly personalities of the Fatih period by determined were explained. During this period, Sinan Pasha by rising to vizier received the title of "Hâce-i Sultani" and was called by be"Hodja Pasha". In addition to his artistry, he performed the duties of kadi, mudarris and grand vizier. XV. Sinan Pasha, who had his name written in the 19th century with his science, also came to the fore in classical literature with his work Tazarru'-nâme. Tazarru'-nâme is a source that has many materials in with carefully chosen words, the speech and alliterations and with voluminous rhetoric, with literary and mystical terms and concepts. The first chapter was called by be "Literary Terms" and terms such as "couplet, ebyat, munacat, tawhid, naat, ghazal, masnavi, story, prose, poetry, divan, dibâce, commentary, inşâ" are explained. In the second part, under the title of "Literary Concepts", it was briefly explained such as "âb-ı hayât, rose, nightingale, humâ, tulip, daffodil, simurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, fate, pirûze, nesim, çeşm, afitâb, teşne, baran" the lexical meaning of the concepts and then it was tried to be explained with examples. In the third part of the study, the most voluminous part of the study by placing to mystical terms such as "love, poverty, repentance, soul, zühd ma'rifat, patience, fear and hope, consent, gratitude, sema, zahid, behisht, kevser, mi'rac, burak" analyzed relating to verse and prose parts. If in the conclusion part, a general evaluation by to made on that data obtained literary and mystical terms and concepts in Sinan Pasha's Tazarru'-nâme were determined. The works used during the study are given under the heading of Resources.

Keywords: Classical Turkish Literature, Literary and Sûfî Terms, Sinan Pasha's, Tazarru'-nâme.

---

²Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı A.B.D.

KISALTMALAR

Ar: Arapça

(as) : Aleyhisselam (Ona selam olsun.)

bkz. : Bakınız

C: Cilt

Çev: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed: Editör

Efs: Efsanevî

Fars: Farsça

Hızl.: Yayına Hazırlayan

Hız. : Hazreti

mad. : madde

M.E.B.: Milli Eğitim Bakanlığı

Mec: Mecâzi

S.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem (Allah'ın selamı onun üzerine olsun.)

S: Sayı

SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü

T: Tekil

Tas: Tasavvufî

TDEA : Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Ter: Tercüme

vb. : ve benzer(ler)i

vd : ve diğerleri

Yay: Yayınevi

yy. : yüzyıl

GİRİŞ

1. Sinan Paşa'nın Hayatı

Doğum tarihi 1440/1 olan Sinan Paşa'nın asıl adı Yusuf b. Hızır b. Celâleddin'dir. Babası Hızır Bey İstanbul'un ilk kadısıdır. Dedesi Celâleddin Efendi ise Sivrihisar kadılığını icrâ etmiştir. Molla Yegân; annesi tarafından dedesi ve Molla Fenârî'nin talebesidir. Müellifin atalarının Mevlâna'ya ya da Nasreddin Hoca'ya kadar ulaştığı bildirilir. Babası Hızır Bey kıymetli fikir şahsiyetleri içerisinde. Hızır Bey, Molla Fenari'nin başlattığı irfân teamülünü inkişaf ettirmiştir. Sinan Paşa, Tazarru'-nâme'de babası Hızır Bey'in teması aşk olan gazelini aktarırken ondan “muhakkik üstat”, “müdakkik fâzıl” “ilimleri kendisinde toplayan kimse” ifâdeleriyle bahsetmektedir.³

Müellifin, doğum yeri ve yılı hakkında farklı fikirler bulunmaktadır. Emine Gürsoy Naskali ve Mertol Tulum 845/1441 yılında doğduğunu bildirirken, Maâ'-rifnâme adlı eserde hacimli araştırmalarda bulunan İsmâil Hikmet Ertaylan, Sinan Paşa'nın 843/4-1440 yılında doğduğu bilgisini paylaşmaktadır.⁴ Recâizade Mahmud Ekrem ise “Kudemâdan Birkaç Şâir” adlı eserinde Paşa'nın {h. 841/ m. 1437} yılında doğduğunu ifâde edilmektedir.⁵

Sinan Paşa'nın doğduğu yer ile farklı görüşler mevcuttur. Fâik Reşâd İstanbul'u doğum yeri olarak bildirirken, Uzunçarşılı Sivrihisar veya Bursa olduğunu, Bursalı Mehmed Tâhir ve Hoca Sâdettin ise doğum yeri olarak Bursa'yı belirtirler.⁶

Edirne'de yapılan ilmi toplantılardan birinde Sinan Paşa'nın babası Hızır Bey, II. Mehmed'in dikkatini, Suriye veya Mısır'dan gelen bir Arap âlimiyle giriştiği tartışmada üstünlük sağlayarak kazanmıştır. Hâdis, 50 akçe ile Hızır Bey'in Bursa'daki Çelebi Mehmed Sultâniye Medresesi'ne müderris olmasını sağlamıştır. Tâyin akabinden Hızır Bey {h. 848/ m. 1444} yılında İnegöl Kadılığına atanmıştır.

Bu olayların yaşandığı zamana bakıldığında II. Mehmed'in tahta çıktığı ilk saltanat tarihi {1444-1446} yıllar arasında olduğundan Sinan Paşa'nın Bursa'da doğduğu fikrini asıl olarak görmek uygundur.⁷

³ Mertol Tulum, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)* transkripsiyon: Mertol Tulum, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2014, 13-14.

⁴ Aylin Koç, “Sinan Paşa”, *DİA*, C., XXXVII, İstanbul 2009, 229.

⁵ Recâizade Mahmud Ekrem, *Kudemâdan Birkaç Şâir*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 1305, 9.

⁶ Koç, “Sinan Paşa” 229.

⁷ Mustafa Said Yazıcıoğlu, “Hızır Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C., XIV, İstanbul 1998, 413.

Anne ve baba soyundan çağın en değerli fikir âlimlerine sâhip bir aile ve ilmî bir ahlâk içerisinde yaşamış olan Sinan Paşa, kâbiliyeti ve zekâsıyla genç yaşlarda önemli ilmî kapasiteye ulaşmıştır. Müellif fıkıh, hadis, tefsîr gibi din ilimlerinin yanı sıra; felsefe, matematik, astronomi gibi fen bilimlerine de sâhiptir.

Paşa, Fâtih Sultan Mehmet zamanında sultanın hocalığı vasfına ulaşarak “Hâce-i Sultânî” unvanına sâhip olmuştur. Akabinde Fâtih, devlet işlerinde de Paşa’nın fikirlerinden yararlanmak istemiştir. Vezirliğe kadar yükselen Sinan Paşa, sebebi bilinmeyen bir vakadan dolayı görevden alınmıştır. Vezirlik vazifesinden kendi isteği ya da mecburi olarak ayrıldığı konusu ise şüphelidir. Bir bahiste Lâtîfî, “*riyâseti siyâset bilip a’raz-ı dünyadan külliye i’râz edip Şeyh Vefâ hazretlerinden el aldığı*” belirtir. Bu sözden Paşa’nın vazifeden şeyhine intisâbı sebebiyle kendi isteğiyle ayrıldığını söylerken⁸ haset gibi duygular sebebiyle görevini bırakmak zorunda olduğunu belirtenlerde de mevcuttur.⁹

Paşa’nın karakterinin gelişiminde Hakk’ın emir ve yasaklarına hakkıyla bağlılığın faktörü bulunmaktadır. Sinan Paşa, etik kâidelere bağlı bir yaşam sürmüştür. Davranışları samimi; insanı değersizliğe uğratacak yalan, iftirâ ve çıkarılıktan uzaktır. Paşa, aklıyla Hak aşkını dercetmiştir. Siyasî ve ilmî yetisini kötüye kullanmayarak İslamî etik çerçevesinde yaşamıştır. Paşa’nın tok gözlü, derviş fitratlı ve dünya mülküne ehemmiyet vermediği kaynaklarda belirtilmektedir.¹⁰

⁸ Ömer Yılmaz, “Sûfî-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa’da Tasavvuf ve Ahlak”, *Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı*, Eskişehir 2013, 285.

⁹ Ömer Yılmaz, “Sûfî-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa’da Tasavvuf ve Ahlak”, 285.

¹⁰ Hasibe Mazıoğlu, Sinan Paşa, *DİA*, C.,X, İstanbul 1966, 667.

2. İlmî ve Edebî Yönü

Sinan Paşa'nın fitratındaki ilim tâlim etme aşkı, hayâtının her diliminde ilimle iştigâl etmesini sağlamıştır. Zamanını; kendisine ve insanlara fayda veren ilimle geçirmiştir. Aşağıdaki sözlerle bu ifâdeyi doğrular. “*Ammâ dünyâda ilimler olur ki kişiye ondan tazyî’-i ömürden gayrı fâide gözükmeyiz Ve âlemde nice fûnûn var ki sâhibine anâsından gayrî âide gerekmez.*”¹¹

Müellif, sâdece İslamî ilimlerle uğraşmamıştır. İslamî ilimlerin yanısıra matematik, fizik, tıp, felsefe, kimya, gök bilimleri gibi beşerî ilimlerle de ilgilenmiştir. XV. yüzyıl hükümdârı Fâtih Sultan Mehmet, sanata ve bilime ehemmiyet vererek genç âlimlerin yetişmesine imkân vermiştir. Paşa da bu yeteneklerden birisidir. Bununla birlikte müellif, yirmili yaşlarındayken yetenek ve zekâsıyla sultanın ilgisine mazhâr olmuştur.

Fâtih, Paşa'nın ilimle iştigâl ederek ilerlemesine olanak sağlamıştır. Müellife saygı duyarak “Hoca” olarak kabul etmiştir. Fâtih'in dâveti üzerine İstanbul'a gelen XV. yüzyıl ünlü matematikçisi Ali Kuşçu, Sinan Paşa'nın öğrencisi Molla Lütî'ye ders vermiştir. Molla Lütî'de öğrendiklerini Paşa'ya nakletmiştir.¹²

Sinan Paşa, ilmîye sınıfına dâhil bir aileden gelmektedir. Çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir eğitim alarak dinî ve aklî ilimlerle uğraşmıştır.¹³ İlköğrenimini babası Hızır Bey ve dedesi Molla Yegân'dan almıştır. Dedesi ve babasının ilim meclislerinde yetişerek çağın kıymetli kutuplarından ilmî olarak faydalanmıştır. Molla Hayâlî, Hoca-zâde Muslihuddin, Molla Gürânî ve Molla Hüsrev bu âlim zâtlar olarak zikredilir.¹⁴

Sinan Paşa, genç yaşlarında mükemmel bir müderris olarak göreve başlamıştır. Kendinden sonraki kuşağın değerli ilim adamlarının yetişmesini sağlamıştır. Bu sebepten XVI. yüzyılda yetişmiş âlim zâtların büyük bir kısmının Paşa'nın öğrencisi olduğu belirtilmektedir.¹⁵

¹¹ Tulum, Sinan Paşa-*Maâ'rifnâme: Özlü Sözler ve Öğütler El Kitabı*, 134.

¹² Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 15.

¹³ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 16.

¹⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, “Sinan Paşa” *Maâ'rifnâme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1961, 3.

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, 231.

Fâtih'in Paşa'ya, "Dâru'l-Hâdis ve Sahn-ı Semân" medreselerinde hocalık vermesi, "Hâce-i Sultânî" unvanıyla pâdişah müderrisliğine ulaştırması onun bu hünerinin en âşikâr delilidir. Paşa, vezir ve pâdişah hocası olarak "Hoca Paşa" unvanıyla zikredilmektedir. Vezirlik vazifesinde de ilme ve âlimlere çok değer vermiştir. Şehrin âlimlerini tatil gecelerinde bir araya getirerek ilmî sohbetlere kapı aralamıştır. Kestelî ve Hocaîzâde'nin bu sohbetlere iştirak eden âlim zâtlar arasında bulunduğu belirtilmektedir.¹⁶

Müellif, iyi bir âlim ve iyi bir edip olarak çağa damga vurmuştur. Bu sebepten Bursalı Mehmed Tâhir, onun Osmanlı edebiyatının kurucusu olduğunu söylemektedir. Tâhir ayrıca Paşa'nın, Arap ve Fars edebiyatından olan iktibâslarındaki yeteneğine ve sanatlı nesir tarzındaki yazısına dikkat çekmektedir.¹⁷ Paşa'nın tasavvufa yönelik Türkçe olarak yazdığı eserleri "Tazarru'-nâme, Ma'ârif-nâme ve Tezkiretü'l-Evliya'da" kullandığı tarz bu özelliği açık olarak yansıtmaktadır.

3. Felsefî Yönü

Sinan Paşa'nın tasavvufa henüz yönelmediği dönem, felsefeye ilgi duyduğu dönem olarak adlandırılır. Müellif, İslam düşünürlerinin Eflatun, Aristo ve Eski Yunan filozoflarının Arapçaya tercüme edilmiş eserlerini genç yaşlarında okumuştur. Bu okumalarının sonucunda fikren "Yeni Eflatunculuk"u benimsemiştir. Varlığın ortaya çıkışını, Allâh ile varlık arasındaki münâsebeti, aklın ve nefsin Allâh ile âlem arasındaki hakikat olduğunu tasavvufî şekilde aktaran, İslam düşüncesini yansıtan mistik felsefe okuluna verilen isme "Yeni Eflatunculuk" denilmektedir.¹⁸

Çok zeki olan Sinan Paşa, zekâsının bir yansıması olarak gençlik yıllarında felsefeyle uğraşarak şüpheciliğe yönelir. Babası Hızır Bey, şüpheciliğinden ötürü Paşa'yı kınar ve evhamlarına yenik düşüp gerçeğe varamamakla sorumlu tutar.

¹⁶ Ömer Yılmaz, "Sûfî-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa'da Tasavvuf ve Ahlak", *Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı*, Eskişehir 2013, 284.

¹⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz.: Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, C., 2, Ankara 2016, 650.

¹⁸ Cahid Şenel, "Yeni Eflâtunculuk", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C., XXXXIII, İstanbul 2013, 424-425.

Hızır Bey ve Sinan Paşa, sofrada bir gün yemek yerken babası Sinan Paşa'ya onun neredeyse yemek yedikleri tabağın bakır olduğundan dahî şüphe duyacağını söyler. Paşa da zâten duyu organlarının yanıltıcı olabileceğini ve bundan dolayı şüphe duyulması gerektiğini söyler. Hızır Bey sinirlenerek tabağı Paşa'nın başına atar.¹⁹

4. Tasavvuf ve Tarîkata Yaklaşımı

Sinan Paşa, dünya malını önemsemeyen, tok gözlü, derviş mizaçlı ve sadelikten haz duyan bir kişiliğe sâhiptir. Yardımseverliği ve alicenaplığı en üstün değerler olarak görmüş, dünyanın geçici zenginliğinden oldukça uzak durmuştur. Bilhassa “Tazarru’-nâme’deki”;

“*Mâl mâr olur içi pür-zehr hâ*” “*Mal içi zehir dolu bir yılan olur, sakın ondan*”²⁰ mısraıyla, “Maârif-name’deki”;

“*Dünya ne fânîdir ki sen onun nakdi için incinesin ve mâl ne cîfedir ki eline girmedigine gücenesin.*” “*Dünya gelip geçici değil midir, sen onun akçası için niye incineceksin ve malın leşten öte bir değeri mi vardır da elde edemedigine güceneceksin*” ifâdeleri Paşa'nın geçici dünyavî mülke önem atfetmeyen fitratını simgelemektedir.²¹

Sinan Paşa'nın tasavvufa duyduğu alâka, hayatındaki buhran zamanlarında adetâ kurtuluş olmuştur. O, tasavvufun tek varlığa yönelen sevgi temelli düşünce sistemiyle îmânını pekiştirmiştir.²²

Tasavvuf Sinan Paşa için, ruhunun sükûnet ve huzur bulmasında âdeta bir liman teşkil etmektedir. Belli merhalelerden sonra Paşa'nın aşkı aklına üstün olmuş, bazı meselelerde fikrin bir önem taşımadığını idrâk etmiştir. Tazarru’-nâme’de bunu şu şekilde ifâde eder:

“*Sa’y idüb ilm okudum sanma sakın*
eyleme ol ilmi bil Hakka yakın”

¹⁹ Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 22.

²⁰ Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 425.

²¹ Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 25.

²² Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 26.

Ömrümün geçti çoğu tedris ile

lîki kâl ü kâl ile telbis ile

Umaram Hak bari şimden giresün

işimün hayr ide binde birisin”²³

Çağın kıymetli düşünce ve tasavvuf okulu olan “Zeynilik temsilcisi Şeyh Vefâ”ya muhabbet ve bağlılık duymakla Sinan Paşa’nın tasavvufî tekâmülü başlamaktadır. Müellif; farklı âlemlere, kutsallık adına sahip olunan sırlara onun kılavuzluğunda tutunmuştur.²⁴

Paşa, manevî zâtları seven ve onlardan medet isteyen bilhassa da “Şeyh İbnü’l-Vefâ”ya yoğun sevgisi olduğu belirtilir. Latîfi, Paşa’nın devlet vazifelerinden sonra dünyavî meselelerden uzaklaşıp “Şeyh İbnü’l-Vefâ”ya bağlandığını belirtmektedir.²⁵ Nitekim Sinan Paşa Tazarru’-nâme’de “Şeyhlerin Şeyhi İbnü’l-Vefâ Hazretlerine Na’t” başlığı içerisinde şeyhini överek devrin yıldızı olduğunu belirtmektedir. Paşa’nın bu bölümlerdeki sözlerinde üstadından mânevî olarak himmet istediği de bâriz olarak hissedilmektedir.²⁶ Paşa, üstadına olan muhabbetini “Tazarru’-nâme”nin son kısımlarında şöyle aktarır:

“Özellikle içlerinden şu arı sili insan –ki zamanımıza kutup olmuş, felek kulpu elinde-, şu ıslıl ıslıl ışıyan can –ki iki âlemi temaşa eder, gök topu önünde-; şu şanlı şerefli varlık –ki cihân bağına güzellik katmış-, şu kıymetli yaratık –ki yaratıklar âlemini bezek bezek etmiş-; şu pak ruh –ki beden ilişkisini azaltmış-, şu saf kalp –ki nefis sıfatlarını silip arıtmış-; şu beşer –ki beşeriyetten kurtulmuş- Şu Cüneyt zamanlı –ki zahidler arasında eşsiz bir er olmuş-; şu Rabb’e ait sırları bilici –ki ilmi yalnızca Hak ilmi olmuş-, şu nurlu yolcu –ki mutlak varlık aynası olmuş-; şu gönülden bağlı gönül veren –ki gönül verdiğinin rızası rızası olmuş-, şu sevdiğiyle bütünleşmiş seven –ki sevgi yolunda varlığını tükenmiş-; şu bilgisini yaşayan bilgin –ki şeriat tahtına sultan olmuş-, şu yol gösterici şeyh –ki tarikat yolcularına han olmuş-; şu yüreği arı duru sûfî –ki safa denizinde boğulmuş-, şu abid Zâhid –ki ibâdet nuru içinde kaybolmuş-; söz ettiğim o kişi faziletli tarikat önderi ve ergin yol rehberi; İlâhî ma’rifetlere eşme, sabah vakti sırrını bilen bir özge; gerçekler gizlenen bir hazine, içinde incelikler toplanan bir daire; ruhlar dünyası bilgilerinin ocağı, gizli sırların kaynağı; maddi heykellerden kurtulmuş, mânevî tapınaklara ulaşmış; kutsal ışıkların doğduğu yön, insana has olgunlukların bulunduğu mekân; gerçeğe ulaşmak için yol

²³ Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 166.

²⁴ Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme, (Yakarışlar Kitabı)*, 18.

²⁵ Reçaîzâde Mahmud Ekrem, *Kudemadan Birkaç Şâir*, 5.

²⁶ Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme, (Yakarışlar Kitabı)*, 816- 837.

arayanlara övünç vesilesi, doğruyu bulmak için ince ince araştıranların gözü; ârifler beyi, âşıklar delili; sünneti yaşatan, sonradan katılanı sürüp atan; Hak yolunun dâvetçisi, hâlk için Allâh'ın delili; dinle ilgili güç meseleleri açıklayıcı, kesin bilgi ile ilgili zor düğümleri çözücü; şeriat ve tarikat sancaklarını taşıyan önder, hakikat sırlarının inceliklerini kavrayan er; Tanrı dostlarının göz bebeği, arı duru yol erlerinin yüzünün parlaklığı; irfân kadehini içmiş, bağışlanma elbisesini giymiş; ma'rifet vadilerine ulaşmış.

...

O mücâhede meydanında dövüşçü, o müşâhede eyvanında hazır bekleyen öncü; o hidâyet ışığında iş gören, o inâyet otağında otura neren; o tefrid çölünde yürüyen, o tevhîd denizinde yüzen; din ve diyanet tacının incisi, ilim ve emânet güzelinin süsü; İlâhî nurların doğuş yönü, sınırsız sırların saklandığı gömü; gönül erlerinin arkadaşı, bilinmezler sarayının sırdaşı; din göğünün ayı, şeriat ilinin beyi; ruh âleminin ışığı, gönül baharının çiçeği; şeriat bağının bağcısı, hakikat şehrinin kapıcısı; can isteyen canı, cinler ilinin hanı; ilahlık sırlarını elde etmiş özge ergin, tanrılık bilgilerine ulaşmış bilgin; sermayesi zevk ve safa, vefa çocuğu Hazret-i Şeyh Ebülvefa.”²⁷

Paşa, “Şeyhi İbnü'l-Vefâ”ya olan muhabbeti âlim zâtlarla arasında gelişen diyolog üzerinden şu şekilde aktarılır:

“Rivâyete göre, Şeyh İbnü'l-Vefâ, Hanefî mezhebinden olduğu hâlde, besmeleyi cehren okur. Bu durum, başta Şeyhü'l-İslâm Molla Gürânî olmak üzere, İstanbul ulemasının tepkisini çeker. Molla Gürânî başkanlığında toplanan âlimlere karşı Sinan Paşa, şeyhini müdafaa eder. Şeyh İbnü'l-Vefâ'nın içtîhât derecesinde olduğunu ve kendi içtîhâdıyla amel ettiğini belirtir. Hatta Kur'ân'ın yedi derece olarak işârî tefsirini bildiğini ve kütüb-i sittenin ezberinde olduğunu; bununla birlikte içtîhât şartlarını ve usûl kâidelerini de bildiğini ifâde eder. Bunun üzerine, Molla Gürânî, “Böyle şahidi olan birine karşı çıkmak doğru olmaz” diyerek, bu muarazadan vazgeçer ve diğer âlimleri de vazgeçirir. Sinan Paşa şeyhi İbnü'l-vefa'dan “memleketimizin şeyh-i azam'ı” diye bahsettikten sonra, Hanefî mezhebinden olduğu hâlde namazda besmeleyi açıktan okuması vecelse-i istirâhede oturmasına yönelik eleştiriyi cevaplandırır. Bu doğrultuda, İbnü'l-vefa'nın bu iki fikhî meselede riyâzet kuvveti ile hakkı gördüğünü ve bu iki meselede içtîhât mertebesine eriştiğini” söyler.²⁸

Paşa'nın “Şeyh İbnü'l-Vefâ”ya intisabı²⁹, onun “Zeyniyye tarikatının Vefâiyye koluna” alâkalı olduğunu yansıtır. “Zeynüddîn Hâfî”nin tasavvuf anlayışının da “Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şühûd” kapsamlı olduğu, fakat onun “Vahdet-i Şühûd”a daha kabiliyetli olup tevhîd davasına “Ehl-i Sünnet”e karşı gelmekten içtinap duyarak

²⁷ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 447- 448.

²⁸ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 25.

²⁹ Reşat, Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeynîler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 144.

itinâlı bir üslup kullandığı belirtilmektedir. Aynı zamanda O, “İbnü’l-Arabî”nin tasavvuf anlayışını büsbütün kabul etmemiş ve şeyhi “Hatmü’l-velâye” ve “Firavun”un îmânı davasında eleştirmiştir.³⁰

Müellifin tasavvufa ilgisi ve şeyhi “Şeyh Vefâ”ya olan sevgisi Ma’ârifname’indeki şu satırlarla ispat edilebilir:

“İkdâm etmek gerek ki hakâyık-ı eşyâda teyakkünü ola ve cehd etmek gerek ki hükm-i mevcûdâtta tefattunu ola. Şer‘ eteğini muhkem tutmak gerek ve şerîat tarîkını gozetmek gerek. Aklına uyup muttasıl oyle ikdâm gerekmez, nakli koyup hemîn akıl cânibine ihtimâm gerekmez. Eğerci akıl asıldır, ammâ onda hatâ eksik olmaz, onun vehmiyyâtını değme kişi bedîhiyyâtta secemez. Şer‘de nice nesneler var ki akıl araya girmez, kendi dâiresinden hâriçdir, anlayamaz. Akıl onun gibiye karışmaz, sâmit olur; şerîat her ne derse, îmân getirip sâkit olur. Ammâ vehîm ölçümlük edip ortaya girer, türlü vehmiyyât ile karıştırır. Âkil ki tab‘ı selîmî olmaz ve mütefekkir ki mezâkı müstakîm olmaz, gâh olur ki onun gibide yanılır, vehmin hükmünü aklın sanır.” “Nesnelerin gerçekliklerinde kesin bilgiye ulaşmaya çalışmak ve varlıklara değer biçmekte anlayış ve kavrayış elde etmeye çaba göstermek gerek. Tanrı emirleri eteğini sıkı tutmak gerek, bu emirler doğrultusunda yol almayı gozetmek gerek. Aklına uyup sürekli o şekilde gayret göstermek, nakli bir yana bırakıp yalnızca akıl yönüne yönelmek gerekmez. Gerçi akıl asıldır, ama onda yanılma eksik olmaz, onun kuruntularını her kişi kesinliklerden ayıramaz. Tanrı buyruklarında öyle şeyler vardır ki akıl araya girmez; kendi dairesinden dışarıdadır, anlayamaz. Akıl o gibi şeylere karışmaz, susar; buyruklar ne derse inanıp sesini çıkarmaz. Ama kuruntu bilgiçlik satıp araya girer, türlü soru ve düşüncelerle aklı karıştırır. Yaradılışı kusurlu olan akıl sahibi ve doğru dürüst zevk alma duyusu bulunmayan düşünür zaman olur o gibi durumlarda yanılır, kuruntunun hükmünü aklın sanır.”³¹

Eserlerinde Paşa “vahdet-i vücud” anlayışını Ehl-i Sünnet’e karşı gelmeden vermeye çalışmıştır. Paşa, şerîatin ve Ehl-i Sünnet’in sınırlarına saygı duymaktadır. Bu anlamda, hakikat dileyenin tarîkata, tarikat dileyenin de ilk olarak şerîata uyması gerektiğini salık verir.³² Müellif, bir âlim gözüyle Allâh hükümlerini kendi hayatına eksiksiz bir biçimde uygulamıştır. Tasavvuf, inanç ve aklın çizdiği yolda hayat sürmüştür.³³

³⁰ Reşat Öngören, *Tarihte Bir Aydın Tarîkatı Zeyniler*, 190-191.

³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 23.

³² Tulum, Sinan Paşa- Tazarrunâme, (Yakarışlar Kitabı), 475.

³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 26.

5. Eserleri

Sinan Paşa'nın eserleri Arapça ve Türkçe eserler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İlmi konularda araştırma, inceleme ve eleştiriye dayanan eserlerini Arapça olarak kaleme alırken, dinî ve tasavvufî eserlerini ise Türkçe olarak yazdığından bu şekilde bir tasnif yapılmaktadır.³⁴

Sinan Paşa yazarken cezbeye tutulduğunu Ma'ârifname'de şu şekilde aktarmaktadır:

“Hak Hazreti'nin nuût-ı kerîmesinde her ne ki hatırıma geldi, söyledim. Geh olurdu ki mecliste üç dört varak yazardım; germiyyetten bilmezem ne ederdim. Maânî dürrü gelirdi, ben tahrîr ederdim ve maârif dürrü dökülürdü, ben takrîr ederdim.” “Yüce Tanrı'ya yaraşır övgüler düzmekte hatırıma ne geldiyse söyledim. Zaman olurdu, bir toplantı sırasında üç dört yaprak yazardım; kendinden geçmişcesine ne yaptığımı bilmezdim. Anlam incileri gelirdi, ben yazardım ve sır incileri dökülürdü, ben söze dökerdim.”

Sözleriyle kaleme aldıklarının bir bölümünün ilhâm olarak yazıldığını vurgulamaktadır.³⁵

5.1. Arapça Eserleri

5.1.1. Haşîye Alâ Şerhi'l-Mevâkıf fî İlmi'l-Kelâm

“Adûdiddîn İcî”nin {ö. 756/ 1355} “el-Mevâkıf İlmi'l-Kelâm” adlı eserini “Seyyid Şerif el-Cürcânî” {ö. 816/ 1413} şerhetmiştir. Akabinde Paşa'da “Kelâm” ilmiyle alâkalı bir eser kaleme almıştır.

5.1.2. Risâlefî Cevâbi Kestelli Amma İşkelehu Min Şerhi'l-Mevâkıf

Şerhte, Kestelli'nin güçlük yaşadığı bir mevzuya Sinan Paşa cevaben kelâm ilmiyle karşılık vermiştir.

5.1.3. Ta'likâta Lâ Haşiyeti't-Tecrid Li's-Seyyid Şerîf

Seyyid Şerîf'in Tecrid hâşiyesi üzerine yazılan bazı notları kapsamaktadır.

5.1.4. Hâşîye Alâ Tefsîri'l-Beyzâvî

Beyzâvî'nin tefsîri üzerine yazılan bir hâşîye çalışması olarak neşredilmiştir.

³⁴ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 33.

³⁵ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 28.

5.1.5. Hâşiye Ale'l-Hidâye

“Merginânî’nin {ö. 593/ 1197} el-Hidâye”sinin “Taharet” kısmı için kaleme alınmış fıkıhla alâkalı hâşiyedir.

5.1.6. Hâşiye Alâ Şerhi'l-Mulahhas Fi'l-Hey'e

Bursalı Kadızâde-i Rûm-i {ö. 844/ 1440} “Mahmud Çağmini’nin {ö. 619/ 1221} el-Mulahhas” adlı eserini şerhetmiş, şerh üzerine de Sinan Paşa’da şerhle ilgili astronomi hakkında hâşiye kaleme almıştır.

5.1.7. Hâşiye Alâ Nihâyeti'l-İdrâk

Bu hâşiye çalışması “Kutbuddîn Şîrâzî”nin {ö. 710/ 1310} astronomiyle alâkalı eserine yazılmıştır.

5.1.8. Ecvibe An İ'tirâzâtî'l-Kastallânî f'l-Cüz'i Lâyeteccezzâ

Sinan Paşa’nın “Kastallânî”nin atom {bölünmeyen cüz'} manasındaki muhalefetine cevaben yazılmış bir eserdir.

5.1.9. Risâle Fî Hâlli İşkâli Muaddeli Mesîri'l-Utarid

Astronomi dalında yazılan eser Utarid yıldızının uzaklığının belirlenmesinden yaşanan güçlüklerle ilgili bir risâledir.

5.1.10. Risâle Fî Beyânî Mes'eletin Hendesiyyetin

Müellifin matematik alanında “açılar” konusuyla ilgili kaleme aldığı eserdir.

5.1.11. Hâşiye Alâ Sadri's-şerîa Ale'l-Vikâye

Sadruşşerîa’nın “el-Vikâye’si” üzerine yazılan bir hâşiye olup fıkıh ilmi ile ilgili bilgiler aktarılmaktadır.

5.1.12. Risâle Fî Eşkâli'İlezi Uride Fi Havâssi Hikmeti'l-Ayn Fî Bahsi'l-Cihe

Sinan Paşa’nın felsefeyle alâkalı düşüncelerini açıkladığı eserdir.³⁶

³⁶ Mazıoğlu, “Sinan Paşa”, 670.

5. 2. Türkçe Eserleri

5.2.1. Tazarru'-nâme

Tazarru'-nâme, Sinan Paşa'nın sanatlı nesirle kaleme alınmış ilk Türkçe eseridir. Tazarru'-nâme üzerine en hacimli çalışma, bizim de kaynak kitap olarak kullandığımız Mertol Tulum'un kıymetli açıklamalarda bulunduğu "Tazarru'-nâme" (Yakarışlar Kitabı) adlı çalışmadır.

"Tazarruât, Darâat-nâme" gibi adlarla da anılan bu ünlü eserine Sinan Paşa "Tazarru'-nâme" adını vermiş olduğunu Ma'ârif-nâme'sinin girişinde şu şekilde belirtmektedir: *"Allâhu Teâlâ Hazreti'nin kemâl-i tevfîk ve inâyetiyle ve ervâh ı mutahherenin rûhâniyyetleri berekâtıyla bir kaç ayın içinde bir Tazarru'-nâme yazıp tertîb eyledim."*³⁷

Eserde bir yerde bu şekliyle verilerek³⁸, iki kısımda ilki Sinan Paşa'nın el yazısıyla "Tazarruat"³⁹ olarak yazıldığı görülmektedir.

"Tazarru'-nâme"nin yazılma sebebini Paşa, Ma'ârif-nâme'nin "Sebeb-i Tahrir-i Kitab", "Kitabın Yazılış Sebebi" başlığı içinde açıklamaktadır:

"Ehl-i ilmin mutâlaa arasında çok çok vakitleri olur ki abes yerlere sarf olur ve halka muhtelit olanların elbette nice saatleri olur ki mâlâ-yâ'nî yerlere harç kılınır. Pes âkil odur kim o vakitleri hıfz eyleyip gözede, elinden geldikçe bir muhimm-i dînîye sarf ede; eğer âhiret maslahatında olmaz ise bârî ki onun teşvîşinde ola; eğer ahlâkını tehzîb edemezse, bârî nice tehzib olur, mülâhaza kıla; cihâna ibret gözüyle nazar edip fikr eyleye; eğer kendine fâidesi olmaz ise başka bir kişiye fâidesi yetişe. ... Söz bir nesnedir ki zâil olmaz, kıyâmete değin durur; gâh olur ki nice meclislerde okundukça duâyı hayra sebeb olur. Vakt olur ki bir duâsı makbûl kişiye tuş gelir; bir ağzı kutlu, dili tatlı azîze şeş gelir. Onun duası buna ekalli şu kadar fâide verir ki berzâhta rûhunu muzâyakadan kurtarır. Fakîr dahi bu ma'nâyı kasd eyleyip ... ." "İlim adamlarının ilimle meşgul oldukları saatler arasında uzunca vakitleri olur ki boş yere harcanır ve halkla ilişkide bulunanların elbette nice saatleri olur ki faydasız yerlerde tüketilir. O hâlde akıllı kimsenin yapması gereken o vakitleri elden kaçırmayıp gözetmek, elinden geldiğince önemli bir din konusu için kullanmak; eğer ahiretle ilgili bir iş işlemezse, hiç olmazsa onun tasasında olmak, eğer ahlakını güzelleştiremezse, hiç değilse nasıl düzeleceğine kafa yormak; cihâna ibret gözüyle bakıp "düşünmek, eğer kendisine faydası olmazsa başka birine faydası yetişmektir. ... Söz öyle

³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Ma'ârif-nâme: Özlü Sözler ve Öğütler El Kitabı, 25.

³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 463.

³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 455-709.

bir nesnedir ki yok olmaz, kıyamete değin durur; zaman olur toplantı yerlerinde okundukça hayır duaya sebep olur. Gün olur bir duâsı makbul kişinin önüne çıkar; bir ağzı kutlu, dili tatlı ulu kişiye rastlar. Onun duâsı buna en azından şu kadar fayda verir ki berzâhta rûhunu bir sürü sıkıntıdan kurtarır. Ben fakir de bu manâyı kast edip ... .]”⁴⁰

Sinan Paşa; Tazarru‘-nâme’nin içinde daha açık bir şekilde eserini yazma sebebini yinelemektedir:

“Bu risâleyi onun için halk veririm ve bu tazarruatı onun için ele bildiririm ki nâgâh bir aşk eline tuş gele ve bir ağzı kutluya şeş gele. Nazar edip himmetede, esirgeyip rahmet ede. Çün bizden duâ dilemiş edelim; çün Fâtiha taleb etmiş, okuyalım deyip ... .” [= Bu kitabı şu yüzden halk veriyorum ve bu gönülden gelen yakarışları şu sebeple ele bildiriyorum ki beklenmedik bir anda bir aşk erinin karşısına çıkar ve bir ağzı kutluya rastlar. Değer verip himmet eder, esirgeyip rahmet eder. Mademki bizden duâ dilemiş, edelim ve mademki Fâtiha talep etmiş, okuyalım” deyip ... .] şeklinde özetlenmektedir.⁴¹

Müellifin sözlerinden anlaşıldığı üzere, Tazarru‘-nâme’nin yazılış sebebi yalnızca eseri okuyacak kişilerden Fâtiha ve duâ ummaktır. Eserini, diğer eserlerinde olduğu gibi kimsenin isteği üzerine ya da bir kimse için kaleme almıştır. Eseri öte dünyaya açılan yolda baştan sona kadar bir ümit hâlinde yazılmış bir teslimiyettir. Eserde, Hak’tan lutuf, sonra peygamberlerden ve özellikle İslam peygamberi Hz. Muhammed’den manevî destek ve bağış dilenmektedir. Akabinde Hz. Peygamber’in ailesi ile yakın dostları, dört imamla büyük hadis şeyhlerini ve tarikat büyüklerini anarak ruhlarına duâlar gönderilmektedir. Onların manevîyatlarına sığınarak kurtuluşa ereceğini ümit etmektedir.⁴²

Yapıt; yapı bakımından iki ana bölümden meydana gelir. Birinci bölüm “Yakarışlar bölümü”dür. Bu bölüm içerisinde “Yüce Tanrı’ya övgü, Birlik üzerine, Ma’rifet üzerine, Şeyhin gerekliliği üzerine, Havf ve recâ üzerine, Zühd üzerine, Tevbenin gerekliliği üzerine, İslam üzerine, İbâdetler üzerine, İlim üzerine, Rızâ üzerine, Sabır üzerine, Fakr üzerine, Nefsi bilmek üzerine, Tevekkül üzerine, Aşkın nitelikleri üzerine” gibi birçok alt başlığa sâhiptir. İkinci bölümde ise “Büyük ve ünlü yedi peygambere övgü, Hz. Peygamber’in ailesi ve yakın dostlarına övgü, dört büyük

⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 30.

⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 31.

⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 31.

imama övgü, tarikat ulularına ve Allâh dostlarına övgü” gibi mevzulardan bahsedilmiştir.⁴³ Sinan Paşa bölümler hakkında şunları belirtmektedir:

Birinci bölüm “Tazarruat Yakarışlar” bölümüdür ve müellifin ifâdesiyle “*Hak Hazreti’nin nuût-ı kerimesinin fehm-i nâkıs yetiştiğinde olan işârâtında ve o Cenab-ı zü’l-celâlin hulûs-ı derûn ile denilen tazarruâtında*” azametli Allâh’a yakışır övgüler eksiksiz bir şekilde ifâde edilmektedir. Yüce yaradana temiz bir kalple sunulan yakarışlardır. Bölümde farklı konuların ele alındığı birçok alt başlık mevcuttur. İkinci bölüm bir girişle başlayarak, manzum olarak yazılmış fahriye “kendine övgü ve mensur sonuç satırları” ile sona ermektedir. Bölüm müellifin ifâdesiyle: “... o zevât-ı âliye-i mustafeyn-i ahyar ve o nüfûs-ı mukaddese i kıdve-i ebrârın evsâf-ı kerîmelerinde denilmiştir.” Seçkin zatların ve din kılavuzlarının naif kişilikleri, yüksek vasıfları dile getirilmiştir.⁴⁴

Eser, Paşa’nın manevî kılavuz olarak gördüğü “Şeyh İbn-i Vefâ”ya yalvarışlarını ifâde ettiği “*Arz-ı Tazarru’u Niyaz*”, “*Yalvarış ve Yakarış Sunumu*” başlıklı mensur ve manzum uzun olarak yazılan alt başlıkla nihâyete erer.⁴⁵

“Tazarru’-name’nin yazılış zamanı tam olarak bilinmemektedir. Paşa’nın Türkçe eserlerini II. Bayezid zamanında kaleme aldığı kesinliğine dayanarak bu tarih 1481’den önce bir zaman değildir denilebilir. Fakat Paşa’nın Ma’ârif-nâme’de belirttikleriyle yaşamı hakkında bilgi veren eserlere bakıldığında, Tazarru’-nâme’yi ömrünün son birkaç yılı içinde kaleme aldığı kanısına varılmaktadır. Ma’ârif-name’nin “*Sebeb-i Tahrir-i Kitab*”, “*Kitabın Yazılış Sebebi*” başlığı altında “*Pes kasd eyledim ki ebnâ-yı dünyâdan müinkatı’ olup kesilem, bir halvet köşeye varıp halktan uzlet kılam.*” “*Böylece insanlardan uzaklaşmayı ve bir ıssız köşeye çekilip halktan kopuk yaşamayı düşündüm*” ifâdesiyle kastı, görevini bıraktığı yıldır. Mecdî ise; Paşa’nın dünyevî meseleleri bırakıp inzivâyâ çekildiği zaman diliminin 887 {1482} yılı olduğu belirtilmektedir.⁴⁶

Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâme’yi yazma nedeni ise ahirete göçtüğünde okuyanlardan duâ almaktır. Eserinin içeriğinin tasavvuf üzerine olduğunu şu şekilde

⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 6-7.

⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 31-32.

⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 33.

⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 33-34.

belirtir: “*Esâs-ı usûl-i meşâyih-i hakikat üzerine vurulubtur ve binâsı kavâid-i ehl-i tarikat üzerine konulubtur*”⁴⁷

Tazarru‘-nâme genel olarak Allâh’ın adının anıldığı, bütün isteklerin O’na arzedildiği bir eserdir. Bağışlanma ve yakarış duygularını yansıtarak manzum-mensur olarak münâcât türünün en güzel örneğidir.⁴⁸

Paşa, Türkçe olarak kaleme aldığı yapıtında üç dilin de imkânlarını kullanmıştır. Duygu ve düşüncelerini üslûba dikkat ederek kuvvetli, âhenkli ve tâbii bir şekilde yansıtmıştır. Özentili, sanatlı, aynı zamanda canlı ve tâbiî bir usul içinde şekillenerek eşsiz bir sanat eseri kaleme almıştır.⁴⁹ İlâhî aşkla çalkalanan bir ruhun coşkunluğu, lirizmin insanı içten kavrayan ve sarsan hisliliğini aktarmıştır.

Tazarru‘-nâme Allâh’ın ilâhî katına iyice yaklaşmış bir ruhun naz ve niyâzıdır. Bir gönül feryadı, bir derya gibi çalkalanıp duran bir beynin fırtınası, birbiriyle iç içe geçmiş fikir şimşeklerinin çakışları, zaman zaman çelişki çatışmalarından doğan itiraz çıkışları, zaman zaman da bir imân gürlüğüyle sığınma ve merhamet çılgınlıklarıyla doludur. Tazarru‘-nâme’de havf ve recâ arasında dolaşan bir kalbin tevbe ve istiğfarları duyulur. Mutluluk içinde yakarış, varlığın özüne ulaşmak isteyen biçâre bir gönlün acziyeti hissedilir. Eserde, din ve tasavvuf konularıyla ilgili yorum, görüş ve açıklamalar, zihin fırtınası çıkışlar, yer yer konuya uygun hikâyeler, yer yer de uyarı ve öğütler mevcuttur. Müellif yapıtında tasavvufî terim ve kavramlara yeni ve farklı manalar yüklemiştir. “Tazarru‘-nâme” bu bakımdan tasavvufun hakikatı, kutsallıklar âlemine bakış şekliyle de aşk kitabıdır. Aşk yapıtta farklı bölümde sonsuz boyutları ve derinliğiyle ele alınmıştır.⁵⁰

Yapıtta müellif sadece inşâ yeteneğini yansıtmakla kalmamıştır. Aynı zamanda, edebî, dinî, manevî ve fennî, ilimlerdeki yetkinliğini ortaya koymuştur. Tez çalışmasında irdelenecek olan edebî, tasavvufî terim ve kavramlar bunu açıkça yansıtmaktadır.

⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-*Maâ’rifnâme: Özlü Sözler ve Öğütler El Kitabı*, 64.

⁴⁸ Rıdvan Canım, *Dîvân Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 168.

⁴⁹ Mazioğlu, “*Tazarruât*”, Necati Lugal Armağanı, 447- 462.

⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru‘-nâme, (Yakarışlar Kitabı)*, 31-32.

Tazarru'-nâme'nin Biçim Özellikleri

Sinan Paşa, zengin bir kelime dağarcığı ile öz dilinin anlam ayırtılarını yansıtan yapı birimlerini ustalıkla kullanmaktadır. Paşa'nın Tazarru'-nâme'si, sanatlı nesir alanında yazılan eserlerin en muazzamı olarak kabul edilmektedir.

Sinan Paşa'nın çok beğenilip benimsenen fakat taklit bile edilemeyen uslubunda, cümle ve(ya) cümleciklerin çoğunlukla sonlarında görülen, söz gruplarının başında da yer alabilen ses benzeşmesi olarak tanımlayabileceğimiz seci' oldukça etkilidir. Paşa, seci'li söyleyişin en güzel örneklerini Tazarru'-nâme'de sunmuştur. Fasıla başlarındaki söz tekrarları, cümle içinde ve sonunda ses ve yapı bakımından benzer kelimelerin kullanılması ile oluşan denklikler, eseri eşsiz ve benzersiz kılmaktadır. Sinan Paşa, manzume de nesir örneklerinde gördüğümüz birbirine denk yapılar oluşturan kelime kullanımını devam ettirmiştir. Eserde dikkati çeken ve ahenge ayrı bir çeşni katan bir başka söyleyiş özelliği ise mısra başlarında kafiye ve redif kullanımındır.

Tazarru'-nâme sanatlı nesir ile üç dilden Türkçe, Arapça ve Farsçadan alınmış, zengin bir dil yelpazesıyla donatılmıştır. Eserde, hayâl ufkunun malzemesi olan mecâzları anlaşılır bir şekilde sunmaktadır. Tazarru'-name'de şiire çok yakın düz yazı biçiminin en zengin örnekleri yer almaktadır. İsim ve sıfat tamlamalarıyla Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerle yüklü, yalın, açık, ana dilinin öz kelimeleri ve anlatım kalıplarıyla bezenmiş yerli cümle yapılarını kullanmıştır.

Sinan Paşa, üç dilin kelimeleriyle donatılan söz dağarcığıyla eseri zenginleştirmiştir. Metinde secili yapılar bütün ayrıntısıyla, eksiksiz olarak gösterilmektedir. Mesnevi türünde kafiyelenmiş manzum parçalarda vezin göz önünde bulundurulmamıştır. Fakat nesri nazma yaklaştıran seciler gibi, kafiye ve redifler başka ifâdelerle aktarılmaktadır.

Tazarru'-nâme, sanatlı nesrin mükemmel bir örneği olarak içerisindeki 119 manzum parça ile de dikkat çekmektedir. Metindeki manzum parçalar, bir beyitten 175 beyte kadar değişmektedir. Manzumelerin toplam beyit sayısı ise 2193'tür. Farsça bir gazel Hızır Bey'e aittir. Onun dışındaki manzum parçalar mesnevî şeklindedir. "Beyt, ebyât, temsîl-i münâsib, mesnevî" gibi isimlerle sunulmaktadır. Sinan Paşa, bu manzumelerde de nesir örneklerinde gördüğümüz birbirine denk yapılar oluşturan kelime kullanımını sürdürmüştür. Tazarru'-nâmede aheng oluşturan bir başka söyleyiş özelliği ise mısra başlarında redif ve kâfiye kullanımındır. Türk şiirinde İslam öncesi

dönemden itibaren kâfiye ve rediften yararlanıldığı bilinmektedir. Sinan Paşa da Türk kâfiye anlayışının en güzel örneklerini eserinde vermiştir.⁵¹

Tazarru’-nâme’deki manzumelerde, beyitlerin büyük bir çoğunluğunda redif⁵² ve ön redif kullanılmıştır. Bu durum mensur ve manzum bölümlerde ahenk ve vurgu sağlamaktadır:

“Dilersen sen safa bi-ab u reng ol
Dilersen namı sen bi-nam u neng ol”⁵³

“Her kimün kim sabrı vardur genc anun
Her kimün kim genci vardur renc anun”⁵⁴

“Fakr olur bilgil cemâli dervîşün
Fakr olur bilgil kemâli dervîşün”⁵⁵

Bir taraf ger ola tamâm u dürüst
Bir taraf dahı hergiz olmaya süst⁵⁶

Bir taraf ger dil ile sâdık ola
Bir taraf da ona muvâfık ola”⁵⁷

⁵¹ Beyhan Kesik, Sinan Paşa ve Nesri Edebiyatı, Tazarru’-nâme’deki Manzumelerde Ön Kafiye ve Ön Redif Kullanımına Dair, Kültür Yayınları 3, İstanbul 2017, 115.

⁵² Redif sözlükte “arkadan gelen, takip eden” anlamında kullanılmaktadır. Uyak sözcüğünün “revî” harfinden sonra kullanılan takı, harf ve ek ifâdelere denilmektedir. Revî harfinden önceki harflere, redifin revîye yakınlık düzeyine göre “vasıl, hurûc, ridf, te’sîs ve dahîl” olarak adlandırılır. Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, 68.

⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 347.

⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 407.

⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 409.

⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

Eserde ön redif kullanılan bazı beyitlerde, tarsi'nin de sağlamış olduğu kolaylık sayesinde beyitlerdeki diğer kelimelerin de kafiyeli ve(ya) redifli kullanıldığı görülmektedir. Bu tür örneklerin sayısı oldukça fazladır.⁵⁸

“Gâh bir dîve Süleymânlık verir

Gâh bir mûra sehundânlık verir

Bir asâdan depredir sü'bânı Ol

Bir tenûrdan gösterir tûfânı Ol”⁵⁹

“İstemek senden u inâyet O'nun

Cehd senden gerek hidâyet O'nun”⁶⁰

“Mazhar-i hakkı ol ismin ol durur

Gerçi sâbir bu cihânda bol durur

Sabr dervîşe hemîşe kâr olur

Sabr olmamak fakîre âr olur”⁶¹

“Cihân hâli ancak uykuya benzer

Fazlaca gönül veren sayrıya benzer”⁶²

“Dü cihân âşık-i cemâli durur

Rûz u şeb tâlib-i visâli durur”⁶³

“Kimde ki akl oldu olur âdem ol

Olmaz ise kimde ol hardan kem ol”

⁵⁸ Beyhan Kesik, Sinan Paşa ve Nesri Edebiyatı, Tazarru'-nâme'deki Manzumelerde Ön Kafîye ve Ön Redif Kullanımına Dair, 122.

⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 135.

⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 407.

⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 288.

⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 135.

Akl kıldı bil muşerref âdemi

Âdemi kıldı Hudâ'nın mâhremi”⁶⁴

Bir taraf ger dil ile sâdık ola

Bir taraf da ona muvâfık ola”⁶⁵

Bu cihânın âdeti böyle durur

Genci onun renc ile bile durur”⁶⁶

“Hükm eder ol ankebûta dâm ede

Fahr-i âlem tâ varıp ârâm ede

Âb-i bahri isteyicek pul eder

Âteş-i süzendeyi Ol gül eder”⁶⁷

Sinan Paşa Türk kâfiye⁶⁸ anlayışının en güzel örneklerini Tazarru‘-nâme’de vermiştir:

⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 197.

⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 407.

⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

⁶⁸ Mısra sonlarında bazen de mısra içlerinde ses benzerliği sağlayan yapılara “kâfiye” adı verilir. Anlam ayrılığının olması kâfiye olabilmesi için gereklidir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra kâfiye anlayışlarında da değişiklik görülmüştür. Türk edebiyatının her döneminde uyak kullanıldığı görülmektedir. İlk şiirlerde dize başı uyağı da bulunmaktadır. Göz kâfiyesi anlayışı Arap ve Fars edebiyatlarının kâfiye anlayışlarına hâkimdir. Bilal Elbir, *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2006, 36. Şiirde ahenk unsuru olarak görülen kâfiyenin zorunluluğunu Yahya Kemal, “Şiir muhakkak vezinle ve kâfiye ile vücuda gelir. Şiir musikînin hemşîresidir, aletsiz tegânnî edilemez” şeklinde dile getirir. Yahya Kemal, *Dergâhtan Bu Yana Kafiye*, *Şadırvan Dergisi*, C.,I, Sayı 25, 1. Klasik dönemde kâfiye, şiirin tanımına dâhil edilecek kadar önemli bir unsur olarak görülmüştür. Klasik dönem şâirlerinin şiirlerini cem ettikleri divanlarda manzumelerin tasnifi kâfiyeye göre sıralanmıştır. Şiir şekillerinin kâfiyeli olup kâfiyesiz şiirin olmaması kâfiyenin klasik şiirin temel unsurlardan biri olduğunun göstergesidir. E. J. Wilkinson GIBB, *Osmanlı Şiir Tarihi I-II*, Çeviren: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, 65. Kâfiye için edimsel bir benzetme yapan Yahya Kemal, “Kuşta kanat nasıl başlıca uzuv ise şiirde de kâfiye öyledir”.diyerek, kâfiyeyle nazım arasında güçlü bir bağ olduğunu belirtir. Yahya Kemal, *Dergâhtan Bu Yana Kafiye*, 1. Tanpınar ; kâfiye’nin anlam ile olan ilintisini; “Hakikatte, düşünce ve hayal onun mihveri etrafında kuruluyor, onun imkânlarıyla şâir, velev ki kıyas yoluyla olsun duyularının veya duyularının dünyasına giriyordu....Bu gelenekte her yeni kâfiye ve redif yeni bir mana alemine açılmış yola benzer” ifâdeleriyle açıklamaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988, 20. Ayyıldız ve Birgören’e göre kâfiye, en az iki mısra arasında bazı unsurların karşılaştırılmasıyla bulunur. Divan şiiri nazım birimleri en az iki mısradan oluşur. Mustafa Ayyıldız, Hamdi Birgören, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Akçağ Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2005, 126.

“Âdemî akl ile olur bil latîf
Sebebdan cümle hayvândan şerîf”⁶⁹

“Sâbika-sâlâr-i cihân-i kîdem
Mürsele-peyvend-i gelû-yi kalem

La 'l-tırâz-i kemer-i âfitâb
Hülleger-i hâk u hûli-bend-i âb

Perveriş-âmûz-i derûn-perveran
Rûzî-ber-ârende-i rûzî-horan

Dâğ-nîh-i nâsiye-dârân-i pâk
Tâc-dih-i taht-nişînân-i hâk

Hâm-kun-i puhte-i tedbîrhâ
Özr-peziîrende-i taksîrhâ

Dîde-kef-i kûr-dilân-i hayâl
Surme-keş-i dîdeverân-i kemâl

Perde-keş-i cilvegerân-i niyâz
Cilveger-i perde-nişînân-i raz

Micmere-gerdân-i nesîm-i bahâr
Lahlaha-sûz-i çemen-i gülizâr

Reng-rez-i kırmızı-yi âfitâb
Nâfe-küşâ-yi nefes-i müşk-i nâb”⁷⁰

⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 197.

⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 57.

Müellif; nazmı ve nesri sentezleyerek yapıtına estetik değer katmaktadır. Aşağıdaki geçen bu satırlar müellifin, kâfiyeyi mükemmel bir şekilde icrâ ettiğinin göstergesidir:

*“İlâhî! Bu müsâfir kullarına şeriat vâdisinde tarikat hâdisini sen mihter **et**,
ve hakikat denizinde inâyet nesîmini sen rehber **et**.
İbâdet-hânelerini zühd nûru ile münevver **kıl**,
ve tâat evlerini ma’rifet nesîmi ile muattar **kıl**.”⁷¹*

*“İlâhî!
Takatlar bunda **tâk**
ki dil-i ehl-i da’vî pür-nifâk,
ve cân-i ehl-i ma’nî pür-iştiyâk;
pes dost nerde, nola ittifâk.”⁷²*

Tazarru’-nâme’de manzum metinlerde yer alan ön redif, redif ve kâfiye kullanımı elbette bunlarla sınırlı değildir. Nesir cümlelerinde söz başlarında yer alan kelime tekrarlarına benzer bir kullanım, eserdeki manzum metinlerin çoğu yerinde karşımıza çıkmaktadır. Tazarru’-nâme, seci’li nesrin en önemli örneği olmakla birlikte içerdiği manzum metinler bakımından da ilgi çekici bir eserdir. Sinan Paşa, nesirdeki secili anlatımı manzum metinlerde ön kâfiye ve ön redif olarak sürdürmüş, bu yola başvururken çoğu zaman tarsiden yararlanmıştır. Zaman zaman ön redifi oluşturan kelimeler sonraki beyitlerde bazen ilk mısraın bazen de ikinci mısraın başında tekrarlanmıştır. Yer yer, mensur metinde söz başı olarak yer alan bir ifâde, hemen sonraki manzum metinde ön redif olmuştur.⁷³

⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 233.

⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 233.

⁷³ Beyhan Kesik, Sinan Paşa ve Nesri Edebiyatı, Tazarru’-nâme’deki Manzumelerde Ön Kâfiye ve Ön Redif Kullanımına Dair, 125.

5.2.2. Ma'ârif-nâme

Ma'ârif-nâme, Sinan Paşa'nın tasavvuf ve ahlâkla ilgili kaleme aldığı ikinci Türkçe yapıtıdır. "Tazarru'-nâme"nin tamamlanmasından hemen sonra kaleme almıştır. Tazarru'-name'nin bitmesinden hemen sonra kaleme aldığı bu eserinde Sinan Paşa Hz. Peygamber'in övgüsüne ayırdığı uzunca bölümdeki beş beyit dışında manzumeye yer vermemiş, baştan sona nesirle yazmayı yeğlemiştir.⁷⁴

Yapıtın önemini Sinan Paşa'nın şu sözleri yansıtır:

"... Gâh dünyanın fenâsından şikâyetler edem ve gâh nefsin mekrlerinden hikâyetler edem. Gâh ahlâkın iyilerinden takrîr ve gâh yaramazlarından tahrîr edem. Gâh hikmet yolundan makâlât edem ve gâh tevbîh yüzünden kelimât edem. Gâh akl-ı maâştan beyân edem, geh akl-ı maâddan. Geh ahlâk-ı fukarâdan söyleyem, geh adl ü dâddan. Geh dervişler dilinden bir tutî-i gûyâ olup şekerler yiyem, geh âşıklar ağzından bir bülbül-i hoş-âvâz olup destân-serâlikler eyleyem. Geh germ olup arifler makâmından haberler verem, geh tenezzül gösterip yine zâhidler makâmına inem ... Gâh ola ki kelimât-ı murakkıka söyleyip ağlatam, bilcümle kalem dü-zebân iken bin türlü zebân ile söyleyem." Gâh dünyanın gelip geçiciliğinden şikâyetler edeyim ve Gâh nefsin aldatmacalarını dile getireyim. Gâh ahlâkın iyilerinden söz edeyim ve gâh kötülerini yazıya dokeyim. Gâh hikmet türünden sözler söyleyeyim ve gâh kınama yollu sözler düzeyim. Gâh dünya işlerine eren akıl hakkında açıklamada bulunayım, Gâh öte dünyayı kavrayan akılla ilgili açıklamalar yapayım. Gâh fakr erlerinin ahlâkı üzerine bir şeyler diyeyim, gâh adalet hakkında. Gâh dervişler dilinden bir konuşan papağan olup şekerler yiyeyim, Gâh âşıklar ağzından bir hoş sesli bülbül olup destânlar söyleyeyim. Gâh coşup taşarak âriflerin makâmından haberler vereyim, gâh durulup inerek yine zâhidler makamına ineyim. ... Kimi zaman etkileyici sözler söyleyip ağlatayım, bütün kalemler iki dilli iken bin türlü dille söyleyeyim.⁷⁵

Bu ifâdeler "*Ma'ârif-name*"nin, yazarı dilinden yazılmış bir özet değerindedir. Sinan Paşa kendi ifâdesiyle "*ahlâk babında, nasihatnâme sûretinde bir kitab*" olan bu eser de kalemini serbestçe kullanmıştır. Özlü sözler ve öğütlerlerin yer aldığı Ma'ârif-nâme'de Sinan Paşa ahlâkî değerlerini yansıtmanın yanında, Eflâtun'dan alıntılar olduğu görülmektedir. Paşa, amacının ahlâkı güzelleştirmek, güzel ahlâk prensiplerini benimsetmek olduğunu belirtir. İster Eflatun'dan olsun, ister Kur'an-ı Kerîm'den, aklına gelen salığı yazdığını belirtmektedir.⁷⁶

⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 36.

⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 36.

⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 36-37.

Ma'ârif-nâme; "Nasihat-nâme, Ma'ârif, Ma'ârif-nâme, Ahlâk-nâme ve Risâle-i Ahlâk" adlarıyla da anılmaktadır.⁷⁷ Müellif yapıtlarını yazarken tek dayanağının yardımcısının Allâh olduğunu defaatle belirtmektedir. "Prof. Dr. Mertol Tulum, Tazarru'-nâme'de olduğu gibi Maâ'rifnâme'yi de günümüz diline aktarmıştır. Atatürk Kültür Merkezi Yayınlarından çıkan eser 936 sayfadan oluşmaktadır. Eser sunuş, metin ve açıklamalar bölümlerinden oluşmaktadır. Sunuş bölümünde Tulum, Sinan Paşa ve dönemin edebiyat hayatı hakkında kısa bir değerlendirmede bulunmuştur."⁷⁸

Sinan Paşa, Ma'ârif-nâme'nin son bölümünde büyük velilerin menkıbelerinden de bahsetmiştir. Fakat bölümde bazı evliyalı fazla anma bazılarını ise az anma problemi doğunca, evliyâların menkıbelerini başka bir eserde ele almıştır.

Ma'ârif-nâme'nin son bölümünde bunu şöyle dile getirmiştir:

*"Söz gide gide buraya erişti ya, hatırıma şu düştü bir anda; Büyük velilerin hikâyelerinden biraz söz edeyim, onlardan bir nicesini adlı adıyla anayım; Değerli sözlerinden biraz aktarayım, güzel ahlâklarından birkaçını anlatayım; Ama gördüm ki bütün geçmişleri anarsam, söz uzar, Eğer kimilerini anmakla sınırlı tutarsam, onları üstün tuttuğum sanılır."*⁷⁹

Ma'ârifnâme'nin muhtevasında İslam ahlâkının esasları hedeflenerek güzel ahlâk, salihlerle bir olma, hakîki ma'rifet, sükûtu övme, kanaat, tevekkül, tövbe, şerîat ve tarîkat ehli, ehlullaha övgü gibi başlıklar göze çarpmaktadır. Yapıtta İslam ahlâkının esasları hedeflenmektedir. Eserin yazma nüshaları Hekimoğlu; 680, Topkapı Sarayı Müzesi, 1022; Laleli, 1789 da bulunmaktadır. İsmail Hikmet Ertaylan yapıtı bir önsöz dâhilinde faksimile baskıyla okuyucuyla buluşmuştur.⁸⁰

⁷⁷ Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, Meb Yayınları, 1971, 494.

⁷⁸ Kamile Bentli, "Sinan Paşa Maârif-nâme Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı", CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı:1, Mart 2014, 257.

⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Maâ'rifnâme: Özlü Sözler ve Öğütler El Kitabı, 65- 66.

⁸⁰ Ömer Yılmaz, "Sûfî-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa'da Tasavvuf ve Ahlak", 287.

5.2.3. Tezkiretü'l-Evliyâ

Kelime anlamı olarak tezkire, “hatırlamak, anmak” manalarına gelmektedir. Terim manası ise; “Evliyâların biyografisi” anlamındadır. Edebiyat terimi olarak ise; *“Divan şâirlerinin hayatlarını ve şiirlerini öznel bir bakış açısıyla değerlendiren eserlere”* verilen addır.⁸¹ Eskiden çeşitli mesleklere mensup kişileri bir araya getiren mecmualara/ kitaplara da “tezkire” denilmektedir.⁸² *“Tezkireler sadece şâirlerin hayat hikâyelerini özetlenen ve şiirlerinden örnekler verilen sıradan kaynaklar değil, Osmanlı kültürü, edebiyat ve sosyal hayata dâir eşsiz bilgiler içeren, hatta devrin edebiyat eleştirisi örneklerini de bulabileceğimiz çok özgün eserlerdir.”*⁸³

Sinan Paşa’nın üçüncü ve son Türkçe eseridir. Müellif evliyâ tezkiresi yazmayı “Ma’ârif-name”yi tamamlamadan düşünmüştür. Bunu, “Ma’ârif-name”de, “giriş” bölümünde şu şekilde aktarır:

“İttifâk bir iki ay mikdârı olunca eczâ bir yere erişti ki takrîb ile ehlullâhın zikri araya düştü. O münâsebetle hatırıma geldi ki meşâyıh-ı meşhûreyi anam; onların menâkıbından birez takrîr kılam. Pes hemîn ol aradan ona şürû‘ ettim; ahlâk emrine mukayyed olmayıp o üslûbu bıraktım. Ammâ birkaç azîzin menâkıbı yazılınca mevânî‘ oldu; ol vakitten beri henûz yazılmadı, kaldı. Pes vardım, menâkıba inince olan eczâyı ayırdım, o mecmûu başka bir kitâb farz kıldım. ... ümîdim odur ki bir vakitte o menâkıbı dahı itmâm edem; cümle-i kitâbı onun tevfiği ile ihtitâm edem.” “ Bu arada, bir iki ay geçince yazılanlar öyle bir yere erişti ki, ilgili bulunması yüzünden araya Tanrı dostlarının anılması girdi. O münasebetle meşhur tarikat ulularını anmak, onların menkabelerinden bir şeyler yazmak aklıma düştü. Bunun üzerine hemen oradan itibaren buna başladım; ahlâk konusuna bağlı kalmayıp o yolu bıraktım. Ama birkaç azizin menkabeleri yazılınca engeller oldu; o zamandan sonra bugüne gelinceye dek yazılmadı, kaldı. Nihayet, tuttum, menâkıba gelinceye kadarki yazdıklarımı ayırdım, onları başka bir kitâp olarak düşündüm. ... Ümidim ileride o menâkıbı da bitirmek, bu kitâbı O’nun desteğiyle tamamlamaktır.”⁸⁴

⁸¹ <https://sozluk.gov.tr/>

⁸² Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 435.

⁸³ Mehmet Kalpaklı, *Divan Şiirinde Mahlas Üzerine*, Kitaplık Yayınları, (Mart 2001), 45.

⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 37.

Paşa, Attar'ın aynı adla bilinen eserinden feyz alarak ondan sonra yaşamış bazı sufilerin menâkıbından da bahsetmeyi ümit etmektedir. Fakat Attar'da yetmiş yakın sufi menâkıbı mevcutken, Paşa'nın eserinde yirmi sekiz veli yer almaktadır.⁸⁵

Sinan Paşa bu doğrultuda önce bağımsız bir tezkire yazmayı düşünmüştür. Daha sonra Attar'ın tezkiresinde andığı velileri anmayı ve bunlara birkaç “müsellem⁸⁶ azizleri” eklemeyi de mütenasip görmüştür.⁸⁷

Tezkiretü'l-Evliyâ dili ve üslûbu ile Sinan Paşa'nın izini taşır. Sadece menkabelerine yer verilen tarikat uluları hakkındaki bilgiler yönüyle Attar'ın eserini temel alır. Satırlar arasına koyduğu çok değerli açıklamalar ve notların yer alması Sinan Paşa'nın bu eserini Attar'dan ve benzerlerinden ayıran önemli özelliktir.

Bu özellik söz ya da kerâmet üzerine yapılan bir yorum bâzen ilk bakışta herkesçe doğru anlaşılıp kavranamayacak bir kapalıca sözün üstündeki perdeyi sıyıran bir açıklamadır. Bâzen bir tutum ve hâl üzerine ileri sürülen bir fikir ile akıl ve mantık çerçevesinde yapılan bir değerlendirmedir. Kimi zaman da bir konuyla ilgilendirerek kendi hayatında karşılaştığı durumlara dair kıymetli tarih bilgileri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁸

Emine Gürsoy Naskali'nin Tezkiretü'l-Evliyâ üzerine ilmî çalışması mevcuttur.⁸⁹ Eserin içeriğinde daha çok insan-Allâh, tasavvuf, ilim-irfân, şeriat, batın-zahir, nefis terbiyesi, dünya-ahiret ve olgun insanın özelliklerinden bahsedildiği görülmektedir.⁹⁰

⁸⁵ Ömer Yılmaz, “Sûfi-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa'da Tasavvuf ve Ahlâk”, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir 2013, 287.

⁸⁶ “bilinen ve değeri herkesçe benimsenmiş”

⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 37-38.

⁸⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme, (Yakarışlar Kitabı), 38.

⁸⁹ Emine Gürsoy Naskali, Sinan Paşa-Tezkiretü'l-evliyâ, KB Yayınları, Ankara 1987.

⁹⁰ Yılmaz, “Sûfi-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa'da Tasavvuf ve Ahlâk”, 287.

i. Araştırmanın Konusu

XV. yüzyıl, klasik Türk şiirinin şekillendiği ve şiir estetiğinin şâirlerce benimsendiği bir dönem olarak anılmaktadır. XV. yüzyılda klasik Türk edebiyatı zirveye ulaşarak klasik bir görünüme kavuşmuştur. Bu yüzyılda Türkçe, bir yazı dili hâline dönüşmüştür. Mensur, nesir-düz yazı eserler, zenginliği ve sayılarının çokluğuyla bu yüzyıl edebiyatında önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu eserlerin bir kısmı Arapça ve Farsça çeviri eserlerdir. Eserlerin konuları ağırlıklı olarak dinî tasavvufî ve ahlâkî konular etrafında şekillenir. XV. yüzyılın ortasından başlayarak özellikle İstanbul'un fethinden sonra saray edebiyatının meydana gelmesi nedeniyle nesir türündeki eserlerde sanatlı bir üslup kullanılmıştır. Özellikle edebiyat ve tasavvuf açısından bakıldığında, aralarında yakın bir bağ bulunan bu iki alanda, XV. yüzyıldan günümüze kadar gelmiş birçok eser kaleme alınmıştır. Çalışmanın ana konusu Fatih devrinin en önemli âlim şahsiyetlerinden devletin birçok üst kademesinde görev almış Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sindeki, her biri klasik edebiyat açısından birer anahtar niteliği taşıyan edebî, tasavvufî terim, kavram, kalıp ifâde, deyim ve ikilemeleri izâh ederek incelemektir.

ii. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu tez çalışmasında, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı çalışmasında yer alan edebî, tasavvufî terimleri, kavramları, deyimleri ve ikilemeleri tespit etmek amaçlanmaktadır. Bulunan terim ve kavramlar izâh edilmeye çalışılacaktır.

iii. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmaktadır. Söz konusu yöntemle bu araştırmada kullanılacak kaynaklar toplanıp tasnif edilecektir. Tez konusu olarak belirlenen Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sine ulaşıp temin edildikten sonra, eserdeki edebî, tasavvufî terimler, kavramlar, deyim ve ikilemelerin kullanımı belirlenmeye çalışılacaktır. Veri toplama aşamasında, Sinan Paşa ve eserleri hakkında bilgi toplanıp bu konuda yapılan çalışmalar referans alınarak Tazarru'-nâme'deki edebî, tasavvufî, kavram ve terimlerin kullanımı tespit edilecektir. Değerlendirme sonucunda, Sinan Paşa'nın edebiyat tarihimizdeki yeri ve Tazarru'-nâme eserindeki edebî ve tasavvufî terimler incelenecektir. Birinci bölümde, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde ele aldığı; “beyit, ebyat, münâcât, tevhîd, na't, gazel, mesnevî, hikâye, nesir, şiir, dîvân, dibâce, şerh, inşâ” gibi edebî terimler ve edebî sanatlar tanımlayıcı bir yöntemle incelenecektir. İkinci bölümde; “âb-ı hayât, gül, bülbül, hü mâ, lâle, nergis, sîmurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, felek, pîrûze, nesim, çeşm, âfitâb, teşne, bârân” gibi edebî kavramlar irdelenecektir. Kavramlar ele alınırken ilk olarak lugat manası kısaca açıklanarak ardından kavramlar örneklendirilmiştir. Üçüncü bölümde mevzu bahis eserde ele aldığı “aşk, fakr, tevbe, halvet, havf ve recâ, ilim, ma'rifet, nefis, sabır, şeyh ve mürid, zühd, rızâ, tevekkül, tevessül” gibi tasavvufî görüşleri açıklanacaktır.

iv. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde kullanılan edebî, tasavvufî terim, kavram, deyim ve ikilemelerin incelenmesiyle sınırlandırılmıştır.

BÖLÜM 1: EDEBÎ TERİMLER

Terimler en genel anlamda bilim, sanat ve meslek dalları gibi özel alanlarda kullanılan anlamca sınırlı sözcüklerdir. *Türkçe Sözlük*'te terim, “bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, ıstılah”⁹¹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Osmanlı döneminde ıstılah sözcüğü ile karşılanan terim, “der-le-mek” eyleminin eski şekli olan ter- eyleminden türetilmektedir.⁹² Terimler; bilim, uzmanlık dalı ya da özel bilgi, beceri ve etkinlik alanında tek ya da dar anlamlı olarak kullanılmaktadır. Dilaçar, terim olacak sözcüklerin yan anlamlarından kurtulmuş olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.⁹³

Terimlerin anlamca sınırlı olması, ilgili meslek mensuplarının aralarında kısa yoldan ve kolayca anlaşmalarına fırsat vermektedir. Terimler aynı zamanda bir dilin kültür ve medeniyet dili olarak gelişmişliğinin temel göstergelerindendir. Bilimin yapı taşı konumunda olan terimler, insan beyninin en yüce ürünleridir.⁹⁴

Terimler, dil içerisinde kültürün adeta temel taşı görevindedir. Çeşitli alanlarda kendi imkânlarını kullanarak çok sayıda terim türeten diller, bir kültür ve bilim dili olma özelliğine hâizdir. Başka kültür dillerinde türetilen terimleri olduğu gibi dile aktarmak dilin gelişimine engel olur. Terimler, insan zihninde çağrışım yaparak, ilgi alanında bulunan kişiler için bir ışık vâsıtasıdır.⁹⁵

Edebî terimler; edebiyatla ilgili tartışmalarda, sınıflandırmalarda, eleştirilerde, şiir ya da roman gibi yazın yapıtlarının çözümlemelerinde kullanılan terimlerdir. Edebî terimler bir çalışmanın temel taşları olmakta, seçilen terimlerle metin şekillenmektedir. Dolayısıyla çalışılan metnin anlaşılabilirliği açısından, kullanılan terimlerin de açıklanması gerektiği düşünülmektedir. Aşağıda belirtilen terimlerin açıklanması, inceleme için kolaylık sağlayacaktır.

⁹¹ *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, TDK Yayınları, 1959.

⁹² Hamza Zülfiyar, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara 1991, 20.

⁹³ Agop Dilaçar, “Terim Nedir?”, *Türk Dili*, Ankara 1956, 64.

⁹⁴ Hikmet Dizdaroglu, “Terimler Üzerine”, *Türk Dili*, Ankara 1962, 133.

⁹⁵ İskender Pala, *Türkçe Kültürü*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 160-161.

1.1. BEYİT

Sözlük anlamı olarak “mesken, hane, ev, oda, aba”⁹⁶ manasındadır. Edebî terim olarak; aynı vezinde yazılmış ve anlam yönünden birbirine bağlı iki mısradan oluşan divân şiirinin temel nazım birimine verilen addır.⁹⁷

Klasik Türk şiirinde nazım birimi olması sebebiyle, müelliflerin divân ve mesnevilerinin oylumu beyit⁹⁸ olarak kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise; anlamın bir beyitte tamamlanması kuralıdır. Anlamı kendi içinde tamamlanmayıp alttaki beyitlere de geçen beyitlere her “*merhûn*” adı verilmektedir. Beytin mısraları “*mısrâ-ı evvel ve mısrâ-ı sâni*” yani birinci ve ikinci mısra olarak adlandırılır. Bir beyitin dizeleri üç parçaya ayrılmaktadır. Birinci mısranın ilk cüzü, tefilesine yâni parçasına “*sadr*”, ilk dizenin son parçasına “*aruz*”, ikinci dizenin ilk tefilesine “*ibtida*”, son tefilesine “*acz, darb veya kâfiye*”, ortaları ise “*haşv*” olarak adlandırılır. Beyit, bir manzume içindeki hâline, uyaklı ve bağımsız olup olmamasına göre isimlendirilir. Beyit, kafiyele iki mısradan meydana gelirse “*beyt-i mûsârra*” adı verilir. Kâfiyele beyitler genellikle “*metali*”, müfredler ise “*ebyat-ı müfredat*” başlığı altında verilmektedir. Beyt-i mûsârra matla beyti ile aynı şekil özellikleri gösterir. Fakat mûsârra beyti şiirin ortalarında da bulunur. Mûsârra’ beyte, gazel veya kasidenin baş tarafında bulunursa; “*matla terci*” ve terki-i bentlerin arasında bulunursa; “*vasıta beyti*” adını alır. Her mısrası aynı kâfiyede olan şiirlere de “*mûsârra*” denir. Bu şekilde düzenlenen şiirlerin bir başka adı müselseldir. Dizeleri kâfiyele olmayan beyitlere de “*müfred ya da ferd*” adı verilmektedir. Bu beyitlere “*beyt-i hasi*” de denilmektedir.

⁹⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, 108.

⁹⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 228.

⁹⁸ Divan edebiyatının anlaşılması, her şeyden evvel, Doğu menşeli ve İslami bir nazım birimi olan beytin tabiatını tanımaktan geçer. Beyit iki dizelik formu ile Doğu İslam estetiğinin şiirin temel ritmik ve anlamsal birimi olarak mısraya yüklediği ana görevi kusursuz bir şekilde yerine getirmektedir. Beyit, şiirin içinden alıp çıkardığımızda şiirin içindeki anlam ve fonksiyonundan hiç bir şey kaybetmeyecek, üstelik bu çıkarma işleminin bir bütün olarak şiirin yapısına zarar vermeyeceği müstakil bir anlam birimidir. Kendi içinde anlamsal olarak bir bütünlük oluşturabilmesi için beytin gerek duyduğu şey tam da bu iki dizeli formun sağladığı konfor alanıdır. Arapçada “beyt” kelimesinin eşadlılığı ile ilgili Muhammed Hamidullah şunları kaydeder: “Bir Arap, şiir söz” konusu olduğunda kendisini her zaman “evde” gibi hisseder ki şu eşadlılar bunu kanıtlamaktadır: beyt hem iki dizelik şiir birimi, hem de çadır (ev) demektir; mısra, çadırın bir kanadı ve aynı zamanda yarım dize; sabab, çadır ipi ve ölçü (nazım ölçüsü); vata, çadır kazığı ve nazım ölçüsünün bir kısmı demektir.” Vedat Spahic, Edina Nurikic, Beyit ve Dize: Karşılaştırmalı Şiirsel Analiz, Tuzla Üniversitesi, Bosnak Dili ve Edebiyat Bölümü, Tuzla, Bosna Hersek Saraybosna Üniversitesi, Doğu Dilleri Bölümü, Saraybosna, Bosna Hersek, Universal Journal of History and Culture Vol. 2, No. 1, 2020 Research Article, ISSN: 2667-8179, 51.

“*Matla beyti*” bir manzumenin kafiyeli ilk beytidir. Matla doğuş, doğum yeri anlamına gelmektedir. Eğer matla‘ beyti birden fazla olursa bunlar “*matla‘-ı sâni, matla‘-ı sâlis*” diye sıralanır. Birden fazla matla beytinin bulunduğu şiirlere “*zâtü'l-metâli, zü'l-metâli*” adı verilir. Makta beytine “*imza beyti*” denir. Mahlasın bulunduğu beyte, halk arasında “*karalama ya da karalama beyti*” ismi de denilmektedir. Mühür beyti olarak isimlendirildiği görülmektedir. Öz ve güzel anlamalı dizelere “*berceste*” adlandırıldığı gibi, güzel olan beyitlere de “*beyt-i berceste*” ismi verilir.⁹⁹

Edebî terim olarak; aynı vezinde yazılmış ve anlam bakımından birbirine bağlı iki mısradan oluşan Tazarru‘-nâme’de ayrı ayrı isimlendirilerek “*beyt*” başlığı altında verilen örnekler:

Beyt

“*Yârî et ey mûnis-i gam-hâregân*
Çâre et ey çâre-i bi-çâregân”¹⁰⁰

Beyt

“*Kamu ashâb u erbâb-i hidâyet*
Gedâyân-i der-i sâhib-vilâyet”¹⁰¹

Beyt

“*Cümle gavvâsân-i erbâb-i safâ*
Bûlbûlân-i bâğ-ı şer‘-i Mustafâ”¹⁰²

Beyt

“*Her çehâr âfitâb-i çârh-i ümem*
Bahr-i sıdk u hayâ vu adl u kerem”¹⁰³

⁹⁹ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu, Onuncu Baskı, Ankara 2013, 101.

¹⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 597.

¹⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 723.

¹⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 725.

¹⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 727.

Beyt

“Fe-fî külli şeyin lehû âyeh

Tedüllü ‘alâ ennehû vâhid”¹⁰⁴

Tazarru’-nâme’de sözlük anlamı olarak “mesken, hâne, ev” manasında kullanılan “beyt” terimi için verilen terkipler, “Beyt-i ma’mûr, beyt-i Kibriyâ, Beyt-i harem, beyt-i nâr” şeklindedir.

“İbâdet-hânesidir **Beyt-i ma’mûr**

Tınâb-i bârîgâhı gîsû-yi hûr”¹⁰⁵

“Vâdî-yi aşk bahr-i mescûru

Hâne-i akl **beyt-i ma’mûru**”¹⁰⁶

“O’dur **Beyt-i ma’mûr**’u ma’mûr eden

O’dur sakf-i merfû’u pür-nûr eden”¹⁰⁷

“Bî-cihettir onda **beyt-i Kibriyâ**

Yüzünü her cânibe tutsan revâ”¹⁰⁸

“Şem’-i Bahtâ çırâğ-ı **Beyt-i harem**

Sadr u bedr-i cihân, cihân-i kerem”¹⁰⁹

“Mîhr-i ruhu şemse-i **Beytu**’l-harâm

Mâh-i felek nûru-la oldu tamâm”¹¹⁰

¹⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 83.

¹⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 663.

¹⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 561.

¹⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 699.

¹⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 261.

¹⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 671.

¹¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 687.

“Ger ola gûrun senin bir **beyt-i nâr**
Haşre deĝin sen olasın zâr u zâr”¹¹¹

“Îlâhî! şu cemî-i mu'tekifân-i savâmi'-i berîn ve musebbihân-i mecâmi'-i illiyyîn, ve sedene-i **beyt-i ma'mûr** ve hazene-i sarây-i pur-nûr, ve sâkinân-i ruvâk-ı nuh tâk ve mukassimân-i takâsîm-i erzâk.”¹¹²

“Sâlik-i mi'râc-i saâdet, mukîm-i semâ-yi siyâdet; râsim-i şerâyi'-i dinîyye, muallim-i ulûm-i yakînîyye; vâzî'-i kavâid-i hey'et u nücûm, râmiz-i esrâr-i garâib-i ulûm; mahrem-i esrâr-i Rabbânî, matla'-i envâr-i Sübhânî; mu'tekif-i **beyt-i ma'mûr**, ve mücâvir-i harem-i sürûr; mazhar-i hikem u ma'den-i tadrîs, Hazret-i nebiyyu'llâh İdrîs.”¹¹³

“Ervâh-i mele-i a'lâ ve zümre-i melâike-i ulâ ile **beyt-i ma'mûrda** ma'mûr ve dâr-i sürûrda meşrûr olup, bir nice müddet zâhirde yerde, bâtında gökte; sûrette zeminde, ma'nîde asümânda olup, âhır ki yüz seksen dört yaşına erdi.”¹¹⁴

“Mızyâf-i zayf-i gayb, kethüdâ-yi hane-i lâ-rayb; bânî-yi bina-yi safâ, şeref-i dîdümân-i Mustafâ; mahzen-i esrâr-i Ahmedî, menba'-i envâr-i Muhammedî; vâzî'-i kıbletu'l-İslâm, âmir-i hâne-i **beytü'l-harâm**; mu'tekif-i ka'be-i mürüvvet, sâî-yi mesâî-yi fütüvvet şarib-i zemzem-i ihlâs.”¹¹⁵

Bir diğerkullanım ise edebiyat terimi olarak “şeh-beyt, şah-beyt” örneğinde görölmektedir.

“Dil-nüvâz-i tâlibân-i can-güdâz
Vâkıf-i esrâr-i **şeh-beyt-i niyâz**”¹¹⁶

¹¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 449.

¹¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 589.

¹¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 633.

¹¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 635.

¹¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 641.

¹¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 825.

1.2. DÎVÂN

Esasen “toplanılan yer” manasındadır. Bu i’tibârla eskiden davalara bakmak ve iş görmek görmek için toplanılan meclise “dîvân” adı verilirdi. Hazret-i Ömer zamanında Medine’de teşkil edilen “hükümet dairesine ve o dairede tutulan vazife ve maaş defterine de isimlerin toplanmış olması sebebiyle dîvân” denilmektedir. Daha sonra manzum sözlerin topluca yazıldığı kitaba “dîvân” ismi verildi. Cem’i “Devavin” küçük dîvânlar ise “Dîvânçe” olarak adlandırılır.

Dîvân tertibi şu şekildedir:

Manzumelerin şâirler arasında muayyen bir usul ile yazılmasıdır. O yolda yazılmış şiir mecmualarına “*müretteb dîvân*”, ya da “*müretteb dîvânçe*” adları verilir.

Dîvân tertibinde riâyet edilen usul şu şekildedir:

“Tevhîd, münâcât, na’t-ı şerif, medh-i ekâbir gibi şeylerin baş tarafa yazılması, onlardan sonra padişahların ve erkân-ı devletin sitayişine dâir kasidelerin tahrir olunması, doğum, ölüm ve şâire gibi şeylerin tevrihine dair manzumelerin sıralanması, daha sonra gazellerin kâfiyeleri elifba harfleri sırasına göre derecelendirilmesi, daha sonra da muamma, şarkı, müfredat, rubai, kıt’a, murabba’, muhammes, museddes, lugaz, mesnevî” tarzındaki yazıların icrâsıyla dîvânın tamamlanmasıdır.¹¹⁷ Bazı şâirlerin “dîvânı hayatlarında ve kendileri tarafından tertib olunmuş, bazılarının da vefatlarından sonra ve başkaları tarafından” yayınlanmıştır. Meselâ Fuzuli, Türkçe dîvânına yazdığı mukaddimede: “... zaman- ı tufuliyyetimde sâdır olup müteferrik olan gazellerden bir muhtasâr dîvân cem etmek selâhın gördüm ve ol vakitte benden iltimâs edenlerden iltimâs ile aldım ve sûret-i-cem’in ihtisâr üzere bitirdim...” ‘diyerek dîvânını kendinin tertib etmiş olduğunu’ belirtir.¹¹⁸

Sinan Paşa, Tazarru‘-nâme’de; Hz. Peygamber’in evinin perdecisi ay, dîvânının yazıcısı ise Utarid yıldızı olduğunu belirtmektedir:

“Mâhtır perdedâr-i eyvânı

Hem Utârid debîr-i **dîvânı**”¹¹⁹

¹¹⁷ Mustafa Ayyıldız, Hamdi Birgören, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Akçağ Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2005, 125.

¹¹⁸ Tahir Olgun, Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 35.

¹¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 153.

Sinan Paşa sözlerinin hakikat nuruyla, naifliklerle kaplı olduğunu belirtir. Bu lafızlar hakikat yolundakilere gizemlikler dîvânı, tarikat sâlikine gönül dermanıdır:

“Süleymân-i mürsel ki dîv ü perî hükm ü fermânında idi, ve vühûş u tuyûr ahd ü peymânında idi; **dîvân**-i seng-serler kâse-keşân-i matbah-i câhı idi, perîyân-i mâh-peykerler kevâkib-i mevâkib-i sipâhı idi.”¹²⁰

“Bu hakikât ehline **dîvân**-i râz
Bu tarikat sâlikine dil-nevâz”¹²¹

Müellif; “dîvân-i ezel, dîvân-i risâlet” gibi müttehit tamlamalarla Allâh'ın yaratıcı vasfını, ezel-edeb hükmünü ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda yaratma eyleminin ezelde gerçekleştirildiğinin ispâtıdır:

“Âdem-i merhûm u saîd gibi bin âfet-i isyan u şerr ile derecât-i kemâl-i istikâmetten bir dereceye âfet-i noksân gelmez, ve her kişiye ki **dîvân**-i ezelde vâlîyi muhabbet şahne-i vilâyet-i cân ve kılavuz-i hidâyet bedrika-yi râh-i îmân olmamış ola.”¹²²

“Îlâhî! şu sultân-i **dîvân**-i risâlet ve Süleymân-i dîvân-i cehâlet, o kâfile-sâlâr-i kârvân-i tahkîk ve o çâpûk-süvâr-i meydân-i tevfk, o hâce-i kişver-i kâinat ve o dîbâce-i defter-i mevcûdât.”¹²³

“Âdem neslinin ibâdeti adedince ve düzgün işlemlerini sağladığı dünya düzeninin iyi işleri hesabınca, onun iyi işleri dîvânına ödülleri ve iyi tutum ve davranışları sayfalarına iyi karşılıklar temennisiyle Sinan Paşa tazarru’, duâ ve niyâzda bulunmaktadır”:

“Âhır ki ömrü bin dört yüze erdi, ecel ona dahi yetişti. Hak Celle ve ‘alazahmetine göre ecrini ve belâsına göre safâsını müyesser edip, bakâsına sebep olduğu nesl-i Âdem’in ibâdeti adedince ve intizâmına bâis olduğu nizâm-i âlemin hasenâtı hesâbınca onun a’mâli **dîvân**ına o kadar mesûbât ve onun mehâsini sahâîfine o mikdâr hasenât muzâaf kıla.”¹²⁴

¹²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 301.

¹²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

¹²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 353.

¹²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 588.

¹²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

1.3. DÎBÂCE

Genel muvafakata göre Farsça olan dîbâce, temel olarak; “başlangıç, ön söz” manasındadır.¹²⁵ Lugatta; Farsça “dîbâ” kelimesinden “-çe” küçültme ekiyle yapılmıştır. Dîbâ; “bu isimle maruf hafif kumaş”¹²⁶ olarak tanımlanmaktadır.

“Bir kitabın mukaddimesi, önsöz” manasında dîbâce teriminin yanı sıra eskiden ve günümüzde bazı anlam farklarının yanı sıra “*mukaddime, mukaddeme, mukaddimât, takdim, ifâde, merâm, ifâde-i mahsûsa, ifâde-i merâm, iftitah, methal, temhîd, tasdîr, giriş, başlangıç, önsöz, ilk söz, birkaç söz, sunuş, sunu*” gibi kelimelerin kullanıldığı da görülmektedir. Fakat mukaddime diğerlerinden daha geniş, hatta bazen müstakil eser hacminde olabilmektedir. Bunun yanında dîbâce teriminin klasik edebiyatta genellikle manzum eserlerde ve daha özel bir anlamda kullanıldığı söylenebilir.¹²⁷ Tanzimat’tan sonraki dönemde, kitaplarda dîbâce için aşağıdaki terimlerinde kullanıldığı görülmektedir: “*İfade, ifade-i mahsusa, meram, ifade-i meram, iftitah, medhal, takdim ve mukaddime*”. Dîbâce yerine bugün, yaygınlık sırasına göre, “*ön söz, mukaddime, ön deyiş, söz başı, sunu, sunuş, başlangıç, başlarken, birkaç söz, giriş*” kelimelerinden biri kullanılmaktadır.¹²⁸

Müellifin yapıtını icra etmedeki sebeplerini “*sebeb-i te’lif*” anlattığı ilk bölüm “yazarın sanat anlayışı ve dünya görüşü gibi hususları, bazen hayatına dâir bilgileri, eseri okuyanlardan bazı isteklerini” ihtivâ edebilir. Özellikle dîvân dîbâcelerinde “İslamiyet’ten sonra şiirin ve şâirin durumu, vahiy ve ilhamın karşılaştırılması, peygamberle şâirin farkı, şâiri dîvân tertibine yönelten âmiller, şâirlerin birer tenkit mahiyetinde olan birbirleri hakkındaki telakkileri, özel anekdot ve nakilleri” bulmak mümkündür. Bu sebepten dîbâceler sanatkarın “şahsiyetini, sanat anlayışını ve dünya görüşünü” aydınlatmaktadır. Klasik Türk edebiyatını anlayıp onun hakkında daha doğru hükümler vermede “edebiyat estetiği, tenkit tarihi, metin tahlili ve şerhi” gibi değişik sahâlardaki kaynaklar önem teşkil etmektedir.¹²⁹

¹²⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 184.

¹²⁶ Mürsel Öztürk, Derya Örs (Haz.) *Burhân-ı Katı* (Mütercim Asım Efendi), TDK Yayınları, Ankara 2009, 176.

¹²⁷ Tahir Üzgör, “Dîbâce”, *DİA.*, C.,IX, İstanbul 1994, 277-278.

¹²⁸ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, İkinci Baskı, Ankara 2004, 112.

¹²⁹ Tahir Üzgör, *Türkçe Divan Dibaceleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 2.

Dîbâcelerin¹³⁰ genelinde şâirlerin öncelikle “Allâh’a hamd ve şâirliği Allâh’ın lütfu olarak görme; Hz. Muhammed’e salât, selâm ve ona, ailesine ve arkadaşlarına övgü; padişaha, din ve devlet büyüklerine övgü”; devâmında “şîir ve şâir ile ilgili değerlendirmeleri; mütevâzı ifâdelerle kendilerini takdimi; şâirlikleri, şîirleriyle ilgili değerlendirmeler; dîvân tertip sebebi, dîvânları hakkında bilgi vermeleri ve bu konulardaki övgüleri; son olarak da duâ ve temennileri” yer almaktadır. Dîbâcelerde genellikle bu sınıflandırma ve sıralamayı uygulamaktadır. Bunun yanında dîbâcelerde şâirlerin işledikleri her konunun içerisinde şîir ve şâirle ilgili değerlendirmelerine rastlanır.¹³¹

Hz. Peygamber, varlık ülkesinin önderidir. Tüm varlıklar defterinin ilk sözü de O’na âittir:

“İlâhî! şu sultân-i dîvân-i risâlet ve Süleymân-i dîvân-i cehâlet, o kâfile-sâlâr-i kârvân-i tahkîk ve o çâpûk-süvâr-i meydân-i tevîk, o hâce-i kîşver-i kâinat ve o **dîbâçe**-i defter-i mevcûdât.”¹³²

Gönül en üst derecedeki bilginin ön sözüdür:

“Genc-i Hakk’a cânı mahzen hem emîn
Bu olur **dîbâçe**-i hakku ’l-yakîn”¹³³

¹³⁰ “Dîbâçe; eski edebiyatımızda, divanların baş tarafına konan ve eserin yazılış sebebini, mahiyetini, şairin şîir üstüne kimi düşüncelerini açıklayan bir nevi sunuş yazısı, mukaddime, ön sözdür. Dîbâceler nesir biçiminde veya nazım nesir karışık ya da tamamen manzum olarak yazılmıştır. Türkçe divan dîbâcelerinin tespit edilebilen 39’unu, Tahir Üzgör, bugünkü Türkçeyle karşılıklarını da vererek bir kitapta” toplamıştır. Tahir Üzgör, *Türkçe Divan Dîbâceleri*, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları. Bu konuda yapılmış derli-toplu ilk ve tek kitaptır anılan eserdir. Karataş, *Türkçe Divan Dîbâcelerinde Şîir Üzerine Düşünceler, Görüşler*, 197.

¹³¹ Murat Sivri, *Türkçe Divan Dîbâcelerine Göre Divan Şiiri Poetikası*, Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzincan 2021, 54-55.

¹³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 588.

¹³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 267.

1.4. DESTÂN

“Destân, epope, dâsîtân, dâstân”; “toplumu derinden etkileyen tarihî ve sosyal olayları anlatan uzun manzum hikâyeye” verilen addır. Destân; bir milletin ya da kavmin görkemli dönemlerini anlatan kahramanlık hikâyeleridir. Destânlar önceleri halk arasında tam bir estetik hüvüye kavuşamamıştır. Destânlar nam kazandıktan sonra manzum ya da mensur olarak nesire aktarılmaktadır. Erdoğan Erbay’a göre destânlar; “*bir milletin derin keder ve üzüntüler yumağı ile çepeçevre kuşatılması esnasında birdenbire ortaya çıkar. Vücut vereni belli de olsa, destân, belirli bir süre sonra milletin ortak hüznü, ortak gözyaşı, ortak kederi olur. Millet, elindeki malzemeyi, kendi ruh ve seciyesine uygun bir tarzda yüceltir veya alçaltır, malzemeye ilâveler yapar, zenginleştirir.*”

Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre destân; kıssa, hikâye, masal manasında kullanılmaktadır. Özellikle manzum eserlere bu ad verilmektedir. “Dillerde destân olmak” tâbirinden anlaşılacağı üzere “meşhur” manasına geldiği gibi “terennüm ve teganni” ifâdesine de gelmektedir. Manzum destânların saz ve nağme ile okunduğuna, ondan dolayı mevzularının şöhret bulduğuna sebebiyet vermektedir. Destân terimini, klasik Türk şâirleri de kullanmışlar, aruz vezniyle yazdıkları manzum hikâyelere de “dastân” adını vermektedirler.¹³⁴ Tazarru‘-nâme’deki kullanımları şu şekildedir:

“Bülbül, gülfıdanının dalında Allâh’a duyduğu özlemin coşkusuyla şarkılar söylemektedir. Aşkın tutkusuyla destân yazar ve nağmeler döktürür:

“*Sen o mahbûbsun ki, bülbül-i zübân gülbün-i nihâl-i insânda şevkin nevâsına nağme-sâz u hoş-âvâlık eder, ve sen o ma’şûksun ki, zübân-i bülbül nihâl-i gülbün-i bostânda aşkın hevâsına terennüm-guy u **destân**-sirâlık eder.*”¹³⁵

Aşk, her nefeste binlerce destan aktaran güzel sözlü bir bülbüle teşbîh edilmektedir. ‘‘Aşk bir andelîb-i fasih zübândır ki, her nefeste hezâr **destân**ı var.’¹³⁶

“*Hamza-i pehlevân u şîr-i cihân*

*Sâm hem Zâl u Rüstem-i **Destân***”¹³⁷

¹³⁴ Tahir Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 34.

¹³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 77.

¹³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 519.

¹³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 285.

1.5. DİZE

Dize; kendi içinde anlamlı, bir satırlık, çoğu zaman ölçülü nazım parçasına verilen addır. Arapça kökenli bir sözcük olan “mısra”nın Türkçedeki karşılığı “dize”dir. Dize, klasik ve modern şiirimizin en küçük temel birimidir. Bir dize, nesirdeki cümlelerin karşılığı kabul edilir. Bütün şiirler dizelerden meydana gelir. Bir dize, nesirdeki cümlelerin karşılığı sayılır. Belirli bir ölçüsü olabilir fakat ölçüsü olmak zorunda da değildir. Bir ölçüsü olmayan yapıtlar da mevcuttur. Dizelerden oluşan dörtlük terimiyle sıklıkla karıştırılmaktadır. Dörtlük dört satırdan oluşmuş şiirlere denir. Dörtlük şeklindeki şiirlerin her bir dörtlük kısmına kıta denmektedir. Dize ise dörtlükten farklı olarak bir satırına verilen isimdir. Dizelerdeki ölçü kavramı hece sayısı ile ilgilidir. Hece ölçüsü ile yazılmış herhangi bir şiirin bütün dizeleri eşit sayıdaki heceden oluşur. Dizede yer alan bu hece sayısı kavramına kalıp denmektedir. Hece sayısı eşitliği ilgili dizenin ölçüsünü gösterir. Hece sayısı eşit ise belirli bir kalıpla yazılmış demektir.¹³⁸

Bir şiire bağlı olmayan ve başlı başına bir anlamı olan dizelere “*mısra-ı âzâde (bağımsız dize)*” denir. Gerek bir şiire bağlı gerekse bağımsız nitelikte olan öz ve güzel anlamlı, kolayca ezberlenip hatırlanabilen, sağlam kurulmuş dizelere “*seçkin dize*” anlamında “*mısra-ı berceste*” veya “*şah mısra*” denir. Halk şairleri dize için genellikle “*satır*” terimini kullanır. Bir beytin birinci dizesine “*üst satır*”, ikinci dizesine ise “*alt satır*” denir.¹³⁹

“*Cihâna gelen her gelip geçici padişahın ve bu mülke ayak basan her eyreti sultanın devleti kendisiyle birlikte gitti, ve saltanatı varlığıyla tükenip bitti. Eğer tarih ve gece sohbetleri sayfaları ve güzel şiir **dizeleri** olmasaydı, onların söz edilme izlerinden zaman defterleri ve gece ve gündüz yapraklarının yüzleri üzerinde bir izleri kalmazdı.*”¹⁴⁰

¹³⁸ Turan Karataş , *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 287.

¹³⁹ Turan Karataş , *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 287.

¹⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 320.

1.6. EBYAT

Ebyât; beyitin çoğunluğu ikişer mısırâdan ibâret manzum sözlerdir.¹⁴¹ Tazarru'-nâme'de “*ebyat*” başlığı altında gazel ve mesnevî örnekleri bulunmaktadır.

Ebyât

“*Sabıka-salar-i cihan-i kıdem*
Mursele-peyvend-i gelu-yi kalem

La 'l-tıraz-i kemer-i afitab
Hulleger-i hak u huli-bend-i ab

Perveriş-amuz-i derun-per veran
Ruzi-ber-arende-i ruzi-horan

Dağ-nih-i nasiye-daran-i pak
Tac-dih-i taht-nişinan-i hak

Ham-kun-i puhte-i tedbirha
Ozr-pezirende-i taksirha

Dide-kef-i kur-dilan-i hayal
Surme-keş-i dideveran-i kemal

Perde-keş-i cilvegeran-i niyaz
Cilveger-i perde-nişinan-i raz

Munis-i endişe-i bi-caregan
Hane ber-endaz-i si temgaregan

Pencere-saz-i harem-i şeş-deri
Nakş-tıraz-i tabak-i cenberi

¹⁴¹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 228.

*Micmere-gerdan-i nesim-i bahar
Lahlaha-suz-i cemen-i gul-izar*

*Reng-rez-i kırmızı-yi afitab
Nafe-kuşa-yi nefes-i muşk-i nab*

*Cihre-numay-i meh-i hurşid-ruy
Galiye-say-i şeb-i zincir-muy*¹⁴²

“Na ‘t-i Ebubekr-i Sıddık” başlığı altında Hz. Ebûbekir’e övgü içeren ebyât örneği:

Ebyât

*“Mahzen-i sırr-i Hazret-i Nebevî
Âşık-ı nûr-i rûy-i Mustâfevî*

*Maşrık-ı âfitâb-i sıdk dili
Eser-i lutf-i İzid âb u gili*¹⁴³

“Na ‘t-i Ömer” başlığı altında Hz. Ömer’e övgü içeren ebyât örneği:

Ebyât

*“Milk-i adlin mîr u sultânı Ömer
Dîn-i Hakk’ın seyfu bürhânı Ömer*

*Fazl u dâniş çeşmesinin menbâi
Lutf u cûdun ma’den u kânı Ömer*

*Geldi gerçi mü’minîne çok emîr
İçlerinden onların hani Ömer*¹⁴⁴

¹⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 57.

¹⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 729.

¹⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 739.

1.7. EFSÂNE

“Efsâne terimi dilimize Farsçadan geçerek Arapçası “ustâre”dir.”¹⁴⁵ “Ustâre” kelimesinin çoğul şekli olan “esatir” olarak da kullanılmaktadır. Grekçe’de “mitos, mit” kelimeleri zamanla dilimize girmiş, kelime “mythe” şekliye batı dillerine de geçmiştir. Türkçe’de, Fransızca’dan geçen “legende” kelimesinin efsâne yerine kullanıldığı görülmüştür.¹⁴⁶ Arapça’da, dinî niteliklere sâhip olan efsânelere “menkâbe” ismi verilmektedir.¹⁴⁷

Türkçe Sözlük’te “efsâne” tanımları şu şekildedir: I. “Eski çağlardan beri söylenegelen, olağanüstü varlıkları, olayları konu edinen hayalî hikâye, söylence.” II. “Gerçeğe dayanmayan, asılsız söz, hikâye” vb. III. “Olağanüstü bir başarı elde etmiş kimse, kurum” vb.¹⁴⁸

“*Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*”nde; “efsâne için “dile düşmüş şey, asılsız hikâye, masal, destân” tanımları yapılmaktadır.¹⁴⁹

“*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”nde efsâne; “Söylence.” Gerçekte olmayan fakat insanlarca olmuş gibi düşünülen bir takım olayları nakleden, edebî kıymeti az bir masal olarak ifâde edilir.¹⁵⁰

“*İngilizce Sözlük*”te efsâne;” masal, hikâye, menkıbe, azîzlerin hayatı hakkında bilgi veren hikâye olarak tanımlanır.¹⁵¹

“*Meydan Larousse*”de efsâne; halkın gözünde veya nakledenin hayâl gücünde biçim değiştirerek, olağanüstü niteliklerle donanan hikâye olarak açıklanmaktadır. Efsâneler sanatlı bir söyleşiye sâhip değildirler. Bu yönden destânlardan ayrılırlar. Olağanüstü olayları ve insanüstü güçleri ele alırlar. Olayları anlatış tarzı gerçekten uzaktır.¹⁵² *Ana Britannica*’da ise efsâne, “*belli bir kişiyle ya da yerle ilgili bilginin kuşaktan kuşağa aktarılan öykü*” şeklinde tanımlanmaktadır. Konu olarak halk masalları gibi mitolojik öge ve doğa olaylarına yer verilmektedir.¹⁵³

¹⁴⁵ Abdurrahman Güzel, Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Yedinci Baskı, Ankara 2012, Akçağ Yayınları, 173.

¹⁴⁶ Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980, 4.

¹⁴⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 735.

¹⁴⁸ Türkçe Sözlük, “Efsâne”, TDK Yayınları, Ankara 2005, <https://sozluk.gov.tr/>

¹⁴⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, 151.

¹⁵⁰ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 127.

¹⁵¹ J, W. A Redhouse, *Turkish and English lexicon*. Beirut: Librarie Du Liban, 1990, İngilizce Sözlük, 562.

¹⁵² Meydan Larousse, İstanbul, 1978, 88.

¹⁵³ *Ana Britannica*, İstanbul 1992, 24.

“*Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*” adlı eserde, efsânelerin en belirgin özellikleri “*inanılır nitelikte bir anlatım türü olması, konuşma diliyle anlatılması ve kişi, yer, olaylarla ilgili olağanüstülükler taşıması*” olarak tanımlanmaktadır. Bu özellikler efsâneleri benzer özellikler taşıyan masal, destân gibi türlerden de ayırır.¹⁵⁴

Elçin’e göre efsâne: “*İnsanoğlunun, tarih sahnesinde ilk görüldüğü çağlardan itibaren aynı coğrafya, muhit ve kavramlar arasında gelişen zamanla inanç, an’ane ve merasim teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masal*” dır.

Sakaoğlu efsânelerin dört ana özelliği olduğunu belirtmektedir:

I. Şahıs, yer ve hâdiseler hakkında bilgi verirler.

II. Anlatılanların inandırıcılık vasıfları mevcuttur.

III. Genellikle şahıs ve hâdiselerde tabiatüstü olma yetisi hâkimdir.

IV. Belirli bir şekilleri yoktur. Kısa, konuşma diliyle icra edilen anlatı türleridir.¹⁵⁵

Karataş ve Erhat’a göre efsâneler, bir yönüyle “mitos”a benzemektedir. Bu bakımdan şu değerlendirme yapılabilir: Efsâne, “inaniş hâline gelmeyen” mitoslardır. Sanatçı için zengin bir malzeme yelpazesine sâhiptir. Efsâne; “yaratılış”, “tarihî” ve “dinî” efsâneler şeklinde tasnif edilmektedir. Masaldan daha inandırıcı olan efsâneler, hikâye ve destana daha yakındır. Bizim efsânelerimizde “Allâh’ın azâmetine iman, kahramanlık, cömertlik, fedakârlık, samimiyet, ahlakî tavır ve davranışlar, sosyal düzene bağlılık” gibi temalar hâkimdir. Efsâneler, “bir tabiat olayının meydana gelişini, herhangi bir varlığın yaratılışını” hayâllerle süsler.¹⁵⁶

Sinan Paşa Tazarru’-nâme’de; aşkın bir efsâne olduğu ve ondan başka bir şeye kulak verilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır:

“*Elin sunma meğher peymâne-i aşk*

Kulak urma meğher efsâne-i aşk”¹⁵⁷

¹⁵⁴ Abdurrahman Güzel, Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 174.

¹⁵⁵ Saim Sakaoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, 115.

¹⁵⁶ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 127; Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990, 151.

¹⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 349.

Efsâne Tazarru'-nâme'de; nefis, altın, gurur ve şarap bahislerinde kullanılmaktadır:

*“Bel'am ki seg oldu âhur-i kâr
Efsâne-i nefse uydu yek-bâr”*¹⁵⁸

*“Şîve vü efsâne-i dâr-i gurûr
Eyledi bîgâne-i Rabb-i gafûr”*¹⁵⁹

Sinan Paşa şarabı sarhoş ederek aklı baştan almasıyla büyüleyici bir efsâneye teşbîh etmektedir. Bu şekildeyken söylenilen sözde gerçeğe uzak bir efsâne değerindedir:

*“Sâkıyâ mey ver ki bu efsânedir
Her ki sözde kaldı ol bigânedir”*¹⁶⁰

Sinan Paşa'ya göre; aşk efsâne değildir ve her gönülde aşkın nakışı bulunmaz:

*“Aşk efsâne ve efsûn değildir; aşk san'at-i her dûn değildir. Her aşk da'vâsın eden âşık olmaz, ve her muhabbetten dem uran sâdık olmaz. Her serde bu sevdâ olmaz, ve her dest yed-i beyzâ olmaz.”*¹⁶¹

Müecelif; teşrîni Ekim ve Kasım için kullanmaktadır. Sonbaharda yaprakların ve çimenlerin sararmasını altına benzeterek efsâne gibi büyüleyici olduğunu belirtmektedir:

*“Zerger-i teşrîn-i evvelîn efsâne-i zer u zîveri sahn-i ce mene saçmıştı; ne muş'abid-i zamân encümen-i fasl-i bahârda heyâkil-i arâis-i muhadderât-i çemen ile hengâme-i bağ-ı cihâna ârâyış etmişti.”*¹⁶²

¹⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 391.

¹⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 435.

¹⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 584.

¹⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 517.

¹⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 679.

1.8. GAZEL

Gazel terimi lugatta; “güzel kadınlar hakkında söz söylemek ve onları methetmek” anlamlarında kullanılır.¹⁶³ Edebiyat terimi olarak gazel, “özellikle kadın, aşk, güzellik, şarap, tabiat” gibi konularda yazılmış belirli biçimdeki şiirlere verilen addır. Ayrıca dinî, tasavvufî, ahlâkî ve didaktik konularda da birçok gazel kaleme alınmıştır.¹⁶⁴

İskender Pala’ya göre gazel; edebî bir ıstılah olarak “aşk, şarap, sevgi, sevgili, rindlik, hayat felsefesi, tasavvuf, tabiat, na’t, mersiye, hezeliyat, bir kişi veya bir yerin tavsifi” konularının işlendiği nazım şekline verilen isimdir.”¹⁶⁵ Arapça da “âşıkâne sohbet etmek” anlamına gelen “gazila” kökünden yapılmış bir terim olarak “aşk, güzellik, şarap, tasavvuf ya da hikmet konularını” işleyen kısa bir nazım biçimine verilen isimdir.¹⁶⁶

Gazel; bir şâirin “edebî şahsiyetinin en rahat görüldüğü, onun sanattaki yeteneğini ortaya koyan” bir nazım biçimidir. Gazel hacim bakımından sınırlı olduğu için şâirler bu kısa hacimde bütün sanatkarlığını, edebî hünerini göstermesiyle sınanır. Şâirler; “şiirlerindeki söz varlığının bir araya gelişlerinin ritim ve âhenk oluşturmaya” özen gösterirler. Böylece usta şâirlerin elinde gazel, “anlam ve mûsikînin birleştiği” eşsiz bir nazım biçimi hâline gelir.¹⁶⁷ Klasik Türk edebiyatının sevilen nazım biçimi özelliğini taşıyan gazel, bütün “estetik unsurları ve mazmûnları ile dîvân edebiyatının şiir anlayışını aksettiren” esas temsilcisidir.¹⁶⁸

Gazel, konu bakımından “lirik bir nazım şekli”dir. Klasik Türk şiirinin duygu ve şiirsel yönünü yansıtır. Uslup bakımından hatasız olması lâzımdır.¹⁶⁹ Gazel geleneğinin belirgin özelliklerinden biri “yoğun, duygusal yapıya” sâhip olmasıdır. Dîvân şiirinde aşk konulu şiirlerde sevgili metaforu kullanılır. Gazelde bu duruma çok fazla karşılaşılr. Sevgili mutlak otorite, hükümdardır. Âşık ise onun kölesidir. Hiçbir değeri bulunmaz. Sevgilinin bu hâli âşığı rahatsız etmez, aksine o bu durumdan hoşnuttur.¹⁷⁰

¹⁶³ İskender Pala, “Gazel”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, C.,3, Ankara 2004,18.

¹⁶⁴ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 109.

¹⁶⁵ Pala, “Gazel”, 18.

¹⁶⁶ Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, 127.

¹⁶⁷ Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, Üçüncü Baskı, Gökubbe Yayınları, İstanbul 2010, 50-51.

¹⁶⁸ Ömer Faruk Akün, “Dîvân Edebiyatı”, *DİA.*, C., IX, İstanbul 1994, 405.

¹⁶⁹ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 109.

¹⁷⁰ Mustafa İsen, vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 217.

“Gazel beyitlerle yazılır ve kafiye düzeni aa, ba, ca, da... şeklindedir. Buna göre ilk beyt kendi arasında kafiyelidir. Sonraki beyitlerin ilk mısraları serbest, ikinci mısraları ilk beytin kafiyesiyle aynıdır. Birinci beyte matla; son beyte makta; en güzel beyte şah-beyt veya beytü’l-gazel denir. Matla beytinden sonra gelen beyte hüsn-i matla; makta beytinden önceki beyte hüsn-i makta adı verilmektedir. Şâirler mahlaslarını genellikle makta beytinde” söylemektedir.¹⁷¹

Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâme’de “*Gazel*” nazım şekliyle yazdığı bölümü:

Gazel

“Cennet-i Adn câsı uşşâkın

Dil u cân hâk-i pâsı uşşâkın

Çarhı çarha koyan safâ ile

Nağme-i hoş-sadâsı uşşâkın

Şol güneşte ki arş zerre olur

Matlaidır semâsı uşşâkın

Akl-i kul ola mest u lâ-ya ’kil

Ger ola mâ-cerâsı uşşâkın

Cihet-i imtidâd-i devr-i zamân

Oldu devr-i bakâsı uşşâkın

Zevk oldur ki derd-i aşk iledir

Artadursun belâsı uşşâkın”¹⁷²

¹⁷¹ Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999, 17-19.

¹⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 543.

“Paşa; dostlardan ve Tazarru’-nâme’yi okuyup dinleyenlerden arınmış bir gönülle duâ ederek Fâtiha okumalarını istemektedir”:

“Çün bahâne ile o merhûmın bu risâlede mübârek adı anıldı, ve bir münâsebet ile bu Tazarru’-name’de bir **gazeli** yazıldı, cemî’-i hâzır olan yarânlardan ve bu risâleyi okuyup dinleyenlerden mes’ûl u mütemennâ ve matlûb u müsted’â oldur kim onun pâk, şerîf rûhu için ki dünyâda sağ olduğunca evkât-i şerîfesinde ve sâât-i latîfesinde ulûm-i dîniyyenin mutâla’asına çalıştı, ve ahkâm-i şer’iyyenin ihyâsına duruştu ihlâs ile derûn-i dilden duâ edip Fâtiha okuyalar.”¹⁷³

“Aşk sözleri gönül bestesidir ki, her sözde söylenir; sevgi remizleri taptaze gazellerdir ki, mecmûalarda yazılmaktadır”:

“Aşk bir güneştir ki, her zerrede aks ü tâbı var; aşk bir âteştir ki, her yerde şu’le vu tâbı var. Aşk sözleri bir nağme-i uşşâktır ki, her sâzda çalınır; muhabbet haberleri şu ter **gazellerdir** ki, mecmûalarda yazılır. Ney delik delik olmuştur, dahı dinmez; ceng pîr olmuş, henûz o âvâzeyi kesmez.”¹⁷⁴

Sinan Paşa gazelinin başında manaya işâret ettiği ve bu gazeli ölümünden bir iki gün önce söylediği belirtilmektedir:

“Cehd edip evsâfî hakkânî etmek gerek, ve sa’y edip ahlâkî nûrânî etmek gerek; tâ gâh gâh karışır da gördüğü Hak ola, ve dâima halvet kaldıkça dahı kalan vücûd-i mutlak ola. Nite ki üstâd-i muhakkık ve fâzil-i müdekkık; câmi-i envâ’-ı ulûm, mevlânâ vâlid-i merhûm -Tegammedehu’llâhu bi-gufrânihi ve eskenehû fî a’lâ gurefî cinânihi-bir **gazelinin** evvelinde bu ma’nâya işâret eder; o **gazel** budur ki maraz-i mevtinden bir iki gün öndünce demiştir.”¹⁷⁵

¹⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 463.

¹⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 563.

¹⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 461.

1.9. HİKÂYE

Lugatta; “anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek; benzetmek, taklît etmek” manasında yer alan hikâye; masdar isim olarak da kullanılmaktadır. Türkçe’de son dönemlerde kullanılan öykü terimi de Arapça’daki “taklît etmek” anlamının karşılığı olan “öykünmekten” türetilmektedir. En eski edebî türler arasında olan hikâye; olağanüstü hâdiselerin konu edildiği destân türüyle benzer yönleri bulunmaktadır. Geçmiş çağlarda gerek Doğu gerekse Batı kültüründe hikâye bağımsız bir edebî tür olarak görünmemektedir. Hikâye; “masal, fabl, menkıbe, kıssa, hatta fıkra ve latife” gibi diğer türlerle anılmaktadır.¹⁷⁶

Klasik Türk edebiyatında hikâye; “en geniş ifadesiyle bir olayın anlatımı” şeklinde tahayyül edilmiştir.¹⁷⁷ Hikâye; “yalın bir olayın çevresinde kişilerin ilişkilerini anlatma esasına dayanan” edebî türdür. Lugatta “anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek; benzetmek, taklît etmek” anlamlarında masdar olan hikâye terim olarak da kullanılmaktadır. Hikâyenin karşılığı olarak “kıssa, kıssa kasîra ve uksûsa” terimleri mevcuttur.¹⁷⁸

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü’nde hikâye; “insan hayatında olan veya olma ihtimali yüksek olan, olacak kanısı uyandıran olayları belli bir hacim içinde anlatan” metinlere denilir. Klasik hikâyede esas olan “olay”dır. Modern hikâyede ise; olaydan çok,” insanın belli zaman dilimindeki hâli” ön plandadır. Hikâye kısa olduğundan “kolay okunan ve sevilen” edebî bir türdür. Daha çok aksiyondan hoşlanan insanlara yöneliktir. Hikâyenin en önemli malzemesi insan olarak görülmektedir. İnsanın olduğu her yer de hikâye teşekkül eder. İnsanî olan her şey hikâyenin konusuna dâhil edilebilir. Az da olsa, başka varlıklar hikâyenin konusunu teşkil etmektedir. Hikâye bir bakıma, romanın kısa bir bölümü hükmündedir. “Roman çok katlı bir apartmansa, hikâye tek katlı müstakil bir ev” gibi tahayyül edilebilir. Her iki türde de aynı teknik uygulanır. Fakat hikâyede “derin ruh tahlilleri”ne başvurulmaz. Hayattan alınan bir kesit üzerine yoğunlaşılır. Hikâye şahıs kadrosu azdır. Bir tek insan dahi hikâyenin varlığı için kâfidir. Hikâyenin temel unsurları; “insanlar arasındaki anlaşmazlık ve çatışma”dır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *DİA*, C.,XVII, İstanbul 1998, 493-501.

¹⁷⁷ Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Yayınları, İstanbul 1998, 7.

¹⁷⁸ Hüseyin Yazıcı, Hikâye”, 493-501.

¹⁷⁹ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 184.

Klasik Türk edebiyatında manzum ve mensur eserlerin içerisinde pek çok hikâye yer almaktadır. Tazarru'-nâmede de bu gelenek devam etmiştir. Eserde, zihin fırtınası çıkışlarla konuya uygun hikâyelere yer verilmektedir. Sinan Paşa'nın aşağıdaki hikâye başlangıcında “*Bu konuyla ilgili bir de hikâye anlatayım, Âşıklar şâhı Mecnûn'dan aktarayım*”¹⁸⁰ ifâdesiyle giriş yaptığı görülmektedir:

Hikâyet

*“Nihâl-i sebz-i bostân-i muhabbet
Gül-i bâğ u dür-i kân-i muhabbet*

*Ser-efrâz-i cihân-i ışk-bâzî
Giriftâr-i kemend-i dil-nevâzi*

*Kadeh-nûş-i şarâb-i şevk-i Leylî
Harâb-i çâşnî-yi zevk-i Leylî*

*Esîr-i bend-i gam Mecnûn-i âzâd
Bulup girmişti bir künc-i gâm-âbâd*

*Zamîri perde-i esrâr-i Leylî
Dil u dîni fedâ-yi kâr-i Leylî*

*Gözü lâ'li gibi pür gevher-efşân
Derûnu türresi gibi perîşân*

*Dimâğî reh-güzâr-i hayl-i sevdâ
Nişânı mihnetin çehrinde peydâ*

*Dili gîsû-yi Leylî'den müşevveş
Îzârından yanar içinde âteş*

¹⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 204.

*Hayâl-i rûy-i Leylî hem-nişîni
Gamı sadrında olmuştur mekîni*

*Saçı sevdâsı etmiş soyle bî-hûş
Ki kılmiş dü cihânı ol ferâmûş*

*Neheng-i gam bunu çekmiş dehâna
Karîb olmuş helâk erişe câna*

*Kaçar halkın görünmez gözlerine
Yakın olmaz kimesnenin yüzüne*

*Eğer olmayadı kisvet ten-i zâr
Olurdu gözden ol penhân peri-vâr*

*Maraz gördüler ona galîb oldu
Helâkine tamâm ol talîb oldu*

*Dilerler kim ilâca kasd edeler
Îlâc için varıban fâsd edeler*

*Çü cerrâhı görür fî'l-hâl Mecnûn
Durup der: "Benden almaz kimsene hûn"*

*Benim destim oluptur dest-i Leylî
İçim taşım alıptır mest-i Leylî*

*Kim ola destine ura onun el
Bu fikri etmegil sen yuru vaz gel"¹⁸¹*

¹⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 206.

1.10. İNŞÂ

Tahirü'l-Mevlevî'ye göre inşâ; “*meânî tâbir*”lerindendir. “*Nisbet- i hâriciyesi olmayan, yâni sıdka, kizbe delâlet etmeyen söze inşâ*” denilir. İnşâ, “*bir şeyin husule gelmesini istemek için olursa gayr-i tâlebî, yahut ikâ’î*” vasfını alır.¹⁸² İnşâ, bir dilde bulunan ifâdelerin veya hitap şekillerinin tasnifiyle ilgili gayretlerin neticesinde tespit edilen kategorileri gösterir. İnşâ terimi, dili oluşturmaya katkıda bulunmasının bir ifâdesi olması bakımından belli bir varlık anlayışının dil bilimindeki yansıması olarak kullanılabilir. İnşâ konusu; “bir taraftan genel dil bilimi meselesi olarak ele alınırken diğer taraftan özellikle Osmanlı medreselerinde temel ilimler içinde meânînin okutulmasıyla yüksek kültürün bir parçası haline gelmiş ve aynı zamanda edebî bir sanat şekli olarak görülüp bilhassa şiirde ve dîvân edebiyatında” kullanılmıştır.¹⁸³ İnşâ, güzel nesir yazma uğraşı ve ortaya konan güzel nesire verilen addır. Eskiden, nesir biçiminde iyi eser icrâ edenlere “münşi”, bu yazıları toplayan kitaplara “münşeât” adı verilmektedir.¹⁸⁴ Mustafa İsmet Uzun’a göre inşâ;

“Ziya Paşa’nın Şiir ve İnşâ adlı makalesinde olduğu gibi doğrudan doğruya nesir yerine de kullanılmıştır. Ayrıca kelimelerin cümle içinde sözdizimi (terkibi kelim) kurallarına göre sıralanmasını da ifade eder. Bu çerçevede ve daha özel anlamda ‘insâü’n-nesr’ tabiri, ‘tahrîren ifade-i meram etme fenni’ veya ‘yazıların münşi adıyla anılan usta yazarların beğenecekleri özelliklere sahip olması için bilinmesi gerekenleri öğreten fen’ olarak tarif edilmiştir.”¹⁸⁵

“*İnşâ*”nın Tazarru’-nâme’de kullanım şekilleri:

“*Tâ ki bu lutf ile cun inşâ edem*

Her azîzin semine ilkâ edem”¹⁸⁶

“*Eğerçi bâz-i fesâhat-i inşâ fezâ-yi lugat-i Arab-i arbâda hoş pervaz u tayerân eder ve tâvus-i hakikat u mecâz bostân-i beyân-i ehl-i Hicâz’da hûb u zîbâ câvelân eder.*”¹⁸⁷

¹⁸² Tahir Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 64.

¹⁸³ Mustafa İsmet Uzun, *DİA.*, “İnşâ”, C.,XXII, İstanbul 2000, 339.

¹⁸⁴ Turan Karataş, “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”, 213.

¹⁸⁵ Mustafa İsmet Uzun, “İnşâ”, 338.

¹⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 185.

¹⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 709.

1.11. KALIP İFÂDE

Bir dilin söz varlığı çeşitli öğelerden oluşmaktadır. Öğelerin bazıları, bağımlı ve bağımsız kullanılabilen, konuşan kişinin her kullanımda özgürce seçebildiği, lugatlarda madde başı olarak bulunan sözcük ifâdeleridir. {gökyüzü, pencere, bulut, git- mek, sormak, vb.} Bir diğer grup ise; düzenli biçimde kullanılan deyimler, atasözleri, ikilemeler ve kalıp sözlerden oluşan kalıplaşmış ifâdeleri içermektedir. Türk söz varlığının bir kısmını oluşturan bu öğeler, yazılı ve sözlü iletişim esnâsında genellikle kullanılmaktadır.¹⁸⁸

Atasözleri, deyimler ve ikilemelerle birlikte kalıplaşmış dil birimlerini oluşturan kalıp sözler, araştırmacılar tarafından çeşitli adlarla ve farklı ölçütlere dayanılarak tanımlanmış, “*ilişki sözleri* ve *kültür birim*” olarak da isimlendirilmiştir. “*İlişki sözleri*” terimini tercih eden Doğan Aksan’a göre bu sözler, “*bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması adet olan birtakım sözlerdir.*”¹⁸⁹

Belirli durumlarda söylenmesi gelenek hâlini almış olan bu sözler, Türk kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak algılanmaktadır. Kalıp söz yerine yeğlenen başka bir terim olan “*kültür birim*” ise dilin kültürelliğinin belirginleştiği adlandırmalardan biri olarak açıklanmıştır.¹⁹⁰

Kullanım sıklığı dilbilgisel yapısına göre kalıp sözler, kullanımı kısıtlı olan unsurlardır.¹⁹¹ Kalıp ifâdeler; “*en az iki sözcükten oluşan, içindeki sözcükleri temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleri*”dir.¹⁹² Benzer bir diğer tanımda, kalıp sözlerin “*mecazsız ve herkesçe büyük bir sıklıkla kullanıla kullanıla artık tek kavramın karşılığı olan birliktelikler*” olduğudur.¹⁹³

¹⁸⁸ Doğan Aksan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, 191; M. Osman Toklu, *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 109.

¹⁸⁹ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı*, Engin Yayınevi, Ankara 1996, 35.

¹⁹⁰ Onur Bilge Kula, “Dilin Kültürelliği ya da Kültürün Dilselliği,” *Bilim ve Ütopya*, 1996, C.,23, 46.

¹⁹¹ Deborah Tannen, Piyale Öztekin, “Formulaic Expressions in Turkish and Greek,” *Conversational Routine*, Florian Coulmas (der.) içinde, The Hague: Mouton, 1981, 38.

¹⁹² Yusuf Çotuksöken, *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul 1994, 8.

¹⁹³ Muna Yüceol Özezen, “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz,” *Türk Dili*, 2001, 600: 877.

Kalıp ifâdeler, “önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeden veya dilbilgisel olarak ayrıştırılmadan olduğu gibi hatırlanarak kullanılan, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşan dizidir.”¹⁹⁴

Kalıp ifâdelerin yapısal özellikleri şu şekildedir:

1. Kalıplaşmış şekliyle mevcut olma,
2. Genellikle sözcük öbeği veya tümce dizilişiyle birlikte bulunma,
3. Belli cümle ve sözcük öbeği türlerinden meydana gelme ve
4. Cüzzi sayıda kelimeden oluşma şeklinde tasnif edilebilir. Bu özellikler, kalıplaşmış dil birimlerini hem kendi içinde sınıflandırmak hem de kalıp sözleri atasözü, deyim ve ikilemelerden ayırt etmek içindir.¹⁹⁵

Kalıp ifâdeler, kalıplaşmış dil birimleridir. Bunlardan bir kısmı, atasözleri ve bazı deyimler gibi tamamen donmuş, değiştirilemeyecek, ekleme veya çıkarma yapılamayacak bir yapıdadır.¹⁹⁶

Bu sözler, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsendiği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleri olarak ifâde edilir.¹⁹⁷

Mehmet Hengirmen'in söylemiyle “Birden çok sözcüğün bir araya gelerek biçim ve anlam yönünden kalıplaşmasından oluşan sözler”¹⁹⁸ tanımı yapılan kalıp sözler; atasözleri, deyimler, dua, beddua, ikileme, bilmece, tekerleme vb. söz gruplarını içermektedir. Araştırmada kalıp ifâde başlığı altında bu grupları ayrı ayrı incelemek, çalışmanın hacmi bakımından sorun teşkil edeceğinden bu doğrultuda, kullanım sıklığı göz önüne alınarak, yalnız kalıp ifâdeler, deyim ve ikileme düzeyinde inceleme yapılmıştır.

¹⁹⁴ Hürriyet Gökdayı, Türkçe’de Kalıp Sözler, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Kış / 2008, Sayı 44, 5.

¹⁹⁵ Hürriyet Gökdayı, Türkçe’de Kalıp Sözler, 4.

¹⁹⁶ Hürriyet Gökdayı, Türkçe’de Kalıp Sözler, 5.

¹⁹⁷ Hürriyet Gökdayı, Türkçe’de Kalıp Sözler, 18.

¹⁹⁸ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Sekizinci Baskı, Ankara 2015, 399.

Aşağıda Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde tespit edebildiğimiz kalıp ifâdeler yer almaktadır.

âbdâr ola: Zarif, hoş ola.

“Bir meyden ver ki, lafzı gibi gam-güsâr ola; bir kadehten sun ki, la'li gibi **âbdâr ola.**”¹⁹⁹

“Allâh'tan gayrı kimse bilmeye”: Allah'dan başkası bilmeye.

“İblâğ u îsâl olunur ki, adedinin hesâbını **Allâh'dan gayrı kimse bilmeye.**”²⁰⁰

“Aleyhi's-selâm”²⁰¹: Allâh ona esenlik versin.

“Aleyhi's-selâm”²⁰²: Allâh onu esirgesin.

arz ede: Sunmak.

“Kime diyem ki bulmazım hem-dem

Kime **arz edeyim** ki yok mahrem”²⁰³

âzâd ede: Sevindirmek.

“Hani ol dem kim Huda dil-şâd ede

Bu kafesten bu kuşu **âzâd ede**”²⁰⁴

bir dem ol: Bir an.

“Gülşen-i dehri bilirsin **bir dem ol**

Gülşen-i aklı gözet ki hürrem ol”²⁰⁵

bir pâre: Bir parça.

¹⁹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 779.

²⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 651.

²⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 627.

²⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 145.

²⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 435.

²⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 429.

“**Bir pâre** mücerred ol sıfattan
Al bahr-i muhît-i ma’rifetten”²⁰⁶

bî-vâsita: Doğrudan.
“Makbûlû olasin ol Cenâb’ın
bî-vâsita “İrci’i” hitâbın”²⁰⁷

bî-çâre: Çâresiz.
“**Bî-çâre** kullarını dâimâ lutfun sâyesi ile ser-firâz et, ve bu zaîf bendelerini gâh
ü bî-gâh zikrin ile dem-sâz et.”²⁰⁸

bir lahza: Bir an.
“Senden seni gel beri cüdâ et
Bir lahza yürü seni rehâ et”²⁰⁹

bir yüzden: Bir sebepten, bir şekilden.
“Her bendenin **bir yüzden** izzeti var, ve her bî-devletin bir türlü devleti var.”²¹⁰
“Her taayyunde **bir yüzden** lutfu kemâl, ve her şahısta bir türlü tecellî-yi cemâl
ola.”²¹¹

“Gerçi kim harf-i elif bir harf olur
Lîki **bir yüzden** gözetsen elf olur”²¹²

bîgâne et: Yabana atmak.
“Dilediğini savmaadan sürüp **bîgâne edersin**; istediğini mey-hâneden çekip
âşîna edersin.”²¹³

²⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 395.

²⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 395.

²⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 187.

²⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 395.

²¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 399.

²¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 83.

²¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 481.

²¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 221.

bigâne ol: Tutulup kalmak.

“Murg gibi beste-i dâne olma sen
Mubtelâ-yi hîş u **bigâne olma sen**”²¹⁴

bîgâne kıl: Alıkoymak.

“Halk ile dâim bizi **bîgâne kıl**
Zikrin ile gönlümüz hem-hâne kıl”²¹⁵

bîgâne eyle: Yabancılaştırmak.

“Şîve vü efsâne-i dâr-i gurûr
Eyledi bîgâne-i Rabb-i gafûr”²¹⁶

bîgâne say: Yabancı yerine saymak.

“Îlâhî! Zâhir ka’besine “Evimdir” dedin; içi dolu putlar iken gine “Beytu’llâh”
“der idin; hâşâ ki bu gönül ka’besi ki gerçek evindir, hevâ putları ile **bîgâne sayasın.**”²¹⁷

çâre kıla: Sorunu çözmeye çalışmak.

“Ümîddir ki o çâreger bir **çâre kıla**; şâyed bu riyâyı ihlâsa kantara kıla.”²¹⁸
“Benim ki hayret denizine garîkim; meded et bana ki gayret oduna harîkim.
Bilmezem, neyleyem, ne çâre kılam; meğer libâs-i hayâtımı pâre pâre kılam.”²¹⁹

cehd it: Çabalamak.

“Gider ey dil unsunu hâr ü hasın
Cehd it ona kim Hak ola mûninin”²²⁰

²¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

²¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

²¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 435.

²¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 459.

²¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 467.

²¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 597.

²²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

cennet-sirişt ola: Cennet gibi ola.

“Bir meyden ver ki, asîr-i hûrân-i behişt ola; bir kadehten sun ki, câm-i **cennet-sirişt ola.**”²²¹

dermân ver: Derde derman vermek.

“Hak, derdi olana **dermân verir**
Kilit derdine anahtar verilmiştir”²²²

“O yerde dert alıp **dermân verirler**
O yerde cân alıp cânan verirler”²²³

dermân et: Derde derman istemek.

“Çün elinde cânı sen cân edesin
Lutf ediben derde **dermân edesin**”²²⁴

dikkat et: Temkinli davranmak.

“**Dikkat etsen** bu da şeytânî kelâm
Bulmayan ol kim talebde nâ-tamâm”²²⁵

dilşâd ede: Sevindirmek.

“Hani ol dem kim Huda **dil-şâd ede**
Bu kafesten bu kuşu âzâd ede”²²⁶

ey dil: Ey gönül.

“**Ey dil** gele sen kalenderî ol
Bu mihnet-i cismden berî ol”²²⁷

²²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 174.

²²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 346.

²²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 703.

²²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 175.

²²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 435.

²²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 227.

“Huzûru edemezsin dâim **ey dil**
Çü vakt-i niyyet ola eyle hâsıl”²²⁸

“Dağıt bu ruk’a-i şatrancı **ey dil**
Ki her bir hânede teşvîş-i mâti”²²⁹

“Sakın ey cân ki nevmîd olma ondan
Koma **ey dil** sen ümmîd-i necâtı”²³⁰

“**Ey dil** ona gel beri sen uyma
Cân ile onu arana koyma”²³¹

“**Ey dil** yürü var hamûş otur sen
Bî-çeşm ü zübân ü gûş otur sen”²³²

esmâ kıl: Okumak.

“Anca kişi virdini **esmâ kılar**
Likî İsî okusa ihyâ kılar”²³³

fâide gör: Fayda bulmak.

“Şeytân-i mel’ûn-i tarîd gibi bir hâtıra-i te’hîr ile altı yüz bin yıllık ibâdetten
bir zerre kadar **fâide görmez.**”²³⁴

ferâh-fizây ola: Ferahlık vere.

“Bir meyden ver ki, vaslı gibi terah-zidây ola; bir kadehten sun ki, cemâli gibi
ferâh-fizây ola.”²³⁵

²²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 253.

²²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 345.

²³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 347.

²³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 391.

²³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 397.

²³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 353.

²³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

güzer kıl: Bir yana bırakmak.

“Fi’limi ko kavlime kılğıl nazar
Sözüne bak sâhibinden **kıl güzer**”²³⁶

gufrân eyle: Bağışlamak.

“Ger cihân halkına **gufrân eyleye**
Bahr-i cûdundan ne noksân eyleye”²³⁷

Hızr-i zamân ola: Zamanın Hızır’ı ola.

“Bir meyden ver ki, katresi âb-i hayvân ola; bir kadehten sun ki, sâkisi **Hızr-i zamân ola**.”²³⁸

hûn-bâr ola: Gözü yaşlı ola.

“Bir meyden ver ki, haddi gibi âteşdâr ola; bir kadehten sun ki, dîdem gibi **hûn-bâr ola**.”²³⁹

huzûr bul: Huzura ermek.

“Âşk zahmeti arttıkça zevk ü **huzûr bulurlar**; muhabbet derdi geldikçe rahât ü sürûr bulurlar.”²⁴⁰

huzur ver: Huzura erişmek.

“Sürûr verdin, şurûra değşirme; **huzûr verdin**, nâ-huzûra değşirme.”²⁴¹

“Farâgat derûna **huzûr verir**, ve beşâset yüze nûr verir.”²⁴²

idrâk ol: Anlamak.

“Her ne zâtında fikr olunur, sülûb ü izâfât; ve her ne sıfâtında **idrâk olunur**, vüücûh u i’tibârât.”²⁴³

²³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 437.

²³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 493.

²⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 363.

²⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 475.

²⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 157.

ihyâ kıl: Canlandırmak, diriltmek.

“Anca kişi virdini esmâ kılar

Likî İsî okusa **ihyâ kılar**”²⁴⁴

iki cihândan dest yu: İki cihandan elini yıkamak.

“Pes yugıl **iki cihândan dest** ü rû

Câiz ola Hakk ile tâ guft ü gû”²⁴⁵

kerem kıl: Görünmek, açığa çıkmak.

“Nazar kıl cân gözünü açi vergil

Kerem kıl rahmet âbın saçıvergil”²⁴⁶

kût ola: Azık ola.

“Bir meyden ver ki, sâfâda yakût ola; bir kadehten sun ki, içinde câna **kût** ola.”²⁴⁷

laf et: Söz söylemek.

“Hâl hükümdarları ne güzel **laf etmişler**:

“Câhil kişiye bu mey helâl değildir” demişler”²⁴⁸

lâyık değil: Uygun değil.

“Gerçi bu sözler bana lâyük değil

Çün değil halim sözüüm sâdık değil”²⁴⁹

lutf eyle: İhsan etmek, bağışlamak. İzin vermek.

“Per vere **lutf eyleyip** pervâz ede

Bülbülân-i kuds ile dem-sâz ede”²⁵⁰

²⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 259.

²⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 607.

²⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 564.

²⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 437.

merhabâ: Merhaba.

“Hâss erenler kim göre Hak’tan belâ
Bi-tağayyür derler ona “**Merhabâ**”²⁵¹

“**Mette’a’llâhü’l-müslimîne bî-vücûdihî’ş-şerîf**”²⁵²:

Allâh onun şerefli varlığıyla Müslümanları nimetlendirsın.

mücerret ol: Soyutlanmak.

“Bir pâre **mücerred ol** sıfattan
Al bahr-i muhît-i ma’rifetten”²⁵³

nasîb eyle: Mümkün olmak, gerçekleşmek.

“Ezel humundan bir cur’a mey-i hâm **nasîb eyle** kim taayyun cübbesin
çıkarıp.”²⁵⁴

nâ-tamâm olur: Eksiksiz.

“Aşk eri ibtidâda hâm olur
Derd-i aşk icre **nâ-tamâm olur**”²⁵⁵

nazar kıl: Bakmak.

“Fi’limi ko kavlime **kılgıl nazar**
Sözüne bak sâhibinden kıl güzer”²⁵⁶

nûr ola: Nur ola.

“Bir meyden ver ki, rûha rahât u huzûr ola; bir kadehten sun ki, içi dolu **nûr**
ola.”²⁵⁷

nûr olur: Nurlandırmak.

²⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 405.

²⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 817.

²⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 395.

²⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 575.

²⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 503.

²⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

“Lafzı Mansûr’un dilinde **nûr olur**

Gayrı dise onu bil ki zûr olur”²⁵⁸

noksân eyle: Azaltmak.

“Ger cihân halkına gufrân eyleye

Bahr-i cûdundan ne **noksân eyleye**”²⁵⁹

pest ol: Alçalmak, boyun eğmek.

“Her zerreî kim havâda mest ol

Her noktaî kim hazîz u **pest ol**”²⁶⁰

sabr ede: Tahammül göstermek.

“Ey zerre erem deme _âfitâba

Tek **sabr edebil** ırakta tâba”²⁶¹

sâfâ-dâd ola: Zevk veren ola.

“Bir meyden ver ki, hayât-bahş ü dil-âbâd ola; bir kadehten sun ki, dîde-küşâ vü **sâfâ-dâd ola.**”²⁶²

sâfî vü pâk ola: Arı ve pak ola.

“Bir meyden ver ki, ârîz-i sâkî gibi tâbinâk ola, ve bir kadehten sun ki, lebleri gibi **sâfî vü pâk ola.**”²⁶³

“**Salla’llâhü ‘aleyhi ve sellem**”²⁶⁴: “Allâh’ın övgü ve esenliği üzerine olsun.”

setr et: Kapatmak, örtmek.

“Îlâhî! Bu evde çün yaramazlıklarım **setr ettin**, o evde dahı kerem senden.”²⁶⁵

²⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 437.

²⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 83.

²⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 397.

²⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 658.

²⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 271.

şikâr et: Av olmak.

“Ey bâz fenâ ilin **şikâr et**

Pes sâid-i şehte var karâr et”²⁶⁶

“**Razıya’llâhü anhü**”²⁶⁷: Allâh ondan râzı olsun.

“**Razıya’llâhü anhüm**”²⁶⁸: Allâh onlardan râzı olsun.

Rızvânu’llâhi aleyhim ecme’in²⁶⁹: Allâh hepsinden râzı olsun.

rûşen u hûb ola: Aydınlık ve güzel ola.

“Bir meyden ver ki çeşmi gibi dil-âşûb ola; bir kadehten sun ki, yüzü gibi **rûşen u hûb ola**.”²⁷⁰

terfîb eyle: Sıralamak, düzenlemek.

“Salevât-i enbiyâ vü mürselîni bir dilde terkîb ve bir lisânda **terfîb eyledim**.”²⁷¹

tevfikini refîk et: Yardımını yoldaş et.

“Cân seyrin isteyene şer’ yolunu tarîk et; yokluk yoluna gidene **tevfikini refîk et**.”²⁷²

vasf ede: Niteliklerini sayarak tarif ederek övmek.

“Îlâhî! ben seni ne vücûd ile **vasf edem** ki, vücûdum mihrin şuâından bir zerre.”²⁷³

“**Vasfin** edersem eğer emmârenin

Ger der isem hâlin ol mekkârenin”²⁷⁴

²⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 395.

²⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 727.

²⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 725.

²⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 777.

²⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

²⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 709.

²⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 167.

²⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 149.

²⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 415.

1.11.1. Deyim

Deyimler; bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümceler olarak tanımlanır.²⁷⁵

Bir dilin söz varlığı ve temel söz varlığı içinde, özellikle o dile özgü anlatım yollarının en tipik taşıyıcıları olarak düşünülen deyimler, dilde çekici anlatım özelliği taşıyan, kelimelerin çoğu kez gerçek anlamından uzaklaştığı kalıplaşmaları teşkil eder. Deyim nitelikli söz kalıplaşmaları, bir durumu ya da bir davranışı çeşitli benzetmeler ve aktarmalarla daha güçlü ve daha ilginç bir biçimde anlatma özelliğine sahiptir. Bir başka ifadeyle dildeki kelime kadrosunu mâhir bir şekilde kullanarak değişik yapılarda değişik anlatım yollarını ortaya çıkararak dilin yapı ve anlam zenginliğine katkı sağlamaktadırlar.²⁷⁶

Deyimler; çok önemli bir oranda mecazî anlamda kullanılır. Fakat gerçek anlamda kullanılan deyimler de bulunmaktadır. Bir dilin zenginliğini belirten deyimler, tam şekilde anlaşılmadan o dile hâkim olunamamaktadır. Deyimler; hem konuşmalara hem de yazılara derinlik katarak, anlatılanları daha ilgi çekici şekil vermektedirler. Birkaç cümle ile anlatılacak bir vaziyet, iki kelimedenden oluşan deyimlerle sağlanabilir. Bu sâyede özlü bir anlatım verilmiş olur. Deyimler birbirinden ayrı bir şekilde yazılan kelimelerin kalıplaşmasıyla meydana gelmektedir. Fakat kelimelerin birleşerek oluşturdukları deyimler de mevcuttur. Pek çok deyim sanatlı bir şekilde icra edilir. Sözcüklerin yerinin değiştirilmesi bütünlüğü bozar. Kaç kelimedenden oluşursa oluşsun, bazı deyimler yalnızca tek durumu veya kavramı ifade ederler. Kalıplaşan sözcüklerden oluşan deyimler, mecaz anlama sahip olduklarından bir başka dile çevrilmeleri kesinlikle mümkün olmamaktadır. Özlü ve etkili bir anlatım aracı olan deyimler, yerinde kullanıldıkları zaman anlatıma canlılık katarak düşünceyi kuvvetlendirirler. Deyimlerin çoğu cümle değeri taşımamaktadır. Bu yönleriyle atasözlerinden ayrılırlar. Deyimler çoğunlukla mastar biçiminde kullanılırlar.²⁷⁷

²⁷⁵ Ömer A Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988, 52.

²⁷⁶ Hatice Şahin, *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2004, 2.

²⁷⁷ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 102.

Aşağıda Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde tespit edebildiğimiz deyimler yer almaktadır.²⁷⁸

âbâd kıl-: Bayındır duruma getirmek, zenginleştirmek, rahata kavuşturmak.

“Kûy-i dînde hâneni **âbâd kıl**

Var derûndan tövbeyi bünyâd kıl”²⁷⁹

“Lutfun ile sen bizi **âbâd kıl**

Bend-i gamdan cânımız âzâd kıl”²⁸⁰

“Çâr-sû-yi nîstiyi **âbâd kıl**

Nefsini var hestiden âzâd kıl”²⁸¹

aşka düş-: Âşık olmak.

Dedi: “Kim ki **aşka düşti** derdi_odur

Bil tarîkatta hakikat merdi_odur”²⁸²

âşikâr et-: Ortaya çıkarmak, belirginleştirmek.

“Bir mühre-i mihr-i müniri her subhıdem hokka i hâverden çıkarıp âşikâr edersin.”

ardına at-: Önemsememek.

“Devlet ol ki_ede bir bucakta makâm

Ardına ata güft ü gûyu tamâm”

and iç-: Yemin etmek.

“İlâhî! Bu ne hikmettir ki Ömer bir yanadın kılıcın çekip gezer, Lât u Uzzâ'ya **and içer**.”²⁸³

²⁷⁸ Çalışmamızda, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde tespit edebildiğimiz deyimlerin anlamları, başta Türk Dil Kurumu'nun sanal ortamda hizmete sunduğu Atasözü ve Deyimler Sözlüğü olmak üzere ilgili diğer kaynaklardan yararlanılmıştır.

²⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 247.

²⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

²⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 169.

²⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 531.

²⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 227.

adâvet kıl-: Düşmanlık, kin duymak.

“Bana nefsin adâvet kıldı pîşe
Ki seg hasm-i garîb olur hemîşe”²⁸⁴

âh ü zâr et-: Ağlayıp inlemek.

“Almasaydı rengin O’nun lâlezâr
Bülbül etmezdi çemende **âh ü zâr**”²⁸⁵

âh et-: Acıyla içini çekmek.

“Rahmet nesîmi ile dil-nüvâzsın ki, gâh bir fâsıka mey-hâne içinde **âh** ettirip
ma’siyetini itâata değşirirsin.”²⁸⁶

âh ü vâh eyle-: Acıyla inlemek.

“Ol sebebdan gece gündüz **âh ü vâh**
Eylerim kim ömrü kıldım ben tebâh”²⁸⁷

âdet et-: Huy hâline getirmek.

“İnkârı **âdet** etmek şûm olur, ve inkârı hû eden mahrûm olur.”²⁸⁸

azâb çek-: Eziyet çekmek. Üzüntü içinde olmak.

“Ki çekmeyesin âhır sen **azâbı**
Yanınca görmeyim ben de ikâbı”²⁸⁹

“Nefs oldu bu rûhunun hicâbı

Oldur sana **çektiren azâbı**”²⁹⁰

“Az kor isen az göresin sen hesâb

Çok kor isen çok **çekesin sen azâb**”²⁹¹

²⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.

²⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

²⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 332.

²⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 420.

²⁸⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 477.

²⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 205.

²⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 389.

²⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 445.

âşık ol-: Sevmek, tutulmak.

“Sen cemâl-i mihri görüp ey gönül
Âşık olma gey sakın ona ki ol”²⁹²

arşa çık-: Arş-ı âlâya yükselmek.²⁹³

“Heft çarhı geçti **arşa çıktı** ol
Cebrâîl²⁹⁴’i yolda koydu gitti ol”²⁹⁵

âşinâ kıl-: Tanımak, bilmek.

“Beni sen bu nişîmenden cüdâ kıl
Dil ü cân gülşenine **âşinâ kıl**”²⁹⁶

“Îlâhî bu ümîde sen vefâ kıl
Beni sen hazretine **âşinâ kıl**”²⁹⁷

âzâd kıl-: Serbest bırakmak.

“Lutfun ile sen bizi âbâd kıl
Bend-i gamdan cânımız **âzâd kıl**”²⁹⁸

“Çâr-sû-yi nîstiyi âbâd kıl
Nefsini var hestiden **âzâd kıl**”²⁹⁹

²⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

²⁹³ Tasavvufî bir deyim olarak “arşa çıkmak” Hz. Peygamber’in M’irâc hâdisesinde yedi göğü geçerek Cebrâîl’i yolda bırakıp arş-ı âlâya yükselmesinin ifâdesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: [Tasavvufî Terimler](#), [Mi’râc](#) sayfa 318.

²⁹⁴ Cebrâîl hadislerde Hz. Peygamber’e vahiy getiren, Kur’ân’ı öğreten ve değişik konularda hükümler bildiren, Resûl-i Ekrem’e, hatta bazan ashaba insan şeklinde görünen bir melek olarak anılmaktadır. Cebrâîl, dünyada ve âhirette Allâh ile kulları arasında elçidir; hem meleklere hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allâh’la vasıtasız konuşur. Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrâîl”, *DİA.*, “İstanbul 1993, C.,VII, 202-204. Ayrıntılı bilgi için bkz: [Tasavvufî Terimler](#), [Cebrâîl](#) sayfa 278..

²⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 427.

²⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 609.

²⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 611.

²⁹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

²⁹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 169.

başa toprak saç-:³⁰⁰ Ölümünü istemek. Âcizlik ve çâresizlik bildirmek, şikâyet etmek.³⁰¹

“İlâhî! Hâcalet **toprağın başıma saçma**. İlâhî! Yüzüm karasın yüzüme urma.”³⁰²

baş aşağı eyle-: Tersine çevirmek.

“Baş verdin, **başım aşağı eyleme**; izzet ile cân verdin, horluk ile alma.”³⁰³

bel bük-: Çâresiz kalmak.

“İlâhî! Hacâlet gerdi yüzüm tuttu. İlâhî! Hasretün derdi **belim бүktü**.”³⁰⁴

“Kimi secde eder, kimi hizmet için ayakta
Kimi **bel бүkmüş**, kimi sürekli okumakta”³⁰⁵

belâ çek-: Eziyet görmek.

“Çü aksi görünür ekser düş içre
Belâ çek bunda ki hayr ola sonra”³⁰⁶

³⁰⁰ Farslarda “hâk ber-ser şüden” hâliyle daha çok “bir şey istemek / aman dilemek” anlamlarında kullanılan yapıdır.

³⁰¹ “Başa toprak saçmak”, ölü defnedilirken yahut definden sonra yakınlarının mezar toprağını başlarına savurmak suretiyle üzüntü gösterdikleri bir âdettir. Tarama Sözlüğü’nde “ölümünü istemek” (Tarama Sözlüğü I, 437) anlamıyla karşılanan; zamanla âcizlik, şikâyet ve çâresizlik bildirmek amacıyla kullanılan bu yapının epey eski bir geçmişi bulunmaktadır. “Başa toprak saçmak” geleneği hem Fars edebiyatı hem de Türk edebiyatında uzun zaman kullanılagelen bir yapı olma özelliğindedir. Örneklere bakılırsa, başlangıçta gelenek bildiren yapı, bilhassa Türk edebiyatında gözle görülür bir şekilde anlam genişlemesine uğramış ve deyimleşmiştir. Ozan Yılmaz, “Gelenekten Deyişe” Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden “Başa Toprak Saçmak”, Türek Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2013 Yıl:1, Sayı:2, 336-337. Kaynaklar, zor durumda olan bir kimsenin, Tanrı’ya, padişaha yahut bir devlet büyüğüne yalvarırken, içinde bulunduğu durumu anlatmak üzere başına toprak saçtığını belirtmektedir. Cahit Öztelli, “Başa Toprak Savurmak ve Yas-Ölü Gelenekleri”, Türk Folklor Araştırmaları 5/116, Mart 1959, 1860. Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, bu deyimî şöyle ifâde eder: “Başına toprak saçmak, yani ‘büyük bir üzüntü duymak’, Türk kavimlerinde görülen çok yaygın bir deyim idi. Fakat aynı deyiş, Fars edebiyatında da vardır. İranlılar bu deyimî, daha çok, ‘büyük bir felaketin geldiğini haber vermek’ için kullanırdı. Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, (9 cilt) c. II, Ankara:1985-1991, Kültür Bakanlığı Yay. No. 638, 64. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ozan Yılmaz, “Gelenekten Deyişe” Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden “Başa Toprak Saçmak”, Türek Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2013 Yıl:1, Sayı:2, 336-350.

³⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 271.

³⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 361.

³⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 269.

³⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 250.

³⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 289.

“Dört yüz yıl Fir’avn **cefâ** görmedi, âhır cânı cehenneme verdi. Doğduğu günden Mûsâ **belâ çekti**, sonra devlet ona yüz tuttu.”³⁰⁷

“Hak yolunda bî-had **belâ çekti**; dîn yolunda nihâyetsiz **cefâ çekti**. O çektiği zahmeti ümmetinden kimse çekmedi.”³⁰⁸

berk ur-: Şimşek çakmak.

“Ârız olsa gerek tavârik-ı aşk

Berk urusar durur bevârik-ı aşk”³⁰⁹

ber-karar ol-: Kararlı olmak.

“Mertebe istersen **ola ber-karâr**

Evvelin bünyâdının et üstüvâr”³¹⁰

“O müşterî-yi metâ’-i bâzâr olur; bu güneş gibi ziyâsı **ber-karâr olur**.”³¹¹

ber-karâr et-: Sürekli olarak kararlı olmak.

“Hulk verdin, sana yarar et; “Belî” dedirdin, **ber-karâr et**.”³¹²

cefâ gör-: Zulüm görmek.

“Dört yüz yıl Fir’avn **cefâ görmedi**, âhır cânı cehenneme verdi. Doğduğu günden Mûsâ **bela çekti**, sonra devlet ona yüz tuttu.”³¹³

cefâ çek-: Eziyet edilmek.

“Hak yolunda bî-had **belâ çekti**; dîn yolunda nihâyetsiz **cefâ çekti**. O çektiği zahmeti ümmetinden kimse çekmedi.”³¹⁴

cân al-: Öldürmek. Canını verdirecek kadar memnun etmek.

“O yerde dert alıp dermân verirler

O yerde **cân alıp** cânân verirler”³¹⁵

³⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 335.

³⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

³⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 559.

³¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 247.

³¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 527.

³¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 363.

³¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 335.

³¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

³¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 347.

cem et-: Bir araya getirmek. Toplamak.

“Gayra kalır her ne **cem’** ettinse genc
Sen hesâbında görürsün türlü renc”³¹⁶

“Havâdis-i âtiyeye ârif idi. Kavâid-i cefri o **cem’** etti.”³¹⁷

“Bir avuç gubâr-i nâ-pâkten iki âlemi bir araya **cem’** ettin.”³¹⁸

derman ver-: Çâre olmak.

“O yerde dert alıp **dermân** verirler
O yerde cân alıp cânân verirler”³¹⁹

derde dermân ol- et-: Soruna çözüm bularak sıkıntının geçmesi.

“Çün elinde cânı sen cân edesin
Lutf ediben **derde dermân** edesin”³²⁰

derde devâ et-: Derdine çâre bulmak.

“Esîr olmuş dilin bendden rehâ et
Derûn-i **derdü** mendine **devâ et**”³²¹

dem urmak: Bir şey den söz etmek, konu açmak.

“Hani o lâf-i cebbârî ve mübâhât-i cihândârî edenler? Ne için o günde o lâftan
dem urmazlar?”³²²

“İsrâfîl’in bir menzilesi vardır ki, ondan bir nefes ileri **dem** urmağa istitâati
yoktur.”³²³

³¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 445.

³¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 755.

³¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 107.

³¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 347.

³²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 703.

³²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

³²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 91.

³²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 121.

duâ oku-: Allâh'a yalvarmak.

“Tesbîh ederim, zübândan; **duâ okurum**, lisândan.”³²⁴

dünyadan geç-: Hayatla, yaşamla ilgisini bitirmek.

“Tama’ ehlî zelîl olur, ve **dünyâdan geçen** halîl olur.”³²⁵

dâmen³²⁶ **tut-:** Yardım dilemek.

“Bil tevekkül mü’mine âlî makâm

Sen tevekkül **dâmenin tutgıl** müdâm”³²⁷

“Merd-i ma’nî **dâmenin tut** merd-vâr

Ehl-i sûret aldamasın zînhâr”³²⁸

duâ et-: Allâh'a yalvarıp yakarmak.

“Nazar edip himmet ede, esirgeyip rahmet ede; çün bizden **duâ** dilemiş, **edelim**, çün Fâtiha taleb etmiş, okuyalım.”³²⁹

dilini tut-: Gelişigüzel konuşmaktan sakınmak, ölçülü konuşmak.

“Hak dedi: “**Dilini tut** yürü var

Pâ-dâş-i zübân olur ser-i dâr”³³⁰

devran tut-: Zamana galip gelememek.

“Mûsâ-yi Kelîm’in asâsı merg ejdehâsın basamadı. Dârâ müdârâsı ile **devrânı tutamadı**.”³³¹

elif oku-: Duâ bağışlamak.

³²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

³²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 476.

³²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: [Tasavvufî Terimler: Dâmen](#)

³²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 441.

³²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 565.

³²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 455.

³³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 553.

³³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 297.

“Aradan lâmi eğer cerr ede sin
Nakş-i elfi bir **elif okuyasın**”³³²

el sun-: El uzatmak, yaklaşmak istemek.

“Elin **sunma** meğher peymâne-i aşk
Kulak urma meğher efsâne-i aşk”³³³

elini yu-: Üzerine mesuliyet almamak, vazgeçip ümidini kaybetmek.

“Tama’ gözüünü yumup ve adâlet **elini yuyup**; hevâ havâsından uçup ve dünyâ
fezâsından geçip.”³³⁴

eksik et-: Her zaman bulundurma.

“Ekâlîm-i rûy-i zemîn üzerinden **eksik etmeyip**, dâimâ erbâb-i tevhîde
mededinden istimdâd ola.”³³⁵

eksik ol-: Noksan halde bulunmak. Yeterli olmamak.

“Onların eşiğinden her vakit füyûz-i Rabbâniyye nev’-i insândan **eksik olmayıp**;
cihân-nümalarından nukûş-i gayb.”³³⁶

esîr ol-: Bir kişinin veya bir nesnenin müptelası olmak.

“Esîr olmuş dilin bendden rehâ et
Derûn-i derdü mendine devâ et”³³⁷

edâ et-: Dini emirleri yerine getirmek. Borcunu ödemek.

“İhsân ü ikrâmın bahirden katresinin, zemînden zerresinin şükrün **adâ**
edemeyeler.”³³⁸

³³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 483.

³³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

³³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 811.

³³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 657.

³³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 817.

³³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

³³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 181.

eser et-: Tesir etmek.

“Gece mi yese gerek, yoksa gündüz mü; onun teninde ne **eser etse** gerek.”³³⁹

ezân oku-: Günde kılınan beş vakit namaz için namaz vaktinin geldiğini haber veren Müslümanları, namaza dâvet eden ilâhi bir duyuru.

“Müslümân olmayınca çok müslümân dînini peydâ edemezdi. O gelmeyince âşikâre **ezân okunmadı**.”³⁴⁰

fârîğ ol-: Vazgeçmek. Rahata kavuşmak.

“Mülûk-i kâmgâr ve sâlâtın-i cihândârlardan hâlî kala; mâlik memlûkinden, raiyyet mülûkünden **fârîğ olup**.”³⁴¹

“Senden **fârîğ olanların** işi zevk ü niam, sâz u nagam olsa, sana tâlib olanların dahı renc ü elem, cefâ vü gamdır.”³⁴²

“Mâlik memlûkinden, raiyyet mülûkünden **fârîğ olup**, mülûk tâc ü taht, raiyyet kumâş ü raht yabana sala.”³⁴³

fevt ol-: Fırsatı kaçırmak.

“Vaktini gör sûfî ibnü’l-vakt olur

Hâle bakgıl yoksa hâlin **fevt olur**”³⁴⁴

“Abese çalışanın gerekli **fevt olur**, ve akl ile duymayanın münebbihi mevt olur.”³⁴⁵

fenâ ol-: Çok üzölmek, sarsılmak.

“Aşk-i hakîkî bir şeceredir ki, aslı **fenâ olur**, ve budakları vefâ olur, ve yemişleri bakâ olur.”³⁴⁶

³³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 95.

³⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 739.

³⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 281.

³⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 335.

³⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 281.

³⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 443.

³⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

³⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 535.

feryâd et:- Yüksek sesle haykırmak. Zarar ve yokluk içinde bulunmak.

“Her birisi dillü dilince seni zikr ü yâd ederler, ve her biri bir ad ile sana çağırıp **feryâd ederler**. ”³⁴⁷

galib ol:- Yenmek.

“Düşe kalka ol gönül tâlib olur

Gâh mağlûb u gehi **gâlib olur**”³⁴⁸

gark et:- Suyu batırmak. Suda boğmak.

“Çırâğım yak ki târik oldu râhım

Elim tutgıl ki **gark etti günâhım**”³⁴⁹

“Sana düşmez ki _idesin emn-ile hâb

Ki n-geh keştüni **gark ide** girdâb”³⁵⁰

“Rahmetine **gark** ve lutfuna müstağrak **edip** inâyeti güneşinden bir zerresi ile ve mağfireti deryâsından bir katresi ile seyyiâtını afv ve taksîrâtını mahv edip.”³⁵¹

gark ol:- Gömülmek, batmak.

“Îlâhî! Bu ne hikmettir ki, niceler deryâya **gark olmuş** iken susamışlardır, ve niceler henûz su gormeden kanmışlardır.”³⁵²

“Maârif denizine **gark olmuş** idi, ve hakâyık bahrine müstağrak olmuş idi.”³⁵³

“Fenâ deryâsında **gark olmuş** idi, ve tecelliyât envârına müstağrak olmuş idi.”³⁵⁴

garîb ol:- Yadırgamak.

“Bana nefsin adâvet kıldı pîşe

Ki seg hasm-i **garîb olur** hemîşe”³⁵⁵

³⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 321.

³⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

³⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 608.

³⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 347.

³⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 465.

³⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 493.

³⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 753.

³⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 767.

³⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.

gönül al-: Etkilemek.

“Hüsn melâhat olmaktır, sabâhat olmak değil; güzellik **gönül almaktır**, sûret düzmek değil.”³⁵⁶

gönül gözünü aç-: Kalbini uyanık eylemek.

“Her saat **gönül gözünü açıp** ve aşk câmindan içip; cân bâğını rûşen ve dil meclisini gülşen.”³⁵⁷

göz yum-: Kabul etmek.

“Hak kûyına kadem basan, evvel âfiyetten **göz yumup** selâmetten el yumak gerek; dost visâlin bulam diyen, dilin hedef-i tîr-i belâ ve tenin siper-i tîg-i cefâ itmek gerek.”³⁵⁸

“Tama’ **gözünü yumup** ve adâlet elini yuyup; hevâ havâsından uçup ve dünyâ fezâsından geçip.”³⁵⁹

gurbette kal-: Gurbetlikten kurtulamamak.

“Seninçün ben gelip mihnette kaldım
Vatan terk eyleyip **gurbette kaldım**”³⁶⁰

haber ver-: Bildirmek, haber ulaştırmak.

“Verir vahdetinden **haber** kâinât
Revândır nesîminle âb-i hayât”³⁶¹

hâsıl ol-: Meydana gelmek.

“Huzûru edemezsın dâim ey dil
Çü vakt-i niyyet **ola** eyle **hâsıl**”³⁶²

³⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 511.

³⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 813.

³⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 337.

³⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 811.

³⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.

³⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 61.

³⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 253.

“Evvelde ünsüm o zübân ile ve kadîmden terâkîbim o lisân ile idi; lâkin gördüm ki mutâlaa-i esrâr-i letâif-i garîbe o dilde değme dile **hâsıl** ü müyesser **olmaz**. ”³⁶³

harâb et-: Yıpratmak.

“İlâhî! Çün tevhîd bünyâdını sen urdun, **harâb etme**, Ve çün îmân bağını sen diktin, **bî-âb etme**. ”³⁶⁴

hayr ol-: Hayır getirmek.

“Çü aksi görünür ekser düş içre
Belâ çek bunda ki **hayr ola sonra** ”³⁶⁵

hayrân ol-: Çok beğenmek.

“Aşk mesti âleme sultân olur
Sûretâ ger vâlih u **hayrân olur** ”³⁶⁶

“Görmüş ü bilmiş velî nâdân olur
Ârif ü çüst ü velî **hayrân olur** ”³⁶⁷

“Aşkın beriyyesi içinde bî-çâre olup şevkin cezbesi ile vâlih ü **hayrân olup** yürürler. ”³⁶⁸

helâl ol-:” Kullanılmasında veya yapılmasında dinen sakınca bulunmamak, yerinde ve uygun olmak”.

“Merg-i bî-mergî olur ona **helâl**

Berg-i bî-bergî olur ona nevâl ”³⁶⁹

helâl eyle: Üzerinde hak iddia etmeksizin bağışlamak.

“Bu gamdan bir nefes egle beni sen

Harâmı sun **helâl eyle** onu sen ”³⁷⁰

³⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 709.

³⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 269.

³⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 289.

³⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 519.

³⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 75.

³⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 575.

³⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 459.

³⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 579.

hitâb et-: Söz söylemek, yöneltmek.

“Meğer bir gün ten-i pür-derd-i mecrûh

Hitab edip revâna der ki: “Yâ rûh!”³⁷¹

“Îlâhî! Vücûd bahçesinde henûz nihâl-i zaîfimiz zuhûr bulmadan bizim için İblîs’e **hitâb edip** eydirdin ki.”³⁷²

“Îlâhî! Bizimle mükâleme edip emr ü nehy ve va’d ü vaîd ederdin, henûz âlem olmadan; Îlâhî! bizimle mülâtafe edip **hitâb** u itâb **ederdin**, henûz âdem yaratılmadan.”³⁷³

hûn et-: Kan hâline getirmek.

“Pâre pâre hak içinde **hûn eder**

Tâ akîk u la’li Ol bîrûn eder”³⁷⁴

hor et-: Önem vermemek, değersiz saymak.

“Hüsûn ü zînetin letâfetinde hayrân iken nâ-gehân bâd-i fenâ esip hâk içinde **hôr etmemiştir**.”³⁷⁵

“Übbehet ü cemâl ile yürür ki, o dünyâda **hôr add edip** yüzüne bakmayanlar.”³⁷⁶

hayâl kıl-: Bir şeyi zihinde tasarlayıp canlandırmak.

“Hey bunu sakın **hayâl kılma**

Olmaz emel-i muhâl kılma”³⁷⁷

hayât ver-: Canlılık vermek, canlandırmak.

“Cehl emvâtına **hayât verdi**, ve dil hastalarına necât verdi.”³⁷⁸

hayrette kal-: Şaşakalmak, şaşırarak.

“Bu **hayrette kalmış** âvâreleri erbâb-i kulûb ile irşâd et, ve bu dermânde kalmış bî-câreleri hâs kulların ile imdâd et.”³⁷⁹

³⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 201.

³⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 439.

³⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 439.

³⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

³⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 295.

³⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 191.

³⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

³⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 785.

³⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 169.

ıslâh et-: İyileştirmek, düzeltmek. Hidâyete ermek.

“Gördüler bunu ki lâ-ya’kil durur

Bunu **ıslâh** etmesi müşkül durur”³⁸⁰

ibâdet işle-: Dinin buyruklarını yerine getirme.

“**İbâdet** diye **işlerim**, hemîn adı **ibâdet**.”³⁸¹

irşâd et-: Doğru yolu gösterme, uyarma.

“Hayrette kalmış âvâreleri erbâb-i kulûb ile **irşâd et**, ve bu dermânde kalmış bî-çâreleri hâs kulların ile imdâd et.”³⁸²

ibret al-: Kötü bir olaydan alınması gereken ders.

“Niçin **ibret** alınmaya geçenden

Kim ola yeğ ede va’zı ölenden”³⁸³

i’tidâli elden ko-: Temkinli olmak.

“**İ’tidâli** koma sen **elden** hiç

Kimse görmez ziyân o yoldan hiç”³⁸⁴

icâbet gör-: İcâbet etmek.

“Duâ ki ayırık dilden ola ve himmet ki gayrı gönülden ola, te’sîrini ziyâde bulmuşlar, ve **icâbetini** artık **görmüşler**.”³⁸⁵

imdâd et-: Birinden yardım istemek.

“Hayrette kalmış âvâreleri erbâb-i kulûb ile **irşâd et**, ve bu dermânde kalmış bî-çâreleri hâs kulların ile **imdâd et**.”³⁸⁶

“Birinin himmeti birini **imdâd eder**; birinin duasından biri istimdâd eder.”³⁸⁷

³⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 531.

³⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

³⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 169.

³⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 289.

³⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 129.

³⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 453.

³⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 169.

³⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 453.

inâyet et-: İyilik ve yardım etmek.

“İlâhî! bu zaîf-i dil-hastaya kereminden **inâyet et**. ”³⁸⁸

insâf et-: Haksızlıktan, merhametsizlikten vazgeçip adaletle davranmak.

“Zumre-i kummel-i ârîfîn diye **insâf ederler**, ve zübde-i hulâsa-yi vâsılîn kusûr u aczlarına **i'tirâf ederler**. ”³⁸⁹

izzet ü nimet bul-: İyi bir şekilde ağırlanmak.

“Niçin âkil biraz çekmeye zahmet

Ki_ebed milkinde **bula izz ü ni'met** ”³⁹⁰

işâret et-: Bir şeyi, bir durumu el, yüz hareketleriyle anlatmak, göstermek.

“Cedâvil-i istihrâcî o vaz' etti. Ve nice dahı garâib-i ulûma **işâret etti**. ”³⁹¹

“İstinbât taleb edenler için nice mesâile **işâret etti**, ve istihrâc isteyenler için anca delâili delâlet etti. ”³⁹²

işret et-: Eğlenmek.

“Bostân-i üns içinde, elest sohbetgâhı ve vahdet bârigâhında celîsân-i bisât-i kurbet ve hem-nişînân-i hengâm-i **işret ettiğın** kullarını. ”³⁹³

i'tirâf ede: Açıklamak, söylemek, bildirmek.

“Zumre-i kummel-i ârîfîn diye insâf ederler, ve zübde-i hulâsa-yi vâsılîn kusûr u aczlarına **i'tirâf ederler**. ”³⁹⁴

ihyâ et-: Canlandırmak, mutluluğa kavuşturmak.

“Cümlesi ona tekrîm ederdi. Ve vefâtından sonra dahı dînini **ihyâ etti**. ”³⁹⁵

“Ulûm-i dîniyyeyi **ihyâ etti**, ve kavânîn-i şerîati icrâ etti. ”³⁹⁶

³⁸⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 453.

³⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 485.

³⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 289.

³⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 755.

³⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 785.

³⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 411.

³⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 485.

³⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 735.

³⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 785.

idrâk et-: Anlamak, kavramak.

“Aşktır dil hânesin pâk ettiren; aşktır insanı sahîh-**idrâk** ettiren.”³⁹⁷

Kur’ân oku-: İslâm dininin kutsal kitabını okumak.

“**Kur’ân** okurum, hemîn lisânda; taât ederim, gönül yabanda.”³⁹⁸

kabûl ola: Geçerli sayılmak.

“Hâk’tan duâ ve derûndan bu fakir için istid’â ede, umarım ki makbûl ola; ümîdüm ol ki **kabûl ola**.”³⁹⁹

kadem bas-: Bir yere gitmek.

“Her pâdişâh-i mecâzî ki cihâna geldi ve her sultân-i âriyetî ki bu milke **kadem bastı**, devleti kendi ile bile gitti, ve saltanatı vucûdu ile mahv oldu.”⁴⁰⁰

“Kadîmdir ki, ukûl-i mütekaddîmin u müteahhîrin dâire-i kîdemine **kadem basa** maz.”⁴⁰¹

kadir bil-:{ kadrini} Vefâli davranmak.

“Fakrının **kadrini bile** dâim ol

Fakrının üstünde ola kâim ol”⁴⁰²

karşı dur-: Boyun eğmemek, direnmek.

“Her derde şîfâdır, ve her maraza devâdır. Her belâya kalkan olur, ve her kazaya **karşı durur**.”⁴⁰³

kâm ol-: Mutluluğa kavuşmak.

“Bin gez yelesin dü **kâm olur** bil

Ko sa’yi hemîn tamâm olur bil”⁴⁰⁴

³⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 555.

³⁹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

³⁹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 455.

⁴⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 321.

⁴⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 49.

⁴⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 409.

⁴⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 801.

⁴⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 227.

kıyâm et-: Bir iş için teşebbüse girişme. Ayakta durmak. İsyan etmek.

“Gönülden kıl teveccüh hazretine

Dil ü cândan **kıyâm et** hizmetine”⁴⁰⁵

kısmet ol-: Fırsat düşmek. Nasip olmak.

“Râzî ol her ne ki vere sana ol

Kısmet oldur sana gerek az u bol”⁴⁰⁶

kısmet et-: Erişmek, ulaşmak, kavuşmak.

“Sunûf-i sîm ü zerle doldurup cihâna ni’met için âleme **kısmet edip** üleştirirler.”⁴⁰⁷

kulak ur-: Dinlemek.

“Elin sunma meğer peymâne-i aşk

Kulak urma meğer efsâne-i aşk”⁴⁰⁸

kurban et-: Kendi çıkarı için birini veya bir şeyi feda etmek.

“Çün bedîd ola harîm-i bârigâh

Nefsini **kurbân edip** olgıl tebâh”⁴⁰⁹

kolayına gel-: Yapılan şekli daha kolay bulmak.

“Gel kolayına bu râha gitme

Gel mescid ü hânekâha gitme”⁴¹⁰

libâs giy-: Giysi giymek.

“Nûra gark ü nur içinde muzmahil

Gerçi kim **giymiş libâs-i âb ü gil**”⁴¹¹

⁴⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 253.

⁴⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 141.

⁴⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 105.

⁴⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

⁴⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 261.

⁴¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

⁴¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 73.

mağlûb et-: Yenmek.

“Dil harâb u aklı **mağlûb** edesin

Bilmezem kim rûhuna sen nedesin”⁴¹²

“Akıl verdin, vehim vesvâsına **mağlûb etme.**”⁴¹³

mât et-: Kötü duruma düşürmek. Bozmak.

“Kayyim-i âlem rûhun çün kim çatar

Fîl-bendî durur iken **mât eder**”⁴¹⁴

mahrûm et-: Yoksun bırakmak.

“Gâh olur ki birini bu evde zelîl u merdûd ve o evde dahî **mahrûm** ü matrûd edersin.”⁴¹⁵

mahrûm ol-: Yoksun kalmak.

“İnkârî âdet etmek şûm olur, ve inkârî hû eden **mahrûm olur.**”⁴¹⁶

“Harîs **mahrûm olur;** zemmâm mezmûm olur.”⁴¹⁷

makbûl ol: Beğenilmek, ilgi görmek.

“Hâk’tan duâ ve derûndan bu fakir için istid’â ede, umarım ki **makbûl ola;** ümîdüm ol ki kabûl ola.”⁴¹⁸

meded et: Yardım beklemek.

“Nice olam mest-i gafl et ey emîr

Sen **meded et** bana olgıl destigîr”⁴¹⁹

“Îlâhî! Ben kuluna hâs kullarından bir himmete **meded et.**”⁴²⁰

⁴¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 179.

⁴¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 359.

⁴¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 181.

⁴¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 333.

⁴¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 477.

⁴¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 477.

⁴¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 455.

⁴¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 703.

⁴²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 453.

“İlâhî! bana **meded et**, âvâre kaldım.”⁴²¹

meded bula: Yardım bulmak.

“Ümîdüm ol durur ki _olum deminde
Cenâbında meded bula bu bende”⁴²²

mihnette kal-: Yapılan iyiliğe karşı borçlu kalmak.

“Seninçün ben gelip **mihnette kaldım**
Vatan terk eyleyip gurbette kaldım”⁴²³

müzâkere et-: Fikir alışverişinde bulunmak.

“**Müzâkere ederim**, izzet hevâsı için.”⁴²⁴

mutâlaa et-: Okumak, üzerinde düşünmek.

“**Mutâlaa ederim**, nefsin safâsı için.”⁴²⁵

murad bul-: Dileğe isteğe kavuşmak.

“Çün mürîd ola O’na **bulur murâd**
Gey sakın sanma hulûl u ittihâd”⁴²⁶

namâz kıl-: “İslâmın beş şartından biri olan ve Müslümânların günde beş vakit, dinî kâideye göre zorunlu olunan ibâdet, salât.”

“Kılarsan ger **namâzı** böyle **kıl** sen

Ko onu kim kuru zahmet çeke ten”⁴²⁷

“**Namâz** diye **kılarım**, hemîn sûrette; bedenim **namâz kılar**, gönlüm ma’siyette.”⁴²⁸

⁴²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 597.

⁴²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 837.

⁴²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.

⁴²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

⁴²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

⁴²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 73.

⁴²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 253.

⁴²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

nazar kıla: Bakmak.

“Kim **nazar kıla** iki nakşa bile
Bin bir adın remzini bir dem bile”⁴²⁹

“**Nazar kıl** can gözünü açıvergil
Kerem kıl rahmet âbın saçıvergil”⁴³⁰

nefse uy-: Bedenin isteklerine uymak, günah işlemek.

“Geçer ger zevk ü ger zahmet çü mutlak
Uyan **nefse** olur gâyetle ahmak”⁴³¹

niyet eyle: Bir şeyi yapmayı zihninde tasarlama.

“Huzûru edemezsin dâim ey dil
Çü vakt-i **niyyet eyle** hâsıl”⁴³²

nimet bil-: Bir şeyi lütuf kabul etmek.

“Gam olursa ol onu **ni’met bile**
Renc olursa ol onu râhat bile”⁴³³

“Fakirlik devlet biline, ve yokluk **ni’met biline**; elem lezzet gele.”⁴³⁴

nisâr et: Saçmak.

“Dilâ aşka **nisâr et** milk-i cânı
Sadâ-yi aşk ile doldur cihânı”⁴³⁵

pâk eyle: Temizlemek.

“Pâk eyle dilini koma mühmel
Kim şart budur bu yolda evvel”⁴³⁶

⁴²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 483.

⁴³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 607.

⁴³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 289.

⁴³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 253.

⁴³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 85.

⁴³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 271.

⁴³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 347.

⁴³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

pes eyle: Etrafını dolaşmak. Yenilgiyi kabul etmek.

“**Pes eyle** tavâf-i Arş ü Kursî

Hem-râh-i mukarrebân-i kudsî”⁴³⁷

rahmet et-: Allâh’ın mehameti ve bağışlaması için duâ etmek.

“Zâtları şerefi ile âlem halkına **rahmet edip**; onların sebebi ile her dem mevâhib-i râhmaniyye.”⁴³⁸

râzî ol-: Kabul etmek.

“**Râzî ol** her ne ki vere sana Ol

Kısmet oldur sana gerek az u bol”⁴³⁹

“Her ne ki Hak’tan gele **râzî olur**

Gece gündüz emri-le mâzî olur”⁴⁴⁰

“Ger edersen sen rızâ-yi Hak taleb

Hükmüne var **râzî ol**gıl rûz ü şeb”⁴⁴¹

revân ol-: Yola çıkmak.

“Âşk arasında bir kirişme olur ki, eğer ayân ola, hezâr râh-revân-i tarîkatin teninden revân **revân ola**.”⁴⁴²

rızâ ver-: Razi olmak, onamak, uygun bulmak.

“Şu dil ki safâ ister, kazâyâ **rızâ vermek** gerek.”⁴⁴³

“Âşık olanlar bu kazâyâ **rızâ vermek** gerek ki âr izzete, idbâr devlete, şekâvet saâdete mübeddel ola.”⁴⁴⁴

⁴³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

⁴³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 817.

⁴³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 141.

⁴⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 365.

⁴⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 365.

⁴⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 515.

⁴⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 475.

⁴⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 539.

“Bir nefis ki kırk yıl rahâta ögrene, kaçan riyâzata **rızâ verir**; bir gönül ki içi hevâ ile dola.”⁴⁴⁵

riây et-: Uymak.

“Hûzur-i kalbi dahı sen tamâmet
Vûzû içre dahı etgil **riây et**”⁴⁴⁶

sebeb ol-: Bir şeyin gerçekleşmesine neden olmak.

“Enbiyâ vü evliyânın vücûduna **sebeb oldu**, ve bir nice mahlûkun tâat ü sücûduna **sebeb oldu**.”⁴⁴⁷

“Celle ve ‘alâ zahmetine göre ecrini ve belâsına göre safâsını müyesser edip, bakâsına **sebeb olduğu** nesl-i Âdem’in ibâdeti adedince.”⁴⁴⁸

şehâdet et-: Şahitlik etmek. Herhengi bir konuda bildiklerini söylemek.

“Peygamber onun şehâdetine **şehâdet etti**, ve ehâdîs-i sahîha saâdetine delâlet etti.”⁴⁴⁹

şâd ol-: Sevinmek, mutlu olmak.

“Hak kulları cevâd olurlar; verdiklerince **şâd olurlar**.”⁴⁵⁰

“Gine lutfun gözleyecek **şâd olur**

Lutfu ile cân ü dil âbâd olur”⁴⁵¹

şifâ ver-: İyi etmek, sağlığına kavuşturmak.

“Cihân-i köhneyi tâze lâlezâr etti; kulûba safâ verdi, ebdâna **şifâ verdi**.”⁴⁵²

sohbet et-: Söyleşmek.

“Dilerdim ben seninle sohbet etmek

Oturup gece gündüz halvet etmek”⁴⁵³

⁴⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 829.

⁴⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 254.

⁴⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

⁴⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

⁴⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 773.

⁴⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 455.

⁴⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 185.

⁴⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 655.

⁴⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 215.

tâvâf et-: İslam dininde hac sırasında Kâbe'nin çevresini yedi kez dönme.

Kutsâl bir yeri ziyaret etmek.

“Gird-i Harem’i **tavâf etme**

Hacc-i abes u güzâf etme”⁴⁵⁴

taleb et-: İstekte bulunmak.

“Var ise ger senin de ittihâdın

Taleb etme durup her dem murâdın”⁴⁵⁵

“İlâhî! Sen **taleb edip** “Gel” dimeyince kimse seni arayıp bulmaz.”⁴⁵⁶

“Nazar edip himmet ede, esirgeyip rahmet ede; çün bizden **duâ** dilemiş, **edelim**, çün Fâtiha **taleb etmiş**, okuyalım.”⁴⁵⁷

tamâm ol-: Tamamlanmak.

“Cânını müjde ver **tamâm ol** dem

Kim basasın sen ol sevâda kadem”⁴⁵⁸

“Maraz gördüler ona gâlib oldu

Helâkine **tamâm ol** tâlib oldu”⁴⁵⁹

“Bin gez yelesin dü kâm olur bil

Ko sa’yi hemîn **tamâm olur** bil”⁴⁶⁰

teessüf et-: Acımak, üzülmek, kınamak.

“**Edersin** dem be-dem bin gez **teessüf**

Giriftâr etti seni çâh-i Yûsuf”⁴⁶¹

⁴⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

⁴⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 409.

⁴⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 273.

⁴⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 455.

⁴⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 145.

⁴⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 207.

⁴⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 227.

⁴⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 201.

tesbîh et-: Allâh'ın adını zikrederek ibâdet etmek.

“**Tesbîh** ederim, zübândan; duâ okurum, lisândan.”⁴⁶²

tevbe et-: Günahların affı için yalvarmak.

“**Tevbede** evvel gerek böyle **ede**

Vara sonra tevbesine **tevbe ede**”⁴⁶³

“Dahı sonra der bu yolda pîşvâ

Tevbe ede her ne ki_ola gayr-i Hudâ”⁴⁶⁴

terk et-: Bırakmak, ayrılmak.

“Cihânı **terk edegör** âkil isen

Çalış sen kulluğuna ger kul isen”⁴⁶⁵

tâlib ol-: İstemek.

“Maraz gördüler ona gâlib oldu

Helâkine tamâm ol **tâlib oldu**”⁴⁶⁶

vâsıl ol-: Ulaşmak, varmak.

“Müzekkâ olmuş hâtırlara ervâh-ı mutahherelerinden ulûm-i lâ-rayb mütevâtir ü mütevâlî fâiz ü **vâsıl ola**.”⁴⁶⁷

“Rahmân ve nefehât-i ezhâr-i cinân her demde rûhlarına **vâsıl** ve her nefeste revânlarına mütevâsıl **ola** kim.”⁴⁶⁸

vücûda getir-: Ortaya çıkmak, meydana gelmek.

“Çehre-i cân-fizâyı ketm-i ademden sahrâ-yi **vücûda getirirsin**.”⁴⁶⁹

⁴⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

⁴⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 249.

⁴⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 249.

⁴⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

⁴⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 207.

⁴⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 817.

⁴⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 721.

⁴⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 99.

yâr et-: Dost edinmek.

“**Yâr edinme** sakın ki nâdânı
Mahrem etme sana katı anı”⁴⁷⁰

yâr ol-: Yardımcı, yararlı olmak.

“Pend ederler bir yanadan **yâr olan**
Kimi bende kimisi gam-hâr olan”⁴⁷¹

“Kim muhabbet yoluna ber-dâr olur
Dârı kadd u habli zulf-i **yâr olur**”⁴⁷²

yol bul-: Bir çâre, bir çözüm yolu bulmak.

“Tâ ki bend-i ten durur müşkül ola
Kim dil u cân kurb-i Hakk’a **yol bula**”⁴⁷³

“Pes gerek ümmîd bîm ile bile
Emr-i dînde tâ kişi kim **yol bula**”⁴⁷⁴

“Rûbâh-i zaîf çerâgâh-i himâyetine **yol bula**.”⁴⁷⁵

yüzü kara et-: Mahcup etmek.

“Yüz verdin, **yüzüm kara etme**; kerîmsin, ettiğime göre etme.”⁴⁷⁶

yüz tut-: Bir şey olmak üzere bulunmak.

“Dört yüz yıl Fir’avn cefâ görmedi, âhır cânı cehenneme verdi. Doğduğu günden
Mûsâ bela çekti, sonra devlet ona **yüz tuttu**.”⁴⁷⁷

⁴⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 129.

⁴⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 529.

⁴⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 585.

⁴⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 171.

⁴⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 183.

⁴⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 101.

⁴⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 361.

⁴⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 335.

yüreğin dağla-: Çok acı vermek.

“Derdin andıkçça **yüreğin dağlaya**
Ömrü zâyi’ geçtiğince ağlaya”⁴⁷⁸

yok yere: Hiçbir gereği bulunmazken.

“Gâh da ’vâ-yi fekâhet eyler ol
Yok yere halka sefâhet eyler ol”⁴⁷⁹

zahmet çek-: Yorğunluğa katlanmak.

“Niçin âkil biraz **çekmeye zahmet**
Ki _ebed milkinde bula izz ü ni ’met”⁴⁸⁰

“Kılarsan ger namâzı böyle kıl sen
Ko onu kim kuru **zahmet çeke** ten”⁴⁸¹

zâhir ol-: Üstün, belirgin olmak.

“Ta ki adli **zâhir ola** âleme
Hüccetin rûşen kıla ol âleme”⁴⁸²

“Beyyine-i kâtia ve her mümkünde kudretine bir hüccet-i sâtia **zâhir ola.**”⁴⁸³

“Gonca handeye geldiği vakit **zâhir olur** kim o hâr ne hûb harîr u dîbâ.”⁴⁸⁴

zulüm et-: Eziyet etmek.

“**Zulm eder** binâ-yi milki harâb
Zulm hurşîd-i akla mîğ u hicâb”⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 249.

⁴⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 419.

⁴⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 289.

⁴⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 253.

⁴⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 165.

⁴⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 83.

⁴⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 191.

⁴⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 129.

1.11.2. İkileme

İkileme, “*aralarında belli bir ses düzeni bulunan biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin tek bir kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu*”dur.⁴⁸⁶

Vecihe Hatipoğlu ikilemeyi, “*anlatım gücünü arttırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır*” şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁸⁷ Mehmet Hengirmen’in tanımı ise;

“Anlatımı daha güzel ve etkili duruma getirmek için aralarında ses benzerliği bulunan yakın, aynı ya da zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılmasına ikileme denir. İkilemeler genellikle iki sözcükten oluşur. Kimi zaman üç sözcükten oluştuğu da görülür. İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça, Farsça gibi dillerde ikilemelerin sayısı otuz kırk geçmez. Bu nedenle ikilemeler Türkçenin en büyük ve önemli özelliklerinden biridir. Anlatımda tekrar ve ahenk öğrenmeyi kolaylaştırır. İkilemelerin de en önemli özelliği sözcüklerin tekrarı ve bu tekrardan oluşan ahenktir. Ses benzerliği olan sözcüklerin yan yana kullanılışı hem anlamı pekiştirir hem ahengi artırır. Böylece dil şiirsel bir güzellik kazanır. Türkçenin mucizevi güzelliğinde ikilemelerin büyük payı vardır”⁴⁸⁸ şeklindedir.

İkilemeler “*Atf-ı tefsirî, çift sözler, hendiadyoin, ikiz kelime, ikizleme, katmerleme, kelime koşması, koşaç, koşma, reduplikasyon, sıralama, söz yığılması, tekrar, yineleme*” gibi terimlerle de adlandırılmaktadır.⁴⁸⁹

Anlatımı güçlendirici birer öge olan ikilemeler anlatımı güçlendirmektedir. İkilemelerle, bir kavram dile getirilirken aynı kavram alanından, eş anlamlı ya da ters anlamlı ögelerin bir araya getirilmesiyle o kavram pekiştirilmekte, bir yandan da kimi örneklerde ses yinelemeleriyle daha çok akılda kalan ve etkili olan örneklerle yer verilmektedir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007, 123.

⁴⁸⁷ Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkilemeler*, Tdk, Ankara 1981, 12.

⁴⁸⁸ Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınları, Ankara 2002, 411.

⁴⁸⁹ Tuncay Böler, “Çaştani Bey Hikâyesi’ndeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi” *The Reduplications in the Çaştani Bey Story and the Ancientness of Reduplications Issue in Turkish Language*, 34.

⁴⁹⁰ Doğan Aksan, *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000, 99-100.

ahd ü peymân⁴⁹¹: Anlaşma.

“Süleymân-i mürsel -ki **dîv ü perî** hükm ü fermânında idi, ve vuhûş u tuyûr **ahd ü peymân**ında idi; dîvân-i seng-serler kâse-keşân-i matbah-i câhı idi, perîyân-i mâh-peykerler kevâkib-i mevâkib-i sipâhı idi.”⁴⁹²

arş ü kürsî: Arş ve Kürsi.

“Pes eyle tavâf-i Arş u Kursi
Hem-râh-i mukarrebân-i kudsî”⁴⁹³

âşık u ma’sûk: Âşık ve sevgili.

“Zamândır **âşık u ma’sûk** olurlar
Zarûrî birbirinden ayrılırlar”⁴⁹⁴

ay ü gün: Ay ve gün.

“Aşktır çarha koyan feleği; aşktır temcîd okutan meleği. Aşktır yıldızları seyr ettiren; aşktır **ay ü günü** devr ettiren.”⁴⁹⁵

bâd ü âb: Rüzgâr ve su.

“Ondan ondun kim kıla hânen harâb
Çâr unsur hâk ü nâr ü **bâd ü âb**”⁴⁹⁶

bâğ u bostân: Bağ ve bahçe.

“Teşnegân ü gürisnegân-i cümle-i insâna lutf ü in’âmındır; şîr-i bârân pistân-i dâye-i gamâmdan dehan-i tıflân-i **bâğ u bostâna** fazl ü ikrâmındır.”⁴⁹⁷

⁴⁹¹ Eşanlamlı kelimeyle kurulan ikileme. “Ahd” Arapça; anlaşma, söz ve yemin. “Peyman” Farsça; itidal, anlaşma, sözleşme ve yemin manâlarında kullanılmaktadır.

⁴⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 301.

⁴⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

⁴⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 305.

⁴⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 547.

⁴⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁴⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

bir bir: Bir bir.

“Bundaki a’ mâlin netâyicidir, onda da zâhir olur, ve bundaki ef’âlin suver-i hey’âtıdır, **bir bir** gözükür.”⁴⁹⁸

buhl ü emel: Dünya sevgisi.

“Hubb-i dünyâdan kopar **buhl ü emel**
Hubb-i dünyâdır veren türlü hâlel”⁴⁹⁹

câh ü mâl: Mal ve mevki.

“Ucb ü buhl ü hırs u hubb-i **câh ü mâl**
Buğz u hıkd ü şetm ü gamz ü kıl ü kâl”⁵⁰⁰

cân ü dil: Kalp ve gönül.

“Fakrdır tevhîdin evvel menzili
Fakrdır pâk eyleyen **cân ü dili**”⁵⁰¹

cân ü ten: Can ve ten.

İhtiyâr et var yürü bir şeyhi sen
Ona teslîm eyle dilden **cân ü ten**”⁵⁰²

cehl ü inâd: Bilgisizlik ve inat.

“Hubb-i dünyâ mazhar-i zulm ü fesâd
Hubb-i dünyâ ma’den-i **cehl ü inâd**”⁵⁰³

cism ü cân: Vücut ve can.

“Yerde gökte cümle-i leşker onun
Cism ü cân ü cüz vü kül yek-ser onun”⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 471.

⁴⁹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

⁵⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

⁵⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 407.

⁵⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 171.

⁵⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

⁵⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 629.

cüst ü cûy⁵⁰⁵: Arayıp sorma.

“Ni’met-i dünyâ **cüst ü cûy** edip gezer, kanda bir ganî-yi mâldâr ve emîr-i tâcdâr var ise ona varır.”⁵⁰⁶

cüz vü kül: Parça ve bütün.

“Yerde gökte cümle-i leşker onun
Cism ü cân ü **cüz vü kül** yek-ser onun”⁵⁰⁷

dem be-dem: Zaman zaman.

“Sad kâfile **dem be-dem** revândır
Her aşk eri mîr-i kârvândır”⁵⁰⁸

derd ü âh: Dert ve ah.

“Gönlün içi dopdolu Allâh ola
Rûz u şeb içinde **derd ü âh** ola”⁵⁰⁹

dîv ü perî: Dev ve peri.

“Süleymân-i mürsel -ki **dîv ü perî** hükm ü fermânında idi, ve vuhûş u tuyûr **ahd ü peymân**ında idi; dîvân-i seng-serler kâse-keşân-i matbah-i câhı idi, perîyân-i mâh-peykerler kevâkib-i mevâkib-i sipâhı idi.”⁵¹⁰

dünyâ vü din: Dünya ve din.

“Komaz ol endîşe-i **dünyâ vü din**
Komaz ol hırs u hevâ vü kibr ü kin”⁵¹¹

⁵⁰⁵ Hayati Develi Farsça birleşik isimlerin bir kısmının ikilemelerle oluştuğunu belirterek eş veya yakın anlamlı yahut zıt anlamlı kelimelerin bağlama edatı ile birleştirilerek tek bir nesneye veya oluşa ad olabildiklerini belirtmektedir. Hayati Develi, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu* 2. İstanbul 2012, Kesit Yayınları. 137.

⁵⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 335.

⁵⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 629.

⁵⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 555.

⁵⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁵¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 301.

⁵¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 409.

düşe kalka: Düşe kalka.

“**Düşe kalka** ol gönül talîb olur
Gâh mağlûb ü gehî galîb olur”⁵¹²

endîşe vü yâr: Düşünce ve sevgi.

“Zikr dâim âkilin kârı gerek
Zikr-i Hak **endîşe vü yârî** gerek”⁵¹³

enbiyâ vü evliyâ: Peygamberler ve veliler.

“Bunca **enbiyâ vü evliyânın** vücûduna sebep oldu, ve bir nice mahlûkun tâat ü sücûduna sebep oldu.”⁵¹⁴

evliyâ vü enbiyâ: Veliler ve peygamberler.

“Gör ki bunca **evliyâ vü enbiyâ**
Sabr idiben gördüler renc ü anâ”⁵¹⁵

fakr ü gına: Fakirlik ve zenginlik.

“Sûfî olur beste-i hükm-i Hudâ
Bir olur şâdî vü gam **fakr ü gına**”⁵¹⁶

gâh gâh: Kah kah.

“**Gâh gâh** ba’zı fesâdın men’ ettiler; ellerinden geldikce def ’ettiler. Ve o biri
hiç dünyâyâ bakmadı.”⁵¹⁷

gece gündüz: Gece ve gündüz.

Gece gündüz durmaksızın vurur Mirrih
Düşmanın kalbine hançer ve mih”⁵¹⁸

⁵¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

⁵¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁵¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

⁵¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 405.

⁵¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 171.

⁵¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 309.

⁵¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 152.

“Hâşa Hak’tan isteyene vermeye
Gece gündüz Hak diyene ermeye”⁵¹⁹

geh geh: Zaman zaman.

“Ra’da verir **geh gehî** tesbîhi cûş
Ebre şevki ettirir berk u hurûş”⁵²⁰

gül ü sûsen: Gül ve yasemin.

“Zikr-i zâhir sebze-i küllhan olur
Mezbele üzre **gül ü sûsen** olur”⁵²¹

hadîs ü kelâm: Hadis ve kelâm.

“Sabr-i Eyyûb-i Nebî’yi hód tamâm
Etti tafsîlin **hadîs ü** hem **kelâm**”⁵²²

hây ü hûy: Sıkıntı, telaş.

“Her çiçekler hırka-pûş-i kûyüdüür
Cümle âlem mest-i hây ü hûyudur”⁵²³

hâk ü nâr: Toprak ve ateş.

“Ondan ondun kim kıla hânen harâb
Çâr unsur **hâk ü nâr** ü bâd ü âb”⁵²⁴

ins ü cân: İnsan ve cîn.

“Gevher-i kân-i kerem-i kun fe-kân
Garka-i bahr-i ni’am-i **ins ü cân**”⁵²⁵

⁵¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 175.

⁵²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

⁵²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁵²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 405.

⁵²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

⁵²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁵²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 59.

ins ü cinn: İnsan ve cin.

*İns ü cinn ü halk-ı âlem taht ü fevk
Cümlesin kendide görür cevki cevki*⁵²⁶

ins ü melek: İnsan ve melek.

*“İns ü melek şîfte-i rûyudur
Silsile-i şîftegân mûyudur”*⁵²⁷

kahr ü anâ: Kahır ve ezâ.

*“Nefstir helvâ-yi pür-zehr ü cefâ
Lutf-i Hak âlûde-i kahr ü anâ”*⁵²⁸

kibr ü kîn: Kin ve büyüklenmek.

*“Ekl ü nevm-i vâfir ü hem kibr ü kîn
Dahî olmak münkir-i merdân-i dîn”*⁵²⁹

mahv ü sarf: Yok etme ve tüketmek.

*“Niceye dek mahv ü sarf ola işin
Var biraz gün Hakk’a sarf et teşvişin”*⁵³⁰

mâl ü mülk: Mal ve mülk.

*“Bu mâl ü mülk ü ferzend ü zen ü zûr
Sana hem-râh olurlar tâ leb-i gûr”*⁵³¹

mâr ü akreb: Akrep ve yılan.

*“Avnin olmazsa bize ger destigîr
Yer içinde mâr ü akreb bizi yer”*⁵³²

⁵²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 71.

⁵²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 687.

⁵²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 415.

⁵²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

⁵³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 419.

⁵³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

⁵³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 451.

mülk ü mâl: Mal mülk.

“Âkil isen yürü fikr et sen meâl

Terk edegör hânümân ü **mülk ü mâl**”⁵³³

nâm ü nişân: Ad ve iz.

“Kadîmî tüvânâ ki cân ü cihân

Onunla bulur cümle **nâm ü nişân**”⁵³⁴

nân ile âb: Ekmek ve su.

“Tâ ki sensin beste-i her pîç ü tâb

Savm sana sarfe-i **nân ile âb**”⁵³⁵

nefs ü hevâ: Nefis ve arzu.

“Her gehî ki_ondan hazân ere sana

Gâlib ola sende bil **nefs ü hevâ**”⁵³⁶

nergis ü gül: Nergis ve gül.

“Bu bostânda ne kim var **nergis ü gül**

Bu bâğ içre bulunan serv ü sünbül”⁵³⁷

pâre pâre: Pâre pâre.

“Benim ki hayret denizine garîkim; meded et bana ki gayret oduna harîkim.

Bilmezem, neyleyem, ne çâre kılam; meğer libâs-i hayâtımı **pâre pâre** kılam.”⁵³⁸

“**Pâre pâre** hak içinde hûn eder

Tâ akîk u la’li Ol bîrûn eder”⁵³⁹

⁵³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 425.

⁵³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 99.

⁵³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 261.

⁵³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

⁵³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

⁵³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 597.

⁵³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

pîç ü tâb: Kıvrım büklüm.

“Tâ ki sensin beste-i her **pîç ü tâb**
Savm sana sarfe-i nân ile âb”⁵⁴⁰

rây rây: Fikir.

“Dârâ müdârâsı ile devrânı tutamadı, ve **rây râyı** ile cihânı zabt edemedi. Hangi lâle-i çemen-i melâhattır.”⁵⁴¹

renc ü anâ: Eziyet ve sabır.

“Gör ki bunca evliyâ vü enbiyâ
Sabr idiben gördüler **renc ü anâ**”⁵⁴²

renc ü belâ: Eziyet ve belâ.

“Kim ki olur sâbir-i **renc ü belâ**
Olur ol milk-i fakırda pâdişâ”⁵⁴³

revân revân:

“Âşk arasında bir kirişme olur ki, eğer ayân ola, hezâr râh-revân-i tarîkatin teninden revân revân ola.”⁵⁴⁴

rûz u şeb: Gündüz ve gece.

“Gönlün içi dopdolu Allâh ola
Rûz u şeb içinde derd ü âh ola”⁵⁴⁵

saf saf: Saf saf.

“Sunûf-i sufûf-i tuyur **saf saf** kanadların açıp taht-i bahtının ve serîr-i sürûrünün üstüne sâye-ban-i saâdet bağlarlar idi.”⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 261.

⁵⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 297.

⁵⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 405.

⁵⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 407.

⁵⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 515.

⁵⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁵⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 303.

ser be-ser: Baştan başa.

“Cümlesi cûdundan O’nun bir eser
Âferîniş her ne varsa **ser be-ser**”⁵⁴⁷

serv ü sünbül: Selvi ve sünbül.

“Bu bostânda ne kim var nergis ü gül
Bu bâğ içre bulunan **serv ü sünbül**”⁵⁴⁸

şâdî vü gam: Mutluluk ve üzüntü.

“Sûfî olur beste-i hükm-i Hudâ
Bir olur **şâdî vü gam** fakr ü gına”⁵⁴⁹

şükr ü sipâs: Teşekkür.

“Dâire-i vücûd o hazretin vücûb-i vücûduna delîl-i kâtî’dır; ve minnet-i bî-kıyâs
ü **şükr ü sipâs** şu cenâba nisârdır ki, terkîb-i mümkinât.”⁵⁵⁰

taht ü tâc: Taht ve taç.

“Gâh birini bir nâna muhtâc edersin, ve gâh birini sâhib-i **taht ü tâc**
edersin.”⁵⁵¹

ten ü can: Ten ve can.

“Hudâvend-i zemîn u âsümânsın
Ten ü can-âferîn-i ins ü cânsın”⁵⁵²

türlü türlü: Türlü türlü.

“Her dilin başka başka virdi olur
Her dilin **türlü türlü** derdi olur”⁵⁵³

⁵⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 65.

⁵⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

⁵⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 171.

⁵⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 47.

⁵⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 331.

⁵⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 603.

⁵⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 137.

uçtan uca: Uçtan uca.

“Ezhâr-i hadâyik-ı bâkî-yi bâğ-i üns gibi **uçtan uca** pür-hüsn ü bahâ ola onun rûh-i latîf.”⁵⁵⁴

üstühân ü rîşe: Et ve kemik.

“Âdamın âdamlığı endîşesi
Bâkisidir **üstühân ü rîşesi**”⁵⁵⁵

yâr yâr: Yar yar.

“Aşktır **yâr yârını** müdam eden; aşktır hâlini dâne, zulfini dâm eden. Aşktır müjeleri tîr eyleyen; aşktır iki gönlü bir eyleyen.”⁵⁵⁶

zâr ü zâr: İnım inım inlemek.

“Ger ola gûrun senin bir beyt-i nâr
Haşre değin sen olasın **zâr ü zâr**”⁵⁵⁷

zehr ü cefâ: Zehir ve cefâ.

“Nefstir helvâ-yi pür-**zehr ü cefâ**
Lutf-i Hak âlûde-i kahr ü anâ”⁵⁵⁸

zulm ü fesâd: Haksızlık ve bozgunluk.

“Hubb-i dünyâ mazhar-i **zulm ü fesâd**
Hubb-i dünyâ ma'den-i cehl ü inâd”⁵⁵⁹

zen ü zûr: Eş ve çocuk.

“Bu mâl ü mülk ü ferzend ü **zen ü zûr**
Sana hem-râh olurlar tâ leb-i gûr”⁵⁶⁰

⁵⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 651.

⁵⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁵⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 549.

⁵⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 449.

⁵⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 415.

⁵⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

⁵⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

1.12. KISSA

Kıssa; “*Hikâye, masal, destân, öğretici ve öğüt verici menkıbe, fıkra ve temsiller, peygamberleri hayat hikâyelerine*” verilen addır.⁵⁶¹ Sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek; bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek” gibi manalara gelen kıssa kelimesi bir kimse yahut bir şeye ait hâdiselerin adım adım, nokta nokta takip edilerek anlatılması / hikâye edilmesi ve bu niteliği taşıyan hikâyeyi ifâde etmektedir. Kıssanın çoğulu ise kasastır. Kelimenin ism-i fâil kalıbındaki kâss ise “*kıssayı ilave ve eksitme yapmaksızın olduğu gibi anlatan kişi*”ye verilen addır. “*Hikâye; iz, haber ve rivâyetler*” anlamlarına gelen kasas kelimesi, ilk dönemlerde “*dinî nasihat*” anlamında kullanılmış eski milletlere dâir haberlerle ilgili olarak da aynı kavram verilmiştir.⁵⁶²

Kıssa, hikâyede olayın adım adım izlenecek nitelikte önemli ve ilginç olmasıyla doğru ve gerçekçi olması niteliklerini ön plana çıkartmaktadır. Kıssanın hikâyeden farkı da bu niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü asıl anlamı “nakil” olan hikâye gerçekçi-hayalî, önemli-önemsiz başkalarına aktarılıp anlatılabilecek her tür olayı içine alır.

Kur'an-ı Kerîm'de yer alan kıssalar için hikâye kelimesinin kullanılmaması da bu ayırımdan kaynaklanmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerîm kıssaları ibret alınacak olan, tarihî doğruluk ve gerçeklik niteliği taşıyan olaylardır. Bunların dışında kıssa kelimesi “*söz (hadis), haber, mevzu, mesele, hal (şan, emr)*” anlamlarına geldiği gibi muahhar Arapça'da “hikâye” (daha çok dinî ve ahlâkî), “*tarih*” (daha çok Endülüs Arapçası'nda) ve “*dilekçe / hak talebi yazısı*” anlamlarına da gelmektedir. Arap edebiyatında hikâye yerine kıssa tercih edilir. Son devir Arap edebiyatında ise kıssa, hikâye ve romanı da kapsayan bir türdür. Bugünkü Arap edebiyatında hikâye karşılığı olarak kıssadan başka “kıssa kasîra, uksûsa” kelimeleri kullanılmaktadır.

Kıssa kökünün “*bir şeyi takip etmek, birinin izini sürüp ardınca gitmek*” anlamı aynı zamanda “*bir fikri takip etmek*” manası da taşır. Genelde bu tâkip geçmişe doğru yapılmaktadır. Geçmişteki milletlerin yaşadıkları sosyal tecrübeleri adım adım tâkip ederek söz konusu tecrübelerden yararlanmak suretiyle geleceğe yönelik programlar yapma anlamını yansıtır. Kur'an-ı Kerîm'de söz konusu kelime, “*Mûsâ, işte aradığınız*

⁵⁶¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 215.

⁵⁶² Mustafa Kara, Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz, *İslamî İlimler Dergisi*, 1, Bahar 2014, 70.

*orasıydı dedi. Bunun üzerine tekrar geri dönüp kendi izlerini takip ettiler*⁵⁶³ *ve O Mûsâ'nın ablasına Onun izini takip et dedi. O da onlar farkına varmadan onu uzaktan gözetledi*⁵⁶⁴” âyetlerinde bu anlamda zikredilmektedir.⁵⁶⁵

Bazı kıssaların sonunda bildirildiği üzere ibret ve ders alınmasını sağlamak da kıssaların temel amaçlarındandır. Bu bakımdan eski kavimlerin başına gelen felâketler anlatılarak onlar gibi davrananların da aynı âkıbete uğrayacakları vurgusu Kur'an kıssalarında hacimli yer kaplar. Bu bağlamda kıssalarda iyi ve kötünün modelleri ortaya konarak erdemlere ve ahlâkî olgunluğa teşvikle kötülüklerden sakındırma amacı düşünülmüştür. Bu teşvik ve caydırmalar teşbîh, temsil, mecâz, istiâre gibi edebî sanatlar ve tasvirlerle somutlaştırılmış resim tabloları halinde gözler önüne serilerek tesirin tonu edebiyat ve sanat boyutuyla da kullanılmaktadır.

Yine peygamber kıssalarında yer alan bazı mûcizelerde ilmî gelişmeyi teşvik işaretleri bulmak da kıssalardan çıkarılabilecek derslerdendir. Hz. Süleyman'ın rüzgârla bir günde iki aylık yol alması havanın gücünü ve aerodinamik kanunlarını hatırlatmakta, yine Dâvûd için demirin yumuşatılması, Süleyman için bakırın eritilip akışkan kıvama getirilmesi madenlerin bulunup çıkarılması ve işletilmesi konusunda, Hz. İsmâ'il'in hastaları iyileştirmesi ve ölüleri diriltmesi tıbbî gelişmeler hususunda, Sebe melikesinin tahtının göz açıp kapama süresi içinde getirilmesi cisimlerin nakil hızı konusunda önemli işaret ve teşvikler bulunmaktadır.

Kıssaların anlatımında yöntem bakımından da bazı özellikler görülür. Kıssalarda temel amaç tarihî olayları ayrıntılarıyla ortaya koymak değil ibret ve derslerle dinî mesaj vermek olduğundan olayın bizzat kendisine önem verilmiş bu sebeple ibret gayesine hizmet etmeyen, irşad hedefini gölgede bırakacak olayın şahısları, kahramanları, zaman ve mekânı, olayların kronolojik sıralaması gibi hususlar dikkate alınmamıştır.⁵⁶⁶

Kıssaların mefkûreleri arasında vahiy ve peygamberliğin ispâtı, ilahî dinlerin tamamının Allâh tarafından gönderildiğinin kanıtı, bütün dinlerin ana ilkelerinin aynı olduğunun açıklanması, peygamberlerin dine davette kullandıkları vasıfaların bütünlük

⁵⁶³ Kur'ân-ı Kerîm, Kehf 18/64.

⁵⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Kasas 28/11.

⁵⁶⁵ Mustafa Kara, Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz, 71.

⁵⁶⁶ İdris Şengül, "Kıssa", *DİA*, C., XXV, Ankara 2002, 498-501.

gösterdiğinin belirtilmesi, Hz. Peygamberin teselli edilip gönlünün pekiştirilmesi, insanlara dersler, öğütler ve ibretler verilmesi gibi birçok hususu yer almaktadır.⁵⁶⁷

Sinan Paşa Tazarru'-nâme'de; “*Mecnûn ve Leylâ kıssasına*” dikkat çekerek, Mecnûn'un hâline münasip hoş bir kıssa anlatıldığını bunu duyan Leylâ'nın kendinden geçtiğini vurgulamaktadır:

“*Bu hâlîme münâsib **kıssa**-i hoş
Hikâyettir ki ol Leylî-yi medhûş*”⁵⁶⁸

“*Bî-nihâyet **kıssa**-i derd ü günâh
Kime diyem **kıssamı** ben âh ü vâh*”⁵⁶⁹

“***Kıssa** edip bunu yazıp nakl eden
Der ki: “Ol dem hâzır idim onda ben”*”⁵⁷⁰

Sinan Paşa aşağıda “*Hüseyin Mansur kıssasından*” bahsederek onun başına gelen olayın şeyhi Şiblî'yi derinden üzüp yüreğine işleyerek hâl diliyle “Allâh” diye zikrettiğini belirtmektedir. Kıssanın nihâyetinde Mansur'un söylediği sözün bedeli ağır oldu ve darağacına asılarak şeriatın kınamasını hak etti:

“*Şol vâkıa-i Hüseyin-i Mansûr
Kıldı onu hasta-cân u rencûr*

*Ol **kıssa** çü ona eyledi yer
“Allâh” lisân-i hâl ile dir*”⁵⁷¹

⁵⁶⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, Kur'an'da Kıssa Terapisi Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII 1 2, Sivas 2004, 69-70.

⁵⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 211.

⁵⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

⁵⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 531.

⁵⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 553.

“*Hak dedi: “Dilini tut yürü var
Pâ-dâş-i zübân olur ser-i dâr*

Çün *kıssa*yı asl etti fer’e
O müstahık oldu zecr-i şer’e”⁵⁷²

“Önümde âyine nûr-i basar yok
Cihân pür-*kıssa* vü bende haber yok”⁵⁷³

“Sözümdür mâcerâ-yi aşk-bâzân
Tamâmet *kıssa*-i sâhib-niyâzân”⁵⁷⁴

Sinan Paşa îlâhi bilgi sırlarını tanıyıp anlayamayanların ruhanî lezzetlere vâkıf olamayacağını belirtmektedir:

“Lezzât-i cismâniyyeden hoş zevkî var, ammâ lezâiz-i rûhâniyyeye dahı tamâm şevkî var. İki âlemden dahı nasîb u hissesi var, ve iki tâife ile dahı hikâyet u *kıssa*sı var. Birine vâsıtası cân u dilidir, ve birinin âleti âb u gilidir.”⁵⁷⁵

“Paşa’ya göre; aşk masal ve öykü değildir; aşk mâlâyânî söz ve söylenti değildir. Aşk dünyası başka bir dünya; aşk basamağı ise en yukarıdadır’”:

“Aşk *kıssa* vü hikâyet olmaz; aşk-bâzî hadîs u rivâyet olmaz. Âlem-i aşk âlem-i dîgerdir; pây-e-i aşk ondan bülend-terdir ki her mesken ona menzil ola, veyâ onun mekânı bir avuç gil ola.”⁵⁷⁶

⁵⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 553.

⁵⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 605.

⁵⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 709.

⁵⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 115.

⁵⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 505.

“Aşk kıssası bir şekerdir, mükerrer ettikçe dil-keş olur; aşk nakli bir nakıldır, çoğaltması hoş olur. Aşk bir güzeldir ki, libâsı palâs olursa da yakışır; aşk bir arûstur ki, ne geydiren yaraşır.”⁵⁷⁷

Sinan Paşa; “*Na’tü Emîri’l-Mü’minîn Hasan*” başlığı altında mü’minlerin emiri Hz. Hasan’ın halifeliği bırakarak bölünmeyi önlediğinden bahsetmektedir. Kıssada Muhammed ümmetinin işlerinin düzene koyması ve dedesinin dininin korunması için kendi emirlik görevinden vazgeçtiği anlatılmaktadır:

“Hasan eyitti”: “Ben sağ iken sana düşmez ki söyleyesin, ve benden sonra nice bilersen eyle yesin.” “Bana dedemden hikâyet ederler, ve işidenler rivâyet ederler ki benim için der imiş, ve beni gördükçe söyler imiş ki: ‘Bu oğlum sebebi ile ümmetimden iki taife barışsa gerek, ve bunun üçü ile müslümânlardan iki cemaât görüşse gerek. Ümmetim arasından ihtilâfı def ’ etse gerek, ve dîn emrinden ihtilâfı ref ’ etse gerek’. Hemân dedem dediği bu kazıyyedir, ve buyurduğu bu kıssadır. ” “deyip, hilâfeti bıraktı, ve Muâviye ile barıştı.”⁵⁷⁸

Aşağıda müellif “*Na’tü Esedu’llâh Hamza Bin Abdü’l-Müttalib*” başlığı altında Allâh’ın aslanı, İslam’ın pehlivânı olan Hz. Hamza’nın kıssasını dile getirmektedir. Hz. Hamza’nın iman etmesi dine yücelik katarak İslam’ın nâmını yüceltmıştır. Acem ve Arap toplansa, onun bahadırılığı gösteremezler. Her dilde yiğitliği meşhurdur ve her mecliste onun yaptıkları kıssa olmuştur:

“Cümle Arab ü Acem dirilip onun şecaatini vasf edemezler, ve cemî-i Türk ü Deylem cem’ olup onun bahadırılığında mübalağa eyleyemezler. Her dilde onun şecâati meşhûr olmuştur, denilir ve her mecliste onun ahvâli kıssa olmuştur, söylenir. Bahâdırılığını envâ-i emsâle sokup söylerler, ve şecâatini bin türlü misâl-ile gösterirler.”⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 561.

⁵⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 763.

⁵⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 773.

1.13. MESNEVÎ

Edebî bir terim olarak mesnevî; “*aynı vezinde, her beyti kendi arasında kâfiyeli*” nazım şeklidir.⁵⁸⁰ Kendi aralarında kâfiyeli beyitlerden oluşan mesnevî, “2 ile 20-30 beyit arasında yazılabildiği gibi, binlerce beyit süren tarihler, uzun aşk hikâyeleri, şehrengizler, öğretici dînî, ahlâkî ve tasavvufî” konular da mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Mesnevîlerin giriş bölümü’nde sırasıyla “*besmele, tahmid, tevhîd, münâcât, na’t, mi’râc, mu’cizât, din ulularına övgü, Medh-i Çihâr-yâr-i Güzîn, Hz. Hamza ve Abbâs’a övgü, Hz. Hasan ve Hüseyin’e övgü, dört mezhep kurucusuna, 12 imâma, diğer din büyüklerine, şâirlere, padişaha, devlet büyüklerine övgü ve sebeb-i te’lîf*” bulunmaktadır. Konunun işlendiği bölüm; mesnevîlerin yazılış amacını veren kısımdır. Hâtîme bölümü de denilen bitiş bölümü, mesnevî hikâyesinin sona erdiği kısımdır. Hâtîmesi olmayan mesnevîlerde sâdece son beyitte eserin sona erdiği belirtilir. Bitiş bölümünde bulunan başlıklar şu şekildedir: “Allâh’a hamd ü senâ ve duâ, sultana övgü ve saltanatının devamı için duâ, şâirin eseriyle ve şâirliğiyle övünmesi, tanınmış mesnevî şâirleri ve eserlerini anma, şâirin eserine verdiği ad, hasetçilere, acemi ve dikkatsiz müstensihlerle metni doğru dürüst okuyamayan okuyuculara yergi, bunların esere vereceği zarardan Allâh’a sığınma, mesnevînin beyit sayısı, mesnevînin yazılışıyla ilgili tarihler, şâirin ismi, şâir ve memleketi hakkında bilgi, okuyucudan hayır duâ isteme, mesnevînin vezni, Hazret-i Peygamber’e salât ve selâm” bölümleridir.⁵⁸¹

Tazarru’-nâme’de klasik Türk edebiyatı nazım şekillerinden ilk göze çarpan mesnevîdir. Mesnevî nazım şeklinin örnekleri ise ya “*Ebyât*” başlığı altında ya da dînî-tasavvufî içerikli farklı başlıklarla kaleme alınmıştır. Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâme’de mesnevî nazım şekliyle yazdığı manzûme sayısı 1’dir. Mesnevî nazım şekli ile yazılmış diğer manzûmelerin başlıkları ise çeşitlidir.⁵⁸² İşlenecek konunun mesajını veren başlıklar şu şekildedir: “Beyân-ı Tevhîd, İşâret-i Vücûb-ı Şeyh, İşâret-i Havf u Recâ, İşâret-i Zühed, İşâret-i Vücûb-ı Tevbe, İşâret-i İslam, İşâret-i Vuzû‘, İşâret-i Salât, İşâret-i Savm, İşâret-i Hacc, İşâret-i İlm, Temsîl-i Münâsib, Tenbîh, Beyân-ı Rızâ, İşâret-i Sabr, İşâret-i Fakr, İşâret-i Ma‘rifet-i Nefs, Beyân-ı Tevekkül, İşâret-i Evsâf-ı ‘İşk”dır.

⁵⁸⁰ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 286.

⁵⁸¹ Ahmet Kartal, Eski Türk Edebiyatında Mesnevî, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 10, Kırkkale 2007, 353-354.

⁵⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 543-545.

Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'de, "Mesnevî" nazım şekliyle yazdığı bölümü:

Mesnevî

"Encüm-efrûz-i enderûndur aşk
İllet-i hükm-i kâf u nûn'dur aşk

Kıl derûnunu tâb-hâne-i aşk
Yâ kadem bas bürûn-i hâne-i aşk

Vasf-i ma'şûkî var âşîka sor
Hüsn-i Azrâ'yı çeşm-i Vâmîk'a sor

Lezzet-i aşkı âşîkân anlar
Pâk-bâzân-i cân-fişân anlar

Âşîka dâima gerektir edeb
Rûz u şeb ola hâk-i râh-i taleb

Aşk eri kim sözü "Ene'l-Hak" olur
Âkıbet dâra ol muâllak olur

Aşk içinde ne lâf u da'vi gerek
Aşk erine hemîn ma'ni gerek

Ayb olur şîvehâ-yi reng-âmîz
Ayb olur güftehâ-yi bâd-engîz

Âşîka çünkü aşkı kût verir
Kuvvetin Hayy-i lâ-yemût verir"⁵⁸³

⁵⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 543- 545.

1.14. MÜNÂCÂT

Sözlükte “fısıldamak” anlamındaki necv kökünden türeyen münâcât “fısıldaşmak ve bir sırrı paylaşmak” olup genellikle, “yalvarmak, yakarmak, duâ ve tazarruda bulunmak” anlamında kullanılmaktadır. Edebiyat terimi olarak ise Allâh’a yakarış gâyesiyle kaleme alınmış manzum ve mensur eserlerdir.⁵⁸⁴ Münâcât kutsal bir konu olduğundan dîvânların en başında yer almaktadır. Genellikle kasîde biçiminde yazılır.⁵⁸⁵

İslam kitap telif teamülüne göre bir sanatkâr eserine Allâh’a hamd (hamdele) ve Resûlullah’a salâtüselâm ile (salvele) başlar. Mürettep dîvânlar, mesnevîler ve diğer manzum eserlerde hamdele ve salvelenin yerini tevhîd, münâcât, na’t ve mi’râciyye gibi dinî muhtevâlî şiirler almaktadır. Bu sıralanış esas itibâriyle sanatkârın sâhip olduğu dinî kültürü edebiyata yansıtması, Allâh, peygamber ve insan arasındaki toplum kabullerinin edebî anlamdaki yansımasıdır.

Münâcâtlarda genellikle kasîde biçimi kullanılmış olmakla beraber gazel, mesnevî, kıta, rubâî, terkiibend ve terciibend gibi nazım şekilleriyle yazılmış örnekler de yer alır. Allâh’a sığınma ve her şeyi O’ndan isteme duygusuyla hemen her şâir bu türde eser vermiş, bu nedenle müstakil münâcât mecmuaları tertip edilecek kadar çok şiir kaleme alınmıştır. Ayrıca bazı edebî eserlerde tevhîd ve münâcât her iki şiirin Allâh’a yönelimi vermesi dolayısıyla iç içe kullanılır. Türk edebiyatında ortaya çıkan ilk mahsüllerle Sinan Paşa’nın Tazarru‘-nâme’sinde bu durum açıkça yansıtılmaktadır.

Esas itibariyle münâcâtlar günahkârlık ve pişmanlık duygularının dile getirildiği eserlerdir. Günahkâr bir kulun Allâh’ın inâyetinden başka sığınabileceği yer olmadığından münâcâtlarda Allâh’ın bağışlayıcılığını ifâde eden rahîm, rahmân, gaffâr, muîn, settâr, kerîm gibi isim ve sıfatlarına fazlaca yer verilir. O’nun mağfiret sahibi oluşuna dair âyet ve hadisler telmih veya iktibâs yoluyla zikredilerek af için bir dayanak beklenir. Hz. Peygamber’in ümmetine şefaate edeceğinden hareketle Allâh’ın günahkâr kullarını habibinin hürmetine bağışlaması ümîd edilmektedir.

Kasîde nazım şekliyle yazılan münâcâtlarda nesîb, tegazzül ve fahriye gibi bölümler yer almayabilir. Bunun yerine şiirin baş tarafında Allâh’ın selbî ve sübûtî sıfatları bulunur. Ardından bu sıfatların evrendeki tecellilerine dikkat çekilir.

⁵⁸⁴ Mustafa İsen, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ.H.Aksoyak, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Yedinci Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, 257; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Yirmibeşinci Baskı, Ankara 2008, 1043.

⁵⁸⁵ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 251.

Peygamberlerin hayatlarına ve gösterdikleri mûcizelere atıflar verilir. Mûcize gösterme gücü olan ve vahiyle desteklenen peygamberlerin büyüklüğüne ve küfürle mücadelelerine işaret edildikten sonra Allâh karşısında güçsüzlüklerinden söz edilip sıradan insanların konumu belirlenir ve yakarışa zemin hazırlanır. Daha sonra şâir, ruhunda havf ve recânın çarpışmasından doğan bir heyecanla şiirine devam eder ki münâcâtlarda lirizmi doğuran en önemli duygu olarak görülmektedir.⁵⁸⁶ Dîvânlarda olduğu gibi mesnevî türündeki müstakil eserlerin baş tarafında da münâcâtlar yer alır. Kasîde dışındaki diğer nazım şekilleriyle yazılan münâcâtlarda ise doğrudan konuya girildiği görülmektedir.⁵⁸⁷

Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâmede, "Münâcât" nazım şekliyle yazdığı bölümü:

Münâcât

"Cihân pâdişâhâ hüdâlık senin

Ezel tâ-ebed padişâlık senin

Sen oldun hüdâvend-i bâlâ vü pest

Vücûdunla oldu ne var ise hest

Verir vahdetinden haber kâinât

Revândır nesîminle âb-i hayât

Ne sana âdil u ne sana ilel

Muğîsü'l-verâ hâlik-ı lem-yezel

Hudâyâ sanadır bu şâhlık sezâ

Ki işiğinde cümle şehenşeh gedâ

Kapında biter hâcet-i mûr u mâr

Deminle yanar şu 'le-i nûr u nâr

⁵⁸⁶ Muhsin Macit, "Münâcât", *DİA.*, C., XXXI, İstanbul 2006, 563-565.

⁵⁸⁷ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Perşembe Kitapları: 5, İstanbul 2001 298.

*Anâdil ruhunla terennüm-serây
Gülü lutfun eyler tebessüm-nümây*

*Değilsin cihânda cihâna dolu
Değilsin mekânda mekâna dolu*⁵⁸⁸

“Kebîrdir, kibri izâfî değil; Sâdıktır, va’di hilâfî değil. Settârdır kullarının günâhını; Mücîbdir mazlûmların âhını. Kâzîdir yalvaranın hâcetini; Semî’dir her fakîrin **münâcâtı**nı. Kâfîdir her mühimmi; Dâfî’dir her mulimmi. Cebbârdır ki, kimsenin ona cebri yok; Kahrîdîr ki, kahrında lutfu çok.”⁵⁸⁹

El açıp yalvaran pîr, gecenin karanlığında gözyaşıyla, yakarışla Yaratıcıya sığınır:

“Îlâhi! Sen o bî-niyâzsın ki, nice pîr-i **münâcâtı** ki beyâz-i rûzı cerîde-i taât ve sevâd-i şebi hamîre-i âb-i dîde-i **münâcât** edip ser-i nefis-i emmâreyi tîğ-i mücâhede ile kat’ ve felevât-i sekr u sahvda menâzil kat’ etmiş iken, âhır ömür riştesi bârîk ve hayâtı rûzu târîk olacak kulağına bu nidâyı ergirdin.”⁵⁹⁰

Hırka giyip bâde içenler, Hakk’a yönelerek duâyla yakarırlar:

*“Senin talebinde hırka-pûşân
Senin hevesinde bâde-nûşân*

*Birisi durup eder **münâcât**
Durmaz birisi gezer harâbât*

*İkisi dahı durup seni ister
Serçeşme sen olacak ya ne ister*⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 61.

⁵⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 53.

⁵⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 221.

⁵⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 401.

1.15. MECÂZ

Mecâz, “bir kelimenin gerçek anlamı dışında başka bir anlamda” kullanılmasıdır. Mecâzda kelimenin “temel anlamı ile karşıladığı yeni anlam” arasındaki ilişki gerçek dışıdır. Mecâz kısaca “bir sözün gerçek anlamında” kullanılmamasıdır. Mecâzda bu anlamın gerçek anlam olmadığını gösteren ve sözü gerçek anlamının dışına çıkaran bir ilgi vardır. Mecâzın hükmü, kastedilen anlamın anlaşılmasıdır.⁵⁹²

“Eğerçi bâz-i fesâhat-i inşâ fezâ-yi lugat-i Arab-i arbâda hoş pervaz u tayerân eder ve tâvus-i hakikat u **mecâz** bostân-i beyân-i ehl-i Hicâz’da hûb u zîbâ câvelân eder.”⁵⁹³

“Sadâ-yi kûs-i ibârâtı ve avâz-i demdeme-i **mecâz** u istiârâtı ile mesâmi’-i dil u cânda velvele-i şevk-i semâ ve sahrâ-yi sadr-i cinânda gulgule-i hengâm-i istimâ olup, tarab-i rûd-i meclis-i gülşen-i dil, harekât-i benân-i beyânâtı ile rûh-bâhş ü cân-fizâ.”⁵⁹⁴

“Aşk-ı ayn ol durur **mecâz** eseri

Bir nazardır fütâde-i nazarı

O ayından olan kişiye nazar

Gâh ola kim **mecâza** kıla güzer”⁵⁹⁵

“Ko da ’vî etmegil sen aşk-bâzî

Senin mihrin durur bana **mecâzî**”⁵⁹⁶

⁵⁹² M.A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 13.

⁵⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 709.

⁵⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 715.

⁵⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 537.

⁵⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.

1.16. MESEL

Eskiden söylenilmiş olan ve bir hikmeti mühtevi bulunan söz; Atalar sözü. Daha eski Türkçesi “sav” dır. Arapçada “mesel” atalar sözü, “darb-ı mesel” ise öyle bir sözü söylemek demek ise de vaktiyle dilimizde doğrudan doğruya mesel manasında kullanılmış ve herkesçe o manada söylenilip anlaşılmakta bulunmuştur.⁵⁹⁷ Söyleyeni belli olmayan, zamanla icrâ eden kişisi unutulmuş ve halkın ortak malı kabul edilmiş, insana öğüt ve ders veren, insanın dünya hayatındaki durumunu yansıtan “*hüküm şeklinde nakledilen*” hikmetli söze verilen addır. Yüzyılların tecrübe ve gözlemlerinin saklı olduğu, ifâdeye neşve katan, anlatılmak istenen düşünceyi zenginleştiren meseller konuşma yazı dilini vazgeçilmez unsurlarıdır. Genellikle karşımıza mecâzî olarak çıkarlar. Birçoğunda aliterasyon, cinâs, intak, kînaye, tezat gibi edebî sanatlar kullanılmaktadır. Zamanla değişime uğramaktadırlar. Vecizeden farkı, söylen kişinin belli olmamasıdır. Deyimlerden farkı ise belirli bir hükme, yargıya sâhip olmasıdır.⁵⁹⁸

Meseller İslam öncesi Arap kültüründe önemli bir değere haizdi. Bunun yanı sıra dil ve şiir de revaç görmekteydi. Mesel geleneği insanî varlık âlemi içinde tarih sahibi kılmaya çalışan öğretinin zaman bilincinin uyandırmasında destekleyici bir öge olarak yer edinmiştir.⁵⁹⁹ Bu, dünyada bilinen bir özlü sözdür. “ *Her iş vaktinde olur, vaktine bağlı* ”:

“*Bu meseldir Acem’de gey rûşen*
Dost-i nâdân beter zi-sad düşmen”⁶⁰⁰

“*Bu meseldir cihânda bil ma’rûf*
Her amel vaktine olur mevkûf”⁶⁰¹

“*Hak Taâlâ onun yerine Alî’ye kuvvet verdi ve onun bedeli ona heybet verdi. O dahı ni’me’l-bedel oldu, ve onun yerine Arab’da mesel oldu.*”⁶⁰²

⁵⁹⁷ Tahir Olgun, Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 34-35.

⁵⁹⁸ Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”, 52-53.

⁵⁹⁹ Hayati Hökelekli, “*Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları*”, Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-V (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-1), Ensar Neşriyat, İstanbul 2003, 76.

⁶⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 129.

⁶⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 141.

⁶⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 773.

1.17. MECMÛA

Arapçada cem, toplamak, dağınık şeyleri bir araya getirmek kökünden gelen mecmûa toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzim edilmiş şeylerin hepsi⁶⁰³ olarak tanımlanmaktadır. Seçilmiş yazılardan meydana getirilen yazma kitaplara da mecmûa adı verilmektedir.⁶⁰⁴ Edebiyat terimi olarak ise defter, çeşitli konuların bir araya getirildiği yazıları muhteva eden kitap, şiir defteri gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Mecmûa farklı kişilere ait metinlerin/metin parçalarının bir araya getirildiği eserler bütünü olarak da târif edilir.⁶⁰⁵

İslam kültüründe mecmûa türü henüz adı tâyin edilmeden Hz. Peygamberin hadis yazmaya izin vermesiyle birlikte başlamıştır. Bazı sahabeler Hz. Peygamberden duyduklarını bir araya toplamaya başlar ve mecmûa hâline getirilmiştir. Osmanlı devrinde XV. yüzyıldan itibaren dikkat çekmeye başlayarak XVI. yüzyılda farklı eserler yazıldığı ve çeşitli eserlerin sayısının arttığı görülmektedir. Daha çok Fars ve Türk sahasında rağbet görmüştür. Genellikle ilmi ve dini konularda derlenmiş mecmûaların mensur ve Arapça; edebiyat ve sanat konularındaki ise manzum ve Farsça-Türkçe olduğu görülmüştür.⁶⁰⁶

Mecmûalar, yazıldıkları dönemin aynası durumundadır. Mecmûalar edebiyat araştırmacısına, dönemin beğenilen edebî metinlerini; konularını, okuyucunun talebini, mürettibin şiir zevkini, tertip amacını, estetik anlayışını, öne çıkan isimleri ve eserlerini, okunurluk oranlarını ve buna benzer birçok bilgi ile bunları yorumlama fırsatı verir.⁶⁰⁷ Seçme şiirleri ihtiva eden mecmûalar “*Mecmûa-i Eş’âr*” genel adıyla anılır. Bu tür mecmûaların kim tarafından derlendiği çok zaman belli değildir. İçinde birkaç şâirin dîvânları bulunan mecmûalar ise “*Mecmûa-i Devâvîn*” adıyla anılır.⁶⁰⁸ Risâle mecmûaları, içlerinde risâlelerle birlikte şiirlerinde bulunabildiği örneklerine çokça tesadüf edilen mecmûalardır.⁶⁰⁹

⁶⁰³ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2012, 1033.

⁶⁰⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 689; Mustafa İsmet Uzun, “Mecmuâ”, *DİA*, Ankara 2013, 265.

⁶⁰⁵ Günay Kut, “Mecmûa” (Devirler, İsimler, Eserler, Terimler), *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C., 6, İstanbul 1986, 170-174.

⁶⁰⁶ Mustafa İsmet Uzun, “Mecmuâ”, 266.

⁶⁰⁷ Cemal Kurnaz, Yaşar Aydemir, *Mecmualara Sorulması Gereken Sorular*, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1, Ankara 2013, 62.

⁶⁰⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004, 300.

⁶⁰⁹ Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, C.,1, Ankara 1998, 170.

Mecmûa başlangıçta, birçok bakımdan benzediği cönk gibi âyetler, hadisler, fetvalar, duâlar, hutbeler, şiirler, ilâhiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilaç tariflerinin ve faydalı bilgilerin (fevâid), notların, tarihî belge ve kayıtların (tevârih) derlendiği bir not defteri hâlinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip düzenli bir tertip ve şekle kavuşarak türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi özelliği taşımaktadır.⁶¹⁰ Tazarru'-nâme'de “mecnûa”nın kullanım şekilleri:

‘‘Aşk öyle bir güneştir ki, her zerrede yansıması ve sıcaklığı var; aşk öyle bir ateştir ki, her yerde alevi ve ısısı var. Aşk sözleri öyle bir âşıklar bestesidir ki, her sazda çalınır; sevgi hâlleri yepyeni gazellerdir ki, **mecmûalarda**⁶¹¹ yazılmaktadır’’:

‘‘Aşk bir güneştir ki, her zerrede aks u tâbı var; aşk bir âteştir ki, her yerde şu’le vü tâbı var. Aşk sözleri bir nağme-i uşşâktır ki, her sâzda çalınır; muhabbet haberleri şu ter gazellerdir ki, **mecmûalarda** yazılır.’’⁶¹²

Fazilet ve ilim erleri topluluğunun defterinde önsöz mecmûası:

‘‘Ser-defter-i cemâat-i erbâb-i fazl u ilm
Mecmûa-yi cemî-i kemâlat-i asfiyâ’’⁶¹³

‘‘Kerem ve hilim mecmuası olan Kur’ân’ı Kerîm’i ezbere okuyan; açık ve parlak bir zihne, doğruyu yanlıştan, sahteyi kalptan ayırmakta yetkin bir yaratılışa, doğru ve yerinde ferâsete sâhiptir’’:

‘‘Mehbitu’l-envâri’l-kudsiyye ve **mecmûa**’l-kelimâti’l-insiyye, câmi-i zühd u ilm ve mecmûa-i kerem u hilm, sâhibu’z-zihni’l-vakkâd ve’t-tab’i’n-nakkâd, ve’l-fikri’s-sâib ve’r-re’yi’s-sâkıb, hâfizu kirâeti’l-Kur’âni’l-Kerîm.’’⁶¹⁴

⁶¹⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Mecmûa”, 265.

⁶¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 562.

⁶¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 563.

⁶¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 757.

⁶¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 783.

1.18. MUAMMÂ

Muammâ edebiyat terimi olarak; dolaylı şekilde remiz, imâ veya işâret yoluyla bir isme atfedilen sözdür.⁶¹⁵

*“Aşk bir **muammâ**dân pehlevândır ki, bir remz ile bin beyânı var; aşk bir andelîb-i fasîh-zübândır ki, her nefeste hezâr destânı var.”*⁶¹⁶

*“Îlâhî! Bu bir muâmeledir ki, kimse bunun sırrını bilmez. Îlâhî! Bu bir **muammâ**dır ki, kimesne künhüine ermez.”*⁶¹⁷

1.19. NA'T

Na't terimi lugatta “nitelemek, iyi ve güzel şeyleri abartılı biçimde dile getirmek; nitelik, vasıf” anlamlarını karşılamaktadır. Na't, özellikle “Fars ve Türk edebiyatlarında” Resûlullah'ı öven şiirlerin tümel ismidir.⁶¹⁸

Klasik edebiyatda bilhassa “*Hazret-i Peygamber ve Çâr Yâr Hazarâtı ile Cenâb-i Ali*” vasfında yazılan manzumelerdir. ‘Na't-i Şerîf’; “*Hazreti Peygamber’e, Na't-i Çâr Yâr; Hulâfâ-yi Râşîdin’e, Na't-i Alî; Cenâb-i Murteza*”ya özel medhiye demektir.⁶¹⁹ Na'atda Hz. Peygamber'in türlü vasıflarıyla mucizeleri anlatılmaktadır. Na'tlar genellikle kasîde nazım şekliyle kaleme alınır.⁶²⁰

İlk Peygamber methiyeleri, “İslam dininin yayılıp müslümanların Medine’de bir güç haline gelmesi”nden sonra görülmektedir. ‘Bedir, Uhud, Hendek, Hayber savaşları gerilime sebep olmuştur. Mücâdele ortamında ise; “Müslümanlarla, müşrikler ve Yahudiler” arasında karşılıklı şiir atışmaları görülmüştür. “Hassân b. Sâbit, Kâ'b b. Mâlik, Kâ'b b. Züheyr, Abdullah b. Revâha” gibi şâir sahâbîlerin söylediği şiirlerde “Hz. Peygamber'i yüceltme, özellikle Mekkeli müşriklere karşı savunma ve getirdiği yeni dinin tanıtılıp yayılmasına katkıda bulunma gibi hedefler” yer almaktadır.

⁶¹⁵ M.A.Yekta Saraç, Muammâ”, *DİA.*, C.,XXX, İstanbul 2005, 322-323.

⁶¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 519.

⁶¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 227.

⁶¹⁸ Mustafa İsen, vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 260.

⁶¹⁹ Tahir Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 113.

⁶²⁰ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 257.

Sonraki yüzyıllarda bütün İslam coğrafyasında şâirler “Resûlullah’a olan sevgilerini gerek muhtevaları gerekse sanat özellikleri bakımından farklı isimlerle anılan şiirlerle” yansıtmışlardır. Hz. Peygamber için methiye yazmayan Arap şâiri bulunmamaktadır. İslam’ın kabulüyle Yeni Farsça ile yazılan mensur ve manzum eserlerde genellikle tevhîdin ardından Hz. Peygamber’i öven bölümler yer almaktadır. İmamlar, ilk dört halife ve din büyüklerini överek onlar hakkında menkıbeler dile getirmişlerdir. Mensur eserlerde besmele ve hamdeleden sonra çok defa eserin muhtevasıyla ilgili cümlelerle Resûl-i Ekrem methedilmektedir.⁶²¹

Klasik Türk edebiyatında “*esmâ-i nebî, sîre, mevlid, mi‘racnâme, mu‘cizât-ı nebî, hilye, kırk hadis*” gibi türler yaygındır. Na‘t XI. yüzyıldan itibaren Türkler’in yaşadığı hemen bütün bölgelerde yazılmıştır. Günümüze kadar da kuvvetli bir gelenek sayılmıştır. Şâirleri na‘t yazmaya sevkeden çeşitli sebeplerin başında Hz. Peygamber’e duyulan sevgi gelmektedir. Cenâb-ı Hakk’ın habibi olan Hz. Peygamber’e duyulan sevgi, Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde ahlâkı ve üstün şahsiyeti methedilmektedir. Maksat Allâh’ın arzusuna uymaktır. Na‘t yazma geleneğinde bir diğer husus “Resûlullah’ın şefaati”ne nâil olma arzusudur.

Na‘tlar, İslam edebiyatları çerçevesinde zamanla birtakım kuralları olan bir gelenek olarak görülmektedir. Dinî, ilmî ve edebî hemen bütün eserlere “*hamdele*” ve “*salvele*” ile başlanır. Bu kural zamanla na‘tlar da yer vermeye imkân tanımıştır. Dîvân ve mesnevîlerde ise tevhîd ve münâcâttan sonra bir na‘tın varlığı hemen hemen elzem görülmüştür. Bazı mürettep dîvânlar doğrudan doğruya na‘t ile başlamaktadır. Bununla birlikte bazı şâirler dîvânlarının mukaddimesinden sonra hemen her bölümünde na‘t’a yer vermişlerdir. Nitekim “*kaside, gazel, mesnevî, kitâ’, müstezâd, terciibend ve terkibibend, mûsâmmat, rubâî, tuyuğ, müfred ve mısra*” şeklinde pek çok na‘t örneği yer almaktadır. Klasik şiirde örneği az rastlanana “*müsebbâ’, müsemmen ve muaşşer*” gibi mûsâmmatlarla kaleme alınan na‘tlar şâirlerin na‘t yazma isteklerinin sonucudur. Dîvânların “gazeliyyât bölümlerinin kâfiyelere göre sıralanması usulü”nde her harf başlığından sonra “*tevhîd, münâcât ve na‘t*” mâhiyetinde olanların öncelikle yer alması da bir gelenek olmuştur. Kâfiye harfini belirten başlığın hemen arkasında ilk gazel na‘t olarak yazılmıştır.

⁶²¹ Mustafa Çiçekler, “Na‘t”, *DİA.*, C., XXXII, İstanbul 2006, 437.

Na‘tlarda şâirler; “Hz. Peygamber’i târif ve tavsif için dîvân şiirinin bütün söz sanatlarını, belâgat kurallarını ve geleneğin kültür birikimini” kullanarak hünerlerini göstermişlerdir. Bununla berâber “Kur’ân-ı Kerîm’i Hz. Peygamber”i şânını âleme ilân eden bir methiye kabul etmişlerdir. Allâh’ın övdüğü o yüce zâtı methetmekteki âcizliklerini de tasdik etmişlerdir. Fahriyelerde kendilerini öven şâirler, na‘ta gelince “Allâh kelâmı ile övülen bir şahsı methetmeye güçlerinin yetmeyeceğini” söylemektedir. Na‘tlar; samimi bir sevginin ürünüdür. Bu özellikleriyle hitâbî bir üslûpla kaleme alınmıştır.

Muhteva itibariyle na‘tlarda “Hz. Peygamber’in isim ve sıfatları, kâinatın efendisi, yaratılışın gâyesi ve Allâh’ın habibi oluşu, örnek ahlâkı, üstün vasıfları, fizikî özellikleri, mucizeleri, diğer peygamberlerden üstünlüğü âyet ve hadislerle” dayanılarak dile getirilmektedir. Şâir son bölümlerde günahkârlığını itiraf ederek şefaât ister. Ardından “kıyamet gününün tasviri, o çetin günde şefaât yetkisinin yalnız Peygamber’e ait olduğu, zira onun âlemlere rahmet olarak gönderildiği” belirtilir.⁶²²

Sinan Paşa’nın Tazarru‘-nâme'sinde yedi büyük ve önemli peygamberin “Âdem, İdris, Nuh, İbrâhîm Halil, Mûsâ, İsa ve Hz. Muhammed, Hz. Muhammed”’in ailesinin ve sahabelerinin, dört imamın, hadis ilminin iki büyüğünün ve Şeyh Vefâ’ya yazılan na‘t olmak üzere toplam 23 ayrı na‘t yer almaktadır. Tazarru‘-nâme’nin 19 başlıktan oluşan asıl metni dışında kalan geniş bölümünde na‘tlar teşkil etmektedir.⁶²³

Tazarru‘-nâme’de yer alan na‘tlar hakkında farklı fikirler bulunmaktadır. Ertaylan, Tazarru‘-nâme’deki yedi büyük ve önemli peygamberin, hayatlarının anlatıldığı na‘t bölümünü *Kıyas-ı Enbiyâ* adıyla ayrı bir eser olarak kabul ederken Mertol Tulum ise Tazarru‘-nâme’nin bir bölümü olduğunu belirtmektedir.

Tulum, ayrıca yedi peygamberin na‘tından sonra gelen “Na‘t-i âli’n-Nebî ve eshâbihi”, “Na‘t-i çâr imâm”, “Na‘t-i şeyhayî’l-hadîs”, “Na‘tü’l-meşâyih” ve “Na‘t-i Şeyh İbni’l-Vefâ” başlıklı kısımların esere ek olarak alındığını Sinan Paşa’nın söz konusu metinleri asıl Tazarru‘ât adı altında değerlendirdiğine dair herhangi bir kayıt mevcut olmadığını vurgulamaktadır. Bu sebepten bu kısmı bir zeyl kabul etmenin daha doğru olacağını belirtir.⁶²⁴

⁶²² Emine Yeniterzi, Na‘t, *DİA.*, C., XXXII, İstanbul 2006, 437.

⁶²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 614- 816.

⁶²⁴ M. Fatih Köksal, “Sinan Paşa’nın Nesri ve Nesir Üslûbu”, *Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, 84.

Tazarru‘-nâme’deki peygamber na‘tlarının başlangıcında genel olarak yedi peygamberi anlatan mensur bir bölüm bulunmaktadır. Mensur bölümden sonra Hz. Âdem’in na‘tına geçilmektedir. Na‘t içinde “*ebyât*” başlıklı üç beyitlik bir manzume yer alır. Hz. Muhammed ve Âdem peygamber dışındaki diğer peygamberlerin na‘tında manzum bölüm bulunmamaktadır. Âdem peygamberin anlatıldığı bölümde sûrelerden alıntılar da yapılmıştır. Sûrelerden yararlanılarak Âdem peygamberin hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Na‘t, ilk peygamber olmasına atfen, “*Evvelkisi*” denilerek başlatılmıştır. İdris peygamberin na‘tına “*İkincisi*” ifâdesiyle geçilmiş ve vasıflarının anlatımıyla devam etmektedir. Nuh peygamberin na‘tı “*Üçüncüsü*” diye başlamakla birlikte, yazar Nuh peygamberden *âdem-i sâni* olarak bahsetmiştir. Onun sayesinde insan neslinin yok olmaktan kurtulduğuna işaret etmiş, bu nedenle ikinci Âdem diye anılmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Nuh Tufanı’ndan ve Nuh’un Gemisi’nden de söz etmiştir. “*Dördüncüsü*” girişiyle Halil İbrâhîm peygamberin na‘tına geçilmiştir. Ateşle imtihanı ayrıntılı olarak anlatılmış, Kur‘an’da bu olayı ele alan sûre ve âyetlere göndermeler yapılmıştır. Mûsâ peygamberin na‘tını başında büyük peygamberlerin “*Beşincisi*” olduğu vurgulanmıştır. Tur’da ilahî hitaba mazhar olması, Firavun ve kavmiyle yaşadıklarından bahsedilmiş, üç sûrede geçen bir âyetten iktibâsa başvurulmuştur. İsa peygamberin na‘tı “*Altıncısı*” diye başlamış ve İsa’nın nefesinin gücünden, tecrit erbâbı olduğundan bahsedilmektedir. Bedeniyle ulâda, teniyle semâ’da bulunduğu, henüz ölmediği, kıyamete değin de ölmeyeceği belirtilmiştir. Hz. İsa’nın na‘tında da bir sûreden alıntı mevcuttur.⁶²⁵

Hz. Peygamber’in na‘tının manzum bölümlerindeki her beyit, mesnevîlerde olduğu gibi kendi içinde kâfiyelidir. Ayrıca, hemen her manzumede farklı bir aruz kalıbı kullanılmıştır. Aruz kalıpları arasında en sık kullanılanları “*mefâilün mefâilün feülün*” ve “*fâilâtün fâilâtün fâilün*”dür. Manzum bölümlerin bir kaçında aynı ya da yakın vezinler birden çok tercih edilmiştir.⁶²⁶

⁶²⁵ Dilek Batıslam, Sinan Paşa’nın Tazarru ‘-nâme’sinin Hz. Peygamber’e Yazılmış Na‘t Bölümü, Kültür Yayınları 3, İstanbul 2017, 73-74.

⁶²⁶ Batıslam, Sinan Paşa’nın Tazarru ‘-nâme’sinin Hz. Peygamber’e Yazılmış Na‘t Bölümü, 74.

Tazarru‘-nâme’nin Hz. Peygamber’i anlatan bölümünün gerek manzum gerekse mensur olsun, dikkati çeken özelliklerinden biri de na‘t geleneğine bağlı olarak manzum na‘tlarda da sıklıkla karşılaşılan âyet ve hadislerden alıntılardır. Alıntı yapılan sûre ve âyetler; En‘âm 122; Sinan Paşa ve Nesir Edebiyatı 75 Necm 7, 9,10; Müddessir 1, 4; İsrâ 1; Duhâ 1, 2; İnşirâh 1; Bakara 138; Yâsîn 1, 3, 39; İhlâs 1; Saffât 35; Muhammed 19; Enfâl 65; Âl-i İmrân 31; Ankebût 69’dur. Ancak, özellikle Necm sûresinden birkaç kez farklı yerlerde alıntı yapıldığı dikkati çekmektedir. Sûrenin daha çok da Hz. Peygamber’in mi‘râcını ve bu sırada ilâhî âleme ne kadar yakın olduğunu anlatan, dîvân edebiyatında da sıklıkla iktibâs yapılan, “*Kâbe kavseyn*”, “*ev ednâ*” ifâdelerinin geçtiği âyetler öne çıkmaktadır. Geleneksel manzum na‘t örneklerinin çoğunda da burada iktibâs yapılan âyetlerden ya da başka âyetlerden yararlanılmıştır.⁶²⁷

Tazarru‘-nâme’de bahsi geçen kısım şu şekildedir:

Kur‘ân-ı Kerim’de, “Mi‘râc ve Mi‘râc’da Hz. Peygamber’in Hz. Cebrâîl” ile yakınlaşması anlatılmakta ve “*Bu sûretle Cebrâîl, Peygamber’e iki yay kadar, ya da daha da yakın oldu*” zikredilmektedir.⁶²⁸ Tazarru‘-nâme’de, Sinan Paşa Mi‘râc mucizesini birkaç yerde zikretmiştir. Aşağıda “*ev ednâ*” ibâresi, Hz. Peygamber’in, Mi‘râc-ı Güzîn ilâhî tecellisine telmih⁶²⁹ olarak kullanılmıştır:

“*Sakin-i hanekah-i “ev edna”*⁶³⁰”

Salik-i şah-rah-i erselna’⁶³¹

İçerik açısından büyük ölçüde geleneksel manzum na‘tlara yakın olan “Tazarru‘-nâme’nin Hz. Peygamber’in anlatıldığı na‘t bölümü” daha çok dil ve anlatım açısından özgün olarak değerlendirilir. Sinan Paşa kendine has nesir üslubunun dikkat çekici, ahenkli ve sanatlı anlatımını Hz. Peygamber’i anlatırken de en etkileyici şekilde yansıtmıştır. Edebî sanatlardan özellikle teşbih, telmih ve mübalağa öne çıkarılmıştır.⁶³²

⁶²⁷ Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na‘t*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1993, 91-141.

⁶²⁸ Kur‘ân-ı Kerim, Necm, 53/9-18.

⁶²⁹ Serkan Türkoğlu, Şeyhülislâm Esad Dîvânı’nın Tahlili, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007, 28.

⁶³⁰ Makâmı “Ev ednâ” daha da yakın makamı manasında açıklanmaktadır. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 537.

⁶³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 673.

⁶³² Batıslam, Sinan Paşa’nın Tazarru‘-nâme’sinin Hz. Peygamber’e Yazılmış Na‘t Bölümü, 81.

Sinan Paşa'nın Tazarru'nâmede, "Na't" nazım şekliyle yazdığı bölümü:

NA'T-İ MUHAMMED RESÛLÜ'LLÂH

"Salla'llâhü 'aleyhi ve sellem."

"Yedincisi

'hâtemu'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn

've seyyidü'l-evvelîne ve'l-ahirîn;

'resûl-i kevneyn,

'pîşvâ-yi sekaleyn;

'hurşîd-i sipîhr-i saâdet,

'mâh-i felek-i siyâdet;

'Müşterî-yi çarh-ı devlet,

'kutb-i gerdûn-i izzet;

'şükûfe-i bahâr-i cân,

'gül-i ruhsâr-i insân;

'seyyid-i memâlik,

'hoca-yi mesâlik;

'mihter u bihter-i âlem,

'ser u server-i benî-âdem;

'muslih-i her fesâd,

'kilîd-i her murâd;

'melce-i mutî' u âsi,

'reh-nümâ-yi dâni ve kâzî;

'fâhr-i âdemiyan,

'rahmet-i âlemyân;

'rûy-i sipâh-i erbâb-i devlet ü dîn,

'püşt u penâh-i ehl-i âsümân u zemîn;

'nokta-i dâire-i vahdet,

'semere-i şecere-i hikmet;

'ârif u habîr-i hakâyık-ı kevnî ve İlâhî.

'ârif u habîr-i hakâyık-ı kevnî ve İlâhî,

'nâkîd-i basîr-i "Erine'l-eşyâ'e kemâhî."

'resûl-i müctebâ,
'nebiyy-i mürtezâ;
'hulâsa-i mevcudât,
'meşhar-i mahlûkât;
'deryâ-yi bî-pâyân u bî-kıyâs,
'âfitâb-i "Ce'alnâ lehû nûren yemşî bihî fî'n-nâs."
'hâzin-i firdevs-i hadâyık-ı hakâyık,
'kâşif-i rümûz-i esrâr-i dakâyık;
'o şâh-i serîr-i âferîniş,
'o mâh-i münîr-i sipîhr-i bîniş;
'o gevher-i deryâ-yi hestî,
'bedraka-i tarîk-ı Hudâ-perestî;
'hümâ-yi arş-âşiyân,
'Ankâ-yi kâf-i lâ-mekân;
'miftâh-i hazîne-i hâne-i cûd,
'mısbâh-i âsümân-i vücûd;
'cân-i cihân-i safâ,
*'cihân-i cân-i vefâ. "*⁶³³

Tazarru'-nâme'de yukarıda verdiğimiz "*Na't-i Muhammed Rasûlullâh*"la birlikte 23 Na't-i Şerîf yer almaktadır. Eserde mevcut diğer na't başlıkları şu şekildedir:

"Na't-i Âdem Nebî, Na't-i İdrîs Nebî, Na't-i Nûh Nebî, Na't-i İbrâhîm Halîl,
Na't-i Mûsâ Kelîmullâh, Na't-i Îsâ Rûhullâh, Na't-i Muhammed Rasûlullâh, Na't-i
Aşere-i mubeşşere, Na't-i Çâr yâr, Na't-i Ebûbekr-i Sıddîk, Na't-i Ömer, Na't-i Osmân,
Na't-i Ali, Na't-i Hasan ve Hüseyin, Na't-i Hasan, Na't-i Hüseyin, Na't-i Hamza, Na't-i
Abbâs, Na't-i Ebû Hanîfe, Na't-i İmâm Şâfiî, Na't-i İmâm Mâlik, Na't-i İmâm Ahmed,
Na't-i İmâm Buhârî, Na't-i Şeyh İbnü'l-Vefâ, Na't-i İmâm Muslîm".

⁶³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 659.

1.20. NAZIM

İnsanların duygu ve düşüncelerini yazılı ya da sözlü olarak aktarmaları edebiyat tanımının içerisinde yer almaktadır. Anlatım eylemi “nazım ve nesir”le yapılır. Nazım, “kelimeleri dize yapısı içerisinde, şâirin estetik anlayışına göre, özel bir ritim ve uyumla kullanmasından doğan” bir anlatım biçimine verilen addır.⁶³⁴ Vezinli ve kâfiyeli her söz için “nazım”, “manzum” ve “manzume” kelimeleri kullanılmaktadır. Klasik Türk edebiyatında “nitelik ve nicelik bakımından” nazım nesre her dönemde üstün sayılmıştır. Geniş halk kitlelerine erişmek isteyen nazımlar, “talimî konularda, kolay okuma/ezberleme” açısından manzum yazma geleneğine fazla talep edilmektedir.⁶³⁵ Nazım ölçülü ve kâfiyeli mısralardan oluşan sözlere verilen genel addır. Manzume ya da manzum, ölçülü ve uyaklı âhenkli söylenen söz olarak ifade edilmektedir.⁶³⁶

Sanatçı nazımda, anlatmak istediğini tam bir cümle kurarak aktarmayabilir. Fakat nesirde anlatımın tam ve net olması gereklidir. Nazımda âhenk ön plandadır. Bu sebepten cümle kuruluşları söz dizimi kuralları değil âhenk belirlemektedir. Her şiir nazımdır; fakat her nazım şiir değildir. Günümüzde nazım anlayışı bir takım farklılıklar sergilemektedir. Sanatçının tutumuna; vezin, kâfiye ve nazım biçimi gibi öğeler bırakılmıştır. Şiir metinlerini düzyazıdan ayıran özelliklerinden birisi olan âhenk, kelimelerin akıcılığı, kulakta hoş tesir bırakacak şekilde bir araya getirilmesi, sözün ses yapısının çeşitli yollarla etkileyici şekilde düzenlenmesidir. Âhenk sağlamak için vezin; “aynı sesleri tekrarlayan veya ses bakımından benzeşen kelimelerin kullanılması, mısra sonlarının ses bakımından uyuşması (kâfiye), kelime ve cümle tekrarları, nazım biçimlerinin özellikleri gibi öğelerden” faydalanılır.⁶³⁷

Tazarru’-nâme aynı zamanda Paşa’nın nazım türünde yazdığı birçok parça ihtivâ eder. Yapıt; nesir-nazım karışımıdır. Müellif, vezinli-kafiyeli sözü hiçbir zaman hedef edinmemiştir. Bununla yapmak istediği yalnızca eserine bir çeşitlilik çeşnisi vermektir. Yapıtın nesri, taşıdığı biçim özellikleriyle şiire çok yakındır ve bu yüzden de ikisi arasında fark görülmemektedir. Paşa’nın değerlendirmesi de bu yöndedir. Onun deyişiyle “*Gönül sözü şiirden uzak olur; nesri manzum olur, nazmı da mensur*”dur.

⁶³⁴ Süleyman Solmaz, “Türk Edebiyatı’nda Seci’ Ve Gülşen-i Şu’arâ Örneği” Journal of Turkish Language and Literature Volume:4, Issue:3, Summer, 2018, 840.

⁶³⁵ Cihan Okuyucu, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, 13.

⁶³⁶ Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”, 311.

⁶³⁷ Yekta Saraç, “Klasik Edebiyat Bilgisine Göre Divan Şiirindeki Ahenk Öğeleri” İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C., 37, İstanbul 2007, 105.

Sinan Paşa, vezinli ve kâfiyeli söz söylemekte son derecede rahattır. Sözü ise, vezne uydurmakta mâhirdir. Nazım dili ve kullandığı söz kalıpları çeşitlidir. Düşünce inceliklerini aktarmakta yer verdiği anlam kalıpları bakımından da hacimlidir.⁶³⁸ Müellif; “yaradılıştan gelen güzel ve etkili söz söyleme yetenek ve yatkınlığı üzerine, ilim adamlığı yanında üç dilde şiir söyleyebilecek ölçüde kudretli bir sanatkârdır. Bu yönünü babasından devraldığı soyca yetkinlik de eklenince onun nasıl böylesine büyük bir söz sanatçısı olabildiği daha iyi sezinlenir. Mensur yazılarının en önemli özelliği kâfiyeyi kolaylıkla bulup kullanabilmektedir. Eserde hiçbir zaman anlamı bozan, ya da anlamayı güçleştiren bir durum sezinlenmemektedir. Müellif, nesir ve nazım farkı gözetmemiştir. Coşkun ve yaratıcı tabiatının lutfuna uyarak ilhâmının yönlendirilişine göre mensur ve manzum olarak kaleme almıştır.⁶³⁹ Gönül sözü şiirden uzaktır. Nesri manzum olur, nazmı ise mensurdur. Nazım ve nesir, özlü sözdür. Sihir, ancak mübah ve haram değildir:

“*Sehun-i dil şî’rden olur dîr*

*Nesri manzûm **nazmı** olur mensûr*”⁶⁴⁰

“***Nazm** ü nesri ke-ennehû emsâl*

Sihir-i mutlak velî mübâh ü helâl”⁶⁴¹

“*Söz kalıplarına döktüğüm bu **nazım** ve nesir*

Dile getirip düzene koyduğum bu sözler”⁶⁴²

“*Bu **nazm** ü nesri ki tertîb kıldım*

Bu elfâzı ki ben terkîb kıldım”⁶⁴³

“*Ol sebebdan düzmüşüm ben de bunu*

*Dürr-i meknûn gibi **nazm** ü nesrini*”⁶⁴⁴

⁶³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 27.

⁶³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 28.

⁶⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 143.

⁶⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 141.

⁶⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 710.

⁶⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 711.

⁶⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 185.

1.21. NESİR

Nesir teriminin anlamı “*saçmak, serpmek, dağıtmak*” manasındadır.⁶⁴⁵ Devellioğlu ise bu sözcüğü “*manzum olmayan söz*” olarak ifade eder.⁶⁴⁶ Türkçede nesir “düzyazı” terimiyle kullanılır. ⁶⁴⁷ Düzyazı terimine, “*Türkçe Sözlük*”te “*şiir olmayan söz ve yazı, nesir; mensur, inşâ*” tanımı yapılmaktadır.⁶⁴⁸ Türkiye Türkçesi’nde “düzyazı” olarak ifade edilen nesir, edebî terim olarak “manzum olmayan her türlü eser”in adıdır. Nesir tarzında yazılan bir eser, “yüksek edebî ve bedîî nitelik”lere sâhipse “inşâ” olarak adlandırılır.⁶⁴⁹

Türk klasik şiirinin egemen olan gücüne düzyazının etki yaşamaması olanaksızdır. Bu sebepten sanatçılar hemen her türde yapıt oluştururken “biçim ve içerik bakımından edebî yetkinliğin yansıtıldığı sanatlı düzyazı”yı, fazla bir şekilde kaleme alırlar.⁶⁵⁰ Nesir; ifâdenin etkisini arttırmak ve ifâdeye güzellik katmak için, bir nevî nesirdeki kafiye diyebileceğimiz, seci gibi ahenk unsurlarını kullanmaktadır.⁶⁵¹ Nesir; “*vezin, kafiye ve nazım biçimi gibi bağlarla bağlı olmadan, duygu ve düşüncelerin belli bir plan ve tür çerçevesinde dilin kurallarına uygun*” olarak dile getirildiği anlatım tarzıdır.⁶⁵²

Sanatlı nesir; düzyazıdaki uyak olan secinin çokça kullanıldığı, Arapça ve Farsça sözcüklerin olduğu uzun tamlamalarla bezenmiş, güzel duyu kaygısı yüklenen düzyazıdır. Başka bir ifadeyle müellifin asıl amacı; sanatsal yüksek başarı sergilemektir.⁶⁵³ Sanatlı nesrin önemli bir temsilcisi olan Sinan Paşa Tazarru’-nâme’de en güzel örneklerini sunmuştur. Tazarru’-nâme; “nazım-nesir” karışık biçimde yazılmış bir eserdir.⁶⁵⁴ Müellif farklı ve yeni bir tarzın ilk örneklerini vererek sec’ili ve sanatlı nesir geleneğinin kapılarını açar.

⁶⁴⁵ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça-Türkçe Öğretici Sözlük*, M. Ü. İlahîyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2015, 400.

⁶⁴⁶ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 824.

⁶⁴⁷ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011, 1766.

⁶⁴⁸ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 2011, 749.

⁶⁴⁹ Cihan Okuyucu, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, 13.

⁶⁵⁰ Atabey Kılıç, “Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür?”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Kayseri 2006 2, Sayı 3, 51–79.

⁶⁵¹ Süleyman Solmaz, “Türk Edebiyatı’nda Secî’ Ve Gülşen-i Şu’arâ Örneği” *Journal of Turkish Language and Literature* Volume:4, Issue:3, Summer 2018, 841.

⁶⁵² Solmaz“Türk Edebiyatı’nda Secî’ Ve Gülşen-i Şu’arâ Örneği” 840.

⁶⁵³ Gencay Zavotçu, *Eski Türk Edebiyatı: Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, 221.

⁶⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 24.

Sinan Paşa'nın nesir alanındaki eserlerini erken açmış çiçeklere benzeten Prof. Dr. Mustafa İsen, "*Sinan Paşa fasılları öylesine başarılı ve hemen hemen her kelimeyi bir diğeriyle ses bakımından alâkalı kurar ki, böylesine başarılı kompozisyonlara çoğu kez şiirde bile rastlamak mümkün değildir*" cümlelerinde onun nesirdeki ustalığını bu şekilde yansıtır.⁶⁵⁵

Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa'nın nazım ve nesir türünde yazdığı birçok parça içermektedir. Esasen müellifin nesri taşıdığı biçim özellikleriyle şiire çok yakındır. Bu sebepten ikisi arasında fazla fark bulunmamaktadır. Müellifin deyişiyle "*Gönül sözü şiiirden uzak olur; nesri manzum olur, nazmı da mensur*" olur.⁶⁵⁶

Tazarru'-nâme'de nesir tarzının en zengin örnekleri bulunmaktadır. Yer yer zincirlenen ad ve sıfat takımları ile Arapça ve Farsça'dan alınma kelimelerle yüklü alıntı cümle yapılarına yer veren; yer yer de yalın, açık, ana dilinin öz kelimeleriyle bezenmiş yerli cümle yapılarını kullanılmıştır. Sinan Paşa'nın üç dilin kelimelerinden oluşan çok zengin bir kelime hazinesi ile kurduğu bu özge yapı olağandışı bir sanatkârlık kudretini yansıtır.⁶⁵⁷

Sinan Paşa'nın nesrinin en göze çarpan özelliği; birbiriyle bir beytin mısraları gibi eşleşen cümlelerle bunların örgüsünü teşkil eden söz birliklerinin ve kelimelerin çoğu kez sayı ve yapı bakımından denk olmasıdır.⁶⁵⁸ Tazarru'-nâme'nin nesir kısımları sanatlı nesrin gerek söylem gerek anlam bakımından az sayıdaki güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Sanatlı nesir yazarları arasında ayrı bir yeri olan Sinan Paşa için metnin sanatlı olması kadar anlamı da değerlidir. Bu bağlamda diyebiliriz ki Tazarru'- nâme'de ilk sırada sanatlı bir eser ortaya koyma endişesi, ikinci sırada ise bu endişenin ardı sıra gelen anlaşılır olma düşüncesi hissedilmektedir.⁶⁵⁹ Sinan Paşa, Tazarru'-nâme'de farklı ve yeni bir ifâde tarzının ilk örneklerini sunarak sec'ili ve sanatlı nesir geleneğini başlatmıştır.⁶⁶⁰

⁶⁵⁵ Gencay Zavotçu, Tazarru'-nâme'de Klasik TürkEdebiyatı İle İlgili Kavramlar, Kültür Yayınları 3, İstanbul 2017, 341.

⁶⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 27.

⁶⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 28.

⁶⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 40.

⁶⁵⁹ Zavotçu, Tazarru'-nâme'de Klasik TürkEdebiyatı İle İlgili Kavramlar, 343.

⁶⁶⁰ Zavotçu, Tazarru'-nâme'de Klasik TürkEdebiyatı İle İlgili Kavramlar, 349.

Gönül sözü şiirden uzaktır. Nesri manzum; nazmı ise mensurdur:

“*Sehun-i dil şi’rden olur dūr*

Nesri manzûm nazmı olur mensûr”⁶⁶¹

“*Söz kalıplarına döktüğüm bu nazım ve nesir*

Dile getirip düzene koyduğum bu sözler”⁶⁶²

“*Ol sebebdan düzmüşüm ben de bunu*

Dürr-i meknûn gibi nazm ü nesrini”⁶⁶³

“*Bu nazm ü nesri ki tertîb kıldım*

Bu elfâzı ki ben terkîb kıldım”⁶⁶⁴

Nazım ve nesir; sihirli özlü sözdür. Ancak mübah, haram değildir:

“*Nazm ü nesri ke-ennehû emsâl*

Sihr-i mutlak velî mübâh ü helâl”⁶⁶⁵

“*Kalem sızıntıları ve söz denizinin damlaları ile ki temizlik ve arı durulukta bulutların gözyaşlarını kışkandırır, yâni şu iç açıcı ve tatlı su içimli ibâreler ve sıkıntı giderici ve hayranlık uyandırıcı istiareler ile nesir türü yazının fesahât doğanı Arap dili fezâsında daha hoş havalanır, ve hakikat ve mecâz tavusu Hicazlıların anlatım dilinde güzel dolanır.*”⁶⁶⁶

⁶⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 143.

⁶⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 710.

⁶⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 710.

⁶⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 711.

⁶⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 141.

⁶⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 708.

1.22. RİSÂLE

Lugatlarda “bir konuya, bir ilme ve fenne dâir muhtasar eser” diye tanımlanan risâleyi Kâtib Çelebi, “bir meseleyi özetle ele alıp inceleyen ve o konudaki netîceyi ortaya koyan kısa metin” şeklinde açıklamaktadır. Kelime Türkçe’de belirli aralıklarla yayımlanan gazete ve dergi manasına da gelmektedir. Osmanlılar’da hacmi küçük ilmî eserlerin yaygın bir şekilde risâle olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bu durum kütüphâne kataloglarında rağbet gören bir uygulama olarak günümüzde de mevcuttur. Müellifler genellikle tek meseleye dâir düşüncelerini ifâde etmek için “risâle-i mahsûsa” adı verilen çalışmalar kaleme almışlardır. Fakat zamanla birden fazla konuya yer veren “hacimli risâleler” de icrâ edilmiştir.

Osmanlı kültüründe ilk dönemlerden başlayarak çeşitli konularda kaleme alınmış bu türdeki eserlerden zengin bir birikime sâhiptir. Yazma eser kütüphânelerinin en zengin bölümlerinden birini “risâleler ve bunların bir araya getirilmeleriyle oluşturulan mecmûatü’r-resâiller” oluşturmaktadır.

Risâle zamanla gelişerek kitap telif türü haline dönüştüğünde başta “hadis, fıkıh, tefsir” gibi dinî ilimler olmak üzere “astronomi, matematik, tıp ve mûsîkî gibi fen ilimleriyle edebiyat, belâgat ve aruz” gibi alanlara ait farklı konuların ele alındığı bir çeşitliliği de teşkil etmiştir. Osmanlı telif geleneğinde risâlelerin “Arapça, Farsça, Türkçe” gibi tek bir dil yanında bu dillerden ikisi veya üçüyle kaleme alındığı, sayı, konu ve muhtevâ itibâriyle diğer müslüman toplumlarındaki gibi zengindir.⁶⁶⁷

Sinan Paşa; dostlardan ve Tazarru’-nâme’yi okuyup dinleyenlerden arınmış bir kalple duâ edip Fâtîha okumalarını istemektedir:

*“Çün bahâne ile o merhûmın bu risâlede mübârek adı anıldı, ve bir münâsebet ile bu Tazarru’-nâme’de bir gazeli yazıldı, cemi’-i hâzır olan yâranlardan ve bu risâleyi okuyup dinleyenlerden mes’ûl u mütemennâ ve matlûb u müsted’â oldur kim onun pâk, şerîf rûhu için ki dünyâda sağ olduğunca evkât-i şerîfesinde ve sâât-i latîfesinde ulûm-i dîniyyenin mutâla’asına çalıştı.”*⁶⁶⁸

⁶⁶⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Risâle”, *DİA*, C., XXXV, İstanbul 2008, 114-116.

⁶⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 463.

1.23. SIFAT

Sıfat; edebiyat terimi olarak Allâh'ın insanlarca bilinebilmesi için zâtına nisbet edilen mana ve mefhumlar manasında kullanılan sözdür. Lugatta “*bir varlığın nitelik, hal ve özelliklerini belirtmek*” manasında ulaç isim ve “*bir varlığın tanınmasını sağlayan hâl ve nitelik*” anlamında kullanılırken terim olarak “*Allâh'ın insanlarca bilinmesini sağlayan nitelik*” veya “*Allâh'ın zâtına nisbet edilen mana ve mefhum*” dur. “İslam literatüründe Allâh'a nisbet edilen bu mana, mefhum ve kavramlara isim veya sıfat” denilmektedir. Sıfat⁶⁶⁹ için en veciz açıklama ise; “*Allâh'ın zâtına nisbet edilen mana*” dır.⁶⁷⁰ Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa “sıfat” terimini Allâh'ın zâtına nisbet ederek kullanmaktadır.

*“İlâhî! Bizim için melâike ile mübâhase ederdin, bizim haberimiz yok iken; İlâhî! bizim tarafımızdan bizi istemeyenlere cevâblar verirdin, bizim eserimiz yok iken. İlâhî! Mağfiretin hód bir sıfattır, ona eser u cûş gerek; âsiler olmasa, eseri kimde belirirdi? İlâhî! Rahmetin hód bir denizdir, ona cünbüş ü hurûş gerek; günâhkârlar olmasa, nereye taşar dökülürdü?”*⁶⁷¹

*“Ey matlûb, ki gine sen tâlib-i kemâlin; ey mahbûb, ki gine sen muhibb-i cemâlin! Ey ma'şûk, ki gine sen âşık-ı envâr-i zâtın, ve ey maksûd, ki gine sen kâsıd-i izhâr-i sıfatın! Ey ma'bûd, ki bize kulluk ettiren gine sensin; ey mescûd, ki bizi sücûda getiren gine sensin!”*⁶⁷²

⁶⁶⁹ İsim ve sıfat terimlerinin kullanımı ilk defa Ebû Hanîfe'de görülmüşse de bu iki terim arasındaki ince fark Mâtürîdî tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. V. (XI.) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan “el-esmâ' ve's-sıfât” adlı eserlerde isimle sıfat arasında şöyle bir ayırım yapılmıştır: Hay, alîm, hâlik gibi kuruluşu açısından sıfat olan kelimeler isim, diğerleri sıfattır. Aslında sıfat için yapılabilecek en özlü tarif “Allah'ın zâtına nisbet edilen mana” şeklindedir. Bu mana ve muhtevanın kelime çeşidi bakımından isim, fiil, sıfat veya zarf olması konunun özünü etkilemez. Semavî dinlerde Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını belirlerken vahye dayanmak gerektiği vurgulanmakla birlikte kutsal metinlerde yer almayan isim ve sıfatların da O'na nisbet edilebileceğini benimseyenler vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de sıfat kelimesi Allah'a nisbet edilmemiş, ancak müşriklerin politeist tanrı anlayışından söz edilirken Cenâb-ı Hakk'ın bu tür telakkilerden münezzeh olduğunun beyanı sırasında “vasf” kavramı kullanılmıştır. Kur'an'da kelime çeşidi bakımından isim, sıfat, fiil ve zarf konumunda bulunan sıfatlar çoktur. Sadece sıfat biçiminde olanlar üzerinde yapılan bir çalışmada bunların tür sayısı 109 olarak belirlenmiş, farklı sığalarının eklenmesiyle sıfat türünün 161'e ulaştığı görülmüştür. Hadislerde ise açıkça sıfat kavramı geçer ve zât-sıfat ayırımı yapılır. İlgili hadislerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber duâlarında Allâh'ın izzetine sığınmış, O'nun yarattıklarına seslendiğini ve insanları görüp duâlarını işittiğini haber vermiş, rahmânın sıfatlarını içerdiği için İhlâs sûresini namazda okuyan sahâbîyi Allah'ın sevdiğini söylemiştir. İlyas Çelebi, Sıfat, DİA., C., XXXVII, İstanbul 2009, 100-106.

⁶⁷⁰ İlyas Çelebi, Sıfat “, DİA., C., XXXVII, İstanbul 2009, 100-106.

⁶⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 439.

⁶⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 595.

“Ukûl-i müfârika -ki eltaf-i mâhlukât ve ekmel-i mevcûdâtı lutf u kemâli **sıfat**larının ihsâsında mutehayyir u bî-hûş; nüfûs-i nâtika -ki vesâit-i âlem-i ervâh ve vesâil-i meâlim-i eşbâh tırizzet u celâli kuyunun finâsında vâlih u medhûş. Kerûbiyyûn -ki kâinâta server ve mevcûdâta mihterlik külâhı başlarında konmuştur onun kulluğu kemerini cân miyânına bağlamışlardır, ve rûhâniyyûn -ki alâyık-ı irtibâtât-i cismânî ve kuyûd-i selâsil-i heyûlâniden pâk u âzâdelerdir onun rıkkıyyeti tavkını vücûdları ciydine takmışlardır”⁶⁷³

“Îlâhî Sen o kâdir-i kâdim ve sâni’-i hakîmsin ki, ezel-i âzâlde celâbîb-i estâr-i **sıfat** ve hucub-i ehadiyyet-i zât ile mestûr olmuş bir kenz-i mahfî iken, diledin ki hazîne-i in’âm u sehâ açılıp ve ebr-i îcâd u rahmet saçılıp; hurşîd-i çarh-ı lem yezel maşrık-ı ezelden tâli’ ve feyz-ı envâr-i kıdem arsa-i ebedde lâmi”⁶⁷⁴

“Dilersen kim kılasın çarhı menzil
Arit var sen bu ahlâk u **sıfatı**”⁶⁷⁵

“Gehî dil meyl eder vech-i **sıfâta**
Gehî cân tâlib olur nûr-i zâta”⁶⁷⁶

“Milk-i aşk olur vera-yi kâinât
Olmaz ondan fî’l-i gavgâ-yi **sıfât**”⁶⁷⁷

“Cevher -i aşk oldu bî-zât u **sıfat**
Akl ile olmaz hâsıl ona ma’rifet”⁶⁷⁸

⁶⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 47- 49.

⁶⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 79.

⁶⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 345.

⁶⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 509.

⁶⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 523.

⁶⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 547.

1.24. ŞİİR

Türkçe sözlükte şiir; I. Ar. “Zengin sembollerle, ritimli sözlerle, seslerin uyumlu kullanımıyla ortaya çıkan edebî anlatım biçimi”, II. “Bir şâirin, bir dönemin bu sanatı kullandığı özel biçim”, III. “Manzume”, IV. mec. “Düş gücüne, hayâle, imgeye, gönle seslenen, anı, duygu, coşku uyandıran, etkileyen yön”⁶⁷⁹ olarak tanımlanmaktadır. Şiir: Poetry; “koşuk; nazım; şiir sanatı; şiirler, manzumeler; şiir gibi herhangi bir şey veya his.”⁶⁸⁰ Arapça anlama, edebî terim olarak “edebî değeri olan nazımlı ve kâfiyeli söz”⁶⁸¹dür. Haedens göre şiir; tarifi mümkün olmayan bir mefhumdur.⁶⁸² Şiirin klasik edebiyatdaki tanımı, kısaca “mevzûn ve mukaffâ söz”dür.⁶⁸³ T.S. Eliot ise, şiirden şu şekilde bahsetmektedir. “Şiir, en ulusal sanat dalıdır; çünkü bir ulusu başka uluslar gibi düşündürmek kolay olduğu halde, ona başka uluslar gibi hissetmeyi öğretmek mümkün olmamaktadır.”⁶⁸⁴ “Şiir bir milletin dilini, duyuş ve düşünüş şeklini, bir toplumun bütün üyelerinin hayatlarını, şiir okuyan veya okumayan, büyük şâirlerin adlarını bilen veya bilmeyen kısaca yeryüzündeki bütün insanları etkisi altına alır.”⁶⁸⁵ Her okuyucu şiire, yeni ve özgün bir tanım sunar. Tam olarak şiirin tanımlanamayışının sebebi okuyanda ya da dinleyende farklı duygular yaşatmasıdır. Duygular, bu sebepten farklı kişilerde farklı hissiyat uyandırır.⁶⁸⁶

Güzelliği anlamak ve anlamlı kılmak, klasik şâirlerimizin görüşüne göre, şiirin başta gelen gayelerinden biridir. Başka bir deyişle üstün bir zevk inceliğine erişmek, güzellik bilgisine kavuşmaktır. Geçmiş dönemlerde şiirin işlevini, günümüzde estetik üstlenmiştir. Bu öncül gâyeden başka amaca yönelmektedir. Örneğin; “algılama/ anlama meleke”lerini geliştirmelidir. Şiir okunan meclislerde bir rayiha kaplamaktadır. Şiir; “ahenkli, vezinli beyitleri ve güzel edası ile âdeta sihir ve büyü” gibi bir işleve sahip olabilir. Eğer şiir edasına uygun bir sesle okunursa, her gönle hitâp eder. İtaatsiz olana dâhi boyun eğdirir.⁶⁸⁷

⁶⁷⁹ Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Ankara 1988, 1386.

⁶⁸⁰ <http://www.tdk.gov.tr/>

⁶⁸¹ Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1112.

⁶⁸² Haedens, Kleber, “Şiirin Tanımı”, *Türk Dili, Şiir Özel Sayısı*, Ankara 1961, Çev: Lutfi Ay, 244-245.

⁶⁸³ İskender Pala, *Divan Edebiyatı*, KapıYayınları, İstanbul 2005, 49.

⁶⁸⁴ Thomas Stearns Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, 19.

⁶⁸⁵ Thomas Stearns Eliot, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, 194.

⁶⁸⁶ Cahit Kavcar, Ferhan Oğuzkan, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Anı Yayıncılık, Ankara 1999, 3-4.

⁶⁸⁷ Turan Karataş, *Türkçe Divan Dibacelerinde Şiir Üzerine Düşünceler, Görüşler*, Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları, 201.

Hikmetî'ye göre şiir; kesbî değil vehbîdir.⁶⁸⁸ Dolayısıyla mektepte medresede öğrenilmez. Güzel ses uyumu ve şiirsellik bunun hüneridir. Şiir bir hikmettir. Hz. Peygamber'in söylediği gibi Allâh'ın hazinesidir. İlk şiir söyleyen Hz. Âdem olmuştur. Güzel bir nazımla, Allâh ve mahlukât vafedilir.⁶⁸⁹

Yahya Kemal' göre şiir; her şeyden önce bir dil mûsîkîsidir. Bir nazım sanatı olduğu için bir ritimdir, bestedir. Şiir bir dil mûsîkîsi hâline geldiği zaman ayaklarını kağıttan kurtararak dillerde gezer. Bir şiirin yaşaması ahenk sâyesinde gerçekleşir. Şiir “derûnî âhenk”tir. Şiir aksi yaşayan mûsîkî cümlesidir. Şiir bir nağmedir. Eğer nağme olmazsa düzyazıdan farkı hissedilmez. Şiir kalpten geçen bir sözün lisân hâlinde tecellîsidir. Şiir duygusunu lisân hâline gelinceye kadar yoğurarak madde hâline getirmek elzemdir.⁶⁹⁰

Sinan Paşa'nın yaşadığı devirde nesrin ve nazımın çeşitlerinde kuvvetli bir gelişme bulunmaktadır. Tazarru'-nâme, tercümeler ve halka hitap eden didaktik eserlerdeki sâde nesirden başka, sonraki yüzyıllar için bedî' bir model haline gelecek olan sanatlı nesrin özgün örneklerinden biridir. Yapıt; devrin inşâ ve şiirdeki gelişiminde başarılı bir çalışmadır. Tazarru'-nâme, çeşitli edebiyat tarih ve tarihçileri tarafından sanatkârane şiirsel üslûbunun bu yüzyılda olduğu kadar, sonraki yüzyıllarda da en veciz örneği olarak görülmektedir.⁶⁹¹

Tazarru'-nâme'de nesir giriş bölümünün ardından oldukça uzun bir nazım bölümü dikkat çekmektedir. Eserin süren sayfaları arasında da şiir parçaları kendini göstererek şiirsel bir biçim yakalanmıştır. Tümcelerdeki seciler, en az şiirdeki ses benzerliklerinin işlevselliği kadar mâhirdir. Şiirsel ifadeler seci aracılığıyla daha belirgin olarak fark edilir. Yabancı sözcükler kullanılmış olsa da söz yinelemelerindeki işlerlik ve şiirsellik yazarın sanatındaki başarıyı göstermektedir. Tazarru'-nâme'deki şiirseliliğin içeriğine bakıldığında yazarın güzel duyu anlayışında kendisi için nelerin önemli olduğu hissedilir.⁶⁹²

⁶⁸⁸ “Kesbî; sonradan elde edilmiş, sonradan kazanılmış.” Vehbî; Allâh'ın kuluna lutfettiği yetenek.”

⁶⁸⁹ Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, Sûfî Kitap, Birinci Baskı, İstanbul 2017, 103.

⁶⁹⁰ Yahya Kemal, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Külliyyatı 12, 48; Mehmet Kaplan, “Yahya Kemal ve Şiir Sanatı”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul 1987, 272-273.

⁶⁹¹ Aydın Kırmızı, *Klâsik Türk Nesrinde Ses ve Anlam İlişkileri Hakkında Bir Metin İncelemesi: Tazarrûnâme Örneği*, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Bahar 2005, 14, 3.

⁶⁹² Emine Yıldız Er, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâmesi'nin Sanatçının Şiirsel İfadeleri (Mazmun) İşlemesi Yönünden İncelenmesi, *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3, Bahar 2018, 70.

Klasik şiirin ana teması insan ve güzellik unsurları olmakla birlikte, teşbîhlerde Allâh'ın yaratılış sırrı ve mükemmelliği övülerek kaleme alınmıştır. Tazarru'-nâme baştan sona âhengin hâkim olduğu bir eserdir. Secilerle nesir dilinde âdeta bir şiir uslubu yansıtılmaktadır. Kâfiye olmak üzere nazmın birçok özelliği nesre aktarılarak yer yer nazımla nesir iç içe aktarılmaktadır. Sinan Paşa yazdıklarını ruha gıda ve ilâhî sırlar olarak görmektedir. Kendisini de gülün aşkıyla yanan bülbüle teşbîh eder. Söyledikleri âdeta kendi eseri değildir. O dâima kendisini “şiirden nasipsiz” olarak addeder. O ancak Allâh tarafından ilim verilerek şakıyan bir bülbül konumundadır. O'na göre bülbülün hâlini ancak gül anlamaktadır.

Tazarru'-nâme'de “*Başka Bir Şiir*” başlığı altında bir kesit mevcuttur:

Başka Bir Şiir

“Zâhide sorgıl namâz u rûzeden

Âşık olana der-i meyhâne sor

Andelîb olan bilir gül hâlini

Bûma var sen kûşe-i vîrâne sor”⁶⁹³

“Gönül sözü **şiirden** uzak olur

Nesri manzum olur, nazmı ise mensur”⁶⁹⁴

“**Şi'**den gerçi bî-nevâyım ben

Bülbül-i nağz u hoş-nevâyım ben”⁶⁹⁵

“Eğer tarih ve gece sohbetleri sayfaların ve güzel **şiir** dizeleri olmasaydı, onların söz edilme izlerinden zaman defterleri ve gece ve gündüz yapraklarının yüzleri üzerinde bir izleri kalmazdı. Sen o gök ve yer ülkelerinde egemenlik sürensın, öyle egemen ki, egemenliğin değişim ve dönüşüm düşüncesinden aklanmıştır, uzaktır.”⁶⁹⁶

⁶⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 497.

⁶⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 142.

⁶⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 143.

⁶⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 320.

1.25. ŞERH

Sözlükte şerh “bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek” manasındadır. Literatürde sonuncu manadan hareketle sözlü veya yazılı olarak bir konuda yapılan açıklamalara şerh denilmektedir. Şerh, genellikle muhtasar metinler üzerine kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifâdelerin açıklandığı, eksik bırakılan hususların tamamlandığı, hatalara işaret edildiği ve örneklerin çoğaltıldığı eserlerdir.⁶⁹⁷ Arapça bir kelime olan şerh, Kortantamer tarafından⁶⁹⁸ “*Bir metnin daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması*” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁹⁹ Atabey Kılıç’ göre şerh;

“Malum olduğu üzere şerhlerin ortaya çıkışında Kur’ân-ı Kerim’i daha iyi anlama gayretleri ve daha doğrusu tefsir faaliyetlerinin önemli bir yeri vardır. Meşhur pek çok tefsire bakıldığı zaman klasik Türk edebiyatı sahasında gördüğümüz çoğu şerhle benzerlik arz ettiğini rahatlıkla görebiliriz, söyleyebiliriz. Şerhlerde de genellikle aynı yolun izlendiğini söyleyebiliriz. Şârih, açıklamayı hedeflediği metinde geçen kelime, kelime gurubu, cümle, atıf, telmih ve hâdiseleri tıpkı tefsirlerde olduğu gibi izah etmeye çalışır. Bu anlamda tefsirlere Kur’ân şerhleri demek bile söz konusu olabilir. Bu yaklaşımla, edebî anlamdaki şerhlere de metin tefsirleri dememiz mümkün olabilir”⁷⁰⁰ şeklinde açıklamaktadır.

“Kimse kılmaz **şerh**-i hâl-i ma’rifet

Acz olur bilgil kemâl-i ma’rifet”⁷⁰¹

“Oldu Andolsun geceye yemini perçeminin **şerhi**

Andolsun kuşluk vaktine” “yemini ise güzel yüzünün vasfı”⁷⁰²

“Kavrayışlı akıl ululuğuna erişip kavramakta tutkun; her parlak düşünce güzelliğini nitelemekte suskun. Metin ve **şerh** yazarları yüceliğini açıklamakta bocalamakta; kalp ve keşif sahipleri büyüklüğünün haremde bir boluk yabancı ve yeni yetme.”⁷⁰³

⁶⁹⁷ Sedat Şensoy, *DİA*, Şerh”, C., XXXVIII, İstanbul 2010, 555-558.

⁶⁹⁸ Atabey Kılıç, Klâsik Türk Edebiyatında Şerh Geleneğine Dâir Notlar, Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2564-7946 2018, 2/2, 136.

⁶⁹⁹ Tunca Kortantamer, Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu; Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, Ankara 1994, VIII, 136.

⁷⁰⁰ Atabey Kılıç, Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu, İstanbul 2008, 363-369.

⁷⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 75.

⁷⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 672.

⁷⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 148.

1.26. TEVHÎD

Lugatta “birlemek” manasındadır. Eski şâirler Allâh’ın varlığına ve birliğine dair yazdıkları manzumelere bu ismi vermişlerdir. Dîvânlarının baş tarafına tevhîde dâir bir iki manzumeyi almayı şâirlik şanından kabul etmişlerdir.⁷⁰⁴ Türk-İslam edebiyatında “Allâh’ın varlığını, birliğini, ululuğunu⁷⁰⁵, kudretini, esmâ ve sıfatı ile bunların kâinattaki tezahürlerini” ele alan manzum-mensur edebî türdür.⁷⁰⁶

Edebiyatta tevhîd; “*Allâh’ın zâtı, sıfatı ve fillerinden söz ederek O’nun birliğini, tek ve eşsiz oluşunu, kudretinin sonsuzluğunu, zâtının yüceliğini, bütün kâinatın, mahlûkatın ve insanın aczini, ve yalnız O’na sığınması gerektiğini*” anlatan eserlere denilmektedir. Manzum tevhîdlerde kelâm ve akaid ilminin metotlarıyla terimlerinin kullanılması ve başarılı bir anlatım elde edilmesini sağlamaktadır. Büyük bir kısmı medrese tahsili gören şâirlerin konu hakkında yeterli birikime sahip bulunmaları da etkilidir. Tevhîdlerde başta “*kasîde olmak üzere gazel, müstezad, mûsâmmat, terciibend, terkebîbend, mesnevî*” vb. uzun nazım şekilleri yanında “*beyit, kıta, tuyuğ, rubâî*” gibi nazım şekilleri de kullanılmıştır. Mensur tevhîdler çok defa ağır, sade ve samimi bir dille kaleme alınmıştır. İslam telif geleneğinde mukaddimelerin “hamdele” bölümlerinde mensur tevhîdlerin düzenli şekilleri mevcuttur. Bu mukaddimelerde yer alan tevhîdle ilgili örnekler “manzum-mensur” olarak en naif en örnekleri oluşturur. Tevhîdler muhtevalarına göre “şer’î (kelâmî) ve tasavvufî” olmak üzere iki şekilde incelenebilir. İki grup arasındaki asıl farklılık, “kelâm ve tasavvuf ekollerinin konuyu ele almadaki metot ve bakış açısından” doğmaktadır. Bu türdeki manzumelerde bütün peygamberlerin tevhîd mücadelelerinden bahsedilir. Mücadelenin “en son ve en başarılı halkası olarak Hz. Peygamber” mutlaka zikredilir. Tevhîdlerin dîvânların başında yer alması bir gelenek olarak kabul edilir. Mukaddimesi bulunan tevhîdler ise bu kısımdan sonra yer alır. Mesnevîler, tevhîdle başladığı gibi bazen “besmele manzumelerinin ardından tevhide” yer verilir. Ayrıca bunlarda yer yer “kasîde, gazel, terciibend ve terkebîbend” şeklinde tevhîdler yer alır.⁷⁰⁷

⁷⁰⁴ Tahir Olgun, Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Neşre Hazırlayan: Kemal Edip Korkçuoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, 173.

⁷⁰⁵ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 251.

⁷⁰⁶ Mustafa İsen, vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 265.

⁷⁰⁷ Mustafa İsmet Uzun, “Tevhîd”, *DİA*, C., XXXXI, İstanbul 2012, 24-26.

Tazarru'-nâmede, “*Beyân-i Tevhîd*” başlığı altında sunulan örnek:

BEYÂN-İ TEVHÎD

“*Ey mukallid var gider taklîdi sen*
*Rûz u şeb kılğıl taleb **tevhîdi** sen*

Ger sefer kılmak diler sen râh-i dîn
Sıdkı rehber merkebi eyle yakîn

Aç hıred çeşmin nazar kıl pîş u pes
Akl-i ferzâne sana üstâd bes

Sır gözünün görmesi dâniş durur
Ser gözünün nite kim bîniş durur

Çeşm-i ser gammâz-i çeşm-i dil durur
Çeşm-i dil bîrûn-i âb u gil durur

Çün yakîn ola ki var durur Hudâ
Zât-i pâkinde dime çûn u çirâ

Hazretinde yok mecâl-i kıl u kâl
Eremez dergâhına vehm u hayâl

Bî-sebeb dâneninde hayy u kâmil Ol
Bî-cihet kanda bakarsan hâsıl Ol

Hîç mevcûd O’na hem-tâ olamaz
Kimse O’na pest u bâlâ bulamaz”⁷⁰⁸

.....

⁷⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63-65.

Sinan Paşa; din yoluna girmek isteyenlere gece ve gündüz tevhîdin taleb edilmesini salık vermektedir:

“*Ey mukallid var gider taklîdi sen
Rûz u şeb kılğıl taleb **tevhîdi** sen*”⁷⁰⁹

Allâh, O’na kulluk etmemize muhtaç değildir. Böyle olmakla birlikte, kulluk kulun başında taç hükmündedir:

“*Gerçi **tevhîdin** okur her dil O’nun
Liki bilmek sırrını müşkil O’nun*”⁷¹⁰

Sinan Paşa; tevhîd sırrının bilindiği bir an olduğunu ve o anda can kuşunun kafesten kaçıp uçacağını belirtmektedir:

“*Sırr-i **tevhîd** ol nefes olur ayân
Bu kafesten taşra çıka murğ-ı cân*”⁷¹¹

Müellif; ölmeden önce kendinde fânî olmanın, varlığını yoklukta Hak’la buluşturacağını ve tevhîd sırlarına da vâkıf olunacağını vurgulamaktadır:

“*Ölmeden ol kendini fânî ede
Varlığın yoklukta hakkânî ede*

Çünkü zatında bu hâli bulasın
Arif-i esrâr-i **tevhîd** olasın”⁷¹²

⁷⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63.

⁷¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 69.

⁷¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 73.

⁷¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

İki âlemin yaratılışının delili ve kılavuzu Allâh'ın tevhîdidir. Canlı cansız bütün mahlukât O'na tesbih eder:

“Dü âlem O'na delîl u burhân
Tevhîdin okur cemâd u hayvân”⁷¹³

Saf gönül ve tertemiz can tevhîd sırrıyla arınmıştır:

“**Tevhîd** değildir âb u hâkin
Oldur dil-i sâf ü cân-i pâkin”⁷¹⁴

“Harfî ki der onu ehl-i taklîd
Horsendî-yi tab'dır ne **tevhîd**”⁷¹⁵

Allâh'ın birliği kitaba sığmadığı gibi dile getirilmesi de hitabla mümkün değildir:

“**Tevhid-i Huda** kitaba sığmaz
Tahrîri onun hitâba sığmaz”⁷¹⁶

Tevhidin ilk konağı fakr⁷¹⁷dır. Kalbi ve gönlü temizleyense odur:

“Fakrdır **tevhîdîn** evvel menzili
Fakrdır pâk eyleyen cân ü dili”⁷¹⁸

⁷¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 83.

⁷¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 157.

⁷¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 371.

⁷¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 373.

⁷¹⁷ [Ayrıntılı bilgi için bk: Fakr; sayfa 110.](#)

⁷¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 407.

Tevhîd âleminde kazananlar, tecrîd yudumunu bir çırpıda yutanlardır. Buyruk sahibi aşk, bu ilk makâmdadır. Bu makamda maşuk, aşk ve âşık birdir:

“Çüst-gîrân-i cur’a-i tecrîd
Pâk-bâzân-i âlem-i **tevhîd**”⁷¹⁹

“Budur evvel makâmı tecrîdin
İbtidâ-yi zuhûru **tevhîdin**”⁷²⁰

Alın yazısına ve gönle tevhîd müyesser olmaktadır:

“Înâyet eyleyip ettin mukadder
Ki **tevhîdin** dile oldu müyesser”⁷²¹

Her varlık kendi halince Allâh’a; tesbih, tazarru ve tevhîdde bulunmaktadır:

“Kendi hâli zübânıyla takdîs ü **tevhîdde** ola; her sûret seni göstermek için bir bahâne, ve her mir’atta senden bir nişâne ola; her taayyünde bir yüzden lutf u kemâl, ve her şahısta bir türlü tecellî-yi cemâl ola; her zerrede vahdâniyetine bir beyyine-i kâtia ve her mümkünde kudretine bir hüccet-i sâtia zâhir ola.”⁷²²

Tevhîd temelini atan şüphesiz Allâh’tır: “Îlâhi! Çün **tevhîd** bünyâdını sen urdun, harâb etme, Ve çün îmân bâğını sen diktin, bâb etme.”⁷²³

“Îlâhi! Îmân şem’ini gönül hânesinde tâ ebed pâyende et; Îlâhi! **tevhîd** güneşini vücûdumuz milketinde her dem tâbende et. Îlâhi! Zikir nûruyla bu karanlıkta kalmış gönüle şevk ver; Îlâhi! **tevhîd** sırrını anlamağa derûnumuza zevk ver. Zikir hemîn dil ile demek değildir, ve **tevhîd** kuru lafz ile söylemek değildir.”⁷²⁴

⁷¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 541.

⁷²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 558.

⁷²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 607.

⁷²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 83.

⁷²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 269.

⁷²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 479.

1.27. VARAK

Varak⁷²⁵ el yazması eserlerin her bir yaprağına verilen addır. El yazması kitapların “sayfa numarası değil varak numarası” esas alınmaktadır. Çeviriyazı neşirlerinde varakın ‘ön yüzüne’ “a”, ‘arka yüzüne’ “b” kodu verilerek gösterilmektedir. Varak tâbirinin sayfa, yazılı kağıt manalarında kullanıldığı da görülmektedir. Varak ayrıca klasik Türk şiirinde bir mazmun olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷²⁶

Sinan Paşa; gönlüne bir gam geldiğinde Kur’ân-ı Kerîmden bir sayfa açıp okunduğu zaman Allâh’ın apaçık delillerinin görüleceğini ve nefsin mâlâyâniden arındırılacağını belirtmektedir:

“*Nakşını mahv eyle ondan aç varak*

Tâ okuna âyet-i isbât-i Hak”⁷²⁷

“*Âkil isen gönlüne bin gam gele*

Bâğ-i dilden bir varak ger kim gele”⁷²⁸

Kur’ân-ı Kerîm’in her bir yaprağında latif bir inanç apaçık görülür ve kulun boyun eğişinin izleri sergilenmektedir:

“*Âsâr-i hüsn-i i’tikâd her bir varakının yüzünde vâzıh ü lâyh ola ve sunûf-i resâil-i kerâim-i teslîmât.*”⁷²⁹

⁷²⁵ Sözlükte “yaprak, üzerine yazı yazılan ince deri, kâğıt” anlamlarına gelmektedir. Verrâk; varak kelimesinden türeyen mübalağalı isimdir. Verrâkların icra ettikleri mesleğe de virâka denir. Aynı kökten tevrik masdarı “üzerine yazı yazılacak yaprağı hazırlamak, yazmak, istinsah etmek” anlamında kullanıldığından tabakat kitaplarında İslam’ın ilk dönemlerindeki kâtip ve müstensihlerin verrâk olarak anıldığı görülmektedir. Verrâklığı “istinsah, tashih, teclid” şeklinde tanımlayan İbn Haldûn bu mesleğin umrana tâbi olduğunu, ileri medeniyet seviyesine ulaşan şehir ve bölgelerde büyük gelişme gösterdiğini söyler. Sem’ânî’ye göre başlangıçta verrâk tabiri sadece Kur’an ve hadis yanında diğer bazı eserleri kopya eden kimseler için kullanılırken daha sonra Bağdat’ta kâğıt satanlara da bu ad verilmiştir. Zamanla verrâk kelimesinin kullanım alanı daha da genişlemiş, yazı malzemeleri ve kitap alım satımı da verrâkların faaliyet alanlarına girmiş, III. (IX.) yüzyıldan itibaren bu kelime kitap satanları da ifade etmeye başlamıştır. İsmail E. Erünsal, Verrâk, *DİA*, Üçüncü Basım, C., Ek-2, Ankara 2009, 646-652.

⁷²⁶ Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”, 450.

⁷²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

⁷²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

⁷²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 721.

1.28. EDEBÎ SANATLAR

Düzgün ve yerinde söz söyleme yöntem ve kurallarını inceleyen belâgat ilminin⁷³⁰ ifâdeyi güzelleştirme esaslarından bahseden bedi kısmında incelenen⁷³¹ edebî sanatlar “*edebî eserde ifadeyi gerek söz ve gerekse mana yönünden daha kuvvetli, etkili ve parlak hâle getirmek için kelimeleri düz mana ve kullanışlarının dışında kullanmak sûretiyle gösterilen anlatım incelik ve biçimlerinin toplu adıdır.*”⁷³² Daha yalın bir ifâdeyle edebî sanatlar “*kusursuz sözün süsleri*”dir.”⁷³³

Edebî sanatların, edebiyat metinlerinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir yeri vardır. Özellikle, klasik Türk edebiyatının iyice anlaşılabilmesi için bu sanatların iyi bilinmesi gerekir. Dîvân şiirinde, sanatsız bir beyit hemen hemen yok gibidir. Dîvân şâirleri sanat yapmaya düşkün olduklarından, bir beyit içinde birkaç sanatı iç içe kullanmışlardır. Sanat yapma endişesiyle, yalın bir anlatım yolundan uzaklaşan kimi şâirlerin dîvânları kuru ve zevksiz beyitlerle dolmuştur. Ancak sanat yapma düşkünlüğünden kendilerin kurtarabilen şâirler, şiirin özünde yenilikler yaparak bir çığır açmayı başarmışlardır.⁷³⁴

Klasik Türk şiirinde beyitlerin hakkıyla anlaşılması ve yorumlanması, edebî sanatların da aynı oranda anlaşılmasıyla gerçekleşmektedir. Düşüncelerin ve maksadın anlatılmasını sağlayan en temel araç dildir. Dil vasıtasıyla hem düşünceler aktarılır hem de kültür birikiminin taşınması sağlanır. Kültürün temelinde de var olan dil, edebiyatın en önemli ögesidir. Dilin estetik kurallara dikkat edilerek itinalı bir şekilde kullanımı, hem ifâde edilen düşünceyi zenginleştirir ve güzelleştirir, hem de dinleyiciye veya okuyucuya estetik haz verir. Bu noktada Batı’da retorik olarak bilinen edebî sanatlar önemli bir işlev üstlenir. Şiir incelemelerinde ve eski metinlerin şerhinde önemli bir yeri olan edebî sanatlar, bir şiiri veya beyti anlamak için yol gösterici işlev üstlenirler. Edebî sanatların malzemelerini; dil, mazmunlar, tarihî olaylar ve şahıslar, psikoloji, sosyoloji, zaman, dinî unsurlar, âdet ve gelenekler teşkil eder.⁷³⁵

⁷³⁰ Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, İstanbul 1992, C.,V, 381.

⁷³¹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî”, *DİA*, İstanbul 1992, C.,5, 320.

⁷³² Mehmet Vanlıoğlu, Mehmet Atalay, *Edebiyat Lügati*, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1994, 51.

⁷³³ Olgun, Tahirü’l-Mevlevi, *Edebiyat Lügati*, 40.

⁷³⁴ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 405.

⁷³⁵ Macit Muhsin, Soldan Uğur, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011, 61.

1.28.1. Aliterasyon

Şiirde veya nesirde art arda gelen mısralarda ünsüz seslerin tekrarlanarak bir ahenk oluşturması sanatıdır.⁷³⁶ Aşağıda “s” ve “m” ünsüzlerinin sağladığı ahenk gösterilmiştir.

*“İlâhî! İmân binâsını şöyle muhkem eyle ki, sarsar-ı vesvese-i Şeytân’dan aslâ mütezelzil olmaya ve İslam kâ’idesini şöyle müstahkem eyle ki, mancınîk-i İblîs-i fettândan bir zerre mütehallîl olmaya; esâs-ı âsumân-ı dîn gibi üstivâr...”*⁷³⁷

*“Mademki **mümkün mümkün** olur;
mümkün değildir ki kulluğu kesilir.”*⁷³⁸

1.28.2. Asonans

Ünlü harflerin tekrarlanması olayıdır. Kelimelerde vurguyu taşıyan aynı ünlünün tekrarından doğacak ahengi yakalamak için şâir ve yazarlar bu sanatı kullanırlar. Şâirin özel bir amaçla bu sanata başvurması sebebiyle de düşünceye bağlıdır.⁷³⁹ Aşağıda “a” sesiyle asonans uygulanmıştır.

*“Aşk **âsâ**yiş-i cândır;
aşk ârâyiş-i cihândır.”*⁷⁴⁰

⁷³⁶ Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü: Edebi Sanatlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007, 225.

⁷³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 101.

⁷³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 470.

⁷³⁹ Coşkun, *Sözün Büyüsü: Edebi Sanatlar*, 229.

⁷⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 495.

1.28.3. Cinâs

Asıl anlamı iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan cinâs, bir edebî terim olarak manzum veya mensur bir metinde anlamları farklı sözcükler arasındaki yazılışı ve söyleyişi benzerliği anlamına gelmektedir. Bir ibârede cinâs bulunması için o ibârede en az iki söz arasında kısmen ya da tamamen yazım ve ses benzerliği bulunmalıdır. Cinâslı kelimeler arasındaki benzerlik, onları oluşturan harflerin cinsi, sayısı, harekesi ve sırası yönündendir. Cinâs, temelde cinâs-ı tâm ve cinâs-ı gayr-ı tâm olarak ikiye ayrılarak tasnif edilir.⁷⁴¹

Tazarru'-nâmede ön kafiyei oluşturan bazı kelimelerde cinâs görülmektedir. Aşağıdaki örnekte “sır (سر)” ve “ser (سر)” sözcüklerinin yazılışları Arap harflerine göre benzerlik oluşturmaktadır. Lâkin bu sözcüklerin okunuşları ayrıdır. Okunuşları ayrı olduğundan sözcükler arasında cinâs bulunmaktadır.⁷⁴²

“*Sır gözinün görmesi dâniş durur*
Ser gözinün nite kim bîniş durur”⁷⁴³

1.28.4. Hüsn-i Ta'lîl

Bir hâdisenin gerçeklemesine şâîrâne olmakla berâber kat'î olmayan, bir sebep vermektir.⁷⁴⁴ Hüsn-i ta'lîl, bir olaya ya da duruma, ifâdeye güzellik katacak tarzda, kendi sebeble açıklamaya çalışma yoluyla yapılan sanattır. Bu ifâde özelliği “*olup bitenin, akıl ve bilgiye dayanan bir açıklamasının yapılması yerine, içinde bulunan ruh hâlinin etkisi altında hayâlî bir nedenle açıklanması*” olarak da isimlendirilir. Bir hüsn-i ta'lîlin başarısı o hüsn-i ta'lîldeki hayâlî nedenin verdiği heyecan ve duygu ortamına şâîri ya da yazarı sürüklediği kadar, okuyanı ya da dinleyeni de sürükleyebilmesiyle belirlenir.⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 72.

⁷⁴² Beyhan Kesik, Sinan Paşa ve Nesri Edebiyatı, “Tazarru-nâme'deki Manzumelerde Ön Kafiye ve Ön Redif Kullanımına Dair”, *Kültür Yayınları* 3, İstanbul 2017. 118.

⁷⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 63.

⁷⁴⁴ Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 139.

⁷⁴⁵ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 61.

1.28.5. İstiâre

Temel öğelerden sadece biri kullanılarak yapılan benzetmedir. İstiâre, bir kelimeye aralarındaki benzerlik sebebiyle temel anlamının dışındaki yeni bir anlam kazandırmaktır. İstiâre, aralarında anlam açısından ilişki bulunan, iki kelime veya cümlelerin birini diğeri yerine kullanmakla meydana gelen dil olayına verilen addır. İstiârenin temeli teşbîhtir. İstiârede kelimenin mecazî anlamı kullanılmalıdır. Ayrıca istiâre bir ifâdenin bir maksat sebebiyle kendi anlamından başka bir anlamı karşılamalıdır. Yani istiârenin bir hedefi bulunmalıdır.⁷⁴⁶

İstiârede şu üç niteliğin bulunması gereklidir:

a. Kelimenin gerçek anlamının dışında herhangi bir kavrama ya da nesneye ad olması, b. Engelleyici ipucu (karîne-i mâni'a) bulunması, yani kelimenin gerçek anlamında kullanılmasının imkânsız olması, c. Benzetme amacının bulunması.

İstiâre, benzetme öğelerinin kullanım özelliğine göre çeşitlere ayrılır:

1.28.5.1. Açık İstiâre (İstiâre-i Mûsârâra)

Benzetme öğelerinden yalnız birisine benzetilerek yapılan istiâredir. Bu istiârede benzeyen kullanılmaz.

1.28.5.2. Kapalı İstiâre (İstiâre-i Mekniye)

Benzetme öğelerinden yalnız benzeyen zikredilerek yapılan istiâredir. Bu istiârede kendisine benzetilen söylenmez.

1.28.5.3. Temsilî İstiâre (Yaygın İstiâre)

Temsilî istiârede benzeyenin çeşitli özellikleri ayrıntılı olarak verilir ve söylenmeyen kendisine benzetilenin bilinmesi, okuyucu tarafından bilinebilir.⁷⁴⁷

Sinan Paşa aşağıda, dünyayı önce bir saraya benzeterek saray fikrini tahayyül ettirmiş sonrasında ise; bu saraya sahip olunmasıyla yaşanan gurur, bir hayâlin yansımalarına teşbîh etmektedir. Yüz güzelliği süsüne aldanmanın da su üzerine nakış işlemek olduğunu istiâreli bir şekilde ifâde etmiştir:

⁷⁴⁶ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 36.

⁷⁴⁷ *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289, Kaynak Eserler Dizisi: 4, C., III, Ankara 2004, 20-21.

*“Dünyâ sarâyına gurûr, leme‘ân-ı serâba aldanmağa benzer, ve bu sûret âlâyışine iltifât, nakş-ı âba inanmağa benzer”*⁷⁴⁸

Müellif, aşağıda gönül bağına aşk gülü ve şarabı olmayan bir eğlence bağına benzetmektedir. Gönül ocağı ise; aşk mumu yanmayan lambası parlamayan bir zifir odaya dönmektedir:

*“Dil bâgında ki ‘ışk gülü olmaz, bir bezme benzer ki, anun müli olmaz. Dil tâb-hânesinde ki ‘ışk şem‘i yanmaya, bir hâne-i târîke döner ki çırâğı uyanmaya.”*⁷⁴⁹

Sinan Paşa’ya göre; usta kırılan camı birleştirmeyince ustalığı belli olmazsa, yer kazılıp temel atılmadıkça bina yapılamaz. Kişi de suç işleyip bağışlanmadıkça şeytan gücenmez. Bundan dolayı Rabbinden bağışlanmayı dilemektedir:

*“İlâhî! Sırça sınıp bütün olmayınca, ustâdlık belürmez; yir kazılıp bozulmayınca, imâret yapılmaz. Sayd dâma düşüp kurtulmayınca sayyâd katı acımaz; âdem ma’siyet idüp bağışlanmayınca şeytân igen incinmez.”*⁷⁵⁰

1.28.6. İstifhâm

Sözü, daha etkili bir şekilde aktarabilmek için soru biçiminde söylemektir. Burada sorulara cevap isteme gibi bir amaç beklenmemektedir. Maksat, okuyucunun dikkatini verilmek istenen ifâdeye sürüklemektir. Şâir bâzen duygu ve heyecanın tesiriyle cansız varlıklara ya da nesnelere seslenerek soru yöneltebilir veya kullandığı soru edatlarını tekrar eder.

⁷⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 302.

⁷⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

⁷⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 439.

“İlâhî! Her yerde hâzırsın, seni kanda isteyeyüm ve hâlûme nâzırsın sana **ne** diyeyüm? İlâhî! Ben za’îf neyleyeyin ki mahabbetün tekâzâsı gel dirse, izzetün kibriyâsı redd ider; cemâlûñ tecellîsi cezb iderse, celâlün satveti kahr ider.”⁷⁵¹

“Din yoluna **mı** gitmek istiyorsun
Doğruluk rehberin, bineğın kesin bilgi olsun”⁷⁵²

“Böyle bir hedefe **kım ki** kavuşur
Meleklerle hemen hemen bir olur”⁷⁵³

“Gâh düşünürüm **ne olur** hâlim
Neye varacak sonunda ahvâlüm”⁷⁵⁴

“**Acep** nerede şu en büyük iksir
Ki gamı kalpten bakır gibi eritir”⁷⁵⁵

“Eğer bu hal ile olursam ben
Kazanımsız ruhum **nasıl bulur** mesken”⁷⁵⁶

⁷⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 99.

⁷⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 62.

⁷⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 130.

⁷⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 144.

⁷⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 578.

⁷⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 144.

1.28.7. İrsâl-i Mesel

Tahirü'l-Mevlevî'ye göre; *îrsâli mesel, bedî' tâbirlerindendir. Bir fıkri isbât için misâl getirmekdir.*⁷⁵⁷ İrsâli mesel, bir önermeyi desteklemek ya da ispat etmek için bir atasözünü ya da hikmetli bir sözü delil olarak belirtme sanatıdır. Bu sanata irâd-i mesel de denilmektedir.⁷⁵⁸ “İrsâl-i mesel” ya da “îrâd-ı mesel” çoğu zaman bir temsîlî teşbîhten müteşekkildir. Ancak bu teşbihte mürekkep bir “müşebbehün bih” ilk mısradaki ileri sürülen düşüncüyü desteklemek ve bu yolla okuyanı ya da dinleyeni iknâ etmek amacıyla verilir. Atasözü olmamakla birlikte atasözü değerinde olan ya da atasözü gibi zikredilmiş hikmetli düşünceler de bu sanatın sınırları içinde yer alır. Şiirin içinde geçen darb-ı meseller üzerinde bu darb-ı meselleri vezinle uyumlu hâle getirebilmek için birtakım söz değişiklikleri de yapılmış olabilir. Hatta bu darb-ı mesellerle söylenmek istenen düşünceler farklı sözcüklerle de kullanılabilir.⁷⁵⁹

“*Hümâ-yi saâdet-i du cihânî bâl-i ikbâl ve cenâh-i necâhî şeb-revânân üzerine salar ki: “İnde's-sabâh yahmedü'l-kavmi's-serâ.*”⁷⁶⁰

Bu, dünyada bilinen bir sözdür, özlü

*“ Her iş vaktinde olur, vaktine bağımlı ”*⁷⁶¹

Bu meseldir Acem'de gey rûşen

*Dost-i nâdân beter zî-sad düşmen*⁷⁶²

⁷⁵⁷ Olgun, Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 70.

⁷⁵⁸ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 464; Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 98.

⁷⁵⁹ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 98.

⁷⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 243.

“Rahata ulaşmak için güçlüğü katlanan, ya da güçlük ve yorgunluk sonucunda bir şeyi elde eden kimse hakkında kullanılan bir Arap atasözüdür.” Bkz: Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 616.

⁷⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 140.

⁷⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 129; Anlamı kuvvetlendirmek için ikinci mısradaki “Cahil dost yüz düşmandan beterdir” atasözü kullanılmıştır.

“Acemlerde şu mesel iyi bilinir
Cahil dost yüz düşmandan beterdir”

1.28.8. İştikak

Aynı kökten meydana gelen diğer bir kelimeyle türemiş olan sözcüklerin bir arada kullanılmalarıyla meydana gelen sanattır. Kökteş kelimelerin aynı ifâde de kullanılmasıyla uygulanır. Aynı kökten olmamakla birlikte telaffuzları birbirine benzeyen kelimelerin bir ifâde de toplanmasına ise “şibh-i iştikâk” ismi verilmektedir.

“Çün bizden duâ dilemiş, edelim, çün Fâtiha taleb etmiş, okuyalım deyip, Hak’tan duâ ve derundan bu fakir için istid’a ede, umarım ki **makbûl** ola; ümîdüm ol ki **kabûl** ola.”⁷⁶³

“Dilese eksik komayıp **tamam** ederdi”;

“istese bir” “Kün” “demek ile **itmâm** ederdi.”⁷⁶⁴

“Hasûdun **râhatı** olmaz,

ve yol erinin **istirâhatı** olmaz.”⁷⁶⁵

1.28.9. Kinâye

Kinâye; lugat anlamı “gizlemek” olarak bir sözü temel anlamının kastedilmiş olması da mümkün olmakla birlikte temel anlamı dışında kullanmaktır. Yani kinâyeli söz bir açıdan hakîkat, bir açıdan mecâzdır. Kinâyenin mecâzdan farkı şudur: Mecâzda sözün temel anlamıyla anlaşılmasının aklen mümkün olmadığını gösteren bir ipucu vardır. Kinâyede ise böyle bir unsur bulunmaz. Kinâye “sarâhat”⁷⁶⁶’ın zıddıdır. “Sarîh”⁷⁶⁷ lafız hakîkat ya da mecâz olabilir. Kinâyede ise bir kapalılık ve örtülü bir anlatım vardır. Bu anlatım hakîkat ve mecâz dışında bir anlatım yolu olmakla birlikte onlardan ayrı bir şey de değildir. Kinâye, hakîkat ve mecâz arasındaki bir köprü gibidir. Bir açıdan cümlelerin ya da ifâdenin dış anlamının değil iç anlamını kastetmektir.

⁷⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 455.

⁷⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 467.

⁷⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁷⁶⁶ “Açıklık.”

⁷⁶⁷ “Anlamı açık.”

Kendisinde kinâyenin meydana geldiği lafza meknî bih; kastedilen anlama da meknî anh denir.

Kinâyede meknî anh⁷⁶⁸ değil de işaret ettiği anlam ya da anlamlar üç kısma ayrılır:

1. Mevsûf “nitelenen varlık” olabilir.
2. Bir sıfat olabilir.
3. Nispet olabilir.

Kinâyede asıl maksat mecâzî anlam üzerine kuruludur.⁷⁶⁹

Kinâye ıstılahta ise; bir lafzı hakîkî manasında anlaşılması mümkün olmakla birlikte hakîkî manasının dışında kullanmaktır. Kinâyede hakikat ve mecâz manalarının her ikisinin anlaşılması da câizdir. Ancak asıl olarak hakîkî mananın değil mecâzî mananın kastedilmesi esastır. Bununla birlikte mecâzda olduğu gibi hakîkî manayı engelleyecek bir karine yoktur.⁷⁷⁰ Muallim Naci’ye göre; kinâye, zihnin, hakîkî manâdan, o hakîkî anlamın uyandırdığı, onun neticesi veya ona uygun olan yeni bir manaya intikalidir.⁷⁷¹

Sinan Paşa’ya göre: bahâr bütün tazeliğine rağmen hızla gelip geçtiğinden hilenin, yanılgının, hızın işaretidir. Aşağıda beşere, dünya âleminin bahârına aldanmaması için salık vermektedir. Bahârın arkasından bilinir ki güz gelir. Âlemden bahârın hızla geçmesi, bu dünyanın ve onun bahşettiği güzelliğin gelip geçiciliğinden dolayı kinâyeli olarak kullanılmıştır:

*“Ne müş’abid-i zemân encümen-i fasl-ı behârda heyâkil-i ‘arâyis-i muhadderât-ı çemen-ile hengâme-i bâg-ı cihâna ârâyiş itmişti.”*⁷⁷²

“Dolu içmek” ibâresini tek başına mecâz yoluyla şarap içmek manasına geldiği hâlde Sinan Paşa aşağıda “azap kâsesinden dolu içmek” ifâdesini, benzetme yoluyla kuvvetlendirerek kinâyeli olarak vurgulamaktadır:

⁷⁶⁸ “Sözün doğrudan gösterdiği anlam.”

⁷⁶⁹ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 29.

⁷⁷⁰ Mehmet Turan Karakaya, “Kur’ân-ı Kerim’de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiâre, Kinâye ve Mecâz” *Diyanet İlmî Dergi* 55, Ankara 2019, 19.

⁷⁷¹ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, Sadeleştiren: M. A. Yekta Saraç, Risâle Yayınları, İstanbul 1996, 112.

⁷⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 252.

*“Her lahza sâkî-yi kahırdan azâb ke’sini tolu tolu içer, ve her sâ’at hasret eliyle nedâmet hâkini başına saçar.”*⁷⁷³

Müellif burada “Kadem basmak” ve “dem vurmak” ibârelerini genel anlamda birer kinâye olarak kullanmıştır. “*Gelmiş geçmiş bütün akıllar önceliğinin dâiresine ayak basamaz*” ifâdesiyle; hikmet sahibi Allâh’ın önceliğini anlayamaz. “*Hikmet erleri hikmeti bilgisinden dem vuramaz*” ifâdesiyle de, Allâh’ın hikmeti hakkında yeterli bilgiye sahip olunmamasından bahsetmektedir:

*“Kadîm’dür ki, ukûl-i mütekaddimîn u müte’ahhırîn dâyire-i kâdemine kadem basamaz; Hakîm’dür ki, hükemâ-yı evvelîn ü âhırîn hikmeti ma’rifetinden dem uramaz.”*⁷⁷⁴

1.28.10. Leff ü Neşr

Sözlük anlamı “*dürme, toplama ve yayma*” olan leff ü neşr, bir ifâde de iki ya da daha fazla sözcüğü veya hükmü söyledikten sonra bunlarla ilişkili sözcük ya da hükümleri sıralamak yoluyla meydana getirilen sanattır. Bu sanat, “*bir ibârede önce birtakım unsurları belirtmek, sonra da bunların her biriyle ilgili farklı unsurları sıralamak*” şeklinde de açıklanabilir. Bu anlatım tekniğinde önce söylenenler leff’i, sonrakiler de neşr’i meydana getirirler. Leff ü neşrde kullanılan unsurlardan hangisinin hangisiyle ilişkili olduğu bildirilmez.⁷⁷⁵

*“Birini fakîr u zâr edersin,
ve birini ganî vu mâldâr edersin.”*⁷⁷⁶

*“Geh cemâl-i yâr keşf eyler nikâb
Geh celâl-i izzeti kılar hicâb”*⁷⁷⁷

*“İmâd-i şer’ u dîn bilgil namâzı
Namâzı ki onun ola niyâzı”*⁷⁷⁸

⁷⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 315.

⁷⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 49.

⁷⁷⁵ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 48.

⁷⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 331.

⁷⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

⁷⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 251.

1.28.11. Mübâlağa

Bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla bir şeyi ya olamayacağı bir şekilde ifâde etmek ya da olduğundan fazla veya az gösterme sanatıdır. Bu aşırı bahis nükteli ve zarif olarak uygulanmalıdır.

Mübâlağa, Türk klasik şâirlerinin daha ziyâde “*mehdiye, fahriye ve hicviye*”lerde kullandıkları sanattır. Anlatımdaki aşırılığın derecesine göre mübalağa sanatı “*tebliğ, iğrak ve guliv*” olarak isimlendirilir.⁷⁷⁹

Mübâlağa, bir durumu olumlu ya da olumsuz şekilde aşırıya kaçmak olan bazen bir gerçeğin ifâdesi olarakta kullanılmaktadır. Mübâlağa, “*mübâlağa-i makbule*”⁷⁸⁰ olarak da isimlendirilir. Böyle bir adlandırma mübâlağanın makbul olmayan bir türünün de olduğunu bildirir. Bir mübâlağanın mutena olup olmadığı ise göreceli bir durumdur. Bunun ispatı “*zevk-i selîm*”le⁷⁸¹ belirlenir.⁷⁸²

“*Selviyi kışkandırarak derecede uzun boylu
Göğün güneşi, görüp gözetmekten sorumlu*”⁷⁸³

Sinan Paşa, Leyla’nın saçındaki kıvrımı Mecnun’un gönlünden başkasının anlayamayacağını, Azra’nın yanağındaki yazının Vamık’ın yüreğinden gayrısının okuyamayacağını, Ayaz’ın saç lulesindeki halkadan Mahmud’un dilinin bağlandığını mübâlağalı bir şekilde dile getirmektedir:

“*Zülf-i Leylî’de bir şiken var ki, dil-i Mecnûn’dan gayrısı ol sınıklığı anlayamaz,
ve izâr-ı ‘Azrâ’da bir hat var ki, cân-ı Vâmık’tan özgesi ol hattı okuyamaz. Leb-i
Şîrîn’de bir şeker var ki, sîne-i Ferhâd anun hastasıdır; ca’d-ı Âyâz’da bir halka var ki
dil-i Mahmûd anun bestesidir.*”⁷⁸⁴

⁷⁷⁹ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 447.

⁷⁸⁰ “Makbûl mübâlağa”

⁷⁸¹ “İnsanın doğuştan sahip olduğu güzeli çirkinden ayırt etme özelliği”

⁷⁸² Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 58.

⁷⁸³ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 526.

⁷⁸⁴ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 511.

1.28.12. Mecâz

Mecâz, “bir kelimenin gerçek anlamı dışında başka bir anlamda” kullanılmasıdır. Mecâzda kelimenin temel anlamı ile karşıladığı yeni anlam arasındaki ilişki gerçek değildir. Tam olarak mecaz, bir sözün gerçek anlamında verilmesidir. Mecâzda, “anlamın gerçek anlam olmadığını gösteren ve sözü gerçek anlamının dışına çıkaran” bir ilgi bulunmaktadır. Kastedilen anlamın anlaşılması mecâzın hükmüdür.⁷⁸⁵

Aşağıdaki metinde, ay ve felek sevgilinin güzelliğine mecâzî bir şekilde resmedilmiştir. Ortılığı aydınlatan ay yenisi güzelliğinin sergilendiği resim galerisinde karanlık gecenin saçına takılmış gümüş bir tokadır; feleğin yüce tekeri aşkının güzellerle dolu evinde tatar güzellerinin kulağına takılmış bir altın halkadır:

*“Mâh-ı münîr-i nev, nigâristân-ı hüsnünde bir gîsû-bend-i sîmîn-i zülf-i şeb-i târdur; çarh-ı berîn-i felek, bût-hâne-i ışkunda bir halka-i zerrîn-i gûş-ı bûtân-ı tâtârdur.”*⁷⁸⁶

1.28.13. Mecâz-ı Mürsel

Bir sözün benzetme amacı gütmeyen başka bir söz yerine kullanılmasına “mecâz-ı mürsel” adı verilir.⁷⁸⁷

Diğer bir ifâdeyle sıfatların ardı ardına sıralanarak niteleme yapılması yoluyla bir kelime veya kavrama ait niteliklerin nakledilmesidir.⁷⁸⁸

Aşağıda metin parçasında, Azrâil ve ölüm kavramları mecâz-ı mürsel yoluyla şu şekilde kullanılmaktadır:

⁷⁸⁵ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 13.

⁷⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 97.

⁷⁸⁷ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 415.

⁷⁸⁸ İsrâfil Babacan, Tazarru‘-nâme’de Başlıca Mecâzî Anlatım Yolları, 59.

Azrâil: melekü'l-mevt: ölüm meleği denilen elçi
 ilçî-yi nâ'î-yi fevt: yok oluş haberini getiren aracı,
 berîd-i kâbîzu'l-ervâh: ruhları çekip alan ulak,
 kâsîd-ı müferriku'l-eşbâh: cisimleri savurup bir yere atan ulak,

Ölüm: mektûb-ı mûcib-i haserât: yanıp yakınmalara yol açan mektup,
 nâme-i hâdimü'l-lezzât: lezzetleri yok eden mektup.

*“Âhir atalarından resûl-i melekü'l-mevt ve ilçî-yi nâ'î-yi fevt; berîd-i kâbîzu'l-ervâh ve kâsîd-ı müferriku'l-eşbâh, mektûb-ı mûcib-i haserât ve nâme-i hâdimü'l-lezzât getirüp, ikisi dahî elbette atalarından gider oldılar ve bu cihândan ol cihâna sefer ider oldılar.”*⁷⁸⁹

1.28.14. Nidâ

Nazımda veya nesirde duygulanma ve heyecan sonucu karşı tarafa “ey, hey, ah, hay ” gibi seslenme ünlemleriyle yapılan edebî sanattır. Seslenilen varlık her zaman insan olmayabilir, bazen kişi kendine seslenebilir, bazen de nidâ tekrar edilir. Bundan ötürü nidâ, tekrar ve teşhis sanatlarıyla birlikte kullanılmaktadır.⁷⁹⁰

Aşağıda Hudâvend, gönül, gönül bahçesi ve gülü müellif kişileştirerek ona hitap etmektedir.

*“Ey nümâyende-i tarîk-i tahkîk, ve ey küşâyende-i der-i tevfîk! Ey bahşende-i dîde-i bâna, ve ey ber-keşende-i gunbed-i mînâ!”*⁷⁹¹

⁷⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 311.

⁷⁹⁰ Dilçin, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, 453.

⁷⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 145.

“**Ey** Hudâvend-i âşikâr u nihân
Kâr-fermâ-yi gerdiş-i devrân”⁷⁹²

“**Ey** ki derdinle zinde can u dilim
Ben nolam ya benim nola sehunum”⁷⁹³

“**Ey** gönül, beri gel, sen ona uyma
Onu can ile arana koyma”⁷⁹⁴

“**Hey**, nefsin isteklerine aldanma, bak
Her şey seninle, her şeyden uzak”⁷⁹⁵

“**Hey** olma hevâya böyle mağrur
Cümle senin ile cümleden dur”⁷⁹⁶

“Toprak gülistânı er geç bozulacak
Hey gönül bahçesi ve gülü, “Eyvâh, yazık”⁷⁹⁷

⁷⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 135.

⁷⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 145.

⁷⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 390.

⁷⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 390.

⁷⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 391.

⁷⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 428.

1.28.15. Seci

Edebî terim olarak seci; “*daha çok nesir halindeki metinlerde ifâde bölüklerinin (fıkra) sonlarının aynı kâfiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması*” dır. Nesirde seci şiirdeki kâfiyeye tekabül eder.⁷⁹⁸

Ahmed Cevdet Paşa; seciyi, “*Fasilaların bir harf üzerine muvâfık olmalarıdır. Nesirde seci’, nazımda kâfiye gibidir*”⁷⁹⁹ diyerek açıklamaktadır.

“*Nazariyât-ı Edebiye*” adlı eserinde Reşit; seci’ ile ilgili olarak şu ifâdeleri kullanır: “*Nesr-i muhayyel denilen tarzı tahrir ki nesrin nazma en yakın olan şeklidir. Seci’ için daha müsait bir vadidir. Burada seci adeta bir nevi kâfiye hizmetini görüyor*”⁸⁰⁰ demektedir.

Recaizâde Mahmud Ekrem ise; “seci’ ıtlak olunan şey, nesre mahsus olarak terkîb ve ibârelerde veya kelâmın fasılalarında yahud birbirine atfedilmiş ve ekseriyâ bir lâfza bağlanmış olan cümle ve fıkraların sonlarındaki kelimelerin harf sonları ve harekât ve sekenâtça bir bulunmaktan ibarettir. Evvelki sûrette bulunan esc’a “sec’-i mutlak”, ikincisine “sec’-i mukayyed” ve yâhut “sec’-i rabtî” deriz”⁸⁰¹ sözleriyle tanımını ve tasnifini yapmaktadır.

İslamiyet’in kabulü; Türklerin kültürünü, yaşam biçimini ve edebiyatını doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan Türk nesrinin en önemli ahenk unsurlarından olan secinin kaynağını, Kur’ân-ı Kerim’de arayabiliriz. Fakat İslamiyet öncesindeki Arap edebiyatında da seci vardır: Seci terimi Câhiliye Dönemin’den beri bilinmekte olup günümüze kadar anlam değişikliğine uğramamıştır. Lafızları güzelleştirmeye yönelik edebî sanatlardan olan seci uslubu Câhiliye ve Erken İslam devirlerinde özellikle “*hitabet, vasiyet, hikmetli sözler ve dokunaklı öğütler (hikemiyât, mevâiz) , zarîf sözler*” (nevâdir) vb. edebî türlerin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Kus b. Sâide’nin Ukâz panayırında irat ettiği ve bir peygamberin gelme vaktinin yakınlığını haber verdiği meşhur hitabesinde görüldüğü gibi Câhiliye döneminde seci genellikle zorlama ve yapmacıktan uzak, tabii bir şekilde gerçekleştiriliyordu. İslam’ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan yalancı peygamberlerin secili sözlerinde zorlamalar görülmektedir.

⁷⁹⁸ İsmail Durmuş, “Seci”, *DİA.*, XXXVI, İstanbul 2009, 273-275.

⁷⁹⁹ Kemâl Edip Kürkçüoğlu, *Tâhirü’l- Mevlevî (Edebiyat Lügati)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, 131.

⁸⁰⁰ Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 244.

⁸⁰¹ Kemâl Edip Kürkçüoğlu, *Tâhirü’l- Mevlevî (Edebiyat Lügati)*, 131.

Abbâsîler devrinde iyice yaygınlaşan seci üslûbu IV. (X.) yüzyılın ortalarına kadar tabiiliğini koruyabilmiştir. ⁸⁰²

İslamiyet'in kabulü; Türk edebiyatında secinin kullanımı noktasında kaynak olmaktan ziyade, secinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. "Edebiyatımızda secili yazmaya olan ilgi ve merakın oluşmasında secinin ilk ve en güzel örneklerinin Kur'an-ı Kerim'de bulunduğu dair inancın etkili olduğuna şüphe yoktur."⁸⁰³ "... Sûrat al-Rahmân, Sûrat al-Kamar vb. gibi birtakım sûreler baştanbaşa secili olduğu gibi, içinde seci bulunmayan hiçbir sûre yoktur. Esasen edebiyat nazariyecileri de misallerin çoğunu Kur'an'dan almışlardır."⁸⁰⁴ Özellikle; âyet sonlarının benzer seslerle bitmesi, "Osmanlı döneminde yazılan retoriğe dair eserlerin bazılarında örneklerin Kur'an'dan verilmesi"⁸⁰⁵, başarılı bir secinin en önemli şartlarından olan önceki fasılanın, sonraki fasılanın anlamını açıklama ya da pekiştirme hususiyetinin Kur'an-ı Kerimdeki en çok kullanılan üslup özelliklerinden olması, secinin edebi eserlerin yanı sıra dinî-tasavvufî eserler, tarih, toplumbilim, seyahatname, hukuk vb. eserlerde de yaygın şekilde kullanımına imkân tanımıştır.⁸⁰⁶

Bütünüyle secili ifâdelerle kaleme alınmış olduğu için burada özellikle anılması gereken eserlerin en önemlisi, seci sanatının Türk dilindeki en mükemmel örneği olan Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sidir. Bu eserin açtığı yolda kaleme alınan Müzekki'n-nüfûs, Tezkiretü'l-evliyâ, Menâkıbnâme gibi tasavvufî kitaplarla Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın Mârifetnâme'si gibi ansiklopedik eserler, vak'anüvis tarihleri başta olmak üzere çeşitli tarih kitapları, Siyer-i Veysî, Şekâik tercüme ve zeyilleriyle şuarâ tezkireleri gibi biyografik eserlerde de bol secili ifâdeler görülmektedir.⁸⁰⁷

"Divan şiirinde, aruz vezninin, kafiye'nin ve redifin katkısıyla yaratılan dış uyumun yanında, şairin sanatçı kişiliğinin gücü oranında, şiirsel bir iç uyum da beyitlerde kendini gösterir. Beytin söz varlığındaki sözcükler arasında sıkı bir anlam ilişkisi vardır. Bu ilişki, bir kumaşın dokusuna benzeyen ve birbirinin içine girip dağılmayan bir ağ oluşturur. Bu durum, geometrik bir düzen görünümündedir."⁸⁰⁸

⁸⁰² İsmail Durmuş, "Seci", 273-275.

⁸⁰³ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011, 24.

⁸⁰⁴ Ahmet Ateş, "Seci", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C.,X, İstanbul 1966, 307-311.

⁸⁰⁵ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, 21.

⁸⁰⁶ Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, Fatih Köksal, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, 22.

⁸⁰⁷ Mustafa İsmet Uzun, "Seci", *DİA.*, XXXVI, İstanbul 2009, 273-275.

⁸⁰⁸ Cem, Dilçin, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011, 286.

Cem Dilçin'in geometrik düzen olarak adlandırdığı divan şiirindeki uyum, denge ve simetrinin eserin anlam dünyasındaki yansımasıdır. Klasik Türk edebiyatı nesir eserlerinde ise düzeni oluşturan, aynı söz dizimine sahip iki yapının secilerle bir arada kullanılmasıdır. Aynı yapıya sahip olan cümleler ve söz grupları seci ile bir araya getirildiğinde, dengeli, uyumlu ve simetrik kullanımlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle Tazarru'-nâme'deki kullanımlarda seci kendinden önceki kelime ve söz gruplarının sayılarını, bunlardaki sesleri, kelime ve söz gruplarının hece sayılarını, eklerini dengelemektedir. Böylece birbirinin yansıması olan iki cümle veya iki söz grubu bu uyum ve denge ölçütleriyle ayrılmaz bir bütün oluştururlar.⁸⁰⁹

Tazarru'-nâme'nin söz uyumunu oluşturan en önemli etken, secilerin belli bir düzen içerisinde kullanılmasıdır. Seci, nesirde fasılaların sonundaki ses birlikleridir. Klasik belagat kitaplarına göre seci üç çeşittir:

1.28.15.1. Sec-i Mütevâzî:

Fasılalardaki kelimelerin son harflerinin benzerliği ile birlikte kelimelerin vezinlerinin de aynı olmasıdır. Vezin söz konusu olduğu için Arapça kelimelerle yapılan seci çeşididir. Fasıla sonlarındaki Arapça kelimelerin vezin ve ses benzerliği bakımından uygun olmasıdır.

1.28.15.2. Sec-i Mutarraf:

Fasılalarda farklı vezindeki kelimelerin aynı seslerle bir araya getirilmesidir. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde görülür.

1.28.15.3. Sec-i Murassa:

Fıkraı oluşturan fasılalarda ikiden fazla kelimenin diğer fasılda harf sayısı, vezin ve ses bakımından denk olmasıyla yapılan secidir. Belagat kitaplarında murassa seci tarsi olarak da adlandırılmıştır.⁸¹⁰

⁸⁰⁹ Volkan Karagözlü, Tazarru'-nâme'nin Söz Düzeni I, Word Order of Tazarru'-nâme –I, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 16, İstanbul 2016, 177-194.

⁸¹⁰ İsmail Ankaravî, *Miftâhü'l-Belâgâ*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284, 124.

Tazarru‘-nâme’de seciler simetrik yapılarda görülür. Secinin bulunduğu bu simetrik yapılar eserde, farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Seciler, birbirine koşut olan iki cümlelerin bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Burada ilk cümledeki kelime kendinden sonraki cümlede bulunan kelime ile ses uyumu içindedir. Çoğunlukla bu cümlelerde başta ve sonda secili kelimeler yer alır.

“Kavrayışlı akıl, ululuğuna erişip kavramakta **tutkun**; her parlak düşünce, güzelliğini nitelemekte **suskun**. ”⁸¹¹

“Her ‘akl-ı derrâk celâlün idrâkinde **hîre**;
Her rây-ı rûşen cemâlün vâsfında **tîre**. ”⁸¹²

Örneğinde sadece son kelimeler secili kullanılmıştır. Secili kelime sadece ses birliği olduğu için “sec-i mutarraf” bulunmaktadır. Ses uyumu olan kelimeler aynı zamanda cümlelerin yüklemeleridir.

“Öyle bir güç ve kudret sahibidir ki götürü evren egemenliğine sarsılmaz delil; öyle bir yüce ve kusursuz varlıktır ki her varlık onu yüceltip kutsamakta güçlü ve süreklidir, bil. ”⁸¹³

“Bir **sultândur** ki cemî‘-i ‘âlem saltanatına sultân-ı **kâyim**
Bir **Sübhân’dur** ki, her mevcûd tesbîhine kavî vü **dâyim** ”⁸¹⁴

Alıntılanan yerde cümlelerin başındaki sultân / Sübhân kelimeleri ile sondaki kâyim / dâym kelimeleri vezin birliği ile birlikte ses birliğinde olduğu için sec-i mütevâzî biçiminde kurulmuştur. Ki’li birleşik cümle biçiminde kurulan yerlerde secili kelimeler aynı zamanda cümlelerin yüklemelerini oluşturmuştur.

⁸¹¹ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 148.

⁸¹² Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 149.

⁸¹³ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 46.

⁸¹⁴ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 47.

Bazı kullanımlarda ise yapının başında, ortasında ve sonunda seciler kullanılmıştır:

“Öyle bir hâkimdir ki yargısı mahkemesinde akl-ı kül kâtiptir ve emin; Öyle bir bellek sahibidir ki belleğinin hazinesinde bir nokta Kitâb-ı Mübîn.”⁸¹⁵

“Bir **Hâkim'dür** ki kazâsı **mahkemesinde** ‘akl-ı kül kâtib ü **emîn**;
Bir **Hâfız'dur** ki hıfzı **hızânesinde** bir nokta kitâb-ı **mübîn**”⁸¹⁶

Örneğinde cümlelerin başındaki esmâ “*sec-i mütevâzin*” ortasında ve sonundaki seciler ise “*mutarrağ*” olarak oluşturulmuşlardır. Buraya kadar verilen örneklerde seciler cümle biçimindeki yapılarda kullanılmış ve böylece birinci cümledeki kelime ile ikinci cümledeki kelime arasında ses benzerliği oluşturulmuştur.

“Kudretinin sırları boşluğuna kulak ve göz iki çıkış yolu; Hikmetinin ışıklarının aydınlığından güneş ve ay keşif kolu.”⁸¹⁷

“Kudretün esrârı **fezâsına** iki **derîçe** sem ‘ ü **basar**;
Hikmetün envârı **ziyâsından** iki **talî‘a** şems ü **kamer**”⁸¹⁸

Örneğinde koyu yazılan kelimeler secili kullanılmıştır. Bu alıntıda dikkati çeken bir özellik klasik belagat kitaplarında tarsi olarak adlandırılan söz sanatının bulunmasıdır. Bu yüzden tüm kelimeler, bir sonraki cümle ile ses birliği içinde kullanılmıştır. Bu kullanımlarda kelimelerin sırası da aynıdır.

⁸¹⁵ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 48.

⁸¹⁶ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 49.

⁸¹⁷ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 144.

⁸¹⁸ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 145.

1.28.16. Tarsi

Tarsi, sözlükte; “yapışmak anlamındaki rasa‘ masdarından türeyerek “yapıştırmak; bir şeyi değerli taş ve mücevherlerle süslemek” demektir. Bedî‘ ilmi terimi olarak “tarsû’l-ıkd” (gerdanlığın iki tarafını eşdeğer inci ve mücevherlerle süslemek) terkibinden gelmektedir. İbn Sinân el-Hafâcî, Ziyâeddin İbnü’l-Esîr, İbn Hicce ve diğer bazı âlimlerin öngördüğü bu etimolojik yaklaşım kelimenin terim anlamıyla örtüştüğünden isabetli görünmektedir. Çünkü yaygın anlamıyla tarsî‘ sanatı şiirde beytin mısralarını teşkil eden, nesirde ise seci kısımlarını meydana getiren lafızlar arasında vezin, kafiye (revî) ve i‘rab yönünden benzer, denk ve eşdeğer öğelerin bulunmasıyla oluşur. Böyle şiire “*murassa*” adı verilir. Bundan amaç sözün fonetik armonisini arttırmak suretiyle onu güzelleştirip süslemektir.⁸¹⁹

Tarsi; bir beytin mısralarındaki kelimelerin; harf sayısı, vezin ve kafiye yönünden denk olmasıdır. Nesirde “*seci-i murassa*” şiirde ise “*tarsi*” adını almaktadır.

Mehmed Celal, “*Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*” adlı eserinde tarsiye ayrı bir başlık altında yer vererek, “... *Nazmda ve nesrde müşterek olarak bir mısra’ı veyahod bir cümle veya fıkrayı teşkil eden kelimelerin ikiden ziyadesi diğer mısraa veyahod diğer cümle ve fıkrada mukabilleri bulunan kelimât ile hem-vezn ve hem- kâfiye olmasından ibârettir*” şeklinde tanımlamaktadır.⁸²⁰

Mehmed Nüzhet ise; “*Mugni’l-Küttâb*”da tarsiye “*Fıkranın mescû’atından birisinde bulunan elfâzın cümlesi vezn ve kâfiyece diğerinde mevcûd olan elfâza tamâmıyla muvafık olur ise ona tarsi’ itlak olunup ...*”⁸²¹ ifâdesini vermektedir.

Tazarru‘-nâme’de; ön kafiye bulunan bazı örneklerde ise tarsi’li bir kullanım seçilmiştir. Bu sayede oluşan simetri ile de beyitteki diğer kelime ve(ya) kelime grupları birbiri ile kafiyeleşmiştir.⁸²²

“*Mahzen-ı esrâr-ı Rebbânî dilün*

Mazhar-ı envâr-ı Sübhânî dilün”⁸²³

⁸¹⁹ İsmail Durmuş, “Tarsi”, *DİA.*, C., XXXX, İstanbul 2011, 110-111.

⁸²⁰ Mehmed Celal, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, Dersaadet 1312, 140.

⁸²¹ Mehmed Nüzhet, *Mugni’l-Küttâb*, İstanbul 1286, 107.

⁸²² Beyhan Kesik, Sinan Paşa ve Nesri Edebiyatı,”Tazarru‘-nâme’deki Manzumelerde Ön Kafiye ve Ön Redif Kullanımına Dair, 117.

⁸²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 179.

“Müşrif-i mâlikân-ı mülk-i melek
Mürşid-i sâlikân-ı fülk-i felek”⁸²⁴

“İbtidâna senün nihâyat yok
İntihâna senün bidâyat yok”⁸²⁵

“Mûnis-i ‘âşıkân-ı hazret-i Hak
Mûsil-i tâlibân-ı kurbet-i Hak”⁸²⁶

“Mahabbet ahter-i bürc-i gönüldür
Mahabbet gevher-i dürc-i gönüldür”⁸²⁷

“Ne dürc-i dilde sinün gibi gevher
Ne bürc-i tende mislün var ahter”⁸²⁸

“Sözlerümdür gevher-i ummân-ı derd
Sözlerümdür reh-ber-i meydân-ı merd”⁸²⁹

“Degülsün cihânda cihâna tolu
Degülsün mekânda mekâna tolu”⁸³⁰

“Onun ile durur ezelde hitâb
Onun ile durur haşirde hisâb”⁸³¹

“Var şikâyetlerüm zemândan çok
Var hikâyetlerüm cihândan çok”⁸³²

---

⁸²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 277.
⁸²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 277.
⁸²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 141.
⁸²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 507.
⁸²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.
⁸²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.
⁸³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 61.
⁸³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 123.
⁸³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 145.

1.28.17. Teşbîh

Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre; teşbîhin tanımı, "Aralarında ya hakîkaten yâhut mecâzen münâsebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir."⁸³³ M.Kaya Bilgegil ise, "*Edebiyat Bilgi ve Teorileri*" kitabında teşbîhten şu şekilde bahsetmektedir: Lâfızların bir şeyin üst dereceyi bulan bir vasıf da diğer bir şeyle ortaklığına delâlet etmesine teşbîh denilmektedir.⁸³⁴ Muhsin Macit ve İ. Hakkı Aksoyak'a göre teşbîh; anlama güç katmak için aralarında gerçek ya da mecâz, çeşitli yönlerden ilgi benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıf olanı nitelik bakımından güçlü olana benzetme sanatıdır.⁸³⁵

M.A. Yekta Saraç'a göre teşbîh; aralarında bir ya da birden fazla benzerlik bulunan iki şeyin birini diğerine benzetmektir. Teşbîhin tarafları olarak adlandırılan bu iki unsurdan biri "*müşebbeh*" benzeyen, diğeri "*müşebbehün bih*" kendisine bir şey benzetilendir. Teşbîhte iki unsurun ortak oldukları niteliklere ya da özelliklere "*vech-i şebek*" benzetme yönü denir. Bazı durumlarda bu benzetme "*edât-ı teşbîh*" benzetme edatı kullanılarak yapılır.

O hâlde teşbîhte,

1. Müşebbeh: benzeyen,
2. Müşebbehün bih: kendisine benzetilen,
3. Vech-i şebek: benzetme yönü,
4. Edât-ı teşbîh: benzetme edatı⁸³⁶

olmak üzere dört unsur bulunur.⁸³⁷

Belâgat âlimleri teşbîh yapma sebeplerini farklı yönden incelemişlerdir. Bunlar; kapalı olan bir hususu açıklığa kavuşturmak ve bir hâdiseyi aydınlatmak, uzak olan bir manayı yakın olan manaya çekmek, kastedilen manayı uzun cümlelerle açıklamaktan ziyâde bir benzetmeyle kısaltarak açıklamaktır. Akılla anlaşılması zor olan soyut veya gayba âit konuları açıklamak, ifâdeyi güzelleştirmek içindir.⁸³⁸

⁸³³ Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 168.

⁸³⁴ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, 134.

⁸³⁵ İsen, vd., *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, 275.

⁸³⁶ Benzetme edatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belâgat*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, 138-143.

⁸³⁷ M.Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2013, 16.

⁸³⁸ Mehmet Murat Karakaya, "Kur'ân-ı Kerim'de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbih, İstiâre, Kinâye ve Mecâz" *Diyânet İlmî Dergi* 55, Ankara 2019, 6.

Sinan Paşa aşağıdaki beyitte; insan için ma'rifet göğünü yıldıza benzeterek kullanmış ve altı cihetle anâsır-ı erbaa'nın {dört unsur}⁸³⁹ özü olduğunu belirtmiştir. İnsanın ma'rifet göğünün yıldızı olması, yaratılanların içinde ma'rifet sırlarına sâhip olan tek varlık olmasıdır. İnsan bezm-i eleste meleklerden de üstün sıfattadır. İnsan yaratılanların özüdür:

*"Ahter-i âsümân-ı ma'rifet ol,
Zübde-i çâr-tab' u ses cihet ol "*⁸⁴⁰

Sinan Paşa aşağıdaki satırlarda gece ibadet edenlerin gözyaşlarını âb-ı hayâta benzetir. Gözyaşı ağlayan kişinin arınmasına yol açarak manevî temizlik sağlar. Manevî açıdan da mertebesini yükseltir. Gece ibadet etmenin fazileti âyetlerde de şu şekilde bahsedilir: "Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbın seni övülmüş bir makama yükseltsin."⁸⁴¹ *"O Rahmân'ın kulları ki, Rab'lerinin huzurunda kıyâma durarak ve secdelere kapanarak gecelerini ihyâ ederler."*⁸⁴² Gecisini ağlayarak, Rabbine yalvararak geçiren kişinin cehennem ateşi görmeyeceği aktarılır. Sinan Paşa da Allâh'ın aşkıyla âb-ı hayât gibi akan gözlerin cehennem ateşinden etkilenmeyeceğini söylemektedir. Aşağıda gece ibadet eden kişilerin gözleri bir çeşmeye, akıttığı gözyaşları da âb-ı hayâta teşbîh edilir:

*"İki göz Cehennem odını görmez: Bir 'ayn-ı âb-dâr ki, zulümât-ı vâdî-yi şebde heybet-i celâl-i Hak ile âb-ı hayât gibi ol çeşme-i çeşimden yaşlar revân olur, ve bir çeşm-i bî-dâr ki, talî'a-i rahmet-i Hudâ'ya muntazır olup sabâhlara değin turup dîde-bân olur."*⁸⁴³

⁸³⁹ Anâsır-ı Erbaa: "Anâsır kelimesi sözlükte "asıl, kök, soy; şeref ve asâlet" gibi mânalara gelen unsur" kelimesinin çoğuludur. "Kur'ân-ı Kerîm'de unsur ve anâsır kelimeleri geçmemektedir; hadislerde ise "kök, kaynak" anlamında bir iki defa unsur" kelimesi kullanılmıştır. Anâsır-ı erbaa "dört unsur" demek olup klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibarettir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Anâsır-ı Erbaa, C.,III, İstanbul 1991, 149-151.

⁸⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 57.

⁸⁴¹ Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ /79.

⁸⁴² Kur'ân-ı Kerîm, Furkân /64.

⁸⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 102.

Sinan Paşa bu beyitte ma’rifeti güneşe, canı da zerreye teşbîh etmiştir. Zerre çok küçük olduğundan ve yalnızca güneş ışığında seçilebilir. Güneş zerrenin farkedilmesini sağlayan unsurdur. Can da ma’rifet güneşi olmadan neşv ü nema bulamaz:

*“Ma’rifet ıfık saçan güneş, zerredir can
Zerre hiç güneşten verebilir mi nişân”⁸⁴⁴*

Sinan Paşa burada güzelliğın timsâli Yusuf Peygamberi gökyüzü iline, yâni güneşe teşbîh etmektedir:

*“Gökyüzü ilinin Yûsuf ’u odur
Götürü cihânda güzeller güzeli odur”⁸⁴⁵*

Sinan Paşa, ma’rifeti âriflerin dalıp kaybolduğu denize benzetmektedir. Bu ma’rifet denizinin nurunu gören Allâh’ın ilahî sırrına gark olmuş olur:

*“Marifet deniz, ârif dalar kaybolur
Nuru gören nur ile dolmuş olur”⁸⁴⁶*

Müellif, bu beyitte, aşk mücevherinin, cânı süsleyip bezendirdiğini belirtmektedir. İmânı ise, ölümsüz bengisuya teşbîh etmektedir. Âb-ı hayâtı içenin ebedî hayata visal etmesi gibi ölmüş ruhlar da imân sâyesinde dirilerek neşv ü nema bulurlar:

*“Gevher-i ‘ıfkı zîver-i cân it
Kasd-ı âb-ı hayât-ı imân it”⁸⁴⁷*

Muhabbet; havf ve recâ nefhası olan bir bostana benzetilerek gönüllere tatlı rayihâ yaymaktadır:

⁸⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 494.

⁸⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 150.

⁸⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

⁸⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 125.

“Muhabbetin bir çiçeklik olmuştur, korku ve umut reyhânlarıyla bezenmiş.”⁸⁴⁸

Sinan Paşa; sa’y makamının içe sevinç ve huzur verdiğini belirterek, Safâ ile Merve’yi korku ve ümîde benzetmektedir:

“Şol makâm-i sa’y kim verir safâ
Bil Safâ vu Merve’yi havfu recâ”⁸⁴⁹

Benzetme edâtı (edât-ı teşbih):

“Yeni ay, kapısında hizmetkârı
Ok **gibi** atılıcı yel öncü askeri”⁸⁵⁰

“Küfür ve iman bir açıklıktır meydanında
Gönüller top **gibi** yuvarlanır gider çevgânı ucunda”⁸⁵¹

“Şeytana uymazsan melek **gibi** olursun
Değer ve yükseklikte feleği aşarsın”⁸⁵²

“Verem pervâne-veş pâyinde ben can
Olam kaddine karşı mest u hayrân”⁸⁵³

“Murg-ı vahdet geh gehî dilde uçar
Berk-veş lîkin karâr etmez uçar”⁸⁵⁴

⁸⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 350.

⁸⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 260.

⁸⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 58.

⁸⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 68.

⁸⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 124.

⁸⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 215.

⁸⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

1.28.18. Teşhîs

Teşhîs; “insana ait hususiyetlerin insan dışındaki varlıklara verilmesiyle” oluşan mecâzlı bir anlatım özelliğidir. İnsan dışındaki canlı ve cansız mevcudiyetle düşünsel duygu ve düşüncelere insana özgü niteliklerle duygu kazandırmaktır.⁸⁵⁵ Eşyaya şahsiyyet vermektir. Hilâb edib onlara insanî özellik yüklemektir.⁸⁵⁶

*“Güneşin kemerini lâl ile bezeyen
Toprağı giydiren, suyu donatan”⁸⁵⁷*

*“Çayırın çemenin yüzü pırıldar
Bahçeler renk ve kokuyla dolar*

*Lâlenin kadehi şarapla dolar
Erguvânın yanağı kızarıp al al yanar*

*Goncanın sabahın peçesi sıyrılır
Yâseminin yanağı da saçılır”⁸⁵⁸*

*“Elinde sâgar-i zerrîn lâle
İçer gül aşkına durmaz piyâle”⁸⁵⁹*

⁸⁵⁵ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 37.

⁸⁵⁶ Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, 171.

⁸⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 56.

⁸⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 152.

⁸⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 339.

1.28.19. Telmih

Herkesçe bilinen “geçmişteki bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca işâret etmeye, onu anımsatma yoluyla” yapılan sanattır.⁸⁶⁰ Bu sanatta hatırlatılan şey uzun uzadıya açıklanmayıp çağrışım yoluyla bir iki sözcükle anımsatılır.⁸⁶¹

Hz. İsa’nın, bir iğneyi dördüncü gökten öteye geçiremediği kıssasına telmih yapılmaktadır:

“İsî’yi bilmez misin bir sûzeni
Çarh-i çarümden geçirmede onu”⁸⁶²

Hz. İsa’nın, duâ okuyarak ölüleri dirilttiği telmih yapılarak işâret edilmektedir:

“Anca kişi virdini esmâ kılar
Likî İsî okusa ihyâ kılar”⁸⁶³

1.28.20. Tezat

Tezâd, karşıt anlamlı sözcükleri bir arada kullanma sanatıdır. Tezatta, karşıt anlamlı sözcüklerin her ikisi de isim ya da her ikisi de fiil olabileceği gibi, bu sözcüklerin biri isim diğeri fiil de olarak kullanılabilir.⁸⁶⁴

“Rûmî-yi **rûz** u Hindû-yi **şeb** bende-i dergâh-i izzetindir.”⁸⁶⁵

“Gâh olur ki sevâd-i rûy-i **şeb**-i nuhûseti **beyâz**-i rûz-i milk-i devlete Fir’avn-vâr mâlik u müstevlî edersin, ve gâh olur ki beyâz-i çihre-i **rûz**-i saâdeti sevâd-i **şeb**-i belâ vu mihnet üzre Mûsâ-sıfat gâlib u musta’lî edersin.”⁸⁶⁶

⁸⁶⁰ Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 461.

⁸⁶¹ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999, 389.

⁸⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 425.

⁸⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

⁸⁶⁴ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 49.

⁸⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 317.

⁸⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 319.

1.28.21. Tecâhül-i Ârif

Tecâhül-i ârif, nazımda ve nesirde bilinen bir hususun bir nükteye bağlı olarak bilinmiyormuş gibi kullanılmasıdır. Bu söyleme tecâhül ya da tecâhül-i ârifâne de denilir. Tecâhül-i ârif, bâzen hayranlığı ve kendinden geçme hâlini ifâde etmek, bazen neşe ve sevinç esnasında duyulan heyecanı yansıtmak, bazen de övgü ve yergide mübâlağa yapmak gibi özel amaçları olan bir ifâde şeklidir.⁸⁶⁷

1.28.22. Tekrîr

Tekrîr, bir ibarede sözcüklerin aynı anlamda tekrarı sanatıdır. Buna tekrâr da denir. Tekrîrin amacı ifâdeyi güçlendirmek ve kuvvetlendirmektir. Bu ifâde biçiminde ifâdeye açıklık getirme isteğinin yanı sıra okuyanın ya da dinleyenin dikkatini çekme ve bu yolla sözün etkisini artırma amacı da bulunmaktadır. Söz tekrarlarının bir amacı da nazım ya da nesire âhenk katmaktır.⁸⁶⁸ Aşağıda Sinan Paşa; “*vasf-i, aşk olur, bir taraf*” kelimelerinin her mısırda kullanılmasıyla tekrîr sanatını kullanmaktadır:

“*Vasf-i ma’şûk izz u cebbârî*

Vasf-i âşık mezellet u hôrî”⁸⁶⁹

“*Aşk olur bunun ona râbitası*

Aşk olur birbirine vâsıtası”

Bir taraf ger dil ile sâdık ola

Bir taraf da ona muvâfık ola”⁸⁷⁰

⁸⁶⁷ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 60.

⁸⁶⁸ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 65.

⁸⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 499.

⁸⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

1.28.23. Tenâsüp

Anlamca birbiriyle ilgili sözcükleri bir arada kullanma sanatına verilen addır. Tenâsüb, “*aralarında uygunluk bulunma, birbirine uyma, uygun ve güzel oranda*” husul bulmaktır. Tenâsüb, aralarında anlam bakımından karşıtlık dışında bir ilişki bulunan iki ya da daha fazla sözcüğü bir ifâde de bulundurmaktır. Bu söylemin, birbiriyle ilişkili sözcüklerin kavram alanlarını belirginleştirmek, söylenmeyen diğer öğeleri de hatırlatmak ve metnin ana fikrini hissettirmek, yazarın ya da şâirin uslubunu belirlemek gibi işlevleri mevcuttur.⁸⁷¹

“*Sen o rahmânsın ki, **gölşen-i firdevs** rahmetin hadâyıkının kem **gölzârıdır**, ve sen o kakhârsın ki, tabakât-i cehennem gazabın **âteşinin** ednâ **şerârıdır**.*”⁸⁷²

“*Nesîm-i **nev-bahâr** u nûkhet-i **göl**
Nevâ-yi **kumru** vu gül-bâng-i **bölöl***”⁸⁷³

“*İmad-i **şer**’ u dîn bilgil **namâzı**
Namâzı ki onun ola niyâzı*”⁸⁷⁴

⁸⁷¹ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 47.

⁸⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 101.

⁸⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 339.

⁸⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 251.

BÖLÜM:2 EDEBÎ KAVRAMLAR

Kavram kelimesinin Latince kökeni “conceptio” anlamını ve düşünce ufkundaki önemini açığa vurmaktadır. Latince “conceptio” ifâdesi Batı dilinde “concept” olarak kavramın mübâdilidir. Kavramlar yeni bir düşüncenin can bulmasının başlangıcıdır. Her “düşüncenin, ilmin, sanatın, fikrin, medeniyetin” kendine has kavramları bulunmaktadır. Kavramlar; bir düşünceyi, bir medeniyeti diğerinden farklı kılmaktadır. Bu aşamayı, özgün bir içerik kazandırmak olarak ifâde edebiliriz. Sosyal bilimler bünyesinde yapılan çalışmalar o bilimin kendi alanında bulunan makul anlamlara tekabül eder. Dil içerisinde kavramların ad olmasını ifâde eden ıstılah/terim’e anlam yüklenmesidir. Kavramlar ilgili bilim dalının bilimselleşme süreçlerine ipuçları vermektedir.⁸⁷⁵

Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*’nde” kavram için şu tanımları vermektedir: “Herhangi bir şey, nesne ya da o şeyin nitelikleri, özellikleri hakkında sahip olunan genel yargıya, ideaya kavram denilir. Diğer bir ifâdeyle; kâinattaki bütün varlıkların, yaratılanların her birinin zihnimizdeki, beynimizdeki yansıma şeklidir. Ayrıca, bir söz veya kelimedenden sezilenen, çıkarılan anlama da kavram denilmektedir. “*Metni ezberlemeye gerek yoktur, mefhumunu anlayın yeter*” cümlesi, kavramın bu anlamda kullanıldığını gösteren bir delildir.”⁸⁷⁶

Tazarru‘-nâme’de bahsi geçen Türk klasik edebiyatı kavram ve öğelerinin sayısı bir haylî fazladır. Bu kavramlar belirtilecek olursa; aşk, akıl-gönül mukâyesesinin yanı sıra farklı din ve inanç sistemleri, peygamberler, tevbe, saltanat, pâdişâh (pâdişeh, şâh, şeh, sultân), Hakk, Rahmân, dîdâr, sırr, esrâr, sâkî, zühed, takvâ, zıkr, fıkır, tevhîd, tarîkat, şerî‘at, îmân, kader, kazâ, vuslat, fûrkat, lutf, şâhid, nigâr, ağyâr, rakîb, nakş, nakkâş, resim, hırs, hased, zemm, felek, eflâk, sa‘âdet, şecâ‘at, ilim, tevâzu‘ v.b. pek çok öge ve kavramdan da söz edilmelidir.⁸⁷⁷ Yukarıda kısaca değinilenlerin dışında bu çalışmada tespit edilen kavramlar “âb-ı hayât, gül, bülbül, hümâ, lâle, nergis, sîmurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, felek, pîrûze, sitâre, necm, rûz ü şeb, nesim, çeşm, âfitâb, girye, eşk, teşne, bârân, ebr, âh, mürde, gülistan, gülşen” şeklinde sıralanabilir.

⁸⁷⁵ Kübra Bilgin Tiryaki, Lütfi Sunar, *Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar*, İlem Kitaplığı, Nobel Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016, 6.

⁸⁷⁶ Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*”, 242.

⁸⁷⁷ Gencay Zavotçu, Tazarru‘-nâme’de Klasik Türk Edebiyatı İle İlgili Kavramlar, Kültür Yayınları 3, İstanbul 2017, 349.

2.1. ÂB-I HAYÂT

Âb-ı hayât; kavram olarak ‘Farsça’ “âb”, “Arapça’ “hayât”, Farsça bir isim tamlaması olarak orijinli iki sözcükten meydana gelmektedir.

“Ebedî yaşam”ı temsil eden “âb-ı hayât”, “hayât suyu”⁸⁷⁸ “kaynağı/çeşmesi”, “karanlıklar ülkesinde olduğu varsayılan ve içen insana ölümsüz bir hayât verdiği inanan” efsanevî sudur. “Âb” Farsça’da “su, deniz, gözyaşı, nehir, yüz suyu, şeref ve tarz”, hayât ise Arapça’da “yaşam, dirlik, geçim” manalarına gelmektedir. Müttehit öbek şeklindeki manası “içen insanı ölümsüzleştiren su”dur. Ondan içtiklerinde ölümsüzleştiklerine inanılan İlyas ve Hızır peygamberlerdir. “Âb-ı hayat” klasik şiirde “aşk, muhabbet, sevgilinin ağzı, dudağı, sevgilinin sözü” ve benzeri manalarında kullanılmaktadır.⁸⁷⁹

“Âb-ı hayât”, içeni ebedî hayata kavuşturup ölümsüzlüğe eriştir. Kur’ân-ı Kerîm-ı Kerim’de “Hz. Mûsâ ve Hızır kıssası” zikredilirken âb-ı hayâta dolaylı olarak değinilmiştir.⁸⁸⁰ Tasavvufta ‘âb-ı hayât’, Hakk’ın “el-Hayy” isminin hakikatinden gelmektedir. Âb-ı hayâtı içen, bu ismi öz vasfı hâline getirir. Hakk’ın “hay” sıfatıyla hayatta olur. Mahlûkatta onun sayesinde hayat bulur. Mertebeye ulaşan insanın hayatı Hakk’ın hayatı olarak görülür.⁸⁸¹ Âb-ı hayâtın⁸⁸² yaşam sunan, diriltici ve canlılık verici nitelikleri, düşünce sistemlerinde yer edinin ölümsüzlük kazandıran efsânenin doğuşunu sağlamıştır.

⁸⁷⁸ Turan Karataş “*Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 12.

⁸⁷⁹ Ahad Emircüpani, Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 37, Erzurum 2008, 1.

⁸⁸⁰ Kur’ân-ı Kerim, Kehf, 18/60-82.

⁸⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayât”, *DİA*, İstanbul 1988, C.,I, 2.

⁸⁸² Âb-ı hayat: “Farsça, hayat suyu anlamındadır. Bu suyu içenin ölümsüz olacağına inanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’i Kerim’de ab-ı hayata Hızır ve Hz. Mûsâ hikâyesinde işaret edilmektedir. Bu hikâye şu şekildedir: İsrailoğullarının Peygamberi, Hz. Mûsâ bir gün arkadaşıyla yolculuğa çıkar. Hedefi, yolda Hızır ile buluşmaktır.” “Buluşma yeri de “iki denizin birleştiği” yerdir. Hz Mûsâ bu yeri bilebilmek için, yanına balık alır, bu balığın canlanıp denize atılması, buluşma yerini belirleyen bir işârettir. Ancak Hz. Mûsâ ‘nın arkadaşı deniz sahilinde uğradıkları kayanın yanında, balığın canlanarak denize atıldığını ona haber vermeyi unuttur. Yolda yemek için konakladıklarında, durumu kendisine aktarır. Bunun üzerine Hz. Mûsâ tekrar o yere döner ve aradığı kişinin, orada bulunduğunu farkedir.” “Kendisine Allâh tarafından “rahmet” ve “gizli ilim” verilen bu kulun adının Hızır olduğu, başta Buhari, Müslim olmak üzere Ebu Davud Tirmizi ve el-Müstedrek’te yer alan bazı hadislerde belirtilmiştir. Kur’ân-ı Kerim-ı Kerim ve Buhari dışındaki hadis kaynaklarında, konuyla ilgili herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Sadece Buhari’de mevcut değişik bir rivâyette, bu sebebin açıklanmaktadır.” “Bu hadise göre, “Hızırla buluşacakları kayanın dibinde bir ayn vardı ki, buna “hayat kaynağı, aynü’l-hayat, âb-ı hayat” deniyordu. O suyun temas edip de diritmediği hiç bir şey yoktu. Tuzlu balığa işte bu sudan bulaşmıştı. Tasavvufta ab-ı hayat, Allâh’ın el-Hayy isminin hâkikatındandır. Bu ismi öz vasfı haline getiren kimse, ab-ı hayatı içmiş olur. Artık o, Hakk’ın “hayy” sıfatıyla hayatta olduğu gibi diğer canlılar da onun sayesinde hayat kazanır. Bu mertebedeki insanın hayatı, Hakk’ın hayatıdır.” Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 10.

Ab-ı hayat⁸⁸³; “yeniden doğuşu, yenilenmeyi ve uzun ömrü” simgelemektedir. Âb-ı hayât; hayatın yaratıcı gücü ve şifası olan suyun ilk örneğidir. Bu yaşam suyu insana şifa verir, gençleştirir ve hayatı ölümsüzleştirir.⁸⁸⁴

Efsanevî hayât suyu; “İslam ve Osmanlı kaynaklarında” âb- ı hayât; aynü’l hayât, nehrü’l-hayât, hayât kaynağı, bengi su, dirilik suyu, âb- ı bekâ, sonsuzluk veren anlamında âb- ı câvidân, canlılık suyu anlamında âb- ı zindegânî, Hızır suyu anlamında âb- ı Hızır, İskender suyu anlamında âb- ı İskender gibi müttehit terkiplerle görülmektedir.⁸⁸⁵

Tazarru’-nâme’de; âb- ı hayât; “sonsuzluk manasında hâyat-i câvidânî”, “canlılık suyu manasında âb-i zindigânî”, “ölümsüzlük şarabı manasında bengi su”, “Hızır suyu manasında âb- ı Hızır” kullanılmaktadır.

İnsanoğlunun uzun bir ömre sahip olma isteği, âb-ı hayât suyundan içme veya ebedî yaşam sunan bir nesneden yararlanma düşüncesinden kaynaklanır. Ölüm; insanoğlunun çâresini bulamadığı ve bulamayacağı tek şeydir. Bu sebepten hayatın kısalığına karşı yaşama isteği çok kuvvetlidir. Sürekli ve sonsuz bir hayat fikrini bu hâdise yansıtmaktadır.⁸⁸⁶

Su ilk özün sembolü olarak varoluşun kaynağıdır. Su hayat veren olarak kutsal sayılarak her şeyin özü, yaşamın ve büyümenin kaynağıdır.⁸⁸⁷

⁸⁸³“İslamî kaynaklarda yer alan ilgili hikâyelerde âb-ı hayâtı arayan üç isimden söz edilmektedir. Bunlardan ikisinin âb-ı hayâtı içip ebedi yaşamı elde ettiğine, diğerinin ise içmeden geri döndüğüne inanılır. Bu üç isim: İlyas, Hızır ve İskender-i Zülkarneyn’dir. Efsâneye göre, İskender karanlığın derinliklerinde bulunan âb-ı hayât hikâyesini duyar ve onu bulup faydalanmak ister. On bin kişiyle birlikte yol için gerekli olan azığı da hazırladıktan sonra hem gecenin karanlığında suyu gösteren hem de güneş gibi parlayan iki mühürden birini Hızır ile İlyas’a verir. Diğer kendisinde kalır. Hangisi suyu bulursa bir diğerini haberdar etmek şartıyla ayrılırlar. Zulumat ülkesinde âb-ı hayâtı aramaya koyulurlar. Uzun maceralardan sonra Hızır ve İlyas bir pınar kenarında otururlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır’ın elindeki bir damla su balığın üzerine dökülür. Balık, o anda canlanır ve denize atlar. Bunun üzerine onlar da bu suyun âb-ı hayât olduğunu anlayıp kana kana içmeye başlarlar. Sonra İskender’e haber verseler de bu suyu tekrar bulamazlar. Bu yüzden İskender, âb-ı hayâtı mahrum kalır. Böylece ölümsüzleşen Hızır ile İlyas Allah’ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlar. Kıyamete kadar sürecek olan bu görevi, Hızır’ın karada; İlyas’ın da denizde yaptığına inanılmaktadır. Her ikisinin senede bir kez Hacc zamanı buluşup birlikte Hacca gittikleri ve orada ibâdet ettikleri söylenir.” İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 184.

⁸⁸⁴ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009, 200-201.

⁸⁸⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1.

⁸⁸⁶ Ahad Emirçupani, Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları, 6.

⁸⁸⁷ Başak Çoraklı, Anadolu Selçuklu Sanatında Âb-ı Hayat Sembolizmi, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi Haziran 20 C.,13 Sayı:25, 2.

İslam hadis kaynaklarında Buhârî’de “âb-ı hayât” kavramına ilk defa rastlanılır. ‘Hz. Musa ve arkadaşlarının yanlarına azık olarak aldıkları kurutulmuş tuzlu balığın canlanması’ anlatısı Buhârî dışındaki hadis kaynaklarında ve Kur’ân-ı Kerîm’de yer almamaktadır. “Kur’ân-ı Kerîm”de “Kehf Sûresinin 18/ 60- 82 âyetlerinde” “Kullarımızdan bir kul” olarak bahsi geçen kişi hadis kitaplarında “Hızır” olarak incelenmiştir. Buhârî’de “Hızır’la buluşacakları o kayanın dibinde bir kaynak (ayn) vardır ki, buna “hayât kaynağı” (aynu’l-hayât) deniyordu; hiçbir şey yoktu ki, suyundan isabet etsin de dirilmesin.” “Balığa da bu sudan isâbet etmişti” şeklinde belirtilmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de, “balığın canlanması” ile ilgili teferruatlı bir anlatım yer almadığı için Buhârî’nin aktarımı önemli görülmüş ve hayat kaynağı kavramı Hızır’dan bahseden tüm metinlerde bahsedilmiştir.⁸⁸⁸

Sinan Paşa, kâinatın Allâh’ın varlığıyla var olduğu, Allâh’ın tek yaratıcı olduğunu tasdiklemektedir. Burada âb-ı hayât sözüyle belirtilen bâkî olan Allâh ve varlık âlemdir. Rüzgârın suyun akışına yön vermesi gibi âlemlerde Allâh’ın kudretiyle varlığını sürdürür. Âb-ı hayât vahdet sırrına ulaşmaktır. Kâinat, âb-ı hayât gibi bir bütün hâlinde akıp gitmektedir:

“Verir vahdetinden haber kâinat
Revandır nesiminle **ab-ı hayât**”⁸⁸⁹

“Na’t-i Muhammed Rasûlullâh” başlığı altında, kâinatın Efendisi Hz. Peygamber’in kokusunun meleklerin ruhlarına huzur verdiği, köyünün toprağı ise “Hızır’ın içtiğı su” olarak belirtilmektedir:

“Râhat-i ervâh-i melek bûyudur
Âb-ı Hızır hâk-i ser-i kûyüdür”⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ Başak Çoraklı, Anadolu Selçuklu Sanatında Âb-ı Hayat Sembolizmi, 4.

⁸⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 61.

⁸⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 687.

Sinan Paşa'ya göre nefis; bütün kötülük ve fitneyi içinde barındırır. Nefse uymak insanı ebedî hakîkatten ayırmaktadır. Bu sebepten insanın nefse aldanmaması ve nefisini canı ile arasına koymaması belirtilir. Nefis, ilâhî hakikat arasında bir engel teşkil etmektedir. İnsan ruh ve cana yaklaşırsa âbî hayâta ve ölümsüzlüğe erişir. Müellifin “âb ü hâkûn” olarak kastettiği “*ukbâ hayatının kokusu ve âb-ı hayâta giden yolun kılavuzu*”dur. Nefis ve beden lahuti hakîkatla arasında bir mâni teşkil ettiğinden nefis, mâlâyânîden sıyrılırsa âb-ı hayâta kavuşur:

*“Ey dil ona gel beri sen uyma
Can ile onu arana koyma*

*Gider nazarın bu âb ü hâkûn
Bûyın alasin o cân-ı pâkûn*

*Ki o bûy-i hâyat-i câvîdânî
Ol reh-ber-i âb-i zîndigânî*

*Nefs ü ten ü tab ‘unı rehâ kıl
Senden seni ya ‘nî kim cüüdâ kıl*

*Âlem kamu hilkatine hayran
Sen gâfil olucağaz ne derman*

*Hey olma hevâya böyle mağrur
Cümle senin ile cümleden dur*

*Her suret-i hub u zîşt sende
Hem düzah ü hem bihişt sende”⁸⁹¹*

⁸⁹¹ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 391.

Âb-ı hayât, “içenin ebedî yaşama kavuşması, ölümden kurtulması, öldürülse bile tekrar dirilmesi, ihtiyarsa gençleşmesi, hastaysa iyileşmesi” gibi genel özellikler taşıması dışında, vahdet sırrına erme özelliği de taşır.⁸⁹² Sinan Paşa “Gazel” başlığı altında, ölümsüzlük suyu bengi su şarabını ukbâ hayâtına teşbîh etmektedir. Müellif, gerçek hayatın ebedî yaşam olduğunu belirtmektedir. Aslolan insanın kötü huylarını terkedip O’dan ümidini kesmeden Hâkk aşkıyla dolu şarabı içmektir:

Gazel

*“Cihânın mademki yoktur kalıcılığı
Saki, getir **bengi su şarâbını***

*Şu aşka tutulmuşun hali ne hoştur
Çöp yerine koymaz kâinatın varlığını*

*Dağıt bu satranç yaygısını ey gönül
Ki her bir hanede duyarsın mat olma kaygısını*

*Hayâtı sen fazla önemseme ey cân
Gerçek hayat ölümdür, anla bu sırrı*

*Gökler konağın olsun istersen
Gel, terk et bu kötü huy ve sıfâtlarını*

*Ey gönül, sakın ondan ümitsiz olma
Elden bırakma kurtuluş ümidini*

*İki cihanın gönülden çıkmasını dilersem
Çalış, ardına at sen bu cihân kaygısını”⁸⁹³*

⁸⁹² Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayât”, *DİA*, C.I, İstanbul 1988, 1.

⁸⁹³ Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 344-346.

Tasavvufi bir sembol olarak ilâhî aşk anlamında kullanılan “âb-ı hayât”, “ledün ilmi”nden (ilahi sırlar bilgisi) temsildir. O; yürek ferahlığını yansıtır. Mürşid-i kâmilin, rahmanî hayat yaşamayan insan aklını diriltten sözleridir. Geniş bir saha alanına sâhip olan mazmun, irfân, neş'eyi, aşkı da simgelemektedir.⁸⁹⁴

Sinan Paşa “Na‘t”lar kısmında Şeyhi “*Ebu'l-vefa*” için bir başlık kaleme almıştır. Bu başlık altındaki beyitte âb-ı hayâtı, Ebu'l-vefa'nın gönül denizinin bir damlası olarak belirtir. Ebu'l-Vefâ “ledün ilmine”⁸⁹⁵ hâizdir. “Ebu'l-Vefâ”nın mâneviyatı, âb-ı hayâtın onun gönül denizinden bir zerre olması ve “Hızır Aleyhisselâm” gibi ledün ilmine sâhip olması düşüncesiyle ifâde edilmiştir:

*“Ab-ı hayat, gönlü denizinin bir damlası
Devşirdiği, Hızır gibi ledün bilgisi”*⁸⁹⁶

Sinan Paşa bu beyitte, aşk mücevherinin, cânı süsleyip bezendirdiğini belirtmektedir. Âb-ı hayâtı içenin ebedî hayata kavuşması gibi imân gölgesinde de ölmüş olan ruhlar dirilerek neşv ü nema bulurlar:

*“Gevher-i ışkî zîver-i cân it
Kasd-ı âb-ı hayât-ı imân it”*⁸⁹⁷

Aşksız insanın ölüden bir farkı yoktur. Bu sebeble aşk yaşama doğan âb-ı hayâttır. Sevgili ve sevgiliye dâir nitelikler; vuslat, ayağının değdiği yer, evinin eşiği, ayağının tozu, toprağı âşığın hayat kaynağı olarak belirtilmektedir:

*“Aşk çeşmesine ermeyen âb-ı hayât nedir, bilmez; Her gönül ki oyun tahtasında
mat olur, âleme şah olup ebedi hayat bulur.”*⁸⁹⁸

⁸⁹⁴ Ahad Emircupani, Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları, 6.

⁸⁹⁵ Ledün ilmi; Peygamberlerin ve velîlerin ilmidir. “*Verâset ilmi, esmâ ilmi, bâtın ve hakikat ilmi*” olarak da adlandırılmaktadır. “Tasavvufta ilm-i ledün, tâlimi doğrudan Hak tarafından olan ilmi ifâde eder. Bu ilim sûfiler tarafından cehd ve fikir yolu ile değil keşif yoluyla kullanılmıştır. Akıl ile kazanılmayıp onunla her zaman da uyuşmamaktadır. Sûfiler bu bağlamda ilim ve ma'rifet kavramlarının farkına dikkat çekerek, birisinin kaynağının akıl, ma'rifetin ise doğuş yerinin kalp ve sır, yolunun ise ilham ve keşif olduğunu” bildirmişlerdir. H. Dilek Güldütuna, Niyâzi-i Mısıfî'de Ledün İlmi ve Tahsili, Bülent Ecevit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 8/1, Zonguldak 2021, 193-194. [Ayrıntılı bilgi için bkz; sayfa 307. İlm-i Ledün.](#)

⁸⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 824.

⁸⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 125.

⁸⁹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 500.

2.2. ÂSİTÂN

Âsitân; Farsça'da “*kapı eşiği, kapı dibi, eşik yanı*” gibi manalarını karşılayan “âstan kelimesinden türetilmiş olup Türkçe'de âstâne veya âsitân” şeklinde kullanılmaktadır.⁸⁹⁹ Tazarru'-nâme'de âsitân, yüceltilen kişinin mekânı, sığınılacak yer ile müttehit tasavvur edilmektedir. Aşağıda, âsitân kavramı Allâh'ın huzuru, Allâh'a kulluk edilen kapının eşiği, yıldızların eşiği, meleklerin eşiği, kutlu sarayın eşiği anlamlarında kullanılmaktadır. Bu sebepten önemli bir değere hâizdir:

“*Kible-i rûh âsitânendir*
Dil-i mecrûhumuz hazânendir”⁹⁰⁰

“*Kevâkib hâşe-rûb-i âsitânın*
Melâik nağme-sâz-i bûsitânın”⁹⁰¹

“*Eşk-i Pervîn gülâb-i merkadidir*
Âsümân âsitân-i ma'bedidir”⁹⁰²

“*Haremin âsitân-i fevc-i melek*
Âlemin âfitâb-i bürc-i felek”⁹⁰³

Gece gündüz mübârek sarayın {aşk meyhânesi} eşiğini ziyaret etsinler, huzur ve ferahlık bulsunlar:

“*İzzet yakasın çâk ve seng-i melâmetten bî-bâk, mest ü lâ-übâlî-vâr ve âşık-i bî-karâr olup, gece gündüz o âsitâne-i devlete zâir ve leyl ü nehâr o harîm-i izzete mücâvir olalar.*”⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ M. Baha Tanman, *DİA*, “Âsitâne”, C.,III, İstanbul 1991, 485-487.

⁹⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 279.

⁹⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 669.

⁹⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 673.

⁹⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 677.

⁹⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 575.

2.3. ÂFÎTÂB

Klasik Türk şiirinde şâirler beş duyuyla algıladığı her şeyi, yaşadığı çağın insan, mekân ve zaman tasavvuru, fiziki ve sosyal çevre, dinî hayat, tarihî olayları göz önünde tutarak yapıtlarını sunmuşlardır. Alanlardaki gözlem ve birikimini mecazlar dünyasında belâgât ve ahenk unsurlarıyla besleyerek sayısız eser meydana getirmişlerdir. Dîvân şâirlerinin tabiat ve fizikî çevreye dair gözlemlerinde gökyüzü ve gökyüzüyle ilgili kozmik unsurlar önemli bir yer tutmuştur. Müstakil eserlerde ve bu eserlerin bir bölümünde bu unsurlar işlenmektedir. Güneş’e; Türk destan geleneğinde, mitolojide ve sözlü kültürümüzde çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Güneş; tek olması, büyüklüğü, bütün kâinata ısı ve ışığıyla hayat vermesi, göz alıcı parlaklığı, doğudan batıya devri ile şâirlerin göğe ait unsurlar içinde en çok dikkatini çeken cisimdir.⁹⁰⁵

Güneş; eski astronomi bilgisine göre 4. kat gökte bulunmaktadır. Doğudan batıya seyri, bu seyir esnâsında doğuşu ve batışı, devri sırasında aldığı renk ve görünüm, ışınları, sıcaklığı, kâinata ve bütün canlılara hayat vermesi güneşin sâhip olduğu yaşam kaynağıdır. Gökyüzündeki yeri, ay, yıldızlar, burçlar ve diğer gezegenlerle durumu, bitki ve madenler üzerindeki tesiri, bulutlarla değişen görüntüsü yönleriyle çeşitli faktörlerden şâirlere bir esinti sebebidir. Bunun yanında dinî ve tasavvufî olarak yüklendiği anlamlar da şiirde rastlanmaktadır.⁹⁰⁶

Güneş çeşitli isim ve sıfatlarla Dîvân şâirinin zengin hayal dünyasında alır. “*Gün, âfîtâb, şems, hûr, hûrşîd, mihr*” gibi isimleri olan güneş, yukarıda saymaya çalıştığımız değişik hâl, görünüm ve renklerine yapılan teşbihlerin yanı sıra parlaklığı ve gökyüzünün süsü olması bakımından “*tâbnâk, tâbân, tâbende, âlem-sûz, rahşân, dirahşân, pür-nûr, münîr, münevvir, şuledâr, ziyâ-güster, ziyâ-efrûz, pür-envâr, nûr-efşân, âlem-ârâ, âlem-efrûz, âlem-tâb, cihân-ârâ, cihânefrûz, felek-ârâ, zerrîn*”..gibi sıfatlarla da zikredilmektedir.⁹⁰⁷

⁹⁰⁵ Fahir İz, “*Divan Şiiri*”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, Hzl. Mehmet Kalpaklı, YKY Yayınları, İstanbul 1999, 127.

⁹⁰⁶ Ümran Ay, *Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme*, An Evaluation Concerning the Reflection of Sun on the Type of Beloved in Divan Poetry, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, İstanbul 2009, 119.

⁹⁰⁷ Sabahattin Küçük “*Divan Şiirinde Güneş Üzerine Bir Deneme*”, Mehmet Kaplan İçin, Ankara 1988, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, 150.

Dîvân şiirinde sevgilinin kendisi veya güzelliğinin bir parçası, süs giyim kuşam unsurları, kullandığı eşyalar ve sevgilinin çeşitli hâlleriyle tasvirlerine konu olan güneş; kimi zaman da “*divâne, ayinedâr, köle, kararsız âşık*” gibi sıfatlarla karşımıza çıkmaktadır. Sevgili ve âşık tipinin dışında sevgilinin güzelliğine imrenip ona benzemeye çalışan, sevgiliyi kıskanan, sevgilinin güzelliğiyle boy ölçüşemeyecek derecede bu güzellik ve parlaklık karşısında sönük kalan bir varlığı temsil ettiği de görülmektedir.⁹⁰⁸

Tanpınar göre Divân şiiri; “*Saray aydınlığın ve feyzin kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibesine ve iradesine bağlıdır. Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar, ona yakınlığı nisbetinde feyizli ve mesuttur.*”

“*Binlienaileyh aşk da bu cinsten bir istilire olacak, sevgilt hükümdara benzeyecekti. O kalb âleminin hükümdandır. Bu sistemde hükümdara, dolayısıyla sevgiliye asıl hususiyetini veren güneştir. Ortaçağ hayallerinde hükümdar daima güneştir*” şeklinde açıklamaktadır.⁹⁰⁹

Kozmik düşüncede “bilgelğin, bütünlüğün, gizemin simgesi olan güneş kültünün oluşmasında güneşin koruyuculuğu, canlılara hayat vermesi, ışığın ve sıcaklığın kaynağı” olması bilgisi vardır. Yakın Doğu mitolojilerinde “yağmur, fırtına, şimşek, gök gürültüsü ve güneş tanrıları kartalla” simgelenmektedir. Yunan mitolojisinde de “kartal, güneş tanrısı Apollo’yu ve fırtına-şimşek tanrısı Zeus’u” simgeler. İslam mitolojisinde de güneş, “ihtiyar kartal” olarak batıdaki karanlık sulara daldıktan sonra gökyüzünün doğu tarafında yeniden gençleşir ve gece boyunca karanlık sularında yürüdüğü okyanusa karşı bir zafer kazanmış olarak yeniden dünyaya döner.⁹¹⁰ İslam mitolojisinde güneşin sembolü olarak kartalla çok yakından ilgili bir diğer kuş da “Ankâ Sîmurg”dur. Kartalla onun arasındaki fark kartalın güneş karakteristiklerine sahip gerçek bir kuş olmasına rağmen, Ankâ’nın güneşi simgeleyen efsânevî bir varlık olarak simgelenmesidir.⁹¹¹

⁹⁰⁸ Ay, Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme, 121.

⁹⁰⁹ Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5-6.

⁹¹⁰ Gönül Alpay Tekin “Yakın Doğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies) Günay Kut Armağanı, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Volume: 28 / II, 2004, 111.*

⁹¹¹ Gönül Alpay Tekin, “Anka ve Güneş”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies) Orhan Okay Armağanı, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Volume: 30 / III, 2006, 209.*

Tazarru'-nâme'de güneş; güzelliğin, revnaklığın, sevgilinin, hükümdarlığın, sultanlığın ve Hz. Peygamber'in sembolü olarak zikredilmektedir. Bununla birlikte Allâh kerem, lütuf ve cömertlik sâhibi olarak güneşe teşbîh edilmektedir.

Güneş; üzerinde parlak kırmızı renkli saydam değerli süslemeler bulunan kemere teşbîh edilmektedir. Lugatta; “süslemek, bezemek” manasına gelen “tırâz” Arapça'ya Farsça'dan geçmiştir. Kelime “her şeyin iyisi ve güzeli” manasında da kullanılmaktadır. Taş, maden ve ahşap üzerine işlenmiş veya mozaik, cam ve çini ile oluşturulmuş yazı kuşakları ve şeritler için de tırâz kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir.⁹¹² Sinan Paşa; “la'l tırâz” ifâdesiyle parlak kırmızı renkli değerli süslemeler bulunan kemeri süsleyen Allâh'ı yüceltmektedir:

*“La'l-tırâz-i kemer-i âfitâb
Hülleger-i hâk ü hulî-bend-i âb”⁹¹³*

Güneşi kırmızı renge boyayan Allâh'tır. Güneşin şafak, tan ve grup vakitlerinde büründüğü kızılıktan dolayı Allâh bu sıfatla anılmaktadır:

*“Reng-rez-i kırmızı-yi âfitâb
Nâfe-küşâ-yi nefes-i müşk-i nâb”⁹¹⁴*

H. Peygamber'in evinin eşiği meleklerle kaplıdır. Sancağı felek burcunun güneşiyle aydınlanmaktadır:

*“Haremin âsitan-i fevc-i melek
Âlemin âfitâb-i bürc-i felek”⁹¹⁵*

Allâh âlemlerdeki güneşin nurunun yayıcısı ve varlık uzunluğu gölgesinin daraltıcısıdır. Gölgenin kısılmasını sağlayan O' dur:

⁹¹² Nebi Bozkurt, “Tırâz”, *DİA*, C., XXXXI, İstanbul 2012, 112-114.

⁹¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 57.

⁹¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 57.

⁹¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 677.

“*Bâsit-i nûr-ı âfitâb-ı şühûd*
Kâbız-ı zıll-ı imtidâd-ı vücûd”⁹¹⁶

Güneş göründükçe gölgenin gittiği gibi Hâk belirdikçe zâhir kaybolur. Varlık gölgesi kaldırılmazsa Hakk’ın nuru görülmez. Hz. Muhammed’in gölgesi yere düşmez ama kâinatta yaratılan her şey O’nun gölgesiyle huzur bulmaktadır:

“*Âfitâb* oldukça zâhir zıl gider
 Hak gerekse varlığını al gider”⁹¹⁷

Sinan Paşa’ya göre; can göğünün baharı, bulut ve yağmuru zâhirden başka olduğu gibi ayı ve güneşi de zâhiri olandan farklıdır. Baharda, rahmet bulutunun tabiatı canlandırması gibi, can göğünde de bahar bulutunun yağması gönül köşkünün tazelenmesidir:

“*Cân göğünün ebr ü âbı özgedür*
Mâhitâb ü âfitâbı özgedür”⁹¹⁸

Yağmurun yağması, bulutun gözyaşı olarak tasavvur edilmektedir. Bulut, Hz. Peygamber için ağlamakla vazîfelidir:

“*Ey tufeylî hande-gündür âfitâb*
Giryen oldu kâr-fermâ-yı sehâb”⁹¹⁹

Aşağıda gönül ezeli hâtimenin başlangıcı ve yokluk sabahının güneşi olarak tahayyül edilmektedir. Gönül başlangıçsızlık intihâsının evveli, yokluk sabahının gelişini ilk müjdeleyendir:

“*İbtidâ-yı netîce-i kîdem ol*
Âfitâb-ı sipîde-i adem ol”⁹²⁰

⁹¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 135.

⁹¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 187.

⁹¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

⁹¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 703.

⁹²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 139.

Klasik Türk edebiyatında yüz güzelliğinin sembolü güneş olarak görülmektedir. Parlak ve aydınlık olmasından güneşe teşbîh edilmektedir. Bu sebepten güneş gül yüzlü bir güzele, yanağı da güneşe benzetilmektedir. Allâh; yanak güneşinin aydınlatıcısı ve güzelin edâ vericisidir. Aşağıda bir güzelin salınması güneşin doğuşu gibi düşünülmektedir:

“*Âfitâb-ı rûhî kim tâbân ider*
Binyeyi âdemde ol penhân ider”⁹²¹

Tazarru’-nâme’de güneş, aşk ve muhabbet kavramalarıyla birlikte tahayyül edilmektedir. Aşk ve muhabbetin güneşe teşbîh edilmesi gönül mülkünü ısıldatmasıyla alâkalıdır:

“*Îlâhî! Gönül şehrinde mahabbet âfitâbın* ufuk-ı a’lâdan sen tâbân eyle. *Îlâhî! Dil sahrâsında meveddet* berkini ebr-i hakîkatten sen dırâhşân eyle. *Îlâhî! Safâ buhûrunu cân micmeresinden sen tütüzdür.*”⁹²²

Aşağıda Sinan Paşa imânı güneşe teşbîh etmektedir. Gönüldeki imân güneşiyle gökteki güneş arasında karşılaştırma yapılmaktadır. Zahirî güneşin âlemi aydınlatması gibi imân güneşi de iç âlemi nuruyla huzura kavuşturur. Nasıl ki güneşte her şey açığa çıkıyorsa imân da insanın birçok hakikate kavuşmasını sağlamaktadır. Güneş canlıların yaşaması için hayat kaynağıdır. İmân da manevî olarak hayat verendir:

“*Nite ki bu bâm-ı deyr-i mînâ ve sakf-ı kubbe-i mu’allâda misbâh-ı zerrîn-i âfitâb-ı tâbânı mişkât-ı zücâce-i günbed-i âsümânda yandurdun ki nûrının bir pertevi ve su’â’ının bir şu’lesi ile aktâr-ı ‘âlem-i zâhirden her kutrı rûşen ü pür-ziyâ ider; hem-çünân bu serây-ı vücûd-ı insânî ve mazhar-ı sûret-i Rahmânîde çirâg-ı hûrşîd-i rahşân-ı imânı miskât-ı âb-gîne-i sîne-i mü’minânda uyandurdun ki tâbının envârı ve ziyâsının âsârı ile zevâyâ-yı ‘âlem-i bâtından her zâviyeyi münevver ü pür-safâ ider. Şöyle ki: Âfitâb-ı âsümân-ı şehâdeti çirâg-ı ‘âlem-i zâhir-i sûret ittün; âfitâb-ı imân ü şehâdeti dahî çirâg-ı ‘âlem-i bâtın-ı hakikat eyledün.*”⁹²³

⁹²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 65.

⁹²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 595.

⁹²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 375.

Gökyüzündeki güneşe bir parça bulut örtü olur, imân güneşinin nurunu arş ve kürsü örtemez. “Peyker ve nikâb” kelimeleri yüz ve bulutu örtmek için kullanılmaktadır. İmân güneşine arş ve kürsünün örtü olmaması imân güneşinin maddî manevî mâni tanımamasındandır:

“Peyker-i **âfitâb**-ı âsümâna bir kıt’a sehâb nikâb olur; nûr-ı **âfitâb**-ı imâna ‘arş u kürsî hicâb olmaz. **Âfitâb**-ı âsümân kurb u bu’d u irtifâ‘ u inhitât ile mütefâvit olur; geh hâzır ü geh zâyil olur; geh tâli‘ ü geh âfil olur.”⁹²⁴

Güneş gökyüzü mülkünde tutulup ışığı söner; imân güneşi insan vücudu göğünde bir kararda dururak değişime uğramamaktadır. Merhamet güneşi ise her zaman kullara yârenlik etmektedir:

“**Âfitâb**-ı cihân serîr-i taht-ı âsümânda küsûf bulup nûrına zevâl olur; **âfitâb**-ı imân felek-i vücûd-ı insânda bir karâra turup bî-tegayyür-i hâl olur. **Âfitâb**-ı âsüman âhur cehenneme düşüp yansa gerek; **âfitâb**-ı imân sâhibin cehennemden kurtarsa gerek. **Âfitâb**-ı felek gâh sebeb-i menfaat olur.”⁹²⁵

“Na’t- i Muhammed Resûlü’llâh” bölümünde Hz. Peygamber’in cömertliği gökyüzüne teşbih edilmektedir. O’nun bulunduğu gökyüzünde her yıldız bir güneş gibi parlamaktadır. Ruhlar âlemindeki bütün ruhlar O’nun muhabbetiyle varlık bulmaktadır:

“Sen ol âsümân-ı sehâsın ki her kevkeb ol âsümândan bir **âfitâb**, ve sen ol deryâ-yı cûdsın ki **âfitâb** ol deryâda bir habâb. Sen o zât-i mükerremsin ki, cümle-i melâik âdeme senin izzetine sücûda gelmiştir ve sen bir rûh-i mücessemsin ki, cemî-i ervâh âleme senin muhabbetine vücûda gelmiştir.”⁹²⁶

⁹²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 377.

⁹²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 379.

⁹²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 693.

Eğer Allâh'ın perdesi olmasaydı özlem güneşi cihânı yakardı. O'nun çizdiği yolun suâli olmasaydı dindârlık iddiasında bulunanlar dünyayı tamamen kuşatırdı:

“Îlâhî! Eğer hicâbın sâyesi olmaya idi âfitâb-i iştiyâk cihânı yakardı, ve eğer şer'in siyâseti olmaya idi ashâb-i da'vâ âlemi tutardı. Îlâhî! Gûristân ise, hâne-i hasret; ve gülîstân ise, câyigâh-i ibret; bir kişinin ki hâli gâh ibret ve gâh hasret ola, ona arada ne kadar işret ola.”⁹²⁷

Allâh görünürlük göğünün güneşini dünyanın ışık kaynağı olarak yarattı. İmân ve şehâdet güneşini de hakîkatin gizli sırrı olarak vafetti. Yerleri ve gökleri bir kefeye koysalar imân güneşini terâzinin bir kefesine koysalar şüphesiz imân ağır basar:

“Âfitâb-i âsümân-i şehâdeti çırâğ-i âlem-i zâhir-i sûret ettin; âfitâb-i iman ü şehâdeti dahı çırâğ-i âlem-i bâtın-i hakikat eyledin. Eğer fuzalâ-yi mühendîsin rasad ile muhâsebe edip böyle buldularsa ki âfitâb-i sema kurre-i hâk ü mâdan yüz altmış üç o kadar ziyâdedir; ulemâ-yi muhakkıkîn dahı basîret ile mükâşefe edip şöyle gördüler ki eğer âfitâb-i imânı terâzinin bir keffesine ve cemî-i semâvat u arazîni bir keffesine koysalar, imân ağır gele.”⁹²⁸

“Na't- i Muhammed Rasûlullâh” başlığı altında Hz. Peygamber'in kadrinin yüksekliğinin değerli basamağı göklere varmaktadır. Nurunun gölgesi ise bir güneş gibi yükseklerdedir. Sinan Paşa burada güneş ve gölge arasında bir ilgi kurmaktadır. Hz. Muhammed'in nurunun gölgesi ulu bir güneş olarak görülmektedir. O'nun kıymetinin ulviliği, nurunun gölgesi dahi bir güneş olarak addedilmektedir:

*“Pâye-i kadrin âsümân-peyvend
Sâye-i nurun âfitâb-i bülend”⁹²⁹*

⁹²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 223.

⁹²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 375.

⁹²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 677.

2.4. ÂH

Âh; lugat manası itibariyle “ilenme, beddua etme”,⁹³⁰ “feryâd etme, inleme”⁹³¹ dir. Cebecioğlu’na göre “âh” kavramının anlamını “Arapça bir iç çekiş ve iştîyâk nîdâsı, kulun aşk ateşi” ile inleyişidir. Cebecioğlu, devâmında “Allâh kelimesinin ilk ve son harflerinin bitişmesiyle oluştuğuna” dikkat çekmektedir.⁹³² *‘Kâmûs-ı Türkî’* de; “*Maddi ve manevî bir his, nedâmet ve teessüf, birine acındığına, keder vasıf edildiğine dalâlet eder*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹³³

Klasik Türk şiirinde “âh” en fazla karşılaşılan kavramlardandır. Âşık; sevgilinin güzellik unsurları, zülfü, gamzesi, yanağı, sevgilinin acımasızlığı, nâzı, zulmü, gamı rakip, ayrılık gibi duygular karşısında âh etmektedir.

Âh ile ilgili olarak Dîvân şiirinde, farklı ifâdeler bulunmaktadır. Örneğin; “sevgilinin ayrılığındaki bezm, bezm-i gam veya bezm-i belâ”dır. Bezmin ahengi ise; “âşığın âhı, feryâdı ve nâle”sidir. Âhı meclisteki “çeng ü rebâb”ın yerine şâirin nâlesi geçer.⁹³⁴

Klasik Türk şiirinde âh; aşk ateşinden dolayı âşığın gönlünden çıkan bir duman olarak tefekkür edilir. “Âh” ağızdan çıktığı zaman oluşturduğu buğuyla “hüsn-i ta’lîl sanatı” yapılmaktadır. Çıkan buğunun gökyüzüne doğru yükselmesiyle “*mazlumun âhı yerde kalmaz çıkar aheste aheste*” atasözünü hatırlatmaktadır. Âh ateşi böylece göklere doğru yükselerek Hak katına yükselir. Âşık, zaman zaman âh eder ki onun şiddetinden ay, güneş ve yıldızlar yanıp tutuşur.⁹³⁵

Tazarru’-nâme’de âh kavramı “*âh ü zâr, âh ü vâh, âh ü vây, âh ü germ*” müttehit terkiplerle birlikte kullanılmaktadır. Allâh’ın rengini lâle bahçesinden alan bülbül, çayırda âh edip inlemektedir:

“*Almasaydı rengin O’nun lâlezâr*

Bülbül etmezdi çemende âh ü zâr”⁹³⁶

⁹³⁰ *Büyük Türkçe Sözlük*, Komisyon, Rehber Yayınları, Ankara 1990, 13.

⁹³¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, 12.

⁹³² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, İstanbul 2014, 12.

⁹³³ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınevi, İstanbul 1989, 59.

⁹³⁴ Günay Kut, Divân Edebiyatında Bezm, Âlât- Bezm ve Âdâb-ı Sohbet, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 622.

⁹³⁵ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul, Kapı Yayınevi, 2004, 10.

⁹³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

Sinan Paşa; âhının yakıcı olduğunu belirtmektedir:

“İgen kasd etmegil benim helâkim
Sakın ermeye **âh**-i sûzinâkım”⁹³⁷

Her vakitte gözyaşı âh ile olur. Yapılan her işte şüphesiz Allâh olur:

“Huzûr nâ-huzûrlukta buluna; aşk şehâdetten ola, şehvetten olmaya, ve muhabbet ma’nîden kopa, sûretten olmaya; i’tikâd şübhetsiz; ittisâl katîatsız ola; zikir melâlsiz ola; teveccüh ihtilâlsiz ola; Her işte Allâh ile ola, ve her demde bükâ vü **âh** ile ola.”⁹³⁸

Sinan Paşa’ya göre Allâh; yücelik vasfıyla merhamet nesimiyle gönül okşayarak günahkâra meyhane içinde âh ettirerek tevbe suyuyla arındırır:

“Îlâhî! Sen o izzet tütukında bî-niyâz ve rahmet nesîmi ile dil-nüvâzsın ki, gâh bir fâsıka mey-hane içinde **âh** ettirip ma’siyetini itâata değşirirsin; gâh bir zâhidi mağrûr-i râh edip ibâdetini ma’siyete gecirirsin. Gâh onu zulmette iken nûra çıkarırsın.”⁹³⁹

İlim Allâh’ın rızâsını kazanmak için almıyorsa, heves uğruna alınıyorsa ömür âh vâh etmekle tükenir. Temâyül ile ilim öğrenmenin sonu gece gündüz âh etmektir:

“Şol ki _onun ilmi hevâ için olur
Onun işi **âh** ü vây ile kalır”⁹⁴⁰

“Ol sebebden gece gündüz **âh** ü vâh
Eylerim kim ömrü kıldım ben tebâh”⁹⁴¹

⁹³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 215.

⁹³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 273.

⁹³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 333.

⁹⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

⁹⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

Konusu dert ve günah olan kıssanın sonu âh vâh olduğu vurgulanmaktadır:

“*Bî-nihâyet kıssa-i derd ü günâh
Kime diyem kıssamı ben âh ü vâh*”⁹⁴²

Nefsi emmâreye dalmış gönül âh ile sızlanmaktadır:

“*Âh kim bu nefs-i mahcûb-i dagal
Etti câna hacb-i mahbûb-i ezel*”⁹⁴³

Sinan Paşa’ya göre; kalbin içi Allâh ile dopdolu olmalıdır. Gündüz gece derd ve âh ile Allâh’a tefekkür edilmelidir:

“*Gönlün içi dopdolu Allâh ola
Rûz u şeb içinde derd ü âh ola*”⁹⁴⁴

Gönül evini ağyardan temizleyip arıtmalı ki hakîkî aşkı bulasın:

“*Dil bünyâdın yakıp yıkıp ve derûn evini yıkıp yakıp, o âteşin dûdunu ve o dûdun nüfûdunu bin âh-i ciğer-sûz ile göklere çıkarasın. Gönül kendi evindir, ağyardan sen pâk edip arıt.*”⁹⁴⁵

Sinan Paşa âhın dilden değil gönülden, ciğerden geldiğini belirtmektedir. O’na göre sözle söylenen âh gerçek değildir. Hakîkî âh kalbin derinliklerinden kopup gelmektedir:

“*Îlâhî! Biz gine geldik kendi derdimize; başlayalım o âh-i serdimize. Âh ki dilden gelmeye, o âh-i sadık olmaz, ve nâle ki ciğerden kopmaya, o nâle-i âşık olmaz. Âh ki sâdık olmaya, bî-derd olur, ve nâle ki bî-derd ola, serd olur.*”⁹⁴⁶

⁹⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

⁹⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 435.

⁹⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 447.

⁹⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 459.

⁹⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 465.

Allâh’a yaratılmış bütün mahlukâtın, zerrenin muhtaçlığı bulunmaktadır. Gönülün bütün yolları O’na çıkmaktadır. Her ciğerde de derdinden dolayı bir âh bulunmaktadır:

*“Her ciğerde derdinin bir **âh**ı var
Sana her bir zerrenin bir râhı var”*⁹⁴⁷

Aşk; dert, şevk ve yakıcı âh ile hemhâldır:

*“Eğer aşktan dem urursam, dem-i derdnâk hani, ve eğer şevkım var dersem, **âh**-i sûzinâk hani?”*⁹⁴⁸

Âşık için dert ve belâ gülistân, âh edip inlemek ise bezm-i gamdır:

*“Âşkın **âh** u zârı lâzımıdır
Türlü derd ü belâ mülâzımıdır”*⁹⁴⁹

Aşk coşkusu ve dert şerâresinden âşığa kanlı bir gözyaşı, solgun bir yüz ve şiddetli bir âh kalır:

*“Vermiş ona şevk-ı aşk u sûz-i derd
Âh-i germ u eşk-i surh u rûy-i zerd”*⁹⁵⁰

Sinan Paşa; dert çekenlerin gönül yakan âhı sayısınca cennet esintilerinin kokusunu Allâh’ın onlara nasip etmesini niyâz etmektedir:

*“Her aşk ehlinin enfâs-i **âh**-âlûdu adedince ve her derd ehlinin **âh**-i ciğer-sûzu sayısınca salevât-i tayyibât ve teslîmât-i nâmiyât-i zâkiyât -ki revâiyih-i abîr ü anber-i bihişt gibi müşk-bû vü muanber ve fevâiyih-i nesîm-i abher-i cennet-sirişt gibi hoş-tîb ü muattar ola- ihdâ ve iblâğ ede.”*⁹⁵¹

⁹⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 489.

⁹⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 491.

⁹⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 499.

⁹⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 529.

⁹⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 631.

2.5. BÂRÂN

“Atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumunda olanı”⁹⁵² şeklinde tanımlanmakta olan yağmur için, Türk klasik şiirinde genellikle Farsça eşanlamlısı olan “bârân” kavramı karşılamaktadır.

Tabiat, muhtevâsında bulunan maddelerle düşünce, duygu ve hayâlleri ifâde anlatmakta eşsiz bir membadır. Yoğun hayal güçleriyle şâirler, tabiatı ve tabiat öğelerini eserlerine almışlardır. “Yağmur” da klasik Türk edebiyatı şâirlerinin duygularını ifâde etmekte yoğun olarak kullandıkları bir tasavvurdur. Şâirler, bu kavramı anlatırken yağmurla ilintili başka faktörlerden de bahsetmiş; onların üzerinden “şahsî, toplumsal, kültürel ya da dini konulardaki birikimlerini” ifâde etmişlerdir.⁹⁵³

Sinan Paşa Tazarru’-nâme’de “*bârân ü dil, bârân-i rahmet, bârân-i şîr, bârân-i gam*” müttehit terkiplerini kullanmaktadır.

Sinan Paşa; Hz. Peygamberin sözünün yağmur, gönlünün ise onun bulutu olduğunu belirtmektedir. Söz yüreğin inci dolu engin denizidir:

“*Sehun bârân ü dil ebri matîrin*
Sehun lûlû vü deryâsı zamîrin”⁹⁵⁴

Sinan Paşa, Allâh’a niyâzda bulunarak imân tohumunu gönüllere lutfuyla ekmesini, her zaman medarının yağmuru ve mağfiretinin rüzgârıyla kuşatmasını dilemektedir:

⁹⁵² TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, Türk Dil Kurumu, II, 2365.

⁹⁵³ Semih Yeşilbaş, *Klasik Türk Şiirinde Yağmurla İlgili Tasavvurlar, Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 2021, 24, 808.

⁹⁵⁴ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 713.

“İlâhî! İmân tohumunu ki kalb mezraasında kendi lutfun ile ektin, ve İslâm nihâlini ki gönül ravzasında kemâl-i kereminden diktin, dâimâ **bârân**-i rahmet ve nesîm-i âtîfetin ile sen neşv ü nevâ ver. Her demde dil kıştızârında muhabbetin tohumundan gayrı nesne ekme, ve dil keştîsini vahdetin bahrinden taşra salma.”⁹⁵⁵

Müellif, çiçeklerin gökyüzünden yağın yağmura muhtaç olduklarını belirtmektedir. Bağ ve bahçeye yağın yağmurlar, susayıp acıkan bütün insanlara süt yağmuru lutfettiği vurgulanmaktadır:

“Her mahfilde ki bir cem’ var, sûhte-i aşkıdır; ve her mecliste ki bir şem’ var, efrûhte-i şevkıdır. **Bârân**-i şîr gamâm-i pistân-i en’âmdan teşnegân u gürisnegân-i cümle-i insâna lutf u in’âmındır; şîr-i **bârân** pistân-i dâye-i gamâmdan dehân-i tıflân-i bâğ u bostâna fazl u ikrâmındır.”⁹⁵⁶

Gece ibadet edenler savaş yerlerindeki erler gibi mücahede kılıcıyla nefsi emmareyi bertaraf ederler. Gece; ahiret gamı yağmurunu, gönül bahçesi üzerine ve “rûz-ı kıyamet gözyaşını” yağmur gibi akıtırlar:

“Zenân-i zâif-dil u nerm-gönüller gibi ki ertelere değin zâr u niyâz edip hokka-i ceza’-ı dîdeden dizin dizin dürr-i nâbları ve pâre pâre la’l-i müzâbları göz yaşı yerine seyl-âb edip ale’-d-devâm dökerler, ve sehâb-i dîde-i hûn-bârdan gülzâr-i ruhsâr-i şeb-i târ üzerine **bârân**-i gam-i âhireti ve giryeye-i rûz-i kıyâmeti yağmur gibi durmayıp yağdırırlar.”⁹⁵⁷

⁹⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 269.

⁹⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

⁹⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 245.

2.6. BEZM-İ ELEST

Bezm-i elest bazen yalnızca “*elest*” şeklinde geçer ve “*bezm-i ezel*” olarak da bilinmektedir. Elest, başlangıçsız zaman, zihnen başlangıcı tasavvur edilemeyen zaman, varlığın geçmişte sonsuzca sürmesi gibi anlamları karşılayan bir kavramdır. Allâh ile ruhlar arasındaki en eski meclis olan elestten bahsedilirken “*elest günü*”, “*elest meclisi*”, “*belî ahdi*” gibi kavramlarda kullanılır. Elest varlıkların yaratılıp ruh üflendiği ve olacak her şeyin belirlendiği devrân olarak bilinmektedir.⁹⁵⁸ Farsça’da “*sohbet meclisi*” anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça’da “*ben değil miyim*” manasında çekimli bir fiil olan elestüden oluşan bezm-i elest terkihi, Allâh’ın ruhlara “*Elestü birabbiküm, Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” şeklinde hitâp ettiği, onların da evet anlamında “*belî*” dedikleri meclis anlamını ifâde etmektedir.⁹⁵⁹ Tazarru’-nâme’de “*bezm-i elest; bezm, câm-ı elest, ezel, şarab-ı elest, kıdem, bezm-i kıdem, bezm-i âlî, şem’-i bezm*” gibi müttehit tamlamalarla kullanılmaktadır.

Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*nde bu terkihi iki manasına da yer vermektedir. İlki, “*meclis, mahabbet ve sohbet toplantısı*” olup, ikincisi ise *Hakk’ın* “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim*” diye sorduğu, ruhlarında “*Evet öyledir,*” şeklinde cevap verdikleri meclis” şeklinde ifâde edilmiştir. Uludağ; ayrıca “*ruhların bu sözü yeryüzü yaratılmadan önce*” verdiğini belirtmektedir.⁹⁶⁰

Sinan Paşa, elest aktini;

“*Şol şarâb-ı ezeli ki **elest** gününde içirdün, ebedî eksik eyleme*”⁹⁶¹

“*Îlâhî! **Elest** mestliğini müdâm et. Îlâhî! "Belî" 'ahdini ber-devâm et*”⁹⁶² açık bir şekilde dile getirmektedir.

Müellif, elest kadehinin şarabından içtiğini ve iki cihandan da koptuğunu kıyamete kadar aklının başına gelmeyeceğini söyleyerek, ezel bezminde vermiş olduğu söze bağlı olduğunu belirtmektedir:

⁹⁵⁸ İskender Pala, *DİA.*, “Bezm-i Elest”, C.,VI, İstanbul 1992, 108.

⁹⁵⁹ Kur’ân-ı Kerîm, A’râf 7/172.

⁹⁶⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 75.

⁹⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 181.

⁹⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 403.

“Ela ey sâkî sun câm-i elesti

Yuyavuz du cihândan tâ ki destî”⁹⁶³

Aşağıda eğlence meclisi anlamında kullanılan bezm, gümüş köşk içinde parlayan zühre yıldızına teşbîh edilmektedir:

*“**Bezmi**-çün oldu ya ’nî hunyâger*

Sîm kasr içre Zühre-i ezher”⁹⁶⁴

Yokluk yolunun konaklarını bilenler ezeli olan kıdem meclisinde terennüm ederler:

“Menâzil-şinâsân-i râh-i adem

*Terennüm-nüvâzân-i **bezm-i kıdem**”⁹⁶⁵*

Bezm âleminin her zaman mana bahçesi olur, seyri ise her vakit yüce varlıklar ülkesidir:

*“**Bezmi** her dem gülşen-i ma ’nî olur*

Seyri her vakt âlem-i kübrî olur”⁹⁶⁶

Allâh’ın sıfatları varlık âleminin öte katları, bezm meclisinin ışığıdır:

*“**Şem’-i bezm** olur ona nûr-i sıfât*

Milketi olur verâ-yi kâinât”⁹⁶⁷

Kemâle ermişlerin dâima elest bezminin hasretini duyarak ve orda tattıkları aşkı, muhabbeti zikretmeleri, bezm meclislerinin artık olmadığını için serzenişte bulundukları zikredilmektedir:

⁹⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 579.

⁹⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 153.

⁹⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 815.

⁹⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 71.

⁹⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 76.

“*Hani geh rezm u gâhî **bezm-i âlî***

Hani geh bahs ü geh ceng u cidâli”⁹⁶⁸

Şahlık nişânı sana yaraşır, kılıç sallayan güneş, savaştığın meydanın değersiz bir savaşçısıdır; padişahlık alametleri sana yakışır, ortalığı şenlendirici zühre eğlence meclisinin en aşağı çalgıcısıdır:

“*Âyîn-i şâhî sana yaraşır ki hûrşid-i tîğ-zen rezmin meydânının kem dil-âveridir; erkân-i pâdişahî sana yakışır ki Zühre-i tarab-zen **bezmin meclisinin** ednâ hunyâgeridir.*”⁹⁶⁹

Müellif; aşk gülü olmayan dil bağı, şarabı olmayan bir eğlence meclisine benzetmektedir:

“*Dil bâğında ki aşk gülü olmaz, bir **bezme** benzer ki onun mülü olmaz.*”⁹⁷⁰

Klasik edebiyatta, bezm-i elest ile ilgili öngörüye göre ruhlar ilk olarak elest meclisinde aşkı tatmışlar ve aşk şarabını nûş etmişlerdir. Mecliste yudumladıkları aşk şarabının sarhoşluğu o andan itibâren devam etmektedir. Hz. Muhammed ve elest arasında ciddi bir münâsebet bulunmaktadır. O, eleste bütün ruhlardan önce yaratılmış ruh ve ilk peygamber vasfına sahiptir. “*Na’t-i Muhammed Resûlû’llâh*” başlığı altında yer alan bir tavsifte “*Sen elest gününde birlik şarabından mest iken ne ayık ne de sarhoş vardı*” anlamında “*Sen elest gününde vahdet şerâbından mest iken ne hüsyâr var idi ne mest*”⁹⁷¹ sözü bunu tasdiklemektedir.

Sinan Paşa; ilâhî aşk şarabını bir kez yudumlayan için dünya ve ukbânın bir değerinin olmadığını belirtmektedir:

“*Aşktır **elest şerâbından** ser-hôş iden; aşktır ezel kadehinden bî-hûş eden.*”⁹⁷²

⁹⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 287.

⁹⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 325.

⁹⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

⁹⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 681.

⁹⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 595.

2.7. BÜLBÜL (ANDELÎB)

Türk ve İran edebiyatlarında başta âşık oluşu ve sesinin güzelliği olmak üzere çeşitli özellikleri sebebiyle adı en çok geçen kuştur. Bülbül için andelîb ve hezârdan başka sesinin güzelliği dolayısıyla hezâr-destân “*bin bir türlü hikâye söyleyen*”, hoş-hân “*güzel okuyan*”, hoşgû “*güzel söyleyen*”, hoş-âheng “*güzel sesli*” kelimeleri de kullanılır. Bunların yanında zend-hân “*güzel sesli kuş*”, zendvâf, zendbâf, zendlâf “*bülbül*”, mürğ-i bâğ “*bahçe kuşu*”, mürğ-i çemen “*çimen kuşu*”, şeb-hân “*gece öten kuş*”, mürğ-i şeb-hîz “*gece uyanık duran kuş*”, hezâr-âvâz “*bin bir sesli*” gibi kelime ve terkipler de bülbülü ifâde etmektedir.

Doğu edebiyatlarında önemli bir yeri olan bülbül güllerin açtığı günlerde daha canlı öttüğünden gül ile arasında muhayyel bir aşk ilişkisinin var olduğu kabul edilmiş, bülbül âşığa, gül de mâşuk veya mâşukaya teşbîh edilmiştir. Aralarındaki bu ilişki mecâzî aşk olarak kabul edilmiş, gülün aşkı ile tuttuğu için bülbüle şeydâ “*çılgin*” ve zâr “*ağlayıp inleyen*” sıfatlarıyla zikredilmiştir. Yine bu anlayışa göre bülbülün güle yaklaşmasını önleyen en büyük engel gülün dikenini olduğu söylenmektedir. Ancak bülbül dikenini de gülün hatırı için hoş görmektedir.

Klasik Türk edebiyatında bülbül, klasik Doğu edebiyatlarında olduğu gibi âşığı sembolize etmektedir. Bunda gülün sevgili olarak düşünülmesi de rol oynamaktadır. Teşhis yoluyla âşığın bütün özelliklerinin izâfe edildiği bülbül, gülün daha kırmızı ve güzel olması için ona kanını vermiş veya gül hile ile onun kanını içmiş, yüzüne sürmüş yahut allık “*gül-güne*” olarak kullanmıştır. Bülbül gülün hasretiyle sabahlara kadar feryat eden bir âşıktır. Bu benzetmede bülbülün diğer kuşlardan farklı olarak gece de ötmesi söz konusudur. Bazı şairler bülbülün feryat etmesini onun için ilâhî bir takdir olarak görürler.

Bülbül ile birlikte zikredilen diğer bir unsur da kafestir. Bülbülün gül bahçesinin ve hürriyetin hasretiyle yandığını anlatır ve hürriyeti simgeler. Aynı şekilde âşığın gamlı gönlü mihnet gülzârının bülbülü, yaralı sinesi de kafes şeklinde tahayyül edilir. Mutasavvıflar veya tasavvufa meyyal şairler bülbülü daha geniş anlamalı bir alegori olarak zikretmektedirler. Onlara göre bülbül ilâhî aşkla yanan can ve ruhun timsalidir. O bu dünyada veya ten kafesinin içinde uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasretiyle feryat eden bir Hak âşığı olarak bilinir.⁹⁷³

⁹⁷³ Cemal Kurnaz, “Bülbül”, *DİA*, C.,VI, İstanbul 1992, 485-486.

Bülbül edebiyatımızda güle olan aşkıyla anılmaktadır. Onun terennümleri güle âşık olmasındandır. “*Temsîl-i Münâsib*” başlığı altında yapılan bahâr tasvirlerinde bülbül açılmış goncaya terennüm etmektedir. Bülbül bu yönüyle âşığı temsil eder. İlkbaharın tatlı esintisi, gülün koku yayışı, kumrunun ötüşü ve bülbülün şakıyışı bahârı müjdelemektedir:

“*Goncanın ağzı eder tebessüm
Eder **bülbül** ona karşı terennüm*

*Nesim-i nev-bahar ü nükheth-i gül
Nevâ-yi kumru vü gül-bang-i **bülbül***

*Kimi **bülbül** gibi tutmuş gâm-i gül
Kimi şuride-i gîsû-yi sünbül”⁹⁷⁴*

Aşk, her nefeste binlerce destân aktaran güzel sözlü bir bülbüle benzetilmektedir:

“*Aşk bir **andelîb-i** fasîh-zübândır ki, her nefeste hezâr destânı var.*”⁹⁷⁵

Bülbül gülün âşığı olması sebebiyle, gülün hâlini en iyi anlayandır. Virân yerlerde bulunması sebebiyle virânelerin hâlini ise, baykuş bilmektedir:

“***Andelîb** olan bilür gül hâlini
Bûma var sen kûse-i vîrâne sor*”⁹⁷⁶

*Bu çemenden kimse ermez bir güle
Her tarafta kuru kavgâ **bülbüle**”⁹⁷⁷*

⁹⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 339.

⁹⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 519.

⁹⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 497.

⁹⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 75.

Ötüşünün güzelliğiyle bahçeleri neşelendiren bülbül genellikle Allâh'ı zikretmenin simgesi olarak görülmektedir. Kâinattaki bütün varlıklar hâl dilleriyle Allâh'ı tesbih etmektedir. Tasvirlerde bülbülün ötüşü, Allâh'ın cemâlini görerek onu zikretmek, onun zâtını övmek olarak anlatılırken, karaların her zerresi ve denizlerin her damlası da lisan-ı hâlleriyle şakıyan bir bülbül olup Allâh'ın varlığını ve birliğini tesbih etmektedir:

*“Bir Vâhid ü Ehad'sin ki tevhîdün-içün her zerre-i ber ve her katre-i bahir lisân-ı hâl ve delâlet-i ahvâl-ile **bülbül**-i gûyâ olup eydür ki”: “Lâ ilâhe illâ'llâhu vahdehû lâ şerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve 'alâ külli sey'in kadîr”.*⁹⁷⁸

Na't-i Aşere-i Mübeşşere “Cennetle Müjdelenmiş On Sahâbeye Övgü” başlığı altında, sahâbeler on vefâ bahçesinin bülbülüne, on resulluk gülistanının papağanına, on manalar ağaçlığının kuşuna ve on yedi âyetli Fatiha çiçekliğinin bülbülüne benzetilmektedir:

*“Husûsâ şu aşere-i mubeşşere ve ervâh-ı mutahhere; deh şem'-i eyvân-i Ahmedî ve deh fetîle-i çirâğ-i Muhammedî; deh serv-i revân-i safâ ve deh **andelîb**-i bûsitân-i vefâ; deh tûtî-yi gülsitân-i risâlet ve deh tûbî-yi asûmân-i celâlet; deh murg-ı murgizâr-i gülzâr-i maânî ve deh **bülbül**-i sebzêâr-i seb'-i mesânî.”*

Bülbül; gülfidanının dalında Allâh'a duyduğu özlemin coşkusuyla şarkılar söylemektedir. Aşkın tutkusuyla nağmeler döktürerek beste yapar:

*“Sen o mahbûbsun ki, **bülbül**-i zübân gülbün-i nihâl-i insânda şevkin nevâsına nağme-sâz u hoş-âvâlık eder ve sen o ma'sûksun ki, zübân-i **bülbül** nihâl-i gülbün-i bostânda aşkın hevâsına terennüm-guy u destân-sirâlık eder. Sen o alîmsin ki, âyine-i ma'rîfetinde esrâr-i nihânî ve mugayyebât-i du cihânî çehre-i rûz-i rûşen gibi lâyıhtır.”*⁹⁷⁹

⁹⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63.

⁹⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 77.

Hüdhüd⁹⁸⁰ “Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Süleymân kıssasıyla ilgili olarak zikredilen” bir kuştur. Sinan Paşa; can hüdhüdünün Hz. Süleyman’ın kuşu olduğunu belirterek O’nun kıssasına telmih yapmaktadır. Gönlün Allâh’ı zikretmesi ise bülbüle teşbîh etmektedir. Burada gönül tûtisi, fânî âlemde tek gerçek olan Allâh’ı kâinatta zikreden, yüce şanını öven Hakk’ın bahçesinin bülbülü olarak görülmektedir:

“Cümle cihân fânî bakâ bes O’nun

Milk-i Teâlâ ve tekaddes O’nun

Hüdhüd-i cân murğ-ı Süleymân’ıdır

*Tûti-yi dîl **bülbül**-i bostânıdır”⁹⁸¹*

⁹⁸⁰ “Hüdhüd; kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, öbür bölümleri pembeye çalan açık kahverengi, tepeliğinin uçları siyah bir kuştur. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Süleymân’dan bahsederken diğer vasıfları yanında kendisine kuşdilinin öğretildiğini, cinler, insanlar ve kuşlara hükmettiğini ve onlardan müteşekkil orduları bulunduğunu beyan etmektedir. Âyetlerde bu konuda verilen bilgileri şöyle özetlemek mümkündür: Bir sefer esnasında ordularıyla birlikte karınca vadisine gelen Hz. Süleymân kuşları gözden geçirir ve hüdhüdün orada olmadığını fark eder. Sebebini sorarak eğer mazereti varsa bunu ispat etmesini, yoksa canını yakacağını veya kafasını koparacağını söyler. Çok geçmeden hüdhüd gelip Hz. Süleyman’a onun bilmediği Sebe ülkesinden haber getirdiğini, bu ülkeyi bir kadının yönettiğini söyler ve onların dinî inançları hakkında bilgilendirir. Bunun üzerine Hz. Süleyman hüdhüde bir mektup vererek Sebe’ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, ileri gelen adamlarıyla istişare ettikten sonra Hz. Süleymân’a bazı hediyeler göndermeye karar alır. (en-Neml 27/16-35). Hüdhüd hakkında Kur’ân-ı Kerîm’de verilen bu bilgilerin yanında İslâmî literatürde daha başka bilgiler de mevcuttur. Buna göre Hz. Süleyman Beytülmakdis’in yapımını tamamladıktan sonra insan, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan bir ordu toplayarak önce Mescid-i Harâm’a, oradan da Yemen’e gitmek üzere yola çıkar. San’a’ya vardığında bir yerde konaklar. Bu arada su sıkıntısı meydana gelir. Toprağın altındaki suyu görebilme gücüne sahip olan, bu sebeple de Hz. Süleymân’a su bulmada rehberlik eden hüdhüd aranır, fakat bulunamaz. Daha sonra olaylar Kur’an’da belirtildiği şekilde cerayan eder. Başka bir rivayete göre, Hz. Süleyman ve ordusu konakladığında Ya’fûr adını taşıyan hüdhüd Hz. Süleyman’ın konaklama işiyle meşgul olmasından faydalanarak dolaşmaya çıkar. Etrafı gözden geçirirken Sebe ülkesinin melikesi Belkıs’ın bahçesini görür ve bu yeşillığe konar. Orada Ufayr adlı Yemen hüdhüdü ile karşılaşır. Ufayr kendisini Belkıs’ın saltanatı hakkında bilgilendirir. Hüdhüd, namaz vakti gelip de suya ihtiyaç duyan Hz. Süleymân’ın kendisini bulamamasından endişe ederse de Ufayr ile Belkıs’ın mülkünü dolaşır. Ancak geri döndüğünde ikinci vakti girmiştir. Diğer bir rivayette, Hz. Süleyman’ın susuz bir alanda konakladığında önce insanlar, cinler ve şeytanlardan su bulmalarını istediği, daha sonra hüdhüdü arattığı, fakat onun bulunamadığı aktarılır. Vehb b. Münebbih’e göre ise hüdhüdün aranma sebebi nöbetinde bulunmayışıdır. Bir rivayete göre de Hz. Süleyman, bir sefer esnasında bütün maiyetiyle birlikte rüzgâr tarafından uçurulan bir halı üzerinde yol almakta ve kuşlar tarafından güneşten korunmakta iken bir noktadan başına güneş ışıkları gelince oraya bakar ve hüdhüdün yerinde olmadığını anlar. Yapılan soruşturmada kuşların yöneticisi olan akbaba onu bir yere göndermediğini söyleyince Hz. Süleyman öfkelenir, hüdhüdü mutlaka cezalandıracağını veya öldüreceğini bildirir ve kuşların efendisi kartala hüdhüdü bulmasını emir telakki eder. Kartal havada Yemen’den dönen hüdhüdle karşılaşır; beraberce Hz. Süleyman’ın huzuruna varırlar. Hz. Süleyman hüdhüdün Belkıs’a dair anlattıklarını dinledikten sonra bir mektup vererek onu Sebeliler’e” yollar. Ömer Faruk Harman, Cemal Kurnaz, ”Hüdhüd”, *DİA*, C.,XVIII, İstanbul 1998, 461-462.

⁹⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 59.

Bahçelerde ağaçların üzerinde bülbüllerin şakıması Hakk'ın yüceliğini övmek içindir. Sinan Paşa; ağaçları camilerdeki hutbe okunan minbere teşbîh etmektedir. Camide minberin üzerine çıkılarak Allâh'ın kudretinin anlatılması gibi, bülbüller de ağaçların üzerinde Allâh'ı zikretmektedir:

*“Fütûh-ı mülûk-i cihâniyân bende-i dergâhın olmak ile; âsâyîş-i cân-i âlemyân hâk-i bârigâhın olmak ile. Terennüm-i **bülbülân**-i bostân menâbir-i eşcârda senâ-i kudretin için; tebessüm-i gülünân-i gülistân fasl-i bahârda taaccüb-i hikmetin için.”*⁹⁸²

Müellif, Yaratıcı'nın kendisini vuslat şarabının sarhoşu ve zevk bahçesinin bülbülüne döndürmesini dilemektedir. Bülbül burada zevk bahçesinde, kutsî tezahürlerin sevinç ve nefâsetiyle Allâh'a terennüm eden Hak sevdalısıdır:

*“Mest-i câm-ı serâb-ı şevk eyle
Bülbül-i bûsûtân-ı zevk eyle”*⁹⁸³

Bülbülün sesinin güzel olması iyi bir vasıf iken kimi zaman onun kafeste tutsak olmasına sebep olmaktadır:

*“Gâh bir **bülbülü** hôt-ş-nefes idersin, ve gâh gine anı giriftâr-ı kafes idersin.”*⁹⁸⁴

Sinan Paşa; ruhu bülbüle teşbîh ederek ruhun uçucu olduğunu belirtmektedir. Uçuculukla kasettiği insanın öldükten sonra ruhunun koni şeklindeki berzah âleminde cennet ve cehennem arasında gidip geldiğine kinâyedir. Bu hâl ruhu ya güldürür ya da ağlatır. İkinci dizede gönlün bazen ağladığı bazen de güldüğü bu sebeptendir. Ruhla bülbülün uçuşu arasında kutsî bir bağ kurulmaktadır:

*“**Bülbül**-i cân gâh geh perrân olur
Geh güler dil geh yine giryân olur”*⁹⁸⁵

⁹⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

⁹⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 279.

⁹⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 331.

⁹⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 267.

Bağı ve bahçeyi sesiyle neşelendiren bir kuş olmasından dolayı baharla birlikte anılan ve âşığı simgeleyen bülbül baharı özlemle bekler. Baharda can kadehi ikrâm edilerek bülbüle bahar müjdesi verilmektedir. Âşıkta bülbülün bahar özlemi çekmesi gibi sevgiliye vuslatın özlemini çeker. Sinan Paşa burada âşıkla bülbülün vuslatlarını birbirine benzetmektedir:

“*Ger meşâm-i câna ire bûy-i dost*

Cân ü dil ola fedâ-yi kûy-i dost

Sâkıyâ gel câm-i cân-efrûz ver

Bülbüle *sen müjde-i nevrûz ver*

Tûti-i bâğ-i dili hayrân kıl

Andelîb-i cânı ser-gerdân kıl

Aşk câmindan şarâb-i nâb ver

Humm-i Hak’tan bir mey-i nâ-yâb ver

*Tâ olavuz cümle mest-i **bülbüle***

Arş u ferşe bıragavuz gulgule”⁹⁸⁶

Sinan Paşa burada insan için “*mukaddes bahçenin bülbülü*” şeklinde hitâp etmektedir. Hz. İnsan’ın, İlâhî âlemlere tecellî edip bülbül gibi Allâh’ı zikretmesi sebebiyle teşbîh yapılmaktadır:

“*Ey bülbül-i ravza-i mukaddes*

Murdâr yiyüben olma kerkes”⁹⁸⁷

⁹⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 581.

⁹⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 393.

2.8. ÇEŞM

Farsça’da “göz; tavla zarlarında sayıları belirleyen siyah noktalar; “vav, kaf ve fâ” gibi harflerin başlarında bulunan yuvarlak içindeki beyaz kısım, mecâzen “ümit, özlem; yakınlık, ön; aziz” anlamlarına gelir.

Eski Farsça’da çeşmân, Orta Farsça’da çeşme ve bugün yaşamakta olan Gîlekî, Simnânî v.b. lehçelerde cum, çeş ve cim şekillerine rastlanan çeşm kelimesinin Firdevsî döneminde (IV./X. yüzyıl sonu ve V./XI. yüzyılın başları) çişm şeklinde telaffuz edildiği, hişm kelimesiyle kâfiyelendirilmiştir. Fars edebiyatı ile Türk divân edebiyatında çeşmin çok geniş bir kullanım alanı vardır. Şâîrlar gözü genellikle çeşm-i şehîlâ “yarı şaşı”, çeşm-i keşîde “dar ve çekik göz”, çeşm-i hâb-âlûd “uykulu, mahmur göz” ve çeşm-i mey-gûn “şarap renkli göz” olmak üzere dörde ayırmakla birlikte ona atfettikleri sıfatlarla bu sayıyı artırabilirler.

Edebî metinlerde siyahın yanı sıra elâ gözlere ve çok defa nergise ve firûzeye benzetildiğine bakılarak mavi gözlere de yer verildiği görülür. Bununla birlikte gözlerin nergisle ilişkisi, sadece bakışlarının nergisçe görünüşüne benzemiş olması ile de ifâde edilir. Yine bakış şekli ve etkisine göre göz sarhoş “mest”, mahmur “uykulu”, hasta, fitne, katil, ceylan, ahû, âhû-gîr “âhû yakalayan”, badem, belâ-cû “belâ arayan, kötü huylu”, kadeh, fettan, âşikküş “âşık öldüren”, kâfir gibi birçok sıfatla anılmaktadır. Bu şekilde nitelendirilen mâşukun gözleri karşısında âşıkın gözleri de âyîne “ayna”, ebr “bulut”, eşk-âlûd “gözyaşına bulanmış”, eşk-bâr “gözyaşı yağdıran”, eşk-feşân “gözyaşı saçan”, giryân “ağlayan”, gurîhte-hâb “uykusu kaçmış” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca çeşm kelimesiyle birçok birleşik kelime ve deyim meydana getirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Âhû-çeşm “âhû gözlü”, teng-çeşm “çekik göz, dar göz”, bed-çeşm “kötü göz, uğursuz göz”, peyrûze-çeşm “firûze renkli göz” olarak tanımlanmaktadır.⁹⁸⁸

Tazarru’-nâme’de çeşm; “çeşm-i ser, çeşm-i dil, çeşm-i cân, çeşm-i nûr, çeşm-i bed, çeşm-i bî dâr” müttehit tamlamalarla kullanılmaktadır. “*Beyân-i Tevhîd*” başlığı altında akıl gözü açık olarak bakıldığında hikmet sâhibi aklın, ehil olarak yeteceği belirtilmektedir:

“*Aç hured çeşmin nazar kıl pîş u pes*

Akl-i ferzâne sana üstâd bes”⁹⁸⁹

⁹⁸⁸ Tahsin Yazıcı, “Çeşm”, *DİA*, C., VIII, İstanbul 1993, 276.

⁹⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63.

Gönül gözü yani basiret ışığı su ve toprakla ifâde edilmez. Basiret; kişinin iyi ve kötüyü ayırt edip doğruyu bulmasına yardım eden, kılavuz olup yol gösteren, gönüle ışık veren bir seciyedir. Bu sebepten Sinan Paşa, onun su toprakla îzâh edilmeyeceğini belirtmektedir:

“Çeşm-i ser gammâz-i çeşm-i dil durur
Çeşm-i dil bîrûn-i âb u gil durur”⁹⁹⁰

Akıllı, akılsız, konuşan, konuşmayan, baştanbaşa gören, cümle mahlûkat Allâh’a muhtaçtır:

“Hûşyâr ü mest ü gûyâ vü hamûş
Gâh cümle çeşm ü gâhî cümle gûş”⁹⁹¹

Gönül gözü açık olan baktığı her şeyde Allâh’ı görür, her dâim hemhâl olduğu Hakk’ın nurudur:

“Her neye bakar ise bu çeşm-i dil
Nûr-i Hak’tır gördüğü sen öyle bil”⁹⁹²

Sinan Paşa; hakikat gözüyle bakan kişinin güzel bir gönlü ve latif bir gözü temâşâ edeceğini dile getirmektedir:

“Ki hadd-i hûb u çeşm-i dil-sitândır
Kad-i mahbûb ü zulf-i nev-cüvândır”⁹⁹³

Allâh’ın varlığı, birliği gökyüzündeki güneş gibi ayan beyan görünür. Ancak Hakk’ı bilmeyenler O’nu göremez:

⁹⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63.

⁹⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 73.

⁹⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 199.

⁹⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

“Çün semâda âfitâb olur ayân
Çeşm-i a'mâ görmez ise ne ziyân”⁹⁹⁴

Baharın cilveyle anılması doğanın tazelik bulmasıdır. Akıl sahiplerinin gözünü açması ise tekrar dirilen tabiattın hâlini temâşâ etmeleridir:

“Ey cilde-kün-i bahâr-i handân
 Bînâ-kün-i **çeşm-i hûşmendân**”⁹⁹⁵

Sinan Paşa “*Hikâyet*” bölümü içerisinde, aşk ateşinden gözü yaşlı, dertli, ne yapacağını bilmeyen ve yüreği yanan Tebriz’li bir gencin hâlini aktarmaktadır:

“Devr edermiş kûyünü her rûz u şeb
Çeşmi giryân u dili pür-sûz ü teb

Bî-dil ü bî-çâre etmiş aşk onu
 Derdümend âvâre etmiş aşk onu”⁹⁹⁶

“Mesnevî” bölümünde “Vamık ile Azra”nın bahsinin geçtiği kısımda Azra’nın güzelliği Vamık’ın gözünden anlatılmaktadır:

“Vasf-i ma’şûkî var âşîka sor
 Hüsn-i Azrâ’yı **çeşm-i Vâmık’a** sor”⁹⁹⁷

“Na’t-i Muhammed Resûlü’llâh” kısmında Hz. Peygamber’in aklı “kudret Kâf’ının Ankâ’sı” olarak belirtilmektedir. Gözü ise sürme mahrasına teşbîh edilmektedir:

⁹⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 383.

⁹⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 403.

⁹⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 529.

⁹⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 543.

“Aklı ‘Ankâ-yı Kâf-ı kudrettür

Çeşm-i cân sürmedân-ı türbettür”⁹⁹⁸

Allâh’ın sayısız yarattıklarını seyreyleyen göz; şan ve şerefçe büyük ululuk âlemini temâşâ etmektedir:

“Çarh-ı kemâl-i izzet ü **çeşm-i cihân-i mecd**

Nûr-i çırâğ-i devlet ü şem’-i hûr-i ulâ”⁹⁹⁹

Aşk taneciği ve sevgi tohumu ağlayan gözden akan gözyaşı ve yanık bağırdan yayılan hararet ile gelişmektedir. Allâh dilerse nergislerin gözünü apaçık eder, dilerse nergis gözlüleri görmez hâle getirir:

“Işk tohmı gerçi dil kiştizârında ekilür, ve mahabbet nihâli egerçi gönül gülistânında dikilür; ammâ âb-ı **çeşm-i nemnâk** ve harâret-i derûn-ı sûzinâk ile neşv ü nemâ bulur.”¹⁰⁰⁰

“Gâh sahn-i çemeni gül ü lâle ile nev-bahâr edersin; gâh libâs-i kefeni hûn-i dîde ile lâlezâr edersin. Gâh nergeslerün **çeşmini** peydâ eylersin, gâh nerges gözlüleri nâ-bînâ idersin. Gâh yerden benefşeler açarsın; gâh benefşe-hatları yere saçarsın.”¹⁰⁰¹

Âşık ile maşûk arasında cerayan eden öyle bir feverân olur ki, iki göz ucundan başka gören olmaz:

“Âşık ile ma’şûk ortasında bir güft ü gûy olur kim, zübân-i hâcibden gayrı ona tercümân olmaz; cân ile cânân arasında bir cüst ü cûy olur kim, kûşe-i **çeşmden** özge ona dîdebân olmaz.”¹⁰⁰²

⁹⁹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 673.

⁹⁹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 751.

¹⁰⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 525.

¹⁰⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 331.

¹⁰⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 515.

2.9. EBR

Gökyüzündeki bulutlar, iklim şartlarını ve günlük hayatı yansıtmı bakımından insanların fikir beyân ettikleri tabiat öğelerindendir. Bilhassa şâirler, yapıtlarında yer verdikleri tabiat tasvirlerine bir şekilde bulut veya bulutla ilgili tasavvurlarını da aktarmışlardır.¹⁰⁰³

Tazarru'-nâme'de yağmurun zikredildiği kısımlarda bulut kavramı için çoğunlukla Farsça “ebr” sözcüğü ve Arapçası olan “sehâb ve gamâm” kelimeleri de kullanılmaktadır.

Hız. Peygamber'in tespihinin zikri gök gürültüsünü coşturarak buluta yıldırımlar çaktırmaktadır:

“*Ra'da verir geh gehî tesbîhi cûş*
Ebre şevkı ettirir berk ü hurûş”¹⁰⁰⁴

Yeşilliklerin, bağların ve bahçelerin yüzünün gülmesi bulutun ağlamasına bağlanmaktadır. Bulutun ağlaması râhmet yağmurunun tecellî etmesiyle alâkalıdır. Yağmurla birlikte yâsemenlerin yüzü gülmektedir:

“*Ebr girye kılmasa gülmez çemen*
Hem çemende acılamaz yâsemen”¹⁰⁰⁵

Yeşilliğe, bahçelere yeşil renge boyayan, ilkbahar bulutuna yağmur bahşeden şüphesiz Allâh'tır:

“*Ebr-i nevrûziye hayâ senden*
Sebzeye fistukî kabâ senden”¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰³ Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2017, II/300.

¹⁰⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

¹⁰⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 163.

¹⁰⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 279.

Sinan Paşa'ya göre; can göğünün baharı, bulut ve yağmuru zâhirden başka olduğu gibi ayı ve güneşi de zâhiri olandan farklıdır. Baharda, rahmet bulutunun tabiatı canlandırması gibi, can göğünde de bahar bulutunun yağması gönül köşkünün tazelenmesidir:

“Cân göğünün **ebr** ü âbı özgedür
Mâhitâb ü âfitâbı özgedür”¹⁰⁰⁷

Can ve gönül köşkü, bahar yağmuru yağınca yeşillere bürünür neşv ü nemâ bulur:

“Her gehî ki_ondan yağa **ebr-i bahâr**
Cân u dil sahrâsı olur sebzêâr”¹⁰⁰⁸

Nevruz rüzgârıyla ilkbahar bulutunun rahmeti, gül ve lâlelerin açılmasını sağlamaktadır:

“Ey gül-i handân açılğıl lâle-vâr
Bâd-i nev-rûz erdi **ebr-i nev-bahâr**”¹⁰⁰⁹

Hız. Peygamber'in gönlü rahmet yağdıran denize, eliye deniz yağdıran buluta teşbîh edilmektedir:

“Dilin dürr-i deryâ-yi rahmet-nişân
Kefindir senin **ebr-i deryâ-fişân**”

¹⁰⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

¹⁰⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

¹⁰⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 583.

Sinan Paşa; Hz. Peygamberin sözünün yağmur, gönlünün ise onun bulutu olduğunu belirtmektedir. Söz yüreğin inci dolu engin denizidir:

“*Sehun bârân ü dil **ebri** matîrin*
Sehun lûlû vü deryâsı zamîrin”¹⁰¹⁰

Yağmurun yağması, bulutun gözyaşı olarak tasavvur edilmektedir. Bulut, Hz. Peygamber için ağlamakla vazîfelidir:

“*Ey tûfeylî hande-gündur âfitâb*
*Giryen oldu kâr-fermâ-yi **sehâb***”¹⁰¹¹

Sinan Paşa eserinden bahsederken kaleminden dökülen fikir deryasının ve söz denizi katrelerinin saflık ve zârafet bulutunun, gözyaşını imrendirecek boyutta olduğunu belirtmektedir:

“*Bu reşehât-ı aklâm ve katarât-ı deryâ-yı kelâm-ile -ki pâklik ü letâfette reşk-i eşk-i **sehâb**dur ya’nî şu ibârât-i müsta’zibe-i ferah-fizây ve istiârât-i müstağrıbe-i terah-zidây ile -ki Hak Hazreti’nin nuût-i kerîmesinin fehm-i nâkıs yetiştiğince olan işârâtında ve o Cenâb-i zü’l-celâl’in hulûs-i derûn ile denilen tazarruâtında.*”¹⁰¹²

Sinan Paşa; Allâh’ı bir padişah olarak överek merhametinin ve ihsânının sonsuz olduğu, cömertliğinin yüce bir bulut, feyzinin bereket yağmuru gibi yağdığını vurgulamaktadır:

“*Îlâhî! Sen ol pâdişâhsın ki lutfun hazînesi bî-pâyân; keremün deryâsı bîkerân. Cûduñ sehâb-ı kâim; feyzün bârân-ı dâyim, rahmetin in’âm-i şâmil; kudretin âsâr-i kâmil; cûdun denizinden dü âlem bir katre; mihrin hevâsında iki cihân bir zerre.*”¹⁰¹³

¹⁰¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 713.

¹⁰¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 703.

¹⁰¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 707.

¹⁰¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 181.

“*Na’t-ı Ali*” başlığı altında; Hz. Ali’nin velâyet silsilesi erkân ve usûlü, terbiyesi ağaca teşbih edilmektedir. Hz. Ali’nin silsiledeki ma’rifetinden bağındaki ağaçların yâni sâliklerin nasiplenmesi için na’tın sonunda Sinan Paşa niyâzda bulunur:

“*Her şeyhin irşâdı onun himmeti iledir, ve her sâlikin reşâdı onun terbiyeti iledir. Hak celle ve alâ anun ‘inâyeti **sehâbını** dâyimâ riyâz-ı kulûb-i ‘ârifinde mümtır ve terbiyeti escârını her dem hadâyık-ı sâlikinde müsmir eyleyüp rûh-ı mutahherinin âsârı berekâtı ile erbâb-i kulûb gönüllerini dâima ma’mûr ve revân-i münevverinin envârı işrâkâtı ile ashâb-i küşûf menâzilini her vakit pür-nûr edip.*”¹⁰¹⁴

Muhteşem saltanata sahip olan Hz. Süleyman’dan bahsedilerek saltanatının vasfını tavsif etmek için rüzgâra birçok nitelik verilmektedir. Bulut çadırının ferrâşının¹⁰¹⁵ rüzgâr olması bu niteliklerdendir. Bulutun çadıra teşbîh edilmektedir. Bulutun çadıra teşbîh edilmesi onun bir sergen gibi gökyüzünü çevrelemesindendir:

“*Çifte-zen-i mûhre-i gerden-i Âd; nakş-bend-i dîbâ-yi rebî’, çehre-küşâ-yi süvâr-i bedî’; ferrâş-i hayme-i **sehâb**, nakkâş-i sahîfe-i âb; cilve-dehende-i tâvûs-i bâğ, ber-şikenende-i nâmûs-i çerâğ; bûy-ber-i kulbe-i attâr, talîa-i kârüvân-i tâtâr; sâyık-ı tâcirân-i Hutun.*”¹⁰¹⁶

Sinan Paşa; gece ibâdet edenlerin gözyaşlarını yağmura benzeterek gözlerini de bulut olarak düşünmektedir:

“*Pâre pâre la’l-i müzâbları gözyaşı yerine seyl-âb edip ale’d-devâm dökerler ve **sehâb**-ı dîde-i hûn-bârdan gülzâr-ı ruhsâr-ı şeb-i târ üzerine bârân-ı gam-ı âhireti ve girye-i rûz-ı kıyâmeti yağmur gibi durmayıp yağdırırlar.*”¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 757.

¹⁰¹⁵ Lugatta "bir şeyi yaymak, döşemek" mânâlarına gelen ‘Arapça ferş (firâş) kökünden meydana gelmiş bir kelimedir.

¹⁰¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 301.

¹⁰¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 245.

2.10. FELEK

Tazarru'-nâme'de gökyüzü genellikle yüksekliği ve ululuğu yönünden ele alınarak, Allâh'ın kudretini ve azâmetini tezahür etmektedir. Bu sebeble “alâ”, “berîn”, “muallâ”, gibi terkiplerle müttehit olarak geçmektedir. Gökyüzünü ifâde eden bu kelime kozmik âlemin bir parçası olarak Tazarru'-nâme'de “çarh, âsumân, gerdûn, semâ, fezâ, sipihr, eflâk” gibi kelimelerin yerine kullanılmaktadır.

Felek eski astronomi anlayışına göre dünyayı çevreleyen iç içe dokuz kubbeden meydana gelmiştir ve aynı zamanda yedi kat olarak da tasavvur edilmektedir. Böyle kat kat düşünüldüğünden genellikle eflâk ve felekler diye çoğul şeklinde kullanılmaktadır. Felekler dünyaya yakınlıklarına göre şu şekilde sıralanırlar. Yedi felekte şu yedi gezegen “seb‘a-i seyyâre” bulunmaktadır: Birinci felekte “ay”, ikincide “utârid, merkür”, üçüncüde “zühre, venüs”, dördüncüde “güneş”, beşincide “mirrîh, merih, mars”, altıncıda “müşteri, bercis, jüpiter”, yedincide “zühal, keyvan”; sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir.

Astronomi'de dünya sabit olup felekler dönmektedir, bundan dolayı da “*gerdûn-ı gerdân, gerdîde, sipihr-i gerdiş-i devvâr, bî-karâr*” gibi sıfatlarla anılmaktadır. Devr kelimesi aynı zamanda onun yuvarlaklığını da anımsatır. “Felekü'l-eflâk” olan dokuzuncu gök, diğer feleklerin batıdan doğuya olan tabii dönüşünü tersine olarak doğudan batıya çevirir, dolayısıyla yıldızları da birlikte döndürür. Bunun sonucunda yıldızların birbirine ve burçlara olan uzaklığı sürekli değişmektedir. Yıldızların insanın talihine tesir ettiği inancına bağlı olarak onların yerlerini değiştirip duran felek her türlü kötülüğün ve uğursuzluğun sebebi sayılmış ve sürekli olarak ondan şikâyet edilmiştir. Böylece felek “kader” manasına da gelmektedir. Klasik edebiyatda şâîrlerin, her şeyin ilâhî takdire bağlı olduğunu bilmekle beraber talihsizlik ve ıstıraplarını hep feleğe yüklemeleri Fars edebiyatından geçmiş bir edebî gelenektir.

Gök katları içinde dördüncü ve yedinci felekler özellikle söz konusu edilir. Dördüncü felek “çarh-ı çârüm, âsumân-ı çârüm güneş ve Hz. Îsâ” münâsebetiyle ele alınmaktadır. Güneş dördüncü göktedir. Kendisine güneş feleği dendiği gibi Hz. Îsâ da göğe yükseltince burada kalmıştır. Zühal'in bulunduğu yedinci felek, bu gezegenin kötü tesirleri dolayısıyla bazı olumsuzluklar ifade etse de yüceliği ve yüksekliği itibâriyle daha çok olumlu yönden ele alınmaktadır.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁸ Cemal Kurnaz, “Felek”, *DİA.*, C., XII, İstanbul 1995, 305-306.

Tazarru'-nâme'de gökyüzü için kullanılan “yedi kat semâvât”, “dokuz felek” gibi ibârelere bakılarak feleklere ait tahayyülün eski astronomi ilmi anlayışına mütenasip olarak kullanıldığı görülmektedir.

Astronomi ilmine göre gökyüzü, iç içe dönen dokuz kubbeden meydana gelmektedir:

*“Sen ol Âlîm'sin ki ‘ilmün kitâb-hânesinden bir noktanun ihrâzı için **tokuz felek** bir araya bükülüp derhem olmuştur.”*¹⁰¹⁹

Sinan Paşa'nın gökyüzü hakkındaki düşünceleri büyük ölçüde Kur'ân-ı Kerîm esaslarına dayanmaktadır. Gökyüzü Allâh'ın nuru ile donanmıştır, göklerde ve yerdeki bütün yaratılanlar Allâh'ı zikrederler. Gökyüzünün yüceltilen varlığı Allâh'tır. O, âlemler yokken vardır, feleklerin dönme gâyesi Allâh'tır:

*“Gâh mâhî meydân-i fezâ-yi tâk-ı **felek-i a'lâda** bir gûy-i rahşân edersin, ve gâh gine anı dest-i **sipîhr-i gerdûn-i** muallâda bir sîmîn cevğân edersin.”*¹⁰²⁰

Gökyüzünün kader, kısmet üzerindeki yansımaları feleklere atfetmek ve özellikle “felekü'l-eflâk” (dokuzuncu feleğin) diğer feleklerin dönüşlerini değiştirmesi inancından dolayı insan talihi üzerindeki olumsuzlukların sebebi olarak şu beyitte değinilmiştir:

*“Kısmet mâdem ki O'nun emriyle az ya da çok olur
Feleklerin dönüşü niçin töhmet altında kalır”*¹⁰²¹

Yer ve gök katları hikmetinin mühteşem izleri ve kudretinin sanatlı imzalarıyla ile dolmuştur:

*“Tabakât-ı **âsümân** ü zemîn bedâyi'-i hikmet ve sanâyi'-i kudretün-ile meşhûn.”*¹⁰²²

¹⁰¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 102.

¹⁰²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 97.

¹⁰²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 64.

¹⁰²² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 101.

Feleğin dokuz katlı olduğu ve her birinin semâvat üzerinde dönmekte olduğu belirtilmektedir:

“*Can ülkesi **feleklerle** doludur
Her biri cihân göğünde dönüp durur*”¹⁰²³

Talih manasında kullanılan felek, istenilen her şeye sâhip olunmasının nedeni olarak görülmektedir:

“*Çün murâdımca döner her dem **felek**
Her ne istersem onu işler melek*”¹⁰²⁴

Hiz. İsâ’nın, bir iğneyi dördüncü gökten öteye geçiremediği kıssasına telmih yapılmaktadır:

“*İsî’yi bilmez misin bir sûzeni
Çarh-i çarümden geçirmedir onu*”¹⁰²⁵

Gök katları feleklerle kaplanmış ve her biri cihân içinde dönmektedir:

“*Doludur **eflâk** ile iklîm-i cân
Her biri gerdân-i **gerdûn-i cihân***”¹⁰²⁶

Gökyüzünün tahtı yıldızlar ordusu, sultan Kureyş ocağının meş’alesini tutuşturmaktadır:

“*Cem ’-i encüm-serîr ü **gerdûn-ceyş**
Meş ’al-efrûz-i dûdümân-i Kureyş*”¹⁰²⁷

¹⁰²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 420.

¹⁰²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 365.

¹⁰²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 425.

¹⁰²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

¹⁰²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 671.

Yaratıcı, an olur ayı yüce felek kubbesi boşluğunun meydanında aydınlık saçan bir yuvarlağa dönüştürür; an olur yine onu erişilmez gökyüzünün elinde ucu eğri bir gümüş değnek hâline getirir. Allâh ayı, göğün mavi yapraklarında altınla yazılmış parlak nur olarak süslemektedir ve zühre yıldızını da bileğine bilezik olarak taçlandırır:

*“Gâh bu evrâk-i nîlî-yi âsümân'da altun ile yazılmış bir nûn-i tâbân edersin, ve gâh bu süfre-i pîrûze-i hân-i ihsânında bir kıt'a-i nân edersin; gâh zîn urup hınk-i gerdûna süvâr edersin; gâh zinet için sâid-i Zühre'ye sivâr edersin.”*¹⁰²⁸

Gökyüzünde güneşin yüzünü bir parça bulut örtünce görünmez ama îmân güneşinin ışığını arş ve kürsi asla örtemez:

*“Âfitâb-i âsümân kurb u bu'd u irtifâ' u inhitât ile mütefâvit olur; geh hâzır ü geh zâil olur, geh tâli' u geh âfil olur. Devrân-i gerdûn her şâm hurşîd-i âyîne-gûnu hicâb-i zalâm ile mütevârî vü mestûr eder.”*¹⁰²⁹

Sinan Paşa beyitte; âşığın gönlünü yedi yıldız, yedi yer ve yedi gökyüzü katmanına benzetmektedir:

“Heft ahter heft zemîn u heft semâ

*Hiç birini kendiden bulmaz cüdâ”*¹⁰³⁰

Âşıkların doğuş yeri, gökyüzündeki güneşin bir zerresinde saklıdır. Cismanî olarak gökyüzünün yüce makâmındadır, varlığı ise dünya semâsındadır:

“Şol güneşte ki arş zerre olur

*Matlaidır semâsı uşşâkın”*¹⁰³¹

*“Şimdi bedeni ile ulâdadır; teni ile semâdadır. Henûz ölmemiştir, kıyâmete kadar ölmez, ve bu sözün ma'nâsını ehlinden gayrı anlamaz.”*¹⁰³²

¹⁰²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 97.

¹⁰²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 377.

¹⁰³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 71.

¹⁰³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 543.

¹⁰³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 654.

2.11. GİRİYE, EŞK

Girye Farsça; “ağlama, ağlayış, gözyaşı” manalarına gelmektedir. Türk edebiyatında “gözyaşı” âşığın aşkını ifâde etmek için ortaya koyduğu duygusal tepkiyi yansıtan bir belitgesidir. Âşığın belirgin ve ayrılmaz bir parçası olan gözyaşı; ayrılık, hüznün, hasret, samimiyet, sadakat, itiraf, zayıflık, kuvvet, çaresizlik, arınma, teslimiyet, sevinç gibi çok çeşitli duyguları ifâde etmek için kullanılmaktadır.

Edebî metinlerde gözyaşı, duygusal yoğunluğu ifâde etmek için sıkça başvurulmuş bir kavramdır. Klasik edebiyatın temel felsefesini oluşturan aşk söz konusu olduğunda ilk akla gelen, âşığın döktüğü gözyaşıdır. Sevgiliye duyulan aşkın ve ondaki güzellik unsurlarının dile getirilmesinde, âşığın akla gelebilecek bütün ruh hâllerini, toplum içindeki konumunu, inançla ilgili telakkilerini yansıtmada gözyaşı, bütün çağrışım zenginliğiyle metinsel düzlemde aksettirir. Âşığın en büyük sermayesi ve varlığı olan gözyaşı, âşıklığın da en büyük işâretidir. Gözyaşı, sevgili için akıtılan bir gönül suyudur, onun güzellik bahçesine hayat sunar. Aşkın şiddetinin ve büyüklüğünün remzi olan gözyaşı, damla iken yağmur olur, sele dönüşür; nehirler, denizler ve okyanuslar oluşturur. Pişmanlığı yansıtan aynı zamanda günahlardan arınma vesilesi olan gözyaşı, âşığın rahatlamasını ve ruhunun sükûnet bulmasını sağlar. Bazen aşkın sırlarını ifşâ ettiği için gözyaşına sitem edilir bazen de sevgiliye kavuşan âşık, sevinç gözyaşları akıtır. Aslı su olduğu için gözyaşı, suyla ilgili bazı özellik ve fonksiyonlara sahiptir. Sevgiliye duyulan aşkın şiddetini ve onun uğrunda dökülen gözyaşının çokluğunu, sürekliliğini ifâde etmek için çoğu zaman mübâlağa sanatından da yararlanılarak gözyaşı, “*su, âb, âb-ı revân, eşk-i revân, katre, çeşme, sebil, tuğyân, sel, ırmak, akarsu, deniz, deryâ, bahr, ummân, mevc, ebr, bârân, şebnem, kevser*” tasavvurları içinde benzetme unsuru olarak karşımıza çıkar. Gözyaşı, özellikle suyla ilişkilendirildiğinde hayat kaynağı olma ve temizleme özellikleriyle dikkâta şâyândır.¹⁰³³

Günlük hayatta sıkıntıların ifâdesi olan gözyaşı, şâirin hayâl dünyasında göz pınarlarından dökülen tuzlu ve ılık bir su olmaktan çıkıp zihinde görsel ve işitsel çağrışımlara yol açan bir estetik objedir.¹⁰³⁴

¹⁰³³ Nazmi Özerol, Bâki’de Gözyaşı, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/3, Ankara 2012, 2029-2030.

¹⁰³⁴ Bahir Selçuk, “Fuzûlî’de Gözyaşı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 25, (Güz 2005), 235.

Gözyaşı; rengi, parlaklığı, şekli, yuvarlaklığı, hareketliliği, tane tane ve çok oluşu, akarken ince ve uzun görünüşü gibi özellikleri dolayısıyla şiirlerde çeşitli hayâl ve benzetmeler içinde söz konusu edilir.¹⁰³⁵

Yeşilliklerin, bağların ve bahçelerin yüzünün gülmesi bulutun ağlamasına bağlanmaktadır. Bulutun ağlaması rahmet yağmurunun tecellî etmesiyle alâkalıdır. Yağmurla birlikte yasemenlerin yüzü gülmektedir:

*“Ebr **giry**e kılmasa gülmez çemen
Hem çemende acılamaz yâsemen”*¹⁰³⁶

Sinan Paşa; Tazarru’-nâme’de, “Ebyat” başlığı içerisinde verilen hikâyette ağlamasının sebebini gönlündeki dertten kaynaklandığını belirtmektedir:

*“Gözleri yaş ile dolmuş ağlanır
Kendi kendine duruban söylenir”*

*Dedim: ‘Ey meh-rû nedir noldu sana
Etme yakışmaz sana âh ü bükâ*

*“Dedi: ‘Var gönlümde bir derdim aceb
Kim bana bu **giryeye** oldur sebab”*¹⁰³⁷

“Na’t-ı Muhammed Rasûlullâh” başlığı altında; râhmetin yağması, bulutun gözyaşı olarak düşünülmektedir. Bulut; Hz. Peygamber’in buyruğuyla ağlamaktadır:

*“Ey tufeylî hande-gündûr âfitâb
Giryen oldu kâr-fermâ-yi sehâb”*¹⁰³⁸

¹⁰³⁵ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, 364.

¹⁰³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 163.

¹⁰³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 531.

¹⁰³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 703.

Sinan Paşa; Kadir ve Cuma gecelerinde kalkarak savaş meydanındaki aslan erler gibi nefisleriyle mücadele ederek din kılıcıyla nefsi emmarelerini alt edenlerin, devletli kişiler olduğunu belirtmektedir. O'nlr sabahlara kadar ağlayıp yalvararak sel gibi kanlı gözyaşı dökerler. Karanlık gecede gül bahçesi üzerine ukbâ gamı yağmurunu ve kıyamet günü gözyaşını râhmet olarak yağdırmaktadırlar:

*“Merdân-i şîr-âsâ ve dilîrân-i saff -i heycâ gibi tîğ-ı mücâhede ile nefs-i emmâreyi zebûn ve zûr-i gürz-i takvâ ile o mel'ûnu ser- nügûn ederler, ve şu zenân-i zaîf-dil ü nerm-gönüller gibi ki ertelere değin zâr ü niyâz edip hokka-i ceza'-ı dîdeden dizin dizin dürr-i nâbları ve pâre pâre la'l-i müzâbları göz yaşı yerine seyl-âb edip ale'd-devâm dökerler, ve sehâb-i dîde-i hûn-bârdan gülzâr-i ruhsâr-i şeb-i târ üzerine bârân-i gam-i âhireti ve **giry**e-i rûz-i kıyâmeti yağmur gibi durmayıp yağdırırlar.”¹⁰³⁹*

Sinan Paşa; aşk coşkusundan dert ateşine tutulanların yüzünün soluk olduğunu ve kanlı gözyaşı döktüklerini belirtmektedir:

*“Vermiş ona şevk-ı aşk u sûz-i derd
Âh-i germ ü **eşk**-i surh u rûy-i zerd”¹⁰⁴⁰*

Kalem nakkaşları ve söz denizinin şebnemleri arı durulukta bulutların, rahmet gözyaşlarına gıpta etmektedirler:

*“Süvâr-i terâkîb-i enîkâ-i sıfât-i hulâsa-yi mahlûkât ile safahât-i eyyâm u leyâlî ve evrâk-i şühûr ü a'vâm-i mütevâlî münakkaş ü mâlî olup, bu reşehât-i aklâm ve katarât-i deryâ-yi kelâm ile ki pâklîk ü letâfette reşk-i **eşk**-i sehâbdır.”*

¹⁰³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 245.

¹⁰⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 529.

Sabah seher vaktinde, Hakk'ın çağrısıyla uykudan daha hayırlı olarak zikredilen namaza duranların yâreni gözyaşındır:

“*Hırîdâr-i niyâz-i eşk-rîzân*
Sezâvâr-i namâz-i subh-hîzân”¹⁰⁴¹

“*Na't-ı Muhammed Rasûlullâh*” başlığı altında Hz. Peygamber'in buyruğu doğru yola yöneltirken, Ülker¹⁰⁴²,in gözyaşı da O'nun kabrine dökülen gül suyudur:

“*Emr ü nehyi reşâd ile mevsûf*
Nehyidir münker emridir ma'rûf

Eşk-i Pervîn gülâb-i merkadidir
Âsümân âsitân-i ma'bedidir”¹⁰⁴³

¹⁰⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 605.

¹⁰⁴² “Ülker; Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında daha çok mecaz ve teşbih unsuru olarak zikredilen parlak bir yıldız kümesinin adıdır. Arapça olan “Süreyyâ” adı Türkçe’de “Ülker”, Farsça’da daha çok “Pervîn” olarak geçmektedir. İlm-i nücûma göre Süreyyâ, içinde yer alan yıldızlar (boğa) şeklini meydana getirdiğinden Sevr adıyla anılan burcun sırt/hörgüç kısmında iki sıra halinde dizilmiş altı veya yedi yıldızdan meydana gelen açık bir küme olduğu belirtilmektedir. Diğer bir görüşe göre Süreyyâ, Hamel burcunun kuyruğunda sıralanmış olup üzüm salkımı veya gerdanlık gibi görünür, ayın menzillerinden en meşhuru ve üçüncüsü sayılmaktadır. Araplar’ın Câhiliye döneminde kutlu saydıkları yıldızlardan biri de Süreyyâ’dır. Yahudilerce de kutsal kabul edilen bu yıldız kümesi ayrıca “yedi kız kardeş” veya “peren” adıyla da zikredilmektedir. Yedi yıldızdan meydana gelmesi sebebiyle “benâtü na’s” adlı yıldız kümesiyle karıştırılır. Süreyyâ adı Kur’ân-ı Kerîm’de açıkça zikredilmemekle birlikte bazı müfessirler, Necm sûresinin ilk âyetinde üzerine yemin edildiği için süreye adını veren “necm” kelimesiyle Süreyyâ’nın kastedildiğini ileri sürmektedirler. Buna sebep olarak da her iki kelimenin Arapça’da “parlak yıldız” mânasına gelmesinden hareketle, yaygın isimlendirmede necm kelimesinin “ahd-i zihnî lâmi” ile zikredilmesi halinde parlaklığı çıplak gözle görülen ve diğerlerinden farklı birçok özelliğe sahip olan Süreyyâ yerine kullanılmasıdır. Ayrıca Süreyyâ yıldızların en göze çarpanı ve menzillerin en meşhuru olduğu için bu kanaate varıldığı belirtilmektedir. Târık sûresinde (86/3) geçen “en-necmü’s-sâkıb” (karanlığı delip geçen yıldız) ibâresi de bazı müfessirlerce Süreyyâ” diye yorumlanmaktadır. Süreyyâ hadislerde de yer almaktadır. Bunlardan Buhârî (“Tefsîr”, 62/1) ve Tirmizî’de (“Menâkıb”, 71) mevcut bir hadiste, aslen hristiyan olan Selmân-ı Fârisî’nin Hz. Muhammed’in risâletle görevlendirildiğini duyunca iman etmek üzere Acem diyarından Medine’ye gelerek müslüman olması dolayısıyla Resûl-i Ekrem’in, “İman Süreyyâ yıldızı kadar uzakta da olsa bazıları her türlü gayreti göstererek onu elde eder” dediği bildirilmektedir. Hadiste Süreyyâ, uzaklığından veya yüksekliğinden kinaye olarak erişilmesi güç bir yerde bulunmayı ifade etmekte, iman ise onun parlaklığına teşbih edilerek hidâyet nurunun aydınlığının kuvvetine vurgulanmaktadır. Süreyyâ’nın bu özellikleri daha sonra bütün Doğu edebiyatlarında rastlanmıştır. Sahih kaynaklarda rastlanmayıp halk arasında hadis diye zikredilen, “*Ülker sabahleyin doğarsa âfet kalkar*” rivâyeti İsrâiliyat’a dayanan folklorik bir bilgi olarak görülmektedir. Klasik Türk Edebiyatında Süreyyâ ve Pervîn yanında Ülker isminin de kullanıldığı bu yıldız kümesi edebî metinlerde tek bir yıldız gibi de zikredilmektedir. M. İsmet Uzun, “Süreyyâ”, *DİA*,C.,XXXVIII,162-164.

¹⁰⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 673.

2.12. GÜL

Çiçekler arasında “gül” klasik Türk şiirinde şiire konu edilen çiçeklerin en başında yer almaktadır.¹⁰⁴⁴ Gülün fazlaca kullanılma sebepleri ise; “güzel ve alımlı bir çiçek olarak kabul edilmesi, renginin sevgilinin yanağı ve dudağına benzemesi, görme, koklama ve dokunma duyularına” sâhip olması ve Hz. Peygamber simgesi olarak görülmesidir. Tazarru’-nâme’de, “*Na’t-i Muhammed Resûlü’llâh*” başlığı altında Hz. Peygamber gül imgesiyle anlatılmıştır. Hz. Peygamber’in tasvir edildiği kısımda gül “Hz. Peygamber” münasebetiyle ele alınmaktadır. O’nun için atfedilen çiçek güldür. O, “dünya bahçesinin hoş görünümlü gülü, gölgesiz bedeni” ve âlemin ruhudur:

*“Gül-i hoş-manzar-i bostân-i âlem
Ten-i bî-sâyesidir cân-i âlem”¹⁰⁴⁵*

Sinan Paşa, Hz. Peygamber’i gülle anarak, melekût güllüğünün O’nunla ışıklandığını, âlemin dört bir yanına esen yelle ıtırli gül kokusunun yayıldığını belirtmektedir:

*“Sen o **gülsün** ki, gülzâr-i melekût seninle münevver; sen o misksin ki, memâlik-i âlem nesîmin ile muattar.”¹⁰⁴⁶*

Dünya virânesi olan gönüller O’nunla gül bahçesine dönmektedir. O “kutb-uz zaman bahçesi”nin en hoş kokulu gülüdür. Mekânlar O’nun varlığıyla güller ve yaseminlerle döşenmiştir:

*“Bir gülistan, öyle ki, döşenmiş çiçekler
İçi dolu **güller** ile yâsemenler*

*Budur bu zamanın gecesinin kandili
Bu mevsimin bahçesinin hoş kokulu **gülü***

¹⁰⁴⁴ Yavuz Bayram, Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçevesi, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Samsun 2001, 485.

¹⁰⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 663.

¹⁰⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 683.

Onunla aydınlanmış gönüller evi
***Gül** bahçesine dönmüş dünya virâneliği”¹⁰⁴⁷*

Aşağıda Hz. Peygamber’in gül yüzü, güneşin güzelliğini anımsattığı vurgulanmaktadır:

*“Cilve-dih-i şâhid-i **gül**-rûy-i mihr*
Maş’ale-efrûz-i revâk-i sipihr”

Tazarru’-nâme’de “*Münâcât*” kısmında bülbüller Allâh’ın özleminden şakımakta, gülü O’nun iyiliği ve sevgisi güldürmektedir. Hak isteyince deniz suyunu geçit şekline getirip, yakıcı ateşi ise; gül bahçesine döndürür:

“Anâdil ruhunla terennüm-serây
***Gülü** lutfun eyler tebessüm-nümây”¹⁰⁴⁸*

“Ab-i bahri isteyicek pul eder
*Âteş-i sûzendeyi **Ol gül** eder”¹⁰⁴⁹*

Tazarru’-nâme’de gül, bazen doğrudan baharın en önemli çiçeklerinden biri oluşu sebebiyle anılmıştır. Sinan Paşa; bahar rüzgârlarıyla buhurdan dolaştıran gül yanaklı çemende güzel koku dağıtan bahar rüzgârına bu kokuları veren Allâh’ı övmekte ve yüceltmektedir. Bahar rüzgârının gül kokusuyla birlikte kullanılması baharda açan çiçeklerle birlikte etrafa güzel kokuların yayılmasındandır:

“Micmere-gerdân-i nesîm-i bahâr
*Lahlaha-sûz-i çemen-i **gül**-izâr”¹⁰⁵⁰*

¹⁰⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 710.

¹⁰⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 61.

¹⁰⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

¹⁰⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 57.

“İşaret’i Ma’rifet” başlığı altında Sinan Paşa; ma’rifetin, gönülde bir nur, Allâh’ın tecellisi olduğunu belirtir. O, gönül ufkunun ışıık saçıan güneşidir, büyük bir hazinedir. Sâlikler de bu çemende taze, güzel kokulu birer güldür:

“Ma’rifet şems-i münîr ü zerre can
Hiç güneşten zerre verir mi nişan

Bu çemenden kimse ermez bir **güle**
Her tarafta kuru kavgâ bülbüle

Kâr-i âlem hayret ü ibret durur
Hayret ender-hayret ü hayret durur”¹⁰⁵¹

Müellif; her şeyi var edenin Allâh olduğunu, kâinattaki her oluş ve varlığın O’nunla vuku bulduğunu, bağısı sonsuz övgü ve büyüklüğün tek sâhibi, gülün şemailine parlaklık verip sümbülün saçını kıvrım kıvrım örenin Hakk olduğunu vurgulamaktadır:

“Kadîmî tüvânâ ki cân ü cihân
Onunla bulur cümle nâm ü nişân

Atâsı firâvân ü bî-intihâ
“Lehu ’l-mülkü ve ’l-hamdu ve ’l-kibriyâ”¹⁰⁵²

Mutarrâger-i çehre-i **gül** O’dur
Girih-bend-i gîsû-yi sümbül O’dur”¹⁰⁵³

¹⁰⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 75.

¹⁰⁵² Kur’ân-ı Kerîm, Tegâbün 64/1 ve 45/27.

¹⁰⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 99.

2.13. GÜLISTÂN, GÜLŞEN, GÜLZÂR, BOSTÂN

Edebî, dînî veya dindışı metinlerde genellikle gül bahçesi tasavvuru görülmektedir. “Gülşen, gülzâr, gülistân” vb. adlarla anılan gül bahçeleri, Doğu dünyasının ilkbaharda seyrana çıktığı mekânlardan kinâyedir.¹⁰⁵⁴

“Gülistân, gülzâr” gibi adlarla bilinen bu bahçeler aslında yalnızca güllerle sınırlı değildir. Bu bahçelerde “lâle, sümbül, nergis, çiğdem, şebboy, nilüfer” gibi rengârenk çiçekler bulunur. Bu çiçekler yapay veya doğal göller olan çeşitli ağaçlara da ev sahipliği yaparak botanik bahçelerine benzeyen özel bakımlıdır. Bahçelerde çiçeklerin sultanı gül olarak anıldığı için, onlara “gül” ile başlayan isimler verilmektedir.¹⁰⁵⁵

Tazarru’-nâme’de gül bahçesi; “gülistân, gülşen, gülzâr ve bostan” isimleriyle geçmektedir. Gül bahçesi; kokusu, latîfîği ile gül, sümbül, lâle, servi gibi çeşitli çiçeklerle ağaçların ve bülbülün yeridir. Kış mevsiminde gülistânlar ve bostanlar diken yığımına dönüşerek bahâr geldiği vakitte goncalar gülümsemeye başlar. Sinan Paşa, Hz. Peygamber’i mukaddes gül bahçesinin yeşilliğini süsleyen bir bülbüle teşbîh etmektedir:

“Çemen-pîrâ-yi bâğ-ı lâ-yezâlî
Hezâr-âvâ-yi **gülzâr-i maâlî**”¹⁰⁵⁶

Gökyüzünü güzelleştirip süsleyen, gül bahçesini göz kamaştırıcı nakışlarla bezeyen sonsuz kudret sâhibi Allâh’tır:

“Verir ol hüsn ü zîb devrâna
Nakş-i zîbâ verir **gülistâna**”¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵⁴ Ömür Ceylan, “Külhanla Gülşen Arasında Aşkın Alev Kokulu Çiçeği Gül”, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler*, Edt. Bilal Kemikli- Selami Turan, Isparta 2010, Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 267.

¹⁰⁵⁵ Talip Çukurlu, Dîvân Şâirinin Gülistân/Gülzâr/Gülşen Mefhumu, *Journal of Turkish Language and Literature Volume:3, Issue:2, Spring 2017*, 70-71.

¹⁰⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 661.

¹⁰⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 153.

Gülistân, gülşen ve bostânın içerisinde çeşitli güzellikler bulunmaktadır. Bu güzelliklerin, sevgilinin yüzünün güzelliğine benzetilmesi, yüzünün bağ olarak tahayyül edilmesindendir. Sinan Paşa; sevgilinin yanağını şirin bir gülistâna teşbîh ederek, yüzünün özleminden de gönül evinin çiçek bahçesine döndüğünü belirtmektedir:

“Yüzü şevkından olur hâne **bostân**
Ruhı aksi ile tâze **gülistân**”

Kâinatın gül bahçeleri, yemyeşil çimenler ve yaseminlerle dolu olduğu vurgulanmaktadır:

“Cihân bir **gülsitân**dır pür çemenler
İçi dolu semenle yâsemenler”¹⁰⁵⁸

Sonbaharda hazan mevsiminde çiçekler yapraklarını döktüğü zaman, bülbül gül bahçesini terkeyler:

“Döke ol **gülşen** tamâmet bergini
Kıla bülbül ol **gülistân** terkini”¹⁰⁵⁹

Gönül bahçesinin gülistânı ukbâya dönüşte bozulacaktır:

“**Gülsitân**-i gil olur âhır tebâh
Hey gül ü **gülzâr**-i dil vâ hasretâh”¹⁰⁶⁰

Dinin gül bahçesinde huzur bulanlar ma’rifetin hakîkatiyle bezenip süslenmektedirler:

“Safâ-dâdegân-i **gülistân**-i dîn
Arâyiş-künân-i cemâl-i yakîn”¹⁰⁶¹

¹⁰⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 339.

¹⁰⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

¹⁰⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 429.

¹⁰⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 815.

Bahâr mevsiminde tekrar yeşeren çiçek bahçeleri hikmetinin karşısında hayrete düşmektedir. Allâh'ın kudretini övmek için bülbüller nağme düzmektedir:

“*Terennüm-i bülbülân-i **bostân** menâbir-i eşcârda senâ-i kudretin için; tebessüm-i gülünân-i **gülistân** fasl-i bahârda taaccüb-i hikmetin için.*”¹⁰⁶²

Gökyüzünün gülistâna teşbîh edilmesi güneş doğarken görülen muhteşem renk cümbüşündendir. Yedi kat gökyüzü Allâh'ın rahmetinin eseri olarak gülşene dönüşmektedir:

“*Târim-i kubbe-i bâla ve arsa-i sâhat-i pestî vücûdun nûruyla rûşen olmuştur; Heft soffa-i **gölüstân**-ı ulviyyât ve çehâr kûse-i **bustân**-ı sıfliyyât, rahmetün âsârıyla **gülşen** olmuştur.*”¹⁰⁶³

Aşk tohumu gönül tarlasına ekilmektedir. Gözyaşı ise yanmış bağırdan çıkan ateşle gelişmektedir:

“*Bülbüle-i aşktan ser-mest olmaz, na'ra-i bülbülân ile hem-dest olmaz. Aşk tohumu gerçi dil kıştizârında ekilir, ve mahabbet nihâli egerçi gönül **gülistânında** dikilir; ammâ âb-ı çeşm-i nemnâk ve harâret-i derûn-ı sûzinâk ile neşv ü nemâ bulur.*”¹⁰⁶⁴

Allâh'ın muhabbeti korku ve umut reyhanlarıyla süslenmiş çiçekliktir. Sevgisi ise gülfidanıyla boyanmış güllüktür:

“*Muhabbetin bir bostân olmuş tur, reyâhîn-i havf u recâ ile ârâste. İlâhî! Meveddetin bir **gülistân** olmuştur, sad hezârân gülün-i nâ-kâm ile pîrâste.*”¹⁰⁶⁵

Kış mevsiminde gülistânlar ve bostanlar diken yığınına dönüşür. Bahâr geldiği vakit goncalar gülümsemeye başlar:

¹⁰⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

¹⁰⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 93.

¹⁰⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 525.

¹⁰⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 351.

“Ey nice hûb **gülistânlar** ve latif **bostanlar** ki kış faslında bir kesîf hâr ve bir saht dil-âzâr gözüdür; ammâ bahâr cilveye ve gonca handeye geldiği vakit zâhir olur kim o hâr.”¹⁰⁶⁶

Ezel baharında ve çayırında, güller ve çiçekler elest sohbeti odasında ve vahdet otağında neşv ü nemâ bulurlar:

“Senin kerem-i amîm ve hulk-i kerîminden ki ezel bahârı ve kıdem murgızârında, **gülistân-i** kuds ve **bostân-i** uns içinde, elest sohbetGâhı ve vahdet barigâhında celîsân-i bisât-i kurbet ve hem-nişînân-i hengâm-i işret.”¹⁰⁶⁷

“Na ‘t-i Mûsâ Kelîmullâh” başlığı altında Hz. Musa’nın dinî vecîbeleri mehtâba teşbîh edilerek bu mehtâbın ise uzun yıllar şerîat gülistânlarını ma’rifet çiçekleriyle nura gark edildiği vurgulanmaktadır:

“Âleme bir âfitâb saldı ki, nice yıllar cihân yüzünü hidâyet nûrlarıyla münevver etti ve cihâna bir mâhitâb bıraktı ki sâlehâ serî‘at **gülistânlarını** hikmet çiçekleriyle münevver itti.”¹⁰⁶⁸

Sinan Paşa; bezmi mana bahçesine teşbîh ederek her zaman yüce varlıklar ülkesi olarak anıldığını belirtir:

“Bezmi her dem **gülşen-i** ma’nî olur

Seyri her vakt âlem-i kübrî olur”¹⁰⁶⁹

Müellif, sevgilinin aşkından doğan alevin gönül evini yaktığını ve sonunda bu alevin gül ve gül bahçesine dönüştüğünü vurgulamaktadır:

“Şu’lesi dil hânesin rûşen kılır

Tâze vü hûb ü gül ü **gülşen** olur”¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 191.

¹⁰⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 411.

¹⁰⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 649.

¹⁰⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 71.

¹⁰⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 109.

Sinan Paşa “*gölşen-i ‘akl’*” ifâdesiyle ukbâ âlemini kastetmektedir. Kişi mutluluğu yakalamak için bu dünyanın geçici gülşenine aldanmamalıdır. Akıl gülşeni mutluluk için aslolandır:

“*Gölşen-i dehri bilürsin bir dem ol*

Gölşen-i akli gözet ki hurrem ol”¹⁰⁷¹

Kişi nefsinin her isteğine göz yumup riyazet eylemezse fitrat güllüğünü dikenlere garkeyler:

“*Kim murâd-i nefsin ol kâr eder*

Gölşen-i tab’ın tamamet hâr eder”¹⁰⁷²

Müellif, burada kendisini şakıyan bir bülbüle benzetmektedir. Bülbülün gülşende güle şakıması gibi o da “ol gülşeni”nde Allâh tarafından nağme düzen bir bülbüldür. “Ol gülşeni” ise kâinattır:

“*Benven ol ‘andelîb-i gülşen-i kün*

Tûti-yi şehd-gû vü kand-sehun”¹⁰⁷³

Sinan Paşa; güneş ışığının dünyaya hayat vererek kâinatı canlandırmasını gül bahçesinin cevherine teşbîh etmektedir:

“*Bir âyine düzdün ki dördünci gökten ‘âlemi rûşen ider; ve bir cevher yarattın ki cihâna nazar ittükçe gülşen eder. Yıllar olmuştur ki bir şâh-bâz-i zerrîn-bâli âşiyân-i maşrıktan pervâz ettirip izhâr edersin.*”¹⁰⁷⁴

Müellif, maddi âlemdeki baharın gelip geçici olduğunu mana âlemindeki iklimlerin gülşenlerinin ise tazelik ve yeşillik açısından baharının daimî olduğunu belirtmektedir:

¹⁰⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 429.

¹⁰⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

¹⁰⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 143.

¹⁰⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 151.

“Bir **gölşende** karâr ider ki nazreti bî-tegayyür ü zevâl ve behârî bî-tebeddül ü intikâl, rüvâsî müdâm ve safâsî ber-devâm; nûru bî-nâr ve hamrî bî-humâr; şâhları bî-heybet-i hücebâ ve şâhidleri bî-zahmet-i rukabâ olur.”¹⁰⁷⁵

“Na‘t-i Muhammed Rasûlullâh” başlığı içerisinde Hz. Peygamber’in nübüvvetinin ebedî olması bülbül teşbihiyle ifâde edilmektedir. Bu tavsife göre mülk ve melekût âlemi teşbih çekenleri yokluk uykusundan uyanmadan önce Hz. Muhammed gayb âlemi gülzârında “kul hüva’llâhu ehad” okuyarak hamd ü senâ eden bülbül olarak zikredilmektedir:

“Sen ol andelîb-i sehun-serâsın ki gayb **gülzârı** içinde ezel sehergâhında” “Kul hüva’llâhu ehad” “okuyup temcîd iderken müsebbihân-ı âlem-i mülk ü melekût henüz hâb-ı ademden baş kaldırmayıp sâkitler idi, ve sen o hatîb-i hoş-âvâsın ki, kurbet ikliminde, kudus câmii içinde” “Lâ ilâhe illa’llâh” “deyip tevhîd ederken âbidân-i mukarrebân-i hazret-i ceberût henüz adem ikliminden taşra çıkmayıp sâkitler idi.”¹⁰⁷⁶

Sinan Paşa; Na‘t’in devâmında Hz. Peygamber’in melekût güllüğü içinde nur saçan bir gül olduğu ve âlemin dört yanına onun misk-i amber kokusunun yayıldığını vurgulanmaktadır:

“Sen o gülsün ki, **gülzâr**-i melekût seninle münevver; sen o misksin ki, memâlik-i âlem nesîmin ile muattar. Sen o meliksin ki, rikâb-i mülûk-i cihân ribka-i tâatına beste vu üftâde.”¹⁰⁷⁷

İnciler döken bahar bulutları yağmur kümelerini topraklar üzerine yağdırarak gül bahçesi pazarına arz etmesi Allâh’ın takdîriyedir:

¹⁰⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 313.

¹⁰⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 681.

¹⁰⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 683.

“*Sehâib-i dürer-bâr katarât-i emtârı safahât-i aktâr üzerine leyl ü nehâr yağırdığı senin takdîrin ile, ve gavvâs-ı ebr-i behâr ukûd-ı mürvârîd-i âbdârı ka‘r-ı bihâr-ı zehhârdan getirip bâzâr-ı çemen-i **gûlzâra** ‘arz ettiği senin tedbirin ile. Çarh-i dólâb-i feleği kemâl-i kudretin ile rûz ü şeb gerdân edersin.*”¹⁰⁷⁸

Müellif dört büyük meleğin Hz. Peygamber’in bahçesinde şakıyan bülbül olduğunu, yedi kat gökyüzünün ise gezdiği yerler olduğunu belirtmektedir:

“*Çâr melek bülbül-i **bostânıdır**
Heft felek sahn-i şebistânıdır*”¹⁰⁷⁹

Paşa burada Hz. Peygamber’in nurdan yaratıldığı için gölgesinin olmadığını telmih yaparak hatırlatmaktadır. O’nun dünya bahçesinin latîf görünüşlü gülü olduğunu vurgulamaktadır:

“*Gül-i hoş-manzar-i **bostân-i âlem**
Ten-i bî-sâyesidir cân-i âlem*”¹⁰⁸⁰

Dünya bahçelerinde bulunan nergis, gül, servi, sümbül gibi çiçeklerin maddî görünüşlerinin yanı sıra batinında gizli olan remzlerin varlığına işâret edilmektedir. Hakikat gözüyle tefekkür edildiğinde gülün sevgilinin yanağı, servi boyu, sümbül saçı, nergisin de gönül yakan gözü olduğu belirtilmektedir:

“*Bu **bustânda** ne kim var nergis ü gül
Bu bâğ içre bulunan serv ü sünbül*”¹⁰⁸¹

¹⁰⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

¹⁰⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 687.

¹⁰⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 663.

¹⁰⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

2.14. HÜMÂ

Hümâ Türk klasik şiirinde ve Doğu mitolojilerinde üstün özellikleriyle yer alan yükseklerde uçtuğuna inanılan efsânevi bir kuştur. Yüceliğin ve erişilemezliğin simgesidir. Gölgesi kimin başına düşerse padişah veya zengin olacağına inanılır. Bu yönüyle Türk ve İran mitolojilerinde kuşların en asili olarak kabul edilir. Bazı ortak özellikleri dolayısıyla “*sîmurg, ankâ, kaknus*” gibi diğer efsanevi kuşlarla karıştırılmıştır. Hümâ’yı diğerlerinden ayıran en önemli özellik cennet ve devlet kuşu olmasıdır.

Klasik Türk ve İran edebiyatlarında hümâ ile ilgili birçok ifade bulunmaktadır. Meselâ; hümâ-yı lâ-mekân “*Allâh*”, hümâ-yı beyzâ-i dîn “*H. Peygamber*”, hümâ-pervâz “*yüksekte konuşan*”, hümâ-sâye “*iyilikleri yeryüzüne yayılmış*”, hümâ-pâye “*yüksek dereceli*”, hümâ-yı ikbâl “*yüksek talih, devlet kuşu*” gibi ibâreler içinde benzetilen olarak kullanılmıştır. “Hümâ-yı evc-i izzet, hümâ-şeref, hümâ-tal‘at, hümâ-yı nûr-bâl” gibi sözler de onun yüksekten uçması ve gölgesiyle ilgili inanışları simgeler. Hümâ aynı zamanda erişilmesi imkânsız şeyler için de kullanılır. Bunların başında vuslatı mümkün olmayan sevgili gelmektedir.¹⁰⁸²

Tazarru’-nâmede akıl hümâsının Allâh’ın irâdesinin kumrusu olduğu belirtilmektedir. Yükseklerde uçan ve ele geçirilmesi mümkün olmayan akıl hümâsı Allâh’ın irâdesi karşısında onun bir kölesidir. Onun izin verdiği hattın dışına çıkması mümkün olmamaktadır. Kumru yakalanması kolay olduğu için boyun eğişin simgesidir. Rabbin rızasına boyun eğmektedir:

“*Saray-i cihân külbe-i şevkidir*

Hüma-yi hired kumrı-yi tavkıdır”¹⁰⁸³

Sinan Paşa; Allâh’ın dostu Halil İbrâhim’in Allâh’a yönelişi hümâyâ teşbîh edilmektedir: “*Hazret-i İbrâhîm Halîlû’llah –Salevâtü’llâhi ‘aleyhi ve selâmu’u, meşhûrdur ki hümâ-yi himmeti şu kadar âlî-kadr idi ki, tâvus-i risâlet u vahy ve Ankâ-yi mugrib-i emr u nehy.*”¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸² Cemal Kurnaz, “Hümâ”, *DİA.*, C.,XVIII, İstanbul 1998, 478.

¹⁰⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 99.

¹⁰⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 117.

Kâmil insanın gönlü akıl dairesi dışında arşı yuva edinmiş hümâyâ tesbîh edilmektedir. Hümâ yükseklerde uçmasıyla mâhir bir kuştur. Kâmil derecesine erişmiş insanın gönlü farklı âlemlere ulaşması sebebiyle bu şekilde kullanılmıştır:

*“Hümâ-yı dil-i ‘arş-âşiyânlarının dâyire-i ‘akıldan hâric, fezâ-yı mukaddes-i ‘âlem-i gayb-ı mutlakta tayerânları olur ve tâvus-i gülzâr-i bâğ-i revânlarının muhavvata-yı fıkirden taşra, gülistân-i safâ-yı hazret-i ehadiyyet-i Hak’ta cevelânları olur.”*¹⁰⁸⁵

Tazarru’-nâme’de hümâ genellikle “insana ait can, akıl, gönül, ruh gibi soyut” kavramlar için zikredilmektedir.

Gece ibadetinin öneminden bahsedilen kısımda; Allâh’ın dostu İbrahim’in yolculuğunun gece olduğu, Allâh’ın nebisi Yunûs’un duâsının da karanlıkta kabul olduğu, Hz. Mûsâ’nın Tanrı ile sözleşmesin de feleklerin kubbesine geceyle çıktığı, Hz. Muhammed’in devletinin sancakları da feleklerin kubbesine geceyle yükseldiği ve de Kur’ân-ı Kerîm’in Kadir gecesinde nâzil olduğu vurgulanmaktadır.¹⁰⁸⁶ Sinan Paşa; Allâh’ın rahmetinin mazhar ve salâh kanadını gece duâ edenlerin üzerine sağnak sağnak yağdırdığını ifâde etmektedir. Hümânın devlet kuşu olma niteliğinden sâyesi kimin üzerine düşerse bahtı, tâlihi açık olacağına inanılır. Geceleyin yapılan duâ ve niyâzında insanı manevî bakımdan yükselmesini sağlamaktadır. Bu özelliklerden dolayı müellif ikisi arasında bir bağ kurmaktadır:

*“Hümâ-yı saâdet-i dü cihânî bâl-i ikbâl ve cenâh-ı necâhî şeb revânân üzerine salar. Cemî-i erbâb-i kulûb teveccühlerini gecede ziyâde bulurlar ve cümle-i ashâb-i küşûf keşiflerini şebde izdiyâdda bulurlar.”*¹⁰⁸⁷

Nefsi kemâle ermiş insanın manevî yetisinin Hümâ’sının daha ileri geçemeyeceği bir mertebenin olmadığı vurgulanmaktadır:

“İnsân-ı kâmilün hümâ-yı himmet-i rûhâniyyesinde bir mertebe yoktur ki, andan anaru geçmeye.”

¹⁰⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 117-119.

¹⁰⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242.

¹⁰⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 243.

Dünyanın fânîliğinin anlatıldığı bölümde “Zülkarneyn, Cem, Firavun, Kârûn, Şeddad” gibi meşhûr birçok hükümdar anılarak hepsinin muhteşem saltanatlarına rağmen fânîliğe bir çâre bulamadıklarından bahsedilmektedir. Bahiste “Ashâb-ı Kehf”¹⁰⁸⁸ kıssasında adı geçen ve putperestliği kabul etmeyen yedi genç ve Hristiyanlara işkence eden zâlim hükümdar Dakyânûs’ta geçmektedir. Aşağıda Dakyânûs’un saltanatının devâsâlığı, çadırının süslemesinin güneşe yetişmesi ve Hümâ’sının yânî yüceliği uçmakta olan Nesr’i¹⁰⁸⁹ geçmesi aktarılmaktadır:

Hani çetr-i Dakyânûs ki şemsesi Şems'e ermiş idi, ve hümâ-yı vâkı Nesr-i tâîir'i geçmiş idi.”¹⁰⁹⁰

¹⁰⁸⁸ Efes’in yedi uyurlarının kıssası şu şekildedir: “Ashâb-ı Kehf kıssasına göre imparator Dakyanus Efes’e gelerek putlara tapınmayı ve hristiyanların onlara kurban kesmelerini emreder. Gizlice hristiyan olmakla suçlanan ve imparatorluk sarayında yaşayan yedi genç, imparator Dakyanus’un huzuruna alınır. Baskıya rağmen putlara kurban kesmeyi reddeden gençlere düşünmeleri için zaman tanınır. İmparatorun şehirden ayrılması üzerine gençler kaçarak Anchilus dağı yakınlarındaki bir mağaraya saklanırlar. Bu arada gençlerden biri (Diomedes veya Lamblichus), hem olup biteni öğrenmek hem de yiyecek almak üzere tebdili kıyafet ederek şehre gelir. Kısa bir süre sonra Efes’e dönen Decius gençlerin huzuruna çağırır. Bunu duyan Diomedes arkadaşlarına kralın emrini haber verir ve onlar ilâhî lutuf neticesinde derin bir uykuya koyulurlar. Gençleri bulamayan Decius babalarını çağırır ve onların Anchilus dağındaki mağaraya saklandıklarını öğrenir. Bunun üzerine diri diri gömülmeleri için mağaranın girişinin büyük kayalarla kapatılmasını ister. Theodore ve Rufinus adlı iki hristiyan, genç şehidlerin hikâyesini madenî bir levhaya yazıp mağarayı kapatan kayaların altına yerleştirir. (başka bir rivayete göre mağara kapanmadan önce bir hristiyan, hadisenin mahiyetini yazdığı bakır bir levhayı içeriye atar). 307 yıl sonra (158, 197, 353 yıl rivayetleri de vardır) İmparator II. Theodosios zamanında (401-450), papaz Theodore öncülüğünde ölümden sonra dirilişi inkâr eden bir akım doğar. Hristiyanlığı kabul eden imparator bundan son derece rahatsızlık hisseder. Bu sırada Tanrı, mağaranın bulunduğu bölgenin sahibi Adolius’un hatırına sürüleri için bir ahır yapma fikrini düşünür. Bu maksatla mağarayı kapatan taşlar kullanılır ve mağara yeniden açılır. Tanrı gençleri uyandırır. Onlar sadece bir gece uyuduklarını zannetmekte ve Decius tarafından öldürüleceklerini sanmaktadır. Önceden olduğu gibi Diomedes tekrar şehre iner. Şehrin kapıları üzerinde haç görünce çok şaşırır ve yoldan geçen birine bu yerin gerçekten Efes olup olmadığını sorar. Gördüklerini arkadaşlarına bildirmek için sabırsızlanır, fakat daha önce, yanında bulunan ve Decius dönemine ait olan parayla yiyecek almak ister. Satıcı ve esnaf bu eski parayı görünce gencin hazine bulduğunu zannederler ve bu hazineyi paylaşmayı düşünürler. Bu haber yayılınca pek çok insan gelir. Diomedes ise tanıdık var mı diye şaşkınlık içinde topluluğa bakar. Şehrin papazı ve vali onu sorguya alırlar. O da başlarından geçeni anlatır ve arkadaşlarını görmeleri için onları mağaraya çağırır. Efesliler tepeye tırmanırlar ve gençlerin hikâyesini anlatan iki kurşun levha bulurlar. Daha sonra mağaraya giren halk gencin arkadaşlarını sağ ve sakın bir vaziyette görürler. Theodosios’a haber verilir, o da mağaraya gelir. Gençlerden biri (Maximilian veya Achillides), yeniden dirilmenin gerçek olduğunu göstermek için Tanrı’nın kendilerini derin bir uykuya yatırdığını ve kıyametten önce dirilttiğini söyler. Daha sonra gençlerin hepsi ölüm uykusuna yatar ve oraya bir bazilika inşa edilir”. İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Keyf”, *DİA.*, C., III, İstanbul 1993, 465-467.

¹⁰⁸⁹ “Kartal ya da akbaba cinsinden bir kuş”

¹⁰⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 285.

2.15. LÂLE

Lâle, Türk kültüründe, bir devre ad vererek, zarafetin, inceliğin ve masumiyetin simgesi olmuştur. Zambakgiller ailesinin ilkbaharda açan bu nâdide üyesinin, bir sap üzerinde bir tane yetişen çiçeğinin çok değişik ve göz alıcı renklerde altı adet yaprağı mevcuttur.¹⁰⁹¹ Bir süs bitkisi olan lâlenin yaprakları tam kenarlı, oval ve mızraklı görünümündedir.¹⁰⁹² Ayrıca çok tohumlu bir bitki olup kapsül yapısında meyveleri vardır.¹⁰⁹³

Farsça la'l kelimesinin, "kırmızı" anlamıyla ilişkilendirilen bitki, lâle ismiyle şöhret kazanmıştır.¹⁰⁹⁴ Bugün Avrupa ülkelerinde lâle için kullanılan, "tulip veya tulipe" (Latince: Tulipa) kelimesinin ise Türklerin başlarına sardıkları, "tülbent ile ilgili olarak, sarık biçimindeki çiçek" anlamına geldiğini çeşitli kaynaklar ifade etmektedir.¹⁰⁹⁵

Lâle ve Allâh kelimeleri ebced hesabıyla aynı sayıyı (66) verdiğinden lâleye kutsal bir mâhiyet atfedilmiş; Allâh'ı, onun birliğini ve güzelliğini simgelediği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁶

Lâlenin ortaya çıkışıyla ilgili görüşlere Yakup Poyraz şöyle değinmektedir:

"Mitolojide lâle güneş ve bitki tanrısı olarak anılan Adonis can verdiğinde bedeninden süzülen kanlar ile sulanan toprakta yeşermiş bir çiçektir. İran Mitolojisinde, Lâle'nin üzerindeki çiğ tanesine düşen yıldırım sonucu yaprağının alev alması ve o anda donup kalması sonucu göbeğindeki siyah leke meydana gelmiştir. Hristiyanlıkta ise, Hz. İsa çarmıha gerildiğinde annesi Hz. Meryem'in döktüğü gözyaşlarının toprağa döküldüğü yerde yeşermiş bir çiçek olduğuna inanılmaktadır. Bu sebeple lâle aynı zamanda Hz. Meryem'i de simgelemektedir."¹⁰⁹⁷

*"Gülden sonra klasik Türk şiirinde en sık rastlanan çiçek lâledir. Şahıs olarak 'sevgili ve güzel', eşyalar arasında 'kadeh ve şarap', doğal ve kozmik öğeler arasında 'güneş, ay ve ateş', soyut kavramlar arasında da başta şiirsel terimler olmak üzere olumlu anlam ve çağrışım ifade edenler daha çok dikkat çekmektedir.'"*¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹¹ Turhan Baytop, Cemal Kurnaz, "Lâle", *DİA.*, C.,XXVII, Ankara 2003, 79.

¹⁰⁹² *Gelişim Hachette Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi*, "Lale" mad.,1987, 7, 2420.

¹⁰⁹³ Anabritannica, "Lale" maddesi, İstanbul 1990,14, 249.

¹⁰⁹⁴ Ahmet Satoğlu, Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri, *Milli Kültür Dergisi*, Ankara 1986, 52- 54.

¹⁰⁹⁵ Turhan Baytop, *İstanbul Lâlesi*, 2.

¹⁰⁹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 226.

¹⁰⁹⁷ Yakup Poyraz, Blossoming of the Love: Flowers and Love in the Ottoman Poetry', *IIB International Refereed Academic Social Sciences*, 15, 2014, 329.

¹⁰⁹⁸ Yavuz Bayram, "Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 2/4, 2007. 212.

Ayrıca lâle soğanı, sadece bir sap ve bir çiçek verdiği için lâle tevhîd işareti sayılmıştır. Lâlenin Arapça yazılışı da "kelime-i tevhîd" in harfleriyle başlar. Yine Arapça Allâh'ın başındaki elif harfi ile lâle arasında bir benzerlik kurulabildiği gibi lâledeki lamelif, lâm ve he harfleri ile İslamiyetin sembolü olan "hilâl" kelimesi yazılmakta, bunun yanında yukarıda belirttiğimiz gibi ebced hesabıyla "Allâh" ve "lâle" kelimeleri aynı sayıyı yani 66 sayısını vermektedir. İşte bundan dolayı diyebiliriz ki, lâle doğal ve estetik özellikleri bir yana İslamî bir yorumlayışla kutsal sayılmış; Allâh'ın yaratıcılığını en güzel yansıtan varlık kabul edilmiştir.¹⁰⁹⁹

Allâh, lâle ve hilâl kelimelerinin noktasız harflerle yazılmasından dolayı, lekesiz yâni kusursuz lâleler “*âlâ*”, yapraklarının üzerinde nokta veya leke olan lâleler ise eksik veya kusurlu adlandırılmıştır. Bu nedenle lâle, edebiyatımızda lekesiz aşkın sembolü olarak görülmektedir.¹¹⁰⁰ Lâle baharda ilk açan çiçeklerden olması dolayısıyla baharın gelişinin simgesidir. Baharı müjdelemesinden lâle “*mübârek-kadem*”, yani ayağı uğurlu olarak betimlenir. Lâleyi mübarek kılanınsa yaratılışın sırrı olan aşk olduğu belirtilmektedir:

“*Aşktur lâleyi mübârek-kadem iden.*”¹¹⁰¹

Sinan Paşa aşağıda, lâle bahçesinin Allâh'ın rengini almasından dolayı bülbülün, çayırdaki âh edip feryâd etmekte olduğu belirtmektedir. Kâinatta yaratılan her şey Allâh'ın nakışıdır. Bahçeler O'nun kokusunu ve rengini almaktadır lâkin O'nda renk ve kokunun nişânesi yoktur:

“*Almasaydı rengin anuñ lâlezâr*

Bülbül itmezdi çemende âh u zâr

Her çemende gerçi O'ndan reng ü bû

Reng ü bûdan yoktur O'nda târ-i mû”¹¹⁰²

¹⁰⁹⁹ Ahmet Kartal, *Klasik Türk Edebiyatında Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997, 110.

¹¹⁰⁰ Sevda Önal, *Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/2 Winter 2009, 917.

¹¹⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 547.

¹¹⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 67.

Sinan Paşa “*Na‘t-i Muhammed Rasûlullâh*” başlığı altında; Hz. Muhammed’in yanağını, O’nun zâtının yüceliğini zikretmek için cennet bahçesinin lâle yaprağına teşbîh etmektedir:

“Ârızı ***lâle***-berg-i bâğ-ı behişt
Hücre si nüh sarây-i sîmîn-hışt”¹¹⁰³

Müellif burada âdeta baharı tasvir etmektedir. Bahar gelince çimenler yeşererek bahçeler renk ve kokuyla donanır. Lâlenin açılarak lâle kadehinin şarapla dolması, erguvanların açılması erguvan yanağının boyanması bu tabloyu resmeder. Lâlenin çanak şeklindeki kırmızı yaprakları, şarap dolu bir kadehe benzetilmektedir:

“Kadeh-i ***lâle*** pür-şarâb olur
Ârız-ı ergavân hizâb olur”¹¹⁰⁴

Lâlenin şeklen kadehi anımsatması, elinde altın kadehle gül aşkına durmayıp şarap içmekte olan birisini tahayyül etmektedir. Lâlenin altın kadehe benzetilmesiyle lâlenin sarı yapraklı şekli vurgulanmaktadır:

“Elinde sâgar-i zerrîn ***lâle***
İçer gül aşkına durmaz piyâle”

Klâsik Türk edebiyatı’nda yüz ve yanak lâleye teşbîh edilmektedir. Güzellik bahçesinde bir selvi boylu lâle yüzlü:

“Hüsn gülzârında bir servi-kadem
Lâle-rû sünbül-hat u nesrîn-hadem”¹¹⁰⁵

¹¹⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 673.

¹¹⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 153.

¹¹⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 533.

Sinan Paşa, hayâtın fânîliğini lâle üzerinden insana vurgu yaparak anlatmaktadır. Güzellik bahçesinin lâlesi sonunda solup dağılır. Parlaklık feleğinin güneşi de bir gün batıp yok olur:

*“Hangi **lâle-i** çemen-i melâhattır ki âhır zübûl bulmadı, ve hangi âfitâb-i felek-i sabâhattır ki âkıbet üfûl bulmadı?”¹¹⁰⁶*

Sinan Paşa’ya göre; Allâh, âlemde gün olur, bir yeşil alanın yüzünü gül ve lâleyle ilkbahar eder; gün olur, kefen giysisini kanlı gözyaşıyla gelincik tarlasına döndürür:

*“Gâh sahn-i çemeni gül ü **lâle** ile nevbahâr edersin; gâh libâs-i kefeni hûn-i dîde ile **lâlezâr** edersin.”¹¹⁰⁷*

“Temsîl-i Münâsip” başlığı altında Sinan Paşa; lâlenin bülbülü aşkından kanlı gözyaşına boğmasını “Kimini lâlenin rengi ağlatır” şeklinde ifâde etmektedir:

*“Kılur kimini reng-i **lâle** giryân
Kimin reyhân ider bûyîle hayrân”¹¹⁰⁸*

Sinan Paşa, Leylâ ve Mecnun temsili hikâyesiyle açıklandığı bölümde, Leylâ’nın saçlarının yüzüne dökülmesi, lâlenin etrafının reyhan ile dolmasına benzetilmektedir:

*“Gül üzre ol düzer miskîn gülâlê
Dolar reyhân ile etrâf-i **lâle**”¹¹⁰⁹*

¹¹⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 297.

¹¹⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 331.

¹¹⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 339.

¹¹⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 213.

2.16. MİCMER

Micmer, içerisinde tütüsü yakılan kaba verilen addır. Aslı bahûrdân olan buhûrdân¹¹¹⁰ Arapça’da, “yakılınca güzel kokulu duman çıkaran öd ağacı ve amber gibi tütüsü maddelerine” verilen bahûr isminden Farsça -dân “-lık” ekiyle yapılmış “tütüsülük” manasında kullanılmaktadır.¹¹¹¹ Metinde micmer âteşe, âşığın göğsündeki âteşe, gönlüne teşbîh edilmektedir:

Bahar nesimi ile buhûrdân dolaştırıp, gül yanaklı çemende güzel koku dağıtılmaktadır. Bahar nesiminin güzel kokuyla birlikte anılması baharda açan çiçeklerin her yere güzel koku yaymasıdır:

“*Micmere-gerdân-i nesîm-i bahâr*
Lahlaha-sûz-i çemen-i gül-izâr”¹¹¹²

Safa tütüsünü can micmeresinden tütüren şüphesiz Allâh’tır:

“*Îlâhî! Safâ buhûrunu cân micmeresinden sen tütüzdür.*”¹¹¹³

“*Na’t-ı Muhammed Rasûlullâh*” başlığı altında Hz. Muhammed’in bostan aktarı lâle bahçesinin kızgın ateşliğinde anber gibi kokan buhur kokularının verdiği keyifle gönle ve cana huzur verdiği vurgulanmaktadır:

“*Attâr-i bustân micmer-i âteşin-i lâlezârda safâ-yi revâyah-i buhûr-i anberîn ile meşâm-i dil ü câna âsâyîş etmişti.*”¹¹¹⁴

¹¹¹⁰ “Türk-İslam mâden sanatında önemli bir yer işgal eden hayvan şeklindeki buhurdanların ilk örnekleri VIII. yüzyıl Horasan atölyelerine aittir. Bu durum Türkler’in buhurdan geleneğini Doğu’dan, özellikle Çin’den aldıklarını göstermektedir. Bunlar tunç veya porselenden yapılmış, bir kaide üzerinde duran üç yahut dört ayaklı, genellikle şekillerine köşeli hatlar hâkim olan, üzerleri kapaklı mangal tipi buhurdandır. En güzel örneklerine Büyük Selçuklu (XI-XII. yüzyıllar) devrinde rastlanan hayvan biçimli Türk-İslam buhurdanları tunç veya pirinçten yapılmış, ortalama 70 cm. yüksekliğinde, içi boş, ayakta duran yirtıcı hayvan ve kuş heykelleridir. Vücutlarının uygun bir yerinde (genellikle göğüs) menteşeli bir kapak, bazılarının muhtelif yerlerinde özellikle ağız ve burunlarında, bazılarının ise kafes gibi hemen bütün vücutlarında bir süsleme düzeni içinde açılmış delikler mevcuttur. Müslümanlar tarafından, İslâm maden sanatının başlangıcından itibaren hayvan biçimli buhurdanların yanı sıra en güzel örneklerine Fâtımîler’de, Memlükler’de ve Selçuklular’da rastlanan üç ayaklı tepsi ve yine üç ayaklı silindirik gövdeli, kubbe kapaklı buhurdanlar da kullanılmıştır. Osmanlılar mangal tipini tercih etmişler ve buhurdanları, altlarında kendi model ve ölçülerine uygun birer tepsi bulunan ayaklı tas (kadeh) veya üç ayaklı kâse şekillerini” kullanmışlardır. Sargon Erdem, *DİA.*, “Buhurdan”, C.,VI, İstanbul 1992, 384.

¹¹¹¹ Sargon Erdem, “Buhurdan”, *DİA.*, C.,VI, İstanbul 1992, 384.

¹¹¹² Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 57.

¹¹¹³ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 595.

¹¹¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru’-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 679.

2.17. MÜRDE

Farsça ölü, ölmüş (kişi) anlamlarına gelen mürde kavramı Tazarru'-nâme'de gerçek ve mecâzî anlamıyla tahayyül edilmektedir.

Ölü cana lutfunun rüzgârı ulaşır. Rahmet gözü asi olana bakar:

“Erer lutfun nesîmi **mürde** câna
Bakar rahmet gözü âsî olana”¹¹¹⁵

Bilgisizlik yüzünden ölmüş bedeninin ve gönlün dirilsin istersen ilim oku:

“Cehl ile çün **mürdedir** âb u gilin
İlm oku ki hayy ola cân u dilin”¹¹¹⁶

Ölü gönle ve hasta cana diriliği, şifâyı, iyiliği veren O’dur:

“**Mürde** gönle hayâtı sen vergil
Hasta câna necâtı sen vergil”¹¹¹⁷

Dünyada keder ve neşeyle vaktini geçiren ölü gibidir diri olarak görünsede:

“Şol ki meşgûl-i gam ü hande olur
Ol cihânda **mürde**-veş zinde olur”¹¹¹⁸

Ölmüş can Hakk’a köle olursa ebedî can bulur ve diri sayılır:

“Hakk’a kim bende durur pâyende ol
Her ki **mürde** oldu yine zinde ol”¹¹¹⁹

¹¹¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 833.

¹¹¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 263.

¹¹¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 279.

¹¹¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 425.

¹¹¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 427.

2.18. NERGİS (ABHER)

Nergis sarı ve beyaz renkleri olan bir süs bitkisidir. İlmin vargısı ki, amelde neşe ve ferahlık olarak zuhûr eder.¹¹²⁰

Nergis,¹¹²¹ şekil ve renk bakımından göze benzediği için daha çok sevgilinin gözüyle teşbîh ilişkisi içinde kullanılmaktadır. *Nergis*; “*hasta, sarhoş ve âşık; eşya arasından tâc, külâh, kadeh, altın ve gümüş; kozmik öğeler arasından da yıldızlar*”la birlikte tahayyül edilir.¹¹²²

“*Bir yüzdür, açılsa güle benzer, bir dildir, söylese bülbüle benzer; bir diştir, pırıltılı inciye dönmüş, bir gözdür, nergise benzer.*”¹¹²³

“*Bir çeşimdir ki, abhere benzer.*”¹¹²⁴

Tazarru’-nâme; çiçekler üzerinde düşünülüp ibret alınacak bir özelliğe hâizdir. Hakîkatte ilim gözüyle nazâr edildiğinde; gülün yanak, servinin sevgilinin boyu, sümbülün saç, nergisin de gönül alıcı bir göz olduğu farkedilmektedir:

“*Bu bustânda ne kim var nergis ü gül*

Bu bâğ içre bulunan serv ü sünbül”¹¹²⁵

¹¹²⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 275.

¹¹²¹ Efsâneye göre, “nergis çiçeğine çevrilen Narkissos, Yunan mitolojisinde nehir tanrısı Kephisos ve su perisi Leiriope’nin oğludur. Doğumu ile birlikte annesi tarafından kâhin Teiresias’a götürülen Narkissos için kâhin, güzelliğini fark etmezse ve suya bakmazsa uzun süre yaşayabileceğini söyler. Söylencelerde Narkissos’un suya bakıp kendisini görerek âşık olmasının ardından gelişen olaylar farklılık gösterir. Bazılarında, Hera’nın sadece karşısındakinin sözlerini tekrarlayarak konuşabilme cezasına maruz kalan Ekho, Narkissos’a âşık olur fakat reddedilir. Bunun üzerine aşkı yüzünden erir ve geriye sadece sesi kalır. İntikam tanrıçası Nemesis ise bu duruma kayıtsız kalamayarak Narkissos’u bir nergise” çevirir. Özhan Öztürk, *Dünya Mitolojisi*, Nika Yayınevi, Ankara 2016, 867. Narkissos, kibri ve gururundan sudaki yansımasına âşık olarak ölümünün sonra nergis çiçeğiyle birlikte anılmaktadır. Nergis ve narsisistik kişilik bozukluğu arasındaki bağ sebebiyle Ayvazoğlu, bu bağın hikâyesini şöyle aktarmaktadır: “Mitolojiye göre, Narkissos öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür: Nergis; bu efsaneden gelen ‘narsisizm’ terimi, psikolojide ‘kendi kendine hayranlık’ diye kısaca tarif edilebilecek bir kompleksin teknik adı olmuştur. Narkoz ve narkotik gibi terimler de aynı kökten gelir. İlgi çekici olan, nergisin bünyesinde uyuşturucu bir maddenin bulunmasıdır. Bunun için divan şairlerine göre nergis bîmardır, mesttir, mahmûrdur. Çiçek toplumunda ise elinden kadehi düşmeyen biri olarak tasavvur edilmiştir.” Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992, 142.

¹¹²² Yavuz Bayram, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, 214.

¹¹²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 106.

¹¹²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 107.

¹¹²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 137.

“Geh başına **nergisin** kor tâc-i zer
Geh dizer şebnemle tâcına güher”¹¹²⁶

“Klasik Türk şiiri açısından nergisin estetik önemi, beyitlerde onun mitolojik kökenine de vurgu yapılmak yoluyla telmihe konu olması ve gözle ilişkisinden dolayı şiire kattığı estetik hususiyet olarak zikredilebilir. Mâşukun mahmur bakışı âşıkın hasta, uykusuz bakışı nergisle birlikte söz edilmektedir.”¹¹²⁷

Sinan Paşa; nergisin gözünü yarı uykulu tutanın aşk olduğunu belirtmektedir:

“Aşktur **dîde-i nergesi** nîm-hâb iden.”¹¹²⁸

Tazarru’-nâme’de “*nerges gözlüler, nergesün gözleri, nergeslerün çeşmi, dîde-i nerges*” şeklinde anlatımlarla nergisin kişileştirildiği görülmektedir:

“*Sen ol Hakîm’sin ki nergesün gözlerini, nerges gözlüler gibi, hikmetün âsârıy-ile bînâ eylersin.*”¹¹²⁹

“*Gâh nergeslerün çeşmini peydâ eylersin, gâh nerges gözlüleri nâ-bînâ edersin.*”¹¹³⁰

Hiz. Muhammed için getirilen salâvât-ı tayyibelerin amber ve nergis rüzgârı kokuları onun temiz ve ulvî ahlâkı gibi cihan bağınyı rayihalarla bürümektedir:

“*Salevât-ı tayyibât ki anun nesîm-i nefehât-ı ‘anberîyye ve şemîm-i nesemât-ı ‘abherîyyesi ol hazretün ahlâk-ı tayyibe-i zekiyye ve mehâsin-i kerîme-i seniyyesi gibi cihân bâğını mu‘attar ede.*”¹¹³¹

¹¹²⁶ Tulum, Sinan Paşa- *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 67.

¹¹²⁷ Berat Açıl, Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences*, Sayı/Number 5 Yıl/Year 2015 Bahar/Spring, 16.

¹¹²⁸ Tulum, Sinan Paşa- *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 547.

¹¹²⁹ Tulum, Sinan Paşa- *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 77.

¹¹³⁰ Tulum, Sinan Paşa- *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 331.

¹¹³¹ Tulum, Sinan Paşa- *Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 697.

2.19. NESÎM

Arapça bir isim olan nesîm sözlüklerde “rüzgârın nefeslenmesi; hoş, mülâyim, latif rüzgâr, hafif esinti, batıdan esen hafif ve ılık rüzgâr, rîh-i tayyîbe” tanımlarıyla yer almaktadır.¹¹³² Klasik şiirde nesîm sabah yeli, baharda bahçe, bağ ve çimenlikte hafif esen ve gönül okşayan rüzgâra verilen addır. En çok estiği vakitler seher ve sabahtır. Postacı/ haberci göreviyle sevgilinin bulunduğu yere gider ve ondan haber getirir. Ayrıca bülbülden aldığı haberi güle, gülün cevabını da bülbüle taşır. Sevgilinin saçının kokusunu savurup dağıtarak etrafa yayar. Bahçede çiçeklerin açılmasını sağlayarak bağda gül kokusuyla birlikte tasavvur edilmektedir. Kasîdelerde cömertlik, lütuf, merhamet rüzgârı olarak da nitelendirilir.¹¹³³ Nesîm hafif ve tatlı esen bir rüzgâr olarak Tazarru’-nâme’de baharla birlikte anılmaktadır. “*Nesîm-i bahâr, nesîm-i nev-bahâr, nesîm-i bâd-ı nevrûz, nesîm-i nevrûz*” bahar mevsiminde esen rüzgârı anımsatan müttehit tamlamalardır.

Ilık esintisiyle baharın habercisi olan nesîm, doğayı canlandırması yönüyle Allâh’ın rahmeti bilinmektedir. Klasik edebiyatta bahar; rüzgârın taşıdığı çiçek kokuları sebebiyle tütsü yakan biri olarak tasavvur edilir. Tazarru’-nâme de rüzgârın bu vasfı Allâh’a atfedilmektedir. Lahlaha güzel kokuların karışımından meydana gelen bir kokudur. Gül yanaklı bahçede lahlaha kokusunu bahâr nesîmi yaymaktadır:

“*Micmere-gerdân-ı nesîm-i behâr*

*Lahlaha-sûz-ı çemen-i gül-izâr*¹¹³⁴

Sinan Paşa; ilkbaharın hafif tatlı esintisini, gülün koku yayışını ve bülbülün nağmesini bahârın habercisi olarak vurgulamaktadır:

“*Nesîm-i nev-bahâr u nûkhet-i gül*

Nevâ-yi kumru vü gül-bâng-i bülbül”¹¹³⁵

¹¹³² Ferit Devellioğlu, , *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2009, 823; J. W. A Redhouse, *Turkish and English lexicon*. Beirut: Librarie Du Liban, 1996, 2081.

¹¹³³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, 357.

¹¹³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 57.

¹¹³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 338.

“*Münâcât*” Başlığı altında Sinan Paşa; kâinatta yaratılan her şeyin Allâh’ın varlığıyla mevcut olduğu O’nun tek yaratıcı olduğu zikredilmektedir. Kâinat bütün varlığıyla Allâh’ın birliğini haber vererek âb-ı hayât da onun rüzgârıyla akmaktadır. Rüzgârın suyun akışına yön vermesi gibi mevcut âlemi de Allâh’ın buyruğuyla varlığını sürdürmektedir:

“*Verir vahdetinden haber kâinât
Revândır nesîminle âb-i hayât*”¹¹³⁶

Tazarru’-nâme’de nesîm ile sabah vakti arasında bir bağ olduğu görülmektedir. “*Nesîm-i subh, nesîm-i subh-dem/gâh, nesîm-i eshâr, nesîm-i sabâ*” karşılaştığımız müttehit tamlamalardır. Sabah vakti esen rüzgârın temel özelliği dünyayı canlandırmasıdır. Nesîm-i subhda kutsal bülbülle sırdaş olduğu vurgulanmaktadır:

“*Bülbül-i kuds ile var hem-râz ol
Sen nesîm-i subh ile dem-sâz ol*”¹¹³⁷

Amber güzel kokunun sembolü olarak “*Na’t-i Muhammed Rasulullah*” bölümünde peygamberin ruhuna gönderilen salâvatların kokusu şeklinde tasvir edilmektedir. Salâvat gibi ruha huzur veren duâların bıraktığı etki amberin yaydığı kokunun etkisi gibi tasavvur edilmektedir. Sinan Paşa; bedene, ruha huzur veren salâvat ve duâları amber kokusuna teşbîh etmektedir. Amberin hastalıklara iyi gelerek kan yapıcı ve hararet verici olduğu, hafızayı ve sinirleri güçlendirdiği açıklanmaktadır.¹¹³⁸

“*Nesîmi câna anber-bûy-i miskîn
Nedîm-i sâdık-ı uşşâk-ı miskîn*”¹¹³⁹

Gülün hoş kokulu tatlı rüzgârı estiği zaman, bülbüller bağda dile gelerek zikrederler:

¹¹³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 62.

¹¹³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 583.

¹¹³⁸ Sargon Erdem, “Amber”, DİA, C.,III, İstanbul 1991, 7.

¹¹³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 711.

“Çün **nesîmi** ol gülün peydâ olur
Nice bülbül bâğda güyâ olur”¹¹⁴⁰

Allâh’ın lutfunun kudretli rüzgârı ölü cana ulaşarak rahmetle muâmele kılmaktadır:

“Erer lutfun **nesîmi** mürde câna
Bakar rahmet gözü âsî olana”¹¹⁴¹

Hız. Peygamber’in güzelliğiyle cihân köşkü pırıl pırıl ve ışıltılıdır. Gönüller O’ndan esen latif esintiyle ıtırılıdır:

“Cemâlinle cihân bâğı münevver
Meşâm-i dil **nesîminle** muattar”¹¹⁴²

Allâh’ın rahmeti rüzgâra teşbîh edilmektedir. Merhamet rüzgârının ins ve cin cânları dimâğı ile âlemdeki bütün yaratılanların dimâğında amber kokusu gibi muazzam koktuğu vurgulanmaktadır:

“Sen o alîmsin ki, âyine-i ma’rifetinde esrâr-i nihânî ve mugayyebât-i du cihânî
çehre-i rûz-i rûşen gibi lâyıhtır, Sen ol Rahîm’sin ki, **nesîm-i** rahmetün, dimâg-ı cân-ı
ins ü cân ve mesâm-ı ervâh-ı alemiyânda râyiha-i ‘anber-i esheb gibi fâyihtir.”¹¹⁴³

Sinan Paşa; ummanlardaki esintilerin Allâh’ın esirgeyici, affedici ve cömertliği yanında bir katre olduğunu belirtir:

“İlm-i kadîmi küllîye vü cüz’îye muhit; lutf-i amîmi mürekkebe vü basîta basît.
Rahîmdir ki, dü alem rahmeti **nesîminden** bir nefha; Kerîmdir ki, iki cihân keremi de-
nizinden bir katre.”¹¹⁴⁴

¹¹⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 583.

¹¹⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 833.

¹¹⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 837.

¹¹⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 77.

¹¹⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 51.

Sinan Paşa gönlü; muhabbet, imân, İslam tohumlarının ekilip yeşerdiği bir tarla olarak görmektedir. Merhamet nesimi de burada esmektedir:

*“İlâhî! İmân tohumını ki kalb mezra‘asında kendü lutfun-ile ektün ve İslâm nihâlini ki gönül ravzasında kemâl-i keremünden diktün, dâyimâ bârân-ı rahmet ve nesîm-i âtîfetün-ile sen nesv ü nevâ vir.”*¹¹⁴⁵

“Büyük ve Meşhur Yedi Peygambere Övgü” başlığı içerisinde Hz. Muhammed için zikredilen Salâvât-ı Tayyibelerin amber ve nergis rüzgârları kokuları onun pak ve ulvî ahlâkı gibi âlem köşkünü mis rayihayla süslemektedir:

*“Salevât-ı tayyibât ve teslîmât-ı nâmiyât-ı zâkiyât -ki revâiyih-i ‘abîr ü ‘anber-i Bihişt gibi mûsk-bû vü muanber ve revâiyih-i nesîm-i ‘abher-i cennet-sirişt gibi hôştîb ü mu‘attar ola- ihdâ vü iblâg ide.”*¹¹⁴⁶

Sinan Paşa karanlıkta kalmış gönül evini Allâh’ın fikrinin nuruyla aydınlatmak ve harab olmuş gönül gülistanını merhamet rüzgârıyla onarmayı ümid etmektedir:

*“Hemîn bu kadar takrîr u tahrîrdan dahı ümîdim odur ki bu karanlıkta kalmış gönlüm hânesini biraz zikri nûru ile rûşen ve bu harâb olmuş vücûdum bahçesini bir pâre vasfı nesîmi ile gülşen edip, bunca yıllar ki dilimi abes inşâlara harc ettim, ve nice müddet ki gönlümü yok hevâlara sarf ettim, biraz onu anmak ile mükâfât ve biraz zikrini etmek ile mücâzât edeyim.”*¹¹⁴⁷

Müellif Allâh’a niyâzda bulunarak hakikat denizinde yardım rüzgârını rehber etmesini dilemektedir:

*“İlâhî! Bu müsâfîr kullarına şerîat vâdisinde tarîkat hâdisini sen mihter et, ve hakikat denizinde inâyet nesîmini sen rehber et.”*¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 269.

¹¹⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 631.

¹¹⁴⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 701.

¹¹⁴⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 233.

2.20. PÎRÛZE

Pîrûze¹¹⁴⁹ taşı saydam olmayan bir yapıya sahip olup opak ve mumsu bir yapıda ve gök mavisini rengindedir. Taş oldukça güzel ve şık bir renk çeşitliliğine sahiptir. Turkuaz mavisinden gök mavisine, mavi gri ya da yeşil mavi tonlarda doğada bulunmaktadır. Pîrûze taşlarının içinde en kıymetli olanları içinde çizgi ve damar olmayan gök mavisine rengine sahip olanlarıdır.¹¹⁵⁰

Pîrûze, firûze, diğer adıyla turkuaz taşı, Farsçadan Arapçaya girmiş bir kavramdır. Farsçada “Pîrûze/zafer” anlamına gelen bu kelime “zafer, galibiyet taşı” ve “göz taşı” olarak bilinmektedir. Türkiye’de ise turkuaz adıyla anılmaktadır. Özellikleri ise yeşil ve gök mavisini tonları olan turkuaz, havanın durumuna göre değişir; hava berrak olduğunda, taş da berrak ve açık olur; hava bulanık ve kapalı olduğunda ise havaya muadil bulanık ve kararan bir şekil almaktadır. Hava, bir saat içinde yüz defa değişse bile firûze taşı da o sayıda değişim geçirir. Genelde “İshâkî” ve “Halancî” olmak üzere iki çeşit pîrûze vardır. En değerli ve berrak olanı “İshâkî” diye anılan pîrûzedir.¹¹⁵¹

Yeryüzü meydanı yaygısı, masmavi gökyüzü çevgânının topudur. Sinan Paşa, çevgân kavramını çeşitli oyun ve yarış gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği yerleri çağrıştırmaları nedeniyle meydanı ise kâinat anlamında kullanmaktadır. Gökyüzü ise şekli ve dönüş hareketleri sebebiyle topa teşbih edilmektedir. Eski zamanlarda meydanlarda oynanan “gûy u çevgân” oyunu çağrışımıyla gökyüzünün çevgân topu olarak algılanmaktadır:

“Fers-i agber bisât-ı meydânı

Çarh-ı pîrûze gûy-ı çevgânı”¹¹⁵²

¹¹⁴⁹ Pîrûze kendisi için şu sözleri söyler: “Beni iki renk sayesinde üstün kılan, iki elbiseyle giydiren, kimya ilminde gözler için ilaçların arasına katan, bizzat beni onure ederek diğer madenlerden farklılaşmamı sağlayan Allah’a hamd olsun. Hava berraklaştığında ben de berraklaşır, hava bulanık olduğunda ben de bulanık olurum. Nisâbûr Dağı dışında başka yerde bulunmam. Her kim, toz halinde beni içerse her girdiği işte başarılı olur”demektedir. İmam Cafer Sadık (ö.148/765)’a isnat edilen “Pîrûze yüzük taşı takılan el, fakir olmaz” sözü yaygındır. Firûzenin insan sağlığına faydası konusunda eskiden beri inançlar mevcuttur. Hacı Çiçek, Es-Suyûtî’nin Makâmât’ında Konuşan Değerli Taşlar: El-Makâmâtü’l-Yâkûtiyye Örneği, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi 1,2017/ 2, 34-35.

¹¹⁵⁰ <https://elmasis.com.tr/blog-detay/Firuze-Tasi-Nedir-Faydalari-ve-Ozellikleri-Nelerdir/14>

¹¹⁵¹ Hacı Çiçek, Es-Suyûtî’nin Makâmât’ında Konuşan Değerli Taşlar: El-Makâmâtü’l-Yâkûtiyye Örneği, 34-35.

¹¹⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 123.

Allâh'ın eşi benzeri olmayan hikmetinin nurları ışığı olan ay kandili, feleğin firuze mihrabı kubbesinde ışıkmaktadır. Ayın murassa kandil olarak kullanılması kıymetli pîrûze taşıyla süslü kandillerin varlığının delilidir:

*“Kandîl-i murassa ‘-ı pür-ziyâ -ki tâk-ı mihrâb-ı pîrûze-i felek-i mu‘allâda yanar- su‘le-i envâr-ı hikmet-i garîbüdür. Târim-i kubbe-i bâlâ ve arsa-i sâhat-i pestî vücûdun nûruyla rûşen olmuştur; heft suff a-i gülistân-i ulviyyât ve çehâr kûşe-i bostân-i sifliyyât rahmetin âsârıyla gülşen olmuştur.”*¹¹⁵³

Sinan Paşa; Allâh'ın hikmetini ferrâşa,¹¹⁵⁴ kudretini kapı kulu olan kayyıma gökyüzünü rengi ve şekli sebebiyle pîrûze renkli bir mihrap kemerine, çimeni de toprağı bir örtü gibi örtmesiyle seccâdeye teşbîh etmektedir. Hikmet ferrâşları, kudret kayyımları ve âbidlerin ibâdetlerini gökyüzünün pîrûze renkli mihrablı kemerinin altında ve mavi renkli gökyüzünün kubbesinin içinde temiz yeşil çimen seccadesini toprak mescidi üzerine yaydıkları belirtilmektedir:

*“Ferrâşân-ı hikmetüñ ve kayyimân-ı kudretüñ ‘ibâdât-ı ‘âbidân-ı sükkân-ı ‘arazîn ve salevât-ı mu‘tekifân-ı rûy-ı zemîn için zîr-i tâk-ı mihrâb-ı pîrûze-i gerdûn ve derûn-ı fezâ-yı kubbe-i çarh-ı nîl-gûnda seccâde-i sebz-i pâki rûy-i mescid-i hâk üzerine bast idüp döşerler.”*¹¹⁵⁵

Allâh'ın kudretiyle ayı, felek kubbesi boşluğunun meydanında aydınlık veren bir yuvarlak küreye döndürdüğü, yine onu sonsuz ihtişamıyla dönüp duran erişilmez gökyüzünün elinde ucu eğri bir gümüş değnek hâline getirdiği belirtilmektedir. Ay burada Allâh'ın iyilik yemeğinin pîrûze renkli sofrasında bir somun ekmek olarak görülmektedir. Gökyüzü renginden dolayı pîrûze bir sofraya teşbîh edilmektedir. “Hân” kelimesi sofraya veya yemek anlamında kullanılmaktadır:

*“Gâh mâhı meydân-i fezâ-yı tak-ı felek-i a‘lâda bir gûy-i rahşân edersin, ve gâh gine anı dest-i sipihr-i gerdûn-i muallâda bir sîmîn çevgân edersin; gâh bu evrâk-i nîlî-yi âsümânda altun ile yazılmış bir nûn-i tâbân edersin, ve gâh bu sufre-i pîrûze-i hân-i ihsânında bir kût‘a-i nân edersin.”*¹¹⁵⁶

¹¹⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 93.

¹¹⁵⁴ “Ferrâş” kelimesi çeşitli vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen görevliler için kullanılmaktadır.

¹¹⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 105.

¹¹⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 97.

2.21. RÛZ Ü ŞEB

Tazarru'-nâme'de gece ve gündüz "rûz ü şeb" müttehit tamlama şekliyle kullanılmaktadır. Sinan Paşa; "*Beyân-i Tevhîd*" başlığı altında mâlâyânîyle meşgul olan nefse gece gündüz tevhîdi istemesini salık vermektedir:

*"Ey mukallid var gider taklîdi sen
Rûz ü şeb kılğıl taleb tevhîdi sen"*¹¹⁵⁷

Beyitte sûfinin, dâima Hak'tan korkup ağlamasını, gece ve gündüz korku ile ümîd arasında olarak Hakk'a tevekkül etmesini belirtmektedir:

*"Kıl hemîşe Hak'a huşû' ü bükâ
Rûz ü şeb ol meyân-i havf ü recâ"*¹¹⁵⁸

Dileyin Hakk'a makbûl olmak ise gece gündüz ilimle uğraşmalısın:

*"Ger dilersen ki olasın makbûl
Var sen ol ilme rûz ü şeb meşgûl"*¹¹⁵⁹

Sinan Paşa "*İşâret-i Ma'rîfet*" başlığı altında; iki cihân güneşi Hz. Muhammed'e muhabbetinden gece ve gündüz O'na kavuşmayı dilediğini belirtmektedir:

*"Zikri onun zübân-i bestededir
Derdi onun dil-i şikestededir*

*Dü cihân âşık-i cemâli durur
Rûz ü şeb tâlib-i visâli durur"*¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63.

¹¹⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 126.

¹¹⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 131.

¹¹⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 135.

Beyitte akıl; gece gündüz gönlün hayır işleri için uğraşan kâmil vezir gibi tahayyül edilmektedir:

“*Akl onun bir vezîr-i kâmilidir*
Rûz ü şeb hayr işinde âmilidir”¹¹⁶¹

Sinan Paşa; Allâh’ın rızâsını kazanmanın, gece ve gündüz O’nun buyruğuna râzı olmak gerektirdiğini belirtmektedir:

“*Ger edersen sen rızâ-yi Hak taleb*
Hükmüne var râzi olgıl rûz ü şeb”¹¹⁶²

Beyitte; gündüz gece korku ve ümit arasında kalmaktan dışının gülerken içininse alev alev yandığı belirtilmektedir:

“*Bîm ü ümmîd etti beni rûz ü şeb*
Zâhirim hândan ü içim sûz ü teb”¹¹⁶³

Sinan Paşa; gece gündüz nefesine uyarak zamanını boşa harcadığını için yakınmaktadır:

“*Kulların içinde bir bî-çâreyim*
Nefse uyup rûz ü şeb âvâreyim”¹¹⁶⁴

Müellif’e göre; gece ve gündüz sevene gerekli olan edepli olmaktır:

“*Âşıka dâimâ gerektir edeb*
Rûz ü şeb ola hâk-i râh-i taleb”¹¹⁶⁵

¹¹⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 137.

¹¹⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 365.

¹¹⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

¹¹⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 451.

¹¹⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 543.

“İşaret-i Evsaf-i Işk” başlığı altında Sinan Paşa; âşıkın ney gibi gece gündüz inleyerek ayrılık ateşinden gözyaşı dökmesini dile getirmektedir:

“Ney gibi ol dâimâ nâlân sen
Hicr elinden **rûz ü şeb** giryân sen”¹¹⁶⁶

Gece gündüz durmadan tahayyül vehmi içinde kaybolmaktayım:

“**Rûz ü şeb** durmayıp girân-bârım
Gussa-i fîkr ile giriftârım”¹¹⁶⁷

Gece gündüz melekût feleğinde ve ceberut bahçesinde cilve eden akıl tâvusı Allâh’ın kudreti âleminde bir adım dahi atamamaktadır:

“Nesr-i tâir-i hâtır-i insânî -ki her vakit mevcûdât-i ulvî vü süflî şikâr-i mihleb u minkâridir bir nefes rübûbiyyeti havâsında per açıp uçamaz, ve tâvus-ı akl u fikret-i âdemî -ki **rûz u şeb** fezâ-yı melekût ve sahrâ-yı ceberûtta cilve ider bir kadem ülûhiyyeti sâhasında siyâhat idemez.”¹¹⁶⁸

Felek dolaba teşbîh edilerek Allâh’ın sonsuz haşmetiyle gece gündüz dönmektedir. Dolabın altın ve gümüşten testileri de yıldızlardır:

“Çarh-ı dölâb-ı feleği kemâl-i kudretün-ile **rûz ü şeb** gerdân idersin, ve kûzehâ-yı zerrîn ü sîmîn-i kevâkibi ol çarhun perlerinde mu‘allak u ser-gerdân idersin.”¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 565.

¹¹⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 143.

¹¹⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 47.

¹¹⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

2.22. SİMURG (ANKA)

Türk İslam sanatında anka veya sîmurg, halk arasında Zümrüdüanka, Araplar'ın anka', İranlılar'ın sîmurg, Türkçe'de ise her iki şekliyle birlikte Zümrüdüanka, sîmurg u anka olarak da adlandırılan efsanevî kuştur. Efsanelere göre Kafdağı'nın tepesinde, direkleri abanoz, sandal ve öd ağacından yapılmış, köşk benzeri bir yuvada yaşar. Sîmurgun başı, yassıca burunlu bir köpek başına benzemektedir. Cüssesi ise çok iri olup uçtuğu zaman hava kararır ve yağmuru mercan olan bir bulutu andırır. Uçarken sel sesine veya gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır. Sîmurg, çok parlaktır, bakan gözleri kamaştırır. Düşünme ve konuşma yetisine sâhiptir. Çok geniş bilgi ve hünere hâiz olup kendisine başvuran hükümdarlara akıl verir. Tüyleriyle sıvazlayıp yaraları iyileştirir.¹¹⁷⁰

Kafdağı'nda yaşaması, yükseklerden uçması ve kolay avlanamayışı gibi özellikleri sebebiyle imkânsız hâlleri anlatmak için de kullanılmaktadır. Sevgili, adı herkesçe çok iyi bilindiği hâlde kendisini görenin olmaması veya gözle görülemeyişi nedeniyle sîmurga benzetilir. Onun âşığa iltifât etmesi ve yakınlık göstermesi ise âşığın başına devlet kuşu konması olarak ifâde edilir. Sîmurg'un en yaygın özelliği, kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşadığından kanaati simgeler. Kafdağı gibi efsanevî bir yerde yaşadığı için bu kelimeyle birlikte çeşitli şekillerde kullanılmaktadır.¹¹⁷¹

Tasavvufta sîmurg farklı manalarda kullanılmış, efsanevî özelliklerinden yararlanılarak tasavvufî görüşler temsilî olarak onunla anılır. Sîmurg birlik-çokluk vahdet-kesret gibi iki zıt kavramı karşılar. Sîmurg otuz kuş olarak ele alınınca çokluğu bildirir. Fakat varlığın birden çok olması hayâl ürünüdür. Ayrıca sîmurg kuşların tek padişâhı olması dolayısıyla birliği ve gerçek varlığı yani Allâh'ı temsil etmektedir. Efsânedeki sîmurg hayâlî tasavvufta çok değişik şekillerde işlenmektedir.¹¹⁷² İbnü'l Arabî harici varlığı bulunmayan Heba'yı benzetme yoluyla adlandırmak için Anka'nın duyu âlemindeki yoksunluğundan yararlanmaktadır.¹¹⁷³

Tazarru'-nâme'de Sîmurg; gücü, Kafdağı ise; yüceliği ve erişilmezliği simgelemektedir. Aşk Kâf 'ının erişilmezliğini bilmeyen Sîmurg'un ne olduğunu çözemez.

¹¹⁷⁰ Sargon Erdem, "Anka", *DİA.*, C.,III, İstanbul 1991, 198-200.

¹¹⁷¹ İskender Pala, "Anka", *DİA.*, C.,III, İstanbul 1991, C.,III, 201.

¹¹⁷² Süleyman Uludağ, "Anka", *DİA.*, C.,III, İstanbul 1991, 200-201.

¹¹⁷³ Suad el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, Alfa Sözlük, Çev: Ekrem Demirli, Birinci Baskı, İstanbul 2017, 56.

“Aşk olmayan gönülde lezzet olmaz; aşk olmayan başta devlet olmaz. Aşk çeşmesine ermeyen âb-i hayât nedir, bilmez; aşk kâf ’ına konmayan **Sîmurg** nicedir, anlamaz. Her dil ki bâzî bisâtında mât olur; kayyim-i âlem olup ebedî hayât bulur.”¹¹⁷⁴

Aşk tuzakla tutulamayan sîmurg kuşuna teşbîh edilerek, aşkın ezeli olup sonunun bulunmadığına işâret edilmektedir:

“Aşk bir **sîmurg**dur kim dâmu yok
Aşkın âğâzı olur encâmı yok”¹¹⁷⁵

Aşk, efsanevî kuş Sîmurg’a benzetilmektedir. Aşk Sîmurg’unun nişansız, remizsiz olduğu anlatılarak, yuvasının Kâf’ı olduğu belirtilmektedir. Aşk yuvasının Kâf olması ise; ruhların ve aşkın kaynağının eleste verilen söze işâretidir:

“**Sîmurg**-i aşk ki bî-nişândır
Kâf-i kıdem ona âşiyândır”¹¹⁷⁶

“Na’t-i Muhammed Rasûlullâh” başlığı altında Hz.Muhammed’in efendilik tahtına kurulmuş sultan, tâlih sedefinin incisi, yücelik gökyüzünün parlak yıldızı, yedi âyetli Fatiha sûresinin madeni, nurların ocağı, kutsallık ülkesine ait sırların membağı, Melekut Dağının Simurg’u olduğu vurgulanmaktadır:

“O mesned-i sadr-i saadet ve o server-i serir-i siyadet; durr-i sedef-i i(bal ve duriyy-i sema-yi celal; gavvas-i bahr-i maani, ma’den-i seb’-ı mesani; mehbit-i envâr-i yezdani, menba’-i esrar-i samedani”, “**Sîmurg**-ı kûh-i melekût, şeh-bâz-i havâ-yi ceberût; bülbül-i gülzâr-i kuds, tûtî-yi sebzâ-i üns.”¹¹⁷⁷

¹¹⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 501.

¹¹⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 547.

¹¹⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 551.

¹¹⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 671.

Aşağıda “Sîmurg ili” ile ifâde edilen gayb âlemleridir. Câbülkâ ve Câbülsâ¹¹⁷⁸ ise birinin şarkta diğerinin garpta olduğu kabul edilen efsanevî iki şehirdir. Söz konusu iki şehir, iki âlem arasındaki geçiş ve ara âlemler olarak da görülmüştür. Buna göre Câbelkâ gayb ve şehâdet âlemleri arasında bulunan bir berzah olup dünyadaki her şeyin orada bir sûreti vardır. Ruhların öldükten sonra döndükleri yer olan Câbelsâ’da dünyada iken kazanılan bütün amellerin birer sûreti bulunur. “İyilerin gideceği yer Câbelkâ, kötülerin gideceği yer Câbelsâ’dır” diyenler bu kavramları cennet ve cehennem gibi anlamışlardır.¹¹⁷⁹ Sinan Paşa, evliyalı ve müridleri Ankâ’ya teşbîh etmektedir. Zamanın kutbu olan manevî büyükler, zahirî olarak dünya âleminde görünüp gayb âlemlerine tayyi mekân eden kimselerdir:

“İki cihânı hiçe satıp; ten tûruna tecellâyâ çıkıp, gönül sahrâsına temâşâyâ varıp; kuds milkine cevân edip, gayb âlemin seyrân edip; **Sîmurg** iline per açıp, Ankâ gibi Kâf ’tan uçup Câbülkâ-yı yaylak edüp, Câbülsâ’yı kışlak kılıp; zâhir gözde bu sûret âleminde görünüp, ma’nî yüzinde gayb ikliminde bulunup; ricâl-i gayb ile hem-râz ve nüfûs-ı kuds ile dem-sâz olup; zâhirde fukarâ ve bâtında şâhlar, sûrette re’âyâ ve ma’nîde pâdişâhlar.”¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁸ “Câbelkâ ve Câbelsâ etrafı surlarla çevrili, son derece büyük efsanevî iki şehrin ismidir. Kaynaklarda Câbelkâ-Câbelsâ, Câberka-Câbersâ ve Câberkiyâ-Câbersiyâ gibi adlarla da zikredilirler. Her birinin 1000 veya 10.000 kapısı, her kapıyı bekleyen bir o kadar da bekçisi mevcuttur. Bir defa nöbet tutana ikinci defa nöbet sırası gelmeyecek kadar kalabalık olan halkı Hz. Âdem’in ve insanoğlunun varlığından bihaberdir. Câbelkâ ve Câbelsâ tam anlamıyla birer hârikalar ülkesi gibidir. Hz. Hasan’ın halifelîği Muâviye’ye devrederken yaptığı konuşmada atıfta bulunduğu bu iki şehirden birinin Âd, diğerinin Semûd kavmine ait olduğu da rivayet edilmektedir. Tasavvufta sâlikin hakikâte ulaşmak için her türlü alâka ve kayıttan koparak katetmesi gereken menzillerin ilkinde Câbelsâ, sonuncusuna Câbelkâ denilmektedir. Sühreverdi el-Maktûl Câbelkâ, Câbelsâ ve Hürkalyâ şehirlerinin sekizinci iklimde olduğunu, ilk ikisinin misal unsurları, sonuncusunun misal felekleri âlemine ait bulunduğunu bildirir. Muhammed b. Yahyâ el-Lâhicî’ye göre ruhların bu dünyaya gelmeden önce bulundukları âlem Câbelkâ, ölümden sonra gidecekleri âlem Câbelsâ’dır. Bu şehirlerin birinin Meşrik’ta, diğerinin Mağrib’de bulunması ruhların doğuş ve batış yerleri oldukları mânâsındadır. Ancak Câbelkâ Câbelsâ’dan daha latif, daha saf ve daha aydınlıktır. Zira ruhlar dünyaya gelmeden önce daha temizdirler. Söz konusu iki şehir, iki âlem arasındaki geçiş ve ara âlemler olarak da görülmektedir. Buna göre Câbelkâ gayb ve şehâdet âlemleri arasında bulunan bir berzah olup dünyadaki her şeyin orada bir sûreti vardır. Ruhların öldükten sonra döndükleri yer olan Câbelsâ’da dünyada iken kazanılan bütün amellerin birer sureti” bulunmaktadır. “İyilerin gideceği yer Câbelkâ, kötülerin gideceği yer Câbelsâ’dır” diyenler bu kavramları cennet ve cehennem gibi algılamışlardır. Süleyman Uludağ, Câbelkâ- Câbelsâ, *DİA.*, C.,VI, İstanbul 1992, 525.

¹¹⁷⁹ Süleyman Uludağ, Câbelkâ- Câbelsâ, 525.

¹¹⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 813.

2.23. SİTÂRE, NECM, KEVKEB, AHTER

Yıldız karşılığında Arapça'da "necm ve kevkeb" Farsça'da "sitâre ve ahter" kelimeleri kullanılmaktadır. Kök bakımından necm "doğmak, ortaya çıkmak", kevkeb "parlamak, aydınlık olmak" manasına gelmektedir. Her iki kelime de yıldız yerine kullanılmakla birlikte kevkeb bazen "gezegen" anlamını da karşılamaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli âyetlerde gökküreden sema, felek, güneş, ay ve burçlardan bahsedilmekte, 53. sûre Necm adını taşımakta, dört âyette necm, dokuz âyette nücûm olarak geçer. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hak "yıldıza,¹¹⁸¹delerek geçen yıldıza,¹¹⁸²yıldızların konumlarına"¹¹⁸³yemin etmektedir. "Canlı ve cansız varlıklarla birlikte yıldızların da kendisine secde ettiğini,¹¹⁸⁴ kıyametin kopması esnasında yıldızların ışığının söneceğini ve kararıp döküleceğini,¹¹⁸⁵ İbrâhim'in Allâh'ı arayışı sırasında yıldızlara baktığı"¹¹⁸⁶ hükmünü bildirmektedir.

Hiz. Peygamber'e gecenin sonunda yıldızların ortadan kaybolması sırasında Allâh'ı tesbih etmesi emredilmektedir.¹¹⁸⁷ Allâh'ın yıldızları kendi emrine itaat etmesi ve onları insanların hizmeti için yarattığı,¹¹⁸⁸ insanların yıldızlar vasıtasıyla yönlerini buldukları¹¹⁸⁹ belirtilmektedir.

Kevkeb kelimesi üç, kevâkib iki âyette geçmekte, Allâh'ın nuruna örnek verilen sırça fanus, inci gibi parlayan bir yıldıza benzetilmekte¹¹⁹⁰ ve İbrâhim'in yıldız bakışına,¹¹⁹¹ Yûsuf'un rüyasında gördüğü on bir yıldız¹¹⁹² atıf yapılmaktadır. Dünya semasının yıldızlarla süslendiği,¹¹⁹³ kıyametin alâmetlerinden biri olarak yıldızların dağılıp savrulacağı¹¹⁹⁴ bildirilmektedir.¹¹⁹⁵

¹¹⁸¹ Kur'ân-Kerîm, Necm 53/1.

¹¹⁸² Kur'ân-Kerîm, Târık 86/3.

¹¹⁸³ Kur'ân-Kerîm, Vâkıa 56/75.

¹¹⁸⁴ Kur'ân-Kerîm, Hac 22/18; Rahmân 55/6.

¹¹⁸⁵ Kur'ân-Kerîm, Mürselât 77/8; Tekvîr 81/2.

¹¹⁸⁶ Kur'ân-Kerîm, Sâffât 37/88.

¹¹⁸⁷ Kur'ân-Kerîm, Tûr 52/49.

¹¹⁸⁸ Kur'ân-Kerîm, A'râf 7/54; Nahl 16/12.

¹¹⁸⁹ Kur'ân-Kerîm, En'âm 6/97; Nahl 16/16.

¹¹⁹⁰ Kur'ân-Kerîm, Nûr 24/35.

¹¹⁹¹ Kur'ân-Kerîm, En'âm 6/76.

¹¹⁹² Kur'ân-Kerîm, Yûsuf 12/4.

¹¹⁹³ Kur'ân-Kerîm, Sâffât 37/6.

¹¹⁹⁴ Kur'ân-Kerîm, İnfitâr 82/2.

¹¹⁹⁵ Yavuz Unat, "Yıldız", *DİA*, İstanbul 2013, 43, 534-538.

Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa; *“Battığı sırada yıldıza and olsun ki ...”*¹¹⁹⁶ âyetinde zikredilen güler yüzlü yıldız değerinde, Arap ve Acem'e peygamber olarak gönderilen *“Hz. Peygamber bütün kutsi varlıklardan ve yaratılmışlardan muktedirdir”* şeklinde yer vermektedir:

*“Bülbül-i hoş- nevâ-yi” “Ve mâ yentıku ani'l-hevâ.”, “sitâre-i mes'ûd-likâ-yi” “Ve'n-necmî izâ hevâ”; “Resûl-i Arab ü Acem, meb'ûs-i her fasîh ü a'cem; Hazret-i Risâlet Sallâ'llahu 'aleyhi ve sellemcemî- i nüfûs-i mukaddeseden ve cümle-i ukûl-i mücerrededen ekmeldir.”*¹¹⁹⁷

Sinan Paşa *“Na't-i Enbiyâ-i Seb'a-i Meşhûre-i İzâm”* başlığı altında; yedi büyük peygamberden övgüyle bahsederek onların yedi şariat erleri ve tarikat önderleri; yedi resulluk âlemi göğü yıldızı olduklarını vurgulamaktadır:

*“Husûsâ içlerinden şol yedi erbâb-i şariat-i zâhire ve ashâb-i tarikat-i bâhire; heft âsümân-i âlem-i risâlet ve heft sitâre-i âsümân-i celâlet; heft deryâ-yi tevhîd ve heft iklim-i tefrîd; heft bahr-i âşinâyî ve heft çeşme-i rûşenâyî; heft bülbül-i gülsitân-i şer'-i dîn.”*¹¹⁹⁸

Sinan Paşa; kâinatın efendisi Hz. Peygamberin henüz âlemlere teşrif etmediği zaman âdemin varlığının gerçek sabahı olmadığı, feleklere yayılmış yıldızların meş'alesinin cihânı nuruyla gark etmediğini belirtmektedir:

*“Vilâyet-i iklim-i imkândan berîd-i hestî-yi insân gelmeyip dururdu; henûz meş'ale-i sitâregan-i basît-i eflâk cihâna ziyâ vermemişti, ve henûz meşgale-i seyyâregan çâr-sû-yi bâzâr-i zamâna gavgâ bırakmamıştı; henûz tabâyî-i erbaa-i müzâdde birbiriyle terkîb ü ülfet bulmamışlardı, ve henûz erkân ü üstuksât bir araya cem' olup mizâc ü vâhdet bulmamışlardı.”*¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Necm 53/1.

¹¹⁹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 121.

¹¹⁹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 625.

¹¹⁹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 677.

Tazarru'-nâme'de, “*Na't-ı Emîreyi'l-Mü'minîne'l-Haseni ve'l-Hüseyn*”, “Mü'minlerin İki Emiri Hasan ve Hüseyin'e Övgü” başlığı altında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; iki parlak ışık ve nebilik makamının iki incisi, ahilik göğünün iki yıldızı, resulün iki gözbebeği, saâdet cihânının iki ayı, cennetlik gençlerin iki efendisi olarak belirtilmektedir:

“*Husûsâ o nûreyn-i ezhereyn ve nevreyi-ni envereyn; dürrey sedefî'n-nübüvve ve necmey feleki'l-fütüvve; kurretey ayni'r-risâle, ve bedrey âlemi's-saâde; verdey ravzati'l-kemâl, ve reyhâne bustânî'l-celâl, seyyidey şebâbi ehli'l-cenne.*”¹²⁰⁰

Sinan Paşa; “*Na't-i Çâr İmâm*” Dört İmama Övgü başlığı altında dört mezhep sahiplerine İslam'ın dört temel direği, nebilik agâhının incileri, ahilik membağının mücevherleri; imamlık ve doğruluk eflâkının yıldızları olarak vurgulamaktadır:

“*Dört sâhib-i mezheb, çâr rükn-i İslâm ve çehâr râh-i ahkâm; çâr imâm-i mutahher ve çehâr çırâğ-i münevver; çâr dürr-i deryâ-yi nübüvvet ve çehâr cevher-i kân-i fütüvvet; çâr kevkeb-i semâ-yi imâmet ve çehâr necm-i felek-i istikâmet; çâr bahr-i safâ ve çehâr kuh-i vefâ.*”¹²⁰¹

“*Na'tü Şeyhayi'l-Hadîs*” başlığı altında müellif iki hadis şeyhini Hz. Peygamber ışığının iki yıldızı; Peygamber'e ait söz cevherlerinin iki maden membağı, tatlı suyunun iki kaynağı; Ahmed'in iki sözcüsü, Muhammed'e ait sünnetlerin iki hazinesi; iki yücelik denizinin incisi, iki saâdet göğü yıldızı olarak anmaktadır:

“*İki kevkeb-i nûr-i Mustafâ; iki ma'den-i cevâhir-i kelimât-i Nebevî ve iki menba'-i zülâl-i maârif-i Mustafevî; iki câmi-i ehâdis-i Ahmedî ve iki mecma-i sünen-i Muhammedî; iki rükn-i dîn ve iki imâd-i müslimîn; iki dürr-i bahr-i izzet ve iki necm-i semâyi devlet; iki kandîl-i câmi-i şerîat ve iki fetîle-i çırâğ-i hakikat.*”¹²⁰²

¹²⁰⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 757-759.

¹²⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 779.

¹²⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 797.

Allâh; gökyüzünü yıldızlarla süsleyip donatan, cümle mahlûkatı yaratıp birbirine denkleştirendir:

“**Kevkeb**-ârâ-yi âsümân-i bülend
Hem zemîn-sâz ü hem felek-peyvend”¹²⁰³

Sinan Paşa; Yaratıcı’dan gönlünün din güneşinin doğduğu yer olmasını, ruhunun bilgi burcunda yıldız gibi ışıldamasını niyâz etmektedir:

“Dilimi matla’-ı hurşîd-i dîn et
Revânım **kevkeb**-i bürc-i yakîn et”¹²⁰⁴

“Na’t-ı Muhammed Rasulullâh” başlığı altında Hz. Peygamber’in; din sancağının şahı, doğru bilginin güneşi, bilginlik sedefinin incisi, dostluk burcunun yıldızı, emir ve yasakları şerh eden, faydasız her şeyi silip atanın olduğu vurgulanmaktadır:

“Şâh-i bârîgâh-i dîn, o mihr-i felek-i yakîn; dürr-i dürc-i dâniyi, **kevkeb**-i bürc-i âşinâyî; muktedâ-yi havâss-ı İlâhî, kethudâ-yi memleket-i pâdişâhî; mubeyyin-i evâmir u nevâhî, kâhir-i esbâb-i mezâmir u melâhî.”¹²⁰⁵

Yedi yıldız, yedi yer ve yedi gök katmanı:

“Heft **ahter** heft zemîn ü heft semâ
Hiç birini kendiden bulmaz cüdâ”¹²⁰⁶

¹²⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 277.

¹²⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 609.

¹²⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 663.

¹²⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 71.

Yaratılan mahlûkatın insan en üstünüdür. En seçkini, güzelidir. Ezel nakışçısı iyi niteliklerle, özelliklerle onu bezendirmiştir. Marifet göğünün yıldızı yine Hz. İnsandır:

“**Ahter-i âsümân-i ma’rifet ol**
Zübde-i çâr tab’ u şeş cihet ol”¹²⁰⁷

Hakk’ın dehşetinden yeşil renkli yedi kat gökyüzündeki yıldızlar ortaya çıkamazlar:

“Heybetinden görünemez yek-ser
Ahter-i seb’-manzar-i ahzar”¹²⁰⁸

İnsanın ruhu bir mücevhere benzetilerek, gönül mahrasında ve beden burcunda onun gibi parlayan bir yıldızın bulunmadığı belirtilmektedir:

“Ne dürc-i dilde senin gibi gevher
Ne bürc-i tende mislin var **ahter**”¹²⁰⁹

Gönül seyyaresinde sevgi; sürekli parlayan bir yıldızdır, mücevherdir:

“Muhabbet **ahter-i bürc-i gönüldür**
Muhabbet gevher-i dürc-i gönüldür”¹²¹⁰

“İşâret-i Evsâf-i Aşk” kısmında; aşkın canın huzuru, cihanın süsü, hakikat göğünün yıldızı olduğu vurgulanmaktadır:

“Aşk âsâyiş-i cândır; aşk ârâyiş-i cihândır. Aşk nemek-i dîg-i vefâdır aşk hadîka-i ehl-i safâdır. Aşk hakikat çarhının **ahteridir**; aşk cân leşkerinin mihteridir.”

¹²⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 123.

¹²⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 151.

¹²⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 203.

¹²¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 507.

2.24. TEŞNE

Teşne kavramı dîvân şiirinde hacimli bir zenginlik içerisinde kullanılmaktadır. Agâh Sırrı Levend'e göre; “*Dîvân edebiyatı, mücerret mefhumlar ve mazmunlarla doludur. Böyle olmakla beraber, bu mücerret dediğimiz mefhumlar ve mazmunlar, o devre ait akidelere, bilgilere ve kanaatlere telmih ve işâret etmektedir.*”¹²¹¹ Kökeni Farsça olan teşne kavramı hakkında farklı lugatlarda bulunan anlamlar şu şekildedir:

Uludağ “teşne kavramı için; “susuz, atşan, hareretli ve ateşli. İlâhî Cemâl’i özleme sebebiyle âşığın yanıp tutuşması” şeklinde tanım vermektedir.”¹²¹²

Cebecioğlu’ya göre teşne; Farsça “susamış”olmanın yanı sıra, Allâh’ın cemâl sıfatının iştiağıyla yananlara teşne denilmektedir.”¹²¹³

Şemseddin Sâmî teşne için; “teşnegân, susamış, susuz, atşân.” “mec. Pek heveskâr ve arzukeş”, “Teşnegân-ı maarif: Zaten kendisi teşne”, “Teşne-dil: Can u yürekten arzukeş”, “Teşne-leb: Dudağı kurumuş, pek susamış” manalarında kullanıldığını belirtmektedir.¹²¹⁴

Pakalın, “teşne; susuz, susamış demek olan bu tâbir mecaz yoluyla müştak, heveskâr yerine kullanılmaktadır. Bundan pek ziyade susamış, dudağı kurumuş demek olan teşne-leb, istekli mânâsına gelen teşne-dil ve daha bazı mürekkep sıfatlarla da meydana getirilirdi” açıklamasını vermektedir.¹²¹⁵

Genel hatlarıyla teşne, “dîvân şiir ve nesrinde vahdet simgesi olan” “leb, dudak”, “dîdâr”, “cemâl, yüz” ve “vuslat talebinde olan gönül ve âşığın sıfatı” olarak kullanılmaktadır.”¹²¹⁶

“Teşne”nin; ilk manası “susuz”luğu gidermesi ve mecâzî anlamı olarak gönül yangınına karşılaması, geniş bir fikir yelpazesinin kapılarını aralamaktadır. Gönül kor gibi yakan sevgiliye duyulan hasretle birlikte bu kavrama dinî literatürde de oldukça rastlanmaktadır. “Allâh’ın rahmetine ve Hz. Muhammed’in şefaatine muhtaciyetin bir işâreti” olarak karşılaştığımız teşne, bir alt katmanda “Hızır Aleyhisselâm’ın âb-ı hayâtı

¹²¹¹ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984, 7.

¹²¹² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, 355.

¹²¹³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, İstanbul 2014, 25; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 656.

¹²¹⁴ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2009, 408.

¹²¹⁵ Mehmet Zeki, Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.1, Ankara 1993, 477.

¹²¹⁶ Gencay Zavotçu, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, Umuttepe Yayınları, İzmit 2018, 689.

buluşu, Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması ve Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da 10 gün susuz bırakıldıktan sonra şehit edilmesi" gibi hâdiselerle izân edilmektedir.¹²¹⁷

Sinan Paşa; can evinin karanlıkta kaldığını gönlünün Allâh aşkıyla yanarak susadığını belirtmektedir. "*Dil ü cân teşne*" terkibi gönülden susamış ve özlemiş olmayı ifâde etmektedir:

*"Cihân pür-nûr ü hânem oldu târîk
Dil ü cân teşne vü ser-çeşme nezdîk"*¹²¹⁸

Hakk'ın rahmet okyanusundan bir yudum su sunulsa sususluğun son bulacağını dile getirilmektedir. Verilen rahmet suyunun hastalıklarına şifa olacağını belirtmektedir:

*"Beni teşne etti bu tîh-i melâhî
Sunuver âb-i deryâ-yi İlâhî"*¹²¹⁹

Sinan Paşa çiçeklerin gökyüzünden yağan yağmura teşne, susamış olduklarını belirtmektedir. Bulutun; yağmurlarla bağ ve bahçenin susuzluğunu gidermesi vurgulanmaktadır:

*"Bârân-ı şîr gamâm-ı pistân-ı en'âmdan teşnegân ü gürişnegân-ı cümle-i
insâna lutf u in'âmundur; şîr-i bârân pistân-ı dâye-i gamâmdan dehân-ı tıflân-ı bâg u
bustâna fazl u ikrâmundur."*¹²²⁰

¹²¹⁷ İlknur Sisnelioğlu Özer, Şairin Gönülündeki Arzu: Dîvân Şiirinde Teşne, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (DEA), Güz 2020, 341-342.

¹²¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 605.

¹²¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 609.

¹²²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

BÖLÜM 3: TASAVVUFÎ TERİMLER

Tasavvuf, İslamın felsefi yorumu ile ortaya çıkan mistik bir akımdır. Tasavvufun amacı bu akımın çizdiği kurallar çerçevesinde “varlık”¹²²¹ kavramını sorgulamak, anlamak ve bu vesile ile Allâh’a ulaşip ruhu terbiye etmektir. İnanç dünyasında gelişen bu akım, zaman içerisinde edebiyat üzerinde de etkili olmaya başlar. Özellikle dini eğilimini ve manevi duygularını kalemine yansıtan klasik edebiyat şâirleri, edebî kimliklerine inanç sistemiyle yön verirler.¹²²² Erginli’ye göre; tasavvuf bir hâl ilmidir.¹²²³

İslam dininin mistik yüzü olan tasavvuf kelime kökü itibariyle salt temizlik anlamına gelen “saffet”ten türemektedir. Tasavvufun sâlikler tarafından onların ruhlarında yarattığı etki ve yaşattığı hâl sonucunda değişik tanımları açıklanmaktadır. Bu sebepten tasavvufun tek bir tanımını yapmak, onu birkaç ifâdeye sığdırmak olanaksızdır. Tasavvufta hemhâl olan Cüneydi Bağdadi onu, “*Her şeyden alâkayı kesip Allâh ile olmaktır*” ve “*Allâh’ın sendeki seni öldürüp kendisi ile diri kılmaktır*” şeklinde açıklar.¹²²⁴ Kılıç’ın tasavvuf hakkındaki görüşleri şu şekildedir:

“Tasavvuf bir bilgi değil bir düşünce tarzıdır, bir usuldür, metottur ve ancak o metodoloji izlenmek suretiyle bir tür bilgiye ulaşılır. Arızı, geçici, değişken olandan ziyade özde yatan, kalıcı esasların araştırılmasına yönelen tasavvuf birçok kimseye bir açılama modeli sunmuş metafizik ekollerden birisidir. Üstelik bu düşünce tarzı salt teorik bir fantezi olarak kalmamış, tarihî süreç içerisinde kültür, sanat, bilim ve medeniyet tecrübesi doğurmuştur. Bazı geleneksel Müslüman toplumlarında yaşayan fertlerin ilmî, dinî, siyasi, iktisadi, estetik ve bürokratik tavır alışlarının arka planında tasavvuf denilen bu İslami dünya görüşünün yatmakta olduğu araştırmalarda gözlemlenen bir olgudur.”¹²²⁵

Tasavvuf, Hz. Peygamber’in vefatından yaklaşık yüzyıl sonra katı bir zühhd hayatı şeklinde belirginleşmeye başlamıştır. Zamanla İslam toplumunda başlarda zâhidler, sonraları ise sûfiler adını alan yeni bir grup, dinin çeşitli alanları hakkında

¹²²¹ “Allah’ın isteği ve yaratma gücü ile meydana gelen varlıklar, İlâhî bir düzen içinde, düzenin bir parçası olarak yaşamlarını sürdürürler. Bu nedenle, tüm varlıklar İlâhî gücün sınırsızlığına delil gösterilen birer sûrettir. Özün dışındaki her ‘şey’ ‘masiva’dır ve her ‘şey’ aslına dönecektir/rücû edecektir.” R.Bahar Akarpınar, Sûfi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme, *Türkbilgi Türkoloji Araştırmaları*, 2004, 4.

¹²²² Akarpınar, Sûfi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme, 7.

¹²²³ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 5.

¹²²⁴ Azmi Bilgin, *Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı, İlmi Araştırmalar*, 1, İstanbul 2014, 62.

¹²²⁵ M. Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2013, 13.

çeşitli görüşler aktarmışlardır. Başta fakihler ve muhaddisler olmak üzere sûfilerin, pratik bir yaşam biçimi olan tasavvufu, hicrî III. asırdan sonra fıkıh-kelâm ve hadis geleneğine karşı bir “ilim” sıfatıyla adlandırmışlardır.¹²²⁶

Serrâc’a göre tasavvufun hakîkatı; ‘ihşân’dır. İhşân, Allâh’a sanki O’nu görüyormuşçasına kullukta bulunmaktır.¹²²⁷ Bu ise pek çok kez sûfilerin ön plana çıkardıkları murakabe, ihlâs gibi kavramların başka bir cihetidir. İhşânın gerçekleşmesi için sûfiler yedi şeyin gerekli olduğunu düşünmüşlerdir. Bunlar; tevbe, inâbe, zühd, tevekkül, tevfiiz, rıza, ihlâstır. Seyr-i sülûkle hedeflenen ise iyi ahlâk sahibi olmaktır. Bu neticede tasavvufun alanı ahlâktır.¹²²⁸

Tasavvuf, İslam’ın ahlâk ilkelerini uygulamayı amaçlayan bir yöntem şeklinde düşünülebilir. Başka bir ifâdeyle tasavvuf, geniş ölçüde ahlâkla ilgili problemlerden doğmuş ve giderek bu problemleri temellendirmeye yönelik bir teori oluşturmaktır.¹²²⁹

Akarpınar’a göre tasavvuf, şu esaslar üzerine inşâ edilmektedir:

*“Allâh aşkı, Allâh’a adanma, Allâh’a manen ulaşma çabası; dünya ve dünya nimetlerinin yerilmesi, sadelik, nefis terbiyesi, rûhun yüceltilmesi, ârif olmak, ahlâkın olgunlaştırılması”.*¹²³⁰

Ocak; tasavvufla ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“Tasavvuf, teorik yapısı itibariyle, şeriatın, tevhid tabir edilen, ‘Allah’ın ortak kabul etmez teklifi’ni açık ve seçik bir şekilde vurgulamak suretiyle yaratanı yaratılandan ayırarak ortaya koyduğu yaratan-yaratılan ayırımını, yaratılanın yaratanın tecellisinden ibaret olduğunu varsayarak izale etmeye çalışan bir mistik felsefe şeklinde özetlenebilir... Sûfî, ait olduğu İlâhî hakikatle tekrar birleşmek üzere bu kademeleri aşmaya çalışan kişidir.”¹²³¹

Tasavvuf, islamî sekiz ana ilimden birisini teşekkül eder. Bazı ulemaya göre bir ilim olmayıp nefsin terbiye edilmesi ile elde edilen bir hâl olarak görülür. Kalp ilmi veya kalp marifeti olduğu da söylenmektedir. Her sûfinin kendisine göre yaptığı bir tasavvuf tarifi mevcuttur. Ebu’l Hüseyin en-Nûrî’ye göre tasavvuf; *“nefsin tüm haz ve isteklerini terk etmesi”*dir. Ebu’l Hüseyin tasavvufu ahlâkla eşdeğerde görmektedir. Tasavvufu bir ilim veya bir yöntem olarak benimsemez. İmam Muhammed Bâkır da

¹²²⁶ Hucvîrî, Hakikat Bilgisi, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, 76-85.

¹²²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 299.

¹²²⁸ Serrâc, *el-Lüma*, 12.

¹²²⁹ Mustafa Çağrı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, DEM Yayınları, 2006, 75.

¹²³⁰ Akarpınar, *Süfi Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme*, 4.

¹²³¹ Ahmet Yaşar Ocak, *“Tasavvuf, Sûfiler ve Tarikatlar, Tekkeler”*, Osmanlı Uygarlığı, Haz. Halil İnalçık-Günsel Renda, 1, İstanbul 2003, 267.

tasavvufu; “*güzel ahlâk ve huy*” şeklinde tanımlamaktadır.¹²³² Semnûn bin Hamza ise; “*hiçbir şeyin sana, senin de hiçbir şeye mâlik olmamandır*” tanımını vermektedir. Cüneyd-i Bağdâdî’nin tasavvuf tanımı ise “*kulun mahlûkât ile ilişkisini kesmesi ve sadece Allah ile beraber olması*”dır.¹²³³

Tasavvuf öncelikle “*dinsel bir mistisizmdir.*”¹²³⁴ Tasavvuf “aklın ürünü olan felsefenin mistik görünümü değil, vahye oturan İslam dininin; insan ruhundaki mistik eğilim ve ihtiyaçlarına cevap veren verilerin kuramsal bir yekünüdür.”¹²³⁵ Batılı kaynaklarda önceleri “İslam mistisizmi” daha sonra “sufizm” olarak adlandırılan tasavvufun gizemci yaklaşımı, Kur’an ve sünnetle bağdaşıktır.¹²³⁶

İslam dini esaslarını temele alarak gelişen tasavvuf, ilâhî meselelerden gündelik uğraşlara kadar her bilgiyi kendi bakış açısıyla değerlendirir. Esas hedefi, nefsin terbiyesi, ruhun arındırılması olup bu yolla marifet’ullah’a erişmektir. Tasavvufun en belirgin faaliyet alanı “varlık”tır. Tasavvuf, ruhu temizlemek için varlığı bilmeyi, anlamayı ve açıklamayı gerekli gören bir düşünce sistemi ve yaşama biçimidir. Sûfî düşüncesine göre, varlığın aslı/özü tek yaratıcı olan Allâh’tır ve diğer bütün varlıklar O’ nun akisidir. Sûfî anlayışının amacı insanın benliğinin baskısından ve ağırlığından kurtulması; hikmeti anlaması; sembolik anlamda “yok olması”; yaratıcıyı keşfetmesi; O’ nun ahlâkını benimseyerek bilgeliğe ulaşmasıdır. Tasavvuf “hâl ilmi”¹²³⁷dir. Hikmeti biliş, hikmeti buluş ve hikmetten oluş aşamasıdır. Bu düşünce sistemi içinde, kul varlık bilincini edininip Allah-evren-insan bağına çözmeyi, çokluktaki birliği/vahdeti görmeyi ve gerçeğe ulaşmayı, seyr-i sulûk adıyla bilinen eğitim aşamaları ile duygu-düşünce-hâl ve davranışlarını kontrol altında tutmayı, nefsin arındırmayı¹²³⁸ ve kemâl/olgunluk noktasına yükselmeyi gâye edinir. Tasavvuf öncelikle, bireyin iç dünyasını

¹²³² Ebü’l Hasen Ali b. Osman Hücûrî, *Keşfu’l Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, 100-101.

¹²³³ Serrâc, *el-Lüma*, 37

¹²³⁴ Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*, 38.

¹²³⁵ Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, 15.

¹²³⁶ Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, 16.

¹²³⁷ “Anlatılmaya, dile getirilmeye, söze dökülmeye çalışılan tasavvufun ne olduğu, yaşamayanlar ve tatmayanlar tarafından bilinemez. Çünkü tasavvuf bir hal ilmidir ve kitaplardan öğrenilecek bir bilgi değildir.” Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 40.

¹²³⁸ “Tecrübi tarafıyla tasavvuf, zühd ve takvayı önceler, geçici şeylere gönül bağlamamak noktasında sâliklerini sürekli uyarır, gerçek zenginliğin yollarını göstermeye çalışır ve kendine özgü kurallarla bir yaşam tarzı ortaya kor.” Mustafa Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, 18.

aydınlatmak, mânen olgunlaştırmak, ahlâkını saflaştırmaktır. Bu nedenle tasavvuf “aksiyon mistisizmi” olarak adlandırılır.¹²³⁹

İslam’ın ilk dönemlerinde zâhidâne yaşamı şekillendiren, dünyaya yüz çevirip ibadetle ahirete yönelme düşüncesi, tasavvuf anlayışıyla yeni boyutlar kazanarak değişim göstermiştir. Zamanla müslüman dünyasının her köşesine ulaşan tasavvuf “inanınların ruhlarını beslemiş, kalplerini arındırmış, onların takva, fazilet, doğruluk ve Allâh’a yakınlığa duydukları özlemi karşılamıştır.”¹²⁴⁰

Çavuşoğlu; klasik şâirin tasavvuf felsefesinden etkilendiğini¹²⁴¹ belirtir:

“Eski şiirimizin metafiziğini tasavvuf felsefesi tesis eder. Bilindiği gibi sâliklerinde bir hayat görüşü ve zevk, hayat ve muâşeret üslûbu şeklinde tezahür eden bu felsefe, çeşitli tarikatlar kanalıyla cemiyete intikal etmiş, sosyal hayatın icabı olarak her sınıf ve kültür seviyesinden birçok kimseler ve dolayısıyla bazı şairler bu tarikatlara sâlik olmuşlardır. Yine bilindiği gibi, tarikatların tesiri yalnız kendi hudutları içinde kalmamış, dolaylı olarak bütün cemiyete uzanmıştır. Şiir ve edebiyat alanında birçok sadık mümessilini klasik edebiyatımızın geniş sahasına yerleştirmiş olan bu felsefe, hemen hemen bütün klasik şairlerimizi az çok etkilemiştir. Hemen hemen her şairde bu felsefenin şu veya bu nisbette tesirlerine rastlarız.”¹²⁴²

Tasavvufta, batın ilmin, zahir ilme aykırı düşmemesi gerektiği görüşü bulunmaktadır.¹²⁴³ Bu yüzden tasavvufta “*zahire aykırı düşen her batın batıldır*” esâsı benimsenmektedir.

Tasavvuf ahlâktır. Ahlâkı konusunda senden üstün olan, tasavvuftaki derecesi bakımından da senden üstündür. Ahlâkın esâsı, iyilik yapmak ve ezâyâ katlanarak sabretmektir. İlk adım, huluk makâmını bilmektir. İkincisi kuldân olan her şeyin özü, Rabb' den olan her şeyin de şükrü gerektirdiğini bilerek Hakk'la olan ahlâkı güzelleştirmektir. Üçüncüsü ise halkı tasfiye ederek ahlâklanmak, ma'rifete doğru yükselrnek, sonra bunu da aşarak ahlâkla neşv ü nemâ bulmaktır.¹²⁴⁴

¹²³⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul 1992, Yeni Boyut Yayınları, 19.

¹²⁴⁰ İsmail Râci, el-Farûkî, *İslâm Kültür Atlası*, İnkılâb Yayınları, İstanbul 1999, 323.

¹²⁴¹ Mehmet Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 2001, 15.

¹²⁴² Çavuşoğlu, *Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 2001, 293-294.

¹²⁴³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 87.

¹²⁴⁴ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 75.

Kuşeyrî'ye göre tasavvuf; sadece dünyadan el etek çekmek demek olan “*zühd*” ve amel demek olan “*vera*”dan ibaret görülmemektedir. Kuşeyrî Risâlesinde asketizm¹²⁴⁵den mistisizm¹²⁴⁶e, yâni amelden ma'rifate, ibadetten irfana, şerîatten hakîkata geçilmiştir. Ancak amel, ibâdet ve şerîatı değersizleştirmekten imtina gösterilmiştir.¹²⁴⁷ Tasavvuf şerîata ve nassa dayanan bir sezgicilik olarak görülmektedir. Sözü geçen keşf ve ilham tamamen hür ve özgür değil, nasslara bağlı olarak şekillenmektedir.¹²⁴⁸

Kuşeyrî tasavvufta gaye; zikir, evrat ve iyi amellerin miktarını fazlalaştırmak değil bunların değerlerinin yüceltilmesidir. Kalbi tasfiye ederek lüzumlu olan farz ve vacip olmayan sünnetleri kılmaktır. Cehennemden kurtulmak, cennete girmek ve Hakk rızâsı tasavvuf yolunun esasını teşkil etmektedir.¹²⁴⁹ Tasavvufî hâl ve makâmları elde etmek için harcanan devamlı ve düzenli çabalara mücâhede ve riyâzet¹²⁵⁰ adı verilmektedir.

Tasavvuf kültüründe ibâdet kavramı kulun yaratıcıya vuslatı noktasında hem yapmış olduğu eylemler hem de kazanmış olduğu hâl ve makâmlar ile birlikte değerlendirilip üç boyutlu olarak ele alınarak “*ibâdet, ubûdiyyet ve ubûdet*” kavramları olarak ele alınmıştır. Mutasavvıflar bu üç kavramı farklı açılardan dereceli bir aşamaya tabii tutarak şekilden manaya, manadan hakîkate nasıl ulaşılacağı hakkında çeşitli îzah ve yorumlarda bulunmuşlardır.¹²⁵¹

Tasavvuf kültüründe kul ile kulluk arasındaki muaşeret önemli bir yere sahiptir. Kulun yaratıcısı olan Hakk'ı bilmesi¹²⁵² ve O'nu tanıması, yaratıcısı nezninde değerini bilmesi açısından son derece önemlidir. İbni Abbas Zâriyât sûresinin 56. âyetindeki “*bana kulluk etsinler*”¹²⁵³ ifâdesini “*beni tanısınlar*” şeklinde tefsir etmektedir. Kulluk Hakk'ın her dâim kulun Rabbi olduğunu, kulun da her dâim O'nun kulu olduğunu tasavvur etmesini icâp etmektedir.¹²⁵⁴

¹²⁴⁵ “*zühd*”

¹²⁴⁶ “*tasavvuf*”

¹²⁴⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 21.

¹²⁴⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 22.

¹²⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 21.

¹²⁵⁰ Riyâzet üç sebep için yapılır: “Birincisi, takva ve verâ ‘ sahibi olmak için; İkincisi istikamet için riyâzet; üçüncüsü keşf ve ilham sahibi olmak için riyâzettir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 21.

¹²⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 280

¹²⁵² “*ma'rifet*”

¹²⁵³ Serrâc, *el-Lüma*, 533.

¹²⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 280.

Tasavvuf; kulun tasavvufî yaşamı mücâhede ve mûkaşefe¹²⁵⁵ olarak ikiye ayırmaktadır. Riyâzet, ibâdet ve zühd amelleri tasavvufun mücâhede yönünü teşkil ederken geliştiren esrâr, remz, ilhâm da tasavvufî yönün müşâhede kısmını meydana getirir.¹²⁵⁶

Bilgiseven'e göre tasavvuf; beşer üstü bir kaynak ve Hz Muhammed'den başlayarak süregelen bir tedris ve öğretme iştiğâlidir.¹²⁵⁷ Yine tasavvufu; *"İnsan sevgisi yolu ile Allah sevgisinin tadılacağını, tabiatı ve cemiyeti tanımakla Allah'ı tanıyacağını, Kur'an'daki vahdet akidesinden yararlanarak izah eden düşünce akımı"*¹²⁵⁸ olarak tanımlamaktadır.

Bilgiseven tasavvuf terbiyesini ise Kur'an hakîkatinin en mükemmel şekilde yorumlanmasıyla kişiyi ve toplumu vahdet-i vücudta cem eden ve toplum için inkişâf imkânlarını elveren büyük bir sosyal kuvve olarak aydınlatmaktadır.¹²⁵⁹

Bilgiseven tasavvufun mistisizm olarak algılanmasını büyük bir eksiklik olduğunu savunarak tasavvuf ile mistisizm kıyâsını şu şekilde yapmaktadır:

Bu kıyâs şu şekilde maddelenmektedir:

1. Tasavvufta vecd hâli hâkimken ilim tâlebi debulunmaktadır. Mistisizm ise yalnız vecd hâli mevcuttur.
2. Tasavvuf mistisizmi içine alır ama mistisizmin böyle bir durumu sözkonusu değildir.
3. Tasavvuf insânî bir memba'dan teşekkül olduğu hâlde mistisizmde böyle bir durum görülmemektedir.
4. Tasavvuf kişisel emeği yansıtırken mistisizmde gayret sözkonusu değildir.
5. Tasavvufta çeşitli edep, erkân ve usul yöntemleri bulunurken mistisizmde bu yelpâze mevcut değildir.
6. Tasavvufta sâlikin uhrevî azâmeti mevcutken mistisizmde manevî ulviyet görülmemektedir.¹²⁶⁰

¹²⁵⁵ İslam mutasavvıfları ise birincisini zühd, ikincisini de tasavvuf olarak adlandırmaktadırlar.

¹²⁵⁶ Ebu'l-Ala Afifi, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, Dördüncü Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, 33.

¹²⁵⁷ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, 241.

¹²⁵⁸ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, 28

¹²⁵⁹ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *İslâmiyetin Kültürel Özellikleri ve İslâmi Kavramlar*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, 126.

¹²⁶⁰ Kurtkan Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, 238-247.

Sinan Paşa'nın tasavvufî görüşü olarak vahdet-i vücûd anlayışını benimsediği görülmektedir. Sinan Paşa'nın vahdet-i vücûd geleneği içerisinde İbnü'l-Arabî olmak üzere, Sadreddin Konevî, Abdurrezzak Kâşânî, Dâvûd el-Kayserî gibi müelliflerin izinden gittiği müşahede edilmektedir. Tazarru'-nâme'de kendinden önceki birikimi esere aksettirdiği tahayyül edilmektedir. Vahdet-i vücûd öngörüsünde “*Allâh, âlem, bilgi ve varlık*” ekseninde isnat edilen bütünlüğü, Sinan Paşa'nın tasavvuf anlayışı içerisinde de gözlemlenilmektedir. Sinan Paşa, tasavvuf ilminin üzerinde durduğu “*nefis, kalp ve ruh*” ile ulaşılan nefsin mertebelerini ma'rifetle ulaşma kanaatinde olduğu görülmektedir. Aklın ise ma'rifete erişmede eksik kaldığını beyân etmektedir. O'na göre sâlik kemâle ulaşma cihetinde devamlı seyr u sülûk mertebesinde dir.

Sinan Paşa, Tazarru'-nâme'de edebî ve tasavvufî terimlere çok yeni ve değişik anlam yükleri yükleyerek derin düşünce ve yorum süzgecinden geçirmiştir. Tazarru'-nâme bu özelliğiyle tasavvufun mâhiyeti, vahdet-i vücud, varlık, kutsallık âlemine nüfus noktasıyla aşk'ın kitabı olarak görülmektedir. Aşk eserinde bütün derinliğiyle ele alınıp işlenmektedir. Bu bölümün Türk tasavvuf edebiyatında bir benzeri bulunmamaktadır.

Sinan Paşa *Tazarru'-nâme'nin* tasavvufî mahiyetini *Maarif-name*'de şu sözlerle belirtmektedir: “*Esâsı usûl-i meşâyih-i hakikat üzerine vurulup durur ve binâsı kavâid-i ehl-i tarikat üzerine konulup durur. Temelleri hakikat önderlerinin yolları üzerine atılmıştır ve binâsı tarikat erlerinin dayanakları üzerine konulmuştur.*”¹²⁶¹

Tasavvuf terimleri üzerine çalışmalar, İslam Medeniyeti'nin ilk zamanlarından itibaren başlamış, günümüze kadar devam etmiştir. Başlangıçta zühd, verâ' ve riyâzet ağırlıklı olan kavram ve terimlere, daha sonraki dönemlerde haller ve makamlarla ilgili kavramlar ve terimler, sonraki aşamada fena-beka ve ilahî aşkla ilgili kavramlar ve terimler, daha sonra da varlık düşüncesiyle ilgili kavramlar ve terimler eklenmiştir.¹²⁶² Aşağıda tasavvufî kültürde sıklıkla zikredilen, sûfî terimler örneklendirilmiştir. Tasavvufî terimler, sûfî düşünce sisteminin temellerini oluşturan; aşk, fakr, tevbe, ilim, ma'rifet, nefis, sabır, şeyh ve mürid, zühd, rızâ ve tevekkül gibi başlıklar altında ele alınacaktır. Akabinde tasavvufî terimlerin sözlük anlamları açıklanarak, tasavvufî ıslahatlar ve alanda fikir bildirmiş müelliflerin görüşlerine başvurulacaktır. Son olarak Tazarru'-nâme'de terimlerin nasıl analiz edildiği örneklerle gösterilecektir.

¹²⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 32.

¹²⁶² Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 5.

3.1. AŞK

Aşk; *"müfrit muhabbet, aşırı sevgi, sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi"* gibi anlamlarına gelmektedir.¹²⁶³ Arapça, aşırı derecedeki sevgi manasındadır.¹²⁶⁴ Aşk, sarmaşık anlamında kullanılan "ışk" kelimesinden türemiştir. Sarmaşık büyüdükçe bulunduğu ortamı çepeçevre sarmaktadır. Aşk da tıpkı sarmaşık gibi ele geçirdiği gönlü tamamen kuşatmaktadır.¹²⁶⁵ Sözlük anlamı ise; *"şiddetli, aşırı sevgi, insanı belli bir varlığa bağlayan mânevî bağ, insanın en yüce varlığa duyduğu yoğun ve aşırı sevgi"* manalarına gelir.¹²⁶⁶

Tasavvufî olarak aşk, sevmenin ne olduğunu öğreten, ferâgat ve fedakârlığın yollarını gösteren, gönülleri od'a yanmaya mûtaad eyleyen bir lütuftur.¹²⁶⁷ Kur'ân-ı Kerim'de geçmeyen aşk kelimesini, İbnü'l-Arabî' Bakara sûresinde geçen "eşedd-hubb" ifadesine karşılık olarak gösterir.¹²⁶⁸ İlk dönem âlimlerinden Bâyezîd-i Bistâmî, "aşk, âşık ve maşuk" yerine "hub, mahbûb" kelimelerini de kullanmıştır.¹²⁶⁹

Aşk, Kur'ân-ı Kerim'de yakın anlamlısı "mahabbet"¹²⁷⁰ kelimesiyle kullanılmaktadır. Muhabbet hâli, kulun, gözüyle Allâh'ın kendisine verdiği nimetlere; kalbiyle Allâh'ın kendisine olan yakınlık, inâyet ve yardımına; imanı ve yakiniyle ise Allâh'ın kendisine hidâyet ve inâyet nasip ederek kendisini sevmesine bakarak Allâh'ı sevmesidir.¹²⁷¹ *"Allâh yakında öyle bir toplum getirecek ki, O onları sever onlar da O'nu severler;"*¹²⁷² *"{Resûlüm} De ki, eğer Allâh'ı seviyorsanız bana tâbi olun, Allâh da*

¹²⁶³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 48.

¹²⁶⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 25; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 48.

¹²⁶⁵ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016,203; H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, 207; Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, Sûfî Kitap, Birinci Baskı, İstanbul 2017, 163.

¹²⁶⁶ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Etik Yayınları, İstanbul 2003, 80.

¹²⁶⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 203.

¹²⁶⁸ İbnü'l-Arabî, *Fütâhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire, 1974, II, 715; Aktarılan: Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 205.

¹²⁶⁹ Süleyman Uludağ, "Aşk", *DİA.*, C. IV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, 12.

¹²⁷⁰ Mahabbet: Sevgi, aşk; Habîb, maşuk ve mahbub: Sevgili; Muhibb: Âşık, demektir. Mahabbet, mahabetüllah ve aşkullah: Allâh sevgisi demektir. İlk sûfiler ekseriya "Allâh sevgisi" tâbirini kullanmışlardır."Allâh aşkı" tâbiri 4/X.asırda ortaya çıkmış ve ancak 6/XII. Asırdan sonra genel olarak kullanılmıştır. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 404.

¹²⁷¹ Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma' fi Târîhi Tasavvufi'l-İslâmî*, nşr. Kâmil Mustafa el-Hindâvî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007, trc. Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul 1996, 56.

¹²⁷² Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/54.

sizi sevsin ¹²⁷³ âyetlerinde belirtildiğine göre Allâh kendi aşkıyla birlikte kulun da kalbine aşkını vererek, aşkı verenin yine kendisi olduğunu vurgulamaktadır. Kur’ân mü’minin Allâh’ı, Allâh’ın da mü’mini sevmesinden bahseder, Allâh’ı sevebilmenin yolunun elçisine tâbi olmaktan geçtiğine işâret eder.

Sinan Paşa’ya göre muhabbet ve aşk, merkezî bir değerdedir. O, aşkı âlemin yaratılış sebebi olarak tanımakta ve aşk için cevher tabirini ifâde etmektedir. Aşk can için nefestir, sağlıktır, hastalık değildir:

*“Aşk bir lekesiz cevherdir, araz sanmayın; aşk can için sağlık esenliktir, maraz sanmayın.”*¹²⁷⁴

Sinan Paşa’ya göre, mana âleminde haberdâr olanlar, aşk yoluna koyulanlar için aslolan sadece Allâh’tır. Rabb’in nurunu âlemin geçiciliğine tercih ederler. Yalnızca “*Allâh kılıcı*”yla can verenler için, Allâh’dan gayrı olan her şey fânîdir. Baktıkları her yerde Hakk’ı müşahade ederler. O’nun nuru kâinatı gark etmektedir:

*“Aşk yoluna koyulanlar, manâ ülkesinden haberli olanlar
Var olan yalnızca Allâh’tır ¹²⁷⁵ hançeriyle can verenler”*¹²⁷⁶

Sinan Paşa, âlem yaratılmadan önce kadîm olan Allâh’ın aşkının var olduğunu ifâde etmektedir:

*“Bundan önce bu evren yokken
Ne yeryüzü, ne de gökyüzü varken*

*Yanı sıra belki de öncelik bile yokken
O önceliği bilinmez hükümdar vardı en erken”*¹²⁷⁷

Sinan Paşa’ya göre aşk; derdini dermân eylemektir. O’nun aşkından bakırlar, mücevhere dönüşmektedir:

¹²⁷³ Kur’ân-ı Kerîm, Âli İmran, 3/31.

¹²⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 494.

¹²⁷⁵ “İllallâh”

¹²⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 68.

¹²⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 68.

*“Onun aşkının derdini bulan kişi tâlihli er
Onun derdi en etkili iksir, can bakırını altın eder”¹²⁷⁸*

Müellif’e göre âşık; kendinden geçip mahbubuyla hemhâl olmalıdır. Aşk, sevenin sıfatları ile yok olmakta tecelli eder. Mâşuk mahbûba, ait bütün vasıfları içine derceder. Sevginin alâmeti ise; sevdiğini, nefsinden üstün görmektir:

*“Kendinden kopup uzaklaşmayan kimseye
Aşk kaftanı ona yakışmaz üstüne geçirse de”¹²⁷⁹*

Sinan Paşa, sineden benliği çıkarmadıkça aşkın gönüle yerleşmeyeceğini belirtmektedir. Ona göre; aşk benlik duygusuyla birlikte anılamaz:

*“Benliğini söküp bir yana atmayanda
Bil ki, aşk yerleşip kalmaz, kal dese de”¹²⁸⁰*

Sûfiler aşkı “mecâzî” ve “hakîkî”¹²⁸¹ olarak iki şekilde ifâde etmektedir:

3.1.1. Mecâzî Aşk

Meşru sınırlarda olmak şartıyla mâsivâda var olan sûretlere duyulan o şiddetli sevgidir. Mecâzî aşk, kişiyi ilâhî aşka götürmek şartıyla câiz sayılmıştır. Ferhat’ın uğruna dağı deldiği Şirin’e, Mecnun’un uğruna çölü gezdiği Leyla’ya duyduğu hissiyat bu şekildeki bir mecâzî aşkı ifâde etmektedir.¹²⁸² Mecâzî aşk bu dünyadaki güzellere, güzelliklere, dostlara duyulan sevgidir. Bu aşk da zararlı değil, gereklidir. Çünkü insan kimi ve neyi severse sevsin yine de Allâh’ı yani onun mazharını sevmiş olur. Mecâzî aşk, hakîkî aşka hazırlıktır. İnsan, aşkının derinliği ölçüsünde kendi nefsinden, benlik hırsından ve menfaat kaygısından kurtulur.¹²⁸³

¹²⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 464.

¹²⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 506.

¹²⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 506.

¹²⁸¹ Gül Nihâl İnal, Fuzulî’nin Tasavvufî Aşk Söylemi, *Mavi Atlas*, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Gümüşhane 2014, Sayı:2,74.

¹²⁸² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 208.

¹²⁸³ Ahmet Kabaklı, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2006, 26.

Sinan Paşa'ya göre, mecâzî aşkta başlangıçta zahirî yön ön planda iken, nefsin kemâle ermesiyle yerini ilâhî aşka bırakır. O'na göre mecâzî aşk ilahî aşkın merdivenidir. Sinan Paşa bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

*“Nitekim Mecnun, o cihân önderi
Artarken gece gündüz muhabbeti*

*Ansızın bir ahuyu tuzağına düşürdü
Saygı gösterdi ve ulu gördü onu*

*O hiçbir şeyde güzellik görmez
Dilberine eş ve denk tanımaz*

*Aşk son bulup kemâle erdiğinde
Bu hâl de kalmaz **aşk** erinde*

*Saç ve yanak fikri kaldırılır, arada kalmaz
Beden perdesi artık ona perde olmaz”¹²⁸⁴*

Aşk, evrende her şeyi kuşatmış ilâhi bir güçtür. Yaratılışın ilk sebebidir.¹²⁸⁵ Sinan Paşa'ya göre aşk; benzeri olmayan mücevher değerindedir. Aşk ilâhî sırdır. Herkes tarafından çözülmesi, bilinemeyeceği söylenir. Aşk hiçbir şeyle kıyaslama yapılamaz. İki gönül arasında akıp giden gizli bir yoldur. Mevki, şan, şöhret tanımaz. Aşkla dolan kalp pas tutmaz:

“Âşk öyle bir benzersiz ve değerli cevherdir ki, örneklerle dile getirilemez; âşk öyle bir görünmeyen gizli sırdır ki, bu niteliği “Benzeri şu ” demekle gösterilemez. Âşıkla maşuk ortasında öyle bir konuşma olur ki, gizli dilden başka ona tercüman olmaz; Maşuğun göz ucuyla bakışı ile aşk acısı çekenler arasında kaş göz ile öyle bir anlaşma olur ki, eğer anlaşılır olsa, binlerce tarikat yolcularının bedeninden ruh kaçır gider. Aşk öyle bir sırdır ki, açılmaz. Aşığın kimseyle bir işi olmaz; aşk aynasını pas tutmaz. Aşk, efendileri kapı uşağı eder; Aşk, şan şöhret sâhiplerini baş aşağı eder.”¹²⁸⁶

¹²⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 304-305.

¹²⁸⁵ Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir*, 165.

¹²⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 514.

3.1.2. Hakîkî Aşk

Hakîkî aşk, Allâh aşkıdır. Cenâb-ı Hak bir kudsi hâdiste, "*Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım*"¹²⁸⁷ buyurmaktadır ki ilâhî aşkın kaynağı budur. Çünkü Allâh'ı bilmek, tanımak ancak aşk ile olur. Allâh'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever. Yaratandan ötürü yaratılanı sever. Bu aşk güzele değil, güzelliğedir. Herkesi, her şeyi sevmektir. Varlıklarda tezahür eden Allâh'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lütfunu ibretle temâşâ etmektir. Bu aşka bazen "mecâzi aşk"la da ulaşılır. Bundan dolayı "mecâzi aşk, gerçek aşkın köprüsüdür" denilmiştir. Gerçek aşka ulaşmak da ilimle olmaz.¹²⁸⁸

Fânî aşklardan çok farklı olan ilâhî aşkın başlangıcı ve sonu yoktur. Zaman ve mekân boyutundan tamamen uzak olan, sadece Yüce Yaratıcıya hissedilen o muazzam sevgidir. Sûfî Allâh'a yaklaştıkça gerçek aşkı tatmış olur. Gerçek aşk ise beraberinde en güzel şeyleri getirmektedir.¹²⁸⁹

Sinan Paşa hakîkî aşkı kökü fenâ, dalları vefâ ve meyveleri bekâ olan bir ağaca teşbîh etmektedir. Hakîkî aşkın kişiyi fenâdan arındırıp bekâyâ erİştireceğini belirtir. Sinan Paşa'ya göre, aslolan, mecâzî aşk değil, hakîkî aşktır. Mecâzî aşkta seven de sevilen de fânî sıfatına sahiptir. Hakîkî aşktaysa mahbûb bâkî sıfatına nâil olduğu için aşk da âşık da fenâ vasfından sıyrılır:

"Gerçek aşk öyle bir ağaçtır ki, kökü yokluk olur; budakları doğruluk olur, ve yemişleri kalıcılık olur."¹²⁹⁰

Tasavvufî kaynaklara göre aşk, devası derdinde gizli olan bir hastalıktır.¹²⁹¹ Sinan Paşa'nın aşkı; belâyı gıda, sefayı cefâ olarak hayal ettiği aşk hastalığı ile ilgili, *Tasavvufî Şiir Şerhleri* adlı eserde şu bilgilere yer verilir: "*Bağlılıkları bakımından aşk ve maşûk yoklukları birbirini müstelzim olan hasta ve hastalığa benzerler. Hasta, hastalığın eser ve neticesi, hastalık ise hastanın varlık sebebi olması nedeniyle aralarında etkilenme ve etkileme cihetinden bir ilişki vardır.*"¹²⁹² Sinan Paşa'ya göre; cefâ, âşığın gıdasıdır; aşkı artırır. Aşkın kaynağı cefâdan oluşur. Âşık, sevgili için çekilen aşk acısını istemektedir. Aşkta sıkıntı mutlak olandır. Âşık için gerçek bir

¹²⁸⁷ İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfi", *DİA.*, Ankara 2002, C.,25, 258-259.

¹²⁸⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 25.

¹²⁸⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete göre Tasavvuf*, Esmâ Yayınları, İstanbul 1985, 443-444.

¹²⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 534.

¹²⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 203.

¹²⁹² Kaplan Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, 129.

rahatlık yoktur. Âşığın zahmeti darağacı ve rahatı ise derttir. Sinan Paşa'ya göre âşık; sürekli belâya uğrar ve bu durum onun hoşuna gider. Aşk derdindense hoşnuttur. Bu durumdan şu şekilde bahseder:

“Aşk anadan doğma bir derttir; âşık iki cihândan da kurtulmuş bir serbesttir. Ne kavuşmada sevinir ve ne gamdan çekinir; ne elinde sabrı bulunur ve ne ayağı durup dinlenir. Âşığın başı sürekli belâya uğrar; dâima belâ içinde olmak hoşuna gider. Aşık her dem yanıp yakılma içinde bulunur; aşk derdi içinde zevk sürüp durur. Aşığa gıda belâ olur; Âşığa sefâ, cefâ olur. Aşık ki yolunda mert olur, zahmeti dar ağacı ve rahatı dert olur.”¹²⁹³

Mutasavvıflar, aşkın kemâl noktasının melâmet olduğunu belirtirler.¹²⁹⁴ Sinan Paşa' göre âşık olanlar dâima melâmeti bir kenara bırakmalıdır. Âşıklar, halkın melâmetine, kınamasına maruz kalsalar dahi etkilenmemelidir. Âşık melâmetten ve dünya bahtsızlığından mutlu olandır. Aşkın selâmeti için melâmet şarttır. Âşık hiçbir beklentisi olmadan mutlu olandır. Paşa'ya göre aşk, tasavvufun temelidir. Tasavvuf erbâbı vahdete ulaşma amacıyla çıktığı yolda aşkla kemâle erer. Müellifin kendini ve hakîkati bulma serüvenindeki en yakîn yâreni aşktır. O, aşk ile ruhunun efsûnunu çözmüş ve hakîkati bulmuş dervîştir. Müellife göre aşk, âlemlerin ötesinde bir duygu olarak şekillenmektedir. O bu duyguyu tek bir manayla sınırlamaz. Sinan Paşa “*İşâret-i Evsâf-i Aşk*” başlığı altında aşkı şu şekilde anlatır:

“Aşk öyle bir kuştur ki, halkın dil uzatışı ona kanat olur; aşk öyle bir mutluluktur ki, dünya bahtsızlığı ona mutluluk olur. Âşık olanlar kıskançlık ve utancı bir yana bırakırlar; dost isteyenler önce ağır başlılığı bir yana atarlar. Âşık iki dünyadan da beklentisi olmayandır âşık cihân içinde her dem mutlu bulunandır.”¹²⁹⁵ Aşk öyle bir çelik kazmadır ki, her zaman varlık binasını yıkar; aşk öyle bir yapı ustasıdır ki, her an yokluk sarayını yapar. Aşk anadan doğma bir derttir; âşık iki cihândan da kurtulmuş bir serbesttir. Ne kavuşmada sevinir ve ne gamdan çekinir; ne elinde sabrı bulunur ve ne ayağı durup dinlenir. Âşığın başı sürekli belaya uğrar; dâima belâ içinde olmak hoşuna gider. Âşık her dem yanıp yakılma içinde bulunur; aşk derdi içinde zevk sürüp durur.”

¹²⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 496.

¹²⁹⁴ Kaplan Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, 113-114.

¹²⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 496.

3.2. AKIL, HIRED, HÛŞ

Sözlükte masdar olarak “menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak” gibi manalarına gelen akıl kelimesi, “varlığın hakîkâtini idrâk eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç”tür. Bu anlamıyla akıl sadece meleke değil özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı gibi akıl ilkelerinin bütün fonksiyonlarını belirleyen bir terimdir.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk almasını akıl sağlamaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de akıl kelimesi kırk dokuz yerde fiil şeklinde kullanılmaktadır.¹²⁹⁶ Bu âyetlerde genellikle “akletme”nin yânî akli kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerindedir. Kur’ân terminolojisinde akıl “bilgi edinmeye yarayan bir güç” ve “bu güç ile elde edilen bilgi” şeklinde açıklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de, eşyadaki nizâmı anlama gücüne sahip olan akla, aynı zamanda ilâhî hakikatleri sezme, anlama ve onların üzerinde düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmektedir.¹²⁹⁷

Tasavvufî açıdan sûfilerin âciz, yetersiz ve değersiz buldukları aklın madde ve duyu âlemini aşıp ezeli, ebedî ve yüce hakîkate dair hüküm veren nazarî ve metafizik akıl olduğu belirtilmektedir. Onlar, faaliyet ve yetki alanı maddî âlemden ibâret olan insan aklının önemini ifâde etmişler, bu manadaki akla da “akl-ı cüz’î”, “akl-ı meâş”, “akl-ı tecrübî” gibi isimler vermişlerdir.¹²⁹⁸

İnsana ait olması bakımından insan nefsinin kuvvetleri âlim ve âmil olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların her birine "akıl" denir. Ancak bu ortak isimli olmaları bakımdandır. Çünkü amil olan nefse "akıl" denmesi, âlim olana hizmet etmesi, onun emrinde ve çizgisinde gitmesi sebebindendir.¹²⁹⁹ Akıl, sözlük sınırları içinde mecâz olarak ilim kelimesi için kullanılır. Ancak akıl sahibleri Allâh’ı bilenlerdir. Her akıl sahibi Allâh’ı bilmez, ama Allâh’ı bilen her âlim akıl sahibidir.¹³⁰⁰

¹²⁹⁶ Kur’ân-ı Kerîm “Ancak bilenlerin akledebileceğini” söyler: Ankebût 29/43; Kâfirleri, “... Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler”: Bakara 2/171’de diyerek yermiş, “O, aklını kullanmayanlara kötü bir azap verir” Yûnus 10/100 âyetiyle bütün insanlığı uyarmış ve “Akıllarını kullananların cehennem azabından kurtulacakları” Mülk 67/10 ‘da bildirmektedir.

¹²⁹⁷ Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *DİA.*, C.,II, İstanbul 1989, 238-242.

¹²⁹⁸ Süleyman Uludağ, “Akıl”, *DİA.*, C., II, İstanbul 1989, 246-247.

¹²⁹⁹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 70.

¹³⁰⁰ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 79.

İbn Ata'ya göre; "*Akıl sadece kulluk vazifelerini yerine getirmeye yarayan bir araçtır. Rububiyyet sırlanna ulaşmak için değildir*" demektir. Kahtabi ise "akıl sahibleri, Allâh'ın varlığını kabul etme dışında kahrolmuşlardır. Şâyet Allâh lutfedipde akıl sahiblerine kendini tanıtmamış olsaydı, akıl O'nun varlığını idrak edemezdi" demiştir.¹³⁰¹

Akıl, insanı diğer varlıklardan ayıran ve insan olma mâhiyeti lutfeden niteliktir. Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa, akılsız kimselerin eşekten dâhi değersiz olduğunu belirtmektedir. İnsan akılla lâtîflik derecesine erişir. Bununla birlikte bütün hayvanlardan, varlıklardan üstün ve kıymetli olur. İnsan akılla şerefli kılınmış ve bu yolla Hüdâ'nın mahremi sayılmaktadır. Akıl sahibi olmayanlar dinî farızâlarla yükümlü değildir. Akıl insana bu tür yükümlülükleri yerine getirmede manevî kuvvedir. Sinan Paşa; "*akl-ı cüz*"ü "*akl-ı küll*"e ışık ve Allâh yoluna giden bir yolcu olarak görmektedir:

*"Kimde ki 'akl' oldu olur âdem ol
Olmaz-ise kimde ol hardan kem ol*

*Âdemî 'akl-ile olur bil latîf
Ol sebebdan cümle hayvândan şerîf*

*'Akl kıldı bil müşerref âdemi
Âdemi kıldı Hudâ'nun mahremi*"¹³⁰²

Akıl, insanı üstün bir varlık hâline getiren bir özelliktir. Tasavvuf ehlî ise akılı ilâhî, ezeli ve ebedî gerçekleri kavrayacak nitelikte tavsif etmemektedir. Sinan Paşa da akla kıymet vermekle birlikte sûfilerin görüşüyle aynı olarak aklın âciz ve yetersiz kaldığını belirtmektedir. Akıl Allâh'ın zatını ve sıfatlarını idrâk etmede âciz ve yetersizdir:

*"Akl-ı dûr-bîn ufk-ı zirve-i kemâlini göremez; vehm-i tîz-per dâmen-i sürâdıkı celâline iremez."*¹³⁰³

¹³⁰¹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 79.

¹³⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 197.

¹³⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 47.

Sinan Paşa, aklın acziyeti ve ancak dünya işleri hakkında hüküm verebileceğini yansıtmak üzere “*akl-ı kâr*” tâbirini kullanılmaktadır. Sadece bu dünya işlerine eren akıl, manasına gelen “*akl-ı kâr*” Allâh’ı anlamada âcizdir:

“**Akl-ı kâr** üftâde can dil-dâdesi
Âsümân gerdân zemîn istâdesi”¹³⁰⁴

Soyut bir unsur olan akıl, “*melek makâmı*” olarak görülmektedir:

“**Akl**ı bil kim melek makâmı durur
Vehm şeytânun özge dâmı durur”¹³⁰⁵

“*İşâret-i Savm*” başlığı altında; oruçlu olanların akıllı kimseler olarak anıldığı görülmektedir:

“*Rûzedâr ona demiş ehl-i hured*
Kim derûn-i dilden ede gayrı sed”¹³⁰⁶

“**Hûş** verdin, elest câmindan bî-**hûş** et; **hured** verdin, muhabbet kadehinden sarhoş et.”¹³⁰⁷

Aklın, vehmin vesvelerine yenik düşebileceği belirtilmektedir:

“**Akl** virdün, vehim vesvâsına maglûb etme.”¹³⁰⁸

¹³⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 65.

¹³⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 139.

¹³⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 261.

¹³⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 361.

¹³⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 359.

3.3. ÂYET ve HADİSLER

Tazarru'-nâme'de birçok farklı âyet ve hadisten yararlanılmıştır. Günümüz diline aktarılmış bu metinde asıl metinde geçmekte olan âyet ve hadislerin çevirileri yer almaktadır. Metinde yalnızca italik karakterle dizilmiş olan söz öbeklerinin sonunda rakamlarla ilgilendirilmiştir. Metnin sonunda, âyetlerin hangi sûrenin kaçınıcı âyeti olduğunu gösteren kısa bilgi notları kısmı bulunmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm, Yâsîn Sûresi, 36/82'de,

“Tanrı bir şeyi dilediği zaman ona emri. ‘Ol!’ demekten ibâretir, o da hemen oluverir” buyurulmaktadır. Allâh’ın yaratmasından söz edildiği bağlamlarda ya bu âyetten alınma “*kün fe-yekün*”, ya burada olduğu gibi bu âyete atıfla “*kün fe-kan*”, ya da yalnızca “*kün*” biçimi kullanılır.¹³⁰⁹

“*Gevher-i kân-i kerem-i kün fe-kân*¹

Garka-i bahr-i ni’am-i ins u cân”¹³¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm, A'râf 7/54; Yûnus 10/3; Ra'd 13/2; Furkân 25/59; Secde 32/4 ve Hadîd 57/44'de,

‘*Bu yerin ve göğün başlangıcı o*’

“*(Hükmü) arşı istilâ etmiştir*”⁴⁴

âyetinin kaynağı o,¹³¹¹

Kur'ân-ı Kerîm, Talâk Sûresi, 65/7.

“*Mutluluk ve bahtiyârlık sabahının ışığı nefsi yenmek için yapılan savaş gecesinin karanlığının derinliklerine gidebilmek için verilen uğraştan sonra doğar; nitekim buyrulur*”: “*Allâh, güçlüğü arkasından kolaylık bağışlar.*”⁽⁷⁶⁾ âyetinde buyurulduğu gibi,¹³¹²

¹³⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 613.

¹³¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 59.

¹³¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 138.

¹³¹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242; Kur'ân-ı Kerîm, Talâk, 65/7.

Kur'ân-ı Kerîm, En'âm Sûresi, 6/76.

“Bütün gönül erleri yönelişlerini gecede daha güçlü biçimde duyarlar, ve tüm keşif sahipleri keşiflerini gecede artmış hissederler. Allâh'ın dostu İbrâhîm'in yolculuğu gecede olmuştur”. Kur'ân-ı Kerîm'de “İşte O, üstünü gece bürüyüp örtünce bir yıldız görmüş,

‘–Bu mu benim Rabbim?’ demiş, o sonup gidince ise şöyle demişti:

‘–Ben böyle sönüp batanları sevmem’.”⁽⁷⁸⁾ diye aktarıldığı gibi,¹³¹³

Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ Sûresi, 21/87.

Allâh'ın nebîsi Yûnus'un duâsı da karanlıkta denilmiştir, “O, karanlıklar içinde kalıp:

‘– Senden başka hiçbir Tanrı yoktur; sen her türlü kusur ve eksikliklerden uzaksın. Gerçekten ben, haksızlık edenlerden oldum” diye Allâh'a yalvarmıştı.’⁽⁷⁹⁾ âyetinde buyurulduğu gibi.¹³¹⁴

Kur'ân-ı Kerîm, A'râf Sûresi, 7/142.

Hız. Mûsâ'nın Tanrı ile sözleşmesi de feleklerin kubbesine geceyle çıkmıştır, Kur'ân-ı Kerîm'de “Bu sûretle Rabbinin buyurduğu vakit, kırk gece olarak tamamlandı.”⁽⁸⁰⁾ denilerek bildirildiği üzere;¹³¹⁵

Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ Sûresi, 17/1.

“Hazret-i Muhammed'in devletinin sancakları da feleklerin kubbesine geceyle yükselmiştir”. “Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allâh, her türlü noksan sıfatlardan uzaktır.”⁽⁸¹⁾ âyetinde açıklandığı üzere. Kur'ân-ı Kerîm-i Kadim de gecede inmiştir,¹³¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm, Duhân Sûresi, 44/3.

“Gerçekten biz onu (Kur'ân-ı Kerîm-i Kerim'i) kutsal bir gecede indirdik.”⁽⁸²⁾ âyetiyle haber verildiği gibi,¹³¹⁷

¹³¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242; Kur'ân-ı Kerîm, En'âm, 6/76.

¹³¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242; Kur'ân-ı Kerîm, Enbiyâ, 21/87.

¹³¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242; Kur'ân-ı Kerîm, A'râf, 7/142.

¹³¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242; Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/1.

¹³¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 242; Kur'ân-ı Kerîm, Duhân, 44/3.

Kur'ân-ı Kerîm, Kadr Sûresi, 97/5.

ve şanlı Kadir de gecede takdir olunmuştur, **“O gece (Kadir gecesi) tan yeri ağarincaya kadar bir esenlikti).”**⁽⁸³⁾ müjdesiyle bildirildiği gibi.¹³¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm, Fâtır Sûresi, 35/2.

“Tanrım! Sen o her şeye güç yetiricisin ve eksiği olmayan azık yediricisin ki, göğün ve yerin rızıklarının anahtarları ve yer ve gök ülkeleri hazinelerinin kilitleri kudretinin pençesi ve hikmetinin eli ile kapanmıştır.”

bir kişinin yüreği yoktur senin kapattığını açmaya,

ve bir kimsenin gücü yoktur senin açtığını kapatmaya;

“Allâh’ın insanlara açacağı herhangi bir râhmeti tutacak (alı koyacak, hiçbir güç) yoktur. Alı koyacağı şeyi de ondan (alıp) salıverecek yoktur.”⁽⁶²⁾ âyetinde açıklandığı üzere¹³¹⁹

Kudsî Hadîs-i Şerîf

Hazret-i Muhammed’den

-Allâh’ın dua ve esenliği üzerine olsun- aktarılmıştır ki:

“İki göz cehennem odunu görmez: biri yaş döken göz ki gece vadisinin karanlıklarında Hakk’ın büyüklüğünün korkusuyla, hayat suyu gibi o göz çeşmesinden yaşlar dökülür, ve biri uyanık göz ki Tanrı’nın rahmetinin öncülerini gözleyip, sabahlara kadar durup gözcülük eder.”¹³²⁰

Kudsî Hadîs-i Şerîf

“Niçin o demde o güvence sığınmazlar. Sen kutsanmaya lâyıksın, öylesine ki, kutsâl zâtının kutsayıcıların kutsayışına ve kusursuzluğunu anıp duranların “Kusursuzsun” deyip duruşuna ihtiyâcı yoktur.”

“İyilik ederseniz o iyiliği kendiniz için etmiş olursunuz; kötülük ederseniz de o kötülüğü yine kendiniz için etmiş olursunuz.”¹⁵ buyurduğunca,¹³²¹

¹³¹⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 244; Kur’ân-ı Kerîm, Kadr, 97/5.

¹³¹⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 188; Kur’ân-ı Kerîm, Fâtır 35/2.

¹³²⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 240.

¹³²¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 90; Hz. Peygamber’in sözü olarak aktarılmıştır. bkz. Ebu Nu’aym Isfahani, Hilyetu’l-Evliya, VI, 90.

3.4. BÂD-I SABÂ

Sabâ, Arapça, fiil olarak; “âşık olmak, özlemek, meyletmek” isim olarak; “sabâ rüzgarı, seher rüzgarı, ferahlatıcı rüzgâr”dır. Bu rüzgâr, gül ve çeşitli çiçeklerin açmasını sağlamaktadır.¹³²² Kâşânî'ye göre, ruhaniyete ait doğu¹³²³ cihetlerinden esen ve hayra vesile olan rahmanî nefhalar, rahmanî esintilerdir. Bâd-ı sabâ rüzgârının, Ümmet-i Muhammed için müjdeci bir manası bulunmaktadır.¹³²⁴ Sabânın farklı manalarının verildiği bazı sözlüklerdeki açıklamaları şu şekildedir:

“Osmanlıca sözlük”te; “Gün doğusundan esen hafif ve latîf rüzgâr” karşılığının ardından; “Esb-i sabâ-reftâr”: Rüzgâr gibi uçan at. Sabâ-berâber: Sabâ rüzgârı gibi hafif ve latîf. Sabâ-reftâr: Rüzgâr gibi hafif ve çabuk giden” müttehit tamlamaların anlamları verilmektedir.¹³²⁵

Mütercim Âsım “Kâmus Tercümesi”nde “sabâ”ya: “*sadın fethi ve elifin kasrıyla rüzgâr aksâmından şol rüzgâra dinür ki matla’-ı Süreyyâ ile Benât-ı na’ş beyninden hübü ider ola*” tanımını vermektedir.¹³²⁶

Kâmûs-ı Türkî’de: “Şark-ı şimâlî cihetinden esen hafif ve latîf rüzgâr.” Bâd-ı sabâ. Eski şi’rimize sermâye-i makâl olan kelimât-ı ma’dûdedendir. Sabâ-reftâr: Bâd-ı sabâ gibi hafif ve sersabâ, gün ile gece beraber olduğunda, gün doğusundan esen latîf rüzgâr” olarak açıklanmaktadır. Lâkin şiir dilinde sabâ, daha çok sevgilinin mahallesinden esen rüzgâr olarak bilinmektedir. Sabâ; bahar tasvirinde, cananın zülfü perişanlığı ve kokusu gibi birçok mazmun olarak kullanılmıştır. Bazılarına göre seher vakti kible tarafından esen rüzgârdır ki, Hazret-i Yusûf’un gömleğinin kokusunu Yakup’a bu rüzgâr ulaştırmıştır. Şairler bu rüzgârı âşıkla mâşuk arasında haberleşme aracı kabul etmektedir.¹³²⁷

Klasik Türk şiirinde sık kullanılan rüzgâr çeşitlerinden biri olan sabâ, genellikle koku ile olan taşıma ve dağıtmaya dayanan ilişkisi bakımından incelenmektedir. Aynı zamanda sabâ sevgiliden haber getiren, bir postacı görevindedir.¹³²⁸

¹³²² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 222.

¹³²³ Bâd-ı sabâ’ya “kabul” ismi de verilmektedir. Sabâ ruhani cihetten gelen şey manâsında da kullanılmaktadır. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 326.

¹³²⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 326.

¹³²⁵ Ferit Devellioğlu, , *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 1084-1085.

¹³²⁶ Mütercim Âsım, *Okyanusü'l-Basît Fi-tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaatü'l-Osmaniyye, C.III, İstanbul 1305, 853.

¹³²⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1989, 816.

¹³²⁸ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 417.

Tasavvufta ilâhî inâyet yönünden esen bâd-ı sabâ rüzgârı, Allâh'ın cemâlinin tecelli etmesi, rahmani nefes manalarına gelmektedir.¹³²⁹ Tasavvufî düşünce sisteminde rüzgâr çeşitlerinden olan “bâd” ve “sabâ”nın önemli bir yere sâhiptir. “Bâd” tasavvufta “her fânî için varlığı kaçınılmaz olan ilâhî inâyet”; “sabâ” ise “rûhanî âlemin doğusundan esen ve hayra vesîle olan nefhalar, manevî esintiler” anlamlarına gelmektedir.¹³³⁰ Bu iki rüzgâr çeşidinin oluşturduğu “bâd-ı sabâ” terkibi ise “ruhaniyet doğusundan gelen rahmani kokular” demektir ki “*Ben Rahmanın nefesinin Yemen’den geldiğini hissediyorum*” hadisiyle buna işaret edilmiştir.¹³³¹ Hz. Muhammed’e atfedilen bu sözle Veysel Karânî’nin kastedildiği belirtilmektedir.¹³³²

Bâd-ı sabâ tasavvufî inanışa göre tek ve mutlak varlık olan Allâh’la bir haberleşme vasıtasıdır. Bu anlayış, XIII. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Yunus Emre’nin şiirlerinde açıkça ortaya konmaktadır. Yunus Emre’nin yaratıcısını arayıştaki tek ümidi, bâd-ı sabâ ve onun vereceği haberdur. Bâd-ı sabâyı Allâh ile kul arasındaki haberci vasfının verilmesinin bir sebebi de seher vaktinde esmesidir. Bu zaman diliminde dost dergâhına yönelmeye bir başka değer yüklenir. İnsanın Allâh’ın rızasını kazanması için, mutlaka seher vaktinde; tan yeli estiğinde O’na yalvarması gereklidir. Tam da seher vaktinde esen rahmet yeli, elini açıp Allâh’a yalvaranlara rahmet getirmektedir.¹³³³

Seher vaktinde esen rüzgâr tasavvufî açıdan farklı şekilde değerlendirilmiştir. Bâd-ı sabâ; Allâh’tan haber getiren rüzgâr “ilhâm” olarak görülür ve bu ilhâmı da bir meleğin getirdiği belirtilir. Belli mertebelere gelmiş sûfî âşıklar için seher vaktinde esen rüzgârın dahi önemi bulunmaktadır. Bu vakitte sürekli zikir ve yoğun tefekkürle meşgul olan tasavvuf ehli için seher yeli, âdeta, yüce makâmlardan, mutlak sevgiliden haber taşır; o makamların misk ve anber kokularını da getirir. Ancak tüm bunları algılayabilmek için belirli bir mertebeye ulaşılmalıdır.¹³³⁴

¹³²⁹ Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, 357.

¹³³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 63.

¹³³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 63.

¹³³² Necdet Tosun, “Veysel Karânî” *DİA*, C., XXXXIII, İstanbul, 2013, 74 - 75.

¹³³³ Gülay Mirzaoğlu, Alevi- Bektaşî Şiirinde Bâd-ı Sabâ Motifi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara 2012, 117-118.

¹³³⁴ Abdülkadir Dağlar, Âyîneye Düşen Sır: “Nihânuz” Gazelini Şerh ve Tahlil Denemesi, *Turkish Studies*, 2007, 2(4), 308-320.

Sabâ, bir rûzgâr nevi olduğundan daha çok “bâd” la birlikte müttehit tamlama oluşturarak “bâd-ı sabâ” şeklinde Tazarru’-nâme’de kullanılmaktadır. Klasik şiirde sevgili ile âşık arasında haberci görevi gören bâd-ı sabâ, tasavvufi şiirde yaratıcıdan haber getiren bir unsura dönüşmüştür. “*Temsîl-i Münâsib*” başlığı içerisinde zambağın dilinde Allâh’ın zikri bulunmaktadır. Bâd-ı sabâ rûzgârı O’nun varlığının delilidir:

“*Dilinde sûsenin zikri Hudâ’nın*
Demi ondan dem-i bâd-i sabânın”¹³³⁵

Klasik Türk şiirinde Hz.Îsâ’nın nefesi gibi ölümlere can vermesiyle, baharda esen hafif rûzgârların çiçekleri açıp doğanın canlanmasını sağlaması arasında sıkı bir ilgi kurulmuştur. Ayrıca şâirin şiiri, sevgiliden gelen sabâ yeli de diriltici özellikleriyle Îsâ’ya benzetilmiştir.¹³³⁶ Bâd-ı sabâ; baharda eserek çiçeklerin açılmasını sağlamaktadır. Esintisiyle bostanları, bahçeleri gül ya da lale bahçesine döndürür. Sinan Paşa; seherde esen rûzgâr ile Hz. Îsâ’nın nefesi arasında can verme cihetinden bir benzerlik unsuru kurmaktadır. Zambak ise diriltmenin nasıl olacağı hususunda sabah rûzgârından bir remz istemektedir. Rûzgârın seher yeliyle, gülşeni canlandırması yönüyle Hz. Îsâ’ya teşbîh edilmesi, etrafa güzel kokular yaymasıdır. Bununla birlikte bostan ve gülistanla daha çok yeşilliklerin kastedilmesi nedeniyle bâd-ı sabânın eserek bu mekânları gül bahçesine dönüştürmesi Klasik Türk şiirindeki bâd-ı sabâ ile gülşen arasındaki bağı belirtmektedir. Sabah vakti esen bâd-ı sabânın vazifesi dünyayı canlandırması ve can bağışlamasıdır. Burada Sinan Paşa, Hz. Îsâ’nın nefesiyle ölümleri diriltme mucizesine telmihte bulunarak bâd-ı sabâ ile bağ kurmaktadır:

“*Aşktır nebâtâtı bitiren; aşktır çiçekleri getiren. Aşktır ke’s-i şakâyıkı pür-şarâb eden; aşktır dîde-i nergisi nîm-hâb eden. Aşktır zemîn yüzünü pür-envâr eden; aşktır havâyı külbe-i attâr eden. Aşktır bâd-i sabâyı Mesîh-dem eden; aşktır lâleyi mübârek-kadem eden. Aşktır arûsân-i çemene zer ü zîver veren; aşktır cihân bâğına zîb ü fer veren.*”¹³³⁷

¹³³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 339.

¹³³⁶ Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, 236.

¹³³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 547.

3.5. BEHİŞT

“Behişt” terimi gerek Kur’ân-ı Kerîm’de gerekse hadislerde hem bahçe hem de âhiret cenneti anlamında kullanılmakta ve “*Cennet, Cennetü’n-Nâim, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Darü’s-selâm*” gibi isimlerle bilinmektedir.¹³³⁸ Tazarru’-nâme’de cennet terimini ifade etmek için “*Behişt, Cennet, Firdevs, Firdevs-i a’lâ, Firdevs-i Berîn, Huld-ı Berîn, Cinân, Ravzâ, Adn*” gibi isimler kullanılmaktadır.

Aşağıda, “*Na’t-ı Muhammed Rasûlü’llâh*” başlığı altında Hz. Peygamber’in evi ve yanağı için, “*behîşt-cennet-cennet bâğ-ı*” benzetmeleri yapılmaktadır:

“*Behîşt âyîn eder ol hânesini*
Dolu eyler nur ile kâşânesini”

“*Ârız-ı lâle-berg-i bâğ-ı behîşt*
Hücre-i nüh sarây-i sîmîn-hîşt”¹³³⁹

“*Gîsûsudur sünbül-i bâğ-ı behîşt*
Ârız-ı ravza-i anber-sirişt”¹³⁴⁰

Ariflerin ayağı altında cennet bir dikendir, Allâh’ı sevenlerin gözünde cehennem bir gülşendir. Sûfi nezlinde cennet ve huri değersizdir. O her baktığı yeri cennet eylemektedir:

“*Îlâhî! Seni sevenlerin nazarında cehennem bir gülşendir. Sufi olan behîşt u huri neyler; onda bir göz var ki her baktığını behîşt eyler.*”¹³⁴¹

“*Bir meyden ver ki, asir-i huran-i behîşt ola; bir kadehten sun ki, cam-i cennet-sirişt ola.*”¹³⁴²

¹³³⁸ Bekir Topaloğlu, “Behişt”, *DİA.*, C.,VII, İstanbul 1993, 376-377.

¹³³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 673.

¹³⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 687.

¹³⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 411.

¹³⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 577.

3.6. BURAK

Burâk¹³⁴³; “Mi’rac gecesinde Hz. Peygamber’i taşıdığı rivâyet edilen” binektir. Burak “*parıldamak, şimşek çakmak*” anlamına gelen Arapça “berk” kelimesinden türetilmiş olup renginin saf ve parlak oluşu veya çok hızlı hareket edişi sebebiyle bu ad verilmiştir. “Hz. Peygamber’in Mi’râc olayında bindiği hayvan” olan burâk; katırdan küçük, merkepden büyük, cennet hayvanlarından biridir. Sûfilerden; "Burak; Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ruhaniyetidir" diyenler de bulunmaktadır.¹³⁴⁴ Hz. Peygamber Mirâc’la şereflendiğinde, Burâk, cennet bekçisi Rıdvan’ın bağında otlar, huri ve gılmanlar üzenliği boyunca sıra tutmaktadır:

“Çerâgâh-i **burâk**ın bâğ-i Rızvân
Rikâbında çeker saf hûr u gilmân”¹³⁴⁵

Mi’râcta, Hz. Peygamber’e vâsita olarak Burak ve Refref yârenlik etmiştir:

“İlâhî! Vasilâna bin şart gerek, firkatinin şerâiti yok; mi’râc etmeğe **Burâk** u
Refref u Cibrîl gerek, inmesinin vesâiti yok.”¹³⁴⁶

¹³⁴³ İsrâ sûresinin ilk âyetinde, Allah’ın bir gece Hz. Muhammed’i Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya kadar yürüttüğü bildiriliyorsa da söz konusu âyette bu yolculuğun burakla gerçekleştiğine dair herhangi bir işaret yoktur. Konu ile ilgili hadislerde yer alan ayrıntılı bilgilere göre yolculuk Mescid-i Aksâ’dan sonra semaya yükseltilmek suretiyle devam etmiştir. Cebrâil’in de refakat ettiği ve İslâmî kaynaklarda “İsrâ” ve “mi’râc” diye adlandırılan bu gece yolculuğu hadislerle göre burak denilen bir binekle gerçekleşmiştir. Kaynaklar bu bineğin beyaz renkli ve fevkalâde süratli olduğunu, katırla eşek arası bir yapıya sahip bulunduğunu bildirirler. İsrâ olayını anlatan hadislerin bir kısmında burakın, yukarıda belirtilen vasıflarından başka uzun kulakları ve uyluklarına bitişik iki kanadının bulunduğu, bu kanatları sayesinde bir adımda gözünün görebildiği en uzak mesafeyi katedebildiği de kaydedilmektedir. Bazı kaynaklara göre de Hz. Peygamber buraka yaklaşıp binmek istediği sırada burak huysuzluk etmiş, fakat Cebrâil’in, o zamana kadar taşıdığı kişiler içinde en faziletli insanın şu anda kendisine binmekte olan kişinin olduğunu hatırlatması üzerine utancından ter dökmüştür. Hadislerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber Cebrâil ile birlikte Mescid-i Aksâ’ya vardığında buraktan inmiş, Cebrâil burakı eskiden kalmakta olduğu yere götürmüş ve bağlamış, Resûl-i Ekrem de orada bulunan peygamberler cemaatine imam olarak namaz kıldırılmıştır. Burak Resûl-i Ekrem’den başka diğer peygamberlere de hizmet etmiştir. Taberî’nin naklettiği bir rivâyette Hz. İbrâhim’in Kâbe’yi ziyarete giderken bu bineği kullandığı belirtilmekte ve bu sebeple buraktan “İbrâhim’in bineği” {dâbbetü İbrâhim} şeklinde söz edilmektedir. Ayrıca kıyamet günü, mahşer yerinde bulunan ümmetlerine ulaşabilmeleri için peygamberlere binek verileceği, Sâlih peygamber devesine binerken Hz. Muhammed’in de kızı Fâtıma ile birlikte buraka bineceği ve o gün burakın sadece kendisine tahsis edileceği gibi hususlar da konu ile ilgili rivayetlerdendir. Mustafa Öz, Burak, *DİA*, C., VI, İstanbul 1992, 417.

¹³⁴⁴ Cürçânî, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, (Tarifat), 52.

¹³⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 669.

¹³⁴⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

3.7. CEBRÂİL

Cebrâil;¹³⁴⁷ Kur‘ân-ı Kerîm’de Cibrîl,¹³⁴⁸ Rûhulkudûs,¹³⁴⁹ Rûhulemîn¹³⁵⁰ Rûh,¹³⁵¹ ve Resûl¹³⁵² şeklinde beş değişik isimle zikredilmektedir. Âyetlerde belirtildiğine göre Cebrâil olağanüstü güce ve keskin zekâyâ hâizdir. Allâh katında vakarlı ve meleklerin kendisine riâyet ettiği bir elçidir.¹³⁵³ Cebrâil’i, Hz. Peygamber bir kere “açık ufuk”ta, bir kere de “sidretü’l-müntehâ”da aslî hüviyetiyle görmüştür. İnkârcılara karşı Hz. Peygamber’in dostu, müminlerin destekleyicisi hükmündedir. Cebrâil hadislerde Hz. Peygamber’e vahiy getiren, Kur‘ân’ı öğreten ve değişik konularda hükümler bildiren, Resûl-i Ekrem’e, hatta bazan ashaba insan şeklinde görünen bir melek olarak anılmaktadır. Cebrâil, dünyada ve âhirette Allâh ile kulları arasında elçidir; hem meleklerle hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allâh’la vasıtasız konuşur.¹³⁵⁴ Cebrâil’in iki kanadı bulunmaktadır. Bir tanesi sağında olup, sırf nurdur. Bu kanat, mücerred varlığıyla Hakk Teâlâ’yla alâkalıdır. Sol kanadının üzerinde ise ayın yüzündeki siyah leke veya tavus kuşunun ayağındaki renklere benzeyen boylu boyunca uzanan siyah bir kısım mevcuttur. Bu imkânda ademe tasarruf eden yönüyle vücudu vardır. Eğer, Cebrâil’in Hakk’ın vücuduyla sahib olduğu vücuda bakarsan, o da vücudun vücubuyla nitelenir. Zâtının hak ettiği yönüyle bakarsan, o zaman da ademle {yoklukla} vasıflanır. Sağ kanadı, onun Hakk’ a izâfe edilen yönünü, sol kanadı kendi zatının hak ettiği yönü yansıtır.¹³⁵⁵

Tazarru’-nâme’de Cebrâil; “*Cebreîl, Cibrîl, Cibrîl-i Emîn, Rûhu’l-Emîn ve Mukarrebân*” isimleriyle anılmaktadır. Metinde Cebrâil, Hz. Peygamber’e Mi’râta yârenlik etmesi ve O’na kılavuz olması vasıflarıyla geçmektedir. Allâh’ın sözünü Hz. Peygamber’e bir hediye olarak getirmesi vurgulanmaktadır:

“*Kehf-i beşer mehbit-i Rûhu’l-emîn*

Rûh-i melek hürmenine hûşe-cîn”¹³⁵⁶

¹³⁴⁷ Kur‘ân-ı Kerim, Mearic/4.

¹³⁴⁸ Kur‘ân-ı Kerim, Bakara, 97/98; Meryem/17.

¹³⁴⁹ Kur‘ân-ı Kerim, Bakara/253; Mâide/110.

¹³⁵⁰ Kur‘ân-ı Kerim, Şuara/ 193.

¹³⁵¹ Kur‘ân-ı Kerim, Nebe/ 38; Mü’min/15.

¹³⁵² Kur‘ân-ı Kerim, Bakara/253.

¹³⁵³ Kur‘ân-ı Kerim, Mearic/4; Necm 53/5-6; Tekvîr 81/19-21.

¹³⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, Zeki Ünal, “Cebrâil”, *DİA*, C.,VII, İstanbul 1993, 202-204.

¹³⁵⁵ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 158.

¹³⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 685.

“*Sehun teşrîf-i Rabbu’l-âlemîndir*

Resûle tuhf-e-i Rûhu’l-emîndir”¹³⁵⁷

Cebrâil’in, Hz. Peygamber’in Herakleios’a elçi olarak gönderdiği sahâbî Dihye¹³⁵⁸ “sûretine girerek Hz. Peygamber’e vahiy getirdiği ve ashaptan birçoğunun onu Dihye zannettiği hususu”, kaynakların ittifakla vermiş olduğu bilgilerdendir. Enes b. Mâlik’in ifâdesine göre; “Dihye ashâbın en güzeli olup iri cüsseli ve beyaz tenli”ydi.¹³⁵⁹ Sinan Paşa; aşağıda Allâh’ın Cebrâil Aleyhisselâm’ı Dihye sûretine büründürdüğüne telmih yapmaktadır:

“*Rûhulkudüs’e kalbi konak kılar*

Dihye-i Kelb’i Cebrâil kılığına koyar

“*Külbe-i rûhu’l-kudüs kalbi kılar*

Rûh-ı kuds’ü Dihye-i Kelbî kılar”¹³⁶⁰

¹³⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 713.

¹³⁵⁸ “Kuzey Arabistan’daki Kelb kabilesine mensup olan Dihye’nin hicretten önceki hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber onun genç yaşta sahâbî olduğudur. Bedir Gazvesi’nden çok önce İslâmiyet’i kabul ettiği halde bu savaşa katılamamış, fakat Uhud Gazvesi’nden itibaren önemli savaşlarda bulunmuş, bir seriyenin de kumandanlığında bulunmuştur. Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması’ndan sonra heyetler tertip ederek komşu kabile ve devlet başkanlarına dine davet mektupları yollamıştır.. Bunlardan Bizans İmparatoru Herakleios’a yazılan mektup, Dihye b. Halife tarafından hicretin 7. yılı Muharreminde (Mayıs 628) götürülmüştür. Dihye’nin asıl görevi, mektubu Herakleios’a ulaştırmak üzere Bizans’ın Busrâ (Filistin) valisine teslim etmek olarak bildirilir. Ancak bu sırada imparatorun Filistin’de bulunması sebebiyle onun huzuruna çıkması teklif edilmiştir. Kaynaklarda Dihye’nin bizzat Herakleios’la görüştüğü ve o esnada ticaret için Gazze’de bulunan Ebû Süfyân’ın da imparatorun isteği üzerine oraya gelerek görüşmede hazır bulunduğu aktarılır. Ancak Bizans kaynaklarında bu hususta herhangi bir bilgi yoktur. Daha sonra Herakleios Dihye’ye bir mektup verdi; mektubu ileri gelen hristiyan âlimi ve kendisinin yakın dostu Dagatır’a götürmesini ve İslâmiyet hakkında onunla görüşmesini belirtti. Dagatır’a Hz. Peygamber’den de bir mektup getirmiş olan Dihye Rûmiye’ye onun yanına vardı. Dagatır İslâmiyet’i hemen kabul ettiği gibi Rumlar’ı kilisede toplayarak onları da müslüman olmaya davet etti. Daha önce kendisine son derece bağlı olmalarına rağmen Rumlar bu teklif üzerine Dagatır’ı döverek öldürdüler Muhammed Hamîdullah’ın tesbitine göre Hz. Peygamber’in Herakleios’a gönderdiği mektubun aslı günümüze kadar gelmiştir. Dihye b. Halife’nin başkanlık ettiği heyet, dönüş yolunda (Hamîdullah’a göre gidişte) Cüzâm kabilesinin yurdundan geçerken Hismâ mevkiinde soyulmuş, ancak çevredeki müslümanlar Dihye’nin yardımına koşmuşlardır. Medine’ye dönüşte durum Hz. Peygamber’e anlatılınca Zeyd b. Hârise kumandasında Cüzâmlılar’a karşı bir askerî birlik yollamıştır. Dihye b. Halife’nin ticaretle meşgul olduğu ve Kur’an’daki bir âyetin (Cum’a 62/11) onun ticaret kervanının Medine’ye gelişi dolayısıyla indiği rivayet edilmiştir. Dihye’nin Hz. Peygamber’den sonraki hayatı hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Onun Yermük Savaşı’na kumandan olarak katıldığı, Suriye’nin fethinden sonra Şam’ın Mizze semtine (İbn Ebû Hâtim’e göre Mısır’a) yerleştiği ve orada vefat ettiği bildirilir. Kaynaklarda ölüm tarihi de verilmemiş, sadece Muâviye devrine kadar yaşadığı belirtilmiştir. Bundan hareketle onun 670 yılı dolaylarında vefat ettiği” söylenmektedir. Ali Yardım, “Dihye b. Hâlîfe”, *DİA*, C.,IX., İstanbul 1994, 294.

¹³⁵⁹ Yardım, “Dihye b. Hâlîfe”, 294.

¹³⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 65.

Sinan Paşa; Hz. Peygamber’in öğreticisi Cibril-i emin olduğunu vurgulamaktadır. Müellif, âlemlere rahmet gönderilen Efendimiz’in cismânîyle bilinmeyen bir nur olduğunu, maddîyatla âlâkalı olmayan bir o ruha sâhip olduğunu belirtmektedir. O ümmi olduğu hâlde Kitab-i mubin’in edibidir:

*“Sen o nûrsun ki, cismânî değil; sen o ruhsun ki, heyulânî değil. Sen o edîbsin ki, muallimin **Cibrîl-i emin**. ”*¹³⁶¹

Cebrâîl’in bir durağı bulunmaktadır. Oradan bir adım ileri geçmeğe gücü yetmemektedir:

*“**Cebreîl’in** bir makâmı vardır ki, ondan bir kadem anarı geçmeğe tâkati yoktur.”*

Aşağıda Hz. Peygamber’in, Mi’râc hadisesinde yedi göğü geçerek arşa yükseldiği ve Cebrâîl’i yolda bırakarak Sidretü’l Müntehâ’ya kadar çıktığı belirtilmektedir:

*“Heft çarhı geçti arşa çıktı ol
Cebreîl’i yolda koydu gitti ol”*¹³⁶²

Sinan Paşa; “mukarrebân” ifâdesiyle Mi’râc gecesinde¹³⁶³ Cebrail’in Hz. Peygamber’e iki yay uzunluğunda bir mesâfede yaklaştığı telmih yapılmaktadır:

*“Pes eyle tavâf-i Arş ü Kürsî
Hem-râh-i **mukarrebân**-i kudsî”*¹³⁶⁴

¹³⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 685.

¹³⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 427.

¹³⁶³ Kur’an-ı Kerîm, Necm 53/9-18 âyetlerinde Mi’rac ve Mi’rac’da Hz. Peygamber’in Hz. Cebrâîl ile en yüksek ufukta iken yaklaştığı anlatılmakta ve 9. ayette. “Bu sûretle Cebrâîl Peygamber’e iki yay kadar, ya da daha da yakın oldu” denilmektedir. Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 718. Not: 26.

¹³⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

3.8. DÂMEN

Sözlükte dâmân, dâmen; “etek, uç, kenar” manalarında kullanılmaktadır. Tazarru’-nâme’de bir müridin eteğinden tutmak anlamında geçmektedir. Sinan Paşa, şeyhi Şeyh Vefâ’ya intisâp etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır:

Sûret ehlinin aldanmaması için bir mana erinin eteğini tutmak lâzımdır:

“Merd-i ma’ni **dâmenin** tut merd-vâr

Ehl-i sûret aldamasın zînhâr”¹³⁶⁵

Kişinin manevî âlemi, mücevher mâdeni ile dolu olunca etek ucu da altın ve gümüşle dolar:

“Her kimin dolu güherdir ma’deni

Pür zer u sîm ile zîr-i **dâmeni**”¹³⁶⁶

Bu dünyaya düşkünlüğü bırakıp artık mana eteğine el vurup, ona uzanmak gerekli olduğu vurgulanmaktadır:

“Nice sûret âhır ey sûret-pe rest

Dâmen-i ma’nâya urgıl var dest”¹³⁶⁷

“Beyân-i Tevekkül” başlığı altında tevekkülün yüksek bir makam olduğu, inananak tevekkül eteğini elinden hiç bırakmamak gerektiği belirtilmektedir:

“Bil tevekkul mu’mine âlî makâm

Sen tevekkül **dâmenin** tutgıl müdâm”¹³⁶⁸

¹³⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 565.

¹³⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 584.

¹³⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 195.

¹³⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 441.

3.9. DUÂ İFÂDELERİ

Allâh'ım canımı huzuruna iyi hâlde ve beni senden alıkoyan şeylerden arınmış olarak al. Ruhumu uğurlu katında inancı güzel ve doğru işlerle donat. Şüphesiz, işiten ve duâları da kabul eden sensin:

*“İlâhî! Cânımı cenâbına hoş-hâl ve alâyıktan pâk ilet; İlâhî! Rûhumu hazretine hûb-i 'tikâd u sahîh-idrâk ilet. İnneke semî'un mücîb.”*¹³⁶⁹

Allâh'ım izzet ve nimetinin yanında şükür ve duâ nasîp et. Zorluk gösterecek ve korkutacak olursan, teslim ve rızâlık ver. Nimet verecek olursan yönümü senden ayırma:

*“İlâhî! Eğer izzet ü nâim veresin, gine şükr ü senâ sen ver, ve eğer zahmet ü bîm edesin, gine teslîm ü rızâ sen ver. Eğer ni'met veresin, nazarım mûlîiden ırma; ve eğer belâ veresin, mublîden kesme.”*¹³⁷⁰ *“İlâhî! İlim okuttun, tahkîk gine sen ver. Akıl verdin, vehim vesvâsına mağlûb etme; aşk verdin, senden gayrıyı mahbûb etme. İlâhî! Sır verdin, gencine hazîne et. İlâhî! Sine verdin, sırrına defîne et. Göz verdin, nâ-mahremlerden sakla; kulak verdin, mâ-lâ-ya'nîden bekle. Dil verdin, zikrinden ayırma; gönül verdin, fikrinden ayırma. Rûh verdin, rûhânî kıl; ilim verdin, rahmânî kıl.”*¹³⁷¹

Allâh'ım bize sana kulluk etmek için istek ver, ama güvenimizi tamamiyle ona bağlama. Sana boyun eğmeyi nasip et ve tevekkülü bize yoldaş et:

*“İlâhî! Senin atân mevhûbdur, meksûb değil. İlâhî! Senin rahmetin inâyete dâirdir, ibâdete değil. İlâhî! Bizi tâatına harîs eyle, ammâ i'timâdımız küllî ona verme; İlâhî! bizi ibâdetine kavî eyle, ammâ tevekkülü bizden ayırma.”*¹³⁷²

¹³⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 603.

¹³⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 363.

¹³⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 359.

¹³⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 440.

Allâh'ım tevhîd temelini atan şüphesiz sensin, bizi bu yoldan ayırma:

*“Îlâhi! Çün tevhîd bünyâdını sen urdun, harâb etme, Ve çün îmân bâğını sen diktin, bâb etme.”*¹³⁷³

Allâh'ım; âdem neslinin ibâdeti adedince, dünyanın iyi işleri hesabınca ve iyi tutum ve davranışları sayısınca tazarru', duâ ve niyâz nasip et:

*“Âhır ki ömrü bin dört yüze erdi, ecel ona dahı yetiştı. Hak Celle ve 'alazahmetine göre ecrini ve belâsına göre safâsını müyesser edip, bakâsına sebeb olduğu nesl-i Âdem'in ibâdeti adedince ve intizâmına bâis olduğu nizâm-i âlemin hasenâtı hesâbınca onun a'mâli dîvânına o kadar mesûbât ve onun mehâsini sahâîfine o mikdâr hasenât muzâaf kıla.”*¹³⁷⁴

Allâh'ım; temiz bir niyetle, gönlün en derin yerinden bu eseri okuyanlardan duâ almayı nasip eyle:

*“Çün bahâne ile o merhûmın bu risâlede mübârek adı anıldı, ve bir münâsebet ile bu Tazarru'-nâme'de bir gazeli yazıldı, cemi'-i hâzır olan yâranlardan ve bu risâleyi okuyup dinleyenlerden mes'ûl u mütemennâ ve matlûb u müsted'â oldur kim onun pâk, şerîf rûhu için ki dünyâda sağ olduğunca evkât-i şerîfesinde ve sâât-i latîfesinde ulûm-i dîniyyenin mutâla'asına çalıştı.”*¹³⁷⁵

Allâh'ım tevhîd bilincini ömrümüze sen nakşeyle:

*“Îlâhi! Îmân şem'ini gönül hânesinde tâ ebed pâyende et; Îlâhi! tevhîd güneşini vücûdumuz milketinde her dem tâbende et. Îlâhi! Zikir nûruyla bu karanlıkta kalmış gönüle şevk ver; Îlâhi! tevhîd sırrını anlamağa derûnumuza zevk ver. Zikir hemîn dil ile demek değildir, ve tevhîd kuru lafz ile söylemek değildir.”*¹³⁷⁶

¹³⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 269.

¹³⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 639.

¹³⁷⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 463.

¹³⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 479.

Allâh'ım gecenin karanlığında gözyaşıyla, yakarışla duâ nasip eyle:

“Îlâhî! Sen o bî-niyâzsın ki, nice pîr-i münâcâtı ki beyâz-i rûzı cerîde-i taât ve sevâd-i şebi hamîre-i âb-i dîde-i münâcât edip ser-i nefsi emmâreyi tîğ-i mücâhede ile kat’ ve felevât-i sekr u sahvda menâzil kat’ etmiş iken, âhır ömür riştesi bârîk ve hayâtı rûzu târîk olucak kulağına bu nidâyı ergirdin.”¹³⁷⁷

Allâh'ım; huzurunla gönlüm nuru dolsun. Kalbime seninle öyle bir bağ ver ki dünya gözümünden kaybolsun. Gönül evimi seninle kuşat. Dil evini Şeytan'ın eline bir an olsun bırakma:

“Îlâhî! bir huzûr müyesser eyle ki, nûru ola. Îlâhî! Dile bir inkıtâ’ ver ki, halktan kesile; Îlâhî! Senin ile bir in’ikâd ver ki, akd-i dünyâ çözüle. Îlâhî! Gönül bağlarını sana sen rabt eyle; Îlâhî! dil hânesini şeytândan sen zabt eyle.”¹³⁷⁸

Allâh'ım; sana ortak koşmaktan sığınırım. Varlık cübbesi engel teşkil ederse sen kaldır. Sen candan yakınsın, sırrımın sırrını çözmeyi nasip eyle:

“Îlâhî! Eğer aded şirk olur ise, aradan sen def’ et, ve eğer hestlik cübbesi âyık olursa, gine sen ref’ et. Îlâhî! Seni dîr sanırlar, ammâ cândan karîbsin; Îlâhî! ben ne diyem ki sırrımın sırrına rakîbsin. Îlâhî! Sen bize yakınsın, biz göremeyiz; Îlâhî! Sen bizimle bilesin, biz bilemeyiz.”¹³⁷⁹

Allâh'ım; benliğimin örtüsünü kaldır, yüzünü aşikâr et. Bana “Ben” dedirtme. Ben-sen bu yolda perdeyse “Sen” sözünü söyletme:

“Îlâhî! Benliğim perdesini götür, beni benden nihân eyle; çün ben benliğim görmeyim, didârını ayân eyle.” “Îlâhî! “Ben” demek ile bulunmazsan, bana “Ben” dedirtme.”” Îlâhî! Kâl ü kîl bu yolda hicâb ise, “Sen” dedirtme.”¹³⁸⁰

¹³⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 221.

¹³⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 461.

¹³⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 387.

¹³⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 385.

Allâh'ım; öyle bir ilâhî aşk şarabı nasip et ki selsebil dâhi bu aşk şarabına imrenir olsun. İlâhî aşk şarabı O'nun sözü gibi efkâr dağıtsın, gözü gibi yaşlı olsun. Sunduğu aşk şarabı rûha rahat ve huzur versin, içi nura gark etsin. Sunulan kadeh cennet yapımlı bir kadeh misâli gönül hoşluğu kılsın. Verilen mey damlası ise ab-ı hayat gibi ebedi dirlik sunsun. Sâkisi Hızır gibi derde derman versin:

*“Bir meyden nûş ettir ki, selsebîl ona hasret ede,
ve bir kadehten sun ki, câm-i Cem ona reşk ede.
Bir meyden ver ki, ârîz-i sâkî gibi tâbinâk ola,
ve bir kadehten sun ki, lebleri gibi sâfî vü pâk ola.
Bir meyden ver ki çeşmi gibi dil-âşûb ola;
bir kadehten sun ki, yüzü gibi rûşen u hûb ola.
Bir meyden ver ki, lafzı gibi gam-güsâr ola;
bir kadehten sun ki, la'li gibi âbdâr ola.
Bir meyden ver ki, vashı gibi terâh-zidây ola;
bir kadehten sun ki, cemâli gibi ferâh-fizây ola.
Bir meyden ver ki, haddi gibi âteşdâr ola;
bir kadehten sun ki, dîdem gibi hûn-bâr ola.
Bir meyden ver ki, sâfâda yakût ola;
bir kadehten sun ki, içinde câna kût ola.
Bir meyden ver ki, rûha rahât u huzûr ola;
bir kadehten sun ki, içi dolu nûr ola.
Bir meyden ver ki, hayât-bahş ü dil-âbâd ola;
bir kadehten sun ki, dîde-küşâ vü sâfâ-dâd ola.
Bir meyden ver ki, asîr-i hûrân-i behîşt ola;
bir kadehten sun ki, câm-i cennet-sirişt ola.
Bir meyden ver ki, katresi âb-i hayvân ola;
bir kadehten sun ki, sâkîsi Hızır-i zamân ola.”¹³⁸¹*

¹³⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 577.

Allâh'ım son nefeste imânı benden ayırma. Ömürden bir soluk kaldığı zaman nefisten bir nefes kaldığında can kuşunun kafesten uçduğunda İblis'in aldatmasına izin verme. Fikir gözünün idrâki bitiğinde yakın dostların dostluktan ve sırdaşların uzaklaştığında sen lutfundan medet ve kereminden inayet ver. Tevfikini arkadaş, inayetini yoldaş eyle. Rahmetinin o tatlı suyuna bizi gark eyle:

“İlâhî! O nefeste imânı benden ayırma. İlâhî! Şu demde ki ömürden bir dem kala; İlâhî! şu vaktimde ki âhirete bir kadem kala; şu sâatte ki nefis-i nefisten bir nefes kala, ve şu lahza ki murğ-ı can kafesten uçmağa heves kıla, Şeytân-i selîtin tasallûtât-i mübattinesinden sen sakla, ve İblîs-i pelîdin telbisât-i mümevvehesinden sen bekle. Şu vakitte ki sirâçe-i penç-der-i havâs tünd-bâd-i tebâhi-yi fevt ile mütezil ve tâk ü rüvâk-ı sarây-i vücûd savâik-ı sekerât-i mevt ile mütehalhil ola; akl-i derrâk idrâkten kalıp hîre ola, ve basîret-i fikir gormekten kalıp tîre ola; cemî-i yârân-i hem-dem yârlıktan ve cümle-i harîfân-i mahrem gam-hârlıktan kalıp âciz olalar, sen lutfundan meded eriştir, ve kereminden inâyet yetiştir; tevfikini refik eyle, ve inâyetini şerîk eyle; hidâyetin bedrakasını delîl ve rahmetin zülâlini sebil et”¹³⁸²

Allâh'ım aşkının arzusıyla yananları hayret vadisinden sen kurtar. Muhabbetinin ateşiyle yananları ayrılık odundan koru. Allâh'ım beni ezelde kulluğa kabul ettinse, bağışla ve eğer reddetmişsen kararının zararından sen esirge:

“İlâhî! Aşkın havâsının şiftelerini vâdî-yi hayretten sen çıkar; İlâhî! muhabbetin odunun sühâtelini âteş-i firkatten sen kurtar. Her âteş firkatin âteşi katında serd; her ni'met ki lutfun bile olmaya, derd. İlâhî, seyyidî ve mevlâyî! Ben yok iken ne olacağımı bilir idin, ve beni yaratmadan ne edeceğimi bilir idin.”¹³⁸³

¹³⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 601.

¹³⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 351.

Allâh'ım; bu misafîr kullarına şerîat yolunda tarîkat bilincini sen nasip et, hakîkat denizinde yardım rûzgârını sen kılavuz eyle. İbâdetlerini zühdlük nuruyla nurlandır; evlerini ma'rifet rûzgârıyla râyhâlandır:

*“İlâhî! Bu müsâfir kullarına şeriat vâdisinde tarikat hâdisini sen mihter et, ve hakikat denizinde inâyet nesîmini sen rehber et. İbâdet-hânelerini zühd nûru ile münevver kıl, ve tâat evlerini ma'rifet nesîmi ile muattar kıl.”*¹³⁸⁴

Allâh'ım; öyle bir vahdet bilinci ver ki, sonsuza kadar yaşama umudu olsun ve ebedî mutluluk kapısını aralasın. Tarîkat hayatı elbisesine nakış ve hakîkat hayâllerine kılavuz eyle. Allâh'ım yücelik makâmı bilgisinin elde edilmesini sağlayan ve ukbâ yolunda doğru yoldan ayrılmayan hikmeti nasip et:

*“İlâhî! Bir ihlâs ver ki, fâtihâ-i evrâd-i fikir ve zîver-i ebkâr-i zikir ve nişân-i sahîfe-i kabûl-i a'mâl ve unvân-i nâme-i istikâmet-i ahvâl ve nihâl-i bâğ-i kâmurânî-yi insânî ve miftâh-i der-i şâdumânî-yi dü cihâni ola. İlâhî! Şu himmet ki müsted'î-yi husûl-i ma'rifet-i âlem-i izzet ve müstevcib-i ihrâz-i hidâyet-i sebîl-i âhiret ola, onu sen müyesser et.”*¹³⁸⁵

Allâh'ım kıyamet gününe kadar her âşığın kavuşmak nimetinin ve ayrılıkta duyduğu aşk çilesinin sevâbını nasip eyle. Rûz-ı kıyâmete kadar her aşk erinin ah dolu nefesleri adedince ecrini ver. Her dert ehlinin ciğer yakan ahı sayısınca güzel esenlik kıl. Hacetlerini cennet amberinin kokuları gibi bağışlayıp ulaştır:

*“Hak tâ haşredeğin her âşıkâ vuslatta didârı ni'metinin ve firkâtte aşk lezzetinin şükrü sevâbını onun rûh ü revânına vâsıl kılıp, tâ kıyâmete değin her aşk ehlinin enfâs-i âh-âlûdu adedince ve her derd ehlinin âh-i ciğer-sûzu sayısınca salevât-i tayyibât ve teslîmât-i nâmiyât-i zâkiyât -ki revâyih-i abîr u anber-i bihişt gibi muşkbû vü muanber ve fevâyih-i nesîm-i abher-i cennet-sirişt gibi hoş-tîb ü muattar ola ihdâ ve iblâğ ede.”*¹³⁸⁶

¹³⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 233.

¹³⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 237.

¹³⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 631.

Allâh'ım, benlik ötümü kaldır, beni benden gizli eyle; benliğim ortdan kalkınca yüzünü bana ayan kıl. Allâh'ım, beni sende fâni eyle. Bir gönle iki yâr sığmazsa, gönül evine beni alma. Bana “ben” dedirtme. Benlik çilesine beni düşürme:

“İlâhî! Benligim perdesini götür, beni ben den nihân eyle; çün ben benliğim görmeyim, dîdârını ayân eyle.” “İlâhî! Bir göz ile iki nesne gözükmeyse, hergiz bana beni gösterme, ve bir hâneyle iki kethudâ sığmazsa, gönlüm evine beni givirtme.” “İlâhî! “Ben” demek ile bulunmazsan, bana “Ben” dedirtme.” “İlâhî! kâl u kıl bu yolda hicâb ise, “Sen” dedirtme.”¹³⁸⁷

Allâh'ım; aşkına vurulan gönüllere muhabbet sarayına girmekte sen kılavuzluk et, sana kavuşmak isteyen yüreklere rahmetinin yemyeşil çayırında akan tatlı suyuna ulaşmakta sen yoldaş ol. Dost makâmı isteyeneye şerîat yolunu nâsip et, yokluk yoluna gidene yardımını müyesser eyle. Yolunda olanları inâyet atına binici kıl. Aşkının şehitlerini rahmet suyuyla yıka. Uğrunda ölenleri sine kabrine sen koy. Seni sevenin çilesini ve zikrini dâim eyle:

“İlâhî! Şu cemâline müştâk olan gönülleri bu hâkdân-i gurûrdan sâhat-i sarây-i sürûruna sen hidâyet et, ve şu visâline müteattış olan dilleri bu hevâcir-i bevâdî-yi dalâletten zülâl-i sebzezâr-i rahmetine sen delâlet et. Bakâ isteyen cândan vücûd âfetlerini sen def ' et; dirlik uman gönülden varlık hicâbını sen ref ' et. Cân seyrin isteyeneye şer' yolunu tarîk et; yokluk yoluna gidene tevfîkini refîk et. Sâliklerini inâyet atına süvâr et; yolunda fenâ bulanı gine senin ile var et. Aşkın şehîdlerini gine sen yu; yolunda ölenleri sine sen ko. Seni sevenin derdin artır; zikrin edenin virdin artır.”

Allâh'ım yüce katına ulaşmayı dileyen ve sana kavuşmayı isteyen kullarına aşk meyhanesinin bir köşesinde sığınmak nasip eyle:

¹³⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 385.

“İzzet yakasın çâk ve seng-i melâmetten bî-bâk, mest ü lâ-übâlî-vâr ve âşık-i bî-karâr olup, gece gündüz o âsitâne-i devlete zâir ve leyl ü nehâr o harîm-i izzete mücâvir olalar. Bir meyden nûş ettir ki, selsebîl ona hasret ede, ve bir kadehten sun ki, câm-i Cem ona reşk ede. Bir meyden ver ki, ârız-i sâkî gibi tâbinâk ola, ve bir kadehten sun ki, lebleri gibi sâfî vü pâk ola.”¹³⁸⁸

Sinan Paşa, elest aktini; “Şol şarâb-ı ezelî ki **elest gününde** içirdin, ebedî eksik eyleme”¹³⁸⁹ “İlâhî! **Elest** mestliğini müdâm et.” “İlâhî! “Belî” ‘ahdini ber-devâm et”¹³⁹⁰ diyerek açık bir şekilde duâ ederek dile getirmektedir.

Safa tütsüsünü can micmeresinden tüttüren şüphesiz Allâh’tır: “İlâhî! Safâ buhûrunu cân **micmeresinden** sen tütüzdür.”¹³⁹¹

Allâh, gönül erlerine yardımını eksik etmesin: “Hak Taâlâ onun dîn emrinde sa’yine göre ahîrette cezalar ve o yolda zahmetine göre cennette safâlar müyesser edip, dâimâ ülemâ-yi şerî’ate rûhundan imdâd ve safâ-yi bâtın ehline revânından **istimdâd** eksik etmeye.”¹³⁹²

Müellif duâyla Allâh’dan kıyamete kadar âşıkların kavuşma nimetinin latîfliğini ve ayrılıktan duyduğu aşk hazının sevabına nâil etmesini dilemektedir: “Hak tâ haşredeğin her âşıka **vuslatta** dîdârı ni’metinin ve firkâtte aşk lezzetinin şükrü sevâbını onun rûh ü revanına **vâsıl** kalıp, tâ kıyamete değin her aşk ehlinin enfâs-i âh-âlûdu adedince ve her derd ehlinin âh-i ciğer-sûzu sayısınca salevât-i tayyibât ve teslimât-i nâmiyât-i zâkiyât -ki revâyih-i abîr u anber-i bihişt gibi muşk-bû vü muanber ve fevâyih-i nesîm-i abher-i cennet-sirişt gibi hoş-tîb u muattar ola- ihdâ ve iblâğ ede.”¹³⁹³

¹³⁸⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 575-577.

¹³⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 181.

¹³⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 403.

¹³⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 595.

¹³⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 791.

¹³⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 631.

3.10. FAKR

Fakr kelimesi sözlükte “fakirlik, ihtiyaç sâhibi, yoksulluk” gibi anlamları karşılamaktadır.¹³⁹⁴ Tasavvufî terim olarak, Allâh dışındaki her şeyi gönülden temizleyerek elde bulunan her şeyi Allâh rızâsı için yapmak, insanın kendi varlığı da dâhil her şeyin Allâh’ın lütfu olduğunu tasdik etmektir.¹³⁹⁵ Fakr; sâlikin kendisini dâima Allâh’a muhtaç bilmesi, Allâh’ın hiçbir şeye ihtiyâcı olmadığını kavramasıdır.¹³⁹⁶ Mâsivâyâ bağlanmaması, her şeyin tasarrufunun Allâh’ın kudret elinde olduğunu bilmesidir.¹³⁹⁷ Gönünden Allâh sevgisi dışındaki bütün sevgileri çıkaran mutasavvıflara “fukara” adı verilmektedir.¹³⁹⁸ Bu bağlamda tasavvufun ilk dönemlerinde şeyhlere “*Hâdimu’l-fukarâ*” adı verilmiştir.¹³⁹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de “*fakr*” kelimesi bir âyette,¹⁴⁰⁰ fakir ve bunun çoğulu olan fukarâ kelimeleri on iki âyette¹⁴⁰¹ geçerken “*fakir*” ile yakın anlamda kullanılan “ *miskin*” ve çoğulu “*mesâkîn*” gibi kelimeler de çeşitli âyetlerde geçmektedir.¹⁴⁰²

Sinan Paşa’nın tasavvuf anlayışında fakr ve acz önemli bir yere sahiptir O fakrı; insanın Allâh’a karşı kulluğunda ve kemâle ulaşmasında çok önemli bir vesîle olarak görmektedir. Bu i’tibârla, insanın Allâh’a şükürden âciz olduğunu kabul etmesi de hakikî fakrdır. Fakr, acz ile alâkalıdır. Kişinin, kemâl yolundaki eksikliğini bilmesi, aczinin ve fakrının farkına varmasından mülhemdir. Sinan Paşa’ya göre, “*fakr tevhîdin ilk varılacak noktasıdır.*” Tevhîd ibâdetin sadece Allâh’a özgü olmasıdır.¹⁴⁰³

Sûfilere göre tevhîd duygu ve sevgi ağırlıklıdır, keşif ve ilhama dayanarak sülûkü gerektirir. Sinan Paşa için fakr, kalbi ve gönülden arındıran, başa gelen her şeye râzılık verendir:

¹³⁹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 158.

¹³⁹⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182.

¹³⁹⁶ Herevi, Ebû İsmâil Abdullah Ensârî, *Menâzilu’s Sâirin*, Kahire 1908, 28; Aktaran: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012, 131.

¹³⁹⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182-183.

¹³⁹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 158.

¹³⁹⁹ Hamza Üzümlü, Ebu’l-Hasan Harakani’de Fakr Kavramı, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kars 2013, 2, Sayı:5, 100.

¹⁴⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm; Bakara, 2/268.

¹⁴⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm; Âl-i İmran 3/181; Nisâ 4/6; Tevbe 9/60.

¹⁴⁰² Kur’ân-ı Kerîm; Bakara, 2/83, 177, 215; Nisâ, 4/36; İnsân, 76/8; İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38; Süleyman Uludağ, “Fakr”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 132-134.

¹⁴⁰³ Berat Sarıkaya, İbn Teymiyye’nin Tevhîd Anlayışı ve Pratik Tevhîd Vurgusu, *Gümüşhane Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, 2015/4, 4, Sayı 7, 2-3.

“**Fakr** tevhidin ilk konağıdır
Kalbi ve gönlü temizleyen odur

Fakr kendini teslim etmektir
Râzî olup **fakrı** ululamaktır.”¹⁴⁰⁴

Fakr’la alâkalı olarak, şu mealdeki âyeti zikredilebiliriz: “Ey insanlar! Siz Allâh’a muhtaçsınız. Allâh ise her bakımdan sınırsız zengin olandır, övülmeye hakkıyla lâyık olandır”¹⁴⁰⁵ Sinan Paşa da “*Fakr mümkün lâzımdır; hâcet mahlûka dâimdir*”¹⁴⁰⁶ demek sûretiyle, bu alâkayı belirtmektedir. Sinan Paşa bir diğer şekilde, fakr kelimesini fenâ terimiyle kullanmaktadır:

“Cümle fânî sürer fenâda safâ
Defter-i nakş-i “entümü’l-fukarâ”¹⁴⁰⁷

Sinan Paşa, fakrı bir şuûr meselesi olarak dile getirmektedir. O’na göre, Hakk’a karşı duyulan muhabbet, insanı dünya nimetlerinden men eder. Ancak fakr, âlemin Allâh’ın kudretinin eseri olduğunu bilerek tefekkür etmektir:

“**Fakrı** sen pek de işe yaramaz görme
Fakr iki cihânda övünmeye vesile”¹⁴⁰⁸

Sinan Paşa’ya göre, fakr insanın dış âleminde değil iç âleminde sahip olduklarıdır. Paşa; fakrın halk arasında uzlette olarak iç dünyasında sadece Hakk’la olarak kazanıldığını belirtmektedir:

“Bir yalnızlık köşesini seçmiş olmak
Rabb’ine tevekkül etmeyi iş edinmek”¹⁴⁰⁹

¹⁴⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 249.

¹⁴⁰⁵ Kur’ân-ı Kerîm; Fâtır, 35/15.

¹⁴⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 471.

¹⁴⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 543.

¹⁴⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 408.

¹⁴⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 408.

Mutasavvıfların fakr hakkındaki bazı görüşleri şu şekildedir: Eraydın’a göre fakrın tanımı:

“Fakr, kendinde bir varlık görmemek, her şeyi Hakk’a ırcâ etmek, insanın şahsının, amelinin, hâlinin Cenâb-ı Hakk’ın bir lütfu olduğunu kabul etmek, dünya malına bağlanmamak, nefse karşı olan alâkayı kesmek, onu besleyen bütün yolları kapamak, her şeyin tasarrufunun Hakk’ın kudret elinde olduğunu yaşamaktır.”¹⁴¹⁰

Zünnûn Mısırî’ye göre, “*Fakr diliyle ihtiyaçlar talep edilmelidir.*”¹⁴¹¹ Ârifin ilk derecesi fakirliğe katlanma, sonra vasıl olma, daha sonrada hayret etmektir.¹⁴¹² Yılmaz’a göre fakr; bir şeye sâhip olmamak, sâhip olunsa dahi ancak başkalarına fayda sağlamak için mâlik olmak, her şeyin Allâh’a ait olduğunu bilmektir. Bu nedenle bütün varlıklar Cenab-ı Hakk’a muhtaçtır. Kul, kendisinde bir varlık görmemeli, her şeyi Hakk’a döndürmeli, şahsını, amelini, hâlini, makâmını Allâh’ın lütuf ve ihsânı olarak kabul etmelidir. Her şeyin gerçek sâhibi Allâh’tır. Bu yüzden bütün varlıklar Allâh’a muhtaçtır.¹⁴¹³ İmam Gazâlî’ ise; başkasına muhtaç olana fakir denileceğini, bu malca ihtiyaç olursa, ona fakir ismi verilmeyeceğini belirtmektedir.¹⁴¹⁴

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde geçen “fakr” kavramını iki ayrı kısımda inceleyebiliriz: Bunlardan biri sûret fakirliği diğeri mana fakirliğidir.¹⁴¹⁵

3.10.1. Sûret Fakirliği

İhtiyaç duyulan mala ve eşyaya sâhip olmamaktır. Kur’ân’daki: “*Ganimet malları, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir*”¹⁴¹⁶ âyetinde bahsedilen fakirdir. Bu anlamdaki fakirlik, hadislerde de: “*Fakr, insanı nerede ise küfre düşürecekti.*” “*Fakirlik, iki cihânda yüzkarasıdır*” şeklinde ifâde edilir. Fakr, ihtiyaç duyulan şeye mâlik olmamak ve bunun ateş gibi kişinin içini yakmasıdır.¹⁴¹⁷

¹⁴¹⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182-183.

¹⁴¹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 184.

¹⁴¹² İbn Fûrek, *El-İbâne an Turuki’l-Kâsîdîn, Tasavvuf Istılahları*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 25, Dini İlimler Serisi: 2, Çeviri: Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Birinci Baskı, İstanbul 2014, 334/5.

¹⁴¹³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177-179-180.

¹⁴¹⁴ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 184.

¹⁴¹⁵ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182.

¹⁴¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm; Haşr, 59/8.

¹⁴¹⁷ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 178.

3.10.2. Mana Fakirliği

Tasavvufta aslolan mânevî fakirliktir. Mânevî fakirlik beşerî sıfatlardan arınıp kendini mâlik görmeyendir. Bu kişiler sayısız mal ve mülk sâhip olsalar bile, hiçbirine gönül vermezler. Servetin kölesi değil onu kendine köle ederler.¹⁴¹⁸

Tasavvuf ehli sûfiler kendilerinde varlığı görmeyip, sâhip oldukları her şeyin Allâh'ın lütfu olduğunu bilirler. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde mana fakirliğinden birçok yerde bahsedilmiştir. “*Ey insanlar, siz Allâh'a karşı fakir; yani muhtaçsınız. Allâh ise ganîdir; yani her şeyden müstağnidir*”¹⁴¹⁹ âyeti mânevî fakirliğe işaret etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in , “*Fakr, benim medâr-ı ıftihârımdır.*”, “*Allâh'ım beni fakir yaşat, fakir öldür ve fakirlerle haşret!*”, “*Allâh'ım beni sana karşı muhtaç (fakir) kılarak müstağni eyle, kendinden başkasına muhtaç (fakir) etme!*” gibi hadis-i şeriflerinde fakr da kastedilen mana bâtinî anlamdaki fakrdır.¹⁴²⁰ Mânevî fakirlik mala sâhip olmamak değil, mala köle olmamaktır. Gerçek fakr, kişinin nefsi için değil, Allâh için olmasıdır. Allâh'dan başka hiçbir şeye meyil ve muhabbeti olmayan kişi fakra erişmiştir.¹⁴²¹

Sinan Paşa fakrı mânevî yönden incelemiştir. Bu konudaki fikri tam bir sûfî gibidir. Sûfî, kendisinde bir varlık görmeyendir. Fakir ise, kendini fakr içinde, Allâh'a yaklaşmak için yok edendir. Sinan Paşa'ya göre; sûfî dünyâ endişesi olmayandır. Dünyevî varlığa değer vermeyen, yoklukta sabreden, varlıkta karşılıksız dağıtan, ayırım yapmadan herkese iyilikte bulunandır. İnsanlar arasında ayırım yapmadan gece gündüz Rabbi'ne tevekkül edendir. Fakrını her şeyden üstün görendir. Sinan Paşa'nın belirttiği fakr sâhibi bir dervişin seyr u sülûku¹⁴²² şu şekildedir:

“Gönlünde ad san düşüncesi olmamak

Seçkin ve sıradan herkes, yanında bir olmak

¹⁴¹⁸ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 182.

¹⁴¹⁹ Kur'ân-ı Kerim; Fâtır, 35/15.

¹⁴²⁰ HamzaÜzüm, Ebu'l-Hasan Harakani'de Fakr Kavramı, 3-4.

¹⁴²¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 179.

¹⁴²² “Seyr u sülûk” Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde mânevî ve ruhi yolculuk. Seyr u sülûkun gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip tam anlamıyla kendisini İlâhî iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu Süretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân veren kâmil insan mertebesine yükselmesidir. Bir müridin seyr ve sülûkunu tamamlaması bu ehliyeti kazanması anlamına gelir. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 316.

*Gece gündüz yalnızlığı sanat edinmek
Bu cihânla ilgili endişesi olmamak*

*Bir yalnızlık köşesini seçmiş olmak
Rabbi'ne tevekkül etmeyi iş edinmek*

*Dâima **fakr**ının kadrini bilmek
Fakrının üstünde oturur olmak”¹⁴²³*

Fakr yolu, sâlikin varmayı hedeflediği en kıymetli hazinedir. Allâh’a hakîkî kul olmanın değeri ise paha biçilemezdir. Fakr, genellikle tasavvuf ve zühd kavramlarına yakın anlamda kullanılmaktadır. Sinan Paşa’ya göre dervişlik ile fakr arasındaki râbta şu şekilde olmalıdır:

*“**Fakr**, öyle bil ki, dervişin sevdiği
Fakr, öyle bil ki, dervişliğin erginliğidir”¹⁴²⁴*

Sinan Paşa’ya göre, sûfinin asıl gayesi dünyada ad, şan, şöret, mal, mülk sahibi olmak değildir. Ukbâda ise cennet sevgisi, cehennem korkusu değildir. Sûfî’nin asıl gayesi sadece Allâh’ın rızâsıdır. Bunu hayatına dercetmiş kişi için her türlü çile, belâ güllük gülistanlık olur. Dünyada sâhip olduğu her şeyin Rabbi’nin olduğunu bilir. Allâh’tan gelene sabır ve şükürle itaat eder. Fakr içinde ve her dâim Rabbini anar. Nefsini Allâh için bir kenara bırakır. Fakirlik onun için bir nevî padişahlıktır:

*“Eziyet ve belâya sabreden er
Fakr mülkünde pâdişahlık eder*

***Fakr** nefsinin teslim etmektir
Râzı olup fakrı tazim etmektir*

*Ve fakrına hoşnut ve şükreder olmak
Fakr içinde Rabb’ini anmak”¹⁴²⁵*

¹⁴²³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 249.

¹⁴²⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 250.

¹⁴²⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 406.

3.11. FERZÂNE

Ferzâne sözlük anlamı olarak; âlim, bilgin, seçkin, emsâlinde farklı, mümtaz manalarında. Tasavvufî ıstılahta ise, nefsânî bağlardan sıyrılmış kimse, derviş olarak kullanılmaktadır.

“*Beyân-ı Tevhîd*” başlığı altında, din yolunda kemâle ermek isteyenlere akıl gözünün açması öğütlenerek bilgi ve irfan sahibi olan aklın üstad olarak ona yeterli olduğundan bahsedilmektedir. Aklın bilgi ve irfân sâhibi biri gibi tasavvur edilmesi aklın, ilmi ve bilgiyi temsil etmesidir:

“*Aç hured ceşmin nazar kıl pîş u pes*

Akl-i ferzâne sana üstâd bes”¹⁴²⁶

Akl-ı ferzâne insana yoldaş olduğunda ilme’l-yakîn nüktesi eksik olmaz:

“***Akl-i ferzâne çü ola hem-nişîn***

Eksik olmaz nukte-i ilmi’l-yakîn”¹⁴²⁷

Nefsânî bağlardan sıyrılan zühd muma, gönül kuşu da pervaneye teşbîh edilmektedir. Dervişlik akıllı kişinin işine temeldir:

“*Zühd şem’ u murg-ı dil pervânedir*

Zühd esas-i kâr-i her ferzânedir”¹⁴²⁸

Hak yolunda âşık olan yiğitler ve sâdık olan bilgili erler sonunda aşkının çölünde şaşkındır:

“*Gâh olur ki yolunda âşık olan merdâneleri ve muhabbetinde sâdık olan ferzâneleri âhır aşkın beyâbânında hayrân u giryân ve hicrin bevâdisinde vâlih u atşân.*”¹⁴²⁹

¹⁴²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 63.

¹⁴²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 109.

¹⁴²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 235.

¹⁴²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 333.

3.12. FİRDEVŞ

Firdevs klasik Türk edebiyatında “*cennet, cennet bahçesi, bahçe*” gibi esas anlamının yanında “*firdevs-i berîn, firdevs-i a‘lâ, bâğ-ı firdevs, gülşen-i firdevs*” gibi müttehit tamlamalarla birlikte sevgilinin bulunduğu yeri, yüzünü ve çeşitli güzelliklerini ifâde etmek için kullanılır. “*Firdevs-i a‘lâ*” bütün güzelliklerin kaynağı olarak kabul edildiği için sevgilinin bu yöndeki vasıfları da cennet güzellikleriyle zikredilir. İrmak ve pınarların kaynadığı, görülmemiş ve duyulmamış güzelliklerin, hûrilerin, muhteşem köşk ve sarayların bulunduğu zümrüt gibi yemyeşil bir mekân olarak tasvir edilen firdevs “cennet, adn, behişt, ravza gibi kelimelerle ve bunların çağrıştırdığı hûri, gılman, hulle, istebrak, selsebîl, bağ, gülşen, tûbâ, saray, dîdar, arş, ferş, livâ” gibi unsurlarla birlikte kullanılmaktadır. Fars edebiyatında firdevs kelimesi daha çok “*firdevs-rû, firdevs-likâ, firdevs-girdâr, firdevs-mânend, firdevs-meclis, firdevs-manzar, firdevs-vâr*” gibi birleşik sıfatlar halinde kullanılmıştır. Firdevs-i a‘lâ bütün güzelliklerin kaynağı olarak kabul edildiği için sevgilinin bu yöndeki vasıfları da cennet güzellikleriyle anlatılır. Manzum ve mensur ilmihal kitaplarıyla *Envârü’l-âşıkın, Muhammediyye* gibi dinî eserlerde, ayrıca mevlid ve mi‘râciyyelerde cennetle ilgili bilgi verilirken firdevsten de bahsedilmiştir.¹⁴³⁰

Sinan Paşa; Allâh’ın esirgemesini, bağışlamasını firdevs bahçesinin güzelliğinin yanında değersiz olarak görmektedir. Müellif söz konusu eserde “firdevs” terimini cennet anlamıyla kullanmaktadır:

“İlâhi! Sen o rahmânsın ki, **gülşen-i firdevs** rahmetin hâdayıkının kem gülzârıdır, ve sen o kakhârsın ki, tabakât-i cehennem gazabın âteşinin ednâ şerârıdır.”¹⁴³¹

“Sütûn-i sâyebânın şâh-i tûbî
Fezâ-yi dergehin **firdevs-i âlî**”¹⁴³²

¹⁴³⁰ Mustafa İsmet Uzun, “Firdevs”, *DİA.*, C.,XIII, İstanbul 1993, 124-125.

¹⁴³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 101.

¹⁴³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 669.

3.13. HAVF ve RECÂ

Havf, “*Allâh azabı, gazabı ve cehennem korkusu*”manasındadır. Gelecekte elde edilmesi umulan iyi bir şeyden veya başa gelmesinden endişe edilen kötü bir şeyden ileri gelen korkudur. Havf, Allâh’ın halkı ibadete ve iyi işlere sevk etmek için kullandığı bir kamçıdır.”¹⁴³³ Allâh’ın kahrından korkarak dinde sabit olmak ve yasaklanan şeylerden, günahlardan utanmak ve bu hususta üzüntü duymaktır.¹⁴³⁴ Havf’ın sözlük anlamı “korkmak,¹⁴³⁵ endişelenmek, sakınmak” gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufi bir terim olarak ise, “Allâh korkusu”¹⁴³⁶ anlamına gelen havf; Kur’ân-ı Kerim’de “korkma,”¹⁴³⁷ bilme,”¹⁴³⁸ ve “güvensizlik”¹⁴³⁹ gibi anlamlarda karşılık bulmaktadır.

Allâh korkusu “Havfullah ve Haşyetullah” gibi kelimelerle de aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁴⁴⁰ Recâ ise, “ümit etmek”, “ummak”, “Allâh’tan ümit kesmemek” gibi anlamları karşılamaktadır. İnsanda reca duygusunun ortaya çıkmasına neden olan durum, Rabbinin lütfuna erişebilme isteğidir, tersi ise havf duygusuna neden olur. Kulun buradaki temel görevi ise her iki duygu arasında orta yolu bulup aşırıya kaçmamaktır.¹⁴⁴¹

Recâ, “ummak” anlamında havf ile birlikte değerlendirilen bir durumdur. Pek çok sûfî havf ve recâ dengesinin önemini belirtmiştir.¹⁴⁴² Recâ, kalbin Rabbin lütfuna yakınlığı, Rahman’ın rahmetinin genişliğini, ihsânla oluşan ilmin gücünü tahayyül etmektir. Gönlün cömertlik, kerem ve iyilikten dolayı harekete geçmesidir.¹⁴⁴³ Serrâc’a göre recânın üç derecesi bulunmaktadır: Birincisinde kul Allâh’ın sevabını bekler, ikincisinde Allâh’ın rahmetinin büyüklüğünden recâ hâlinde kalır. Üçüncüsün de ise, sûfî bekleme işini yalnızca Allâh’a hasreder.¹⁴⁴⁴

¹⁴³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 161.

¹⁴³⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 107.

¹⁴³⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 107.

¹⁴³⁶ Cehennem korkusu ve cennete girmeme endişesi de bu korkuya dâhildir. Burada ”Havf” cesâret anlamında da kullanılır. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 216.

¹⁴³⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/175.

¹⁴³⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/128.

¹⁴³⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/83.

¹⁴⁴⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 216; Serrâc, Ebû Nasr, el Lüma, Kahire 1960, çev. Kâmil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, İstanbul, 1996, 89; Gazâlî, Ebû Muhammed b. Muhammed, *İhyâü Ulûmi’- Dîn*, Kahire 1339, 152.

¹⁴⁴¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 107.

¹⁴⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 216-222.

¹⁴⁴³ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 224/5.

¹⁴⁴⁴ Serrâc, Lüma, 57-58.

Sinan Paşa, havf ve recânın Allâh yolunda, birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu belirtmektedir. İmânı, bir kuşa benzeterek, bu kuşun iki kanadı havf ve recâdır. İmân kuşu havf ve recâ kanatları olmadan uçamaz:

*“İmân kuştur, korku ve umut kanatlar
Kanatsız kuş nasıl olur da uçar*

*Yahut Hak yoluna gidene iki ayak
Biri olmasa başarılmaz yol almak”¹⁴⁴⁵*

Ebû'l Kâsım Hakîm'e göre havf; haşyet ve rehbet olmak üzere iki kısımdır. Rehbet sahibi korktuğu zaman kaçar ve çâreyi kaçmakta bulur. Haşyet sahibi ise Rabbine siperlenir.¹⁴⁴⁶ Kaçıştaki sebep Mevlâ'ya varmaktır. *“Biz ona şah damarından daha yakınız”¹⁴⁴⁷ “Nereye yönelerseniz Allâh oradadır”¹⁴⁴⁸* gibi âyetler bütün kaçışların sonunun Allâh'a vardığının göstergesidir.

Sinan Paşa'ya göre sûfi, havf ile recâ arasında bulunur. Allâh'ın lütfuna kavuşabileceği ümîdi, gazabına uğrayabileceği de korkuyu yansıtır. İkisi arasındaki bağ mutedil olarak Allâh'a sığınmalıdır:

*“Gözü önünde dura **havf u recâ**
Kıla birinden birine ilticâ”¹⁴⁴⁹*

Sinan Paşa bu beyitte Allâh'ın rahmetinden ümît kesilmemesi gerektiğini âyet-i kerimeyle vurgulamıştır. Şüphesiz Allâh kullarına karşı lütufla muâmele etmektedir:

*“Kimlerdir onlar büsbütün ümît kesen
O Tanrı “Ümidinizi kesmeyin”¹⁴⁵⁰deyip dururken”¹⁴⁵¹*

¹⁴⁴⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 182.

¹⁴⁴⁶ Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, 217.

¹⁴⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Kaf, 50/16.

¹⁴⁴⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/115.

¹⁴⁴⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 183.

¹⁴⁵⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Zümer/53.

¹⁴⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 184.

Sinan Paşa, korkunun ve ümîdin insanın nefsinin Allâh’a bağlayan bir yol olduğunu belirterek, ikisinin oranının eşit olmasını gerektiğini vurgulamıştır. Bunu başaran sâlik kemâle erişir:

*“Öyleyse umutla korku birlikte olmalı
Böylece kişi din işinde yol bulmalı”*¹⁴⁵²

Bir mümîn için korku da ümit de gerekli görülür. Ancak, korku sınırı aşarsa mümînin kalbi dâima kanar:

*“Korku ölçüyü aşarsa eğer
İnsanın yüreği sürekli kanar”*¹⁴⁵³

Sinan Paşa, kulun ibadetine güvenip havftan uzaklaşmamasını ve günahlarından dolayı recâsını kaybetmemesi gerektiğini sıklıkla ifâde etmektedir:

*“Kişi adlini görse korkmaz olur
Affına baksa yine aklı başına gelir”*¹⁴⁵⁴

Müellif, sûfinin dâima Hak’tan korkup ağlamasını, gece ve gündüz korku ile ümîd arasında olmasını belirtmektedir:

*“Kıl hemîşe Hak’a huşû’ u bükâ
Rûz u şeb ol meyân-i havf u recâ”*¹⁴⁵⁵

¹⁴⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 182.

¹⁴⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 182.

¹⁴⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 182.

¹⁴⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 126.

3.14. HİKMET

Hikmet, düşünme yetisinin ılımlı şekilde cerayan etmesi; uygulamayla, tecrübeyle kazanılan doğru bilgidir.¹⁴⁵⁶ Hikmet, eşyanın sırlarını öğrenmek, bilmek, sebep ve sonucun arasındaki râbitayı keşfetmektir. Kâşânî'ye göre hikmet dört türlüdür: Birleştirici hikmet, doğruyu ve gerçeği anlamak ve ona uyarak amel etmek, doğru olmayı da bilip ondan kaçmaktır. Dile getirilen hikmet, duyan herkesin müstefid olduğu hikmettir. Hakkında susulan hikmet, sâlikin ihâta etmesi gereken hakîkât ilminin sırlarıdır. Bilinmeyen hikmet, yaratılıştaki sırrın kullardan saklandığı hikmettir. Hikmet sahibi, hikmeti idrâk edip ve ona uyarak amel eden insandır.¹⁴⁵⁷

İbn Manzûr, hikmetin özellikle Allâh'a nisbeti hâlinde “*en değerli varlıkları en üstün bilgiyle bilmek*” olduğunu belirtir. Cürcânî'ye göre hikmet; *insanın gücü ölçüsünde nesnelerin mahiyet ve hakikatlerini bilmesidir*. Hikmet; bir ilimdir ki, onda eşyanın hakîkâtları, varlıkta bulundukları durumda, beşeri güç ölçüsünde araştırılır. Bu, ilâhî olmayan nazarî bir ilimdir.¹⁴⁵⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de hikmet, on yerde kitap kelimesiyle beraber olmak üzere yirmi defa geçmektedir; ayrıca üç defa “mülk”, birer defa da mev'iza, hayır, âyet kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır; “hikmetün bâliga” terkibi ise bizzat Kur'ân-ı Kerîm'i ifâde etmektedir.¹⁴⁵⁹

Âlimler hikmeti “*hem bilgide hem fiil ve davranışta mükemmellik ve kusursuzluk*” şeklinde tanımlamaktadır. Hikmet; Allâh'ın ilminde ve fiillerinde olmak üzere iki yönüyle ele alınarak birincisine “nazarî hikmet”, ikincisine “amelî hikmet” adı verilmektedir. Mâtürîdî hikmeti “tam uygunluk” olarak açıklamaktadır. “Her şeyi yerli yerine koyma” şeklinde de ifâde edilebilen bu tanım aynı zamanda “adl”in de karşılığıdır. Hikmet gizli menfaat ve maslahatlar hakkında Allâh'ın özel bilgisidir. Başka bir deyişle en değerli şeyleri en iyi şekilde tasavvur etmektir. En faziletli ve yüce varlık Allâh olduğundan O'ndan başka hiçbir varlık nesnelerin hakîkatini ve bütün yönlerini bilemez, dolayısıyla gerçek hakîm Allâh'tır. Sanatların inceliklerine vâkıf olan ve onları maharetle uygulayan insanlara da hakîm denebilir, ancak onlardaki mükemmellik de Allâh'a âittir.¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 169.

¹⁴⁵⁷ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 222-223.

¹⁴⁵⁸ Cürcânî, *Tarifât, Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 89.

¹⁴⁵⁹ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *DİA.*, C.,XII, İstanbul 1998, 503-511.

¹⁴⁶⁰ M. Sait Özervarlı, “Hikmet”, *DİA.*, C., XVII, İstanbul 1998, 511-514.

Hikmet erleri, Allâh'ın hikmet bilgisinden âcizdir:

“Kadîmdir ki, ukûl-i mütekaddimîn u müteahhırîn dâire-i kıdemine kadem basa maz; Hâkimdir ki, hükemâ-yi evvelîn u âhurîn **hikmeti** ma'rifetinden dem uramaz.”¹⁴⁶¹

“Gönül erlerine ilim ve **hikmet** öğreten

Azıkla beslenenlere yeterince rızık veren”¹⁴⁶²

Ezeller ezeline dile gelmez hükmedici ve hikmet sahibi yaratıcı yüce Allâh:

“Îlâhî! Sen o kâdir-i kadîm ve sâni'-i hakîmsin ki, ezel-i âzâlde celâbîb-i estâr-i sıfât ve hucüb-i ehadiyyet-i zât.”¹⁴⁶³

Bülbüllerin şarkısı kudretini övmek içindir. Bahar mevsiminde çiçek bahçelerinde dalların tebessümü hikmetin karşısındaki şaşkınlıktandır:

“Terennüm-i bülbülân-i bostân menâbir-i eşcârda senâ-i kudretin için; tebessüm-i gülünân-i gülistân fasl-i bahârda taaccub-i **hikmetin** için.”¹⁴⁶⁴

Evrene sonsuz dirliğiyle hükmeden, cin ve insanı var eden, bilgisi sınırsız, hikmet güzelliklerini ortaya seren; levh ve kalemi var eden, ateş ve ışığı yaratan; karıncayı doyuran, rahmet kapılarını açan; ma'rifet yollarını gösterici, yoktan var eden ve yok edip yeniden diriltlen; zorbayı ve sapkını buğzeden yüce Allâh:

“Îlâhî! Ey pâdişâh-i âlem, ey mûcid-i cinn u âdem! Ey sâni'-i dânâ ve ey fâil-i tûvânâ! Ey muzhir-i bedâyi'-i **hikmet** ve ey mubdi'-i levh u kalem! Ey Hâlik-ı nâr u nur, ey râzık-ı mâr u mûr! Ey güşâyende-i ebvâb-i rahmet, ey nümâyende-i asbâb-i ma'rifet! Ey mubdi' u muîd, ey kâhir-i her cebbâr u anîd!”¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 49.

¹⁴⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 56.

¹⁴⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 79.

¹⁴⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 87.

¹⁴⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 89.

3.15. HIRKA

Sözlükte “delmek, yırtmak” anlamına gelen hark kökünden türeyen hırka kelimesi “*kumaş parçası, yamalık; yamalı ve eski elbise*” manalarına gelmektedir. İlk dönemlerde zâhid ve sûfilerin, tarikatların oluşumundan sonra da tarikat mensupları zühd ve takvâ sembolü olarak hırka giymişlerdir. Hırkanın şekli zamana, mekâna ve tarikatlara göre değişerek ve birçok çeşidi bulunmaktadır. VII. ve VIII. yy.’larda yaşamış olan bazı zâhidler yün ve çuhadan yapılan, “abâ” veya “sûf” denilen kalın ve kaba elbiseler giymişlerdir. Bu onların dünyaya önem vermedikleri, nefislerinin rahatı düşünmedikleri ve gösteriştan kaçındıklarını göstermektedir. Giydikleri elbise sûfdan yapıldığı için genellikle “sûfi” ve “tasavvuf” kelimelerinin bu kökten geldiği belirtilmektedir.

Tasavvuf kaynaklarında Hz. Peygamber’in Ehl-i beyt’ini abası altına alması, şâir Kâ’b b. Züheyr’e hırkasını vermesi, Kur’ân’da Yûsuf sûresinde Hz. Yûsuf’un gömleğinden bahsedilmesi, hırka giymenin tasavvuf âdâbı içinde yer almasına delil olarak sunulur. Resûl-i Ekrem’in, hırkasının Veysel Karanî’ye verilmesini vasiyet ettiği ise yaygın bir inanç olarak görülür. Hırka genellikle “irade hırkası” ve “teberrük hırkası” olmak üzere ikiye ayrılır. İrade hırkası, mürid olanların giydikleri hırkadır. Müridin şeyhin elinden hırka giymesi, şeyhinin kendisini dilediği gibi eğitime ve yetiştirme hakkına sahip olduğu, bu eğitimden beklenen faydanın sağlanabilmesi için müridin şeyhine bağlı kalmaya söz verdiği, yüklediği görevleri yerine getirmeyi kabul ve ona biat ettiği manasındadır. Şeyhin müride hırka giydirmesi sırasında genellikle tekkede bir tören yapılması âdet üzeredir.

Tasavvufa ilgi duyan ancak bir tarîkata intisâp etmemiş kimselere giydirilen hırkaya “teberrük hırkası” adı verilir. “Muhîb kisvesi, muhîb hırkası” gibi adlar da verilen bu hırkayı giyenlerin sûfilerden feyiz alacağı, onların edebini takınacağı, müridlik hırkasını giyecek bir seviyeye yükseleceği ümid edilir. Sûfiler ve tarikat ehli, özellikle semâ ve zikir meclislerinde “semâ hırkası” denilen özel kıyafet giyerler. Semâ meclisinde vecde gelen bir dervîş bazen üzerindeki hırkayı çıkarıp atar, hatta bazen parçalayıp fırlatır. Bu davranışa “tarh-ı hırka, remy-i hırka, temzîk-i hırka” gibi isimler verilir. Hırkaya şekillerine göre “abâ, kisâ, fûta, hulle, bürde ferecî, bürde tennûre, delk haydariyye” gibi isimler verilmiştir.¹⁴⁶⁶

¹⁴⁶⁶ Süleyman Uludağ, *DİA*, “Hırka”, C.,XVII, İstanbul 1998, 373-374.

Tazarru'-nâme'de hırka terimi genellikle “*hırka-pûşân*”, “*tâc u hırka*”, “*hırka-pûşî*” terkihiyle müttehit kullanılmaktadır. Hırka giyenler Hakk'ın rızâsını dileyenler, bade içenler O'na tutulanlardır:

“*Senin talebinde hırka-pûşân*
Senin hevesinde bâde-nûşân”¹⁴⁶⁷

Gösteriş, şöhret ve istismar için hırka giyen dervişlerin hırkanın anlam ve amacını bilmedikleri, iki dünyasını da kaybettikleri vurgulanmaktadır:

“*Tâc u hırka giyer u zerrâk-ı dîn*
Dervîşindir tâc-i terk-i âlemîn”¹⁴⁶⁸

Dergâhda hırka giyenler, yokluk pazarında can satanlardır:

“*Cân-fürûşân-i bârigâh-i adem*
Hırka-pûşân-i hânekâh-i kıdem”¹⁴⁶⁹

“Allâh'ın boyası” ile boyananlar hırka giyenlerdir:

“*Nûş-künân-i deryâ-yi kerem; hırka-pûşân-i “sıbgatu'llâh”, bâde-nûşân-i “fitratu'llâh”; ârifân-i maârif-i Râbbâni, hâzinân-i esrâr-i Sübhânî*”¹⁴⁷⁰

Hız. Peygamber'in saç, gökyüzünün bir halkasına teşbîh edilerek yeryüzünün de derviş köyünün tekkesi olduğu vurgulanmaktadır:

“*Âsümân bir halkasıdır müyunun*
Hırka-pûşî hânekah-i kûyünün”¹⁴⁷¹

¹⁴⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 401.

¹⁴⁶⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 419.

¹⁴⁶⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 543.

¹⁴⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 623.

¹⁴⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 665.

3.16. İLİM

İlim¹⁴⁷² sözlükte bilmek manasında kullanılmaktadır. Tasavvufî ıstılâha göre ilim, sâdece kitaplardan değil, kişilerin ağzından, sözden değil hâlden ve Hak'ta fânî olanlardan öğrenilmektedir.¹⁴⁷³ İlim, nefsin mâlûmâtının kendi zâtındaki fikirlerini tasavvur etmesidir.¹⁴⁷⁴

Hız.Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, üç çeşit ilim vahyedilmiştir:

3.16.1. İlm-i Ahkâm

Açıklamak zorunda olduğu ilim.

3.16.2. İlm-i Sırr-ı Kader

Bazı havâssından başkasına arzı yasaklanmış ilim.

3.16.3. İlm-i Esrâr

Açıklamakta gerekli olduğu ilim.¹⁴⁷⁵

Tasavvufî ıstılâh'a göre ilim, iki manada kullanılmaktadır:

Kesbî ilim ve vehbî ilim:

Kesbî ilim; kazanmakla elde edilen ilimdir. Bu, tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir. Kesbî ilim, akıl yolu ile şerât-ı garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsulüdür. Bununla helâl, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır.

Vehbî ilim ise; Allâh'ın kulunun kalbine verdiği ilimdir. Buna ma'rifet denir. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebîlere mahsus olur, şâyet ilhâm olursa hem enbiyâ, hem de evliyâyâ mahsus olur.¹⁴⁷⁶

Sehl b. Abdullah Tüsterî'ye göre; "İlimler üç türlüdür: İlim minellâh: Emir, yasak, ahkâm ve hadleri içeren zâhir ilmidir. İlim ma'allâh: Havf, recâ, mehâbet ve şevki içeren bir ilimdir. İlim billâh: Allah'ın sıfatlarını içeren bir ilimdir."¹⁴⁷⁷

¹⁴⁷² İlim; bilgi. Bilen için meydana gelen hakîkattir. Bu hakikat bulundukları hâl üzere mevcuda mâduma kifâyet gelmektedir. Abbürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 397. Tas. Ma'rifet, irfân, kendini bilmek, sûfinin kendini bilmesi olarak tanımlanmaktadır. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184;

¹⁴⁷³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 184.

¹⁴⁷⁴ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 430.

¹⁴⁷⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 433-435.

¹⁴⁷⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 237.

¹⁴⁷⁷ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 435.

İlmin kaynağı âyet, hadis, akıl, duyu organlarıdır. İlim sahibi kimselere ise âlim adı verilmektedir.¹⁴⁷⁸

Sinan Paşa “*İşâret-i İlm*” başlığı altında ilmin, ibâdetin temel yapı taşı olduğunu belirtmektedir. Temeli muhkem olmayan bir yapı zamanla harap olursa, ilimsiz bir ibâdet ne kadar mükemmel olursa olsun amacına ulaşamaz:

*“İlim temeldir, ibadet ise üstüne oturmuş yapı
Temeli olmazsa neye yarar özenle düzülmüş yapı”*¹⁴⁷⁹

Sinan Paşa, “*İlim yanında amel de olursa bir hazine olur*” sözüyle yalnız kesbî ilmi değil, vehbî ilmi de kastetmektedir. O’na göre; bilgiye ulaşmak için kesbî ilim, vehbî ilme vasıta rolündedir:

*“İlim yanında amel de olursa bir hazine olur
Eğer olmazsa, ilim boşuna çekilmiş cefâ olur”*¹⁴⁸⁰

Sinan Paşa, ilimle manayı harmanlayarak tasavvur etmektedir. Sâlikin faydalı ilimlerle hemhal olması, O’na göre ancak akıllı ve manayı doğru kullanma ile neşvünema bulmaktadır:

*“Sûret ilmi yalnızca bedenın kazanç alanı
Manâ ilmi ise ruh ve gönül sanatı”*¹⁴⁸¹

Müellife göre ilim; mâlâyâniden sıyrılıp hakîkati bilmekle başlar:

*“Bendeğî tâat durur pindârı ko
İlm hem bilmek durur güftârı ko”*¹⁴⁸²

¹⁴⁷⁸ Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 221.

¹⁴⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 262.

¹⁴⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 262.

¹⁴⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 262.

¹⁴⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 265.

İlim öğrenmenin ilk amacı Allâh'ı bilmektir. Eğer öğrenilen ilim Allâh'ı bildirmiyorsa faydasızdır:

“Sa’y edip **ilm** okudum sanma sakın
Eylemez ol **ilmi** bil Hakk’a yakın

Şol ki onun **ilmi** heva için olur
Onun işi âh vâý ile kalır”¹⁴⁸³

Canın ve gönlün dirilmesi için ilim okumanın gerekli olduğu vurgulanmaktadır:

“Cehl ile çün mürdedir âb u gilin
İlm oku ki hayy ola cân u dilin”¹⁴⁸⁴

“Na’tü Emîri’l-Mü’minîn Aliyyi’bni Abî Tâlib” başlığı altında; ilim hazinelerinin anahtarı Hz.Ali’nin elindedir:

“O Alî’dir ki, her ma’rifet çeşmelerinin menbâı ondadır, ve her **ilim** hızânelerinin miftâhı elindedir.”¹⁴⁸⁵

Sinan Paşa; insana fayda sağlayan, iyiye yönlendiren ilim ile iştigal etmenin üzerinde durmaktadır. Ömür sermayesi Allâh’ın rızasını kazanmakla harcamalıdır:

“**İlim** okudum, dünyâ için; ömrü geçerdim, hevâ için.”¹⁴⁸⁶

Müellif; “İlim dükenmez genç olur” sözüyle ilmin tükenmez bir hazine olduğunu belirtmektedir. Paşa, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsis ederek yetişmiştir. O’nun hayatında ilim temel esastır. İlim sâlikin yaşama gâyesini keşfetmeye vesiledir.

¹⁴⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 421.

¹⁴⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 263.

¹⁴⁸⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 755.

¹⁴⁸⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 257.

3.17. İLM-İ LEDÜN

Sözlükte ledün; “batın gizli, içeride olan” manalarına gelmektedir.¹⁴⁸⁷ Türkçe’de ledün kelimesi, “nezdinde, yanında” manasına hâiz, Arapça ‘inde’ kelimesi ile eş anlama sâhiptir. Ledünnü; “kat, huzûr, nezd, ind; Allâh’ın katı, huzûru”dur. Ledünniyat; “ilâhî bilgiler, ilâhî sırlar, bir işin gizli yönleri, içyüzü” olarak açıklanmaktadır. İlm-i ledün ise; “Allâh’tan gelen bilgi” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁴⁸⁸

“Gaybî ilim ve ilâhî esrârı kavrama” manasına gelen ledünni ilim kavramı, Kehf sûresi altmışbeşinci âyetten seksenikinci âyete kadar devam etmektedir. Melek veya peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Allâh tarafından kalbe nakşedilen ilim olarak görülmektedir. Ledünni ilmin varlığı kitap ve sünnetle sâbit olmaktadır.¹⁴⁸⁹

Ledün ilmi; âyetteki ifâdesiyle “*Hak katından kula verilen bilgidir.*” Uludağ, ledün ilmini gayb ilmi olarakta ifâde ettikten sonra bu bilgiyi, sırlara vâkıf olma anlamında kullanılan bir tâbir olarak görür. İlm-i ledün’ün Allâh tarafından sâlih kullarına öğretilen bir ilim olduğunu, çalışarak ve gayret sarfedilerek elde edilmeyip Allâh tarafından vâsıtasız olarak kulun kalbine ilhâm olarak verildiğini belirtir.¹⁴⁹⁰

Kara, “Ledün ilmini, Allâh’ın sırlarına ait mânevî bilgi olduğunu Ledünniyât denilince, Allâh bilgisi ve sırları, bir işin gizli tarafları ve içyüzü akla geldiğini belirtir. “Ledünni” ifâdesinden de, “*Allâh’ın bilgisi ve sırlarına ait, Onunla ilgili*” ibârelerini aktarır.¹⁴⁹¹ “İlmü’l-Esrâr” adı verilen bu ilmin muallimi Allâh’tır. İlm-i ledün, keşifle elde edilen ilimlerden farklı cihettedir. Bir ön çaba ve istek olmadan manevî esintilerle tâlim edilmektedir.¹⁴⁹² Bu münâsebetle, “ilm-i ledün” okunmadan, bellenden elde edilen ilâhî bilgidir.¹⁴⁹³

Gaybi bilgi ile eş anlamlı olarak ele alınan “ledünni ilim”, “ilhâm”, “keşf”, “mükaşefe” terimleri daha ziyâde tasavvufi kaynaklardan tüm İslamî ilimler alanına yayılarak anlamlarında çok az farklılıklar zuhûr etmektedir.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁸⁷ Celal Kırca, “Ledün”, *İslami Kavramlar-Sözlük*, Sema Yazar Geçlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997, 385.

¹⁴⁸⁸ Yusuf Kenan Atılgan, İslâm Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2 Aralık 2013, 13.

¹⁴⁸⁹ Ebu Nasr Serrac et-Tusi, el-Lüma-İslam Tasavvufu, çev: H. Kamil Yılmaz, İstanbul 1999, 551.

¹⁴⁹⁰ Uludağ, “Ledün”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 335.

¹⁴⁹¹ Necati Kara, *Kur’an’a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahud*, 11/iler, Seha Neşriyat, Ankara 1989, 495.

¹⁴⁹² Ahmet Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları, *DİA*, Ankara 2000, 294.

¹⁴⁹³ Cürcânî, *Tarifat, Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 163.

¹⁴⁹⁴ Atılgan, İslam Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları, 16.

Bütün peygamberlerin ilmi Allâh tarafından vahyedilerek ve öğretilerek ilmi ledündür. Elmalılı Hamdi Yazır'ın ledün ilmi ifâdesi şu cihettedir:

“Ve kendisine tarafımızdan ilim öğrettik” kaydı ile Hızır’a öğretilmiş olan ilim, Hz. Musa'nın ilminden bambaşka bir ilim, yani Allâh tarafından öğretilen ilimlerden özel bir ilim olduğu anlatılmıştır ki, âyetteki kıssalar karinesi (ipucu) ile tefsir bilginleri, bunu “Gayıplar ilmi ve gizli ilimlerin sırları” diye tefsir etmişlerdir. Ledünni ilim denilen gaybî bilgi, kafa çalıştırmakla elde edilmeyip Allâh tarafından, sırf Allâh vergisi olan yüce bir kuvvetin tezahürüdür. Etkiden etki yapana, duygudan varlığa doğru giden bir ilim değil, etki yapandan etkiye (ize) varlıktan duyguya gelen birinci derece bir ilimdir.¹⁴⁹⁵

Bilgiseven'in ledün ilmi görüşleri:

‘İlm-i ledün; Cenab-ı Hakk'ın genel mesajlarını ortaya koyan din ilmidir, ilmi ilâhîdir. O'nun ilmi ilâhî olması insanın O'nu kavrayabilmesini engellemez ve böylece bütün ilimler ilmi ilâhînin veya başka bir deyişle ilm-i ledün'ün somut nitelikteki, ayrıntılı dış kılıflarıdır. İlm-i ledün, ilimlerin içindeki ilimdir “ilm-i ledün en soyut ilimdir”, “en soyut ve en genel hükümleri bize veren ilm-i ledün en kapsayıcı ilimdir”.¹⁴⁹⁶

Ledün ilminin mertebelerini Fahreddin Razi şu şekilde açıklamaktadır:

“İnsan, çeşitli riyâzat ve nefis mücahedeleri vasıtası ile his (duyu) ve hayâl kuvvetlerini (nefsini) zayıflatmaya gayret etmektedir. Bunlar zayıflayınca akli kuvvet artar, akıl cevherinde İlâhî nurlar parıldamaya başlar ve herhangi bir tefekkür, teemmül gayreti olmaksızın, bilgiler meydana gelir ve ilimler mükemmelleşir, işte buna ilm-i ledünni denir. Dolayısıyla da ona gayb âleminden gelen o nurlar tam ve mükemmel bir şekilde akar da akar” şeklinde düşünerek ledünni ile kastedilen budur diyebilmektedir.”¹⁴⁹⁷

Ledün İlmi; Peygamberlerin ve velîlerin ilmidir. “*Verâset ilmi, esmâ ilmi, bâtın ve hakikat ilmi*” olarak da adlandırılmaktadır. Tasavvufta ilm-i ledün, tâlimi doğrudan Hak tarafından olan ilmi ifâde eder. Bu ilim sûfîler tarafından cehd ve fikir yolu ile değil keşif yoluyla kullanılmıştır. Akıl ile kazanılmayıp onunla her zaman da uyuşmamaktadır. Sûfîler bu bağlamda ilim ve ma'rifet kavramlarının farkına dikkat

¹⁴⁹⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1998, Azim Yayıncılık, C.,X , 371.

¹⁴⁹⁶ Amiran Kurtkan Bilgiseven, Önemi, Tarifi ve Konusu, Özellikleri ile İlm-i Ledün, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, M.Ü İlâhîyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1997, Sayı 4, 12-45.

¹⁴⁹⁷ Fahreddin Razi, *Mefâtihu'l-Gayb Tefsir-i Kebir*, Ankara 1993, Huzur Yayınları, XXI:222-223. Aktaran; Atılğan, İslâm Düşüncesinde İlmin Kaynağı, İmkânı ve Sınırları, 17.

çekerek, birisinin kaynağının akıl, ma'rifetin ise doğuş yerinin kalp ve sır, yolunun ise ilham ve keşif olduğunu bildirmişlerdir.¹⁴⁹⁸

Ledün¹⁴⁹⁹ terimi ve Hz. Mûsâ ile Hızır arasında geçen yolculuk hikâyesi, Kur'ân-ı Kerîm'de Kehf sûresinin altmışıncı âyetinden seksen ikinci âyetine kadar devam etmektedir.¹⁵⁰⁰

Tasavvuf, havassa isnad edilen ilm-i ledündür. Hz. Peygamber'in Allâh'dan aldığı üç çeşit ilim bulunmaktadır: İlki; Hz. Peygamber'in ashâbına öğrettiği, emir ve nehiylerden müteşekkil şeriat ilmi, ikincisi; ashâba talim buyurduğu özel ilim (tarikat, tasavvuf; ya da havas ilmi), sonuncusu Allâh ile kendisi arasında bir şifre anlamında olan ve manası sadece kendisince bilinen, muhatabı kendileri olan ilimdir.

¹⁴⁹⁸ H. Dilek Güldütuna, Niyâzî-i Mısırî'de Ledün İlmi ve Tahsili, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1, Zonguldak 2021, 193-194.

¹⁴⁹⁹ Kehf suresinin 65-82. âyetlerinde anlatılan Hz. Musa ve Hızır kıssasında Allâh'ın kendi indinden ilim verdiği, bütün hadis kitaplarında bu kulun ismi 'Hızır' olarak bildirilmiştir. İlhami Güler, Allah'ın Ahlakiliği Sorunu, Ankara 1998, 100- 101.

¹⁵⁰⁰ "Bir vakit Musa genç adama demişti ki: "Durup dinlenmeyeceğim; ta iki denizin birleştiği yere kadar varacağım yahut senelerce yürüyeceğim. Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını unuttular. Balık, denizde bir yol tutup gitmişti. (Buluşma yerlerini) geçip gittiklerinde Musa genç adama: Kuşluk yemeğimizi getir bize. Hakikaten şu yolculuğumuz yüzünden başımıza (epeyce) sıkıntı geldi, dedi. (Genç adam:) Gördün mü? dedi, kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı. O, şaşılacak bir şekilde denizde yolunu tutup gitmişti. Musa: İşte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler. Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, *yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik*. Musa ona: Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi. Dedi ki: Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin. (İç yüzünü) kavrayamadığın bir bilgiye nasıl sabredersin? Musa: İnşallah, dedi, sen beni sabreder bulacaksın. Senin emrine de karşı gelmem. (O kul:) Eğer bana tâbi olursan, sana o konuda bilgi verinceye kadar hiçbir şey hakkında bana soru sorma! dedi. Bunun üzerine yürüdüler. Nihayet gemiye b.dikleri zaman o (Hızır) gemiyi deldi. Musa: Halkını boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen (ziyanı) büyük bir iş yaptın! dedi. (Hızır:) Ben sana, benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi? dedi. Musa: Unuttuğum şeyden dolayı beni muaheze etme; işimde bana güçlük çıkarma, dedi. Yine yürüdüler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladıklarında (Hızır) hemen onu öldürdü. Musa dedi ki: Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği halde) katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın! (Hızır:) Ben sana, benimle beraber (olacaklara) sabredemezsin, demedim mi? dedi. Musa: Eğer, dedi, bundan sonra bir şey sorarsam artık bana arkadaşlık etme. Hakikaten benim tarafımdan (ileri sürebilecek) mazeretin sonuna ulaştın. Yine yürüdüler. Nihayet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçındılar. Derken orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaştılar. (Hızır) hemen onu doğrulttu. Musa: Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın, dedi. (Hızır) şöyle dedi: İşte bu, benimle senin aramızın ayrılmasıdır. Şimdi sana, sabredemediğin şeylerin iç yüzünü haber vereceğim. Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu kusurlu kılmak istedim. (Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı. Erkek çocuğa gelince, onun ana-babası, mümin kimselerdi. Bunun için (çocuğun) onları azgınlık ve nankörlüğe boğmasından korktuk. (Devam etti:) Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine, ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları ise iyi bir kimse idi. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar. Ben bunu da kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur." Kurân-ı Kerîm, Kehf, 18/ 65-82.

Mutasavvıflar bu ilmin, şerîata bağlılık ve Hz. Peygamber'e muhabbet sonucu inkişâf eden ledün ilmi olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰¹

Sinan Paşa'nın ledün ilmi hakkındaki görüşleri şu şekildedir: Ledün; Allâh' dan gelen tahkîk nuruyla O'nu bilmeyi, istihraç yoluyla bilmekten daha olgun bir ma'rifetdir. Ledün ilmi Allâh'ın sırlarıyla gizli mânevî bilgidir. Allâh bilgisi ve sırları, varlık mertebelerini inkişâf etmektedir. Sinan Paşa, Tazarru'-nâme'de hakîkî sırrın ve gaybın yalnızca Allâh'a âit olduğunu vurgulamaktadır. O'na göre gönül denizi ab-ı hayat gibi ilm-i ledünle nurlanarak neş ü nemâ bulmaktadır. Eserinde ayrıca Hz. Peygamber'in ledün bilgisinde sonsuz yetkinliğe sâhip olduğunu dile getirmektedir:

Gönül denizinin bir katresi ab-ı hayat gibi ilm-i ledünle nura gark olmaktadır. Hızır'da bu bilgiyle Allâh tarafından şereflendirilmiştir:

*“Âb-i hayvân katre-i bahr-i dili
Hızr-veş ilm-i ledünnî hâsılı”¹⁵⁰²*

Sinan Paşa Hz. Peygamber'in şerîatin vazıh ilminde bilgin, tarîkatin sırasında olgun, Allâh'ın buyruğunun inceliklerini bilenlerin önderi, yaratıcılık sırlarının hâiz, ledün bilgisinde sonsuz yetkinliğe sâhip, Allâh'ın “*Sen bana bağlısın*” sırrına vâkıf olan, Kur'an-ı Kerîm'in tefsîrinde sağlam bir dayanak olduğu zikretmektedir:

“Âlim-i zahir-i şerîat, ârif-i batın-i tarîkat; ser-i ârifân-i dekâyık-i rumûz-i ülûhiyyet, ve server-i kâşifân-i hakâyık-i esrâr-i rübûbiyyet; kâmil-i ilm-i ledünnî, vâris-i sırr-i “Ente minnî”; menba-i tefsîr-i Kur'ân-i azîm, ma'den-i te'vîl-i Kitâb-i kerîm.”¹⁵⁰³

¹⁵⁰¹ Hasan Kamil Yılmaz, Ledün İlmi ve Keşif, *Altınoluk Dergisi*, Sayı: 105, 1994 Kasım, 31.

¹⁵⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 825.

¹⁵⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 749.

3.18. İKTİBÂS

Şiirde veya nesirde ifâdeyi güçlendirmek için¹⁵⁰⁴ âyet veya hadislerden alıntı yapılan edebî sanattır. Alıntı yapılan âyet veya hadislerde vezin kaygısıyla anlamı bozmayacak şekilde bir takım değişiklikler uygulanabilir.¹⁵⁰⁵

Tazarru‘-nâme’nin I/10. kısımda “*Namaz Üzerine*” bölümünde Ebyât içerisindeki bir beyitte bu sanattan istifâde edilmiştir.

“*Ger sorarsan bana şart-ı râhı sen
Yürü fikr et “Câhidû fi’llâh”ı sen*”¹⁵⁰⁶

“*Eğer bana sorarsan yol şartını
Gel, düşün “Allâh uğrunda cihât edin*”⁽⁸⁴⁾

Âyetini⁽⁸⁴⁾ Kur’ân-ı Kerîm, Hacc 22/78’den iktibâstır ve bütününe işâret etmektedir ki meâlî şudur:

“*Allâh uğrunda, nasıl savaşmak gerekiyorsa, öylece, hakkıyla cihâd edin. Sizi O seçti.*

-*Din işlerinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi, tıpkı babanız İbrâhîm’in tevhîd dininde olduğu gibi.*

-*Size daha evvel gönderdiği kitaplarda da, bu Kur’ân-ı Kerîm’de de, Müslümân adını peygamber sizin üzerinize şâhit olsun, siz de bütün insanların üzerine şâhitler olasınız diye Allâh vermiştir.*

-*Artık dosdoğru namâzı kılın, zekâtı verin. Allâh’a sarılın. O sizin mevlânızdır. İşte ne güzel Mevlâ O, ne güzel yardımcı O”*.¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰⁴ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, 202.

¹⁵⁰⁵ Mustafa İsmet Uzun, *İktibâs*, DİA., “C.,XX, İstanbul 2000, 52.

¹⁵⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 259.

¹⁵⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 616.

3.19. KEVSER

Cennette, “Hz. Peygamber’e tahsis edileceği bildirilen büyük bir havuz”dur.¹⁵⁰⁸ Lugatta, “çok, pek çok, hâyır ve bereket” anlamında bir sıfat veya “ırmak” manasındadır.

Tefsirlerde hadislere dayanılarak kevser kelimesine “*Hz. Peygamber’e cennette bahşedilen nehir*” anlamı verildiği gibi daha yaygın olarak kelime Resûlullah’a lutfedilen “*nübüvvet, hikmet, ilim, çok sayıda ümmet, tevhid*” vb. mânevî nimetler şeklinde de yorumlanmıştır.

Muhtelif rivayetlerde söz konusu nehir, etrafı incilerle örülmüş kubbelerle çevrili, suyu gümüşten beyaz, miskten daha hoş kokulu, baldan tatlı gibi özelliklerle tanıtılır. Bazı rivâyetlerde ise; havzın kevserin bir uzantısı olduğu, bu sebeple de havza kevser isminin verildiği, havz için kaydedilen sıfatların kevser için de kullanıldığı belirtilir. Hz. Peygamber mi‘râcda veya uykuda iken ya da minberde konuşurken kendisine havz ve kevserin gösterildiğine dair farklı rivâyetler vardır. Hadislerde kevser havuzunun suyunun sütten beyaz, kardan soğuk, köpükten (veya kaymaktan) yumuşak, kokusunun miskten güzel, altın ve gümüşten olan bardak sayısının ise gökteki yıldızlar kadar olduğu, altın ve gümüşten kanalları bulunduğu, su yollarında inciler olduğu, türlü türlü meyveleri olan altın dallı ağacının bulunduğu ve suyundan içenin ebedî olarak susamayacağı, yüzünün ebediyen kararmayacağı şeklinde rivâyetler yer almaktadır.¹⁵⁰⁹

Sinan Paşa; kevser havuzunu, cennet ehli kimselere Allâh’ın ikrâmı olduğunu belirtmektedir:

“*Elâ ey sâkî kıl cânı muattar*

Sunuver bir zulâl-i havz-i Kevser”¹⁵¹⁰

¹⁵⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Kevser /108.

¹⁵⁰⁹ Mustafa Ertürk, “Kevser”, *DİA.*, C.,XVI, İstanbul 1997, 546-549.

¹⁵¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 579.

3.20. MA'RİFET

“Ma’rifet”, masdar olarak “bilmek, tanımak, ikrar etmek” anlamında; isim olarak da “bilgi” manasındadır. Tasavvûfî açıdan ise Allâh’ın sıfatları, fiilleri, isimleri ve tecellileri hakkında kişinin mânevi hâyatında elde ettiği bilgidir.¹⁵¹¹

Ma’rifet, sûfîlerin rûhânî tecrübeleri yaşamaları ve ilâhî hâllerıyla ulaştıkları bilgi türüdür.¹⁵¹² Bu şekilde Hakk’a dâir varılan bilgiye ma’rifetullah, bu bilgiye sahip olan kişiye de ârif denilir.¹⁵¹³

Kuşeyrî’ye göre ma’rifet; ulema lisânında ilim manasına gelir. Onlara göre her ilim bir ma’rifettir, her ma’rifet de bir ilimdir. Allâh hakkında ilmi olan herkes âlimdir.¹⁵¹⁴ Bayezid Bistâmî’ye ma’rifetten sorulunca “*Padişahlar bir memlekete girdikleri zaman, oranın izzetli ve itibarlı olan kişilerini zelîl hâle getirirler*”¹⁵¹⁵ diye söylemiştir.¹⁵¹⁶ Yâni bir kalbe Allâh’ın tecellisi dolunca kişideki nefsanî duygular etkisini yitirir ve ma’rifet sahibi olur.¹⁵¹⁷ İbrâhim Hakkî’ya göre ma’rifet; aç karın, uykusuz sabahlayan göz ve zikirde olan kalple ruhta ve gönülde meydana gelir.¹⁵¹⁸

Kâşânî ma’rifeti; “*kulun kendi gerçeğini anlaması, leh ve aleyhindeki şeyleri tanımasıdır*” şeklinde ifâde etmiştir. Cüneyd şu şekilde açıklamıştır: Ma’rifet, “*kişinin kendine ve Rabbine âit şeyleri kavraması*”dır.¹⁵¹⁹

Kişinin Rabbini bilmesi için önce nefsini bilmesi gerekmektedir. İnsan nefsinden ne kadar uzaklaşırsa Allâh’a o kadar yakınlaşır, ma’rifet ehli olur.¹⁵²⁰ Gerçek ma’rifetin zuhûr etmesi için, Allâh kalbe sırlar nakşeder. Tasavvufta Allâh’a saygının kalpte yer etmesi olarak da tarif edilen ma’rifet, özellikle Allâh’ı bilmek, tanımak için

¹⁵¹¹ Uludağ, “Ma’rifet”, *DİA*, C., XXVIII, İstanbul 2003, 54; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 102, Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 221.

¹⁵¹² Uludağ, “Ma’rifet”, *DİA*, 55.

¹⁵¹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 399.

¹⁵¹⁴ “Ma’rifet: hususî, tecrübî, amelî ve tatbikî; İlim: Umumî, küllî, nazarî ve mücerret bilgidir. Kalbin verdiği bilgiye ma’rifet ve irfân, aklın verdiği bilgiye ilim adı verilir. Ma’rifetin temeli sezgilerimizdir. Ma’rifet tasavvufî, ilim ise zâhiri bilgiyi teşkil eder.” Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 398.

¹⁵¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/34.

¹⁵¹⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 399.

¹⁵¹⁷ Ma’rifetin kulun fiilleri ile alakalı olması hakkında Bâyezîd-i Bistâmî’nin şu açıklaması da dikkat çekicidir: “Ma’rifet, halkın hareketleri Allâh ile, diye bilmen ve tanımandır.” İzni olmadan hiç kimse O’nun mülkünde tasarrufta bulunamaz. Ayn, O’nunla ayndır, eser O’nunla eserdir, sıfat O’nunla sıfattır, müteharrik ve sakin O’nunla hareket ve sükûn halindedir. Şâyet O, kulun bünyesinde istitaatı ve kudreti, kalbinde iradeyi ve arzuyu yaratmazsa insan hiçbir fiil yapamaz. Kulun fiili mecaz üzerinedir, Hakk’ın fiili hareket üzerinedir.” Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 399-400.

¹⁵¹⁸ İsmâil Hakkî, *Marifetnâme*, 387.

¹⁵¹⁹ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 526.

¹⁵²⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 221; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 316; İzzeddin Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 79.

zikredilmiştir.¹⁵²¹ Tasavvufta ma'rifet kavramı, temelde Allâh'a dâir bilgi sahibi olmaktır. Ma'rifet, Allâh'ı tanımanın aracı olması bakımından değerlidir.¹⁵²²

Ebû Tayyib Samerrî ise şu şekilde bir tanım yapar: “Ma'rifet, Hakk'ın nurların sürekliliği vasıtasıyla sırlara doğuşudur.”¹⁵²³ Yapılan tanımda ma'rifetin Allâh'tan gelen bir sır olduğu üzerinde durulur. Zünnûn el-Mısırî'ye göre de Allâh'ı tam olarak tanımak ve idrak etmek mümkün değildir. “Allâh'dan başka Allâh'ı tanıyan yoktur” diyerek Cüneyd-i Bağdâdî de insanın mâ'rifete ermesinin imkânsızlığını ifâde eder.¹⁵²⁴ İbn Fûrek'te geçen bir diğer tanımda “Mârifet, ilâhî sırlara ermek ve ağıâr hakkında düşünmektir” şeklindedir.¹⁵²⁵

Sinan Paşa göre ma'rifet; nefsini bilmekle başlar. Nefsini bilmeyen ma'rifet yolunda doğru gidemez. Nefsinden haberdâr olan Hakk'ı tanır. Hakk'ı bilen, nefsinden haberdardır:

“Ma'rifet yolunda doğru gitmezsin

Nefsini iyice bilmedikçe ilkin

Bu yolu anlayanlar dedi: “Önce sen

Hakk'ı bil ki nefis de onu bilsin”¹⁵²⁶

Sinan Paşa, ma'rifetin bir değişimle vukû' bulduğunu belirtmektedir. Bir sûfî için seyr u sülûkun ilk basamağı ma'rifettir. Sûfinin manevî seyrinde, Hakk'a olan ma'rifeti değişerek kemâle ulaşır:

“Görmüş ve bilmiş, ancak bilgisiz olur

Bilen ve güçlü, ancak kendini bilmez olur”¹⁵²⁷

¹⁵²¹ Süleyman Uludağ, “Arif”, *DİA*, C., III, 361.

¹⁵²² Uludağ, “Marifet” *DİA*, 55.

¹⁵²³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 402.

¹⁵²⁴ Uludağ, “Mârifet”, *DİA*, 55.

¹⁵²⁵ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 112.

¹⁵²⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 414.

¹⁵²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 74.

Yapılan tanımlardan anladığımız üzere gerçek anlamda ma'rifete erişebilmek, hakikatini kavrayabilmek insanın idrâkini zorlayan bir meseledir. Çünkü insan aklı birtakım olguları kavramakta yetersizdir. Kur'ân-ı Kerim'de bu bahis üzerine şu şekilde buyurulmuştur: “*Allâh'ı tam olarak takdir edemediniz*”¹⁵²⁸ âyet-i kerime'de geçtiği üzere bu konuda insanın idrâki sınırlıdır.

Eraydın'a göre ma'rifetin dereceleri şu şekildedir:

1. Ma'rifeti-i nefis: Kendi zâtını ve hakikatini bilmek.
2. Ma'rifeti-i Mübdi': Mûcidini bilmek.
3. Mûcidine karşı fakr u ihtiyâcını bilmek.¹⁵²⁹

Kara' ya göre ma'rifetin kendi içinde dereceleri şu şekildedir:

1. Muhadara (ilme'l-yakîn): Kalbin huzur halinde olduğu ilk safhadır.
2. Mükâşefe (ayne'l-yakîn): Şüphenin söz konusu olmadığı ikinci safhadır.
3. Müşahede: Benliğin yok olduğu Hakk'ın var olduğu, bütün perdelerin kalktığı son safhadır.¹⁵³⁰

Sinan Paşa, ma'rifet ışığının Allâh'ın sıfatlarıyla tecelli edeceğini belirtmektedir. Varlık âleminin dereceleri, Allâh'ın ilâhî hakikatleriyle tezâhür eder:

“Meclisinin ışığı Allâh'ın sıfatları

*Ülkesi ise varlık âleminin öte katları”*¹⁵³¹

Sinan Paşa'ya göre ilâhî hakikatler, akılla tasavvur edilemez. Ma'rifet ilâhî hakikatlerin keşfinde ve Allâh'ı idrâki noktasında âciz kalmaktadır. Bu şekildeki bilme ancak tasavvufî sırlar neticesindeki bilgiyle ulaşılır:

“Marifet nedir, kimse açıklayamaz

*Marifette yetkinlik, bil ki, olur acz”*¹⁵³²

¹⁵²⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Zümer /67.

¹⁵²⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 317.

¹⁵³⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 99.

¹⁵³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

¹⁵³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

Sinan Paşa'ya göre ma'rifet, gönülde bir nur, Allâh'ın tecellisidir. O, gönül ufğunun ıfık saçan güneşidir, büyük bir hazinedir. Ma'rifet, kalpte bir damladır ki, can onun yanında zerredir:

*Ma'rifet ıfık saçan güneş, zerredir can
Zerre hiç güneşten verebilir mi nişân*"¹⁵³³

Sehl b. Abdullah' göre; ma'rifetin gayesi iki kısımdır: Hayret ve dehşettir. Zunnûn Mısırî ise, "Allâh Taâlâ hakkında ma'rifeti en fazla olan kişi O'nda en fazla hayret eden kişidir" şeklinde söylemektedir.¹⁵³⁴

Sinan Paşa'ya göre, Allâh'ın yarattığı her şey hayrete şâyândır. Kâinat hayret içinde ibrettir. İnsan, aklını kullanarak ilmî bilgileri öğrenebilir, ama tam manasıyla herşeyi anlayamaz, ma'rifet de bu bilgilerdendir. Kişi ne kadar ilime sahip olursa olsun Allâh'ı bilmeyince hiçbir şeyi hakkıyla bilemez. İnsan ilk önce kendi nefsini tanımalıdır. Rabbini tanımasının ilk basamağı, kendi nefsini bilmesiyle başlar. Böylece insan, nefsinin sıfatlarını tanıdıkça, Rabbinin sıfatlarını daha iyi anlayacaktır. Bütün ilimler O'nu bilmekle başlar. Sinan Paşa'ya göre, kendini bilen, Allâh'a yakınlaştırır, ma'rifet ve ilme sahip olur:

*"Yaratıkların hali hayret ve ibrettir
Hayret, hayret içinde hayret ve hayrettir*

*O'na ermez bu hayaller, bu işkiller
O'nu anlatamaz işaretler ve diller*

*Hakk'ı bilen bilmiş olur kendini
Onu bilmez gitmeyince bildiği*"¹⁵³⁵

¹⁵³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

¹⁵³⁴ Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, 401.

¹⁵³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

Sinan Paşa, ma'rifeti âriflerin dalıp kaybolduğu denize benzetmektedir. Bu ma'rifet denizinin nurunu gören Allâh'ın ilahî sırrına gark olmuş olur:

*“Ma'rifet deniz, ârif dalar kaybolur
Nuru gören nur ile dolmuş olur”¹⁵³⁶*

Sinan Paşa'ya göre; ma'rifet denizinden inci çıkarmak için dalan, Allâh'ın himmetiyle huzur-u ilâhiye ulaşır:

*Bu denizden inci çıkarmak için dalan
Yok olmaz bir mülke şâh olur inan”¹⁵³⁷*

Ma'rifet; Hakk'ın ilahî sırlarına kavuşmaktır. Manevi mertebeye erişerek vahdet hazinesine ulaşmaktır:

*Öyle şâh ki, vahdet hazinesi yanında
Öyle şâh ki tecelli gelinleri otağında”¹⁵³⁸*

Yaratılan mahlûkatın insan en üstünüdür. En seçkini, güzelidir. Ezel nakışçısı iyi niteliklerle, özelliklerle onu bezendirmiştir. Ma'rifet göğünün yıldızı yine Hz. İnsandır:

*“Ahter-i âsümân-i ma'rifet ol
Zübde-i çâr tab' u şeş cihet ol*

*Hâmil-i külfet-i mücâhede ol
Kâbil-i lezzet-i müşâhede ol*

*Hilkati müsteidd-i istikmâl
Tînetinde konulmuş istidlâl”¹⁵³⁹*

¹⁵³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

¹⁵³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

¹⁵³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 74.

¹⁵³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 123.

3.21. Mİ'RÂC

Receb ayının yirmi yedinci gecesi “Hz. Peygamber’in, Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya manevî yolculuğuna mi’râc¹⁵⁴⁰ adı verilmektedir. Hz. Peygamber buradan “Cebrâîl’in rehberliğinde Sidretü’l-Müntehâ”ya kadar yükselmiştir.¹⁵⁴¹

Sözlükte yukarı çıkmak, yükselmek anlamındaki uruc kelimesinden türemiş bir ism-i alet olan mi’râc kelimesi yukarı çıkma vasıtası, merdiven demektir. Terim olarak da Hz. Peygamber’in göğe yükselişini¹⁵⁴² ve Allâh katına çıkışını ifâde eder. Olay bir gece Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksâ’ya gidiş ve oradan da yükseklerle çıkış şeklinde yorumlandığından kaynaklarda daha çok “isra ve mi’râc”¹⁵⁴³ şeklinde geçse de Türkçe’de mi’râc kelimesiyle her ikisi de kastedilir.¹⁵⁴⁴ Mi’râc kelimesi Kur’an’da geçmemekle birlikte çoğul şekli olan “meâric” “yükselme dereceleri” manasında Allâh’a nisbet edilmiştir.¹⁵⁴⁵ Ayrıca “merdiven” anlamında meâric bir âyette ve urûc kökünden türemiş fiiller çeşitli âyetlerde yer almaktadır.¹⁵⁴⁶

Kur’ân-ı Kerim’de, “Mi’râc ve Mi’râc’da Hz. Peygamber’in Hz. Cebrâîl” ile yaklaşması anlatılmakta ve “*Bu sûretle Cebrâîl, Peygamber’e iki yay kadar, ya da daha da yakın oldu*” zikredilmektedir.¹⁵⁴⁷ Tazarru’-nâme’de, Sinan Paşa Mi’râc mucizesini birkaç yerde zikretmiştir. Aşağıda “*ev ednâ*” ibâresi, Hz. Peygamber’in, Mi’râc-ı Güzîn ilâhî tecellisine telmih¹⁵⁴⁸ olarak kullanılmıştır:

¹⁵⁴⁰ Hz. Peygamber’in Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya, oradan da göğe yaptığı yolculuğu ifâde eden terim.

¹⁵⁴¹ Salih Sabri Yavuz, “Mi’râc”, *DİA*, C., XXX, İstanbul 2005, 132-135.

¹⁵⁴² Semaya yükseliş tasavvuru eski Hint ve İran mitolojileriyle diğer dinlerde de mevcuttur. Yahudi geleneğinde İdrîs, İbrâhim, Mûsâ ve İşâyâ gibi peygamberlerle bazı tarihî şahsiyetlerin yeryüzünden ilâhî âlemlere çıktığına inanılır. Özellikle melek Yahoel tarafından semavî bir vasıta ile bulut içinde göğe yükseltilen Hz. İbrâhim’in rabbinin tahtını müşahade edişiyile ilgili tasvirlerle sonraki yahudi literatüründe rastlanmaktadır. Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa çarmıha gerildikten sonra mezarından çıkıp ilâhî âleme yükselmiştir { Kur’ân-ı Kerim, Matta, 28/1-7; Kur’ân-ı Kerim, Markos, 16/19}. Ayrıca Pavlus’un Kudüs’e doğru giderken melek eşliğinde göğe yolculuk yaptığı rivayet edilir. Salih Sabri Yavuz, “Mi’râc”, 132.

¹⁵⁴³ İslamî kaynaklarda genellikle ele alındığı şekliyle mi’rac hadisesi iki safhada meydana gelmiştir. Resûl-i Ekrem’in bir gece Mescid-i Harâm’dan Mescid-i Aksâ’ya yaptığı yolculuğa isrâ, oradan göklere yükselmesine mi’rac denilmiştir. Literatürdeki bu ayırım her iki terimin naslarda zikredilmesinden ileri gelmektedir. Sery (geceleyin yürüme, gece yolculuğu yapma) kökünden türeyen isrâ Kur’an’da mâzî sığasıyla yer almış ve sûreye ad olmuştur. Buna göre Allâh, kudretinin işaretlerini göstermek için kuluna {Hz. Peygamber} Mescid-i Harâm’dan çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ’ya geceleyin bir seyahat yaptırmıştır. Salih Sabri Yavuz, “Mi’râc”, 132.

¹⁵⁴⁴ Salih Sabri Yavuz, “Mi’râc”, 132.

¹⁵⁴⁵ Kur’ân-ı Kerim, Meâric, 70/3.

¹⁵⁴⁶ Salih Sabri Yavuz, “Mi’râc”, 132.

¹⁵⁴⁷ Kur’ân-ı Kerim, Necm, 53/9-18.

¹⁵⁴⁸ Serkan Türkoğlu, Şeyhülislâm Esad Dîvânı’nın Tahlili, 28.

“Sakin-i hanekah-i “**ev edna**”¹⁵⁴⁹”

Salik-i şah-rah-i erselna”¹⁵⁵⁰

Sinan Paşa; Allâh’a kavuşmanın Mi’râc’la hâsıl olduğunu, vâsita olarak ise Burak, Refref ve Cebraîl’in gerekli olduğunu vurgulamaktadır:

“İlâhî! Vaslına bin şart gerek, firkatinin şerâiti yok; **mi’râc** etmeğe Burâk u Refref u Cibrîl gerek, inmesinin vesâiti yok.”¹⁵⁵¹

Sinan Paşa Mi’râc gecesini Hz. Peygamber’in saçının karalığına remz ederek tevriyeli olarak kullanmaktadır:

“Sipihr olmuş durur na’li gubârı

Şeb-i **mi’râc**dır gîsûsu târı”¹⁵⁵²

Müellif Hz. Peygamber’in vahy emini ve mi’râc sırrına sırdaş olduğunu belirtmektedir:

“Serîr-i arşadır na’lin senin tâc

Emîn-i vahy u sâhib-sırr-i **mi’râc**”¹⁵⁵³

Bu beyitte ise; Mi’râc gecesinin tahtında Hz. Peygamber’in oturduğundan bahsedilmektedir:

“Taht-nişîn-i şeb-i **Mi’rac**’dır

Taht-nişân-i kemer u tâcdır”¹⁵⁵⁴

¹⁵⁴⁹ Makâmu “Ev ednâ” daha da yakın makamı manasında açıklanmaktadır. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 537.

¹⁵⁵⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 673.

¹⁵⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

¹⁵⁵² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 663.

¹⁵⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 669.

¹⁵⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 687.

3.22. NEFS

Nefs; Arapça bir kelime olarak “*ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukubet, arzu, murat*” gibi çok sayıda anlamı karşılamaktadır. Tasavvufî ıstılahta ise nefis; kulun kötü fiilleri olan büyüklenme, haset, öfke, kötü ahlâk, tahammülsüzlük gibi çirkin huy ve niteliklerdir.¹⁵⁵⁵ Nefs; “*hayat, hiss ve iradeli hareket kuvvetini taşıyan, latif, buğusal cevherdir.*”¹⁵⁵⁶

Nefs; Allâh tarafından insana bahşedilen his, hareket, hayâtı idare etmeyi sağlayan kuvvet, iyilik ve kötülüğü bünyesinde barındıran kutsî ruh demektir.¹⁵⁵⁷ Sûfiler nefsi, kişi ile Rabbi arasındaki en büyük perde olarak kabul ederler.¹⁵⁵⁸ Sûfilere göre nefis; irâdedir, maddi güçte karşılıksız cevherdir. Kötü alışkanlıkları arzulayan, Allâh tarafından kullarına bahşedilen rahmânî ruh, ilâhi kişilik anlamında da bahsedilmiştir.¹⁵⁵⁹

Nefs, insanın en büyük mücadelesidir.¹⁵⁶⁰ İnsanın içinde bulunan ve bütün kötü davranışlara yatkın olarak yaratılmıştır. Nefs; insanlarda bulunan ve kötülüğü emreden günaha meylettiren eylemlerdir. İnsanın fiillerinin iki türü bulunmaktadır. Kişinin kendi özgür iradesiyle işledikleri ve Allâh’ın yasakladığı fiilerdir. İnsanda bulunan nefsin hoş olmayan kısmı yaptıklarının güzel ve iyi olduğunu hissetmesidir.¹⁵⁶¹ Nefsin özü siyah duman gibi bir rüzgâr, kötü muâmelenin karanlığıdır. Onun rûhu asıl itibâriyle nûrânî olarak yansır. Onun iyilik ve salâhı ancak kulun kendi hevasına aykırı hareket etmesi, onlardan yüz çevirmesi, açlık ve şiddetlere üstün gelmesiyle çoğalır.¹⁵⁶²

¹⁵⁵⁵ Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁵⁵⁶ Ali İbn Muhammed Es-Seyyid Eş-Şerif Cürcânî, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü, (Tarifat)*, Tercüme ve Şerh Eden Arif Erkan, Bahar Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1997, 239.

¹⁵⁵⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 363.

¹⁵⁵⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 239.

¹⁵⁵⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 472.

¹⁵⁶⁰ Tasavvufî kaynaklarda konu ile ilgili şöyle bir rivâyetten bahsedilir: Peygamber, “*Düşmanlarının arasında en azılı olan düşmanın, iki yanın arasında (ve bedenin içinde) bulunan nefsidir*” buyurmuşlardır. Peygamber, “*En küçük cihaddan en büyük cihada dönmüş bulunmaktayız*” deyince, “Ya Resûlallâh en büyük cihad nedir?” diye soruldu. Buyurdular ki: “*Dikkat edin, o nefis mücahededir.*” Peygamber, nefis mücahedesini gazadan üstün görmüştür. Zira onun zorluğu savaşın ve gazanın zorluğundan daha çoktur. Ayrıca heva ve hevese muhalefet etmek, nefsi kahrelemek büyük bir meseledir. Allâh’ın Davud’a, “Nefsine düşman ol, ona düşman olmak sûretiyle de bana dost ol. Zira ona düşman olmakta benim dostluğum vardır” dediği söylenmektedir. Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, 256.

¹⁵⁶¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 341.

¹⁵⁶² Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 746.

Nefs kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de sekiz farklı anlamda kullanılmıştır. Bunlar; kalp,¹⁵⁶³ insan ruhu,¹⁵⁶⁴ zâtullah,¹⁵⁶⁵ insan bedeni,¹⁵⁶⁶ ruh,¹⁵⁶⁷ kötülüğü emreden kuvvet,¹⁵⁶⁸ zât¹⁵⁶⁹ ve cinstir.¹⁵⁷⁰

Kur'ân-ı Kerim'de Allâh Teâlâ, nefis için *"Rabbinin makamundan korkup nefsini hevâ ve hevese uymaktan men edene gelince, onların yurtları cennettir"*¹⁵⁷¹ buyurmuştur.¹⁵⁷² Seyr u sülûk yoluna baş koyan sâlik, bu yolda nefsi ve ruhu arasında ortaya çıkan mücadelenin akabinde, ruhu nefsine gâlip gelirse manevî savaşı hayırla sonuçlanır. Ruhun nefsine üstün gelebilmesi için de nefsin, şehvet, heva, kasvet, kin, gıybet, hırs, cimrilik, alaylı tavırlar, zulüm gibi sıfatlarına söz geçirebilmesi lâzımdır.¹⁵⁷³ Sinan Paşa'ya göre, insanın bedenî düşünceleri, niyetleri nefsin kemâle ulaşması için verilen yeteneklerdir. İnsan mizâcının ılımlılığına dair olan bu hükümler, nefsin ma'rifetini ortaya çıkarmaktadır. Nefsin kemâle ermesi için verilen yetenekler olan bu düşünceler kemâl ile birlikte yer almaz. Nefis kemâle erdiğinde, yetenekler ortadan kalkar. Böylece bir binanın inşaatı bittiğinde, çaba ile kurulan iskelelerin artık bir değeri kalmaz ve onları alırlar.¹⁵⁷⁴

Sinan Paşa, Tazarru'-nâme'de nefis hakkında geniş bilgi vermektedir. Bu anlayışla, Tazarru'-nâme'de *"İşâret-i Ma'rîfet-i Nefs"* başlığı altında bir bölüm kaleme almıştır. Müellif, bölüme nefsini bilmenin Allâh'ı bilmeye vuku bulacağını belirterek başlar:

"Nefsini iyice bilmedikçe ilkin

*Önce sen Hakk'ı bil ki nefis de onu bilsin"*¹⁵⁷⁵

¹⁵⁶³ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân/154, A'râf/205, Yûsuf/77, Bakara/77, 109, 235, Nisâ/113, En'âm/158, Yûnus/100, Enbiyâ/64, Nemî/14, Fussilet/53.

¹⁵⁶⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Fecr/27, En'âm/93, Zümer/42.

¹⁵⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Tâhâ/41, Âl-i İmrân/28, En'âm/12,54, Mâide/116.

¹⁵⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân/146, 185, Enbiyâ/35, Ankebût/57, İsrâ/33, Yûsuf/26, 30, 61.

¹⁵⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Fecr/27, En'âm/93, Zümer/42.

¹⁵⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf/18, 53, Tâhâ/96, Mâide/30.

¹⁵⁶⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara/48, Lokman/28, 34, Müddesir/38.

¹⁵⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe/128, Rûm/28, A'râf/188, Şûra/11.

¹⁵⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm, Nâzi'ât/79/40.

¹⁵⁷² Nefis ve nefis: Behîmî ve süflî arzular, kötü huylar, yozlaşmış ve kontrolsüz hâle gelmiş tabîî istekler, sevk-i tabîîler, aklın ve insan ruhunun gösterdiği yola zıt düşen yollar, nefsin disiplin ve kanun tanımaması. Nefsin kusurları, müsibet, tehlike ve zararlar. Nefse muhalefet, Hakk'a ve Hakk'ın emrine muhalefettir. Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, 238.

¹⁵⁷³ Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm-ı Kerim ve Sünnete göre Tasavvuf*, 151-161.

¹⁵⁷⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, *"Sinan Paşa'nın Hayatı"*, *Maârifnâme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1961, 214.

¹⁵⁷⁵ Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme*, (*Yakarışlar Kitabı*), 414.

Sinan Paşa, nefsin kötülüğü emreden cihetini, içi zehir ve cefa dolu bir tatlıya benzeterek yapmıştır. O'na göre; Allâh'ın ihsânı, sıkıntı ve derin acıyla karışıktır:

*“Nefis zehir ve cefâ helvasıdır
Hakk'ın lutfu kahır ve ezâ karışımıdır”¹⁵⁷⁶*

Nefsin Allâh'ın fiillerinin karmaşası olduğunu söyleyerek, bu düşüncenin ilâhî fiillerin isimlerinin irtibâtı olduğunu belirtir:

*“Nefis Tanrı'nın fiillerinin kargaşasıdır
Bu hâl ondan hiç uzaklaşmaz, kalakalır”¹⁵⁷⁷*

Nefis isyan ve itâat, zulüm, tuğyan ve hidâyet gibi zıt sıfatları içinde barındırır:

*“Gâh baş eğme, gâh başkaldırma içindedir
Gâh hidâyet, gâh taşkınlık etme içindedir”¹⁵⁷⁸*

Sinan Paşa, putperestlik eden de tanrılık davası güdenin de nefis olduğunu söylemektedir. Nefis, acziyetini bilmeyip varlık davası gütmektedir:

*“Gün olur putperestler elbisesi giyer
Gün olur tanrılık davası peşinde gider”¹⁵⁷⁹*

Nefis bazen bir sûfî gibi kulluk dâvasında Rabbi'ne itâat eder, bazen hevâ pazarında sözünden, tevbesinden dönen alçak gibidir:

*“Kimi zaman bir sûfî kulluk çadırında
Gün gelir bir dönektir heves pazarında”¹⁵⁸⁰*

¹⁵⁷⁶ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, (Yakarışlar Kitabı) 414.

¹⁵⁷⁷ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, (Yakarışlar Kitabı) 414.

¹⁵⁷⁸ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, (Yakarışlar Kitabı) 414.

¹⁵⁷⁹ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, (Yakarışlar Kitabı) 414.

¹⁵⁸⁰ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, (Yakarışlar Kitabı) 414.

Sinan Paşa'ya göre nefis, kulun Allâh ile arasındaki en büyük tuzak olarak görülmektedir. Nefsin hileci olduğundan ve insanın devamlı olarak nefis muhasebesi yapması gerektiğini belirtmektedir:

*“Eğer sayı ortak koşmak olursa, aradan sen kaldırı at, ve eğer varlık cübbesi engel olursa, yine sen yok et.”*¹⁵⁸¹

Nefis, rûhun kemâle ermesinde bir hicâptır. Nefis, sâlike hakîkata ererken azab veren bir çiledir:

*“Ruhunun **nefis** oldu perdesi
Odur sana çektiren azabı”*¹⁵⁸²

Nefis, gönle nifak girdirerek insanı yoldan çıkarmıştır. İblis ve geçici heveslerle, gönlü doldurmuştur:

*“Gönle her zaman nifak soktu
Şeytan ve hevayı koluna taktı”*¹⁵⁸³

Kemâle ermek kulluk vazifesinin tam anlamıyla yapılması anlamındadır. Bu vazife de insan ölene kadar devam eder. Bu yönde Sinan Paşa'nın bedenî fiillerin kemâl ile bir arada bulunmamasından kastı ölümdür. Nitekim Paşa'ya göre; nefis soyuttur. Beden ölümü tatsada nefis bâkidir:

*“Ki odur ölümsüz hayatın kokusu
Ve odur dirlik suyunun kılavuzu”*¹⁵⁸⁴

Tasavvufta nefis; akıl, kalp ve ruh gibi mânevî yetilerle kemâle erişmektir. Sinan Paşa'nın nefsi kalp ve ruhun bineği olarak ifâde etmesi bu yönden ele alınabilir:

¹⁵⁸¹ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 385.

¹⁵⁸² Sinan Paşa, *Tazarru-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 388.

¹⁵⁸³ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 388.

¹⁵⁸⁴ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 390.

“Nefis, bil ki, canın ve gönlün bineğidir.

Önce nefsi bil, çünkü güçlüğün odur”¹⁵⁸⁵

Nefis Allâh’ın ma’rifetine ulaşmaya vesiledir. Bu etken nefsi hayra ve şerre sebebiyet vermesinden mülhemdir. Kâşânî’ye göre; nefis kalp, ruh¹⁵⁸⁶ ile beden arasında bir bağıdır.¹⁵⁸⁷ Sinan Paşa da Kâşânî’ gibi nefsin hırs, tamah, şehvet gibi kötü sıfatların diyarı olduğunu belirtmektedir. Bu sıfatlar da kulun kemâle ermesinde birer engel teşkil eder:

“Her hırs ve tamah yoldaşı yarı

Şehvetler şehri onun diyarı”¹⁵⁸⁸

Nefsin kutsal olarak nitelenmesinin sebebi, insanın mertebesinin yüksekliğinden ve nefsin insan için berekete vasıta olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸⁹ Sinan Paşa nefsin, güzel ve çirkin bütün sûretleri içerisinde barındırdığını belirtmektedir. O cennet ve cehennem anahtarıdır:

“Her güzel ve çirkin sûret sende

Hem cehennem ve hem cennet sende”¹⁵⁹⁰

Müellife göre nefis; mücerret ve müşahhas bütün hasletlere sahiptir. Gönül levhasının içerisinde her şey mevcuttur. Nefis, âlâ-yi illiyyîn ve esfel-i sâfilî’nin tohumlarını içinde saklar. İnsan acziyle Allâh’ın kudretine, noksanlıklarıyla da Allâh’ın kemâline muhtaçtır:

“Görünen görünmeyen, olan olmayan

Bak, levhan içinde hepsi de var, inan”¹⁵⁹¹

¹⁵⁸⁵ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme*, (Yakarışlar Kitabı), 425.

¹⁵⁸⁶ Nefs, benlik; bir şeyin kendi varlığı. Varlığı sürdürmede, yoklukta dayanağı ruhtur. Kâşânî’ye göre ruh olmasaydı beden perişan olur ve parçalanırdı. Bu nedenle filozoflar, bu ruhanî latifeye nefis-i nâtika ismini vermişlerdir. Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁵⁸⁷ Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁵⁸⁸ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 388.

¹⁵⁸⁹ Abdürezzak Kâşânî, *İstılâhâtü’s-Sûfiyye*, Tercüme ve Şerh: Abdürezzak Tek, Bursa Akademi Yayınları, Bursa 2014, 45.

¹⁵⁹⁰ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 390.

¹⁵⁹¹ Sinan Paşa, *Tazarru-nâme* (Yakarışlar Kitabı), 390.

Nefsin yedi makâmı şu şekilde sıralanır: “*Nefs-î emmâre, Nefs-î levvâme, Nefs-î mülhime, Nefs-î mutmainne, Nefs-î râziye, Nefsi merzıyye ve Nefs-î kâmile*”dir.¹⁵⁹² Birinci nefisten yedinci nefse doğru gidildikçe cismaniyet, zulmaniyet, kesâfet azalırken derece derece ruhâniyet, letâfet, artar.¹⁵⁹³ Her nefsin bir âlemi, bir seyri, bir hâli, bir ismi ve bir nuru bulunmaktadır.

Nefs mertebeleri veya yaşanan hâller, sonsuza doğru uzanan bir gökdeleni andırabilir.¹⁵⁹⁴ Nefs, yapısı ise; bir asansörü yansıtabilir. Bu asansörle dikey olarak alt katlara inilebilir veya üst katlara çıkılabilir.¹⁵⁹⁵

Sinan Paşa nefsin mertebelerinde, dörtlü sınıflandırmayı uygun bulmuştur. Tazarru‘-name’de “*Nefsi Bilme Üzerine*” başlığı altında nefsin, “*Nefs-î Emmâre, Nefs-î Levvâme, Nefs-î Mülhime, Nefs-î Mutmainne mertebeleri*” hakkındaki düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır.

3.22.1. Nefs-î Emmâre

Nefsin ilk basamağı, *Nefs-i emmâre*’dir. Bu yapı, kendi içinde üç kattan oluşmaktadır. İlki Freud’un libido yapısına tekâmül eden, *nefs-i şehvani*, bir üst katında insanın personasının sergilediği oyunu yukardan seyretmeye başladığı *nefs-i nâtika*, daha üst konumda da insan gibi düşünen ve muhakeme eden *nefs-i derrâke* bulunmaktadır. Bu yapıdaki düşünce ve muhakeme yetisi insanın davranışlarını denetleme imkânını sağlar.¹⁵⁹⁶ Nefs-i emmârede baskın hâller, *havf/korku* ve *recadır*.

Nefs-i emmâre dünyevî arzulara istek duyan, kalbi olmayan şeylere meyleden, kötülüğe sürükleyen nefstir. Bu, kötülüklerin barınağı ve yerilen ahlâkın kaynağıdır.¹⁵⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yûsuf’un *Nefs-i emmâre*yi tarifi şu şekildedir: “*Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*”¹⁵⁹⁸ âyetinde belirtilmekte olan emredici nefstir.¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 364-365; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

¹⁵⁹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 275.

¹⁵⁹⁴ Mustafa Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2006, 210.

¹⁵⁹⁵ Mustafa Merter, *Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, Kaknüs Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2014, 194.

¹⁵⁹⁶ Merter, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, 189.

¹⁵⁹⁷ Cürçânî, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü, (Tarifat)*, 239.

¹⁵⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf 12/53.

¹⁵⁹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 364.

Cüneyd'e göre “*Nefs-i emmâre*, insanı felâkete sürükleyen, düşmanların yardımcısı, hevâların takipçisi, belâlara müptelâ ve çeşitli kötülüklerle ithâm olan nefistir.”¹⁶⁰⁰

Nefs-i emmâre; terbiye görmeyerek kendi hâlinde çakılı kalınca, ilim ve ma’rifet nurundan mahrum kalır. Böylece içine düştüğü zulmetin etkisiyle sürekli kötülük işlemeyi emreder.¹⁶⁰¹ Doğru olanın kötülüğü terk etmek değil, aksine onu işlemek olduğunu savunur.¹⁶⁰² Bu nefis, şehvete, hevâ ve hevese meyletmesi yönünden kirli olarak görülmüştür.

Nefs-i emmâre’nin seyri, seyr-i illallâh’tır. Allâh’a bağlanmadan, dilediğini kurlsızca yapmadır. Âlemi, şehâdet âlemi olduğu için, sadece gözle görülür şeylere i’tibâr eder. Bütün hallerinde kötülüğe meyillidir. *Nefs-i emmâre*; cahillik, cimrilik, hırs, kibir, öfke, şehvet, haset, kötü huyluluk, mâlâyâne, alay etmek, eziyet etmek vb. kötülükleri fazla işlediğinden, bu hasletler onun özellikleri olarak görülür. Bu özelliklere donanan nefsin düştüğü hâllerin farkında olması için öncelikle şerîatı bilmesi lâzımdır.¹⁶⁰³

Sinan Paşa nefs-î emmâreyi; kişinin en büyük düşmanı olduğundan insanı Allâh’dan uzaklaştıran hâin olarak anlatmaktadır. Bu mertebedeki nefis, içerisinde kötü olan her şeyi kibir, nekeslik, hırs, mal ve mevki arzusu, nefret, düşmanlık, sövüp sayma, bozgunculuk ve dedikodu, çok yemek, çok uyumak ve kin ve büyüklenmeyi barındırmaktadır. Sinan Paşa, kötülüğü içerisinde bulunduran bu nefis mertebesinin hilekâr olduğunu belirtir. Bu nefse uyan kişi yaratılış gayesinin farkında olmayıp Rabbinden kopmaktadır. Kötülükleri emredici olan bu nefis, dünyaya karşı meyillerle donatılmıştır. Kibir, hırs, haset, kötülüğe meyilli olma gibi gerçekten kötü veya şer kabul edilen sıfatlara sâhiptir. Riyâzet ve mücahedeler bu nefsi kontrol altına almak için yapılır. Sinan Paşa Tazarru’-nâme’de “*Nefs-î emmâre*”den şu şekilde bahsetmektedir:

“Nefsin kimi zaman emmâredir

Öyle bil ki işi gücü fitnedir

¹⁶⁰⁰ İzzeddîn Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 83.

¹⁶⁰¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif-Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi, Üçüncü Baskı, Semerkand Yayınları, İstanbul 2004, 587.

¹⁶⁰² Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁶⁰³ İbrâhîm Hakkı, Erzurumî, *Marifetnâme*, haz. Abdullah Aydın, Mehdi-Seda Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1999, 623.

*Nefis ne zaman ki takvadan kaçıp başkaldırır
İşte o zaman ona “**emmâre**” adı verilir*

*Beden güçlerini her yönde kullanır
Sana nasıl dilerse öyle hükmeder*

*Kibir, nekeslik, hırs, mal ve mevki arzusu
Nefret, düşmanlık, sövüp sayma, bozgunculuk ve dedikodu*

*Çok yemek, çok uyumak ve kin ve büyüklenmek
Ve de din yolunun erlerini inkâr etmek*

*Ve aşırı güven, aşırı sevinç ve boş konuşmak
Daha bunlara benzer işleri işlemek*

*Kim ki ona uyararak aldanır
Tanrı hakkı, Tanrıdan uzaklaşır*

*Hepsi emmarenin işleridir
Nefsinin o duraktaki hâlidir*

*Kibir uğursuz **nefsin** kendini görmesidir”
İşlediği her işi beğenmesidir ”¹⁶⁰⁴*

3.22.2. Nefs-î Levvâme

Sûfli arzulara karşı gelen ve bir kötülük yaptığında sahibini kınayan, sorgulayan nefisdir.¹⁶⁰⁵ Bayağı eğilim ve arzulara karşı mücadele eden, işlediği günahlardan dolayı üzülüp kendini kınayan, yargılayan ve düzeltmeye çalışan nefis basamağıdır. Nefs-i levvâmeyi, ruhun kendine çeki düzen vermeye çalışan, takvâya ulaşmış nefis olarak da açıklayabiliriz.¹⁶⁰⁶ Levvâme; gaflet uyuklamasından kalbin nuru ile uyandığı miktarda

¹⁶⁰⁴ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 416.

¹⁶⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 274.

¹⁶⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm Yolu Tefsiri, 5, 504-505.

onun nuru ile aydınlanan nefistir. Zulmânî yaradılışının hükmüyle kendisinden bir kötülük sadır oldukça, kendisini kınar ve ondan tevbe eder.¹⁶⁰⁷

Tasavvufî olarak, bir kısım kalbin nuru ile nurlanmış, o nurla uyanıklığa sahip olmuş nefistir. Levvâme sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır, gafletten bir parça uzaklaşmıştır. Bu sebepten kendisini kınar, yaptıklarının istemeden yapar. Ancak yeterince kemâle ermediği için onları yinede yapar. Bununla birlikte, bir takım iyileşmeler de vardır. Allâh'a doğru seyreden “*ilallâh*” nefsin yeri, Berzâh âlemdir.¹⁶⁰⁸ Sevgi halinde bulunur, Hz. Peygamber'in davranışlarını örnek almaya çalışır. Levvâme'de, nefsin bazı sıfatları aynen bulunur, iyileşme, kötü olan yönün eleştirilmesidir. Bu durumda, Kur'ânî emirlere saygı ve bağlılık fazlaşmıştır. Namaz, oruç, sadaka vermek gibi salih amellerde artmıştır. Amellerini Allâh için yapar, ancak bunun böyle olduğunu, halkın da bilmesini istemektedir. Artık nefis bu yönüyle tevbekârdır.¹⁶⁰⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de, nefs-i levvâme için Allâh şu şekilde yemin eder: “*Kusurlarından dolayı kendini kınayan nefse de yemin ederim ki diriltilip hesaba çekileceksiniz.*”¹⁶¹⁰

Nefs-i levvâme sâhibi, bir hata veya haksızlık yaptığında, doğru davranışın bu fiili terk etmek olduğunu fark edince, kendini kınar. Ancak yine de bu fiili terk etmeye karşı içinde bir direnç görür.¹⁶¹¹ Nefs-i levvâme, Allâh'a doğru yönelmek istediğinden seyri, “*seyr-i ilallâh*”tır. Kınama, heves, fikir, ucub, halka itiraz, azarlama, yalvarma, gizli ikiyüzlülük, baş olma isteği, şehvete karşı sevgi gibi sıfatlara sahiptir.¹⁶¹²

Sinan Paşa'ya göre nefs-i levvâme; âhir hayatta insana fayda sağlamayan nefsi, kötü istek ve arzularına uymayarak terbiye etmektir. Dünyada şeref isteyen kişi, nefsini terbiye etmek zorundadır. Ancak nefsi aşağılamakla izzet yolunda olunur. Riyâzetle de nefsi terbiye etmek ve ahlakı güzelleştirmektir. Nefsin eğilimlerinden kaynaklanan kötü huyları düzeltip kontrol altına almaktır. Nefisteki güzel hasletleri keşfetmektir. Sinan Paşa'nın *Nefs-i levvâme* sahibi nefis hakkındaki söylemi şu şekildedir:

¹⁶⁰⁷ Cürcânî, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, (Tarifat), 239.

¹⁶⁰⁸ Soyut ma'nâlar âlemi ve maddî cisimler âlemi arasındaki meşhûr âlemdir. Ona ulaşıldığı zaman, ibâdetler kendilerine münâsib olan şeylerle tecessüd ederler. O, munfasıl hayâldir. Cürcânî, *Tarifat*, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 48.

¹⁶⁰⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 199.

¹⁶¹⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Kıyâmet, 75/2.

¹⁶¹¹ Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁶¹² İbrâhîm Hakkı, *Marifetnâme*, 627.

“Gönlüne bin gam gelir, aklın başındaysa
Gönül bağından bir yaprak gelecek olsa

Eğer gönlünden eser görmezsen
Ve zevk ile ondan haber almazsan

Gayret gösterip bilgi edindim sanma, sakın
O ilim, bil ki, seni eylemez Hakk’a yakın

Bu kötü nitelikleri nefisten uzaklaştırır
Hiç olmazsa “*levvâme*”ye döndürür

Onda iyi işler de bulunur, bu yüzden
Onun ehli aşağı olmaz hepten

O da gerçi ona oldukça yakın
İkisinden de geç aklın varsa senin”¹⁶¹³

3.22.3. Nefs-i Mülhime

Kalp nuruyla temizlenmiş, kötü hasletlerden sıyrılmış, iyiyi kötünden ayıran irâdedir. Bu nefis iyileşme makâmıdır. Nefs-î mülhime yaptığı günahı ve sevabı Allâh’ın yardımıyla hissetmektedir. Nefs-î mülhime’ye ulaşmış nefis Rabbinden başka bütün varlıktan uzaklaşır. Güzelliklerde Rabbini arar, ilahî âlemin gönül kapılarını aralamış, nefisini ve Rabbini müşâhede etmiş ve tanımış Rabbine yönelmiştir. Nefs-î mülhime kişinin, Allâh aşkıyla dolmasıdır. Haktan gelen her şeye hoşnuttur. Mütevâzı, sabırlı ve olmuştur. Bu mertebedeki kişilerde halktan hakka doğru bir eğilim söz konusudur.¹⁶¹⁴ Bu nefsin seyri, “*seyr-i alallâh*”¹⁶¹⁵dır. Âlemi, ruhlar âlemi olup, yeri ruh, hâli aşk ve ma’rifet makâmıdır. Sıfatları ise; ilim, cömertlik, kanaat, tevâzu, sabır, tahammül, özrü kabul, hoş görü ve eziyetlere katlanmaktır.¹⁶¹⁶

¹⁶¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 422.

¹⁶¹⁴ Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 475.

¹⁶¹⁵ “*Seyr-i alallâh*”: Nefsin arzularına yüz çevirip, kalben Allâh’ın irâdesine teslim olmaya yönelmedir. Amelî bakımdan kötü ve çirkin amellerden, iyi amellere dönmektir.

¹⁶¹⁶ İbrâhim Hakkı, Marifetnâme, 645.

Şükür, sabır, doğruluk, cömertlik ve ilim mülhimenin özellikleridir. Bu sıfatlar her kimde toplanmışsa Allâh o kulu “ilhâm” ile müjdeler. İyi ve kötüyü kullarına ilham haberdâr eder. Allâh bu nefis mertebesine erişenlere ilim nasip etmiştir. Mülhime nefis sahiplerinin doğruluğa sahip ve ilim sahibi kişilerdir. Güzel ibâdet ve duâlarında samimi sevgi ve bağlılık tam olarak nüksetmiştir. Nefs-î mülhime mertebesi kimi zaman da, kişilerin hata yaparak ayakların kaydığı yer olarak bildirilmektedir. Kişi burada mertebesini düşürerek nefsi levvâmeye dönebilir. Azap ve kurtuluş arasında bir gidiş geliş olmaktadır.¹⁶¹⁷ Bu mertebede iyileşme belirtileri gözlenir. Nefs, işlediği amellerde sevabını ve günahını Allâh’ın inâyetiyle bilir. Nefs bu nedenle, Rabbinden başka bütün yaratılanlardan uzaklaşmaya başlar. Nefs kendi isteği ile halkı bırakıp Hakk’a döner.¹⁶¹⁸

Sinan Paşa, Tazarru’-nâme’de nefs-i mülhime hakkında geniş bir bilgi sunmamaktadır. Ancak Sinan Paşa’ya göre nefsin ilk iki makamından uzaklaşmalıdır. Bu mertebelerden sonra nefs-i mülhimenin gelişinin aslında üst makâma varmada bir tuzak olduğu belirtilmektedir. Sinan Paşa göre bu tuzağa, gaflete düşmüş insan, nefsinin esiri olur. Bu savaşta nefsinin yolunda gidenler, süfli bir şekilde yaşamak zorunda kalırlar. Ruhun ve aklın yolunda gidenler ise melekler gibi ya da meleklerden daha yüce kâmil vasfa nâil olurlar. Nefis insana hiçbir zaman iyi ve doğru olanı yapmayı telkin etmemektedir. O hep hevâ ve arzuların karşılanması peşindedir. İnsan-ı kâmil olan nefsinin tuzaklarına uymayandır. Sinan Paşa bu durumu şu şekilde ifâde etmektedir:

*“Böylece bu kez **nefsin** sana güzelce bir tuzak olur*

*Bil ki ona o dem “**mülhime**” ad olur”¹⁶¹⁹*

3.22.4. Nefs-i Mutmainne

Dâima itaat halinde olan,¹⁶²⁰ Allâh’ın hitabına mazhar olması sonucu, çektiği sıkıntıların ağırlığından kurtulup itminana eren nefistir.¹⁶²¹

¹⁶¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 475.

¹⁶¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 475.

¹⁶¹⁹ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 422.

¹⁶²⁰ Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁶²¹ İbrâhim Hakkı, *Ma’rifetnâme*, 664.

Nefs bu hale erince kendinde ne itaatleri terk etmeye, ne de günah işlemeye dair bir istek duymaz.¹⁶²² *Nefs-i mutmainne*; kalbin nuru ile aydınlanması tamam olup, yerilen sıfatlardan sıyrılmış ve övülen ahlak ile ahlaklanmış olan nefistir.¹⁶²³

“*Nefs-i nutmainne*”, Allah'ın karanlık kirlerinden temizlenmesi sebebiyle nûrânî hâle gelen ve rûha benzeyen nefstir. Allah'a itâat konusunda ayak diremeksizin boyun eğerek yürür. Allâh'a itâatle mûtî hâle gelir. O, gizlisini ve açığını Allâh'ın doldurduğu sıddıkın nefsi olarak yansır.¹⁶²⁴

Mutmainne; “*Ey itmi'nâna eren nefis*”¹⁶²⁵ âyetinde geçen doyuma, huzura, rahata kavuşmuş anlamına gelen nefstir. İçerisinde bütün iyilikleri bulunduran bu mertebede, üzüntüler “*ya eyyetühe'n- nefsi'l-mutmainneh* “*Ey huzur içinde olan nefis!*” sözü ile sona ermektedir.¹⁶²⁶ Nefsin seyri, “*seyr-i ma'allâh, âlemi, hakikat-ı muhammediyye*”dir. Hâli, kalbin sıtkı bütün bağlanışdır. Sıfatları ise; cömertlik, tevekkül, sabır, teslim, ümit, doğruluk, ibâdet, yumuşak gönüllü ve güler yüzlülük, şükür, huzur, kalp sevinci, tatlı dillilik, kusurları affetmektir.¹⁶²⁷

Kur'ân-ı Kerîm-ı Kerim'de nefs-i mutmainneye şöyle hitap edilir: “*Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan râzı, O da senden râzı olarak Rabbine dön!*” (*Seçkin*) *kullarımın arasına katıl ve cennetime gir*”¹⁶²⁸ şeklindedir. Sinan Paşa “*nefs-i mutmainneyi*” âyette geçtiği gibi Allâh'ın nurlarıyla nurlanmış, arınmış, yaratılış gayesinin farkına varmış nefis olarak görmektedir. Sinan Paşa bu mertebeyi, nefsin en son ve en güzel mertebesi olarak görmüştür. Bu makâmı, kalbi huzura kavuşmuş nefis olarak işaret eder. Kalbi kötülüklerden temizlemiş, Allâh yolunda rahat ve huzuru bulmuştur.

Nefs-i Mutmainne; bütün kötü sıfatlardan sıyrılmış, temiz ahlâkla bezenmiştir:

“*Bir adım bundan da yukarısı*

“*Mutmeinne*”dir ve en güzeli

¹⁶²² Abdürezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 558.

¹⁶²³ Cürçânî, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, (Tarifat), 239.

¹⁶²⁴ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 746.

¹⁶²⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Fecr, 89/27.

¹⁶²⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 366.

¹⁶²⁷ İbrâhim Hakkı, *Marifetnâme*, 664.

¹⁶²⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Fecr, 89/27-30.

Mutmeinne vasfını kazanır, Hakk'a yakın olur
Varlığın yaratıcısının sırlarını bilmeye güç bulur

İyi huylar ve olgunluk vasıflarına mahzen olur
Ulu Tanrı'nın nurlarının bereketiyle zenginlik bulur

Kendinden gider, toprak ve suyu terk eder
*İşte o zaman Hak'tan hoş bir ses duyar”*¹⁶²⁹

Sinan Paşa'ya göre nefis makâmı, devamlılık gözetmeyen, her an değişebilmeye uygun manevî bir yolculuktur. Her mertebenin ayrı sıfatları bulunur. Her makâmda tevekkül bulunur. Her basamak nefse uyarı için bir vesiledir. O'na göre tevekkül bilginin özüdür. Mertebe atlandıkça tevekkül unutulmaya başlanırsa şirke kayılır. İkisi arasında hassas bir çizgi bulunmaktadır:

“Her makâmda bir tevekkül bulunur
Her birinin ona göre uyarı olur

Her birisi uyarı için bir mertebedir
O makâmda ona övgü vesilesidir

O makâmdan geçince o kişi onu bırakır
O tevekkül ona düşük görünür

Şu tevekkül ki bize en yüksek gibi gelir
Onu bulmak bir ulu iş becermek gibi gelir

İşte onu bulan bilginin özüne ulaşmıştır
*Ama bu durum ona nisbetle şirke yakın olur”*¹⁶³⁰

¹⁶²⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 422.

¹⁶³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 442.

3.23. NÜBÜVVET

Peygamberlik, Allâh'dan gelen tebliğ, Hak'tan inen haber, meleğin getirdiği ilahî bilgidir. Hususî nübüvvet Hz. Peygamberle son bulmuş ve kapısı kapanmıştır.¹⁶³¹ Sözlükte “haber vermek” manasındaki neb’ yahut “konum ve değeri yüksek olmak” anlamındaki nebve “nübû” kökünden masdar ismi olan nübüvvet terimini İsfahânî, “*Allâh ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi*” olarak açıklamaktadır. Türkçe’de nübüvvet kökünden türeyen nebî yerine daha çok Farsça’dan alınmış peygamber kelimesi kullanılmaktadır. Risâlet kavramı da nübüvvetle eş anlamlı olup dinî literatürde daha çok nübüvvet tercih edildiği görülmektedir. Her iki kavramın ana unsuru, Allâh’ın vahiy yoluyla bildirdiklerini, O’nun emirlerini insanlara ulaştırıp ilâhî elçilik görevini ifâ etmektir.

Hadislerde de nübüvvete ve peygamberlere dair çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. Konuyla ilgili rivâyetlerde Hz. Peygamber ve nübüvvetle gayba dair bilgiler arasında bir bağın bulunduğu dikkat çekilmiştir. Nübüvvet ve risâletin kendisiyle sona ereceğini, geride sadece doğru bilgiler içeren sâdık rüyaların kalacağını ve sâlih müminlerin göreceği bu rüyaların müjdeleyici bazı hususlara işaret edeceğini belirtmiştir. Ayrıca bu tür rüyaları nübüvvetin küçük bir parçası olarak belirtmiştir. Hz. Âişe de Resûlullah’ın nübüvvetinin, gördüğü sâdık rüyaların aynen gerçekleşmesiyle başladığını belirtmektedir. Resûlullah’a atfedilen bir hadiste 124.000 peygamberin varlığından söz edilmiş, bunlardan 315’inin resul, diğerlerinin nebî olduğu belirtilmiş, ilk nebînin Hz. Âdem, ilk resulün Hz. Nûh, son resul ve nebînin de Hz. Muhammed olduğu, onun gelişiyile nübüvvet ve risâlet binâsının tamamlandığı bildirilmiştir.

Nübüvvet vahiy esasına dayanmaktadır. Vahye sâhip olan peygamber, kendisine irâdesi dışında telkin edilen hususların Allâh’tan geldiğine dair kesin bir bilgiye ulaşır.¹⁶³² Nübüvvet seçkin insanların ulaşabildikleri Allâh katında bir makamdır. Bu makam, şariat getiren peygambere verildiği gibi, veraset yoluyla da peygambere uyanlara da verilir.¹⁶³³ Son peygamber Hz. Muhammed'dir. Onun doğuşuyla hakikatlerin keşfini ve velâyette nübüvvetin kemâl mertebeleri son bulmaktadır.¹⁶³⁴

¹⁶³¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 281.

¹⁶³² Yusuf Şevki Yavuz, *Nübüvvet*, DİA., C.,XXXIII, İstanbul 2007, 279-285.

¹⁶³³ Suad el-Hakîm, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, 397.

¹⁶³⁴ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 233.

Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa nübüvvet terimini; “Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Ya’kup, Hz. İbrâhîm, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin” için zikretmektedir.

Nebilik parıltısıyla devlet bulan Hz. Muhammeddir. Levh-i mahfuz, şeriat ve sünnet onundur:

*“Kâbil-i tâbiş-i **nübüvvet** odur*

Levh-i mahfûz u şer’ ü sünnet odur”¹⁶³⁵

“Allâh’ın iyilik rahmetinin rüzgârı erişmese, Ya’kup’un yaradılışının bahçesinden bin risalet gülü açılmazdı. Zekeriya yetimesinin rahmini nebilik ve ululuk incisine sedef eden ve yardım ve desteklerinin nurlarının eseri yüce”¹⁶³⁶ Allâh’dır:

*“İlâhî! Bârân-i eltâfın reşâsı rahmetin nesîmi ile erişmese, Ya’kûb kim olurdu ki onun fitratı bûsitânından hezâr gül-i risâlet açıla idi? Senin riyâh-ı levâkîh-ı kerem u eltâfındır ki Zekerîyyâ yetîmesinin rahmini sedef-i dürr-i **nübüvvet** u celâlet ettin, ve senin âsâr-i envâr-i ihsân u a’tâfındır ki bir bölük put-perestleri hânedân-i hâtem-i risâlet ettin.”¹⁶³⁷*

Hz. Muhammed’in tertemiz ruhu için, o ulular ulusunun ışıklı ruhunun parlaklığı için; din hükümlerini uygulamakta çektiği zahmetler hakkı için, Emrû bi'l-ma'ruf ve'n-nehyü ani'l-münker için; yüce zâtın kerametlerinin yüksekliği ve mucizelerinin büyüklüğü için; şu alnındaki nübüvvet nuru için, şu arkasındaki fütüvvet mührü için:¹⁶³⁸

*“Hazret-i Risâlet’in rûh-i mutahherinin safâsı için ve o cenâb-i celâletin revân-i münevverinin ziyâsı için; şer’ icrâsında çektiği zahmetler hakkı için ve tebliğ emrinde gördüğü mihnetler hakkı için; o zât-i mükerrermin kerâim-i kerâmâtı için ve o resûl-i muazzamın azâim-i mu’cizâtı için; şu alnındağı nûr-i **nübüvveti** için, şu arkasındaki hâtem-i fütüvveti için.”¹⁶³⁹*

¹⁶³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 137.

¹⁶³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 220.

¹⁶³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 221.

¹⁶³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 590.

¹⁶³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 591.

Allâh'ın dostu Hazret-i İbrâhîm'in yönelişinin hüması o kadar yüksektir ki peygamberlik ve vahiy tavusu ve emir ve nehiy Ankâ kuşu Hazret-i Cebrâîl Nemrud'un yaktırdığı ateşe geldiği vakit: “hayır” dedi. Nebilik yüzüğünün mührü, ahiliğin incisi, elçilik bahçesinin gülü, cihânın ve cânın efendisi, insan ve cinlerin yön göstericisidir:

*“Hazret-i İbrâhîm Halîlû'llah meşhûrdur ki hüma-yi himmeti şu kadar âlî-kadr idi ki, tâvus-i risalet u vahy ve Ankâ-yi mugrib-i emr u nehy Hazret-i Cebreîl âteş-i Nemrud'a geldiği vakit, “İmmâ ileyke felâ” dedi. Ve hâtem-i nigîn-i **nübüvvet** ve dürr-i sedef-i fütüvvet; gül-i bağ-i risâlet ve serv-i bostân-i celâlet; hôca-i cihân-i cân ve cihân-i ins u cân.”*¹⁶⁴⁰

Hz. Muhammed'in resûllüğü cini ve insanı kapsamaktadır. Nübüvvet nuru O'nunla tamamlanmıştır:

*“Sen o resûlsün ki, cinne ve inse risâletin âm, ve sen o nebîsin ki, dâire-i vücûd nübüvvetin ile tamam.”*¹⁶⁴¹

O Ali'dir ki, küçük yaşta bulunduğu çağdan başlayarak nebilik ocağında ve ahilik bucağındadır:

*“O Ali'dir ki, evân-i tufûliyyetden hânedân-i **nübüvvette** ve zamân-i sabâvetten hâne-i fütüvvette.”*¹⁶⁴²

Haz. Hasan, Peygamber'in omuzunda, nebilik sarayı ve elçilik odasında yetişerek Nebilik gözünün bebeği, ahiliğin ışığı olmuştur.¹⁶⁴³

*“O Hasan'dır ki, Peygamber'in omuzunda, **nübüvvet** haremindedir ve risâlet harîminde neşv ü nemâ bulmuş idi. Kurre-i ayn-i **Nübüvvet** idi, ve gurre-i vech-i fütüvvet idi.”*¹⁶⁴⁴

¹⁶⁴⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 117.

¹⁶⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 685.

¹⁶⁴² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 751.

¹⁶⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 760.

¹⁶⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 761.

3.24. RIZÂ

Rızâ;¹⁶⁴⁵ dinî buyruklara uyan kuldan Allâh'ın ve Allâh'ın tasavvurundan kulun memnun olması anlamında dinî-tasavvufî bir terimdir. Sözlükte “hoşnut¹⁶⁴⁶ ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek” anlamındaki rızâ kelimesi dinî ve tasavvufî hayatın temel kavramlarından. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde rızâ kavramı üzerinde önemle durulmuş, müminler Allâh'ın rızâsını kazanmaya teşvik edilmiş, rızâ mertebesine ermenin en büyük mutluluk olduğu belirtilmiştir. “*Allâh onlardan râzı oldu, onlar da Allâh'tan râzı oldular*” meâlindeki âyetler¹⁶⁴⁷ Allâh ile kul arasındaki rızâ hâlinin müteakibi olduğunu bildirir.¹⁶⁴⁸

Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre rızâ; ilâhî irâdeye tâbi olduğu için kulun kendi irâdesinin bulunmamasıdır. Ebû Süleyman ed-Dârânî ise; ancak bedenî arzularından sıyrılan kişi rızâ mertebesine ulaşacağını belirtir. Ebu Osman; rızâ mertebesine ulaşmak isteyenlerin Allâh'ın râzı olduğu hususlara sıkıca sarılmalarını tavsiye etmiştir.¹⁶⁴⁹ Hâris el-Muhâsibî rızâyı “*Allâh'ın hükmü altında bulunan kulun sükûnet içinde olması*” şeklinde açıklarken Ebû Osman el-Hîrî ise rızânın kazâyâ râzı gelmek olduğunu belirtir.¹⁶⁵⁰ Zünnûn el-Mısırî “kaderin acı tecellisi karşısında kalbin sükûnet ve huzur içinde bulunması”¹⁶⁵¹ şeklinde tanımlamıştır. Rızâ, Allâh'ın en büyük kapısı ve dünya cennetidir. O, kulun kalbinin, Allâh'ın hükmüne boyun eğmesidir. Cüneyd'e göre rızâ; “seçme hakkını ortadan kaldırmak”tır. Rızânın ne olduğunu Kannad' a sorduklarında cevabı; “Kalbin, kazanın hükmü altındaki sükûnetidir” şeklindedir. Zünnun ve Nuri, aynı soruya şu cevabı vermektedir: “Kalbin, kazanın hükmünden sevinçle dolmasıdır.” İbn Ata şöyle der: “rızâ; kalbin, Allâh 'ın ezelde kula takdir etmiş olduğuna nazarıdır. Çünkü o, Allâh'ın kendisine en iyi şeyi takdir ettiğini bilir, ona râzı olur ve kızmayı

¹⁶⁴⁵ Rızâ lügatte: Murâkabe, işi kolaylıkla kabullenme; İstilahta: “İlahî emirler karşısında sızlanmamak, itirâz etmemek”, “Tevekkülün son mertebesi”, “Kâinattaki herşeyin mükemmel şekilde cerayan ettiğini tasavvur etmektir.” Rızâ kelimesinin Allâh'tan ve Kur'ândan başlayıp cennete kadar ulaşan derûn manâsı bulunmaktadır. Rıza iki türlüdür: Allâh'ın kulundan râzı gelmesi; Kulun O'ndan râzı gelmesidir. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 275.

¹⁶⁴⁶ Abbürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 267.

¹⁶⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Mâide 5/119; Kur'ân-ı Kerîm, Mücâdile 58/22; Kur'ân-ı Kerîm, Fecr 89/28; Kur'ân-ı Kerîm, Beyyine 98/8.

¹⁶⁴⁸ Süleyman Uludağ, “Rızâ”, *DİA.*, C.,III, İstanbul 2008, 56-57.

¹⁶⁴⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 278; Serrâc, el Lüma, *İslam Tasavvufu*, 80.

¹⁶⁵⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 278.

¹⁶⁵¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 278; Serrâc, el Lüma, *İslam Tasavvufu*, 80.

{için için kendini yemeyi} terkeder." Ebü Bekr Vâsati ise şöyle söyler: "Rızâyı kendi yönünde kullanmaya gayret etmek gereklidir."¹⁶⁵²

Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa "*Beyân-i Rızâ*" başlığı altında; rızânın Hak yolunda yüksek bir konak olduğunu ve onun el üstünde tutulduğunu belirtmektedir. Rızâ; cihat yolundaki en son ve en yüce menzildir:

*"Hak yolunda âlî menzildir rızâ
Ehli olur müctebâ vu murtazâ"*¹⁶⁵³

Sâlik; Hak'tan gelen her şeyi hoş görüp rızâ gösterir. Gece ve gündüz Allâh'ın buyruğuyla hemhâl olur:

*Her ne ki Hak'tan gele râzî olur
Gece gündüz emrile mâzî olur*¹⁶⁵⁴

Sinan Paşa; Allâh'ın rızâsını kazanmanın, gece ve gündüz O'nun buyruğuna râzî olmak gerektirdiğini belirtmektedir:

*Ger edersen sen rızâ-yi Hak taleb
Hükmüne var râzi olgıl rûz u şeb*¹⁶⁵⁵

Her işte kendi rızânı gözetmek, Allah'tan gelene râzî olmayı engeller. Maksat sadece O'nun rızâsını taleb etmektir:

*Çün her işte sen rızân iste yesin
Râzî-yi hükm-i Hudâ olmayasın*¹⁶⁵⁶

Hakk'tan gelen zehir olsa da O'nun rızâsını kazanmak için şikâyet etmeden içmek gerekir:

¹⁶⁵² Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 800; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 295.

¹⁶⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 365.

¹⁶⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 365.

¹⁶⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 365.

¹⁶⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 365.

Zehr olursa nûş et onu bî-gile
Gerçi almaz bunu değme havsala ¹⁶⁵⁷

Allâh'ın emrettiğine râzî olmak bütün müşkülliği giderir. O'nun rızâsına mazhar olunca hiçbir nesnenin zararı kula dokunmaz:

“Dedi müşkül sanma igen sen bunu
Var rızâ-yi Hakk’a kıl râzî seni

Her ne olursa rızân olur senin
Gammı gelmez pes sana hiç nesnenin

Hasta olsan sen rızân ile olur
Neyin giderse rızân onda olur ¹⁶⁵⁸

Allâh'ın kulları için takdir ettiği herşey pak ve tertemizdir:

“Her ne kim takdîr eder bilgil Hüdâ
Pâk u pâkize durur vergil rızâ ¹⁶⁵⁹

İki âlemde Allâh'ın hoşnutluğunu kazanmak gereklidir:

“Dîde-i câna likâsı bes durur
İki âlemde rızâsı bes durur ¹⁶⁶⁰

Hakk'a yönelişin Kâbesi ve Makâm-ı Kudüs'ün baş payandası râzılık mertebesidir:

“Ka'be-i tahkîk u kuds-i ıstıfâ
Rûkn-i evveldir makâmından rızâ ¹⁶⁶¹

¹⁶⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 365.

¹⁶⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 367.

¹⁶⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 367.

¹⁶⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 665.

¹⁶⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 825.

Şüphesiz nimeti, şükürü, belâyı ve sabrı veren Allâh'tır:

*“İlâhî! Ni'met verdikçe şükür senden; belâ verdikçe sabır senden. Her ni'met ü belâ senin firistâden, ve her şükür u rızâ senin dâden.”*¹⁶⁶²

Hak dâhi halkı râzı etmekle bulunur. Hakk'ı isteyen, isteğine Hakk rızasıyla kavuşur:

*“Hôd-rây olanın tâli'i olağan olmaz, ve kendi fikrine uyanın işi onağan olmaz. Ululuk hüsn-i hulk ile bulunur, ve Hak dahı rızâ-yi halk ile bulunur. Hak isteyen tevekkülde olur, ve ten besleyen ekilde olur.”*¹⁶⁶³

Gönül erinin alın yazısına boyun eğmesinin gerekli olduğu:

*“Âdemin içi taşı pâk gerek, ve Hak'tan gayrıdan bî-bâk gerek. Şu dil ki safâ ister, kazâyâ rızâ vermek gerek, ve şu can ki Hudâ ister, gönüle cilâ vermek gerek.”*¹⁶⁶⁴

Rızâdan daha değerli nimet bulunmadığı:

*“Tevbeden yeğ ibâdet olmaz, ve rızâdan gökçek tâat olmaz. Tama' ehli zelîl olur, ve dünyâdan geçen halîl olur.”*¹⁶⁶⁵

Âşık olanların kazaya rızâ göstermeleri gerek:

*“Âşık dört harftir ki ayın âr'a, elif idbâr'a, şin şekâvet'e, kaf kaza'ya işaretir. Âşık olanlar bu kazâyâ rızâ vermek gerek ki ar izzete, idbar devlete, şekâvet saâdete mübeddel ola.”*¹⁶⁶⁶

Sinan Paşa, Allah'ın rızâsının kulun rızasından üstün görüldüğünü ve kulun rızâsının Allâh'ın rızasıyla kazanıldığını vurgulamaktadır. Hakk'ın rızâsını isteyen sâlik, Hak'tan râzı olmalıdır:

*“İlâhî! Hayrımı kazanda kıl. İlâhî! Rızâmı rızânda kıl.”*¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 403.

¹⁶⁶³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 475.

¹⁶⁶⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 475.

¹⁶⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 477.

¹⁶⁶⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 539.

¹⁶⁶⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 365.

3.25. SABIR

Sabır; sözlükte zorluğa ve acıya katlanmak, dayanma, dayanıklılık manalarında kullanılır. Tasavvufta başa gelen belâ ve musibetlerden dolayı Allâh‘dan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak, yakınmamak ve kendini acındırmamaktır. Kul karşılaştığı sıkıntı ve belâların verdiği üzüntüyü yalnızca Allâh’a arz eder ve onun inâyetini ister.¹⁶⁶⁸ Sabır karşılaşılan kötü olaylar ve sıkıntılar karşısında gösterilen tutumdur. Diğer bir anlamı ise; Allâh’a sürekli ibâdet ederek kendini isyan etmekten alıkoymadır.¹⁶⁶⁹

Sabır¹⁶⁷⁰ insana has bir sıfattır. Âbidlerin sabrı, sızlanmayı terk ve bu hâlin devamını sağlamaktır. Âşıkların sabrı, Hakk’a ulaşmanın çabuklaşması için sabrı terketmektir.¹⁶⁷¹

Sinan Paşa, insanlarda zuhûr eden sabır sıfatının, Allâh’ın “*Sabûr*” isminin tecellisi olduğunu şu şekilde ifâde etmektedir:

*“Es-sabur”u bil ki onun sanıdır
Sabır herkese onun mirasıdır”*¹⁶⁷²

Sabırla ilgili tasavvufî bağlamda verilen bazı tanımlar şu şekildedir:

Abbürrezzak Kâşânî’ye göre sabır; nefsi itaatlere yerine getirmek ve emir ve yasaklara uymaya zorlamaktır. Akabinde amelleri görmeye terke, iddiayı terke; ilim, hâl ve ruh için meydana gelen sırları ortaya çıkarmaktan yüz çevirmektir.¹⁶⁷³

Mehmed Zahid Kotku’ya göre sabır; gam, gussa ve kederlerden kurtulmayı Allâh’tan ummaktır. Her şeyin bir cevheri bulunmaktadır. İnsanın cevheri akıl, aklın cevherini ise sabır meydana getirmektedir.¹⁶⁷⁴

Ebu Said Arabî’ye göre, karşılaşılan bütün musibetleri iyi şekilde karşılamaktır. Sehlab. Abdullah Tusterî’ye göre, kulun içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmak için Rabbinden çıkış yolu açması için duâ edip beklemesidir.

¹⁶⁶⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 266.

¹⁶⁶⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 409.

¹⁶⁷⁰ Sabır, hapis demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de “hapsetmek” anlamıyla geçmiş ve çeşitli kalıplar almıştır. Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, 427.

¹⁶⁷¹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 171.

¹⁶⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 404.

¹⁶⁷³ Abbürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 326.

¹⁶⁷⁴ Kotku, *Tasavvufi Ahlâk I*, 216.

Cüneyd-i Bağdadi'ye göre sabır; sıkıntı anı geçinceye kadar Allâh'ın rızâsını kazanmak amacıyla belâyı içine sindirmektir.¹⁶⁷⁵ İbrâhîm Havvâs'a göre sabır; kitab ve sünnetin hükümleri karşısında sebâtır.¹⁶⁷⁶

Ebû Osman şöyle der: "İbadette verilecek mükâfatın en güzeli, sabra verilen mükâfat olacak ve onun üstünde bir mükâfat bulunmayacaktır. Zîra Allâh *"Sabredenlerin mükâfatını biz, yapmakta olduklarının daha güzeliyle muhakkak vereceğiz"* buyurmuştur."¹⁶⁷⁷ Hâris el- Muhâsibî'ye göre, sabır endişelenmenin terk edildiği Allâh'ın râzı olduğu bir makâmdır. Çünkü Allâh şöyle buyuruyor: *"Sen de sabah akşam O'nun rızâsını isteyerek Rablerine duâ edenlerle birlikte sabret."*¹⁶⁷⁸ Yâni nefisini hapsed, demiştir.¹⁶⁷⁹

Zunnûn'a göre: "Sabır {Allâh'ın emirlerine} muhalif olan davranışlardan uzaklaşmak, musibetin elemelerini yudum yudum içerken sükûneti muhafaza etmek ve fakirlik geldiği zaman zengin görünmektir". Amr b.Osman ise; "sabır, Allâh Teâlâ ve Takaddes Hazretleri ile sebât etmek, O'nun emirlerini yerine getirirken sebatlı olmak, O'ndan gelen musibetleri sükûnet içinde ve gönül hoşluğuyla kabullenmektir. Diğer tanım ise "İbn Atâ'ya göre sabır: Müsibetler içinde iken edebe güzel bir şekilde riâyet etmektir."¹⁶⁸⁰

Ebû Bekir Şiblî¹⁶⁸¹'ye göre sabır birkaç nevidir: Allâh'da sabır, imtihandır. Allâh ile beraber sabır, vefâdır. Allâh için sabır, sabrın en şiddetlisi de Allâh'dan uzak kalmaktır bu da cefâdır. Allâh için ve Allâh ile beraber sabreden endişelenmez ve o kimseden şikâyet hâli sadır olamaz."¹⁶⁸²

Sabır kelimesi Kur'ânda doksan yerde zikredilmekte beraber, türevleriyle birlikte yüz üç yerde geçmektedir.¹⁶⁸³ *"Sabredin, Allâh sabredenlerle beraberdir."*¹⁶⁸⁴

¹⁶⁷⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 80-81.

¹⁶⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 267.

¹⁶⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Nahl, 19/96; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 267.

¹⁶⁷⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Kehf 18/28.

¹⁶⁷⁹ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 60/10.

¹⁶⁸⁰ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 267.

¹⁶⁸¹ Ebû Bekir Şiblî'nin isminde ihtilâf edilmiştir. Ebû Bekir Şiblî aslen Horasanlı olup doğma-büyüme Bağdat'lıdır. Samarra'da doğduğu da söylenmiştir. Cüneyd ve o dönemin meşayihıyla dostluk kurmuştur. Hâl ve ilim bakımından zamanında benzersiz idi. Mâliki mezhebinde fakih olan Ebû Bekir eş- Şiblî hicî 334 yılında vefat etmiş, Bağdat'ın Hayrezan kabristanına defnedilmiştir. Bkz. İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 62.

¹⁶⁸² İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 62/5.

¹⁶⁸³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 172.

¹⁶⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/46.

“Sabredenlere ecirleri hesapsız olarak verilecektir.”¹⁶⁸⁵ “Sabır ve namazla Allâh’tan yardım isteyin.”¹⁶⁸⁶

Sabrın çeşitli boyut ve dereceleri bulunmaktadır. Söz konusu dereceler, sâlikin sabrettiği şeyin şekline göre sınıflandırılır. Bu durumda sabır; bir şeye karşı sabır, bir şeyden dolayı sabır, bir şeyde sabır şeklinde değerlendirilir.¹⁶⁸⁷

Sinan Paşa’nın sabır için kullandığı ifâdelerde derecelendirme söz konusudur. O, has kulların sabır makamında kalacaklarını belirttikten sonra, haslar üstü hasların, sabrı da aşıp, sabra sabretme makamına ulaşacaklarını telkin eder:

“Has kullar **sabır** konağında konaklar
Hasın hası olanlar orada durmaz gider

Sabır onlara düşük bir makam olur
Onlar **sabra sabredenlerdir**”¹⁶⁸⁸

Hâris el- Muhâsibî’ye göre; “ sabredenler akli derecelerine göre farklıdır ve niyetlerine göre isimlendirilirler. Onlardan her birinin sabrı Allâh’ın sevabını ve iyiliklerinin büyüklüğünü bilme derecesine ve genişliğine göre artar.” Böylece rızkını elde etmede süratli sonuç alıp almamasına göre sabreder. Sabredemezse bundan dolayı hemen tevbe eder. Çünkü sabrı hususunda Allâh’ın ona nazar ettiğini bilir ve de bütün rızkının Allâh’ın yardımıyla olduğunu bildiği için sabreder, sıkıntılara katlanır.”¹⁶⁸⁹

Kur’ân-ı Kerim’de yüz üç âyette geçen sabır kelimesi Yılmaz’a göre iki şekilde meydana gelmektedir:

1. İnsanın iradesiyle yaptığı eylemlerde
2. İnsanın iradesi dışında kalan sıkıntı anlarında

Kul emrolunduğu ibâdetler için sabra muhtaçtır. Çünkü nefis kulluktan hoşlanmaz, dâima baş ve rab olmak ister. Günâhlardan arınma konusunda da sabra ihtiyaç vardır. Çünkü alıştığı günâhları bırakmak nefse ağır gelir.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸⁵ Kur’ân-ı Kerim, Zümer, 39/10.

¹⁶⁸⁶ Kur’ân-ı Kerim, Bakara, 2/45.

¹⁶⁸⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî, Risâlesi*, 183.

¹⁶⁸⁸ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 406.

¹⁶⁸⁹ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstilahları*, 62/20.

¹⁶⁹⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 170.

Eraydın'a göre ise sabır üç şekilde görülür:

1-Allâh'ın emirlerini yerine getirmede sabır,

2- Günâhlardan kaçınmada sabır,

3-Hayâtta karşılaşılan zorluklara sabır.¹⁶⁹¹

Hiçbir şey sabır kadar nefsi terbiye etmede müessir değildir. Zîra sabreden kimse sürekli olarak nefesine muhâlefet kâsesini içmektedir. Akıllı kimse nefesine sürekli olarak sabır içirmekle onu bu duruma alıştırır kimsedir.¹⁶⁹²

Sabır, musibetin geldiği ilk anda tahammül göstermektir. Gelen ezâları, musibetleri sükûnet içinde ve gönül hoşluğu ile karşılamaktır. Allâh'ın takdiri vukû' bulduğunda acıya tahammül etmektir. Musibetlerin eleminden dolayı şikâyeti ve sızlanmayı terk etmektir.¹⁶⁹³

Sinan Paşa' ya göre sabır; başlangıçta zor, ancak hâyırla sonuçlanırsa lütuftur. Has kullar Rabbinden gelen musibete kahır da hoş lutfu da diyerek muamele ederler. Sinan Paşa "*İşâret-i Sabır*" başlığı altında şunları dile getiriyor:

*"**Sabır** Yaratıcı'nın bir bağıdır*

Tanrı onu az kişiye kısmet eder

Hak'tan belâ gördüklerinde has erenler

*İstifini bozmaksızın ona "Merhaba" der"*¹⁶⁹⁴

Sinan Paşa'ya göre akıllı kişi her zaman sabırlı olmalıdır. Başına gelecek her durumda, faydada ve zararda Rabbine şükretmelidir. Sabırsa ferahlığın anahtarıdır. Kişi ancak sabırla Rabbinin sevap ve ecirlerine sâhip olur. Dünyanın ve ukbânın hayrı, selâmeti, ferahlığı sabırda saklıdır:

*"Akıllı kişi her durumda **sabırlı** olmalı*

Faydada ve zararda Rabbine şükretmeli

¹⁶⁹¹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 166.

¹⁶⁹² İzzeddîn Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları* (Misbâhu'l- Hidâye ve Miftâhu'l- Kifâye), Farsçadan Çeviren: Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul 2012, 377.

¹⁶⁹³ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 60/5.

¹⁶⁹⁴ Tulum, *Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 404.

Sıkıntı vaktinde sızlanmaktan kaç, sığın

Sabret, çünkü sabır anahtarıdır ferahlığın”¹⁶⁹⁵

Her şeyin Allâh’tan geldiğini ve her şeyin Allâh’a gideceğini bilen bir kişi Allâh’ın tasarrufu dışında bir şeyin meydana gelemeyeceğini de bilir.¹⁶⁹⁶ “Şüphesiz Allâh sabredenlerle beraberdir.”¹⁶⁹⁷ Sinan Paşa’da, çârenin insandaki sabır kuvvetinde gizli olduğunu belirtmektedir. Sinan Paşa sabır bahsinde, başlarına gelen musibetlere sabreden peygamberlerden sabır kahramanı Hazreti Eyyûb’ü işaret ediyor. “Başıma musibet geldi”¹⁶⁹⁸ diyen Eyyûb Peygamber için Allâh, “Biz onu sabırla bulduk, o ne güzel bir kuldur”¹⁶⁹⁹ buyurmaktadır. Şikâyet etme niyeti olmadan kişinin kendisine gelen musibeti söylemesi sabır makâmına aykırı değildir.¹⁷⁰⁰ Sinan Paşa başa gelen müsibet ve eziyetlerin Allâh’dan geldiğini ve geçici olduğunu vurgulamaktadır. Dert ve belâlar, Hakk’a yakınlığın remzidir. O, sevdiklerini belâlarla sınar, kemâle erdirir. En şiddetli sıkıntılara maruz kalanlar, peygamberler ve velilerdir. Aşağıdaki beyitlerde birçok peygamberin ve velilerin karşılaştıkları eziyetlere sabırla muamele ettiklerini şu şekilde aktarıyor:

“**Sabır** bir daldır, yeni sürme ve körpe

Meyvesi iyilik olur onun silme

Bunca veliler ve nebiler ki geldiler

Çok eziyet çektiler, ama **sabrettiler**

Eyyûb nebi’nin **sabrı** ise baştanbaşa

Ve ayrıntısıyla hâdiste ve kelâmda”¹⁷⁰¹

¹⁶⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 248.

¹⁶⁹⁶ Öztürk, Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete göre Tasavvuf, 230.

¹⁶⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Enfâl, 8/46.

¹⁶⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Enbiyâ, 21/83.

¹⁶⁹⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Sâd, 30/44.

¹⁷⁰⁰ Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 40.

¹⁷⁰¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 404.

Sabır kişinin gerek diğer insanların elinden gerekse başka sebepten doğan sıkıntı ve güçlüklerle dayanmasıdır. Allâh'ın sıkıntıyı gidermesini beklemek de sabır gücü ile tecelli eder. Belâ ve musibete sabreden insan sonunda Allâh'ın hazinesine sâhip olur. Sinan Paşa'ya göre sabırdan daha büyük bir kâr, bir fayda yoktur. Sabrı olanın hazineye sâhip olduğunu, hazineye sâhip olanın da eziyete uğrayacağını aşağıda belirtir:

*“Her kimin **sabır** varsa hazine onun
Her kimin hazinesi varsa işkence onun*

*Bu cihânın âdeti böyledir
Hazinesi işkence ile birliktedir”*

*O sanı taşıyan odur hakkıyla
Sabırlı kişi çoksa da bu cihânda*

***Sabır** dervişi her dem işi
Sabırsız olmak fakire utanç vesilesi*

*Ne mutlu **sabır** yolunu yol edinene
Hak yolunda azığına **sabır** edene*

***Sabır** gerci bu yolun bir konağı
Ancak **sabra sabır** en müşkül olanı*

*Has kullar **sabır** konağında konaklar
Hasın hası olanlar orada durmaz gider*

***Sabır** onlara düşük bir makâm olur
Onlar **sabra** sabredenlerdir”¹⁷⁰²*

¹⁷⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 406.

3.26. SANEVBERÎ

Koni şeklindeki çam fıstığı kozalağına verilen addır. Aşağıda âşık gönlü¹⁷⁰³ iki dünyada da tertemiz konik yapılı sanevberîye teşbîh edilmektedir. O'nun gönlü, içi güzelliklerle dolu, bütün insanların tavaf ettiği ka'bedir:

*“Âşık gönlü öyledir ki, iki dünyada da tertemizdir. Sanılmasın ki konik yapılı bir etten başka bir şey değil. Âşık gönlü bir şehir olur, içi güzelliklerle dolu; belki bir ka'be olur, bütün insanlar tavaf eder onu.”*¹⁷⁰⁴

*“Dil-i âşık o olur, iki âlemde berî ola; bu değil kim bir gûşt-i **sanevberî** ola. Âşık gönlü bir şehir olur, içi pür-letâif; belki bir Ka'be olur, âlem onu tâif.”*¹⁷⁰⁵

¹⁷⁰³ “Tasavvufta kalbin önemi büyüktür. Türk tasavvuf edebiyatında kalp ve dil terimlerinin yanında Türkçe gönül kelimesi de kullanılmış, bazı tasavvufi kavramlar bu terimle ifade edilmiştir. Genellikle gönül “tasavvuf”, gönül ehli de “sûfiler” anlamına gelir. Gönül haline varmak râbta ve murakabe halinde olmak demektir. Gönül kavramının en çok kullanıldığı alanlardan biri de dinî-tasavvufi edebiyattır. Bir ülkeye benzetilen gönül bazen mâmur, bazen da vîran olur: “Artık harâbe gönlün mânend-i mülk-i âlem / Ma'mûr olur mu yoksa vîrân olur kalır mı?” Gönül hangi durumda bulunursa bulunsun onu ancak aşk sultanı alabilir, aşk askeri yağmalayabilir. Aşk ateşiyle yanmayan gönül sürekli karanlığa mahkûm ve ilâhî nurdan mahrumdur. Bu mahrumiyet Kâbe'de kible aramaya benzer: “Bir sine ki o nâr-ı mahabbet eseri yok / Zulmettedir ol nûr-ı Hudâ'dan haberi yok”. Tasavvuf ehli her an her yerde Allâh'ın hikmetini, sanat ve kudretini, sıfatlarının tecellisini görmek ister. Allâh'ın rahmân ismiyle gönül arasında bir münâsebet vardır. Rahmân kalp yufkalığıdır. Gönül de yaygın olarak “rahmet ve yumuşaklık” anlamlarında kullanılır. Bu durum gönülde rahmân isminin tecellisi bulunduğunu gösterir. İmanın ve küfrün merkezi kalptir. Kalp iman nuru ile dolduğunda gönül, inkâra ve küfre yöneldiğinde ise nefistir. Gönül ulviyete, nefis süfliyete yönelir. Mana âlemini kuşatan gönül Hak yolcusunun varacağı son merhaledir. İlâhî aşk ve tevhid sırrı burada tecelli eden bir zümrüdüankadır. Gönül hem çok yüce hem de çok hassastır. Kırılınca kolay kolay tamir edilemez: “Kopunca bir teli bağlansa da düğümlü kalır / Dokunma gönlüme şart-ı mahabbet öyle değil”. Gönül bir kitaptır, gerçek aşk hikâyesi bu kitaptan okunur. Bunun için gönlü aşk ile doldurmak gerekir. Ancak bu feyizle onun gerçek servet ve kudrete, hakiki huzur ve mutluluğa kavuşması mümkün olur. Aşk deryasına girenin, vahdet âlemine ulaşan gönül sadece bir mescid değil Mescid-i Aksâ'dır. Gönül mânevî bir kible, uçsuz bucaksız bir deryadır: “Gönül ki sâhil-i deryâ-yı bî-nihâyettir / Dil bahri huruş eyler onda nice dalgam var” Derya vahdetin, dalgalar kesretin yani mahlûkatın, fânî olanın işaretidir. Beden bir sedef, gönül de o sedefin içinde ilâhî feyizler denizinde teşekkül eden bir incidir. Âşık gönlün de ilâhî tecelli her an zuhur edebilir. Zaman zaman da kuş, bülbül, gonca, gül, gül bahçesi olan gönül ârif kişiyi kesretten vahdet sırrına, halktan Hakk'a ulaştırarak halvette mâşukuna kavuşturur. Gönül bir meyhânedir. Orada aşk şarabıyla sarhoş olunur. Meyhâneci veya sâkî mürşidin yani insân-ı kâmilin, şarap ise ilâhî aşkın remzidir. Gönül nazargâh-ı ilâhîdir, beytullahtır, mukaddestir. Cemal Kurnaz, Gönül, *DİA.*, C., XIV., İstanbul 1996, 150-152.

¹⁷⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 566.

¹⁷⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 567.

3.27. SEMÂ'

Semâ' Arapça, dinleme, işitme, anlamında kullanılan tasavvufî terimdir.¹⁷⁰⁶ Temelde ilahî güçle ya da onun temsilcisiyle daha yakîn bir ilişki kurma gayretinin bir neticesi sayılabilecek semâ', önceleri belirli kurallara bağlı olmaksızın dinlenen ilâhînin veya müziğin etkisiyle coşmayı ve dönmeyi ifâde ederken daha geç dönemlerde, örneğin Mevlevîlerde belli kaideleri olan bir âyin olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷⁰⁷ Daha geniş anlamıyla semâ' âlemdaki çeşitli ritmik seslerden hareketle bütün varlığın Allah'ı zikretmesini ve insanın bu zikre katılmasının sembolüdür.¹⁷⁰⁸ Hüseyin Top "Mevlevî Usûl ve Âdâbı" adlı eserinde semâ'ı şu şekilde açıklamaktadır:

Semâ', lûgatte duymak, işitmek anlamına gelir; ıstılahta ise; mûsikî, nağmelerini dinlemeye, dinlerken de vecde gelerek coşkuyla raksetmeye, dönmeye denir. Mevlevî literatüründe semâ, ritm ve mûsikî eşliğinde yapılan, sağdan sola, kalbin etrafında çark atıp dönerek icrâ edilen bir nev'i ibadettir.¹⁷⁰⁹

Semâ' ile birlikte değerlendirilen ve "dönmek" anlamına gelen devrân (deverân) ise özellikle cehrî zikir sırasında meydana gelen vecdî ya da dinlenen bir müziğin etkisiyle hareket etmek veya dönmektir.¹⁷¹⁰ Semâ' ve devrân, vecd, tevâcüd ve tesâkür gibi terimlerle birlikte ele alınmaktadır.¹⁷¹¹ Vecd, sâlikin istemesi veya zorlaması olmadan kalbine gelen hâl olarak tanımlanır.¹⁷¹²

Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesaj hükmündedir. Onu iyi niyetle dinleyen, hedefine nâil olur. Sesin etkisini dile getiren bazı hadisler, semâ konusunda zikredilir: "*Kur'ân-ı Kerîm'i seslerinizle güzelleştiriniz, zira güzel ses, Kur'an-ı Kerîm'i güzelleştirir*", "*her şeyin bir süsü vardır, Kur'ân-ı Kerîm'in süsü, güzel sestir*". Dakkâk, semâ'nın nefislerini terbiye etmemiş olmaları

¹⁷⁰⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 233.

¹⁷⁰⁷ Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, 142.

¹⁷⁰⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 555; William Chittick, *Tasavvuf*, Çev. Turan Koç, İz Yayınları, İstanbul 2003, 173.

¹⁷⁰⁹ H. Hüseyin Top, *Mevlevî Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2001, 77-78.

¹⁷¹⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 165; Süleyman Uludağ, "Devrân", *DİA*, C. IX, 248.

¹⁷¹¹ Süleyman Uludağ, *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, 172; Sirajul Haq, "Dervişlerin Semâ ve Raksı" Çev. Hüseyin Akpınar, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2006, 16, 373.

¹⁷¹² Kadir Özköse, "Tasavvufî Tecrübeye Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2007, 18, 65.

münasebetiyle avam tabakasına haram; mücâhede ile uğraşan zâhidler için mubah; (sufî) arkadaşlarının manevî hayatı elde etmeleri sebebiyle onlara müstehab olduğunu bildirir.¹⁷¹³

Hicri III. asrın ilk yarısında görülen hızlı ve esaslı değişimleri konu alan en önemli mesele de şüphesiz ki, dini müzik semâdır. Özel bir ifâde olarak tasavvufta semâ ismiyle anılan dini müzik, genel hatlarıyla ilk defa bu şekilde zuhûr etmiştir. Bu sebepten kuruluş aşamasında bulunan dini müzik genel olarak fıkıh ve hadis âlimlerinin eleştirisine maruz kaldığı gibi, bütün zâhitlerin ve hatta bazı sûfilerin hedef kitlesi hâlidir. Semâ'yı câiz gören sûfiler de bunu belli kimseler için ve bir dereceye kadar câiz görmekte, bunun dışında kalan müziği eleştirmektedirler.¹⁷¹⁴

Gazâlî "*İhyâu Ulûmi'd-Din*"de semâ için; bu hâlleri ancak tadanın anladığını hissi yoğunlaşmamış kimselerin ise onu inkâra düştüğünü belirtir. İdrâktan sonra "vecd makamı" ortaya çıkar. Gazâlî eserinde "*vecd makamı*" ve "semâ" hakkında bazı mutasavvıfların fikirlerini aktarmaktadır:

"Zünnûn-i Mısrî'ye göre semâ', "*Hakkın bir elçisidir. Kalpleri Hakk'a doğru sevk etmek için zuhur etmiştir. Onu hakkıyla kulak kabartan ve dinleyen bir kimse hedefe ulaşır.*"

Ebû Said İbni Arabî'ye göre semâ'; *vecd, perdenin kaldırılması, rakibin müşahedesini, anlayışın huzuru, gaybın mülâhaza ve gözetmesi, sırrın konuşması, gaybın ünsiyetidir. Sen sen olduğun için vecd senin faniliğindir. Vecd, Allah ma'rifetinde ihtisas sâhibi kılınanların derecelerinin evvelidir.*

Ebû Hüseyin ed-Derrac, "*semâ'da gördüğü hakikatten haber vererek dedi ki: - Vecd, dinlemek anında mevcut olandan ibarettir. Ve devamla: - Dinlemek beni hal ve heybet veya Allah'ın azameti meydanlarında gezdirip atâ nezdinde bana Hakk'ın varlığını gösterdi. Onunla rızâ konaklarına vardım.*"¹⁷¹⁵

Şiblî'ye semâ'dan sorulunca; "Teganninin zâhiri, fitnedir. İçi ise ibrettir. İşâreti bilen bir kimse için ibâreyi dinlemek helâl olur. Aksi takdirde ibâreyi dinlemek fitneyi

¹⁷¹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 233.

¹⁷¹⁴ Süleyman Uludağ, *İslam Açısından Müzik ve Semâ*, Kabala Yayınları, İstanbul 2012, 168.

¹⁷¹⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd Din*, çev: Ali Arslan, Akit Yayınları, C.,IV. İstanbul 1985, 260.

çağırır ve insanı belâya sebebiyet vermektedir” şeklinde açıklar.¹⁷¹⁶ Şefik Can’ın, semâ’ için söyledikleri ise:

Semâ’, mûsikî namelerini dinlemeye, dinlerken vecde gelip harekette bulunmaya, kendinden geçmeye, uyanıp dönmeye denir. Sufilere göre semâ’ın insan ruhu üzerinde türlü tesirleri vardır. İnsanın Allaha olan aşkını kuvvetlendirir, kendisinde türlü haller husule gelir. Bu haller kalpteki kötülükleri temizler ve nihayet insanı müşahade ve mûkaşefe mertebesine ulaştırır. Bir bakıma semâ’, Hak âşıkının Allah’a karşı duyduğu sevgiyi, heyecanı, hareket halinde, dönme halinde ifade etmesi, açığa vurmasıdır. Böylece semâ dervîşi kendinden, kendi varlığından kurtarmakta, mânen Hakka yaklaştırmaktadır.¹⁷¹⁷

Cüneyd de semâ’ı, kalbi Allah'a çeken bir vârid, olarak görür. Semâ’, “*zaman, mekân ve hâllere bağlı olarak vuku bulur*” denilmektedir. Şiblî ise “*semâ’ın dışı fitne, içi ibret, işareten anlayan kişiye, ibretin istimâ’ı helâl olur*” demektedir. İlk zamanlar, dinlenen gazelin etkisiyle, bir kurala bağlı olmaksızın kalkıp dönülmesi söz konusu iken, sonradan şeklî bazı kâidelerle düzenlemiştir. Mevlevîler’in semâ’ı örnek olarak gösterilmektedir.¹⁷¹⁸ Önder’e göre tasavvuftaki semâ’:

Semâ’, tasavvufta bir cezbe hali, Tanrı’ya ulaşmanın özlemi içinde süfinin dünya kayıtlarından sıyrılarak kendinden geçişidir. Ruhun derinliklerine inen, yürek hoplatan içli bir nağme, bir güzel ses, bir dokunaklı şiir, sufiyi o anda heyecanlandırabilir, bu coşkuyla ayağa kalkarak kendi çevresinde dönebilir, bu sema’dır. Sema, coşkunun harekete dönüşüdür. Mevlâna: Sufiler, vuslat özlemini gönüllerde vecd haline getirirler de geçici dünyayı bir kenara iterek ölümsüzlük yurduna kanat açarlar der. Sema ederken ne ney’den haberimiz olur, ne teften diyen Mevlâna: Sema’da İlâhî sevgiliye kavuşmanın hayali vardır. Sema, âşıkların gıdası, ruhun safasıdır diyerek çevresindekilerin sema etmelerini öğütler.¹⁷¹⁹

Semâ’ meşk eğitimi, “meşk tahtası”da denen, bir kenarının uzunluğu yaklaşık bir adım olan, kare bir tahta (semâ’ tahtası) üzerinde yapılan egzersizlerle başlamaktadır. Ceviz veya ıhlamur ağacından yapılan bu tahtanın orta kısmında başparmak tırnağı büyüklüğünde bakır veya pirinçten madde, yuvarlak bir kabara çivisi bulunmaktadır. Bu tahtadaki çivinin etrafı, egzersizler sırasındaki ayak hareketlerine

¹⁷¹⁶ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 424.

¹⁷¹⁷ Şefik Can, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1999, 263.

¹⁷¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 233.

¹⁷¹⁹ Mehmet Önder, *Mevlâna ve Mevlevilik*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998, 222.

bağlı olarak aşınır. Semazen olmak isteyen sûfî, sağ avucuna bir miktar tuz alarak tahtanın yanına gelir, sol dizini yere dayar, sağ dizini bükerek yere çömelir. Çiviye öptükten sonra, avucundaki tuzu çivinin etrafına eker. Tuz meşk esnasında ayağın rahatça kaymasını sağladığı gibi, ayakta bül gelişip yara olmaması içindir.¹⁷²⁰

Daha sonra derviş tekrar ayağa kalkar ve tahtaya yine basar. Sol ayağının başparmağı ile ikinci parmağı arasına çiviye alır. Sağ kolu üstte olacak şekilde kollarını göğsünün üstünde çaprazvari bağlayış pozisyonu alır. Avuçlarını omuz başına koyar, sağ ayağını, sol ayağına dik vaziyette ve biraz açıkta vaziyette durur. Sol ayağın topuğunu kaldırmadan sağa doğru döner. Topuğunu mümkün olduğu kadar sağa çevirdikten sonra, sağ ayağını yerden kaldırır. Sol ayağının dizi hizasından, buna dik şekilde yere basar. Burada dikkat edilecek nokta, sol ayak ve dizin hiç bükülmemesidir. Sağ ayak itici motor fonksiyonu görür. Onun itişi sayesinde bütün vücut bir dönüş sağlar.¹⁷²¹

Semazenlikte sağ ayağa “çarh veya çark”, sol ayağa ise “direk” ismi verilir. Bu şekilde dönmeye “çark atma” denilmektedir. Çark atmak, sağ ayağı bulunduğu yerden alıp, sağdan sola dönerek, yine aynı noktaya bırakmak esasıyla oluşur. Bu esnâda direk ayağın topuğu tahtadan hiç kaldırılmadan, soldan sağa doğru çevrilerek eski pozisyon alınır. Yapılan bu harekete “tam çark atış” denilir. Bir müddet de çivisiz olarak çark attırıldıktan sonra, semâzen olacak sûfîye sırayla “kol açma”sı, “direk tutma”sı çark atarak yürümesi ve düz hat boyunca sağ-sola sapmadan ilerlemesi dereceleri öğretilmeye başlanır.¹⁷²²

Çark atma tekniğini kaynaklar şu şekilde kaydeder: Sol ayak sabittir. Mevlânâ bunu *"bir ayağımız şerîatta sımsıkı sabittir, kımıldamaz, yani İslâm'dan vazgeçmeyiz, ona sıkıca bağlıyız, bütün vücut varlığımız onun üzerine bina edilmiştir, dayanağımız İslâmdan başkası değildir "* şeklinde açıklamaktadır. Sağ ayak ise, dönme hareketini Kâbe'yi tavaf dâiresi pozisyonunu esas alarak yapılmaktadır. Mevlânâ Celâleddin Rumî, sağ ayağın çizdiği bu daireyi, *"biz diğer ayağınızla bütün meşrep, din, mezhep, görüş,*

¹⁷²⁰ Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997, 11.

¹⁷²¹ Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*, 11.

¹⁷²² Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*, 11.

*fikir, hikmet ve kanaatleri dolaşır onları tanır, bilir, onlara hoş görü ile davranırız, onları anlamaya çalışırız, diyalog kurarız" şeklinde beyân etmektedir.*¹⁷²³

Yukarıda söylenenler doğrultusunda Orak'ta bu temel pozisyonu şu şekilde ifâde etmektedir:

Sema'da sol ayağın 'direk', sağ ayağın 'çark' olarak isimlendirilmesi, Hazret-i Mevlânâ'nın "Pergel gibiyim; bir ayağımla İslâm kâideleri üstünde sağlamca durduğum halde, öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşırım" ifâdesinden neşetle semazen sol ayağını yerden hiç kesmez ve diz bükmez; Sağ ayağını ise direğin etrafında sola (kalbe) doğru döndürerek yerden sürüyerek geriye doğru hareket ettirir. Her bir çarkta Semazen kalbî bir şekilde yine İsm-i Celâl zikrine devam eder.¹⁷²⁴

Mukabele denilen Mevlevî âyini, tasavvufî anlamda Hakk'a vasl yolunun derecelerini, en küçük teferruatına kadar tespit edilen âdâp ve erkânla meydana gelir. Semâzen niyaz duruşunda, ellerini çapraz olarak omuz başlarına koyarken, sağ ayağının başparmağını da sol ayağının başparmağı üstüne hizalar. Kolları, kalbini korumak ister gibi göğsü üzerindedir. Bu hareketle sanki kalbinden geçen bir fırtınayı kucaklamak, hapsedmek istemektedir. Bu safha, semâ'nın ilk safhası olan "*kabz safhası*" olarak anılır. Semâzenin bu hareketi "Allâh" özel isminin inişiyle olan "Elif'e veya doğrudan Allâh'ı hatırlatan l'e işaret etmektedir."¹⁷²⁵

Semâzenin semâ'ya başlarken siyah hırkasını çıkararak beyaz tennûreyle görülmesi, onun hakikat âlemine doğuşunu, yâni mânevî sefere başlamasını simgelemektedir. Dönüş hareketlerinin sağdan sola doğru yapılması, sol tarafta bulunan kalpteki tecellînin etrafında dönmeyi belirtir. Şeyh ise, bütün ilâhî sıfatlara mazhar ve postu üzerinde Mevlânâ'yı temsil eden kişi olup, Hak ilminin, Hakikat-ı Muhammedîye'nin sembolidir. Kırmızı renkli post, en yüksek mânevî mertebeyi işaret eder. Semâ'ya başlarken kol açan semâzenin sağ eli dua eder gibi yukarıya, sol eli ise aşağıya açık hâldedir. Bu pozisyon, "*Hak'tan alır, halka saçar hiçbir şeyi kendimize mâl etmeyiz. Görünüşte var olan, vasıtalık eden bir suretten başka bir şey değiliz*"

¹⁷²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 53.

¹⁷²⁴ M. Ali Orak, *Devrân-ı Âlem Semâ*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 223, Mevlâna Kitaplığı, Konya 2013, 28.

¹⁷²⁵ Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*, 12.

anlamındadır. Bir diğer sözle “Göğe ağarız, yere yağarız. Varlığımız Hakk’ın rahmetine yok olmuştur” manasındadır.¹⁷²⁶

Sinan Paşa’nın “*Ebyât-i Semâ*” semâ’ hakkında görüşleri şu şekildedir: Semâ’; vecd, hâl, yakîn olma ve baştanbaşa rahmettir. Semâ’ı inkâr edenler Hak yolundan ayrılanlardır. Def ve neyle Hakk’ı zikrederler. Vecd hâlinin kendiliğinden geldiğini bu hâlin gelmesi için gayret gösterilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Nefis gelen vecd hâlleriyle yere serilir. Semâ’ nefse huzur vererek kin, hırs ve kıskançlık gibi hasletleri kalpten söker atar:

Ebyât-i Semâ

“Ey ki işidirsin hemîn nâm-i **semâ**’
Aşk bâzârında hengâm-i **semâ**’

Her **semâ**’ı sanma kim şeytânîdir
Bil **semâ**’yi ehl-i dil rahmânîdir

Kim **semâ**’yi evliyânın münkiri
Râh-i Hakk’ın bil ki oldur müdbiri

Her **semâ**’ı onların kurbet durur
Vecd ü hâl u ser be-ser rahmet durur

Olmaz onda şöyle bilgil sen riyâ
Belki onlar vâsılân-i Kibriyâ

Her def ü ney onlara zâkir durur
Gizli diller ehline zâhir durur

Anlar isen sen dahı ger o dili
Var **semâ**’ ur şer’de yok müşkülü”

¹⁷²⁶ Fuat Yöndemli, *Mevlevîlikte Semâ Eğitimi*, 15.

*Bu semâ' olur tamâmet hâlet ol
Zevk ü şevk u sûziş ü bî-illet ol*

*Nefs olur bu hâlet ile ser-nügûn
Bu semâ'ı bil verir nefse sükûn*

*Bu semâ' onu gönülden arıdır
Durduğunca seni ondan korudur*¹⁷²⁷

Tazarru'-nâme'de Sinan Paşa'nın "semâ'- dervîş" yârenliğinin diyalogu şu şekilde aktarılmaktadır:

*"İlâhî!
Göz müdür o ki her zerrede seni görmeye;*

*İlâhî!
kulak mıdır o ki her sadâdan seni işitmeye.*

*Dervîşler derler ki:
"Semâ' helâl, şâhid mübâh."*

*ammâ şu semâ'dır o ki saâdet vere,
şu değildir ki şekâvet getire,
ve şu şâhiddir o ki şehâdet vere,
şu değildir ki şehvet artıra.*

Niteki ba'zı ehlu'llâhtan sordılar ki:

*"Semâ' nicedir?"
Eyitti:
"Müstemi' kimdir?"*

¹⁷²⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 563-567.

“Şâhid nedir?”

Eyitti:

“Gören ne kişidir?”

İlâhî!

Zâhid zühde ve ibâdete dayanırsa,

ârif olana yâr yeter;

âbid cennet ü nâim umarsa,

sûfî olana dîdâr yeter.

Ammâ sakın ey azîz

sûfîyi şu yürüyen

ve dervîşi şu görünen

sanma.

Sûfî şu ten değildir

ki gâh yer, gâh içer;

sûfî o beden değildir

ki gah durur, gah gezer.

Sûfî şu âb ü hâk değildir

ki heyûlânî ola;

sûfî şu zât-i pâk değildir

ki cismânî ola.

Sufî can değil, canın canıdır;

sûfî iki âlemin cânânıdır.

Sûfî bir nurdur ki, görünen hayâlidir;

sûfî bir ruhtur ki, yürüyen misâlidir.

Sûfî nedir, yine sûfî bilir;

biz söylediğimiz sezinmedir;

dervîş olanı gine dervîş bilir;

taşradan söylenen yakıştırmadır.”¹⁷²⁸

¹⁷²⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 382-385.

3.28. SİDRE

Sidre; tüm sâliklerin seyirlerinin, amellerinin ve ilimlerinin sona erdiği kısım olarak “büyük berzâh” adını da almaktadır.¹⁷²⁹ Sözlükte “Arabistan kirâzı denilen hoş gölgeli nebk ağacı” anlamındaki sidre ile müntehâ kelimesinden oluşan sidretü’l-müntehâ terkibi “*son noktada bulunan sidre*” anlamındadır. Terim olarak “Hz. Peygamber’in Mi’râc yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam” diye açıklanmaktadır. Kur’ân’da bir yerde “*sidretü’l-müntehâ*”,¹⁷³⁰ bir yerde yalnız “*sidre*”¹⁷³¹ şeklinde geçmektedir. Sidr iki âyette de ¹⁷³² “ağaç” manasına gelmektedir. Çeşitli hadis rivâyetlerinde yapraklarının yıkanmada kullanılması sebebiyle sidr, ayrıca âyetteki konumu itibariyle sidretü’l-müntehâ yer almaktadır.

Sidretü’l-müntehâ; “semâda bulunan, Mi’râc gecesi yanında Resûl-i Ekrem’in ilâhî sırlara mazhâr olduğu” bir ağaçtır. “Hz. Peygamber Mi’râc gecesi sidretü’l-müntehânın yanında Cebrâîl’i görmüştür. Sidretü’l-müntehâyı bürüyen şey ise Allâh’ın nuru, meleklerdir. Sidretü’l-müntehâ bir sınırı ifâde etmektedir. Burası, Mi’râc gecesi Hz. Peygamber’in mazhariyeti dışında büyük meleklerin ve peygamberlerin ötesine geçemediği, yaratılmışların ilminin ulaşabileceği son nokta olarak görülür. Hz. Peygamber Mi’râc gecesi Cebrâîl ile sidretü’l-müntehâya kadar gitmiş ve Cebrâîl’in daha ileriye gitmesine izin verilmediği için kabe kavseyne olan yolculuğuna refrefle devam etmiştir Bu sebeple sidretü’l-müntehâ Cebrâîl’in makamı olarak kabul edilmektedir.”¹⁷³³

Hak Teâlâ, Sidre’de yeşil zümrütten minare şeklinde bir büyük direk yaratmıştır. Yüksekliği yetmiş bin fersah mesafedir. Her kanadında yüz bin saçağı bulunmaktadır.¹⁷³⁴ Tazarru’-nâme’de bir yerde Hz. Peygamber’in makamı olarak “sidre-i Kürsî” terkibi kullanılmıştır.

“*Mahremân-i sirâçe-i kudsî*

Levh-hânân-i sidre-i Kürsî”¹⁷³⁵

¹⁷²⁹ Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 319.

¹⁷³⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Necm 53/14.

¹⁷³¹ Kur’ân-ı Kerîm, Necm 53/16.

¹⁷³² Kur’ân-ı Kerîm, Sebe’ 34/16; el-Vâkıa 56/28.

¹⁷³³ Süleyman Uludağ, “Sidretü’l Müntehâ”, *DİA.*, C., XXXVII, İstanbul 2009, 151- 152.

¹⁷³⁴ Erzurumlu İbrâhîm Hakkı, Mârifetnâme, 23.

¹⁷³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 541.

3.29. ŞEYH

Çoğulu “şüyüh” ve “meşâyih” olan şeyhin terim anlamı “yüzünde yaşlılık belirtileri olan insan, ihtiyar, aşiret ve kabile reisi” gibi manalarında kullanılmaktadır.¹⁷³⁶ Istılahta; “kılavuzluk yapan, hak yolu gösteren, tarikat reisi, gafletten uyandıran, üstad,¹⁷³⁷ mürşid” gibi anlamlarına gelmektedir.¹⁷³⁸

Şeyh;¹⁷³⁹ şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde derin bilgiye sahip olan, terbiye eden,¹⁷⁴⁰ nefis hastalıklarını, belâ ve sıkıntılarını bilen, bunların deva ve şifâlarından haberdâr olan ve bu hastalıklara yakalananları tedavi edip şifaya kavuşturabilecek gücü¹⁷⁴¹ olan insan-ı kâmilidir.¹⁷⁴² Şeyh'in şeriat bilgisine sâhib, fenâ makamını geçmiş, ahlâk-ı hamide (övülen ahlak) ile süslenmiş olması gereklidir.¹⁷⁴³ Şeyh; merdiven gibidir, başkaları ona basa basa yükselir; mum gibidir; kendisi yanar, ama çevresindekileri aydınlatır.¹⁷⁴⁴

Kâşânî'ye göre şeyh; “bir tarikata intisap ederek seyr ü sülûkünü tamamlayan ve şeriat, tarikat, hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşan kimsedir. En yüksek mâ'rifet makamına¹⁷⁴⁵ erişen kimseye “şeyhü'l-ârifîn”¹⁷⁴⁶ adı verilmektedir.

Yaratılış itibariyle insanoğlunun fitratında onu tamamlayacak isyan, korku, ümit, itaat, cesaret, sevgi gibi bazı duygular vardır. Bu duyguların olgunlaştırılması ve belli bir alana yöneltilmesi için de eğitim gereklidir. Verilen eğitimle insandaki bu duygulardan bazıları olumlu yönde zuhûr ederken bazıları tamamen ortadan kalkabilmektedir. Şeyhin buradaki rolü insanın bu eğitim evresinde karmaşık duygu çizgisinin dengeli bir şekilde gelişmesini sağlayıp, kişinin uygun olan duygularını ortaya çıkarmasına yardımcı olmaktır.¹⁷⁴⁷

¹⁷³⁶ Casim Avcı, Şeyh”, *DİA.*, C.,XXXIX, İstanbul 2010, 49; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 334; Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, 418.

¹⁷³⁷ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 319.

¹⁷³⁸ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 116; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 183; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 334.

¹⁷³⁹ Üç ilimde; şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde yüksek dereceye ulaşmış kimseye verilen addır. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 319.

¹⁷⁴⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 27.

¹⁷⁴¹ Bu makâma ulaşmış kimse ruhların doktoru ve şeyhdir; kime tesir ederse o kurtulanlardan olur. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 319.

¹⁷⁴² Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 978.

¹⁷⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 253.

¹⁷⁴⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 263.

¹⁷⁴⁵ Bu makâma “Temkîn Makâmı” ismi de verilmektedir. Bk. Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 319; Cürcânî, *Tarifat, Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 65.

¹⁷⁴⁶ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 319.

¹⁷⁴⁷ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 117.

Şeyhin durumu tıpkı bir hekim, bir ruh doktoru¹⁷⁴⁸ gibidir. Şeyh de doktor gibi kendisine başvuran kimseyi, kişinin içinde bulunduğu manevî hastalığa göre tedavi etmektedir. “Şeyh ve mürşidler, kendilerine başvuran mürîdleri, meşreblerine göre seyahat, sohbet ve halvet” yollarından biriyle irşâd ederler.”¹⁷⁴⁹ İbnü’l Arabî’ye göre ilahî rehber olmadan tarikata giren imkânsız talep etmiştir.¹⁷⁵⁰

“İşâret-i Vücûb-i Şeyh” başlığı altında Sinan Paşa; tasavvuf yolunda, sâlikin kemâle ermesi için bir mürşide intisâp etmesi gerektiğini belirtir. Bu yola kâdem basan kâinatın manâ sırrına vâkıf olur. Ancak bu yola rehbersiz girilemez:

“Sâlike **mürşid** gerek bilgil onu
Mürşid olmayınca azar yolunu”¹⁷⁵¹

“Sinan Paşa aktif anlamda tasavvufla iştigal eden ve bir dergâhta şeyhlik görevi icra etmiş bir zât değildir. Ancak sıkıntılı geçen gençlik dönemi ve fen bilimlerini tahsilden sonra aradığı iç huzuru bulamayınca Zeyniyye tarikatının Vefâiyye kolu kurucusu Şeyh İbnü’l-Vefâ’ya intisâp etmiştir.”¹⁷⁵² “İşâret-i Vücûb-i Şeyh” başlığı altında, bir şeyhe intisâp etmenin zorunlu olduğunu belirtir:

“Beri gel, arayıp da seç bir **şeyhi**
Gönülden teslim et gönlünü ve bedenini”¹⁷⁵³

Sinan Paşa’nın Şeyh Vefa’ya olan muhabbeti, onun fikirlerini zirvede tutması, en güvenilir yol ve kılavuzu olarak bilmesindendir:

“O yardım etmeyince bir şey olmaz
Kılavuzsuz hiçbir kimse yol bulmaz”¹⁷⁵⁴

¹⁷⁴⁸ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 319.

¹⁷⁴⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 185.

¹⁷⁵⁰ Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, 473.

¹⁷⁵¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 169.

¹⁷⁵² Yılmaz, “Sûfî-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa’da Tasavvuf ve Ahlâk”, 288.

¹⁷⁵³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 170.

¹⁷⁵⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 176.

Sinan Paşa; “*Na ‘t-i Şeyh İbnü’l-Vefâ*”, “*Şeyh İbnü’l-Vefâ*”ya övgü başlığı altında şeyhini övmekte ve onun zamanın kutbu olduğunu belirtmektedir. Onun bu kısımdaki anlatımlarında şeyhinden mânevî olarak medet ummaktadır:

“*Şeyh-i âlem âfitâb-i evliyâ*
Mürşid-i Hak muktedâ-yi asfiyâ

Şeyh-i heft iklîm u kutbu’l-âlemîn
Vâsıl-i Hazret cemâlû’l-ârifîn”¹⁷⁵⁵

“*Elâ ey şeyh-i kâmil mürşid-i Hak*
Elâ ey kutb-i âlem şeyh-i mutlâk”¹⁷⁵⁶

Sinan Paşa; büyük bir sadakatle bağlandığı Şeyhi “Şeyh Vefâ”dan himaye ve lutfunu ulaştırmasını istemektedir:

“*Şu demde ki nefesten kala bir dem*
Eriştir himmet ey şeyh-i mükerem”¹⁷⁵⁷

Şeyh Vefâ’nın himmetiyle ondan manevî yardım talep etmektedir:

“*Her şeyhin hazretinden bir ma’rifeti var, ve her mürîdin kudretinden bir sıfatı var.*”¹⁷⁵⁸

“*Dervîşlik silsilelerinin müntehâsıdır, ve sülûk ehlinin intihâsıdır. Cümle-i evliyâ-yi kirâmın meşâribi ondandır, ve zümre-i meşâyıh-i izâmın intisâbı onadır. Her şeyhin irşâdı onun himmeti ileidir, ve her sâlikin reşâdı onun terbiyeti ileidir.*”¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 823.

¹⁷⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 832.

¹⁷⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 837.

¹⁷⁵⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 399.

¹⁷⁵⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 757.

Sinan Paşa seyr u sülûkte mürîdin, yolunu şaşdırmamak için şeyhinin izinden gitmesi gerektiğini belirtmelidir. Mürşid-i kâmil de zâhir ve bâtın bilgiye hâkim olmalıdır ki sâliki içine düştüğü zor durumdan kurtarabilsin:

“Sülûk irşâdsız olmaz, ve irşâd inkıyâdsız olmaz. İrâdetle ihlâs gerek, ve mürîde ihtisâs gerek.”¹⁷⁶⁰ “Ey şeyh-i âlem, ey mürşid-i benî-âdem! Hayret denizine gark oldum, beni ondan sen kurtar; dünyâ âlâyışına müstağrak oldum, içimden onu sen çıkar.”¹⁷⁶¹

Sinan Paşa’nın şeyhi “İbnü’l-Vefâ”ya olan bağlılığı, ilim adamlarıyla arasında vuku bulan bir tartışma üzerinden şu şekilde aktarılır. Rivâyete göre, Şeyh İbnü’l-Vefâ, Hanefî mezhebinden olduğu hâlde, besmeleyi cehren okur. Bu durum, başta Şeyhü’l-İslam Molla Gürânî olmak üzere, İstanbul ulemasının tepkisini çeker. Molla Gürânî başkanlığında toplanan âlimlere karşı Sinan Paşa, şeyhini müdafaa eder. Şeyh İbnü’l-Vefâ’nın içtihat derecesinde olduğunu ve kendi içtihadıyla amel ettiğini belirtir. Hatta Kur’ân’ın yedi derece olarak işârî tefsîrini bildiğini ve kütüb-i sittenin ezberinde olduğunu; bununla birlikte içtihat şartlarını ve usûl kâidelerini de bildiğini ifâde eder. Bunun üzerine, Molla Gürânî, “Böyle şahidi olan birine karşı çıkmak doğru olmaz” diyerek, bu muarazadan vazgeçer ve diğer âlimleri de vazgeçirir. Sinan Paşa şeyhi İbnü’l-Vefâ’dan “memleketimizin şeyh-i azam’ı” diye bahsettikten sonra, Hanefî mezhebinden olduğu hâlde namazda besmeleyi açıktan okuması vecelse-i istirâhede oturmasına yönelik eleştiriyi cevaplandırır. Bu doğrultuda, İbnü’l-Vefâ’nın bu iki fikhî meselede riyâzet kuvveti ile hakkı gördüğünü ve bu iki meselede içtihat mertebesine eriştiğini belirtir.¹⁷⁶² Sinan Paşa’nın Şeyh İbnü’l-Vefâ’ya intisâbı¹⁷⁶³, onun Zeyniyye tarikatının Vefâiyye koluna mensup olduğunu göstermektedir. Zeynüddîn Hâfi’nin tasavvuf anlayışının da vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd yörüngeli olduğu, ancak onun vahdet-i şühûda daha yakın olup tevhid meselesinde Ehl-i Sünnet’e muhâlefet etmekten çekinerek ihtiyatlı bir dil kullandığı ifâde edilmektedir. Bununla birlikte o, İbnü’l-Arabî’nin tasavvuf anlayışını tamamen benimsememiş ve şeyhi hatmü’l-velâye ve Firavun’un imanı meselelerinde eleştirmiştir.¹⁷⁶⁴

¹⁷⁶⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazaru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 477.

¹⁷⁶¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazaru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 827.

¹⁷⁶² Tulum, Sinan Paşa-Tazaru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 25.

¹⁷⁶³ Reşat, Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 144

¹⁷⁶⁴ Reşat Öngören, Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler, 190-191.

Sinan Paşa, “Şeyhin Gerekliği Üzerine” başlığı altında şeyhin sahip olduğu vasıfları ve bir şeyhe intisâp etmenin gerekliliği üzerine anekdotlar vermektedir. Tasavvufta sûfinin hâl ve makamlara ulaşırken bir mürşidi kâmilin denetiminde olması, bir gereklilik olarak görülmektedir. Sinan Paşa da bu konuda hemfikirdir. Müellifte sâlikin olgunluğa ermesi için bir pire intisâp etmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. O’na göre bir sâlik şeyhine teslim olmalı ve onun sözünden ayrılmamalıdır. Mürşid Hz. Peygamber’in yurdunun mirasçısı bir rehberdir. Gönlü ma’rifet bilgisine erişmiş derûn bir okyanus timsalidir. Pir, Hakk’a verdiği söze bağlıdır. Sözleri inciyle dolu temiz ve şekerden tatlıdır. O ergin kişi mâlâyânî değil hakîkati konuşur. Sinan Paşa, ayrıca ilme Hz. Peygamber’in yolunda meyyal olmak gerektiğini vurgulamaktadır:

İşâret-i Vücûb-i Şeyh

*“Reh-ber-i dâna ola vü ser-bülend
Zâhir ü bâtın yüzünden behremend*

*Zâhirinde ilm-i kesbîden safâ
Bâtını mîrâs-i dâr-i Mustafâ*

*Pîr-i reh kibrît-i ahmerdir hemîn
Sînesi bir bahr-i ahzardır hemîn*

*Pîr-i reh Hak ahdine vâfî olur
Pîr-i reh bir sûfî-yi sâfî olur*

*Sûfinin üç harfe olur nisbeti
Onu tekmîl etmek ile kurbeti*

*Evveli sıdk u vasat olur vefâ
Âhırı elbette olmaktır fenâ*

*Tâ ki bend-i ten durur müşkül ola
Kim dil ü cân kurb-i Hakk'a yol bula*

*Çün musaffâ vü münezzeh ola ol
Hazret-i Hakk'a mukarreb ola ol*

*Sûfî olur beste-i hükm-i Hudâ
Bir olur şâdî vü gam fakr ü gınâ*

*İlm-i dînde sanki bir deryâ olur
İçi dolu gevher-i gûyâ olur*

*Dürr ü cevherle pür olur ma'deni
Müflis ü bir bî-nevâ sanma anı*

*Keh-rübâsın çünkü ol peydâ kılar
Kâh-i hestî-yi dili şeydâ kılar*

*Keh-rübâsı çün onun penhân olur
Gönlün içi dopdolu tuğyân olur*

*Pâk u pâkîze olur dîdârı onun
Hem şekerden tatlu olur güftârı onun*

*Cümle halkı görür ol sahîb-kemâl
Eylemez ol kimse ile kîl u kâl*

*Pâk olur âyinesi etse nazar
Her kimi görürse görür hûb ü ter”¹⁷⁶⁵*

¹⁷⁶⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 171-173.

3.30. ŞÜKÜR

Şükür kelimesi, “ş-k-r” kökünden türemiş olup övgü,¹⁷⁶⁶ methetmek, müteşekkir olmak, ödüllendirmek, mükâfatlandırmak, iyiliğe karşı duâ etmek, nankör olmamak, iyilik bilmek, minnettarlık demektir.¹⁷⁶⁷ Şükür; iyilik yapana övmek,¹⁷⁶⁸ nimeti dile getirmek, onu verene karşı saygı duymak, sevgi ile yönelmek, yapılan iyiliğin bilincinde olmak, bundan dolayı hoşnut olmak, bu memnuniyeti ve hoşnutluğu iyiliği yapana karşı onu memnun ve hoşnut edecek hâl, hareket ve fiillerle îade etmek, iyilik yapana iyilikle muâmele etmektir.¹⁷⁶⁹

Şükür; Allâh’a duyulan minneti dile getirmek, mutlu bir olaydan, durumdan ve yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirmektir.¹⁷⁷⁰ Ayrıca iyiliği iyilikle karşılamak, görülen iyiliğe karşı memnunluk ve minnettarlık¹⁷⁷¹ olarak lugatta açıklanmaktadır.

İstilahî manada şükür; Allâh’ın nimetinin etkisinin kulun dilinde itiraf ve övgü olarak, kalbinde şâhitlik ve muhabbet olarak, organlarında da itâat ve boyun eğme olarak zuhûr etmesidir. Bunun ilk yolu nimeti tanımaktır. Kul nimeti tanıdığı zaman nimetin sahibini de tanır. O’nu tanıyınca O’nu sevmeye ve O’nun hoşlanacağı şeyleri yapmayı amaç edinir. Bu da insanı imana götürür. İmanın başı şükretmek ise küfrün başlangıcı örtmek ve inkâr etmektir. İşte bunun için Allâh Kur’ân-ı Kerîm’de imân ve İslamı şükür olarak zikretmektedir.¹⁷⁷²

Kuşeyrî’ye göre gözün şükür başkalarında görülen kusuru örtmekle, kulağın şükür duyulan kusurları ifşa etmemektedir.¹⁷⁷³ Şükredene “şâkir”; çok şükredene ve şükürden aciz olduğunu idrak edene de “şekûr” adı verilir. Şâkir ve şekûr arasındaki fark ise şu şekildedir: Şâkir, ihsânı ve faydası dokunana şükrederken; şekûr, verilmeyene ve hatta belâya dahi şükretmektedir Şâkir, bol bol ihsân edildiği zaman şükrettiği halde; şekûr, ihsan geciktiği zaman da şükreder.¹⁷⁷⁴

¹⁷⁶⁶ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 315.

¹⁷⁶⁷ Toshikiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, çeviren: Süleyman Ateş, Yeni Ufuk Yayınları, İstanbul 2005, 265.

¹⁷⁶⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338.

¹⁷⁶⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 260.

¹⁷⁷⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, 2103.

¹⁷⁷¹ Develioğlu, Ferid, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1986, 1202.

¹⁷⁷² İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 28-29.

¹⁷⁷³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 260.

¹⁷⁷⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 258.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre: “Şükür, kendini nimete ehil ve lââyık görmemendir.” Bağdâdî; insanın kendisine yapılan ihsanlara lââyık olmadığını ve her ne yaparsa yapsın o ihsanın karşılığı olan bir şükür yerine getiremeyeceğini, bununla birlikte verilen nimet ve ihsanları yine verene karşı kullanmamak gerektiğini vurgulayarak “Şükür; nimeti kullanarak Allâh’a isyan etmemektir” der.¹⁷⁷⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de Allâh, şükür emretmiş ve “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’na şükredin.”¹⁷⁷⁶ “Allah şükredenlere mükâfatlarını verir”¹⁷⁷⁷ âyetleriyle insanları uyarmış; “Ve hatırlayın ki Rabbiniz size şöyle bildirmişti: Yüceliğim hakkı için şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir”¹⁷⁷⁸ sözüyle nankörlük edenleri cezalandıracağını ve şükredenler için de mükâfat olarak nimetlerini artıracığını vaat etmiştir.¹⁷⁷⁹ Allâh, kendisine “Şekûr”¹⁷⁸⁰ ismini uygun görmüştür. Hz. İbrâhîm’i “O’nun nimetlerine karşı şükrederdi”¹⁷⁸¹ sözüyle; Hz. Nuh’u da “Şüphesiz o, çok şükreden bir kul idi”¹⁷⁸² buyurarak izzet göstermiştir. Hz. Lokman için ise “Andolsun ki Biz Lokman’a, Allah’a çok şükret diye hikmet verdik. Kim şükrederse ancak kendi fâidesi için şükreder. Kim de nankörlük ederse; hiç şüphe yok ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, yegâne hamda layık olan O’dur”¹⁷⁸³ buyurarak verilen nimetlere karşı şükredilmesini bildirmiştir.

Gazzâlî’ye göre; kulun Allâh’ın nimetlerinin kendisine peş peşe gelmesinden dolayı bu kadarına lââyık olmadığından mahcub olması şükürdür; şükürden âciz olduğunu belirtmesi, şükürünün azlığından yakınması, kendi şükürünün de Allâh’ın lutuflarından sayıldığını takdir etmesi şükürdür. Yine nimetlerden dolayı kibre kapılmaması, nimetlere vesile olanlara teşekkür etmesi, nimet sahibinin huzurunda edebli olması, aşırı talepkâr olmaması, nimetleri güzellikle kabul edip en azına bile râzı gelmesi şükürdür.¹⁷⁸⁴

¹⁷⁷⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 259.

¹⁷⁷⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/172.

¹⁷⁷⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Âli İmrân, /3.

¹⁷⁷⁸ Kur’ân-ı Kerîm, İbrâhîm, 14/7.

¹⁷⁷⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Zümer, 29/74.

¹⁷⁸⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Fâtır, 35/30-34.

¹⁷⁸¹ Kur’ân-ı Kerîm, Nahl, 16/121.

¹⁷⁸² Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/3.

¹⁷⁸³ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/12.

¹⁷⁸⁴ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *DİA.*, C., XXXIX, İstanbul 2010, 259-261.

Şükür; nimetlere sevinmek, onları güzel kullanmak, onları veren yaratıcıyı övmektir. Havassın şükrü, nimet vereni görmek, Mahbub'un {sevilen} Allâh'ın hakkı hususunda aczini kabul etmek, Vahib'i {vereni} bırakıp mevhubla {verilenle} meşgul olmamaktır. Çünkü şükür, şükrü gerektiren bir nimettir.¹⁷⁸⁵

Şükür iki kısımdır:

3.30.1. Avamın Şükrü

Sözle yapılan hamddır. Dil ile Allâh'a hamd ederek, üzerinde bulunan nimetleri Allâh'dan bilip bunu itirâf etmektir. Kul, zaten imânı sebebiyle zaman zaman nimetlerin Allâh'dan olduğunu itirâf etme ihtiyacı duymaktadır. Daha çok yeme, içme ve giyecek cinsinden olan ve de kendisine hayatı boyunca bahşedilen, herkes için aşikâr olan bu tür nimetler hususunda ortaya çıkan bu şükür umumidir.¹⁷⁸⁶ Sinan Paşa; kulun her hâl üzere Allâh'a şükretmesini belirterek şükrün dahi âcziyetini vurgulamaktadır:

“Kul olan efendisine şükretmeli

Hayırda şerde hayırla anmalı

Üzüntü olursa onu nimet bilmeli

Sıkıntı olduğunda onu rahat bilmeli

Şükür, güzelliği gözle görülür bir nimet

Nimete **şükretmek** ise daha çoğunu çekmek için âlet

Şükür de O'nun nimeti ve şükrü

Sana düşen ise bilmek ancak güçsüzlüğünü

Şükürde güçsüzlük gerçek **şükürdür**, bil

Erişmekte güçsüzlük gerçek erişmektir, bil”¹⁷⁸⁷

¹⁷⁸⁵ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 986.

¹⁷⁸⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 259.

¹⁷⁸⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 84.

3.30.2. Havassın Şükürü

Fiille yapılan elindeki vermektir. Havâsın şükürü, avam gibi yiyecek ve giyeceklerle sınırlandırılmamaktadır. Havâs, kalbe gelen inkişâfa şükretmektedir. Nitekim avamın ulaşamadığı nimetler, havâsın şükürlerinden daha farkı cihettedir. Ebû Osman Hîrî'nin, “Yenilen, içilen ve giyilen şeylerle ilgili şükür umumidir. Velilerin kalplerine gelen (feyiz ve vâridâta) şükretmeleri ise özeldir”¹⁷⁸⁸ sözü bunun yansımasıdır. Avamın şükürü, dil ve amelle vuku bulurken, havâsın şükürü; dil, amel ve kalple hâsıl olmaktadır.

Sinan Paşa, kâinatda bütün yaratılanların Allâh'ı zikrederek ve şükrettiğini belirtmektedir. Bu anlayışın esası, her bir nesne hâline şükürle tevekkül etmelidir. Kâinattaki her şey, Allâh'ın huzurunda secde etmekte ve O'nu bilmektedir. Mahlûkât, hâl dili ile Hakk'ı ikrar etmekte; sessiz sanılan her varlık, hakîkatte konuşmakta ve Allâh'ı tesbih etmektedir. Şüphesiz, hâl dili, söz dilinden sarîhtir. Bütün zerreleriyle zikreden ve şükreden bir mevcudât, Yaratıcının birliğine inanmaktadır:

“Sayısız övgü
ve sınırsız duâ yükü
o ulular ulusuna yaraşır ki,
var olan her zerre
ve varlık dairesi içindeki her nesne
o ulular ulusunun varlığının gerekliliğine kesin delildir,
ve benzersiz minnet
ve **şükür** türü servet
şu yüceler yücesine saçılır ki,
yaratılmışların birleşimi ve var edilmişlerin dizimi
o yüceler yücesinin tekliğini apacık gösterir.
Öyle bir güç ve kudret sahibidir ki, götürü evren egemenliğine sarsılmaz delil;
öyle bir yüce ve kusursuz varlıktır ki, her varlık onu yüceltip kutsamakta
güçlü ve sürekli, bil.
Olmayı oldurandır, öyle ki, yokluk olduruşunun hazinesidir; yoktan
var edendir, öyle ki, yokluk var edişinin vesilesidir.”¹⁷⁸⁹

¹⁷⁸⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 260.

¹⁷⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 46.

Sinan Paşa'ya göre şükür; sâlikin kendisini şükretmekten acziyetini bilmesi, sayısız nimetlere karşı lâıykıyla şükredemeyeceğini kabul etmesidir. Şükür, Allâh'ın verdiği nimetle Allâh'a isyana düşmemektir. Şükürde güçsüzlük gerçek şükürdür. Allâh'ın verdiği nimete şükretmek nimeti ziyâdelendirir:

“Ebyât” başlığı altında:

*“Bende olan mevlâsına şâkir gerek
Hayr u şerde hayr ile zâkir gerek*

*Gam olursa ol onu ni'met bile
Renc olursa ol onu rahât bile*

*Şükr bir ni'met durur hüsnü bedîd
Şükr-i ni'met mücib-i celb-i mezîd*

*Şükr dahı ni'met u şükrü O'nun
Aczini bilmek hemîn ancak senin”¹⁷⁹⁰*

Sinan Paşa; şükrün gönül hoşluğundan geldiğini, gönül hoşluğunun ise arı duru olmaktan mülhem olduğunu belirtir: “**Şükür** rızâdan gele; rızâ safâdan gele.”¹⁷⁹¹

Benzersiz minnet ve şükür türü servet Yaratıcının varlığına kesin delildir. Yaratılmışlar ve var edilmişler, O yüceler yücesinin tekliğini apacık beyân etmektedir:

*“Hazretin vücûb-i vücûduna delîl-i kâtî'dır; ve minnet-i bî-kıyâs u şükr u sipâs
şu cenâba nisârdır ki, terkîb-i mümkinât ve nizâm-i mevcûdât o cenâbın vahdâniyyet-i
zâtına burhân-i sâtî'dır.”¹⁷⁹²*

¹⁷⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 85.

¹⁷⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 270.

¹⁷⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 47.

Eğer izzet ve nimet verecek olursan, şükür ve duâyı sen ver ve eğer zorluk verecek ve korkutacaksan yine teslim ve rızâyı sen ver. Nimet verecek olursan, yönümü and verenden ayırma ve eğer belâ verecek olursan, ümidimi yemin edenden eyle. Nimeti, şükrü veren O'dur:

*“İlâhî! Eğer izzet u naîm veresin, gine **şükür** ü senâ sen ver, ve eğer zahmet ü bîm edesin, gine teslîm u rızâ sen ver. Eğer ni'met veresin, nazarım mûlîden ırma; ve eğer belâ veresin, mublîden kesme.*”¹⁷⁹³

*“İlâhî! Ni'met verdikçe **şükür** senden; belâ verdikçe sabır senden. Her ni'met ü belâ senin firistâden, ve her şükür ü rızâ senin dâden.*”¹⁷⁹⁴

Sinan Paşa, âlemin bütün zerrelerini zikreden ve şükreden olarak vasıflandırır ki; bu anlayışa göre, her bir zerre kendi hâline şükretmektedir. Âlemdeki her şey, Allâh'ın dergâhına secde etmekte ve O'na şükretmektedir. Her mahlûk, hâl dili ile Hakk'ı ikrâr etmekte; sessiz zannedilen her şey, hakîkatte O'nu zikretmektedir. Nitekim hâl dili, söz dilinden daha açıktır:

*“Bütün varlık zerreleri seni anar
Her biri kendi durumuna **şükreder**”*¹⁷⁹⁵

Sâlikin; Allah'a şükrünün âcizliğini kabul etmesi hakîki şükürdür:

*“**Şükür** dahî ni'met ü şükrü O'nun
Aczini bilmek hemin ancak senin*

*Acz-i **şükür** olur hakîkat **şükür** bil
Acz-i derk olur kemâl-i derk bil”*¹⁷⁹⁶

¹⁷⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 363.

¹⁷⁹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 403.

¹⁷⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 134.

¹⁷⁹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 85.

3.31. TAKVÂ

Takvâ¹⁷⁹⁷ Allâh'ın hoşlanmadığı şeylerden uzaklaşarak sakınmak, sevâbını Allâh'dan bekleyerek itâat yoluyla amel etmektir. Takvânın davranışlarla alâkalı hakîkati, hakkı doğru olanı yerine getirmek ve günahları terk etmektir. Kalble alâkalı hakîkatiyse, farzlarda ihlâsla Allâh'ın rızâsını hedeflemek; Allâh'ın, kullarını teşvik ettiği, ancak onlara merhametinden dolayı farz kılmadığı nâfile namaz, nâfile oruç gibi ibâdetlerde hüznle amel etmektir.

Takvânın üç mertebesi vardır: Şirkten sakınmak, bid'atlerden sakınmak ve fer'i olan günahlardan günâha götüren her şeyden sakınmaktır. Allâh'ın haram kıldığı şeyleri terk etmek ve farz kıldıklarını yapmaktır. Allâh'dan alıkoyacağı endişesiyle helâlden dahi kaçmaktır. Takvâ üç kısımdır: Lisanla olan avâmın takvası, ezeli olanın zikri yolunda olmaktır. Kemâle erene kadar bu zikre devam etmektir. Erkân ile olan havâmın takvâsı, ezeli olana hizmet etmektir. Kemâle erene kadar hizmete devam eder. Kalb ile olan ehass-ı havas takvası ise, ezeli olana mehabbet etmektir. Kemâle erene kadar bu mehabbete devam etme yolundadır.¹⁷⁹⁸

Takvâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de on yedi yerde geçmektedir.¹⁷⁹⁹ Klasik müfessirler takvâyâ ve aynı kökten gelen emir kiplerine genellikle, "Allâh'dan korkun" anlamını vermiştir. Söz konusu fiilin kökü, korku anlamını da içermekle birlikte korkunç bir şeyden çekinmeyi değil seven birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaratılana karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini göstermektir. Takvâ kelimesinin içerdiği korku Allâh'a duyulan saygıdan ötürüdür.¹⁸⁰⁰

Takvâ, Mevlâ'nın evliya ve esfiyâ kullarının kalplerindeki gözetleyicisidir. Takvâ, korunmaktır. Bu da kulun nefsinin kendisi için bir korumasıdır. Bu durumda o, dünyada rahata kavuşmak için hevâsından vazgeçip yaşadığı anda takvâyı kendine derceder.¹⁸⁰¹

¹⁷⁹⁷ "Sözlük anlamı korkma, sakınma, kaygılanma, dikkatli davranma, endişelenme manâlarındadır." Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 342; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 258; Cürcânî, *Tarîfat, Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 64.

¹⁷⁹⁸ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 998-1001; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 259; Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 202-203.

¹⁷⁹⁹ Takvâ'nın geçtiği âyetlerden birkaçı: Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/197; Kur'ân-ı Kerîm, Mâide 5/2; Kur'ân-ı Kerîm, A'râf 7/26; Kur'ân-ı Kerîm, Tevbe 9/108; Kur'ân-ı Kerîm, Tâhâ 20/132; Kur'ân-ı Kerîm, Nûr 24/52; Kur'ân-ı Kerîm, Enfâl 8/25; Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân 3/131; Kur'ân-ı Kerîm, İnsân 76/11; Kur'ân-ı Kerîm, Münâfikûn 63/4; Kur'ân-ı Kerîm, Tegâbün 64/14; Kur'ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân 3/175; Kur'ân-ı Kerîm, Nûr 24/52.

¹⁸⁰⁰ Süleyman Uludağ, Takvâ, *DİA.*, C.,XXXIX, İstanbul 201, 484-486.

¹⁸⁰¹ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 172/5.

Allâh'ın emrettiği çizdiği yolda gidip mana âlemini güzelliklerle onat:

“*Tutagörgil tarîk-i takvâyı*

Ta edesin salâh-i ukbâyı”¹⁸⁰²

Nefis başkaldırıp takvadan uzaklaşırsa, dünyevî arzulara istek duyan, kalbi olmayan şeylere meyleden, kötülüğe sürükleyen emmareye meyleder:

“*Nefs takvâdan kaçıp çün âk olur*

Nâm-i emmâre ona itlâk olur”¹⁸⁰³

Takvâyı rehber edinmiş kişi, bu dünyanın da ahiretin de efendisi olur:

“*Her kimin takvâ olursa rehberi*

Olur ol dünyâ vu ukbâ serveri”¹⁸⁰⁴

“*Na'tü Emîri'l-Mü'minîn Aliyyi'bni Ebî Tâlib*” başlığı altında Hz.Ali, Hz. Peygamber'in yolunda serdar, takvâ erlerinin sultanıdır:

“*Ahmed'in dini yolunda serdar, fazilet bölüğüne umut*

Millet erlerinin başında başbuğ, takvâ sahiplerinin sultanı”¹⁸⁰⁵

Sinan Paşa niyazda bulunarak Allâhtan takva azığını ahiret için istemektedir:

“*Îlâhî! Bizim hâcette eksiğimiz yok, senin rahmette; Îlâhî! bizim günâhta eksiğimiz yok, senin mağfirette. Îlâhî! Takva tûşesini âhiretimize zâd et; Îlâhî! bizi âhiret gussalarından âzâd et.*”¹⁸⁰⁶

¹⁸⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 141.

¹⁸⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 417.

¹⁸⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 425.

¹⁸⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 750.

¹⁸⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 437.

3.32. TEVBE

Tevbe bütün makamların ana teması, bütün hayırların başlangıcı, bütün yolların vardığı noktadır. Günâh kirini ondan başkası temizleyemez, isyan denizine batmışları ondan başkası selâmete çıkaramaz.¹⁸⁰⁷ Tevbe sâliklerin vuslata ermeleri için ilk makamdır. Tâliplerin ilk menzilidir.¹⁸⁰⁸

Tevbe, Arapça bir kelime olup pişmanlık,¹⁸⁰⁹ nedâmet,¹⁸¹⁰ dönme,¹⁸¹¹ iltica¹⁸¹² anlamlarında kullanılır. Kalpteki kötülükle ısrar düğümünü çözüp Hakk’a dönme ve Rabb’in hukûkunu gözetmedir.¹⁸¹³ Tasavvufi terim olarak tevbe: “Mü’minin kötü huylardan, İslam’ın ruhuna zıd davranışlardan sıyrılması, samimiyetle güzel huylara rücû etmesidir.” Yani Allâh’ın men ettiği şeylerden, Allâh’ın râzı olduğu hoş ve güzel emirlerine dönmektir.¹⁸¹⁴ Tasavvufta kusurlu şeylerden vazgeçerek, Hakk’a yönelme, geçmişte işlenen günâhlardan pişman olup Allâh’a sığınma, gaflet uykusundan uyanma, kalp temizliği için kötü huylardan sıyrılıp iyi huylara yönelmedir.¹⁸¹⁵

Kul günâh işleyince, Mevlâ ile arası açılır. Kulun pişmanlık duyup Rabbi’ne yönelmesi tevbedir. Allâh kulunun kendisine döndüğünü görünce O’da kuluna döner. Bir nevi barış sağlanır. Bu yönde tevbe Allâh’dan Allâh’adır. Hak nasip ederse kul tevbe makamına erişir. Mevlâ kuluna dönerse kul Hakk’a yönelir.¹⁸¹⁶

Tevbe; Kur’ân-ı Kerîm’de seksen sekiz yerde geçmekle birlikte, otuz beş âyette Allâh’a, diğer âyetlerde ise insanlara nisbet edilmektedir.¹⁸¹⁷ Hakk Teâla: “*Ey îmân edenler, Allâh’a tevbe-i nasuh ile tevbe ediniz*”¹⁸¹⁸ buyururken, başka bir âyette de “*Kim tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerdir*”¹⁸¹⁹ diyerek tevbe edenleri zâlimlerden saymamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de mü’minin tevbe etmesi şu âyetlerle açıkça belirtilmiştir: “*Hepiniz Allâh’a tevbe edin ey Müslümanlar! Tâ ki korktuğunuzda emin, umduğunuza*

¹⁸⁰⁷ İzzeddîn Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 361.

¹⁸⁰⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 188.

¹⁸⁰⁹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 188.

¹⁸¹⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 356.

¹⁸¹¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 493; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 29.

¹⁸¹² Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk I*, Server Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2017, 249.

¹⁸¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 355.

¹⁸¹⁴ Süleyman Uludağ, “Tevbe”, *DİA.*, C., XLI, İstanbul 2011, 285; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 156.

¹⁸¹⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 188.

¹⁸¹⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 356.

¹⁸¹⁷ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA.*, C., XLI, İstanbul 2012, 279.

¹⁸¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Nûr, 24/31.

¹⁸¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Hucurat, 49/11.

*nâil olasınız”.*¹⁸²⁰ *Ey iman edenler! Allâh’a yüreğinizin bütün özlüğü ile ihlâs ile dönün.*”¹⁸²¹ *“Allâh’tan yarlığanmak dileyin, O’na tevbe edin.”*¹⁸²²

İbnü’l Arabî’ye göre tevbenin üç şartı bulunmaktadır:

1. Günaha pişmanlık,
2. Günahı terk,
3. Tekrar günah işlememeye niyetlenmektir.¹⁸²³

Tevbe dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâyık olanlara yönelme” biçiminde tanımlanır.¹⁸²⁴ Cehennem korkusuyla yapılan tevbeye “tevbe”, cennete girme ümidiyle yapılan tevbeye “inâbe”, sırf Hak için yapılan tevbeye “evbe” denir.¹⁸²⁵

Tasavvuf âlimleri, tevbenin tanımını çok değişik şekillerde yapmışlardır.¹⁸²⁶ Bunlardan birkaçı şu şekildedir: Sevrî *“Allâh’tan gayri her şeyden yüz çevirmeye”* tevbe demiştir. Zünnûn, *“Avamın tevbesi günâhtan, havâsınki gafletten, enbiyânınki de başkalarının nâil olduğu ulaşmaktan âciz bulunduklarını görmek şeklindedir”* der.¹⁸²⁷

Ebu Hüseyin Nûrî’ye göre tevbe; *“yüce Allâh’ın zikri dışındaki her şeyden dönmen ve Kalbini Allâh’a verme”*dir.”¹⁸²⁸ Sehl b. Abdullah Tüsterî tevbeyi *“günahı unutmamandır”* diye tanımlarken, Cüneyd ise *“günahını unutmandır”* şeklinde târif etmektedir.¹⁸²⁹ Birbiriyle çelişkili gibi görünen bu tariflerden her biri ayrı ayrı yönlerle doğruluk arzeder. Tevbe; ikinci doğuş, uyanıştır.¹⁸³⁰ İnsanın, hayatı içinde işlemiş

¹⁸²⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Nûr,24/31.

¹⁸²¹ Kur’ân-ı Kerîm, Tahrim, 66/8.

¹⁸²² Kur’ân-ı Kerîm, Hûd, 11/52.

¹⁸²³ Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, 497.

¹⁸²⁴ Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA.*, 279.

¹⁸²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 356.

¹⁸²⁶ Tevbe hakkında geniş bilgi için bk. Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, 188; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Yenyüzyıl Kitaplığı, İletişim Yayınları, Presses Ünivers/ta/res de France, Bursa 1922, 29-30. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, 156-158; H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, 161; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’ân-ı Kerim ve Sünnete göre Tasavvuf*, Esmâ Yayınları, İstanbul 1985, 144-152; Kaplan Üstüner, *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007, 183; Abbürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, Letâifu’l-a’lâm fi îşarâtı ehli’l-ilhâm, Çeviren: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, 361-366; Mehmed Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlâk I*, Server Yayınları, İstanbul 2017, 249; İbn Fûrek, *El-İbâne an Turuki’l-Kâsîdîn*, *Tasavvuf İstilahları*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 25, Dini İlimler Serisi: 2, Çeviri: Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Birinci Baskı, İstanbul 2014, 40; İzzeddîn Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu’l- Hidâye ve Miftâhu’l- Kifâye)*, Farsçadan Çeviren: Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul 2012, 377; M.Mansur, Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, Nobel Kitabevi, Adana 2006, 98-117.

¹⁸²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 493.

¹⁸²⁸ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 247.

¹⁸²⁹ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 161.

¹⁸³⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 29.

olduğu günahlara ve ibadetsiz geçirdiği vakitlere, nedamet ve pişmanlık duyup, Hakk’a rücu ve ilticasına denir ki halktan yüz çevirmesine vesile olur.¹⁸³¹ Günahı unutmuyup daima tevbesine bağlı kalmak avamın işi, günah düşüncesiyle meşguliyeti bile Hak ile meşguliyyete perde sayarak O’nu düşünüp günahı düşünmemek havâssın işidir.¹⁸³²

Sinan Paşa’ya göre; her insanın mânevî mertebesine göre bir günahı vardır ve tevbesi de günahına pişman olmasıdır. Tevbenin kemâl derecesi, tevbeye dahi tevbeyle mukâbele etmektir. Bundan da kâmil olanı, tevbeden mütemadiyen uzaklaşmadır:

*“Adam olur **tevbe** ona bir kemâl*

*Adam olur **tevbe** etmesi de vebâl”¹⁸³³*

Sinan Paşa, günahı anmanın insana bazen yakınlık bazen de vahşet verdiğini ifâde eder. Sinan Paşa’nın bu yaklaşımı bazen günahı anmak bazen de günahı unutmak gerektiği yönündedir:

“Gâh günâha ağlamak yakınlık sağlar

Gâh günâhını anmak uzaklaştırır”¹⁸³⁴

Paşa, her kişinin tevbesinin farklı olduğunu belirtir. O’na göre günahlar az iken tevbe suyu ile arındırılmalıdır. Arındırılmazsa insanın mizacına işler ve mizacı bozar:

*“Her kişinin **tevbesi** bir türlü olur*

Her yerin görünüşü bir yüzlü olur”¹⁸³⁵

Tevbe, kul hakkında gûnahtan ve itaatsizlikten dönmeyi, Allâh hakkında ise cezalandırmaktan dönmeyi ifade eder. Kul, hata ettikten sonra Rabbine döner, Rabbi de onun kendisine dönmesini kabul eder.¹⁸³⁶ Tevbe makâmıların temeli ve hâllerin anahtarı olarak tanımlanmıştır. Hakk dışındaki her şeyden tevbe etmedikçe tevbe makâmı tamam

¹⁸³¹ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk 1*, 249.

¹⁸³² Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 161.

¹⁸³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 248.

¹⁸³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 248.

¹⁸³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 248.

¹⁸³⁶ Hüseyin Kerim Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2013, 720.

olmaz. Sonrasında ise tevbesinin kusurunu görme, ardından da bu kusuru görmekten tevbe etme derecesi gelir.¹⁸³⁷

Sinan Paşa'ya göre; hayret denizine batan nefsin kötülüklerinden, insan Allâh'ın zâtını kavramaktan âciz kalabilir. Nefsin mâlâyâniye dalmasından kurtaracak tek şey ise gönülden yapılmış tevbedir. Rabbinden habersiz olan nefis câhillik karanlığında boğulmuştur:

*“Ey dışı ma‘mur, içi virân gönül
Nefse kul ve âleme sultân gönül*

*Câhillik karanlığı ile dolmuş için
Hayret denizine batmış önün ardın”¹⁸³⁸*

İhlasla, ikrarla yapılan tevbe ile en büyük günahlar dâhi Allâh'ın merhametiyle affolur. “...Muhakkak ki Allâh günahların hepsini bağışlar”¹⁸³⁹ âyeti buna delildir. Allâh, beşeri hem günah hem de sevap işlemeye müktedir eylemiştir. Günah işledikten sonra Allâh'ın merhametini, sevap işlediğinde de Allâh'ın azabının olduğunu idrak etmesini dilemiştir. “O, günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, cezası şiddetli ve lütfu bol olandır. O’ndan başka ilah yoktur, dönüş O’nadır”¹⁸⁴⁰ âyeti bunu göstermektedir.” Sinan Paşa'ya göre, tevbenin bazı adapları bulunmaktadır. Sâlik ancak bunlara uyarsa nasuhi tevbeye erişir. Günah batağına batan kalp yeise düşmemelidir. Günahının acziyetinden, Rabbinin merhametine sığınmalıdır. Gönülde ne kadar günah olursa olsun gözyaşına karışmış tevbe onu arındırmaktadır. Sinan Paşa için mü'min gözyaşıyla, tevbeye yüreğini dağlamalıdır. Sâlikin gönülden günahına yalvarması, hâlis bir kalple günahına tevbe etmesi ve bu günahı hatırladıkça Allâh'tan utanç duyması lâzımdır. Ancak pişmanlık duyduğu ölçüde yepyeni bir müslüman olur:

*“Tevbe, ettiklerinden pişmanlık duymandır
Hakk'ı tanıyıp yepyeni bir müslümân olmandır*

¹⁸³⁷ Cavit Sunar, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1978,16.

¹⁸³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 161.

¹⁸³⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Zümer, 39/53.

¹⁸⁴⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Mü'min, 40/3.

*Gönül Tanrı'ya yakarıp yalvarmalı
Gözü yaşlı olmalı, iç ateş gibi yanmalı*

*Derdini andıkça yüreğini dağlamalı
Ömrü boşa geçtiği ölçüde ağlamalı*

*Ben bana ne ettim diye üzülmeli
Hâlim ne olacak diye gayret göstermeli*

*Gece gündüz durmaksızın ağlamalı
Ben günahkârım, beni esirge demeli”¹⁸⁴¹*

Tevbenin önemli hususlarından biri de tevbede samimi olmak, tekrar tevbeyi gerektirecek büyük hatalarda bulunmamaktadır. Buna da Yahya b. Muaz dikkat çekiyor: *"Tevbeden sonra işlenen bir günah; tevbeden önce işlenen yetmiş günahdan daha çirkindir."*¹⁸⁴² Sinan Paşa'ya göre; insan kendini düzelmek isterse ilk önce tevbeyle ibâdet evini onarmalıdır. Paşa tevbe etmeyi, bir binânın temeline benzetmiştir. Nasıl ki ev yapımında temelden başlanıyorsa, ibâdetin temeli de tevbedir. Bir binâ sağlamsa, aradan ne kadar zaman geçerse geçsin yapıdaki tahribat az olur. O'na göre tevbe de bu şekildedir. Tasavvuf yolunda olan sûfî, tevbesinde ne kadar kararlı olursa, onun bu yoldan dönmesi zordur:

*“İstersen eğer düzelip onmak
Ve ibadet ile dopdolu olmak*

*Gel bu ibâdet evini düzelt
Var bu virâneği şenlikli et*

*Din mülkünde evin bakımlı olsun
Gel, içten edilen tövbe temelli olsun*

¹⁸⁴¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 248.

¹⁸⁴² Kara, Tasavvuf ve Tarikatlar, 30-31.

*Merteben sarsılmaz mı olsun istersin
Temelini sağlam yap öyleyse yapının*

*Bir ev ki sağlam yapılmıştır
Yıllar geçse de haraplığı az olur’’¹⁸⁴³*

Sinan Paşa’ya göre, hakîkî tevbe, günahına kalpten pişman olup bir daha yapmamaya kararlı olmaktır. O, hasların tevbesini “*Allâh’tan gayrı olan her şeye tevbe etmeli*” şeklinde târif etmektedir. O’na göre tevbenin zamanı da önemlidir. Geç kalınmış tevbeyle de tevbe gerektiğini belirtir. Müellifin tevbeyle ilgili yaklaşımıysa kulun her ânını onunla geçirmesi yönündedir:

*“Hakk’ın kulu olmalı, başkasını bırakmalı
Nefsini terk ederek Hakk’a uymalı*

*Derdini andıkça yüreğini dağlamalı
Ömrü boşa geçtiği ölçüde ağlamalı*

*Yaşlı kâfir pişmanlık duyduğunda
Bil ki müslüman olur öziir dilediğinde*

Tevbede önce böyle etmek gerek
Sonra gidip tevbesine tevbe etmek gerek

*Daha sonra, bu yolun önderleri şöyle dedi:
Allâh’tan gayrı olan her şeye **tevbe** etmeli’’¹⁸⁴⁴*

¹⁸⁴³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 246.

¹⁸⁴⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 248.

3.33. TEVEKKÜL

Sözlük anlamı “güven, Allâh’a güvenme” dir. Bu terim, Arapça “v-k-l” kökünden gelip, fiil olarak ise “devretmek, sorumluluğu birine vermek, temsilci olarak görevlendirmek, emanet vermek, itimat” gibi manalarda kullanılmaktadır.¹⁸⁴⁵ Istılâhî anlamı; “mü’min kimsenin Allâh’ın her şeyden üstün kudret sahibi olduğuna inanması, yapmış olduğu işe yönelik bütün tedbirleri ve sebepleri yerine getirip, meydana gelecek olan için Allâh’a tam olarak güvenle bağlanmasıdır.”¹⁸⁴⁶

Tevekkül, neticenin hâsıl olması için gerekli tedbirleri alıp, tüm çabaları sarf ettikten sonra işleri inançla, sıtkı bütünle Allâh’a hâvâle etmektir. O’nun katında olana güvenmek¹⁸⁴⁷ ve halkın elinde olana göz dikmemektir.¹⁸⁴⁸ Deveyi bağladıktan sonra Allâh’a emanet etmektir.¹⁸⁴⁹ Tevekkülde, tedbir almadan, alınırken ve alındıktan sonra her zaman Allâh’a güven esastır.¹⁸⁵⁰ Mütevekkil, her işinde Allâh’ı vekîl gören, O’na dayanan ehl-i tevekküldür.¹⁸⁵¹ Mütevekkil, annesine muhtaç olan ve ondan başka sığınacak yeri olmayan bebek gibidir.¹⁸⁵²

Eraydın’a göre tevekkül; mü’minin sıfatı ve imânın meyvesidir. Bu meyveden mahrum olan insan gerçek manada imâna sahip değildir.¹⁸⁵³ Bîşr Hâfî, “*İnsanlardan biri, Allâh Teâlâ’ya tevekkül ettim, diyor. Hâlbuki Allâh Teâlâ’ya karşı yalan söylüyor. Gerçekten Allâh’a tevekkül etseydi, onun hakkındaki muâmelesine de râzı olurdu*”¹⁸⁵⁴ sözüyle Allâh’ın verdiği hükümlere râzı olmayan insanın tevekkül ehli sayılamayacağı ifâde edilmektedir. Bâyezîd-i Bistâmî ise “*Bütün cennet ehli cennette zevk u sefâ etseler, bütün cehennem ehli cehennemde azap ve işkence görseler, sonra sen bu ikisinin arasında fark görsen tevekkül sahibi olamazsın*”¹⁸⁵⁵ diyerek tevekkülle teslimiyet arasındaki bağa dikkat çekerek tercihte bulunmamak gerektiğini belirtmektedir.

¹⁸⁴⁵ Serdar Mutçalı, Arapça Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, 1009; Mustafa Çağrııcı, Tevekkül”, *DİA*, C., XXXXI, İstanbul 2012, 1-2

¹⁸⁴⁶ Fikret Karaman, “Tevekkül İnancı Üzerine Bir İnceleme”, Fırat Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi, S. 1, 1996, 68; Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 807.

¹⁸⁴⁷ Cürçânî, *Tarifat, Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 67.

¹⁸⁴⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

¹⁸⁴⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 717.

¹⁸⁵⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 357.

¹⁸⁵¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 267.

¹⁸⁵² Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 253.

¹⁸⁵³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 167.

¹⁸⁵⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 250.

¹⁸⁵⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 249.

Zunnûn-ı Mısırî'ye göre tevekkül; kendi tedbirini terk etmek, güç ve kuvvet fikrini içinden söküp atmaktır.¹⁸⁵⁶ Yahya b. Muâz'a nasıl mütevekkil olunacağı sorulduğunda: “İnsanın Allâh Teâlâ'nın kendisinin vekîli olduğuna gönül hoşluğu ile rızâ gösterdiği zaman”¹⁸⁵⁷ diyerek O'ndan gelen her şeye râzı olanların mütevekkil sayılacağını ifade etmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî, “Tevekkül kalbin Allâh Teâlâ'ya itimat etmesidir” şeklindeki ifâdesi tevekkülün genel bir tanımıdır.¹⁸⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de tevekkül kavramı, “müminler Allâh'a tevekkül etsinler” şeklinde sekiz defa, “tevekkül edenler Allâh'a tevekkül etsinler” dört defa, “eğer mü'min iseniz Allâh'a tevekkül ediniz” şekliyle ise iki defa zikredilmiştir. Peygamberlerin kavimleriyle olan imtihanlarında Allâh'a olan itminanları “Allâh'a tevekkül ettim/ettik” şeklinde on beş defa zikredilmektedir.¹⁸⁵⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de, her şeye muvaffak olan Allâh'ın, gaybı bildiği belirtildikten sonra Hz. Peygamber'e : “Öyle ise Allâh'a tevekkül et. Çünkü sen apaçık bir hak üzere bulunuyorsun”¹⁸⁶⁰ buyrularak tevekkülün gâyesi bildirilmektedir. Yine Hz. Peygamber'e hitâben: *Göklerin ve yerin gaybı Allâh'ındır, bütün işler O'na döndürülür; öyleyse O'na kulluk edin ve O'na tevekkül edin. Senin Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir*¹⁸⁶¹ şeklinde tevekkül etmeye işâret edilmektedir.

Sâlikin güvenebileceği ve kâsabetini giderebileceği başka bir mevki olmadığı âyetlerde zikredilerek, “Allâh; O'ndan başka İlah yoktur. Öyleyse mü'minler Allâh'a tevekkül etsinler”¹⁸⁶² şeklinde vurgulanmaktadır. Şüphesiz müminin rızkını veren Allâh'dır. “Eğer mü'min iseniz sadece Allâh'a tevekkül edin/güvenin”¹⁸⁶³ âyetinden tevekkülün zarûri bir kuvve olduğu bildirilmektedir.¹⁸⁶⁴

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde tevekkül ehlîler gıpta edilerek bahsedilmektedir. Bu yönde onların sabırlı oldukları,¹⁸⁶⁵ tevekkül ehlîlere şeytanın zarar

¹⁸⁵⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 250.

¹⁸⁵⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risalesi*, 250.

¹⁸⁵⁸ Süleyman Uludağ, “Tevekkül”, *DİA*, C., XXXI, İstanbul 2012, 3-4.

¹⁸⁵⁹ Hayati Aydın, “Kur'ân'da İrade-Azm ve Tevekkül”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII 2008, 2,74.

¹⁸⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm; Neml, 27/79.

¹⁸⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm; Hud, 11/123.

¹⁸⁶² Kurân-ı Kerîm, Teğabün, 64/13.

¹⁸⁶³ Kurân-ı Kerîm, Mâide, 5/23.

¹⁸⁶⁴ Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, 2018, S.,18, 138-139.

¹⁸⁶⁵ Kurân-ı Kerîm, Nahl, 16/42.

veremeyeceği,¹⁸⁶⁶ dünya hayatının geçiciliği ve mükâfatın tevekkül ehliilere verileceği,¹⁸⁶⁷ hükmün Allâh’a ait olduğu,¹⁸⁶⁸ Allâh’a sığınılması gerektiği,¹⁸⁶⁹ Allâh’ın vekîl olarak yeteceği¹⁸⁷⁰ gibi tevekkül hakkında anekdotlar zikredilmektedir.

Tevekkül tasavvufta bir makam ve hâl olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁷¹ Sûfîler tevekkülün birçok çeşidi ve mertebesinden bahsetmişlerdir. Ebû Nasr es-Serrâc ve Hâce Abdullah-ı Herevî’ye göre gibi sûfîler tevekkülün mertebeleri üç şekildedir:

Avam; bütün müminleri kapsayan,

Havas; müminlerden özel bir zümreyle ilgili olan,

Ehassü’l-Havas; çok özel bir zümreye özgü bulunandır.

“Müminler Allâh’a tevekkül etsinler” meâlindeki âyet¹⁸⁷² birinci mertebeyi, “Tevekkül edenler Allâh’a tevekkül etsinler” âyeti¹⁸⁷³ ikinci mertebeyi, “Kim Allâh’a tevekkül ederse O ona kâfidir” âyeti¹⁸⁷⁴ üçüncü mertebedeki tevekkülle ilgilidir.¹⁸⁷⁵

Tazarru’-nâme’de “*Beyân-i Tevekkül*” başlığı altında Sinan Paşa; tevekkülün inanana yüksek bir makam olduğu ve tevekkül eteğinin bırakılmaması gerektiği vurgulanmaktadır:

“*Bil tevekkül mü ’mine âlî makâm*

Sen tevekkül dâmenin tutgıl müdâm”¹⁸⁷⁶

Sâlikin hayatına, öncelikle tevekkülün dayanak olması gerektiği belirtilmektedir:

“*Lîkin ona kılma i ’timâdın*

Bel eyle tevekkülü imâdın”¹⁸⁷⁷

¹⁸⁶⁶ Kurân-ı Kerîm, Nahl, 16/99.

¹⁸⁶⁷ Kurân-ı Kerîm, Şûrâ, 42/36.

¹⁸⁶⁸ Kurân-ı Kerîm, Şûrâ, 42/10.

¹⁸⁶⁹ Kurân-ı Kerîm, Şu’arâ, 26/217-219.

¹⁸⁷⁰ Kurân-ı Kerîm, Furkân, 25/58.

¹⁸⁷¹ Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, 487.

¹⁸⁷² Kurân-ı Kerîm, Mâide 5/11.

¹⁸⁷³ Kurân-ı Kerîm, İbrâhîm 14/12.

¹⁸⁷⁴ Kurân-ı Kerîm, Talâk 65/3.

¹⁸⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Tevekkül”, *DİA*, C., XXXXI, İstanbul 2012, 3-4.

¹⁸⁷⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 440.

¹⁸⁷⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 229.

Sinan Paşa, her makâmda bir tevekkül bulunduğunu, her bir makamın, uyarı için mertebe olduğunu belirtmektedir. Her basamakta sâlik için övünç vesilesidir:

*“Her makâmda bir **tevekkül** bulunur
Her birinin ona göre ehli olur*

*Her birisi ehline bir mertebe
Ol makâmda ona olur menkabe*

*Ol makâmdan geçicek ol onu kor
Ol **tevekkül** ona ednâ görünür”¹⁸⁷⁸*

Tevekkülü bulmak bir ulu iş becermek gibidir. Onu bulan bilginin özüne ulaşmıştır. Lâkin bu durum ona nisbetle şirke yakın olur:

*“Şol **tevekkül** kim bize gâyet gelir
Onu bulmak bir ulu hâlet gelir*

*Şol kişi kim buldu ol hakkı’l-yakîn
Ol ona nisbet olur şirke yakın”¹⁸⁷⁹*

Yalnızlık köşesinde Rabb’ine tevekkül etmeyi iş edinmek:

*“İhtiyâr eyleye halvet kûşeyi
Rabb’ine kıla **tevekkül** pîşeyi”¹⁸⁸⁰*

Kulluk etmekte çok istekli olunmasını, tevekkülden ayrılmayarak güvenimizi tümüyle ona bağlamamız gerektiği belirtilmektedir:

¹⁸⁷⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 443.

¹⁸⁷⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 443.

¹⁸⁸⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 409.

*“İlâhî! Bizi tâatına harîs eyle, ammâ i’timâdımız küllî ona verme; İlâhî! bizi ibâdetine kavî eyle, ammâ **tevekkülü** bizden ayırma.”*¹⁸⁸¹

Hak isteyen isteğine Hakk’a tevekkülle kavuşur:

*“Ululuk hüsn-i hulk ile bulunur, ve Hak dahı rızâ-yi halk ile bulunur. Hak isteyen **tevekkülde** olur, ve ten besleyen ekilde olur.”*¹⁸⁸²

Sinan Paşa, gayret ve çalışmayla birlikte kulun önceliğinin tevekkül olması gerektiğini belirtmektedir:

*“Gayreti de, ancak, bırakma elinden
Hakk’ı da, bunun gibi, düşürme dilinden*

*Çalış ki hiç kimse çekmeden sıkıntı
Bu dünya var olalı hazine bulamadı*

*Ancak, ona güvenip de bel bağlama
Öncelikle **tevekkülü** dayanak eyle”*¹⁸⁸³

Müellif, “*Beyân-ı Tevekkül*” bahsinde, kulun dini vecibelere mütemadiyen riâyet ederek Allâh’a tevekkül etmesi gerektiğini belirtir. Paşa tevekkülü, Allâh’ın takdiriyle ihtiyarı terk etmemek olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlayışa göre tevekkül, kulun Hakk’ın irâde ve vahdet sıfatlarının farkında olarak hareket etmesidir. Sinan Paşa Hazreti İbrahim’in ateşte yanmamasına binaen, sâlikin makamı ne kadar üstün olursa olsun Hakk’ın kahrından ve lutfundan emin olunmaması gerektiğini aktarır. Sûfî kulluk vecibelerini tam olarak yerine getirse dahi amellerine güvenmemelidir. Yalnız Allah’ın affına ve Resulünün şefaatine sığınmalıdır. Tevekkülde her ne kadar her şey Hakk’ın takdiriyle hikmetlere bağlı görünse de hakîki etken sadece Allâh’ındır. Yaratıcı dilerse tevekkül eden kuluna müsebbipleri asan eder, dilerse ateş yakmaz, su boğmaz hâle gelir.

¹⁸⁸¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 441.

¹⁸⁸² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 475.

¹⁸⁸³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 228.

Fakat kul yine de Allâh'ın takdirine göre zuhûr eden bu nedenlere uymakla mükelleftir. Sinan Paşa'ya göre sâlik, ümidini ilmine ve ameline değil de Allâh'ın takdirine bağlamalıdır. Mücâhedeyle birlikte tevekkül etmeli fakat kendi gayretine bel bağlamamalıdır:

Beyân-ı Tevekkül

*Gözleme dâim işin tedbîr ile
Sen gözet tedbîrini takdîr ile*

*İhtiyârı gerci kim terk etme sen
Likî görüp onu onda kalma sen*

*Gece gündüz sen gam-i ferdâyı ko
Erte ne yerim diye sevdâyı ko*

*Gün bu gündür ger bilersen sen haber
Erte için yeme sen hûn-i ciğer*

*Erteki rızkın ko sen teşvîşini
Şimdi veren erte de verir onu*

*Yarını ko sen meğer yarınki gün
Dün dime illâ meğer kim dünki gün*

*Vaktini gör sûfî ibnü'l-vakt olur
Hâle bakgıl yoksa hâlin fevt olur*

*Şol ki yok sevdâ durur kogıl onu
Her işinde bil Hak'ın takdîrini''¹⁸⁸⁴*

¹⁸⁸⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 441-443.

3.34. TÛBÂ

Tûbâ¹⁸⁸⁵; kökü Hz. Peygamber'in makamı olan “vesîle” cennetinde, “dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak düzeyde” tasavvur edilen ağaçtır. “Tûbâ¹⁸⁸⁶ cennetteki ağaçların en büyüğüdür. Kökü arşta bulunmaktadır. Dalları cennet halkının meyvelerini kolayca toplayabilmesi için cennetin üstünden zemine doğru sarkmış, ters durur. Budakları la'l, yaprakları mücevherdendir. Her bir yaprağı binbir türlü görüntüye sâhiptir. Her dalında çeşit çeşit, bir yiyenin bir daha yediği, dünyadaki yemişlere benzemeyen meyveleri mevcuttur. Baldan, şekerden tatlı ve lezzetlidir. Tûbâ ağacı¹⁸⁸⁷ Hz. Muhammed'e ve ümmetine hastır.” Klasik Türk edebiyatında başta boyu olmak üzere övülenin bazı vasıfları için teşbîh unsuru halinde kullanılmaktadır.¹⁸⁸⁸

Tazarru'-nâme'de “*Fî na'ti'l-Enbiyâ*” başlığı altında “Hz. Peygamber'in boyundan hareketle değeri”nin azâmeti anlatılmaktadır:

¹⁸⁸⁵ İslam kaynaklarında “tûbâ” kelimesinin kökeni ve anlamıyla ilgili farklı açıklamalar mevcuttur. Bu kelimenin Arapça “tyb” kökünden türeyip “güzellik, hoşluk, iyilik, göz aydınlığı” gibi manalara geldiği, cennetteki bir ağacı ifâde ettiği, Habeş veya Hint dillerinde cennetin ismi olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Mustafa İsmet Uzun, “Tûbâ”, *DİA.*, 2012 İstanbul, C., XXXXI, 317.

¹⁸⁸⁶ Resûl-i Ekrem'in, “Ey Allâh'ın elçisi, seni görüp de sana iman edene ne mutlu!” diyen bir kişiye, “Beni görüp de bana iman edene ne mutlu! Fakat beni görmeden bana iman edene “tûbâ” kelimesini kullanarak üç defa- ne mutlu!” dediği, adamın tûbânın ne olduğunu sorması üzerine Resûlullah'ın, “O cennette yüz yıl boyunca {altında} yürünebilecek büyüklükte bir ağaçtır; cennetliklerin elbiseleri o ağacın tomurcuklarından yapılır” dediği, bir başka rivayette bir bedevinin, “Ey Allah'ın elçisi, cennette meyve var mıdır?” diye sorduğu ve Hz. Peygamber'in, “Evet, orada bir ağaç vardır ki ona tûbâ denilir” dediği, arkasından bedevî, “Bizim arazimizdeki hangi ağaç ona benzer?” diye sorunca, “Senin arazindeki hiçbir ağaç ona benzemez, ancak Şam'da ceviz denilen bir ağaç ona benzer, tek bir gövde üzerinde biter, yukarıya doğru dallanır, budaklanır” şeklinde cevap verdiği, adamın bu defa, “Gövdesinin büyüklüğü ne kadardır?” sorusu üzerine Hz. Peygamber'in, “Ailene ait üç yaşını doldurmuş bir deve yola çıkıp yaşlılık sebebiyle köprücük kemiği kırılıncaya kadar yürüse yine de onun çevresini dolaşmış olamaz” dediği ifâde edilmiştir. Diğer bir rivayette ise cennette “tûbâ” adı verilen bir ağacın bulunduğu, bir süvariye güçlü ve hızlı bir at verilse onun gölgesinde yüz yıl ilerleyeceği, yaprağının ve henüz olgunlaşmamış yemişinin yeşil ve serinletici, çiçeğinin sarı, ince ve hafif, dallarının kadife, reçinesinin zencefil ve bal gibi olduğu belirtilmiştir. Bir başka rivayette de “tûbâ”nın cennette bir ağacın adı olduğu, cennetteki bütün evlerin onun dallarından yapıldığı, dallarının evlerin üzerine sarktığı, cennettekilerin meyvelerini yemeyi arzuladıklarında ağacın kendilerine doğru eğildiği, onların da o ağaçtan diledikleri kadar yedikleri bildirilmiştir. Yine bir rivayette, “Cennette bir ağaç vardır; eğitilmiş süratli bir ata binen süvari yüz yıl gider de onun gölgesini bitiremez” denilmiştir. Hadisin açıklamasında ağacın gölgesinden muradın dallarının kapladığı yerler, isminin de tûbâ olduğu belirtilmiştir. Mustafa İsmet Uzun, “Tûbâ”, 318.

¹⁸⁸⁷ Kur'an'da yalnız bir yerde, “iman edip sâlih amel işleyenlere ne mutlu {tûbâ lehüm}, varacakları yer ne güzeldir!” meâlindeki âyette {er-Ra'd 13/29} geçen tûbâ kelimesi için klasik tefsirlerde benzer rivâyetler nakledilmiştir. Vâkıa sûresindeki âyetlerde {56/17-40} cennet tasvirleri içerisinde cennet ağaçları anlatılırken de aynı rivâyetlere yer verilmiştir. Bu rivâyetlerin bir kısmı doğrudan tûbâ ismine atıfla cennetteki bir ağacı tasvir etmekte, bir kısmı da sadece cennet ağacı tasvirlerinden bahsetmektedir. Elmalılı Muhammed Hamdi âyette geçen “tûbâ lehüm” ifâdesinin “selâmün aleyküm” gibi bir duâ cümlesi olduğunu ileri sürmüştür.

¹⁸⁸⁸ Mustafa İsmet Uzun, “Tûbâ”, 319.

“Günahsızlık hazinesinin güvenilir bekçisi; ilim cevherinin mâdeni, vahiy mücevherinin mahzeni; gerçekler bahçesinin bülbülü, incelikler çayırının **Tûbâ** ağacı; mutluluk cübbesinin süsü, önderlik tahtının ayrıcalıklısı.”¹⁸⁸⁹

“*Na’t-ı Emîri’l-Mü’minîn Hasan*” başlığı altında Hz.Hasan, cennet gülistanının tûbâsına benzetilmektedir:

“Peygamber’in sevdiğiydi; gönül erlerinin beğendiği. Can bahçesinin papağanıydı; cennet gülistanının **tûbâsıydı**; Son derecede günahattan sakınırdı; sınırsız ölçüde ibâdet ederdi.”¹⁸⁹⁰

“*Na’tü’l-Meşâyihi’l-Kirâm ve Evliyâi’llâhi’l-İzâm*” kısmında, büyük tarikat şeyhleri ve şanlı Allâh dostlarına, “cennet çemenlerinin tûbâları” övgüsünde bulunmaktadır:

“Şerîat yolunda yardımcı olanlar, hakikat yüzüne bakanlar; tefrîd göğünün yıldızları, tevhîd sırrının dilsizleri; dil bahçesinin papağanları, cennet çemenlerinin **tûbâları**; ma’rifet hazinesinin virâneleri, ilim şehrinin hâneleri.”¹⁸⁹¹

Aşağıda “*Na’t-i Muhammed Rasûlullâh*” başlığı altında Hz. Peygamber’in evinin direğinin, Tûbâ ağacının dalından¹⁸⁹² yapıldığı belirtilmektedir:

“Sayvanının direği **Tûbâ** ağacının dalı
Firdevs cenneti gibi kapının yüksekliği”¹⁸⁹³

¹⁸⁸⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 624.

¹⁸⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 760.

¹⁸⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 806.

¹⁸⁹² “Tûbâ”nın kelime anlamından hareketle bu ağacın cennetlikleri rahat ettiren, onları hoşnut kılan, bünyesinde çeşitli nimetleri barındıran bir esenlik ve mutluluk ağacı olduğu söylenebilir. Bu durumda tûbâ ağacı cennetliklerin mutluluk ve huzur kaynağını meydana getiren bir sembole karşılık gelmektedir. Mustafa İsmet Uzun, “Tûbâ”, 319. Hz. Peygamber’in evinin direğinin tûbâ ağacından yapıldığından bahsedilmesi bu sebepten mühlhemdir.

¹⁸⁹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 668.

3.35. VESİLE, İSTİMDÂD

Vesîle; sâlih ameller veya bazı kişiler vasıtasıyla Allâh’a yakın olmaya çalışmak, O’ndan dilekte bulunmak anlamında kullanılan terimdir. Sözlükte; “bir aracı ile maddî veya mânevî derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek; güzel amellerle Allâh’a yaklaşmayı ummak” anlamındadır. Vesîle; üstün konumdaki birine yaklaştırmaya aracı olacağı umulan şey veya kimse olarak da ifâde edilir. “Yardım istemek” anlamındaki istimdâd da aynı anlamda kullanılmaktadır. Vesilenin yer aldığı iki âyetten birinde Allâh, “*müminlere kendisine yakın olmaya vasıta aramalarını ve kurtuluşa ermek için O’nun yolunda bütün güçlerini harcamalarını emretmekte*”¹⁸⁹⁴ diğesinde; “*ilâh diye tapılan ve dua edilen varlıkların da rablerine yakın olmak için bir vâsıta aradıkları*” bildirilmektedir.¹⁸⁹⁵ Kur’ân’da Allâh’a en güzel isimleriyle duâ etmek ve O’nun övülüp yüceltilmesi emredilmektedir.¹⁸⁹⁶ Hz. Peygamber duâlarında Allâh’ın kendi zâtına verdiği isimlerle O’na niyazda bulunmuş ve ashabına da bunu salık vermiştir. Kur’ân okuduktan sonra duâ etmek de Allâh’ın sıfatlarıyla vesîlede bulunma olarak kabul edilmektedir. Âlimler Hz. Peygamber’le istimdâd da bulunmayı câiz görmüştür.

3.35.1. Zâtıyla Vesîle

Resûlullah ile tevessül etmek onun Allâh nezdindeki makamı ve derecesinin hakkı için değil hayatta iken ondan duâ etmesini istemek ve Allâh’tan onu kendisine şefaatçi kılmasını talep etmek anlamındadır. Böyle bir tevessül câiz olarak görülmektedir. Buna rağmen huzurunda, gıyabında veya ölümünden sonra zâtıyla tevessülde bulunmak câiz bulunmamaktadır. Nitekim bir kuraklık yılında Hz. Ömer’in hayatta olmayan Resûl-i Ekrem yerine Abbas b. Abdülmuttalib ile tevessülde bulunması tevessülün bir kimseden duâ istemek manasına geldiğini göstermektedir. Resûlullah ile tevessülün bir başka anlamı da kendisine itâat etmek, onun gösterdiği yola biat ettiğini belirterek Allâh’dan talepte bulunmaktır. Hz. Peygamber’le tevessülde bulunmak dünyaya gelmeden önce, hayatta iken ve ölümünden sonra onun zâtı ve Allâh katındaki derecesiyle Allâh’dan talepte bulunmak anlamına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de

¹⁸⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Mâide 5/35.

¹⁸⁹⁵ Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ 17/57; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî bu âyette sözü edilen varlıklar içinde meleklerin de yer alabileceğini söyler, zira meleklerle ve gözle görülmeyen diğer bazı varlıklara da yaratılmışlık üstü konum tanıyanlar olmuştur. Yusuf Şevki Yavuz, , “Tevessül”, *DİA*, C., XXXXI, İstanbul 2012, 6.

¹⁸⁹⁶ Kur’ân-ı Kerîm, A’râf 7/180; Kur’ân-ı Kerîm, Kâf, 50/39-40.

mümînlerle Allâh’a yakın olmak için vesîle aramaları¹⁸⁹⁷, Allâh’ı sevenlerin peygamberine itâat etmeleri emredilmiştir. Allâh’a yaklaşma vesîlelerinin başında Resûl-i Ekrem gelmektedir. Sevgi ve itâat ancak Resûlullah’ın zatına yöneliktir. Ashaptan itibaren fıkıh, kelâm ve tasavvuf âlimlerinin Hz. Peygamber’in zatıyla tevessülde bulunmayı câiz görmeleri de bu konuda bir delildir. Hz. Ömer’in Abbas ile tevessülde bulunması sonuçta Resûl-i Ekrem’le tevessül etmek anlamındadır. İmam Mâlik, Resûlullah’ın kabrine yönelerek tevessülde bulunmakta bir sakınca görmemektedir. Sünnî âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir.

3.35.2. Amel-i Sâlih’le Vesîle

İman ve itâatten sonra Allâh’dan mağfiret dilemeyi belirten âyetlerin¹⁸⁹⁸ yanı sıra Fâtiha sûresinde, “*Sadece sana tapar ve yalnızca senden yardım dileriz*”¹⁸⁹⁹ cümlesinin ardından hidâyete eriştirme duâsında bulunmaya dâir âyet amel-i sâlihle vesîlede bulunmayı göstermektedir. Bir mağarada mahsur kalan müminlerin kurtuluşunu haber veren rivâyetlerde belirtildiği gibi amel-i sâlihle tevessülde bulunarak yapılan duâların makbul olduğu yolunda bilgiler bulunmaktadır. İbn Mes‘ûd’un teheccüd namazı kıldıktan sonra, “*Allâhum, emrettin itâat ettim, davet ettin icâbet ettim, beni bağışla!*” şeklindeki duâsı ashabın bu tür vesileyle başvurduğunu göstergesidir. Âlimlerin tamamı bunu câiz görmektedir.

3.35.3. Sâlih Müminlerin Duasıyla Vesîle

Âlimler bu vesileyi de ittifakla kabul etmektedirler. Esasen müminlerin duâsını istemek Kur’ân ve Sünnet’te teşvik edilmiştir. Nitekim Resûl-i Ekrem umreye giden Hz. Ömer’den kendisi için duâ etmesini istemiştir. Sahâbiler de sıkıntılarının geçmesi için Resûlullah’ın duâsına tevessülde bulunmuştur. Bu konuda iki yaklaşım mevcuttur. Bu tevessülü câiz görenler: Kur’ân’da Allâh’a yaklaştıran vesileler aramayı emreden âyetin¹⁹⁰⁰ alanına dolaylı biçimde girdiğini söylemiştir. Nitekim melekler Âdem’e secde ederek Allâh’a yakınlık sağlamış, iyi kulların ilâhî rahmetin tecelli ettiği kimseler olduğu belirtilmiş ve müminlere iyilerle birlikte ölmeyi dilemeleri salık verilmiştir. Hz.

¹⁸⁹⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Mâide 5/35.

¹⁸⁹⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/285; Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân 3/193-194.

¹⁸⁹⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Fâtiha 1/5-6.

¹⁹⁰⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Mâide 5/35.

Ömer'in Abbas b. Abdülmuttalib ile vesîle etmesi de bu konunun bir delilini teşkil etmektedir. Allâh'ın yaratmadaki sünneti bazı vasıta ve sebeplerle fiilleri gerçekleştirmesi şeklinde tecelli eder. O'nun hasta olan birine ilâç vasıtasıyla şifa vermesi gibi mânevî hastalıklara müptelâ olan birine velî ve sâlih kulları vasıtasıyla şifa vermesi de sünnetine uygun bulunmaktadır. Bu vesileyi câiz görmeyenler: “*Velîler ve sâlih müminlerin zatıyla tevessül câiz değil*”dir şeklinde bahsetmektedirler. Bu hâdisi Allâh'a yapılan tâzime benzer. Bu görüşü savunanlar tevessülle ilişkilendirilen âyetlerde zâtla tevessüle dair bir işaret bulunmadığını, bu âyetlerin müminleri sâlih amel yapmaya teşvik ettiğini söylemektedirler. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere âlimlerin büyük çoğunluğu, “Filân velînin hakkı için senden şunu niyaz ederim” şeklinde yemin manasına gelebilecek ifâdelerle vesilenin câiz görülmediği görüşünde müttehitlerdir. İster nebî ister velî veya Kâbe gibi mukaddes bir mekân olsun Allâh'ın adından başkasıyla yemin etmek meşrû olarak görülmemektedir. Âlimlere göre ölümlerinden sonra da Allâh'ın iyi kullarıyla tevessül edilebilir. Çünkü tevessülle elde edilen sonucu yaratan Allâh'dır ve sâlih kulun diri veya ölü olması durumu değiştirmemektedir. Hz. Peygamber'e sahâbîlerden intikal eden uygulama müminlerin kabirlerini ziyaret edip onlara selâm vermek ve duâ etmektir. Ölümlerden yardım istemek ilâhî sünnetin yanı sıra Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinin ilkelerine de uygun değildir.¹⁹⁰¹

Tazarrû'-nâme'de “*vesîle, istimdâd*” bazı kişiler vasıtasıyla Allâh'a yakın olmaya çalışmak, üstün konumdaki birine yaklaşmaya aracı olacağı umulan şey veya kimse ve yardım istemek manalarında tasavvur edilmektedir.

Ma'rifet güneşi her vakit kulluk yararlarına vâsitalık ederek, ibadet kazançları sağlamaktadır. Güneş, insan tenini fazla etkilediğinde zarar vesîlesi olup rengini karartır, ama tevhîd ve imanın yansıması kara bir gönle yer ettiğinde ağartır:

“*Âfitâb-i felek gâh sebeb-i menfaat olur; gâh vesilet-i mazarret olur; ammâ hurşîd-i ma'rifet her vakit vâsita-i fevâid-i tâât ve mûcib-i avâid-i ibâdât olur. Tâb-i âfitâb-i çarh-i gerdân çün ten-i insâna ziyâde te'sîr ede, bir siyâh-beden eder.*”¹⁹⁰²

¹⁹⁰¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Tevessül”, 6-8.

¹⁹⁰² Tulum, Sinan Paşa-Tazarrû'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 379.

Allâh; olmayanı oldurandır, yokluk olduruşunun hazinesidir; yoktan var eden, yokluk var edişinin vesilesidir:

*Meliktir ki, âlem-i milk u melekût memleketinden bir hutta; bir pâdişâhtır ki, sahn-i serây-i izzetinde arş u semâvât bir kubbe. Mubdi'dir ki, adem hızâne-i ibdâdır; mûciddir ki, yokluk **vesîle-i** ihtirâdır.*"¹⁹⁰³

"Na't-i Muhammed Resûlü'llâh" başlığı altında:

*"Varlığın en büyüğü ve en iyisi, insanoğlunun beyi ve reisi; her anlaşılmazlığı barışla çözücü, her dileğin kilidini acıcı; bayağıya da seçkini de yola kılavuzlayan; insanlar için övünç **vesîlesi**, bütün yaratıklar için merhamet eli; devlet ve din erleri ordusunun umut kaynağı, yer ve gök ehlinin sığınağı.*"¹⁹⁰⁴

"Na't-i İbrâhîm Halîl" başlığı altında:

*"Gelip geçmişlerin gözdesi, nebîler ve mürsellerin sonuncusu için övünç **vesîlesi**; Rahmân'ın dostu, delili güçlü; ululanması ve yüceltilmesi lâzım, Allâh'ın nebîsi Hazret-i İbrâhîm.*"¹⁹⁰⁵

"Na't-i Mûsâ Kelîmu'llâh'a Övgü" başlığı altında:

*"Beşincisi nebîler için övünç **vesîlesi** ve arı durular efendisi; üstün şeriat sahibi, apacık bir tarikat kılavuzu; şaşılabacak mucizeler madeninin ocağı, hayret verici kerametlerin kaynağı; dört kitaptan birincisiyle şereflenen İmranoğlu Hazret-i Mûsâ.*"¹⁹⁰⁶

"Na't-i İmâm Ahmed" başlığı altında Abdullah'ın babası, Hanbel oğlu Muhammed oğlu Mevlana Ahmed:

*"Dördüncüsü dördüncü imam, yasak ve haramlardan sakınan âlim; müctehidlerin övünç **vesîlesi**, fakihler ve muhaddislerin efendisi; arı duru erlerin kendisiyle övündükleri er, vefâlılara önder.*"¹⁹⁰⁷

¹⁹⁰³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 47.

¹⁹⁰⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 658.

¹⁹⁰⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 642.

¹⁹⁰⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 644-646.

¹⁹⁰⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 792.

“*Na’t-ı İmâm Buhârî*” başlığı altında zahidlerin övünç vesilesi İmâm Buhârî:

“*Muhaddisler efendisi, gelmiş geçmişlerin temel direği; tartışmasız hadis başbuğu, oy birliğiyle hadis rivâyet edenlerin en ulusu; zahidlerin övünç vesîlesi, âbidlerin öncüsü.*”

“*Fakrı sen pek de işe yaramaz görme
Fakr iki cihânda övünmeye vesîle*”¹⁹⁰⁸

“*Her birisi uyarı için bir mertebedir
O makamda ona övgü vesîlesidir*”¹⁹⁰⁹

Allâh’ın has kullarından yardım umarak istimdâdda bulunmak:

“*Duâ-yi hayr ile hüsn-i yâd ve fâtiha-i ihlâs ile dil-şâd ettiklerince bu dermânde kalmış dile berekât-i da’vât ile imdâd ve bu bî-çâre olmuş gönüle hemîn ricâlden istimdâd.*”

Allâh, gönül erlerine yardımını eksik etmesin:

“*Hak Taâlâ onun dîn emrinde sa’yine göre ahîrette cezalar ve o yolda zahmetine göre cennette safâlar müyesser edip, dâimâ ülemâ-yi şerî’ate rûhundan imdâd ve safâ-yi bâtın ehline revânından istimdâd eksik etmeye.*”¹⁹¹⁰

“*Eğer bana riyâzat gerekse, riyâzata himmet et, ve eğer benden istimdâd istersen, isti’dâda meded et. Eğer gönülde cilâ gerekse, gönül pasını sen aç.*”¹⁹¹¹

¹⁹⁰⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 408.

¹⁹⁰⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 442.

¹⁹¹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 791.

¹⁹¹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 831.

3.36. VİRD

Allâh'a yaklaşmak için belirli zamanda ve belli miktarda yapılan ibâdet, duâ ve zikri ifâde eden tasavvuf terimine verilen addır. Sözlükte “*gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere*” gibi manalara gelen vird kelimesinin çoğulu evrâddır. Kur’ân-ı Kerîm’de günün değişik zamanlarında Allâh’ı zikir ve tesbih emredilmekle beraber vird kelimesi bu anlamda zikredilmemiştir. Tasavvufî kaynaklarda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre ilk sûfiler vird kelimesiyle her gün okudukları belli âyetleri belirtmişlerdir. Ayrıca vird; nâfile namaz kılma, belli duâlar okuma ve tefekkür etme anlamlarına da gelmektedir.

Sûfiler; yolculuk gibi sıkıntılı zamanlarda, hatta ölüm yatağında dahi günlük evrâdı terketmemeye özen göstererek “*Viridi olmayanın vâridi olmaz*” demişlerdir. Sûfilere göre vird konusunda müridler gibi şeyhlerin de göz önünde bulundurmaları gereken kurallar bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, okunacak evrâdın miktarını müridin kâbiliyet ve ruhî durumuna göre belirlemektedir.

Vird çekilirken dikkat edilmesi gereken âdâbın en önemlileri şunlardır: Vird mürşidin izin ve icâzetiyle okunmalıdır. Vird okumak için uygun zamanlar seçilmeli, maddî-mânevî temizlik yapıldıktan sonra kibleye yönelerek ve bir yere dayanmadan yapılmalıdır. Okunan metinlerin manasına nüfuz edilmeli, yavaş okunmalı ve okuma hatası yapmamaya titizlik verilmelidir. Vird metinlerinin dinî-dünyevî işlerde çok faydalı ve etkili olacağına inanılmalıdır. İhlâs ve inançla okunan dualara Allâh’ın icâbet edeceği umulmalı, duâların kabulünün ihlâsa bağlı olduğu beklenmelidir.¹⁹¹²

Tazarru’-nâme’de vird; duâ, ibâdet, zikir manâlarında kullanılmaktadır. Vird, rutin hâlinde sürekli çekilen zikirdir. Tasavvufta belirli sayıda Allâh denilerek kalbin Allâh’ı zikretmesidir. Kalbin ilacı, nefsi arıttır. Her tarikatın kendine has virdi bulunmaktadır. Bunların uzunluğu, tekrar etme sayısı farklıdır. Hatta bu farklılıklar aynı tarikatın kolları için bile geçerlidir:

“*Her dilin başka başka virdi olur*
Her dilin türlü türlü derdi olur”¹⁹¹³

¹⁹¹² Mustafa Kara, “Evrâd”, *DİA.*, C., XI, İstanbul 1995, 533-535.

¹⁹¹³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 137.

Kişinin virdi esmadır, ancak Îsâ okuduğunda ölüleri diriltir:

“Anca kişi **virdini** esmâ kılar

Lîki Îsî okusa ihyâ kılar”¹⁹¹⁴

Sinan Paşa’nın kulluğun acziyetiyle Allâh’a niyâzı şu şekildedir: Zâtında âhiret için kazanılmış azık, haram olabilecek şeylerden sakınmak, kulluk, iyileşme arzusu ve ibâdet nurudur:

“Îlâhî! bende âhiret için zâd yok. Bende şübühât-i haramdan hazer yok; bende tâat ü ibâdet nûrundan eser yok. Bende salâh sîmâsı yok; bende onmak havâsı yok. Ömrüm âhır olmalı oldu, âhiret fikri yok; olum karşıma gelmeli oldu, olum zikri yok. Tâat ederim, derûnda safâsı belirmez; **vird** okurum, gönülde cilâsı belirmez.”¹⁹¹⁵

Allâh’ım; inâyete ermişleri yardım atına binici et; yolunda yok olanı seninle var et. Aşkının şehitlerini yine sen yu; yolunda ölenleri mezara sen ko. Seni sevenin derdini, zikreden zikrini arttır:

“Sâliklerini inâyet atına süvâr et; yolunda fenâ bulanı gine senin ile var et. Aşkın şehîdlerini gine sen yu; yolunda olenleri sine sen ko. Seni sevenin derdin artır; zikrin edenin **virdin** artır.”¹⁹¹⁶

“İman verdin, daim eyle; ihsân verdin, kâim eyle. **Vird** öğrettin, derdin ver; söz öğrettin, sûzun ver. Ni’met verirsin, şükrün ettir; iyilik verirsin, zikrin ettir.”¹⁹¹⁷

¹⁹¹⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 431.

¹⁹¹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 456.

¹⁹¹⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 167.

¹⁹¹⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 361.

3.37. VUSLAT

Vuslat; sâlikin Hakk’a ulaşması manasında kullanılan tasavvuf terimidir. Sözlükte “ulaşmak, erişmek, sevdiğine kavuşmak”, tasavvufi ıstılahta; “Hakk’a ermek, kemâle ermek, olgunlaşıp seyr ve sülûku tamamlamak” şeklinde ifâde edilir.¹⁹¹⁸ Sevgiliye kavuşmaya, ona ermeye, onunla olmaya “vasl, vuslat, visâl, vusul” denilmektedir.¹⁹¹⁹

Vuslat terimi, “ayrılmak” anlamındaki fasl, firkat ve hicrân kelimelerinin karşıtıdır. Ayrıca aynı kökten gelen vasl, visâl, vusûl, ittisâl terimleriyle de yakın anlamlara hâizdir. “*Kulun seyrüsülûk neticesinde nihaî maksadı olan Hakk’a ulaşması, Hak ile birlikteliği, metafizik çerçevede Hakk’ın âlem ve içindekilerle beraberliği*” mânasına gelen vasl, vuslat ve ittisâl, kulun Hak’tan ayrılığı ve uzaklığına, Hakk’ın âlem ve içindekilerden münezzeh oluşuna işâret eden fasl ve infisâl ile bir arada teşekkül etmektedir. İlk dönem sûfîleri, Allâh’a karşı besledikleri aşkın dile getirilemez boyutunu eserlerinde vuslat ve hicran gibi remizli kelimelerle anlatmışlardır. Râbia el-Adeviyye başta olmak üzere ilk sûfîler, bütün mahlûkattan uzaklaşıp (hecr) gerçek sevgili olan Hakk’a kavuşmayı ve O’nu müşâhede etmeyi vasl, vusûl, visâl ve vuslat; O’nunla birlikte olmayı ittisâl, O’ndan ayrı kalmayı firkat ve hicran hâli olarak belirtir. Tasavvuf tarihinde vasl ve fasl terimlerini kullanan ilk müellif olan Ebû Nasr “*es-Serrâc el-Lüma*” adlı eserinde vaslî “gâib olana ulaşmak”, faslî “sevgiliden umulan şeyden ayrı düşmek” şeklinde açıklamıştır. Yahyâ b. Muâz er-Râzî, arşın altındaki tabiat âlemine gözünü yummayan kimsenin arşın üstündeki ilâhî âleme ulaşamayacağını aktarır. Bu sebeple ona göre vuslat bir anlamda Hak ile aradaki perdeleri çıkarmaktır.¹⁹²⁰

Vuslat; ittisâl ve birleşme hükmünde Hakk’ın tecellileri olarak adlandırılır.¹⁹²¹ Mustafa Kara; şerîat, tarîkat ve hakikat merhalelerini kateden âşîğın, vuslata yaklaşmış olacağını belirtmektedir.¹⁹²² Manevî bir hâl olan vuslat, rûhen Hak’la ittisâl hâlinde olup, kendinden geçmeyi de ifâde eder.¹⁹²³

¹⁹¹⁸ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 382.

¹⁹¹⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 375.

¹⁹²⁰ Semih Ceyhan, “Vüsûl”, *DİA*, C., XXXXIII, İstanbul 2013, 143-145.

¹⁹²¹ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 350/10.

¹⁹²² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 41.

¹⁹²³ Serrâc, Ebu Nasr *el-Lüma İslam Tasavvufu*, Haz. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul 1996, 349; Abbürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 585.

Vuslat ehlinden her birinin, başkalarının elde edemeyeceği kendine has bir makamı bulunmaktadır. Aynı zamanda Allâh ve Resulü, peygamberler ve velilerden her birine tecelli ettiği farklı bir cihet mevcuttur. Hiçbiri diğerinin sırrına vâkıf olamaz. Hatta öyle ki, ne şeyh müridinin sırrına vakıf olabilir, ne de mürid şeyhinin hâlini idrâk edebilir. Müridin yolu, bazen şeyhinin hâlini anlamaya yaklaşır, fakat yine de anlayamaz. İşte mürid şeyhinin hâline ulaştığı zaman, burada şeyhinden ayrılır ve artık o müridi bundan sonra Hakk idâre eder, onun halktan alâkâsını tamamen bitirir.¹⁹²⁴

Râzî, Hakk’a yönelen kimseleri dört gruba ayırır:

Tövbe edenler korkusuyla, zâhidler muhabbetiyle, şevk ehli hâliyle, vuslat ehli hâliyle Allâh’ yönelenler.

Hakk’a ve ilâhî hakikatlere vuslat yolculuğu belli ilke ve kurallar ölçüsünde zuhur etmektedir. Bu bağlamda sûfî çevrelerinde, “*Usulü olmayanın vüsûlü olmaz*”; “*Usulü terkeden vuslattan uzaklaşır*” ve Ebü’l-Hüseyin en-Nûrî’ye nisbet edilen, “*Vuslata erişmemiz usulsüzlüğümüzdenidir*” sözleri yaygındır. Kulun kendini Hak’tan uzaklaştıran her şeyden yüz çevirmesi vuslatın başlangıcıdır. Kul farz ve nâfile ibadetlerle Hakk’a yakınlaşır ve nihâyet sevdiğine kavuşarak vuslata erişir. Kavuşmanın bir sonraki aşaması Hak ile dâimî birliktelik ittisâl makamıdır ki bir tür vahdet makamıdır. Öte yandan Ebû Bekir eş-Şiblî, “*Ulaştığını iddia eden kimse hiçbir şey elde etmemiştir*” diyerek vuslatın mutlak manada imkânsızlığına dem vurur. Buna göre her vuslat aynı zamanda bir ayrılık hâlidir. Sûfîler vuslat sevincinin ayrılık ve hüznle bir arada olduğunu söylerken bu hâli kasetmişlerdir. Seyrüsülûkte talepsizlik mertebesine ermek daha üstün kabul edilmiş; vuslat, hicran, yeis ve ümit isteği eksik bir mertebe olarak zikredilmektedir. Bâyezîd-i Bistâmî’nin, “*Ben O’na vâsıl olmak istiyorum, O ise benim hicranımı istiyor; O’nun isteği için kendi isteğimi terk ediyorum*” sözüyle Sa’dî-yi Şîrâzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin, “*Ben muradımı muratsızlıkta buldum*” sözleri bunu gösteren ispatlarıdır. Vuslat; müşâhedede değil ayrılık ve mücâhedededir; zira vuslat ve müşâhede sevenin, ayrılık ve mücâhede sevgilinin isteğidir. Sevgisinde sâdık olan kimse irâdesini sevgilinin irâdesinde fâni kılandır.

Sûfîler Hakk’a sülûkün aşamalı olmasına dayanarak sülûkle ilgili terimleri belli bir sıra gözeterek aydınlatmaktadır:

¹⁹²⁴ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1217.

Hücvîrî, Amr b. Osman el-Mekkî'nin *Kitâbü'l-Mahabbe*'sinden naklen vuslatın kurb ve üns hallerinin üstünde yer aldığını, kalbin muhabbetle birleştiğini, kalbin bânını olan ruhun kurb haline erdiğini, ruhun bânını olan sırrın vuslatta karar kıldığını ifade eder.

Sehl et-Tüsterî'ye göre insanlar bir imtihan gereği hareket ettirilmiş ve Hak'tan ayrılmışlardır; sükûn hâlinde bulunsalardı vuslattan ayrı kalmazlardı. Dolayısıyla hareket hicranın, sükûn ise vuslatın delilidir. Öte yandan Hak'tan uzak kalan kişinin çeşitli hâllerle Hakk'a yakınlaşması telvin, vuslata ermesine ise temkin adı verilir.

İsmâil Hakkı Bursevî'ye göre vasl cem' ve fenâ, fasl fark ve bekâ hâlleriyle irtibatlıdır. Hakk'ı bulmanın mümkün olması gibi Hakk'a ulaşmak da mümkündür. Ancak ulaşmak mesafe katetmekle değil Hakk'ı nefsinde ve dış âlemde müşahade etmekle meydana gelir.¹⁹²⁵

"Allâh'ın birleştirmesini emrettiğini birleştirenler..."¹⁹²⁶ âyetindeki vuslat, bir insanın bir insana ihsânda bulunarak, onunla irtibat sağlamasıdır. Allâh, bir kuluna Rabbanî fetihle bulununca, kulun arzu ettiği şeylere erişmesi hâlinde, ona "vuslata erdi" diyerek anılır. Muhyiddin Arabî vuslatı; "*kaybolanı, bulunmayı elde etmek*" olarak tanımlamaktadır.¹⁹²⁷

Sâliklerin, dünyada olduğu gibi ukbada da dilekleri, hatta bütün beşerin arzusu ve bu dünyanın yaratılmasındaki gâye olan vuslat hakîki sevgiliye kavuşma manasındadır.¹⁹²⁸

Sinan Paşa, "*Murğ-ı rûha vuslatına râh ver*"¹⁹²⁹ ifâdesiyle Allâh'a vuslatın, ancak benliğinden sıyrılmış olan kimseye nasip olacağını belirtmektedir. Öte yandan o hakîkati gören gözle, uyanık kalbi benzer anlamlarda kullanmakta ve vuslatın ancak bunlarla gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Allah'a duyulan aşk, O'na vuslat manasında zikredilmektedir. Bu basirete göre, her kulun vuslatı, farklı cihetten zuhûr etmektedir:

¹⁹²⁵ Semih Ceyhan, "Vüsûl", *DİA*, C., XXXXIII, 143-145.

¹⁹²⁶ Kur'an-ı Kerîm, Râd/21.

¹⁹²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 290.

¹⁹²⁸ İskender Pala, *Perişan Gazeller*, Kapı Yayınları, İstanbul 2002, 57.

¹⁹²⁹ Tulum, Sinan Paşa-*Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı)*, 433.

Ancak hakîkati gören göz ve uyanık bir kalple Allâh’a kavuşulur:

“*Murğ-ı rûha **vuslatına** râh ver*
Dîde-i bînâ dil-i âgâh ver”¹⁹³⁰

Sinan Paşa; ruhun bezm-i eleste sevgiliyi tanıdığını ve mutluluğu onun vuslatında bulduğunu belirtmektedir:

“*Rûh evvel şâhid-i dîdâr idi*
***Vuslat-i** yâr ile ber-hordâr idi*”¹⁹³¹

Yukarıda “vuslat” terimiyle aynı kökten gelen “vasl ve visâl”in yakın anlamlara hâiz olduğunu belirtmiştik. Kulun seyrüsülûk neticesinde nihaî maksadı olan Hakk’a ulaşması, Hak ile birlikteliği, metafizik çerçevede Hakk’ın âlem ve içindekilerle beraberliği” manasına gelen “vasl, visal ve vuslat” terimlerine Sinan Paşa aşağıda “*Tenbîh*” başlığı altında değinmektedir:

Tenbîh

“*Âşık-ı küll olun ey uşşâk-ı cüz*
Hasret içre kalırsar müştâk-ı cüz

Nefs-i cüz ger âşık-ı cüz’i olur
*Çün onun ma’şûkı külle **vasl** olur*

Dur olur maşûk u bî-hâsıl olur
*Birbiriyle pes yine **vuslât** bulur*

*Ger der isen bu da külle **vasl** olur*
*Birbiriyle pes yine **vuslat** bulur*

¹⁹³⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 433.

¹⁹³¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 179.

*Bil ki her cüz'îde var bir vech-i hâs
Ol yüz ile külle bulur ihtisas*

*Birbirine pes neden bulur **visâl**
Bu sözü anlamaz illâ ehl-i hâl*"¹⁹³²

Nefsi kemâle ermiş sâlik; Rabbine iştiyâkının arttığını anlar. Artan hasretiyle tek istediği Allâh'a kavuşmaktır:

*"Ehl-i kurbet şevkını artık bilir
Vuslat ehli aşkını artık bilir"*¹⁹³³

Sinan Paşa; kalbi mâlâyânî ve dünya sevgisiyle dolu olan insanın Allâh'a kavuşmasının imkânsız olduğunu dile getirmektedir:

*"Çalışırsın durup dünyâ işiyle
İçin dopdolu dünyâ teşvişiyle"*

*"Bununla dost fikri kaçan olur
Bu vech ile Hak'a **vuslat** mı olur"*¹⁹³⁴

Müellif, vuslatın kıymetinden bahsederek ayrılığın can yakan acısını dile getirmektedir:

*"**Vuslat**-i yâr hoş safâ idi, eğer firkati olmaya idi, ve aşk-i mecâzî hoş lezzet idi, eğer dâim dura idi; ammâ her dünyâ **vuslatının** firâkı var, ve her ictimâın iftirâkı var."*¹⁹³⁵

Sinan Paşa; Allâh'la ayrı kalmanın sebeplerinin dağ gibi olup her vakit geldiğini O'na kavuşmanın gereklerinin ise zerre kadar olduğunu belirtmektedir:

¹⁹³² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 513.

¹⁹³³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 585.

¹⁹³⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 835.

¹⁹³⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru '-nâme (Yakarışlar Kitabı), 305.

“İlâhî! Firkatin esbâbı kûh kûh olup her dem gelir, bunun birle ki zevâlî ve gitmesi yok. İlâhî! **Vuslatın** mucibleri kâh kâh kadar gâh gâh erer, onun dahî karârî ve durması yok. İlâhî! **Vaslına** bin şart gerek, firkatinin şerâiti yok.”¹⁹³⁶

Âşık iki dünyadan da kurtulmuştur. Ne kavuşmaya sevinir, ne gamdan usanır. Âşığın başı sürekli belâ içindedir ama bu belâ onun hoşuna gitmektedir. Âşık her zaman yanıp yakılarak kavuşmayı bekler:

“Aşk bir derd-i mâder-zâd olur; âşık iki cihândan âzâd olur. Ne **vuslatta** şâd ü ne gamdan firârî olur; ne destinde sabr ü ne pâyında karârî olur. Âşık hemîşe belâ-keş olur; dâim belâ içinde hoş olur.”¹⁹³⁷

Sinan Paşa; Allâh’a duâda bulunarak O’na ulaşan gönül erlerinin selâmet ve kurtuluşlarını istemektedir:

“İlâhî! aşk mestlerinin hayrânlığı için; İlâhî! muhabbet şaydâlarının sergerdânlığı için; İlâhî! nefis gâzîlerinin pehlevânlıkları hakkı için; İlâhî! dil pâdişâhlarının sultânlıkları hakkı için; İlâhî! **vuslat** ehlinin emn ü halâsı hakkı için; İlâhî! irâdet kullarının ihlâsı hakkı için.”¹⁹³⁸

Müellif duâyla Allâh’dan kıyamete kadar âşıkların kavuşma nimetinin latîfliğini ve ayrılıktan duyduğu aşk hazının sevabına nâil etmesini dilemektedir:

“Hak tâ haşredeğin her âşıka **vuslatta** dîdârî ni’metinin ve firkâtte aşk lezzetinin şükrü sevâbını onun rûh ü revanına **vâsıl** kılıp, tâ kıyamete değin her aşk ehlinin enfâs-i âh-âlûdu adedince ve her derd ehlinin âh-i ciğer-sûzu sayısınca salevât-i tayyibât ve teslîmât-i nâmiyât-i zâkiyât -ki revâyih-i abîr u anber-i bihişt gibi muşk-bû vü muanber ve fevâyih-i nesîm-i abher-i cennet-sirişt gibi hoş-tîb u muattar ola- ihdâ ve iblâğ ede.”¹⁹³⁹

¹⁹³⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 349.

¹⁹³⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 497.

¹⁹³⁸ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 587.

¹⁹³⁹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 631.

3.38. VERA'

Vera' lugatta bir şeyden korktuğundan dolayı uzak durmak demektir. Tasavvuf da ise Allâh'ın emrine uymak için bir şeyden sakınmaktır.¹⁹⁴⁰

Kâşânî'ye göre vera' insanın manevî veya bedenî yapısını ayakta tutan şeylerde şerîata göre bir inhirâfin veya zarar ve kuşkunun bulunduğu her şeyden sakınma hâlidir. Vera' takvanın görünümü olan kanaati kapsamaktadır.¹⁹⁴¹

Kuşeyrî'ye göre vera' *şüpheli şeyleri terketmektir*. İbrahim b. Edhem şöyle demiştir: "*Vera', şüpheli olan her şeyi terketmek, füzûli şeyleri terk etmek demek olan malâyânîden uzak durmaktır*." Hz. Ebu Bekr "*Biz, bir haram işleriz korkusuyla yetmiş helâli terk ederdik*" demiştir. Hz. Peygamber Ebu Hureyre'ye "*vera' sahibi ol, insanların en çok ibâdet edeni olursun*" buyurmaktadır.¹⁹⁴²

Cebecioğlu vera' için; "*kulun gazâb veya rızâ halinde gayriyi konuşmaması. Bütün gayretini Allah rızâsına yöneltmek*" şeklinde açıklamaktadır.

Cebecioğlu'nun vera' tasnifleri:

Üç tür vera' sahibi vardır:

1. Şüpheliler konusunda vera'ya riâyet eden kimseler,
2. Kalbinin kanaat getirdiği konularda vera'lı olanlar kalbî yoldan sezmek, ehl-i kulûb ve mütehakkıklara mahsus olanlar,
3. Vecd sahibi ârifler. Darrânî şöyle der: "*Allah'dan seni alıkoyan herşey, senin için kötüdür*". Vera sınıflamasında ilk grub avamın, ikincisi, havassın, üçüncüsü de havassûl-havassı kapsamaktadır.

Yine bir sınıflamaya göre, vera' ehli üç kısma ayrılmaktadır:

1. Avam: Haram ve şüphelilerden vera' sahibi olanlar,
2. Havas: Şehvet içinde yüzen nefsî isteklerine gâlip olanlar,
3. Havassûl-havas: Keşf ve keramet sahibinin, keşf ve kerametini insanlardan gizlemeye çalışanlar olarak sınıflandırılır.

Bir diğer bir tasnif, zahir vera'ı, bâtın veraı olarak yapılmaktadır:

1. Zahir veraı: Beden organlarının şerîata bağlı olarak yaşaması, 2. Bâtın vera'ı: Kalbe Allah'tan başkasını yer edinmemektir.¹⁹⁴³

¹⁹⁴⁰ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1211.

¹⁹⁴¹ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 583.

¹⁹⁴² Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 203-204; Cürcânî, *Tarîfat, Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, 245.

¹⁹⁴³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 288.

Serrâc'ın vera' için derecelendirmesi üç şekildedir: Birincisi Hz. Peygamber'in '*Haram bellidir, helal bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır*' hadisinde geçen şüpheli durumlardan sakınan "avâmın vera'ı"dır. Burada sâlik kendisine şüpheli gördüğü her durumdan uzaklaşır. İkincisi "erbâb-ı kulûb"un ya da "havâssın vera'ı"dır. Bu katta sâlik bir şeyin şüpheli olup olmadığını kalbine gelen hissiyatdan anlamaktadır. Bu anlamda Serrâc Hz. Peygamber'in '*Günah gönlünde daralma meydana getiren şeydir*' hadisini zikretmektedir. Üçüncü katta ise artık helâl ve haram anlayışlarının değiştiği görülmektedir. "Havâssu'l-havâs"sa göre helâl "*içinde Allâh'a isyân olmayan şey*", haram ise "*kişiyi Allah'tan alıkoyan her şey*" şeklinde açıklanır.¹⁹⁴⁴

İbn Fûrek, vera'ın manası; "mübahlardan kaçınmak ve şehvetten kurtulmak yasaklara düşme korkusuyla şüphelerden uzak durmak, her an ve her nefes alışta nefsi hesaba çekmek, dili (hevâyâya göre) te'vilden (yorum yapmaktan) korumak ve inen şerîata uymak,¹⁹⁴⁵ kalbi, Rahmân'ın melekût âleminin dışında dolaşmaktan alıkoymak, iyiliğe muvâfakat etmede gönlün huzur bulması, şüpheli şeylere düşme korkusuyla mübahlardan kaçınmaktır"¹⁹⁴⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe etmediğini yap.*" "*Müftüler fetvâ verseler de, sen yine kalbine danış.*" "*Günah, gönlünde daralma meydana getiren şeydir.*" Vera' aklın hücumu esnasında kalbin hak ile bâtılı ayırt edene kadar durup harekete geçmemesi olarak açıklanmaktadır.¹⁹⁴⁷

Hâris el- Muhâsibîl şöyle demektedir; "Vera'nın tamamı şüphe veren şeyleri bırakıp, şüphe vermeyenleri yapma, vera'nın kaynağı ise zerre miktarı da olsa zâhirî şeyleri iyice araştırmak ve kalbî hastalıklardan uzaklaşmaktır. Vera' derecesini Allah'a olan korku miktarı artırır, bu da kalbin Allâh Teâlâ'nın nüfuzunu ve gazabını müşâhede etmesiyle gerçekleşir. Ma'rifetullah ve onu harekete geçiren Allah'a olan korkuya göre vera'nın derecesi çoğalır.¹⁹⁴⁸

İmrân b. Husayn'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdular: "*Allah Teâlâ buyurur ki: "Ey kulum! Emrettiğim farzları yap ki, insanların en âbidlerinden olasın. Yasak ettiğim haramlardan sakın ki, vera' sahibi olasın. Verdiğim rızka kanaat eyle ki, insanların en zenginlerinden olup, kimseye muhtaç*

¹⁹⁴⁴ Serrâc, *Lüma'*, 43.

¹⁹⁴⁵ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 46/ 5.

¹⁹⁴⁶ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 46/10.

¹⁹⁴⁷ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 46, 15.

¹⁹⁴⁸ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 48/5.

kalmayasın.”¹⁹⁴⁹ İbn Abbas der ki: “Kiriş gibi (ip ince ve dümdüz) oluncaya kadar oruç tutsanız, yay gibi oluncaya değin namaz kılsanız bile bunlar size ancak samimî bir vera’ sahibi olmanız hâlinde yarar verir.”¹⁹⁵⁰

Fudayl b. İyâz vera’ için; “*Beş şey saadetin alâmetidir: Kalpteki yakîni iman, dinde vera’ sahibi olmak, dünyada zâhid, hayâ sahibi ve haşyet ehli olmaktır.*” Yunus b. Ubeyd’e vera’nın gayesi sorulduğunda o şöyle demiştir: “*Her türlü şüphelerden uzaklaşarak nefsi her an hesaba çekmektir.*” İbn Mübârek der ki: “*Vera’nın en çetin olanı dildedir, dille olandır.*” Rasûlullah, Ebû Zerr’e şöyle buyurdular: “*Tedbir gibi akıl yoktur. Allah’ın haramlarından sakınmak gibi vera’ yoktur. İyi huy gibi de i’tibâr vesîlesi yoktur.*”¹⁹⁵¹ “Tâatin aslı, vera’dır. Vera’nın aslı takvâdır. Takvânın aslı, nefsi yaptıklarından hesaba çekmektir. Nefsi hesaba çekmenin aslı, Allâh Teâlâ’nın rahmetinden ümit kesmeyerek azabından korku duymaktır.”¹⁹⁵² Ümit ile korkunun aslı, dünyada iyi işler yapıldığı zaman, bunlara karşı âhirette mükâfat verileceğinin, kötü işler yapıldığı zaman ise, âhirette azap edileceğinin bilinmesi, bunların da aslı, iyilik yapıldığı zaman mükâfatının, kötülük yapıldığı zaman da cezasının büyük olduğunu tefekkür etmektir.”¹⁹⁵³

Allah Teâlâ’ya yakîn olma üç şekilde cerâyan etmektedir:

1. O’na çok muhtaç olmakla (O’na çok muhtaç olduğu anlayışına sâhip olmakla) ki bu, takvânın gayesi olarak bilinmektedir.
2. Âfetten (günahlardan) uzaklaşmakla ki bu, vera’nın gayesi olarak bilinmektedir.
3. Rahatı terk etmekle ki bu da kulluğun gayesi olarak bilinmektedir.¹⁹⁵⁴

Sinan Paşa’ya göre vera’; gönül evinde gönül sırlarıyla tevbe, tevhîd, imân, sebât, ve de din sevgisiyle tecellî etmektedir:

¹⁹⁴⁹ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 48/10.

¹⁹⁵⁰ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 48/ 15.

¹⁹⁵¹ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 50/5.

¹⁹⁵² İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 50/10.

¹⁹⁵³ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 50/15.

¹⁹⁵⁴ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 50/20.

“Tevbe vu tevhîd ü îmân ü yakîn
Hem sebât ü hem **vera**’ hem mihr-i dîn”¹⁹⁵⁵

Sinan Paşa “Na’tü İmâm Buhârî” başlığı altında Muhammed Buhari’nin meşhur *Camîu’s-sahih* adlı eserin sahibi bilge bir rehber olduğu, hadis sultânı, sâliklerin övünç kaynağı, insanlar arasında gûnahtan pek sakınan vera’ sahibi olduğunu dile getirmektedir:

*Birisi seyyidu’l-muhaddisîn ve senedu’l-evvelîne ve’l-ahırîn; imâmu’l-hadîs ale’l-itlâk ve şeyhu’r-rüvât bi’l-ittifâk; fahru’z-zühhâd ve kidvetu’l-übbâd; zübdetü erbâbi’l-**vera**’i ve’t-takvâ beyne’l-enâm ve tabîbü ilelü ehâdîsi’n-Nebî - ‘Aleyhi’s-selâm-sâhibü’l-Câmîi’s-sahîhi’l-me’sûr ve câmi’u’l kitâbi’l-kerîmi’l-meşhûr; el-imâmu’l-ekmel ve ş-şeyhu’l-mükemmel Ebû Abdu’llâh Mevlânâ Muhammed bin İsmâîl el-Buhârî.*”¹⁹⁵⁶

Sinan Paşa şeyhi Hazret-i Şeyh Ebul-Vefâ’nın; Hz. Peygamberin doğru yolunun piri, dostluk köşkünün serveri, şerîat bahçesinin çağlayanı, tarîkat gülistânının feyzi, o gûnahtan sakınan vera’ sahibi olduğunu övgüyle belirtmektedir:

“Server-i ehl-i hidâyet, sultân-i serîr-i vilâyet; muktedâ-yi sâlikân-i mesâlik-i dîn, pîşvâ-yi mâlikân-i memâlik-i yakîn; çeşme-i gülzâr-i şerîat, bârân-i sebzâ-i tarîkat; o ka’be-i amel ü ilm, o kible-i **vera**’ ü hilm; o sahîb-yakîn-i bî-gümân, o halvet-nişîn-i bi-nîşân.”¹⁹⁵⁷

¹⁹⁵⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 571.

¹⁹⁵⁶ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 799.

¹⁹⁵⁷ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru’-nâme (Yakarışlar Kitabı), 821.

3.39. ZÂHİD

Zâhid, her an Allâh'ı düşünen, O'nun yanında bâki kalan ve nazarı O'ndan başka hiçbir şeye dönmeyen kimseye denilmektedir.¹⁹⁵⁸ Zâhid; isteyerek ya da istemeyerek dünyadan el çeken, rağbet etmeyen,¹⁹⁵⁹ dili dünya hakkında lehte veya aleyhte konuşmaktan alıkoyan, dünya malını arama ya da terk etme itibâriyle ondan selâmete erendir.¹⁹⁶⁰ Nihâyete ulaşıp eren, eşyadan nefret eder hale gelerek eşyadan fena bulan ve her şeyi terk edendir. Bu halden sonra zâhîde eşya gelir fakat o onları istemez, onlardan nefret de etmez; aksine Allâh'ın emrine uyar ve onun fiilini bekler.¹⁹⁶¹

Antâkî'ye göre zâhid; dünyayı terketmiştir ve bundan dolayı hüznülüdür. Hüznünün din için olduğunu sanar ve bundan dolayı din üzerinde bir lütfu olduğunu tahayyül eder. Hâlbuki üzüntüsü dünyayadır. Zâhid, ameline bakar. Zâhidin mesleği meşakkattir. Bu manada dört şey, dört şey ile bilinir, denilmiştir: Genel insanlar fiilleriyle, zâhid kimseler ahlâklarıyla, âlimler zühdleriyle, mârifet ehli ise sükûnet ve vakarlarıyla bilinmektedir.¹⁹⁶² Zâhidler ebedî nimet için, fânî nimeti yâni dünyayı terk ederler.¹⁹⁶³ Dünyaya karşı zahitlik seçkinlerin gözünde günah sayılmıştır. Hakkın dışındaki şeyler talep edilmeye lâyık değildir.¹⁹⁶⁴

Ruveyrn b. Ahmed' e zâhidin mâhiyeti sorulduğunda zâhidleri şu şekilde târif etmektedir. "*Nefsin, dünya ile alakalı bütün hazlarını terketmektir.*" Üçüncü kısım ise bilenler ve yakîne erenlerdir. Dünyanın tümü onların helâl rnülkü olsa da, bundan ahirette hesaba çekilmeyecek olsalar, bu mülkleri Allâh katında onların sevabından zerre bile eksiltmeyecek olsa, sonra bu mülkten Allâh için uzaklaşsalar, Allâh Teâlâ'nın o rnülkü yarattığından bu yana nazar ettiği şey uğruna olduğu görülürdü. Dünyanın, Allâh katında sivrisineğin kanadı kadar kıymeti olsaydı, kâfir ondan bir damla bile su içmezdi. Buna göre onlar, zühdlerinden de zâhid olmuşlar ve zühdlerinden de tevbe etmektedirler.¹⁹⁶⁵

¹⁹⁵⁸ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 56; Serrâc, *İslâm Tasavvufu*, 44.

¹⁹⁵⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 389.

¹⁹⁶⁰ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 229.

¹⁹⁶¹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 930.

¹⁹⁶² İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 332/25.

¹⁹⁶³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 211.

¹⁹⁶⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 283.

¹⁹⁶⁵ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1279.

Zâhid, bir şeye sahib olmayan kimse değildir. Zâhid, hiçbir şeyin kendisine sahip olamadığıdır. Bir âlim, zâhidin manasıyla alâkalı olarak şöyle demektedir: "Zâhid, eşyaya sâhip olmayan, onunla sükûn bulmayan kimsedir. Zâhidin azığı bulduğu şey, elbisesi örtüdüğü şey, evi sığındığı yerdir, hâli ise vaktidir."¹⁹⁶⁶ Dünyayı gönülden çıkarmak ancak zâhidlikle kazanılır.¹⁹⁶⁷ Fudayl b. İyâz şöyle der: "Beş şey saâdetin alâmetidir: Kalpteki yakîni iman, dinde vera' sahibi olmak, dünyada zâhid, hayâ sahibi ve haşyet ehli olmaktır."¹⁹⁶⁸

Zâhidlerin mühim özellikleri şunlardır: "Güzel ahlak ve fazilet sâhibi olmak, vera', hıfz, vakar, takva, emanet, kerem, yumuşaklık, sükûn, insanlara güven vermek, lütuf, ihsan, isâr, iyilikte bulunmak, rahmet, sevgi, iyilik, sadaka ve hediye, hilm, acele etmeme, ciddiyet, sıcakkanlılık, vakar, hâyâ, affetme, bağışlama, şefkat, rahmet, adalet, hakkı gözetme, tevazu, tahammül, rızâ, kibar davranmak, kazaya teslim, belalara sabır, Allâh'a tevekkül, O'na güven, O'nunla itmi'nan, amelde O'nun için ihlâs, duâ, sözde doğruluk, kalbden tasdik, ahde vefa, hayırlarda yarışmak"¹⁹⁶⁹tır.

Sinan Paşa'ya göre; zâhid arslanca er olup gönlünü iki âlemden de soğutmalıdır. Ancak bu şekilde zâhidlik makamına erişebilir:

*"Zâhid oldur kim ola şîrâne merd
İki âlemden kıla gönlünü serd"*¹⁹⁷⁰

Zâhid zühde ve ibâdete dayanırsa, ârif olana dost yeter; âbid cennet ve nimet beklerse sûfî olan yalnızca görmeyi arzular. Sûfîyi yürüyen ve dervîşi de görüldüğü gibi bilmemek gereklidir. Sûfî bâzen yiyip, içen bazen gezen beden değildir:

*"İlâhî! Zâhid zühde ve ibâdete dayanırsa, ârif olana yâr yeter; âbid cennet u naîm umarsa, sûfî olana dîdâr yeter. Ammâ sakın ey azîz sûfîyi şu yürüyen ve dervîşi şu görünen sanma. Sûfî şu ten değildir ki gâh yer, gâh içer; sûfî o beden değildir ki gâh durur, gâh gezer."*¹⁹⁷¹

¹⁹⁶⁶ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1280.

¹⁹⁶⁷ Kotku, *Tasavvufî Ahlâk I*, 244.

¹⁹⁶⁸ İbn Fûrek, *Tasavvuf İstılahları*, 50/4.

¹⁹⁶⁹ Erginli, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1281.

¹⁹⁷⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 235.

¹⁹⁷¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (Yakarışlar Kitabı), 385.

Abid geçinenin kulluğu bulunmaz, zâhid geçinenin de ibâdeti değer görmez. Cömertlik mutluluğun merdivenidir; yürekli olmak ise beyliğin gece bekçisidir. Böbürlenene kişi kendini hor eder; kendini üstün görmek kişiyi kör etmektedir:

*“Âbid dirilen bî-tâat olur; zâhid dirilen bi-ibâdet olur. Cûd saâdetin nerdübânıdır, ve şecâat siyâdetin pâsübânıdır. Kibir sâhibini hôr eder, ve kendini görmek kişiyi kûr eder.”*¹⁹⁷²

Zâhidler Allâh’dan cennet isterlerse âsilere O’nun dîdârı yeterlidir. Âbidler cennet isterlerse, âriflerine nurların yeter. Zâhidler Allâh’a ücretle kulluk ederlerse, O’nun keremine sığınmalıdır. Âbidler bedelle ibâdet ederlerse, O’nun rahmetine dayanmak gereklidir:

*“Îlâhî! Zâhidlerin senden cennet umarlar ise, âşıklarına dîdârın bestir. Îlâhî! Âbidlerin senden behişt ârzûlar ise, âriflerine envârın bestir. Îlâhî! Zühhâd sana ücret ile kulluk ederler ise, ben kulun kulluksuz keremine sığındım. Îlâhî! Ubbâd muzd ile ibâdet kılarlar ise, ben zaîf ibâdetsiz rahmetine dayandım.”*¹⁹⁷³

Sinan Paşa zühd ve zâhid terimlerini birbiriyle alâkalı olarak bahsetmektedir. Bu alâka tasavvufun zühdâne ağırlıklı olarak yaşandığı zaman dilimi ile vahdet-i vücûd anlayışı arasındaki münâsebeti de açığa çıkarmaktadır. Müellife göre; hakîkî zühd, yalnızca bu âleme değil, ahirete de zâhid olarak yaşamaktır. Bu anlamda Sinan Paşa, “Bahr-i Dîger” başlığı altında namaz ve oruç hakkındaki ilmî bilgiyi zâhiden alınması gerektiğini vurgulamaktadır:

Bahr-i Dîger

“Zâhide sorgıl namâz u rûzeden

Âşık olana der-i meyhâne sor

Andelîb olan bilir gül hâlini

*Bûma var sen kûşe-i vîrâne sor”*¹⁹⁷⁴

¹⁹⁷² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 475.

¹⁹⁷³ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 409.

¹⁹⁷⁴ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 497.

3.40. ZÜHD

Sözlükte “ilgi duymamak, değer vermemek, küçümsemek,¹⁹⁷⁵ terk,¹⁹⁷⁶ önemsizlik¹⁹⁷⁷ anlamlarını karşılar.¹⁹⁷⁸ Eraydın’a göre zühd, “terk etmek, kötü kabul edilen şeylerden yüz çevirmek, dünyaya buğzetmek, mâsivâyı terk”¹⁹⁷⁹ gibi anlamlara gelir. Tasavvufî terim olarak dünyayı ahirete, maddeyi manaya tercih etmemek, bedeninin arzularından çok kalbin ve ruhun isteklerini önemsemektir.¹⁹⁸⁰ Istılahta zühd; dünya’ya yâni maddiyâta ve menfaate değer vermemek, hırslı, ihtiraslı, çıkarıcı, bencil olmamak kalpte dünya sevgisi {hubb-i dünya} taşımamak, mânevî değerlerin maddî değerlerden üstün ve önemli olduğuna inanmaktır.¹⁹⁸¹ Zühd; Allâh’ın sevdiği şeyleri sevmek, sevmediklerinden uzaklaşmaktır.¹⁹⁸²

Kâşânî’ye göre zühd; nefsi mâsivâyâ olan meyil ve sevgiden alıkoymadır demektir.¹⁹⁸³ Böyle bir hayâtı tercih eden kişiye zâhid¹⁹⁸⁴ adı verilir. Zâhidle eş anlamlı olarak âbid, nâşik gibi kelimeler kullanıldığı gibi sûfil, mutasavvıf, veli, derviş, şeyh fakir, âşık, ârif, eren de kullanılmıştır. İslam’ın ilk dönemlerinde tasavvuf kelimesi yerine zühd kullanılmıştır.¹⁹⁸⁵

İbn Fûrek’e göre zühd; gereksiz olan her şeyi terk etmek, nefsin istek ve arzularından uzaklaşıp onu, kendisini gören Allâh’a yöneltmek, ahiret hayâtı ve nimetlerini düşünerek gönlünü yüce Allâh’a tamamen teslim edip ona bağlamaktır.¹⁹⁸⁶ İbnü’l Arabî insani bir ahlak olması yönünden zühdün derunu kuşattığını ve dışa yansıdığını kabul eder.¹⁹⁸⁷

Kur’ân’da, dünya malına değer verilmemesi ile ilgili pek çok âyet vardır. “Dünya hayâtı aldatıcı bir meta’dan başka bir şey değildir”¹⁹⁸⁸ âyetinde zühdden bahsedilmiştir. Zühd için kastedilen rağbetsizlik, tamamen bir gönül alakasızlığıdır. Bu

¹⁹⁷⁵ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 282.

¹⁹⁷⁶ İzzeddîn Kâşânî, *Tasavvufun Ana Esasları*, 368.

¹⁹⁷⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 208.

¹⁹⁷⁸ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Yenyüzyıl Kitaplığı, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, 9.

¹⁹⁷⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 173.

¹⁹⁸⁰ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 9.

¹⁹⁸¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 209.

¹⁹⁸² Kotku, *Tasavvufî Ahlâk I*, 243.

¹⁹⁸³ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 282.

¹⁹⁸⁴ İbn Sina el-İşarat’ta şöyle demiştir: “Dünya metaından ve güzelliklerinden yüz çeviren kimseye, zâhit ismi verilir.” Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 282.

¹⁹⁸⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 9.

¹⁹⁸⁶ İbn Fûrek, *Tasavvuf Istılahları*, 42, 5/10.

¹⁹⁸⁷ Suad el-Hakîm, *İbnü’l Arabî Sözlüğü*, 575.

¹⁹⁸⁸ M. Mansur Gökcan, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, Nobel Kitabevi, Adana 2006, 125.

hâl, rızânın gerçekleşmesini temin eden disiplindir. Yâni her şeyi bir şey için yapma, her şeyi, bir şey için sevme, gönlün şirk arzusunu kırıp tevhîde yönelme idealinin gerçekleşmesi zühd ile mümkün olur.¹⁹⁸⁹

Sinan Paşa'ya göre zühd, dünyavî olan herşeyi büsbütün terketmek değil, aza indirerek onun esiri olmamaktır. Zühd'ü, Allâh'ın kullarına bahşettiği rahmet ve nimet olarak düşünmektir. Zühd, zâhidin kendi benliğini seçip bulduğu yüce bir makâmıdır. Dünya metanı bırakmanın, başka bir metâ olduğu da ona gitmemenin gâyesidir. Âriflerin zühdü bu şekildedir. Rabbinden başka hiçbir şeyle meşgul olmamaktır. Gerçek zühd, kişinin bu makâmda her dâim kalıp Yaratıcıya kulluk etme iştîyâkı içinde kalmaktır:

*“Zühd ki onda benliğin seçimi bulunur
O fena ehli katında yeter olur*

*Seçimi terk etme makâm olduğunda
Kişi sürekli zahid olur zühde de”¹⁹⁹⁰*

Sinan Paşa'ya göre; kişinin kendisini dünyadan çekmesi ve âhirete yönelerek dünyaya gönül vermemesi zühd ehlilerinin işidir. Dünya sevgisi, insanı Allâh'dan ayırıp ibâdetten uzaklaştırır. Dünyayı ve dünya nimetlerini kalpten çıkarmak ancak zâhidlerde görülür. Bundan dolayı zâhide zevk u sefâyla meşgul olmak yakışmaz. Dünya'ya muhabbet eden âhiretine zarar verir. Zâhidin gönlünü iki âlemden de soğutur. Zâhid Allâh'tan kendini uzaklaştıran her şeyi terk edendir. Zühd sahibi gönül, dünyanın haramından sakınır gibi şüpheli olan şeylerden de sakınır. Zâhirde de bâtında da Allâh'la birlikte olur:

*“Ey gönül düşmez sana zevk u sefâ
Hakk'ı bil, Hakk'ı iste dâima*

*Hak ile ol gizli ve açık durumda
Haramdan sakınan gönlün şartı bunda”¹⁹⁹¹*

¹⁹⁸⁹ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 177.

¹⁹⁹⁰ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 155.

¹⁹⁹¹ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru'-nâme (*Yakarışlar Kitabı*), 155.

Sinan Paşa zühdü, tasavvuf erbâbının kemâle ermesine vesîle olan en yüce makâm olarak görmektedir. Zühd zor ulaşılan ulu bir makâmdır. Aklıyla hareket eden her insanın da işinin temelini oluşturur. Zühdün işareti dünya mülkünü elden çıkarınca huzur bulmaktır. Fakirlikten mutluluk duyup sadece Allâh’a güvenmektir. Zâhidler Allâh’ın kendisine verdiği nimeti, kendi ihtiyacı dahi olsa başkasına verirler. Aşağıdaki beyitte geçen “*zühde zühd etmek ise bir hâldir, ulu kişilere yakışan*” sözleri bunu işâret etmektedir:

“Zühd mum, gönül kuşu pervâne

Zühd her akıllının temeldir işine

Zühd gerçi bir ulu makâmdır, zor ulaşılan

Zühde zühd etmek ise bir hâldir, ululara yakışan”¹⁹⁹²

Dünya’ya karşı zâhit olmak, kanaat sahibi olmaktır.¹⁹⁹³ “*Elinizden çıkana üzülmeysiniz, size verdiği de sevinmeysiniz*”¹⁹⁹⁴ mealindeki Allâh’ın sözü zühdün temelidir. Sinan Paşa’ya göre; varlığın ve yokluğun Allâh’dan geldiğini bilmektir. Sâhip olduklarına sevinmemek, kaybedince de hayıflanmamaktır. Allâh’ın hak yolunu tutan kişi, geçici âlemden yüz çevirip âhiretini sağlam bir yol üzerine kurar. Ömrü sırat-ı müstakim üzerine hitam olur. Âhiret için dünya metana rağbet etmeden, hak meydanında yol alır:

“Kim ki bu meydanda dolanır durur

Varlık ve yokluk onun için bir olur

Burada sağlam kutup yol alır

İhtiyârını Hâk ihtiyâr etmiş olur”¹⁹⁹⁵

¹⁹⁹² Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 155.

¹⁹⁹³ Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi, 208.

¹⁹⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Hadîd, 57/23.

¹⁹⁹⁵ Tulum, Sinan Paşa-Tazarru ‘-nâme (Yakarışlar Kitabı), 155.

SONUÇ

Terimler, dil içerisinde kültürün adeta temel taşı görevindedir. Çeşitli alanlarda kendi imkânlarını kullanarak çok sayıda terim türeten diller, bir kültür ve bilim dili olma özelliğine hâizdir. Başka kültür dillerinde türetilen terimleri olduğu gibi dile aktarmak dilin gelişimine engel olur. Terimler, insan zihninde çağrışım yaparak, ilgi alanında bulunan kişiler için bir ışık vâsıtasıdır.¹⁹⁹⁶ Terimler; bilim, uzmanlık dalı ya da özel bilgi, beceri ve etkinlik alanında tek ya da dar anlamlı olarak kullanılmaktadır.¹⁹⁹⁷ Terimler aynı zamanda bir dilin kültür ve medeniyet dili olarak gelişmişliğinin temel göstergelerindendir. Bilimin yapı taşı konumunda olan terimler, insan beyninin en yüce ürünleridir.¹⁹⁹⁸

Edebî ve tasavvufî terimler; edebiyatla ilgili tartışmalarda, sınıflandırmalarda, eleştirilerde, şiir ya da roman gibi yazın yapıtlarının çözümlemelerinde kullanılan terimlerdir. Edebî ve tasavvufî terimler bir çalışmanın temel taşları olmakta, seçilen terimlerle metin şekillenmektedir. Dolayısıyla metnin anlaşılabilirliği açısından, kullanılan terimlerin de açıklanması gereklidir.

Bu çalışmada Edebiyat sahasına farklı bir çalışma kazandıran, eserlerini tasavvuf üzerine şekillendiren, devlet erkânında iniş çıkışlı hayatıyla tarihe adını yazdıran, Fatih Sultan Mehmet döneminin seçkin devlet adamlarından Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde edebî ve tasavvufî terimlerin kullanımı tespit edilmiştir.

Bu tez çalışması bir giriş ve üç bölüm hâlinde, analiz ve dokümantasyon yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır.

Araştırmadaki terimler;

1. Edebî Terimler
2. Edebî Kavramlar
3. Tasavvufî Terimler

başlıkları altında sıralanarak anlamları ve kullanım şekilleri bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Eserde 52 edebî terim, 24 edebî kavram, 40 tasavvufî terim olarak toplamda 114 terim incelenmiştir.

¹⁹⁹⁶ İskender Pala, *Türkçe Kültürü*, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, 160-161.

¹⁹⁹⁷ Agop Dilaçar, "Terim Nedir?", *Türk Dili*, Ankara 1956, 64.

¹⁹⁹⁸ Hikmet Dizdaroğlu, "Terimler Üzerine", *Türk Dili*, Ankara 1962, 133.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme adlı eserinde ele aldığı; “beyit, ebyât, münâcât, tevhîd, na't, gazel, mesnevî, hikâye, nesir, şiir, dîvân, dibâce, risâle, destân, efsâne, mecâz, nazım, varak, şerh, mecmua, inşâ, mesel, kıssa, muammâ, sıfat, dize, kalıp ifâde, deyim ve ikileme gibi edebî terimler ve edebî sanatlar tanımlayıcı bir yöntemle incelenmiştir.

İkinci bölümde; “âb-ı hayât, gül, bülbül, hümâ, lâle, nergis, sîmurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, felek, pîrûze, sitâre, necm, rûz ü şeb, nesim, çeşm, âfitâb, girye, eşk, teşne, bârân, ebr, âh, mürde, gülîstan, gülşen” gibi edebî kavramlar incelenmiştir. Kavramlar ele alınırken ilk olarak lugat manası kısaca açıklanmış ardından kavram örneklerle birlikte açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; aşk, fakr, tevbe, nefis, zühd ma'rifet, sabır, havf ve recâ, rızâ, şükür, semâ, zâhid, behîşt, kevser, mi'rac, burâk” gibi tasavvufî terimler irdelenmiştir. Bazı durumlarda terimlerin yer aldığı örnek beyitler konu bütünlüğünün bozulmaması ve meselenin daha iyi kavranması sebebiyle kendinden önceki veya sonraki beyitlerle birlikte ele alınmıştır.

Tazarru'-nâme genel olarak Allâh'ın adının anıldığı, bütün isteklerin O'na arz edildiği bir eserdir. Bağışlanma ve yakarış duygularını yansıtarak manzum-mensur olarak münâcât türünün en güzel örneğidir. Sinan Paşa, Türkçe olarak kaleme aldığı yapıtında üç dilin de imkânlarını kullanmıştır. Duygu ve düşüncelerini usluba dikkat ederek kuvvetli, âhenkli ve tâbii bir şekilde yansıtmıştır. Özentili, süslü, aynı zamanda canlı ve tâbiî bir üslup içinde şekillenerek eşsiz bir sanat eseri kaleme almıştır. İlâhî aşkla çalkalanan bir ruhun coşkunluğu, lirizmin insanı içten kavrayan ve sarsan hisliliğini aktarmıştır. Tazarru'-nâme Allâh'ın ilâhî katına iyice yakınlaşmış bir ruhun naz ve niyâzıdır. Bir gönül feryadı, bir derya gibi çalkalanıp duran bir beynin fırtınası, birbiriyle iç içe geçmiş fikir şimşeklerinin çakışları, zaman zaman çelişki çatışmalarından doğan itiraz çıkışları, zaman zaman da bir imân gürlüğüyle sığınma ve merhamet çılgınlıklarıyla doludur. Tazarru'-nâme'de havf ve recâ arasında dolaşan bir kalbin tevbe ve istiğfarları duyulur. Mutluluk içinde yakarış, varlığın özüne ulaşmak isteyen biçâre bir gönlün aciziyeti hissedilir.

Eserde, din ve tasavvuf konularıyla ilgili yorum, görüş ve açıklamalar, zihin fırtınası çıkışlar, yer yer konuya uygun hikâyeler, yer yer de uyarı ve öğütler mevcuttur. Yapıtta müellif sadece inşâ yeteneğini yansıtmakla kalmamıştır. Aynı zamanda, manevî ve fennî, edebî ve dinî ilimlerdeki yetkinliğini ortaya koymuştur. Tez çalışmasında irdelenmiş olan edebî, tasavvufî terim ve kavramlar bunu açıkça yansıtmaktadır.

Müellif, Tazarru'-nâme'de edebî ve tasavvufî terimlere çok yeni ve değişik anlam yükleri yükleyerek derin düşünce ve yorum süzgecinden geçirmiştir. Tazarru'-nâme bu özelliğiyle tasavvufun mâhiyeti, vahdet-i vücud, varlık, kutsallık âlemine nüfus noktasıyla aşk'ın kitabı olarak görülmektedir. Aşk eserinde bütün derinliğiyle ele alınıp işlenmektedir.

Tazarru'-nâme'de klasik Türk edebiyatı kavram ve öğelerinin sayısı bir hayli fazladır. Bu kavramlar belirtilecek olursa; aşk, akıl-gönül mukâyesesinin yanı sıra farklı din ve inanç sistemleri, peygamberler, tevbe, saltanat, pâdişâh (pâdişeh, şâh, şeh, sultân), Hakk, Rahmân, didâr, sırr, esrâr, sâkî, zühd, takvâ, zıkr, fıkır, tevhîd, tarîkat, şerî'at, îmân, kader, kazâ, vuslat, fûrkat, lutf, şâhid, nigâr, ağyâr, rakîb, nakş, nakkâş, resim, hırs, hased, zemm, felek, eflâk, sa'âdet, şecâ'at, ilim, tevâzu' v.b. pek çok öge ve kavramdan da söz edilmelidir. Yukarıda kısaca değinilenlerin dışında bu çalışmada tespit edilen kavramlar “âb-ı hayât, gül, bülbül, hü mâ, lâle, nergis, sîmurg, âsitân, bezm-i elest, micmer, felek, pîrûze, sitâre, necm, rûz ü şeb, nesim, çeşm, âfitâb, girye, eşk, teşne, bârân, ebr, âh, mürde, gülîstan, gülşen” şeklinde sıralanabilir.

Tazarru'-nâme, manzum metinlerinde yer alan ön redif, redif ve kâfiye kullanımı zenginliğiyle göze çarpmaktadır. Nesir cümlelerinde söz başlarında yer alan kelime tekrarlarına benzer bir kullanım, eserdeki manzum metinlerin çoğu yerinde karşımıza çıkmaktadır. Tazarru'-nâme, secili nesrin en önemli örneği olmakla birlikte içerdği manzum metinler bakımından da ilgi çekici bir eserdir. Sinan Paşa, nesirdeki secili anlatımı manzum metinlerde ön kâfiye ve ön redif olarak sürdürmüş, bu yola başvururken çoğu zaman tarsiden yararlanmıştır. Zaman zaman ön redifi oluşturan kelimeler sonraki beyitlerde bazen ilk mısraın bazen de ikinci mısraın başında tekrarlanmıştır. Yer yer, mensur metinde söz başı olarak yer alan bir ifâde, hemen sonraki manzum metinde ön redif olmuştur.

Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'de tasavvufî görüş olarak vahdet-i vücûd anlayışını benimsediği görülmektedir. O'nun vahdet-i vücûd geleneği içerisinde İbnü'l-Arabî olmak üzere, Sadreddin Konevî, Abdurrezzak Kâşânî, Dâvûd el-Kayserî gibi müelliflerin izinden gittiği müşahede edilmektedir. Tazarru'-nâme'de birikimini esere aksettirdiği tahayyül edilmektedir. Vahdet-i vücûd öngörüsünde “*Allâh, âlem, bilgi ve varlık*” ekseninde isnat edilen bütünlüğü, Sinan Paşa'nın tasavvuf anlayışı içerisinde de gözlemlenilmektedir. Paşa, tasavvuf ilminin üzerinde durduğu “*nefis, kalp ve ruh*” ile ulaşılan nefsin mertebelerini ma'rifetle ulaşma kanaatindedir. Aklın ise ma'rifete erişmede eksik kaldığını beyân etmektedir. O'na göre sâlik kemâle ulaşma cihetinde devamlı seyr u sülûk mertebesinde. Sinan Paşa Tazarru'-nâme'de intisap ettiği tarikata, bağlı bulunduğu şeyhe ve tarikatın adâp ve usûllerine genel manada değinmeye çalışmıştır. Müellifin eserlerinden hareketle tasavvufî görüşlerinin çoğunda, Zeyniyye Tarikatının Vefâiyye koluna intisap ettiği görülmüştür.

Bu tez çalışması hazırlanırken titizlikle dikkat edilmesine rağmen bütün edebî, tasavvufî kavram ve terimlere ulaşmanın imkânsız olduğunu belirtmek gereklidir. Bu sebepten edebî, tasavvufî kültürde yoğunlukla zikredilen terimler ve kavramlar örneklendirilmiştir. “Sinan Paşa'nın Tazarru'-nâme'sinde Edebî ve Tasavvufî Terimlerin Kullanımı Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmamızın daha sonra yapılan çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- AÇIL, Berat, Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences*, Sayı/Number 5 Yıl/Year 2015 Bahar/Spring, 16.
- AFİFİ, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf İslam'da Manevi Hayat*, çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, Dördüncü Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- AKARPINAR, R.Bahar, Sûfî Kültüründe Sembollerin Yeri ve Önemi Hakkında Bir Deneme, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları*, 2004.
- AKSAN, Doğan, *Anadilimizin Söz Denizinde*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.
- (2000). *En Eski Türkçenin İzlerinde*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSOY, Ömer A Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1988.
- AKÜN, Ömer Faruk, “Dîvân Edebiyatı”, *DİA.*, C.,IX., İstanbul 1994.
- ALPAY TEKİN, Gönül, “Anka ve Güneş”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies)* Orhan Okay Armağanı, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Volume: 30 / III, 2006.
- (2004). “Yakın Doğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies)* Günay Kut Armağanı, Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University, Volume: 28 / II.
- ANA BRİTANNİCA, “Lale” maddesi, C.,14, İstanbul 1990.
- ANKARAVÎ, İsmail, *Miftâhü'l-Belâgâ*, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, İstanbul 1284.
- ATEŞ, Ahmet, “Secî”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB., Yayınları, C.,X, İstanbul 1966.
- ATILGAN, Yusuf Kenan, İslam Düşüncesinde İlmî Kaynağı, İmkânı ve Sınırları, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2 Aralık 2013.

- AVCI, Casim, “Şeyh”, *DİA.*, C., XXXIX. İstanbul 2010.
- AY, Ümran, Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme, An Evaluation Concerning the Reflection of Sun on the Type of Beloved in Divan Poetry, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 2, İstanbul 2009.
- AYDIN, Hayati, “Kur’ân’da İrade-Azm ve Tevekkül”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 2, V/III 2008.
- AYDIN, İbrahim Hakkı, “Kenz-i Mahfî”, *DİA.*, C., XXV, Ankara 2002.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Güller Kitabı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992.
- AYYILDIZ Mustafa, BİRGÖREN Hamdi, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Akçağ Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2005.
- BANARLI, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB., Yayınları, İstanbul 1971.
- BATİSLAM, Dilek, Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâme’sinin Hz. Peygamber’e Yazılmış Na’t Bölümü, Kültür Yayınları 3, İstanbul 2017.
- BAYRAM, Yavuz, “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, sayı 2/4, 2007.
- (2001). Çiçeklerle Diğer Bitkilerin Dîvân Şiirine Yansıma Biçimleri ve Anlam Çerçeveleri, OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Samsun.
- BAYTOP Turhan, KURNAZ Cemal, “Lâle”, *DİA.*, C., 27, Ankara 2003.
- BENTLİ, Kamile, “Sinan Paşa Ma’ârif-nâme Özlü Sözler ve Öğütler Kitabı”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:12, Sayı:1, Mart 2014.
- BEYATLI, Yahya Kemal, *Dergâhtan Bu Yana Kafiye*, *Şadırvan Dergisi*, C., I, S., 25, İstanbul 1949.
- (1990). *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Külliyyatı: 12, İstanbul: Edebiyat Kitabevi.
- BİLGEGİL, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri Belagat*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.
- BİLGİN, Azmi, *Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*, İlmi Araştırmalar, 1, Ankara 2014.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Din Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

- (1989). *İslamiyetin Kültürel Özellikleri ve İslamî Kavramlar*, Ankara: Filiz Kitabevi.
- (1997). Önemi, Tarifi ve Konusu, Özellikleri ile İlm-i Ledün, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S.,4, İstanbul: M.Ü İlahîyat Fakültesi Yayınları.
- (1977). *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, C.,II, İstanbul 1989.
- BOZKURT, Nebi, “Tırâz”, *DİA*, C.,XXXI, İstanbul 2012.
- BÖLER, Tuncay, “Çaştani Bey Hikâyesi’ndeki İkilemeler ve Türkçede İkilemelerin Eskiliği Meselesi” The Reduplications in the Çaştani Bey Story and the Ancientness of Reduplications Issue in Turkish Language, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.,42, (Aralık 2010).
- BURSALI Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz.: Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, C.,2, Ankara 2016.
- CAN, Şefik, *Mevlâna Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 1999.
- CANIM, Rıdvan, *Dîvân Edebiyatında Türler*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, İstanbul 2014.
- CELAL, Mehmed, *Osmanlı Edebiyatı Numûneleri*, Dersaadet 1312.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Ansiklopedisi*, Etik Yayınları, İstanbul 2003.
- CEYHAN, Semih, “Vüsûl” , *DİA*, C.,XXXIII, İstanbul 2013.
- CEYLAN, Ömür, “Külhanla Gülşen Arasında Aşkın Alev Kokulu Çiçeği Gül”, *Gül Kitabı Gül Kültürü Üzerine İncelemeler*, Edt. Bilal Kemikli- Selami Turan, Isparta Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, Isparta 2010.
- CHİTTICK, William, *Tasavvuf*, Çev. Turan Koç, İz Yayınları, İstanbul 2003.
- COŞKUN, Menderes, *Söziün Büyüsü: Edebi Sanatlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2007.
- CÜRCÂNÎ, Ali İbn Muhammed Es-Seyyid Eş-Şerif, *Arapça- Türkçe Terimler Sözlüğü*, (Tarifat), Tercüme ve Şerh Eden Arif Erkan, Bahar Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1997.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *Tevekkül*, *DİA*, C.,I-II, İstanbul 2012.

- (2010). “Şükür”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXIX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2010). *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul: DEM Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Necâtî Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul 2001.
- ÇELEBİ, İlyas, Sıfat “, *DİA.*, C.,XXXVII, İstanbul 2009.
- ÇİÇEK, Hacı, Es-Suyûtî'nin Makâmât'ında Konuşan Değerli Taşlar: El-Makâmâtü'l- Yâkûtiyye Örneği, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslami İlimler Araştırmaları Dergisi S., 1, 2017.
- ÇİÇEKLER, Mustafa, “Na't”, *DİA.*,C.,XXXII, İstanbul 2006.
- ÇORAKLI, Başak, Anadolu Selçuklu Sanatında Âb-ı Hayat Sembolizmi, SDÜ ART-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi Haziran 20 Cilt:13 S.,25, 2020.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf, *Deyimlerimiz*, Özgül Yayınları, İstanbul 1994.
- ÇUKURLU, Talip, Dîvân Şâirinin Gülistân/Gülzâr/Gülşen Mefhumi, Journal of Turkish Language and Literature Volume:3, Issue:2, Spring 2017.
- DAĞLAR, Abdülkadir, Âyîneye Düşen Sır: “Nihânuz” Gazelini Şerh ve Tahlil Denemesi, Turkish Studies, 2007, 2(4).
- DEVELİ, Hayati, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*. Kesit Yayınları, İstanbul 2012.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Yirmibeşinci Baskı, Ankara 1986- 2007- 2011.
- DİLAÇAR, Agop, “Terim Nedir?”, Türk Dili, Ankara 1956.
- DİLÇİN, Cem, *Divan Şiiri ve Şairleri Üzerine İncelemeler*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2011.
- (2013) *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu, Onuncu Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- DİZDAROĞLU, Hikmet, “Terimler Üzerine”, Türk Dili, Ankara 1962.
- DOĞAN Mehmet vd., *Büyük Türkçe Sözlük*, Komisyon, Rehber Yayınları, Ankara 1990.
- DURMUŞ, İsmail, “Tarsi”, *DİA.*, C., XXXX, İstanbul 2011.
- ECE, Hüseyin Kerim, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2013.
- ELBİR, Bilal, *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2006.
- EL-FARÛKÎ, İsmail Râci, *İslam Kültür Atlası*, İnkılâb Yayınları. İstanbul 1999.

- ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2009.
- ELİOT, Thomas Stearns, *Edebiyat Üzerine Düşünceler*, (Çev: Sevim Kantarcıoğlu) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- EMİRÇUPANİ, Ahad, Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âb-ı Hayât ve Türk Edebiyatına Yansımaları, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 37, Erzurum 2008.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- ERDEM, Sargon, "Amber", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III, İstanbul 1991.
- (1992). "Buhurdan", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi VI, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1991). "Anka", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III, İstanbul: TDV Yayınları.
- ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1990.
- ERSÖZ, İsmet, "Ashâb-ı Keyf", *DİA*, C.,III, İstanbul 1993.
- ERTAYLAN, İsmail Hikmet, , "*Sinan Paşa'nın Hayatı*", *Ma'ârif-nâme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1961.
- ERTÜRK, Mustafa, "Kevser", *DİA*, C.,XVI, İstanbul 1997.
- ERÜNSAL, İsmail, "Verrâk", *DİA*, Üçüncü Basım, C., Ek-2, Ankara 2009.
- ERZURUMÎ, İbrâhîm Hakkı, *Ma'rifetnâme*, haz. Abdullah Aydın, Mehdi-Seda Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1999.
- GAZÂLÎ, *İhyâu Ulûmi'd Din*, çev: Ali Arslan, Akit Yayınları, C.,IV, İstanbul 1985.
- GELİŞİM HACHETTE: Alfabetik Genel Kültür Ansiklopedisi, "Lale" maddesi, VII, Meydan Yayınevi, İstanbul 1987.
- GIBB, E.J. Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi I-II, Çeviren: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- GÖKCAN, M.Mansur, *Temel Ahlâki Prensipleriyle Tasavvuf*, Nobel Kitabevi, Adana 2006.
- (2018). "Tasavvufta Tevekkül Anlayışı", Çukurova Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi, S.,18, Adana.
- GÖKDAYI, Hürriyet, Türkçe'de Kalıp Sözcükler, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, S.,44, (Kış 2008).

- GÜLDÜTUNA, H. Dilek, Niyâzî-i Mısırî’de Ledün İlmi ve Tahsili, Bülent Ecevit Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi, 8/1, (Haziran 2021).
- GÜLER, İlhami, *Allah’ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1998.
- GÜZEL Abdurrahman, TORUN Ali, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Yedinci Baskı, Ankara 2012.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, “Bedî”, *DİA*, C.,V, İstanbul 1992.
- HAEDENS, Kleber, ”Şiirin Tanımı”, *Türk Dili*, Şiir Özel Sayısı, Çev: Lutfi Ay, Ankara 1961.
- HAQ, Sirajul, “Dervişlerin Semâ’ ve Raksı” Çev. Hüseyin Akpınar, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, S.,16, Ankara 2006.
- HARMAN Ömer Faruk, KURNAZ Cemal, ”Hüdhüd”, *DİA*, C.,XVIII, İstanbul 1998.
- HATİPOĞLU, Vecihe, *Türk Dilinde İkilemeler*, TDK Yayınları, Ankara 1981.
- HENGİRMEN, Mehmet, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Sekizinci Baskı, Ankara 2002- 2015.
- HEREVÎ, Ebû İsmâil Abdullah Ensâri, Menâzilu’s Sâirin, Kahire 1908, 28; Aktaran: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- HÖKELEKLİ, Hayati, “*Gayba İmanın Psiko-Sosyal Sonuçları*”, Kur’an ve Tefsir Araştırmaları-V (İslam Düşüncesinde Gayb Problemi-1), Ensar Neşriyat, İstanbul 2003.
- <http://www.tdk.gov.tr/>
- <https://elmasis.com.tr/blog-detay/Firuze-Tasi-Nedir-Faydalari-ve-OzellikleriNelerdir/14>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- HUCVÎRÎ, *Hakikat Bilgisi*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- (2014). HÜCVÎRÎ, Ebü’l Hasen Ali b. Osman, *Keşfu’l Mahcûb*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İBN FÜREK, *El-İbâne an Turuki’l-Kâsıdîn*, *Tasavvuf Istılahları*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 25, Dini İlimler Serisi: 2, Çeviri: Prof. Dr. Ahmet Yıldırım, Birinci Baskı, İstanbul 2014.

- İBNÜ'L-ARABÎ, Fütâhâtü'l-Mekkiyye, Kahire, 1974, II, 715; Aktaran: Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- İNAL, Gül Nihâl, Fuzuli'nin Tasavvufî Aşk Söylemi, *Mavi Atlas*, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S., 2, Gümüşhane 2014.
- İPEKTEN, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999.
- İSEN Mustafa, HORATA Osman, MACİT Muhsin, KILIÇ Filiz, AKSOYAK, İ.H. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Yedinci Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- İZ, Fahir, “*Divan Şiiri*”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler*, (Hızl.) Mehmet Kalpaklı, YKY Yayınları, İstanbul 1999.
- (2013). *Eski Türk Edebiyatında Nazım*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İZUTSU, Toshikiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çeviren: Süleyman Ateş, Yeni Ufuk Yayınları, İstanbul 2005.
- J,W.A Redhouse, *Turkish and English lexicon*. Beirut: Librarie Du Liban, *İngilizce Sözlük*, 1990.
- KABAKLI, Ahmet, *Tasavvuf Tarikat Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2006.
- (2001). *Divan Şiirinde Mahlas Üzerine*, Kitaplık Dergisi Yayınları: İstanbul
- KAPLAN, Mehmet, “*Yahya Kemal ve Şiir Sanatı*”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II*, İstanbul 1987.
- KARA, Mustafa, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, Sır Yayıncılık, İstanbul 2004.
- (1995). “*Evrâd*”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XI*, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2014). *Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz*, İslâmî İlimler Dergisi, 1, Bahar.
- (1922). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Yeniüzyıl Kitaplığı, Bursa: İletişim Yayınları.
- KARA, Necati, *Kur'an'a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahud*, 11/iler, Seha Neşriyat, Ankara 1989.
- KARAGÖZLÜ, Volkan, *Tazarru'-nâme'nin Söz Düzeni I, Word Order of Tazarru'-nâme -I, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 16*, İstanbul 2016.

- KARAKAYA, Mehmet Murat, “Kur’ân-ı Kerim’de Edebî Sanatların Kullanımı: Teşbîh, İstiâre, Kinâye ve Mecaz” *Diyânet İlmî Dergi* 55, Ankara 2019.
- KARATAŞ, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, İkinci Basım, Ankara 2004.
- (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Perşembe Kitapları.
- (2008). Türkçe Divan Dibacelerinde Şiir Üzerine Düşünceler, Görüşler, Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.
- KARLIĞA, Bekir, Anâsır-ı Erbaa, TDV., C.,III, İstanbul 1991.
- KARTAL, Ahmet, Eski Türk Edebiyatında Mesnevî, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S.,10, Kırıkkale 2007.
- KARTAL, Ahmet, *Klasik Türk Edebiyatında Lâle*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman, Kur'an'da Kıssa Terapisi Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması, Cumhuriyet Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi, VIII 1- 2, Sivas 2004.
- KÂŞÂNÎ, Abbürrezzak, *Tasavvuf Sözlüğü*, Letâifu'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm, Çeviren: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- (2014). *İstılâhâtü's-Sûfiyye*, Tercüme ve Şerh: Abdürrezzak Tek, Bursa: Akademi Yayınları.
- KÂŞÂNÎ, İzzeddîn, *Tasavvufun Ana Esasları (Misbâhu'l- Hidâye ve Miftâhu'l- Kifâye)*, Farsçadan Çeviren: Hakkı Uygur, Kurtuba Kitap, İstanbul 2012.
- KAVCAR, Cahit, OĞUZKAN, Ferhan, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Anı Yayıncılık, Ankara 1999.
- KAVRUK, Hasan, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Yayınları, İstanbul 1998.
- KESİK, Beyhan, Sinan Paşa ve Nesri Edebiyatı,”Tazarru‘-nâme'deki Manzumelerde Ön Kafiye ve Ön Redif Kullanımına Dair, Kültür Yayınları 3, İstanbul 2017.
- KILIÇ, Atabey, “Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç müdür?”, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, S.,3, Kayseri 2006.

- (2008). Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi. Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu, İstanbul.
- (2008). Klasik Türk Edebiyatında Şerh Geleneğine Dâir Notlar, Injosos Al-Farabı International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2/2.
- KILIÇ, Hulusi, “Belâgat”, *DİA*, C.,5, İstanbul 1992.
- KILIÇ, M.Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sufi Kitap, İstanbul 2013.
- (2017). *Sûfî ve Şiir, Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, Birinci Baskı İstanbul: Sûfî Kitap.
- KIRCA, Celal, “Ledün”, *İslamî Kavramlar-Sözlük*, Sema Yazar Geçlik Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- KIRMAN, Aydın, Klasik Türk Nesrinde Ses ve Anlam İlişkileri Hakkında Bir Metin İncelemesi: Tazarru’-nâme Örneği, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Bahar 2005.
- KOÇ, Aylin, “Sinan Paşa”, *DİA*, C., XXXVII, İstanbul 2009.
- KORKMAZ, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- KORTANTAMER, Tunca, Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu; Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, C., 8, Ankara 1994.
- KOTKU, Mehmed Zahid, *Tasavvufî Ahlâk I*, Server Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2017.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Sinan Paşa’nın Nesri ve Nesir Üslûbu”, *Klâsik Türk Şiiri Araştırmaları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- KULA, Onur Bilge, “Dilin Kültürelliği ya da Kültürün Dilselliği,” *Bilim ve Ütopya*, S.,23, 1996.
- KURNAZ, Cemal, “Bülbül”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi VI*, TDV Yayınları, İstanbul 1992.
- (1998). “Hümâ”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XVIII*, TDV Yayınları.
- (1995). “Felek”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXII*, TDV Yayınları.

- (1987). Hayâlî Bey Divanı Tahlili, Ankara: Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ve Aydemir Yaşar (2013) Mecmualara Sorulması Gereken Sorular, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1, Ankara.
- KUŞEYRÎ, Abdùlkerim, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- KUT, Günay, “Mecmûa” (Devirler, İsimler, Eserler, Terimler), Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergâh Yayınları, 6, İstanbul 1986.
- (1999). Divân Edebiyatında Bezm, Âlât- Bezm ve Âdâb-ı Sohbet, Osmanlı Ansiklopedisi, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- KUTLUER, İlhan, *DİA*, ”Hikmet”, C., XVII, İstanbul 1998.
- KÜÇÜK, Sabahattin, “Divan Şiirinde Güneş Üzerine Bir Deneme”, Mehmet Kaplan İçin, Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.
- KÜLEKÇİ, Numan, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, 244.
- KÜRKCÜOĞLU, Kemâl Edip, *Tâhirü'l- Mevlevî (Edebiyat Lügati)*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1984.
- (1998). *Türk Edebiyatı Tarihi*, C.,1, Ankara: TTK Yayınları.
- MACÎT Muhsin, SOLDAN Uğur, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.
- MACÎT, Muhsin, “Münâcât”, *DİA*, C.,XXXI, İstanbul 2006.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, *Arapça-Türkçe Öğretici Sözlük*, M. Ü. İlâhîyat Fakùltesi Yayınları, İstanbul 2015.
- MAZIOĞLU, Hasibe, Sinan Paşa, *DİA*, C.,X, İstanbul 1966.
- MERTER, Mustafa, *Dokuz Yüz Katlı İnsan*, Kaknüs Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2006.
- (2014). *Psikolojinin Üçüncü Boyutu: Nefs Psikolojisi ve Rüyaların Dili*, Birinci Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları,
- MEYDAN LAROUSSE, İstanbul 1978.

- MİRZAOĞLU, Gülay Alevi- Bektaşî Şiirinde Bâd-ı Sabâ Motifi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara 2012.
- MUTÇALI, Serdar, Arapça Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- MÜTERCİM Âsım, *Okyanusu'l-Basît Fi-tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaatü'l-Osmaniyye, C.,III, İstanbul 1305.
- NACÎ, Muallim *Edebiyat Terimleri*, Sadeleştiren: M. A. Yekta Saraç, Risâle Yayınları, İstanbul 1996.
- NASKALÎ, Emine Gürsoy, *Sinan Paşa-Tezkiretü'l-evliyâ*, KB Yayınları, Ankara 1987.
- NÜZHET, Mehmet, *Mugni'l-Küttâb*, İstanbul 1286.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “*Âb-ı Hayât*”, *DİA*, C.,I, İstanbul 1988.
- (2003). “*Tasavvuf, Sûfîler ve Tarikatlar, Tekkeler*”, İstanbul: Osmanlı Uygarlığı Yayınları, Hzl. Halil İnalçık-Günsel Renda.
- OKUYUCU, Cihan, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- (2011). ve Kartal Ahmet, Köksal Fatih, *Klasik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- OLGUN, Tahir, Tâhirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, Hzl: Kemal Edip Körkçüoğlu, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- ORAK, M. Ali, Devrân-ı Âlem Semâ', Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları: 223, Mevlâna Kitaplığı, Konya 2013.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (9 cilt) c. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, N: 638, (9 cilt) c. II, Ankara 1985-1991.
- ÖNAL, Sevda, Klasik Türk Edebiyatında Lâle ve Edebî Bir Tür Örneği Olarak Lâle Şiirleri, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/2, (Winter 2009).
- ÖNDER, Mehmet Önder, *Mevlâna ve Mevlevilik*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul 1998.
- ÖNGÖREN, Reşat, *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- ÖZ, Mustafa, Burak, *DİA*, C., VI, İstanbul 1992.
- ÖZEROL, Nazmi, Bâki'de Gözyaşı, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Ankara 2012.
- ÖZERVARLI, M. Sait, *DİA*, “Hikmet”, C.,XVII, İstanbul 1998.

- ÖZEZEN, Muna Yüceol, "Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz," Türk Dili, S., 600, Ankara 2001.
- ÖZKÖSE, Kadir, "Tasavvufî Tecrübede Sâlikin Kendinden Geçme Durumu: Vecd", Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2007.
- ÖZTELLİ, Cahit, "Başa Toprak Savurmak ve Yas-Ölü Gelenekleri", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, 5/116, Sakarya 1959.
- ÖZTÜRK Mürsel, ÖRS Derya, Haz: Burhân-ı Katı (Mütercim Asım Efendi), TDK Yayınları, Ankara 2009.
- ÖZTÜRK, Özhan, *Dünya Mitolojisi*, Nika Yayınevi, Ankara 2016.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'ân-ı Kerim ve Sünnete göre Tasavvuf*, Esmâ Yayınları, İstanbul 1985.
- (1992). *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, C.1, Ankara 1993.
- PALA, İskender, *Divan Edebiyatı*, Kapı Yayınları, İstanbul 2004- 2005-2009.
- (1999). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- (2002). *Perişan Gazeller*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- (1994). "Bezm-i Elest", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IV, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2004). "Gazel", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, III. Ankara.
- (1996). *Türkçe Kültürü*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- (1991). "Anka", Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III, İstanbul: TDV Yayınları.
- PARLATIR, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2012.
- POYRAZ, Yakup, *Blossoming of the Love: Flowers and Love in the Ottoman Poetry*, IIB International Refereed Academic Social Sciences, C., 5,S.,15, (Journal 2014).
- RAZİ, Fahreddin, *Mefatihü'l-Gayb Tefsir-i Kebir*, Aktaran; Atılğan, İslâm Düşüncesinde İlmî Kaynağı, İmkânı ve Sınırları, Huzur Yayınları, C.,XXI, Ankara 1993.

- RECAÎZÂDE Mahmud Ekrem, *Kudemâdan Birkaç Şâir*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 1305.
- SAKAOĞLU, Saim, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- SÂMÎ, Şemseddin, *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1989.
- SARAÇ, M.A.Yekta, “Muammâ”, *DİA.*, C.,XXX, İstanbul 2005.
- (2013). *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- (2007). “Klasik Edebiyat Bilgisine Göre Divan Şiirindeki Ahenk Öğeleri” İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.,37.
- (2010). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, Üçüncü Baskı, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- SARIKAYA, Berat Sarıkaya, İbn Teymiyye’nin Tevhîd Anlayışı ve Pratik Tevhîd Vurgusu, *Gümüşhane Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, S.,7, (Haziran 2015).
- SATOĞLU, Ahmet, Tarihimizde Lâle ve Lâle Devri, Milli Kültür Dergisi, Ankara 1986.
- SCHİMMEL, Annemarie *Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004.
- SELÇUK, Bahir, “Fuzûlî’de Gözyaşı”, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: 25,(Güz 2005).
- SERRAC, Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma‘ fî Târîhi Tasavvufî’l-İslâmî*, nşr. Kâmil Mustafa el-Hindâvî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2007, (trc.), Hasan Kâmil Yılmaz, Altınoluk, İstanbul 1996-1999.
- SİSNELİOĞLU ÖZER, İlknur, Şairin Gönlündeki Arzu: Dîvân Şiirinde Teşne, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, (DEA), S.,22, (Güz 2020).
- SİVRİ, Murat, Türkçe Divan Dibacelerine Göre Divan Şiiri Poetikası, Doktora Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Erzincan 2021.
- SOLMAZ, Süleyman, “Türk Edebiyatı’nda Seci’ Ve Gülşen-İ Şu’arâ Örneği” *Journal of Turkish Language and Literature* Volume:4, Issue:3, Summer, 2018.

- SPAHiC Vedad, NURiKiC Edina, *Beyit ve Dize: Karşılaştırmalı Şiirsel Analiz*, Tuzla Üniversitesi, Bosnak Dili ve Edebiyat Bölümü, Tuzla, Bosna Hersek Saraybosna Üniversitesi, Doğu Dilleri Bölümü, Saraybosna, Bosna Hersek, Universal Journal of History and Culture Vol. 2, No. 1, 46-56, Research Article, ISSN: 2667-8179, 2020.
- SUAD EL-HAKÎM, *İbnü'l Arabî Sözlüğü*, Alfa Sözlük, Çev: Ekrem Demirli, Birinci Baskı, İstanbul 2017.
- SUNAR, Cavit, *Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, AÜİFY., Ankara 1978.
- SÜHREVERDÎ, *Avârifü'l-Ma'ârif-Gerçek Tasavvuf*, çev. Dilaver Selvi, Üçüncü Baskı, Semerkand Yayınları, İstanbul 2004.
- ŞAHİN, Hatice, *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa 2004.
- ŞENEL, Cahid, “Yeni Eflâtunculuk”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,C., XXXXIII, İstanbul 2013.
- ŞENGÜL, İdris, ”Kıssa”, *DİA.*, C., XXV, Ankara 2002.
- ŞENSOY, Sedat, “Şerh”, *DİA.*, C.,XXXVIII, İstanbul 2010.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi, II/300. İstanbul 2017.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1988.
- TANMAN, Baha, *DİA.*, “Âsitâne”, C.,3, İstanbul 1991.
- TANNEN Deborah, ÖZTEK Piyale,“Formulaic Expressions in Turkish and Greek,” Conversational Routine, Florian Coulmas (der.) içinde, V/3, N.6, The Hague: Mouton 1981.
- TİRYAKİ Kübra Bilgin, SUNAR Lütfi, Kavram Geliştirme: Sosyal Bilimlerde Yeni İmkanlar, İlem Kitaplığı, Nobel Yayınları, Birinci Basım, Kasım 2016.
- TOKLU, M. Osman, *Dilbilime Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- TOP, H. Hüseyin, *Mevlevi Usûl ve Âdâbı*, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul 2001.
- TOPALOĞLU, Bekir, “Behişt”, *DİA.*, C.,VII, İstanbul 1993.
- (2012). “Tevbe”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XLI, İstanbul: TDV Yayınları.
- TOSUN, Necdet, “Veysel Karanî”, *DİA*,C.,XXXIII, İstanbul, 2013.

- TULUM, Mertol, Sinan Paşa -*Tazarrunâme(Yakarışlar Kitabı)* transkripsiyon: Mertol Tulum, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2014.
- TÜRER, Osman, Hilyetu'l-Evliya, *DİA*, C., XVIII, İstanbul 1998.
- TÜRK DİL KURUMU, *Tarama Sözlüğü* I, 2018.
- (1998-2005-2011). *Türkçe Sözlük*, II, Ankara.
- TÜRK DÜNYASI EDEBİYAT KAVRAMLARI VE TERİMLERİ ANSİKLOPEDİK SÖZLÜĞÜ, Atatürk Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 289, Kaynak Eserler Dizisi: 4, C.,III, Ankara 2004.
- TÜRKOĞLU, Serkan, Şeyhülsîlâm Esad Dîvânı'nın Tahlili, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- (2004). *İslâm Açısından Müzik ve Semâ*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- (1991). “Arif”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2008). “Rızâ”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1991). “Anka”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi III, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1991). “Aşk”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IV, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1994). “*Devrân*”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1995). “Fakr”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1998). “Hırka”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2003). “Ma'rifet”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2011). “Tevbe”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.

- (2012). “Tevekkül”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1992). “Câbelkâ- Câbelsâ, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi IX, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2009). “Sidretü’l Müntehâ”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXVII, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2011). “Takvâ”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi XXXVII, İstanbul: TDV Yayınları.
- (1989). “Akıl”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXV, İstanbul: TDV Yayınları.
- UNAT, Yavuz, ”Yıldız”, *DİA*, C.,XXXIII, İstanbul 2013.
- UZUN, Mustafa İsmet , İktibâs”, *DİA*,C.,XXII, İstanbul 2000.
- (2013). “Mecmuâ”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XX, Ankara: TDV Yayınları.
- (2008). “Risâle”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXV, Ankara: TDV Yayınları.
- (2012). “Tevhîd”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXXI, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2010). ”Süreyyâ”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- (2000). “İnşâ”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXII, İstanbul: TDV Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1988.
- ÜSTÜNER, Kaplan *Dîvân Şiirinde Tasavvuf*, Birleşik Yayınevi, Ankara 2007.
- ÜZGÖR, Tahir, ”Dibâce”, *DİA*,C.,IX,, İstanbul 1994.
- (1990). *Türkçe Divan Dibâceleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÜZÜM, Hamza, Ebu’l-Hasan Harakani’de Fakr Kavramı, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*,S.,5, Kars 2013.
- VANLIOĞLU Mehmet, ATALAY Mehmet, *Edebiyat Lügati*, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1994.
- YARDIM, Ali, “Dihye b. Hâlife”, *DİA*, C.,IX, İstanbul 1994.

- YAVUZ Yusuf Şevki, ÜNAL Zeki, “Cebrâîl”, *DİA*, C.,VII,İstanbul 1993.
- (2012). “Teveşül”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXXI, İstanbul: TDV Yayınları.
- YAVUZ, Salih Sabri, “Mi’râc”, *DİA*, C.,XXX, İstanbul 2005.
- (2007). Nübüvvet”, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- YAZICI, Hüseyin, ”Hikâye”, *DİA*, C.,XVII,, İstanbul 1998.
- YAZICI, Tahsin, ”Çeşm”, *DİA*, C.,VIII, İstanbul 1993.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Said, “Hızır Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*,C.,XVII, İstanbul 1998.
- YAZIR, ELMALILI Hamdi (2000). *Kur’ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. Sadeleştirenler: Prof. Dr. Sadi ÇÖGENLİ, Doç. Dr. Nevzat H. YANIK, Sabah Gazetesi, Erzurum 2000.
- (1998). *Hak Dini Kur’an Dili*, C.,X, İstanbul: Azim Yayıncılık
- YENİTERZİ, Emine, *Divan Şiirinde Na’t*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1993.
- (2006). Na’t, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXII, İstanbul: TDV Yayınları.
- YEŞİLBAĞ, Semih, Klasik Türk Şiirinde Yağmurla İlgili Tasavvurlar, Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,S.,24, (Güz 2021).
- YILDIRIM, Ahmet, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları, *DİA*, Ankara 2000.
- YILDIZ ER, Emine, Sinan Paşa’nın Tazarru’-nâmesi’nin Sanatçının Şiirsel İfadeleri (Mazmun) İşlemesi Yönünden İncelenmesi, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, S.,3, (Bahar 2018).
- YILMAZ, H. Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- (2006). Ledün İlmi ve Keşif, Altınoluk Dergisi, S., 105, Kasım 1994. YILMAZ, “Gelenekten Deyişe” Klasik Türk ve Fars Edebiyatlarının Ortak İfade Biçimlerinden “Başa Toprak Saçmak”, Türük Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S.,2.

- YILMAZ, Ömer, “Sûfî-Âlim, Edip-Devlet Adamı Sinan Paşa’da Tasavvuf ve Ahlak”, *Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı*, Eskişehir 2013.
- YÖNDEMLİ, Fuat, *Mevlevîlikte Semâ’ Eğitimi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- ZAVOTÇU, Gencay, *Eski Türk Edebiyatı: Yüzyıllara Göre Nazım ve Nesir*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.
- (2018). ZAVOTÇU, Gencay, *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İzmiti: Umuttepe Yayınları.
- (2017). Tazarru‘-nâme’de Klasik Türk Edebiyatı İle İlgili Kavramlar, İstanbul: Kültür Yayınları 3.
- ZÜLFİKAR, Hamza, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK Yayınları, Ankara 1991.